

T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

ÇEVRESEL HALK KATILIMININ BİR ARACI OLARAK
YARGI: KARŞILAŞTIRMALI HUKUKTA YARGISAL VE YARI
YARGISAL KATILIM MODELLERİ VE ARAÇLARI

DOKTORA TEZİ

Merve ALÇIK ENGÜRÜLÜ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Demirhan Burak ÇELİK

MAYIS 2025

T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

ÇEVRESEL HALK KATILIMININ BİR ARACI OLARAK
YARGI: KARŞILAŞTIRMALI HUKUKTA YARGISAL VE YARI
YARGISAL NİTELİKLİ KATILIM MODELLERİ

DOKTORA TEZİ

Merve ALÇIK ENGÜRÜLÜ

Tez Savunma Jürisi: Prof. Dr. Şule ÖZSOY BOYUNSUZ
Prof. Dr. Nilay ARAT
Doç. Dr. Demirhan BURAK ÇELİK (Danışman)
Doç. Dr. Serkan KÖYBAŞI
Doç. Dr. Birden GÜNGÖREN BULGAN

MAYIS 2025

ÖNSÖZ

Akademik hayata adım attığım ilk günden beri hukuk nosyonu ve engin bilgisiyle doktora eğitimimin tamamında beni akademik anlamda yetiştiren, üzerimde çok emeği olan, öğrencilerine yönelik insancılığını, hakkaniyetli oluşunu ve akademik disiplinini örnek almaya çalıştığım ve tez çalışmalarımı yürütürken bana hem akademik anlamda hem de manevi anlamda daima destek olan, tez izleme komitelerinde tez konusuna dair ufuk açıcı fikirleri ve önerileriyle beni aydınlatan, yüreklendiren ve yol gösteren sevgili hocam Prof. Dr. Şule Özsoy Boyunsuz'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Doktora tezimin danışmanı olmayı kabul eden ve tez çalışmasının konusunun sınırlandırılması ile yazılıp tamamlandığı süreçte kıymetli düşünce ve önerileriyle katkıda bulunan tez danışmanım Doç. Dr. Demirhan Burak Çelik'e çok teşekkür ederim.

Araştırma görevlisi olarak Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalında çalıştığım süre boyunca kendisinden akademik anlamda çok şey öğrendiğim, her zaman çalışma disiplinini örnek almaya çalıştığım Doç. Dr. Özen Ülgen Adadağ'a gerek genel anlamda anayasa hukuku ile ilgili gerekse doktora tez konumla ilgili aklıma takılan her soruda kıymetli vaktini bana ayırdığı ve sorularımı cevapladığı için çok teşekkür ederim.

Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalında akademik çalışmalarımı yürütmeme olanak sağlayan sayın hocam Prof. Dr. Necmi Yüzbaşıoğlu'na da teşekkürü bir borç bilirim.

Tez izleme komitemde ve tez savunma jürimde bulunan tez çalışmasına dair taslakları ve son metinleri titizlikle inceleyip tezin yazım aşamasından son haline kadar değerli görüş ve düşüncelerini, düşündürücü soruları ile yapıcı eleştirilerini esirgemeyen Doç. Dr. Serkan Köybaşı'ya çok teşekkür ederim.

Tez savunma jürisinde yer almayı kabul ederek tez çalışması hakkında eleştiri ve önerilerde bulunarak bu anlamda tezimin gelişmesini sağlayan sevgili hocalarım Prof. Dr. Nilay Arat ve Doç. Dr. Birden Güngören Bulgan'a da çok teşekkür ederim.

Doktora tez konumla ilgili yaptığım çalışmalarda ve doktora tez konusu üzerine eğilmem hususunda akademik olarak beni destekleyen ve yüreklendiren Doç. Dr. Nihan Yancı Özalp'e; Galatasaray Üniversitesinde doktora eğitimim süresince doktora tezimi tamamlamam hususunda destekleri için Kırklareli Üniversitesi Hukuk Fakültesi dekanı Prof. Dr. Ahmet Mithat Güneş ile dekan yardımcısı Dr. Öğr. Üyesi Burçin Aydoğdu hocalarıma teşekkür ederim.

Dostluğuyla ve akademik bilgisiyle her zaman yanımda olan ve kıymetli vaktini ayırarak tez metnini dil bilgisel anlamda dikkatle okuyarak ve konuya dair fikir ve önerileriyle tez çalışmama bir başka gözden bakmamı sağlayan meslektaşım ve canım arkadaşım Ar. Gör. Betül Karagedik'e ve Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde lisans yıllarımdan bu yana dostluğuyla yanımda olan ve beni manevi anlamda destekleyen Av. Arb. Tuğba İkiz'e teşekkür ederim. Burada isimlerini tek tek

anamadığım ve bu süreçte bana destek olan tüm arkadaşlarıma ve meslektaşlarıma da teşekkürlerimi sunarım.

Akademik hayatta umutsuzluğa kapıldığım ve yorulduğum her an devam etmem için beni koşulsuz destekleyen, motive eden, bu çalışmanın tamamlanacağına yeri geldiğinde benden daha fazla inanan ve bana koşulsuz güvenen, bugünlere gelmemde ve yetişmemde en büyük paya sahip olan canım annem Güler Alçık'a, canım babam Murat Alçık'a ve canım kardeşim Harun Mert Alçık'a inançları, fedakarlıkları ve sabırları için minnettarım. İyi ki varsınız.

Tanıştığımız günden bugüne değin beni daima mutlu eden, ruh eşim, glen yüzüm, hayattaki en büyük şansım, hayat arkadaşım ve sevgili eşim Uzm. Dr. Sadi Furkan Engürülü'ye sevgisi, özverisi ve anlayışı için yürekten teşekkür ederim. Son olarak, tezin yazım aşamasında bana eşlik eden ve bilahare ailemize katılan, varlığıyla hayatımızı güzelleştiren biricik oğlum mer Ege Engürülü'ye sonsuz sevgilerimle. Sizinle geçireceğim vakitten kırsarak tez çalışmasını tamamlamaya çalıştığım her bir dakika için gösterdiğiniz özveri, fedakrlık ve manevi desteğiniz için ne kadar teşekkür etsem az kalır. Çekirdek ailem, siz olmasanız bu çalışma tamamlanamazdı.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR CETVELİ.....	viii
RÉSUMÉ.....	x
ABSTRACT	xiv
ÖZET.....	xviii
GİRİŞ	1
I. ÇALIŞMANIN KONUSU.....	1
II. ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE SINIRLARI	4
ÖN BÖLÜM.....	10
MEVCUT HUKUK DÜZENLERİNDE EKOLOJİK BİR DÖNÜŞÜM İHTİYACI.....	10
BİRİNCİ BÖLÜM.....	17
ÇEVRESEL HALK KATILIMININ KAVRAMSAL VE HUKUKİ ÇERÇEVESİ	17
I. ÇEVRENİN KORUNMASI AÇISINDAN HALK KATILIMININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	17
A. Çevresel Demokrasinin Bir Unsuru olarak Halk Katılımı	17
1. Halk Katılımının Tanımı.....	20
2. Halk Katılımının Türleri	25
3. Halk Katılımı ile İlişkili Kavramlar.....	35
a) Katılım ve İstişare.....	35
b) Halk Katılımı ve Halk Müzakeresi.....	37
c) Sürdürülebilir Kalkınma.....	40
B. Halk Katılımının Avantajları ve Dezavantajları	47
II. ÇEVRESEL HALK KATILIMININ HUKUKİ ÇERÇEVESİ.....	56
A. Çevresel Halk Katılımının Tarihsel Gelişimi	56
B. Çevresel Halk Katılımının Hukuki Niteliği.....	62

1. Bir İlke Olarak Çevresel Halk Katılımı	62
2. Çevre Hakkının Usul Güvencesi: Çevresel Katılım Hakkı	69
a) Çevresel Katılım Hakkının Uluslararası Antlaşma ve Metinlerdeki Yeri. 69	
b) Çevresel Katılım Hakkının Anayasalardaki Yeri ve Bölgesel Yargı Mekanizmaları Nezdinde Anlamı	79
3. Çevresel Katılım Hakkının Yerli Halklar Açısından Bir Görünümü: Yerli Halkların Özgür, Önceden Bilgilendirilmiş Rızası	82
C. Çevresel Katılım Hakkının Kapsamı	87
1. Hakkın Öznesi: Herkes	87
a) Gerçek Kişiler.....	87
(1) Vatandaşlar	96
(2) Dezavantajlı Gruplar.....	99
(a) Çocuklar, Gençler ve Gelecek Nesiller	99
(b) Kadınlar	103
(c) Yerli Halklar.....	105
b) Tüzel Kişiler	115
c) Doğa ve Hayvanlar	116
2. Hakkın Konusu	121
a) Katılımın Ön Şartı: Çevresel Bilgiye Erişim.....	122
b) Çevresel Karar Alma Sürecine Katılım.....	134
(1) Çevre ile İlgili Belirli Faaliyetler Hakkında Alınan Kararlara Halkın Katılımı	134
(2) Çevre ile İlgili Plan, Program veya Politikalara Halkın Katılımı	139
(3) Çevre Üzerinde Önemli Etkisi Olabilecek Genel Düzenleyici İşlemlerin Hazırlanmasına Halkın Katılımı	141
c) Yargıya Erişim.....	144
3. Hakkın Yükümlüsü	151
İKİNCİ BÖLÜM	154
KARŞILAŞTIRMALI HUKUKTA YARGISAL VE YARI YARGISAL KATILIM MODELLERİ VE ARAÇLARI.....	154
I. YARGISAL ÇEVRESEL HALK KATILIMI MODELLERİ.....	155
A. Ulusal Mahkeme Modelleri.....	156
1. İhtisaslaşma Kriterine Göre Modeller.....	156

a) Adli veya İdari Mahkeme Modelleri	158
b) Çevre İhtisas Mahkemesi Modelleri.....	163
(1) İsveç Toprak ve Çevre Mahkemeleri.....	166
(2) Hindistan Ulusal Yeşil Mahkemesi	169
(3) Avustralya Yeni Güney Galler Toprak ve Çevre Mahkemesi.....	171
(4) Değerlendirme	173
2. Yargı Yoluna Başvurana Dair Menfaat Kriterine Göre Yargısal Modeller	175
a) Bireysel Menfaat Koşulunu Gözeten Yargısal Modeller ve Koşulun Esnek Yorumlanması	177
b) Bireysel Menfaat Koşulunun Gözetilmediği, Herkese Dava Açma Yetkisi Veren Yargısal Modeller.....	186
B. Uluslararası ve Bölgesel Düzeyde Yargı Mekanizmaları Modelleri	207
1. Uluslararası Yargı Mekanizması Modeli Önerisi: Uluslararası Çevre Mahkemesi	209
2. Bölgesel Düzeyde Mevcut Yargı Mekanizmaları Modelleri.....	216
a) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi.....	217
b) Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi.....	232
c) Avrupa Birliği Adalet Divanı	241
C. Yargısal Modeller İçerisinde Yer Alan Katılımı Sağlayan Araçlar, Usuli Prosedürler	244
1. Çevresel Meselelere Dair Yargılamalarda Kullanılan Usuli Bir Katılım Prosedürü Olarak Amicus Curiae.....	245
a) Amicus Curiae Hakkında Genel Bilgiler.....	245
b) Çevresel Yargılamalar Çerçevesinde Amicus Curiae Görüşleri	248
c) Çevresel Meselelerde Uluslararası Yargı Mekanizmalarından Danışma Görüşü İstenmesi Sürecindeki Yazılı Görüşler.....	256
2. Bilgi Uçurma (Whistleblowing) ve Bilgiyi Uçuranları (Whistleblowers) Koruyucu Hukuki Düzenlemeler.....	265
a) Çevresel Bilgi Uçurma, Çevresel Bilgiyi Uçuranlar ve Çevresel Halk Katılımı Arasındaki İlişki.....	265
b) Çevresel Bilgiyi Uçuranları Koruyucu Hukuki Düzenlemeler	268
3. Halkın Katılımı Aleyhine Stratejik Davalara Karşı Hukuki Düzenlemeler	275
a) Halkın Katılımı Aleyhine Stratejik Davalar	275

b) Halkın Katılımı Aleyhine Stratejik Davalara Karşı Kabul Edilen Hukuki Düzenlemeler	282
II. YARI YARGISAL ÇEVRESEL HALK KATILIMI MODELLERİ.....	289
A. Çevresel Katılım Hakkına Özgülenen veya Çevre ile İlgili Sözleşmeler Kapsamında Oluşturulan Yarı Yargısal Modeller	290
1. Aarhus Sözleşmesi Uyum Komitesi	291
2. Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşması Çevresel İş Birliği Komisyonu	299
B. Çevre Korumaya Özgülenmiş Kamu Denetçiliği Kurumu Modelleri	303
1. Çevre Korumaya Özgülenmiş Kamu Denetçiliği Kurumu Modellerine Genel Bir Bakış	303
2. Macaristan Gelecek Nesiller İçin Parlamento Komiseri.....	306
a) 2011 Tarihli Macaristan Anayasa Değişikliği Öncesinde Macaristan Gelecek Nesiller İçin Parlamento Komiseri.....	307
b) 2011 Tarihli Macaristan Anayasa Değişikliği Sonrası Macaristan Gelecek Nesiller Komiser Yardımcısı.....	313
3. Yeni Zelanda Çevre İçin Parlamento Komiserliği.....	321
4. Kanada Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Komiseri.....	328
5. Kenya Ulusal Çevre Şikayetleri Komitesi	333
C. İnsan Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşmeler Çerçevesinde Oluşturulan Yarı Yargısal Modeller	335
1. BM İnsan Hakları Komitesi	336
2. BM Çocuk Hakları Komitesi	340
3. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi	352
4. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu.....	355
5. Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu	360
III. ÇEVRESEL HALK KATILIMININ ETKİLİLİĞİ VE İNCELENEN MODELLERİN ETKİLİLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	368
A. Çevresel Halk Katılımının Etkililiği.....	368
B. Çevresel Halk Katılımını Etkili Kılmanın Yolları	371
C. Çalışmamızda İncelenen Çevresel Halk Katılımı Modellerinin Etkililiğinin Değerlendirilmesi.....	377
SONUÇ	383

KAYNAKÇA	407

KISALTMALAR CETVELİ

AAİHK	: Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu
AAİHM	: Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi
AB	: Avrupa Birliği
ABAD	: Avrupa Birliği Adalet Divanı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AfİHHŞ	: Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı
AfİHHK	: Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu
AfİHHM	: Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi
AIHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AIHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
Art.	: Article
AS	: Aarhus Sözleşmesi
ASEAN	: Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği
BHRRC	: Business and Human Rights Resource Center
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMAEK	: Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu
BMİÇK	: Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı
BMÇP	: Birleşmiş Milletler Çevre Programı
BMDHS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BMİDÇS	: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
BMİHK	: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi
BMUTHK	: Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu
CESCR	: Committee on Economic, Social and Cultural Rights
CIDCE	: Centre International de Droit Comparé de l'Environnement
CRC	: Committee on the Rights of the Child
çev.	: Çeviren
ÇHK	: Çocuk Hakları Komitesi
ÇHS	: Çocuk Hakları Sözleşmesi
ECLAC	: Economic Commission for Latin America and The Caribbean
ed.	: Editör
EDI	: Environmental Democracy Index
eds.	: Editörler
EPA	: Environmental Protection Agency
ESKHS	: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi
ES	: Escazú Sözleşmesi
ESKHK	: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi
et al.	: ve diğerleri
FPIC	: Right to Free, Prior and Informed Consent
IACHR	: Inter-American Commission of Human Rights
IACtHR	: Inter-American Court of Human Rights
IAP2	: Uluslararası Halk Katılımı Kuruluşu
ICCPR	: International Covenant on Civil and Political Rights
ICJ	: International Court of Justice
ICSID	: International Centre of Settlement of Investment Disputes
ILO	: International Labour Organisation
ITLOS	: International Tribunal for The Law of The Sea
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
İYUK	: İdari Yargılama Usulü Kanunu

MSHS	: Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi
NAFTA	: North American Free Trade Agreement
NGO's	: Non-Governmental Organisations
No:	: Numara
OECD	: Organisation for Economic Co-Operation and Development
ÖÖBR	: Özgür, önceden bilgilendirilmiş rıza
p. ex.	: par exemple
PA	: Paris Antlaşması
parag.	: paragraf
PCE	: The Parliamentary Commissioner for The Environment
s.	: Sayfa
S:	: Sayı
SLAPP	: Strategic Lawsuits Against Public Participation
ss.	: Sayfalar Arasında
STK'lar	: Sivil Toplum Kuruluşları
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UDHM	: Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi
UDKB	: Uluslararası Doğayı Koruma Birliği
UNCITRAL	: United Nations Commission on International Trade Law
UNCLOS	: United Nations Convention on The Law of The Sea
UNECE	: United Nation Economic Commission for Europe
UNEP	: United Nations Environment Programme
UNHRC	: United Nations Human Rights Committee
vd.	: Ve devamı.
Vol.	: Cilt
YUÇİUM	: Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü İçin Uluslararası Merkez

RÉSUMÉ

Les questions environnementales sont intrinsèquement liées aux droits fondamentaux, aux libertés et à notre existence. Par conséquent, garantir la participation du public dans les questions environnementales revêt une importance capitale. Cette thèse se concentre donc sur le rôle de la participation publique dans les questions environnementales, en explorant diverses formes à travers lesquelles cette participation peut être réalisée. L'engagement du public peut se manifester par des mécanismes démocratiques directs ou semi-directs, dans le cadre des procédures d'évaluation des impacts environnementaux au sein des processus administratifs, ou encore à travers des organes administratifs indépendants et des assemblées citoyennes, souvent appelées « mini-publics délibératifs ». De plus, les organes judiciaires jouent également un rôle important en facilitant la participation du public dans les questions environnementales. Cette thèse se concentre sur le pouvoir judiciaire en tant qu'instrument de participation publique en matière environnementale, en examinant comment l'engagement public peut être réalisé par des entités judiciaires et quasi-judiciaires. Dans ce contexte, les modèles judiciaires et quasi-judiciaires de participation publique en matière environnementale, qui partagent des caractéristiques communes spécifiques, sont classifiés et analysés. La thèse évalue également l'efficacité de la participation publique dans les affaires environnementales, spécifiquement dans le cadre des modèles judiciaires et quasi-judiciaires analysés.

Le titre de la thèse est « La Justice comme Instrument de Participation Publique Environnementale : Modèles et Instruments de Participation Judiciaire et Quasi-Judiciaire en Droit Comparé ». Cette thèse est structurée en une partie préliminaire et deux chapitres principaux. La partie préliminaire, intitulée « La Nécessité d'une Transformation Écologique dans les Systèmes Juridiques Actuels », introduit la nécessité d'une transformation écologique au sein des cadres juridiques existants. Le premier chapitre, « Le Cadre Conceptuel et Juridique de la Participation Publique Environnementale », examine le concept, les fondements juridiques et les éléments clés de la participation publique environnementale. Le deuxième chapitre, « Modèles et Instruments Judiciaires et Quasi-Judiciaires de Participation Publique en Droit Comparé », explore divers modèles et instruments judiciaires et quasi-judiciaires

utilisés pour faciliter la participation publique dans les affaires environnementales au sein des contextes juridiques comparés.

Les modèles judiciaires et quasi-judiciaires ainsi que les instruments conçus pour permettre la participation publique en matière environnementale dans le cadre des systèmes juridiques contemporains sont construits à travers l'examen des règles et institutions juridiques existantes. L'introduction de cette thèse offre une perspective théorique sur la nécessité d'une transformation écologique des règles et institutions juridiques, attendue dans un avenir proche. Cette transformation est perçue comme essentielle pour réaliser la participation publique en matière environnementale. La section introductive souligne que ce changement écologique est crucial pour garantir une participation efficace du public aux questions environnementales.

Avant d'explorer le pouvoir judiciaire en tant qu'instrument de participation publique en matière environnementale, il est impératif de définir ce que signifie la participation publique en matière environnementale. En conséquence, le premier chapitre est consacré au cadre conceptuel et juridique de la participation publique en matière environnementale. Ce chapitre délimite la signification conceptuelle de la participation publique en matière environnementale, ainsi que ses concepts associés et sa signification juridique. La participation du public dans les affaires environnementales englobe une série de processus, y compris l'information du public sur les questions environnementales, la consultation du public, la facilitation de la participation aux discussions et à la prise de décision, et l'assurance que les individus sont informés de la manière dont leurs avis ont été pris en compte dans les processus décisionnels. Elle englobe également le droit du public à accéder aux recours judiciaires. La participation publique en matière environnementale est intrinsèquement liée au principe du développement durable. Initialement introduite en tant que principe dans les textes juridiques, elle est depuis devenue un droit reconnu. La Convention d'Aarhus et l'Accord d'Escazú sont des instruments internationaux clés qui définissent en détail l'étendue du droit à la participation publique en matière environnementale. Ce droit est considéré comme une garantie procédurale du droit plus large à un environnement sain. En outre, le concept de consentement libre et éclairé, en particulier en ce qui concerne les peuples autochtones, est identifié comme une manifestation juridique de la participation publique en matière environnementale pour ces communautés.

Ensuite, l'étendue du droit à la participation environnementale est analysée en termes de ses sujets, objets et détenteurs de devoirs. Le droit de participer aux questions environnementales est reconnu comme appartenant à un large éventail de sujets, comprenant des personnes physiques, des entités juridiques, ainsi que la nature et les animaux. La thèse met en évidence la nécessité de dispositions légales qui soutiennent spécifiquement les groupes défavorisés, tels que les enfants, les jeunes, les femmes, les peuples autochtones et les générations futures, dans le cadre de la participation environnementale. L'objet du droit à la participation environnementale comprend l'accès à l'information environnementale, la participation aux processus décisionnels environnementaux et l'accès aux recours judiciaires, tels que définis par des instruments internationaux comme le Convention d'Aarhus et l'Accord d'Escazú. Les détenteurs de ce droit sont principalement les États et les autorités publiques. Ainsi, le premier chapitre établit le cadre conceptuel et juridique de la participation publique en matière environnementale.

Le second chapitre de la thèse examine les modèles judiciaires et quasi-judiciaires et les instruments de participation publique dans le cadre du droit comparé. Ce chapitre explore l'efficacité de ces modèles et évalue leur mise en œuvre. Divers modèles judiciaires sont sélectionnés et examinés selon des critères spécifiques, avec un accent sur les tribunaux et juridictions nationaux, les mécanismes judiciaires internationaux et régionaux, ainsi que les outils procéduraux qui facilitent la participation publique. Les modèles de tribunaux nationaux sont classés selon leur spécialisation (par exemple (p. ex.), tribunaux judiciaires ou administratifs, tribunaux spécialisés en environnement) et l'intérêt des parties (p. ex., les personnes cherchant un recours judiciaire). Le chapitre aborde également les mécanismes judiciaires internationaux et régionaux, y compris les cours environnementales, la Cour européenne des droits de l'homme, la Cour interaméricaine des droits de l'homme et la Cour de justice de l'Union européenne. Les instruments facilitant la participation dans ces modèles judiciaires, tels que *amicus curiae*, la soumission d'informations environnementales et la protection contre les poursuites stratégiques visant à freiner la participation publique, sont également examinés. Des études de cas dans des pays disposant de cadres juridiques établis sont analysées.

Les modèles quasi-judiciaires de participation publique en matière environnementale sont abordés dans la section suivante. Cela comprend des modèles

créés dans le cadre des droits de participation environnementale ou des conventions associées, tels que le Comité de conformité de la Convention d'Aarhus et la Commission de Coopération Environnementale établie dans le cadre de l'Accord de Coopération Environnementale nord-américain. Le rôle des médiateurs dédiés à la protection de l'environnement dans des pays comme la Hongrie, la Nouvelle-Zélande, le Canada et le Kenya est également analysé. En outre, les modèles quasi-judiciaires dans le cadre des traités internationaux relatifs aux droits humains sont examinés, y compris les décisions du Comité des droits de l'Homme des Nations Unies, du Comité des Droits de l'Enfant, du Comité des Droits Économiques, Sociaux et Culturels, de la Commission Africaine des Droits de l'Homme et des Peuples et de la Commission Interaméricaine des Droits de l'Homme.

Enfin, la thèse aborde l'efficacité de la participation publique en matière environnementale et explore des stratégies pour en améliorer l'impact. L'efficacité des modèles judiciaires et quasi-judiciaires de participation publique en matière environnementale examinés dans cette thèse a été évaluée. Dans la section de conclusion, sur la base de ces évaluations, des recommandations sont formulées pour tout pays souhaitant rendre la participation publique en matière environnementale plus efficace au sein de son système juridique, en utilisant des modèles judiciaires et quasi-judiciaires.

ABSTRACT

Environmental issues are inherently linked to fundamental human rights, freedoms, and our existence. As such, ensuring public participation in environmental matters is of paramount importance. This thesis, therefore, centers on the role of public participation in environmental matters, exploring various forms through which such participation can be realized. Public involvement can occur through direct or semi-direct democratic mechanisms, as part of the environmental impact assessment procedures within administrative processes, or through independent administrative bodies and citizens' assemblies, commonly referred to as deliberative mini-publics. Additionally, judicial bodies serve as instruments that facilitate public participation in environmental issues. The focus of this thesis is on the judiciary as a tool for environmental public participation, examining how public engagement can be achieved through judicial and quasi-judicial entities. In this context, judicial and quasi-judicial models of environmental public participation, which share specific common characteristics, are classified, and analyzed. The thesis also evaluates the effectiveness of public participation in environmental matters, specifically in the context of the judicial and quasi-judicial models analyzed.

The thesis is titled "Judiciary as an Instrument of Environmental Public Participation: Models and Instruments of Judicial and Quasi-Judicial Participation in Comparative Law" and is structured into a front matter and two primary chapters. The front matter, titled "The Need for an Ecological Transformation in Current Legal Systems," introduces the necessity of an ecological transformation within existing legal frameworks. The first chapter, "The Conceptual and Legal Framework of Environmental Public Participation," examines the concept, legal foundations, and key elements of environmental public participation. The second chapter, "Judicial and Quasi-Judicial Models and Tools of Public Participation in Comparative Law," delves into various judicial and quasi-judicial models and tools used to facilitate public participation in environmental matters within comparative legal contexts.

The judicial and quasi-judicial models and instruments designed to enable environmental public participation within the framework of contemporary legal systems are constructed through an examination of the existing legal rules and institutions. The introduction of this thesis provides a theoretical perspective on the

need for an ecological transformation of legal rules and institutions, which is anticipated soon. This transformation is viewed as essential for realizing environmental public participation. The front section emphasizes that such an ecological shift is critical for ensuring effective public involvement in environmental matters.

Before exploring the judiciary as an instrument for environmental public participation, it is imperative to define the concept of environmental public participation. Accordingly, the first chapter is dedicated to the conceptual and legal framework of environmental public participation. In this chapter, the conceptual meaning of environmental public participation is delineated, alongside its related concepts and legal significance. Public participation in environmental matters encompasses a range of processes, including informing the public about environmental issues, consulting the public, facilitating participation in discussions and decision-making, and ensuring that individuals are informed about whether their views have been considered in decision-making processes. It also encompasses the public's right to access judicial remedies. Environmental public participation is intrinsically linked to the principle of sustainable development. Initially introduced as a principle in legal texts, it has since evolved into a recognized right. The Aarhus Convention and the Escazú Agreement are pivotal international instruments that delineate the scope of the right to environmental public participation in detail. This right is considered a procedural safeguard to the broader right to a healthy environment. Furthermore, the concept of free, informed consent, particularly concerning indigenous peoples, is identified as a legal manifestation of environmental public participation for these communities.

Subsequently, the scope of the right to environmental participation is analyzed regarding its subjects, objects, and duty-bearers. The right to participate in environmental matters is recognized as belonging to a wide range of subjects, including natural persons, legal entities, and even nature and animals. The thesis emphasizes the need for legal provisions that specifically support disadvantaged groups, such as children, youth, women, indigenous peoples, and future generations, within the context of environmental participation. The subject matter of the right to environmental participation includes access to environmental information, involvement in environmental decision-making, and access to judicial remedies, as

defined by international instruments such as the Aarhus and Escazú Conventions. The duty-bearers of this right are primarily states and public authorities. Thus, the first chapter establishes environmental public participation's conceptual and legal framework.

The second chapter of the thesis examines judicial and quasi-judicial models and instruments of public participation within the framework of comparative law. This chapter explores the effectiveness of these models and evaluates their implementation. Various judicial models are selected and examined based on specific criteria, with a focus on national courts and tribunals, international and regional judicial mechanisms, and procedural tools that facilitate public participation. National court models are categorized according to specialization (e.g., judicial, or administrative courts and tribunals, environmental specialized courts, and tribunals) and interest (e.g., those seeking judicial remedy). The chapter also discusses international and regional judicial mechanisms, including environmental courts, the European Court of Human Rights, the Inter-American Court of Human Rights, and the Court of Justice of the European Union. Instruments facilitating participation within these judicial models, such as *amicus curiae*, the submission of environmental information, and protections against strategic lawsuits that hinder public participation, are also examined. Case studies from countries with established legal frameworks are analyzed.

The quasi-judicial models of environmental public participation are discussed in the following section. These include models created under environmental participation rights or conventions, such as the Aarhus Convention Compliance Committee and the Environmental Cooperation Commission under the North American Environmental Cooperation Agreement. The role of environmental ombudsmen in countries such as Hungary, New Zealand, Canada and Kenya is also analyzed. Additionally, quasi-judicial models under international human rights treaties are examined, including decisions from the United Nations Human Rights Committee, the Committee on the Rights of the Child, the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, the African Commission on Human and Peoples' Rights, and the Inter-American Commission on Human Rights.

Finally, the thesis addresses the effectiveness of environmental public participation and explores strategies for enhancing its impact. The effectiveness of the

judicial and quasi-judicial models of environmental public participation examined in this thesis has been evaluated. In the conclusion section, based on these evaluations, recommendations are provided for any country wishing to make environmental public participation more effective within its legal system through judicial and quasi-judicial models.

ÖZET

Çevresel meselelerin, doğrudan temel hak ve özgürlüklerimizi ve bizzat yaşamımızı ilgilendirdiği aşikardır. Dolayısıyla, çevresel meselelerde bizlerin yani halkın katılımının sağlanması önem taşımaktadır. Tez çalışması, bu öneme binaen çevresel konularda halkın katılımına odaklanarak, bu katılımın gerçekleştirilebileceği çeşitli biçimleri incelemektedir. Çevresel meselelerde halkın katılımı, doğrudan veya yarı doğrudan demokrasi araçları ile gerçekleştirilebileceği gibi idari usul aşamasında uygulanan çevresel etki değerlendirme prosedürü kapsamında da gerçekleştirilebilmektedir. Ayrıca, bağımsız idari otorite niteliğindeki kurumlar yahut müzakereci mini kamu olarak ifade edilen vatandaş meclisleri vasıtasıyla da çevresel meselelerde halkın katılımı sağlanabilmektedir. Tıpkı bu sayılanlar gibi yargı organları da çevresel meselelerde halkın katılımının gerçekleştirilmesine hizmet eden araçlardandır. Tez çalışması, çevresel halk katılımının bir aracı olarak yargıya odaklanarak yargısal ve yarı yargısal organlar aracılığıyla çevresel meselelerde halk katılımının nasıl gerçekleştirilebileceğini konu edinmektedir. Bu doğrultuda, belirli ortak nitelikleri taşıyan yargısal ve yarı yargısal çevresel halk katılımı modelleri tasnif edilerek incelenmiştir. Son olarak, tez çalışmasında çevresel meselelerde halk katılımının etkililiği ile incelenen yargısal ve yarı yargısal çevresel halk katılımı modellerinin etkililiği değerlendirilmiştir.

Böylece, “Çevresel Halk Katılımının Bir Aracı Olarak Yargı: Karşılaştırmalı Hukukta Yargısal ve Yarı Yargısal Halk Katılımı Modelleri” başlıklı çalışmamız, “Mevcut Hukuk Düzenlerinde Ekolojik Bir Dönüşüm İhtiyacı” başlıklı bir ön bölüm ile “Çevresel Halk Katılımının Kavramsal ve Hukuki Çerçevesi” ve “Karşılaştırmalı Hukukta Yargısal ve Yarı Yargısal Katılım Modelleri ve Araçları” başlıklı iki bölümden oluşmaktadır.

Mevcut hukuk düzenleri ve demokrasi anlayışı çerçevesinde uygulanan çevresel halk katılımını gerçekleştirmeye yönelik yargısal ve yarı yargısal modeller ve araçlar tez çalışmasında yürürlükte olan hukuk çerçevesinde var olan hukuk kuralları ve hukuki kurumlar incelenmek suretiyle oluşturulmuştur. Yakın gelecekte, mevcut hukuk düzenlerinde yer alan hukuk kuralları ve hukuki kurumlarda ekolojik bir

dönüşüm yaşanması ihtimaline yönelik olarak da çalışmamızın ön bölümünde, anılan ekolojik dönüşüm ihtiyacına cevap veren teorik görüşler ifade edilmiştir. Ön bölüm ile çevresel halk katılımının hayata geçirilmesi açısından anılan bu ekolojik dönüşümün vazgeçilmez olduğu da vurgulanmaktadır.

Çevresel halk katılımının bir aracı olarak yargıyı ele almadan önce, çevresel halk katılımı kavramının ne anlama geldiğinin ifade edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, çalışmamızın birinci bölümünde çevresel halk katılımının kavramsal ve hukuki çerçevesi ele alınmıştır. Bu doğrultuda, çalışmamızın birinci bölümünde çevresel halk katılımının kavramsal olarak ifade ettiği anlam, anılan kavram ile ilişkili kavramlar ve çevresel halk katılımının hukuki anlamının belirlenmesi amaçlanmıştır. Buna göre, halk katılımı kavramı, çevreyi doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren meselelerde halkın bilgilendirilme, kendisine danışılma, müzakere edebilme, karar alabilme ve alınacak kararlarda görüş ve düşüncelerinin dikkate alınıp alınmadığı hususunda da bilgilendirilmesi ile yargıya başvurusunu kapsayan süreçlerin tamamını ifade etmektedir. Çevresel halk katılımı kavramı, sürdürülebilir kalkınma kavramı ile yakından ilişkilidir. Çevre hakkının gelişimine paralel olarak çevresel halk katılımı kavramı, hukuki metin ve belgelerde öncelikle tarihsel süreçte bir ilke olarak ortaya atılmış; ardından bir hak olarak kabul görmüştür. Aarhus Sözleşmesi ve Escazú Sözleşmesi çevresel halk katılımını odağına alan iki temel uluslararası sözleşme olarak karşımıza çıkmakta olup çevresel katılım hakkının kapsamını detaylı olarak belirlemektedir. Çevresel halk katılımı, çevre hakkının usul güvencesi olarak ifade edilen çevresel katılım hakkına karşılık gelmektedir. Ayrıca, hukuki metin ve belgelerde yerli halkların özgür, önceden bilgilendirilmiş rızası olarak ifade edilen kavram da çevresel halk katılımının yerli halklar açısından hukuki bir görünümüdür.

Ardından çevresel katılım hakkının kapsamı belirlenirken hakkın öznesi, konusu ve yükümlüsü ayrı ayrı incelenerek ele alınmıştır. Bu doğrultuda, çevresel katılım hakkının öznesinin herkes olduğu; herkesin içine gerçek kişilerin yanı sıra tüzel kişiler ile doğa ve hayvanların da dâhil olduğu belirlenmiştir. Çevresel halk katılımının öznesine dair açıklamalar ışığında gerçek kişiler kapsamında dezavantajlı gruplar olarak ifade edilen çocuklar, gençler ve gelecek nesillere, kadınlara ve yerli halklara ayrı başlıklarda yer verilmiştir. Anılan dezavantajlı grupların çevresel katılım hakkı kapsamında onları özel olarak destekleyecek hukuki düzenlemelere ihtiyaç

olduğuna dikkat çekilmiştir. Çevresel katılım hakkının konusu, Aarhus ve Escazú Sözleşmeleri ile kapsamı belirlenen çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alma sürecine katılım ve yargıya erişimdir. Çevresel katılım hakkının yükümlüleri ise devletler ve kamu makamlarıdır. Böylece, çalışmamızın ilk bölümünde çevresel halk katılımının kavramsal ve hukuki çerçevesi belirlenmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümü, karşılaştırmalı hukukta yargısal ve yarı yargısal halk katılımı modelleri ve araçlarını konu edinmektedir. Bu kapsamda, yargısal ve yargı yargısal halk katılımı modelleri incelenmiştir. Ardından, incelenen bu modellerin etkililiğine ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çalışmamızın bu bölümünde, yargısal modellere örnek teşkil edebilecek belirli modeller belirli kriterlere göre seçilerek tüketici olmayacak şekilde incelenmiştir. Yargısal çevresel halk katılımı modelleri başlığı altında ulusal mahkeme modelleri, uluslararası ve bölgesel düzeyde yargı mekanizmaları modelleri ile yargısal modeller içerisinde yer alan ve katılımı sağlayan araçlar ve usuli prosedürler ele alınmıştır. Ulusal mahkeme modelleri başlığı altında, ihtisaslaşma kriterine göre mahkeme modelleri tasnif edilmiş; bu kapsamda adli veya idari mahkeme modelleri ile çevre ihtisas mahkemesi modelleri incelenmiştir. Yine, ulusal mahkeme modelleri başlığı altında, yargı yoluna başvurana dair menfaat kriterine göre yargısal modeller tasnif edilmiştir. Uluslararası ve bölgesel düzeyde yargı mekanizmaları modelleri kapsamında, uluslararası yargı mekanizması modeli önerisi olarak uluslararası çevre mahkemesine, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi ve Avrupa Birliği Adalet Divanına yer verilmiştir. Yargısal modeller içerisinde yer alan ve katılımı sağlayan araçlar ve usuli prosedürler kapsamında ise *amicus curiae*, çevresel bilgi uçurma ve bilgiyi uçuranları koruyucu hukuki düzenlemeler ile halkın katılımı aleyhine stratejik davalara karşı hukuki düzenlemeler ele alınmıştır. Anılan hukuki düzenlemelerin ve usullerin uygulandığı ülkelerdeki uygulamalar incelenmiştir.

Yarı yargısal çevresel halk katılımı modelleri başlığı altında ise çevresel katılım hakkına özgülenen veya çevre ile ilgili sözleşmeler kapsamında oluşturulan yarı yargısal modeller, çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumu modelleri ile insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmeler nezdinde oluşturulan yarı yargısal modeller incelenmiştir. Çevresel katılım hakkına özgülenen veya çevre ile ilgili sözleşmeler kapsamında oluşturulan yarı yargısal modeller altında, Aarhus

Sözleşmesi Uyum Komitesine ve Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşması kapsamında kurulan Çevresel İş Birliği Komisyonuna yer verilmiştir. Yine, çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumu modelleri altında Macaristan, Yeni Zelanda, Kanada ve Kenya’da bulunan kamu denetçiliği kurumlarının yapısına ve işleyişlerine yer verilmiştir. Ardından, insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmeler nezdinde oluşturulan yarı yargısal modeller altında ise Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu ile Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu ve bunların verdikleri kararlar incelenmiştir.

Son olarak, çevresel halk katılımının etkililiğinin ne anlama geldiği ve çevresel halk katılımını etkili kılmamanın yolları hususunda açıklamalarda bulunulmuştur. Tez çalışmasında incelenen yargısal ve yarı yargısal çevresel halk katılımı modellerinin etkililiği değerlendirilerek sonuç bölümünde anılan inceleme ve değerlendirmeler ışığında yargısal ve yarı yargısal nitelikteki çevresel halk katılımı modelleri ile çevresel halk katılımını hukuk düzeninde etkili kılmak isteyen herhangi bir ülkeye önerilerde bulunulmuştur.

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN KONUSU

Yaşadığımız çevrenin temiz, güvenli ve sürdürülebilir olması yaşamlarımızı olumlu yönde etkileyerek güzelleştirmektedir. Çevre kirlenmiş ve bozulmuşsa yaşamımızı sağlıklı bir biçimde sürdürmemiz de mümkün olamayacaktır. Temiz, güvenli ve sürdürülebilir bir çevre yaşamımızdan varestesiz düşünülemez. Dolayısıyla, içinde yaşamımızı sürdürdüğümüz çevresel meseleler herkesi, tüm canlıları doğrudan ve yakından ilgilendirmektedir. Çevreyi ve dolayısıyla hepimizi yakından ilgilendiren meselelere yaşadığımız şehirde bulunan bir havaalanının yerinin başka bir yere taşınması, evimizin yakınlarında bulunan bir tabiat parkının belirli bir bölümünün niteliğinin değiştirilerek imar ve inşaat faaliyetlerine açık hale getirilmesi, ormanlık alanın içinden geçecek bir otoyol inşası projesi veya petrol çıkartılması gibi endüstriyel faaliyetlerin yürütülmesi, hatta bu faaliyetler neticesinde artan sera gazı salımlarıyla iklim değişikliğinin tetiklenerek sıcaklık artışlarının yükselmesi örnek gösterilebilir. Yaşamımızı, sağlığımızı, bedensel ve ruhsal bütünlüğümüzü, bize insan hakları hukuku belgeleriyle tanınan tüm temel hak ve özgürlüklerimizi eksiksiz bir biçimde kullanabilmemiz için çevremizin temiz, sağlıklı, güvenli ve sürdürülebilir olması şarttır. Keza, doğanın ve hayvanların da hak özneleri olarak tanındığı hukuk düzenlerinde, doğanın ve hayvanların da yaşamlarını sürdürebilmesi ve haklarının korunması çevrenin korunması ile mümkündür. Dolayısıyla, çevrede yapılacak bir tahribat, bozulma veya kirliliğe sebep olabilecek herhangi bir plan, program, proje ve faaliyet hakkında bize, yani halka danışılması, görüş ve düşüncelerimizin ilgili kamu makamlarınca dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Yine, doğa ve hayvanlar açısından da çevreyi bozucu veya kirlletici faaliyetler onların haklarını

olumsuz etkileyeceğinden, halkın doğa ve hayvan haklarının savunucuları ve temsilcileri olarak çevresel meselelere katılması gerekmektedir. Bu noktadan yola çıkılarak, tez çalışmasında çevresel meselelerde halkın katılımının kavramsal çerçevesinin nasıl belirlenebileceği; yargısal ve yarı yargısal çevresel halk katılımı modellerinin çevresel halk katılımını nasıl gerçekleştirdikleri ve bu modeller çerçevesinde katılımın nasıl etkili kılınabileceği sorularına cevap aranmaktadır.

Çalışmamızda öne sürülen temel iddia çevresel meselelere halkın katılımının sağlanması gerektiğidir. Bu gereklilik, her şartta çevre ile ilgili bir projenin halka referandum aracılığıyla evet mi hayır mı şeklinde sorulması ve halk tarafından bu soruya verilen cevabın mutlak surette kabul edilmesi anlamına gelmemektedir. Çevresel meseleler, genellikle içerisinde sıradan bir vatandaşın bir bakışta anlayamayacağı uzmanlık gerektiren teknik hususları barındırmaktadır. Anılan hususlarda sıradan bir vatandaşın herkes için en doğru ve çevrenin yararına olacak kararı vermesi pek tabi beklenemez. Ancak bazen de uzmanlık gerektiren teknik hususlar bir yana bırakılacak olursa, sıradan bir vatandaş yaşadığı yere ve çevresine dair ilgili kamu kurumlarının veya teknik uzmanların gözünden kaçabilecek yerel bir bilgiyi haiz olabilir. Çalışmamızda çevresel meselelere halkın katılımının sağlanması gerekliliği ile çevresel meselelerde halkın görüş, düşünce ve fikirlerinin alınması ve bu görüş, düşünce ve fikirlerin bir çatı altında toplanarak ilgili kamu makamı tarafından en azından değerlendirmeye alınması kastedilmektedir. Dolayısıyla, bu görüş, düşünce ve fikirlerin mutlak olarak sorgulanmaksızın kabul edilmesi veya hiç değerlendirilmeden reddedilmesi anlaşılmamalıdır.

Özü halkın kendi kendini yönetmesi olarak ifade edilen demokrasi, bugün daha ziyade uygulamada saf temsili demokrasi şeklinde tezahür etmektedir. Ancak özellikle herkesi yakından ilgilendiren çevresel meselelerde yarı doğrudan demokrasi araçları olarak nitelendirilen halkın da karar alma süreçlerine katılarak etki edeceği halkın kanun teklifi ve halkın vetosu gibi hukuki araçların işletilmesi yönetenler tarafından alınacak kararların meşruiyetini pekiştirecektir. 1970’li yıllardan bu yana çevre hakkının literatürde kabulü ve uygulamalarıyla paralel bir biçimde sürdürülebilir kalkınma kavramı da uluslararası hukuk metinlerinde yer bulmaya başlamıştır. Anılan gelişmelerle birlikte, çevre hakkı ve sürdürülebilir kalkınma kavramı ekseninde çevresel meselelere halkın katılımı ilkesi kabul edilmiş; ardından çevre hakkının usul

yönü olarak çevresel katılım hakkının unsurlarının ve içeriğinin belirlenmesi suretiyle hukuki kapsamı ortaya konulmuştur. Öyle ki, çevresel meselelerde halkın katılımı sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi için yerine getirilmesi gereken amaçlardan biri haline gelmiştir.

Çalışmamızda, çevresel halk katılımı kavramı ile çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alma sürecine katılım ve yargıya erişim olarak ifade edilen sacayağının bütünü kastedilmektedir. Zira, literatürde çevresel halk katılımı kavramı, anılan üç ayağa karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır. Bu üç ayak, öğretide ayrı birer hak olarak da nitelendirilmekle birlikte iç içe geçmiş haklardır. Her biri ayrı birer hak olan çevresel bilgiye erişim hakkı, çevresel karar alma sürecine katılım hakkı ve yargıya erişim hakkının bütünü aynı zamanda çevresel katılım hakkı olarak ifade edilmektedir. Çalışmamızda çevresel katılım hakkı olarak ifade edilen kavramın içeriğinin anılan üç hakkı kapsayacak şekilde kullanıldığını belirtmek isteriz.

Çevresel katılım hakkı, çalışmamızda detaylı olarak izah edileceği üzere, çok katmanlı ve çeşitli haklarla iç içe geçmiş kısımları da olan bir haktır. Şöyle ki, çevresel katılım hakkının çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alma sürecine katılım ve yargıya erişim hakkından meydana gelmesi onun çok katmanlı oluşuna işaret eder. Öte yandan, tek başına çevresel katılım hakkının bu sacayağının çevre hakkının usul yönünü oluşturması, çevresel bilgiye erişimin bilgi edinme hakkı; çevresel konularda yargıya erişimin de adil yargılanma hakkı ve mahkemeye başvuru hakkı ile iç içe geçmesi ve ortak kullanım alanlarının bulunması söz konusudur. Hatta, yine çalışmamızda detaylı olarak incelendiği üzere, bazı uluslararası veya bölgesel yargı mekanizmaları çevresel katılım hakkını, özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı veya yerli halkların kültürlerinden yararlanma hakkı kapsamına dâhil ederek yorumlayabilmektedirler. Dolayısıyla, çevresel katılım hakkının tek başına ayrı bir hak olarak nitelendirilmesinin yanı sıra çevre hakkının usul yönünü oluşturması, içerik olarak diğer temel hak ve özgürlükler kapsamında yorumlanabilmesinin mümkün olduğu hatta çevresel katılım hakkının öznesinin yerli topluluklar olması halinde özgür, önceden bilgilendirilmiş rıza hakkı şeklinde farklı isimlendirmelerle de ifade edilebildiği akılda tutulmalıdır.

“Çevresel Halk Katılımının Bir Aracı Olarak Yargı: Karşılaştırmalı Hukukta Yargısal ve Yarı Yargısal Katılım Modelleri ve Araçları” başlıklı çalışmamız, bir ön bölüm ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmamıza dair yapılan literatür incelemesinde, halk katılımının çevreyi ilgilendiren, yani çevresel yönü merkezde tutulmuştur. Kuşkusuz, halk katılımı çevresel meseleler haricindeki kamu menfaatinin ilgilendiren başkaca konularda da mümkündür. Halkın katılımı kamusal işlere katılma hakkına dayanmakta; çevresel halk katılımı, kamusal işlere katılmanın bir yönünü oluşturmaktadır. Yerli topluluklar açısından konuya baktığımızda ise, yerli toplulukların çevresel meselelere katılımı kendi kaderlerini tayin (*self determinasyon*) hakkına dayandırılabilir.

Çalışmaya dair literatür incelemesi, Türkçe, İngilizce ve Fransızca dillerinde yazılmış akademik eserler, uluslararası kurum ve kuruluşlarca hazırlanan rapor ve belgelerle bunun yanı sıra uluslararası, bölgesel ve ulusal mahkeme kararları ele alınarak yapılmıştır. Yalnızca İspanyolca dilinde yazılmış mahkeme kararları açısından İspanyolcadan İngilizceye çeviri kullanılarak faydalanılmıştır. Çalışmamızda yargısal ve yarı yargısal çevresel halk katılımı modelleri, farklı devletlerin hukuk sistemlerinde bulunan yargısal ve yarı yargısal kurumlar, bu kurumların tâbi oldukları ve uyguladıkları hukuk kuralları ile yargısal ve yarı yargısal kurumlar tarafından verilen kararlar incelenerek karşılaştırılmak suretiyle karşılaştırmalı hukuk disiplini kapsamında belirli nitelikler üzerinden tasnif edilerek incelenmiştir.

II. ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE SINIRLARI

Her ne kadar çalışmamızın konusunun özünü çevresel halk katılımının bir aracı olarak yargı oluştursa da öncelikle çevresel halk katılımı kavramının ve bu kavramın hukuki çerçevesinin ne olduğunun izah edilmesi gerekmektedir. Öncesinde ise, mevcut hukuk düzenlerinde ekolojik bir dönüşüm ihtiyacı başlıklı ön bölüm ile var olan hukuk sistemlerine katılımcı mekanizmaları eklemenin çevresel halk katılımını gerçekleştirmek için yetersiz kalacağı; bunun yerine mevcut hukuk sistemlerinde ve demokrasi anlayışında yapılacak dönüşümle ekolojik bir bakış açısının merkeze yerleştirilmesi gerektiği yönündeki görüşlere yer verilmiştir. Ön bölümde, öğretide, hukuk sistemleri ve demokrasi anlayışında ekolojik bir bakış açısının hâkim kılınması

yönündeki görüşler aktarılmıştır. Ancak anılan görüşler, bir nevi *de lege feranda* yani olması gereken hukuku yansıtmaktadır. Çalışmamızın devamında, mevcut hukuk düzenleri ve demokrasi anlayışı çerçevesinde uygulanan çevresel halk katılımını gerçekleştirmeye yönelik modeller ve araçlar *de lege lata* yani yürürlükte olan hukuk bakımından incelenecektir.

Çalışmamızın ilk bölümünde çevresel halk katılımının kavramsal ve hukuki çerçevesi çizilmiştir. Kavramsal çerçeve kapsamında, halk katılımının çevresel meselelerde alınacak karar ve politikaların hazırlığı sürecinde, siyasi iktidar karşısında halkın etkili bir gücü elinde tutması anlamına geldiği; çevresel demokrasinin bir unsuru olarak karşımıza çıktığı ifade edilmiştir. Halk katılımının literatürde birden fazla tanımı ve türü bulunmaktadır. Ancak çalışmamızda halk katılımı kavramı ile çevreyi doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren tüm meselelerde halkın konu hakkında bilgilenme, danışma, müzakere etme, karar alma ve nihayetinde alınan kararda görüş ve önerilerin ne şekilde dikkate alındığı konusunda bilgilendirilmeyi ve yargıya erişimini de kapsayacak şekilde müdahil olunan süreçlerin tamamı kastedilmektedir. Akabinde halk katılımı ile ilişkili kavramlara yer verilmiş olup; halk katılımının avantajları ile dezavantajları ifade edilmiştir. Çevresel halk katılımının hukuki çerçevesi kapsamında ise, çevresel halk katılımının tarihsel gelişimi, hukuki niteliği açıklanmıştır. Çevresel halk katılımı öncelikle bir ilkedir; aynı zamanda çevre hakkının usul güvencesidir. Ardından çevresel usul hakları veya erişim hakları olarak da anılan çevresel katılım hakkının uluslararası antlaşma ve metinlerdeki yeri, anayasalardaki yeri ve bölgesel yargı mekanizmaları nezdinde anlamı ile çevresel katılım hakkının yerli halklar açısından bir görünümü olan yerli halkların özgür, önceden bilgilendirilmiş rızası incelenmektedir.

Çevresel katılım hakkının kapsamı, hakkın öznesi, konusu ve yükümlüsü ayrı ayrı ele alınmak suretiyle incelenmiştir. Çevresel katılım hakkının öznesi olan kişilerin kapsamına kimlerin veya nelerin dâhil olup olmadığı, konusunun ne olduğu ve yükümlü veya yükümlülerinin kim veya kimler olduğu açıklanmıştır. Çevresel katılım hakkının konusu, çevresel katılım hakkını inceleyen uluslararası sözleşmeler olan Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Alma Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi diğer bir deyişle Aarhus Sözleşmesi (*Aarhus*

Convention)¹, Latin Amerika ve Karayipler’de Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Halkın Katılımı ve Adalete İlişkin Bölgesel Sözleşme diğer bir adıyla Escazú Sözleşmesi (*Escazú Agreement*)² ile Bilgiye Erişime İlişkin Ulusal Mevzuatın Geliştirilmesine, Çevresel Konularda Karar Vermeye ve Adalete Erişime Halkın Katılımına Yönelik Kılavuz İlkeler³ çerçevesinde incelenmiştir. Bu kapsamda, çevresel katılım hakkı üç ayaktan meydana gelmektedir: çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alma sürecine katılım ve yargıya erişim. Anılan sacayağı açıklanarak çevresel halk katılımının hukuki çerçevesine yer verilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünün birinci kısmında, yargısal ve yarı yargısal çevresel halk katılımı modelleri incelenmiştir. Öncelikle belirtilmelidir ki gerek yargısal gerekse yarı-yargısal halk katılımı modelleri sayıca çok fazladır. Çalışmamızda bu modellere örnek teşkil edebilecek belirli yapılar seçilerek tüketici olmayacak şekilde incelenmiştir. Çalışmamızda incelenen yargısal nitelikteki halk katılımı modelleri, öncelikle ulusal mahkeme modelleri ile uluslararası ve bölgesel yargı mekanizmaları modelleri olarak ikiye ayrılmıştır. Ulusal mahkeme modelleri başlığı altında, yargısal çevresel halk katılımı modelleri ihtisaslaşma kriterine ve yargı yoluna başvurana dair menfaat kriterine göre tasnif edilmiştir. İhtisaslaşma kriterine göre yargısal modeller, adli veya idari mahkeme modelleri ile çevre ihtisas mahkemesi modelleri olarak ayrılmıştır. Çevresel meselelerde ulusal mahkemelere başvuru, ilgili ülkenin hukukuna göre var ise öncelikle çevre ihtisas mahkemelerinde; çevre ihtisas mahkemeleri bulunmuyor ise genel mahkemelere yapılmaktadır. Adli veya idari mahkeme modelleri kapsamında çevresel meselelerin hangi gerekçelerle ve ne tür davalarla gelebileceği açıklanmıştır. Çevre ihtisas mahkemeleri başlığı altında ise, son zamanlarda sayıca fazla ülkede hayata geçirilen ve çevresel meselelerin çözüme kavuşturulduğu çevre ihtisas mahkemelerinin genel özellikleri incelenmiştir. Ardından, çevre ihtisas mahkemesi modelleri örneklerini seçerken farklı kıtalarda yer alan ülkelere ilişkin olması açısından, İsveç Toprak ve Çevre Mahkemeleri, Hindistan Ulusal Yeşil Mahkemesi ve Avustralya Yeni Güney Galler Toprak ve Çevre Mahkemesinin yetkileri ve işleyişleri açıklanarak bunların çevresel halk katılımını gerçekleştirmeye sağladıkları katkılar üzerinde durulmuştur. Yargı yoluna başvurana

¹ Bundan sonra Aarhus Sözleşmesi (AS) olarak anılacaktır.

² Bundan sonra Escazú Sözleşmesi (ES) olarak anılacaktır.

³ Diğer bir deyişle Bali İlkeleri olarak zikredilen uluslararası belge, bundan sonra çalışmamızda Bali İlkeleri olarak anılacaktır.

dair menfaat kriterine göre yargısal modeller başlığında ise yargısal modeller bireysel menfaat koşulunu gözeten modeller ve bu koşulun esnek yorumu ile bireysel menfaat koşulunu gözetmeyen, herkese dava açma yetkisi veren yargısal modeller incelenmiştir. Bu kapsamda incelenen yargısal modeller, yerel ilk derece mahkemeleri olabileceği gibi yüksek mahkemeler veya anayasa mahkemeleri de olabilmektedir. Anılan kritere göre tasnif edilen yargısal modeller kapsamında çevresel halk katılımının nasıl tesis edildiği açıklanmıştır. Akabinde, uluslararası ve bölgesel düzeyde yargı mekanizmaları modelleri kapsamında, uluslararası yargı mekanizması modeli önerisi olarak Uluslararası Çevre Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi ve Avrupa Birliği Adalet Divanı incelenmiştir. Bir sonraki başlıkta, yargısal modeller içerisinde yer alan ve çevresel halk katılımını gerçekleştirmeye katkı sunan araçlar kapsamında *amicus curiae*, bilgi uçurma (*whistleblowing*) ve bilgi uçuranları (*whistleblowers*) koruyucu hukuki düzenlemelerle halkın katılımı aleyhine stratejik davalara (*Strategic Lawsuits Against Public Participation*) karşı hukuki düzenlemelere yer verilmiştir.

İkinci bölümün ikinci kısmında ise, yarı yargısal nitelikteki çevresel halk katılımı modellerine yer verilmiştir. Bu kapsamda, çevresel katılım hakkına özgülenen veya çevre ile ilgili uluslararası veya bölgesel sözleşmeler kapsamında oluşturulan yarı yargısal modeller başlığı altında Aarhus Sözleşmesi Uyum Komitesi ile Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşması Çevresel İş Birliği Komisyonuna yer verilmiştir. Ardından, çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumu başlığı altında Macaristan Gelecek Nesiller İçin Parlamento Komiseri, Yeni Zelanda Çevre İçin Parlamento Komiserliği, Kanada Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Komiseri ile Kenya Ulusal Çevre Şikâyetleri Komitesi incelenmiştir. Son olarak yarı yargısal nitelikteki çevresel halk katılımı modelleri altında insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmeler nezdinde oluşturulan yarı yargısal modeller altında Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Komitesi, BM Çocuk Hakları Komitesi, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu ile Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu ve bunların verdikleri kararlar incelenmiştir.

Çevresel halk katılımının etkililiğinin değerlendirilmesi başlığı altında çevresel halk katılımının etkililiğinin ne anlama geldiği ve çevresel halk katılımını etkili

kılmanın yolları açıklanmıştır. Son olarak çalışmamızın ikinci bölümünde incelenen yargısal ve yarı yargısal çevresel halk katılımı modellerinin etkililiği değerlendirilmiştir.

Kuşkusuz, çevresel halk katılımı modelleri, yargısal ve yarı yargısal modellerden ibaret değildir. Doğrudan ve yarı doğrudan demokrasi araçları vasıtasıyla da çevresel halk katılımının sağlanması mümkündür. İdari usul aşamasında uygulanan çevresel etki değerlendirme prosedürleri içerisinde halkın katılımı sağlanabilmektedir. Günümüzde, genellikle çoğu ülke idari usul aşamasında çevresel etki değerlendirmesi yapmakta ve çevresel etki değerlendirmesi kapsamında halkın katılımı prosedürlerini de uygulamaktadır. Diğer yandan bağımsız idari otorite niteliğinde çevresel halk katılımı modelleri mevcuttur. Bağımsız idari otorite niteliğindeki çevresel halk katılım modellerine Kanada Çevreye Dair Kamuya Açık Duruşmalar Bürosu (*Le Bureau d'Audiences Publiques sur l'Environnement*) ile Fransa Kamu Tartışması Ulusal Komisyonu (*La Commission Nationale du Débat Public*) örnek gösterilebilir. Bunlar devlet, yerel yönetimler, kamu kurumları veya kuruluşları tarafından yürütülen, çevre üzerinde önemli bir etkiye sahip, kamusal menfaatleri olan projeler hakkında müzakereler ve tartışmalar yürütme yetkisine sahip kurumlar olup çevresel meselelerde halkın katılımını amaçlarlar. Ayrıca, özellikle iklim değişikliği olgusu ve iklim bozulması karşısında halkın katılımını sağlayan bir model olarak müzakereci mini kamu (*deliberative mini-public*) olarak da adlandırılan vatandaş veya yurttaş meclisleri niteliğinde modeller mevcuttur. Bunlar, demokratik kura ile genellikle mevcut siyasal iktidarlar tarafından (yukarıdan aşağıya doğru bir talep üzerine) oluşturulan, üyelerinin müzakere ederek neticede siyasal iktidarların dikkate alabileceği görüş ve tavsiyeleri içerir çıktılar üreten modellerdir. Anılan modeller küresel, ulusal veya yerel düzeyde karşımıza çıkmaktadırlar. Öyle ki, iklim değişikliği meselesini konu edinen ulusal ve yerel düzeyde vatandaş meclislerinin sayısı gün be gün artmaktadır.

Tüm bu anılan modellerin hepsinin incelenmesi, bizatihi başka çalışmaların konusunu oluşturacağından çalışmamızda sadece çevresel halk katılımının bir aracı olarak yargı kapsamında karşılaştırmalı hukukta yargısal ve yarı yargısal nitelikli katılım modelleri ile bu modeller içinde yer alan araçlar ve usuli prosedürler üzerinde durulmuştur. Doğrudan ve yarı doğrudan demokrasi araçları vasıtasıyla çevresel halk

katılımı, idari usul aşamasında çevresel halk katılımını sağlayan modeller, bağımsız idari otorite niteliğindeki modeller ile vatandaş meclisleri niteliğindeki modeller kapsam dışında bırakılmıştır.

ÖN BÖLÜM

MEVCUT HUKUK DÜZENLERİNDE EKOLOJİK BİR DÖNÜŞÜM İHTİYACI

Günümüzde temsili demokrasilerde, belirli zaman aralıklarıyla yönetilenler oy kullanarak kendilerini yönetecek olan siyasal iktidarı belirlemekte ve değiştirmektedirler. Yönetilenler temsili demokrasi kurumları aracılığıyla yöneten siyasal iktidarı değiştirse de yönetenler tarafından uygulanan politikalar çoğu zaman değişmemektedir. Örneğin, doğal kaynakların korunması hususunda belirli bir politika yürüten bir siyasal iktidar, yönetilenler tarafından demokratik yollarla değiştirilse de yeni gelen yöneticilerin de benzer yönde veya birebir aynı politikaları yürüttüğü görülebilmektedir. Siyasal iktidar değişmekte ancak sürdürülen politikalar çoğu zaman aynı kalmaktadır. Ekonomik küreselleşme ile uluslararası şirketlerin sistem ve kurallar üzerindeki kontrolünün fazla; buna karşılık hesap verme yükümlülüklerinin az olması sebebiyle temsili demokrasinin etkisizleştiği iddiaları bulunmaktadır⁴. Dolayısıyla bu noktada, kişilerin özgürlüklerini korumaları için etkili karar alma gücünü yeniden kazanmaları gerektiği öne sürülmektedir⁵.

Bugün uygulanmakta olan, şirketlerin sürekli büyümesini destekleyen neoliberal kapitalizmin serbest ticaret kuralları küreselleşen şirketlere devletlerin olabildiğince müdahale edememesini sağlamak üzere tasarlanmıştır⁶. Şirketlerin

---

⁴ Vandana SHIVA, **Yeryüzü Demokrasisi**, 3. Baskı, İstanbul: BGST Yayınları, 2018, s.107, 108, 125.

⁵ SHIVA, s.109, 153; Şule ÖZSOY BOYUNSUZ/Berk ESEN, **Türkiye İçin Yeni Bir Hükümet Sistemi, Hükümet Sistemi Kaynaklı Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, İstanbul: İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü, Aralık 2020, s.33.

⁶ Murray BOOKCHIN, **Geleceğin Devrimi Halk Meclisleri ve Doğrudan Demokrasi**, Çev: İbrahim Yıldız ve Soner Torlak, Ankara: Dipnot Yayınları, 2015, s.14.

küreselleşmesi bağlamında, ekonomik kararlar alınırken halkın karar alma süreçlerine erişimi azaltılmaktadır. Devletlerin yargı yetkisinin sınırlı olması, şirketlerin küresel dolaşımlarını engellemeyi güçleştiren bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır⁷. Küreselleşen şirketlerin ekonomik anlamda büyümesi, temelde kişileri korumayı amaçlayan temel hak ve özgürlüklerin daha ziyade bu şirketlere özgülenir hale gelmesine yol açmaktadır. Böylece, kişilerin ekonomik ve politik ilişkilerden dışlanmaları sonucunda demokratik olmayan bir süreç ortaya çıkmaktadır⁸. Küreselleşen şirketler, kendi kârlılık ve menfaatlerini önemsemekte ve kamunun menfaati yerine yalnızca kendi menfaatlerini gözetmektedirler⁹. Egemen devletler de halkı korumak yerine küreselleşen şirketlerin yatırımcılarına ait yatırımları korumayı yeğlemektedirler¹⁰. Böylece, kamu menfaatinden ziyade, sadece küreselleşen şirketlerin ve bunların yatırımcılarının menfaatleri korunduğunda, özellikle çevresel ve ekolojik açıdan zararlı faaliyetler teşvik edilmekte ve çevreye zararlı ürünler üretilmektedir. Küreselleşen şirketler salt ekonomik anlamda büyümeyi ve kârlılığını hedeflediklerinden, yeryüzündeki doğal kaynakları bu yönde aşırı bir biçimde tüketmenin yanı sıra, toplumdaki insanları yalnızlaştırmakta ve onları kullan at ekonomisine yönlendirmektedirler¹¹. Dolayısıyla, küresel şirketlerin sadece kendi menfaatlerini gözetmeleri, sürekli ve daima büyüme hedefleri ekolojik krizin şiddetini artırmaktadır¹².

Yazı öncesi dönemde evreni bir kozmos, ahenkli bir biçimde işleyen canlı bir varlık ve yekpare olarak gören organik bakış açısı hâkimdi. Bütüncül bakış açısına göre, kişiler doğada var olan diğer varlıklarla birlikte tek parça ve eş konumda bulunuyorlardı¹³. Yazı öncesi toplumlar eşitlikçi ilişkiler gözeten, tüm çevreye ve

⁷ Fritjof CAPRA/Ugo MATTEI, **Hukukun Ekolojisi: Doğa ve Toplumla Uyumlu Bir Hukuk Sistemine Doğru**, 3. Baskı, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2021, s.132.

⁸ SHIVA, s.18, 110, 126; CAPRA/MATTEI, s.28, 103; Zeynep Özlem ÜSKÜL ENGİN, **Ekolojik Kriz Etik ve Hukuk**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2017, s.31, 32.

⁹ SHIVA, s.110; Murray BOOKCHIN, **Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm**, Çev: Fuat Dara Elhüseyni, 2. Baskı, İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2017, s.36.

¹⁰ SHIVA, s.126.

¹¹ BOOKCHIN, **Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm**, s.38; CAPRA/MATTEI, s.132.

¹² BOOKCHIN, **Geleceğin Devrimi Halk Meclisleri ve Doğrudan Demokrasi**, s.67, 68.

¹³ CAPRA/MATTEI, s.51; Serkan KÖYBAŞI, **İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s.21; Henüz ekonomik sınıfların ve teşkilatlanmış siyasal iktidarın bütünü olan devletin olmadığı topluluklarda, insanlar, insan dışı varlıklar ve bunlar arasındaki ilişkiler bir astlık veya üstlük ilişkisini yansıtan hiyerarşi ile değil; eşsiz nitelikleri ile ifade edilmekteydi. Anılan bu organik toplumlar insanları ve insanlar dışındaki canlı veya cansız tüm varlıkları birbirinden daha iyi veya kötü olarak görmemekte, farklılıklarını değerlendirerek eşsiz niteliklerine vurgu yapmaktaydılar. Bu gibi topluluklarda eşitlik veya özgürlük gibi kavramlar tanımlanabilir olmamasına rağmen zımnen bu toplulukların doğasında var idi. (Murray BOOKCHIN, **Özgürlüğün Ekolojisi**,

ekolojik döngülere aktif olarak katılan; doğa ile bağımlılık ve iş birliği içerisinde olan topluluklardı¹⁴. Tarihsel süreçte, 16. ve 17. yüzyılda bilimin ilerlemesiyle, hukukun da bu uğurda bir araç olarak kullanılması neticesinde insanın doğa üzerinde kurduğu hâkimiyetin arttığı görülmektedir. Mülkiyet hakkının doğuşu ve devletin egemenlik yetkileri vasıtasıyla insanların doğa ile yekpare oluşundan ziyade, doğadan ayrı ve üstün konumda olduğu fikri gelişmiş ve insanlar yeryüzünü ve doğayı fiziki bir obje olarak değiştirebilir ve uyarlayabilir hale gelmişlerdir¹⁵. İnsanın yeryüzü ve doğa üzerindeki hâkimiyetinin bir izdüşümü olan mekanikçi görüşe göre, bilimsel bilgi ve hukuk kuralları doğaya hâkim olmak, onu dizginlemek ve sömürmek; doğal kaynaklar üzerindeki mülkiyet de kişilerin hakkını korumak amacıyla kullanılır¹⁶. Mekanikçi görüş, evrenin ve doğanın ahenkli bir biçimde işleyen canlı varlık ve yekpare olduğu yerine; bunların parçalanabilir ve yeniden düzenlenip değiştirilebilir parçalardan oluştuğu fikrini yerleştirmektedir¹⁷. Ekolojik ve bütüncül görüşe göre ise, bilimsel bilgiler ve hukuk kuralları doğa ile iş birliği yaparak herkesin kullanımına açık olan ortak varlıkları korumak ve yaşatmak amacıyla oluşturulurlar¹⁸.

Öğretide, mevcut demokrasi anlayışını sürdüren hukuk kurallarına veya kurumsal mekanizmalara halkın katılımını eklemek yerine; mevcut demokrasi anlayışını ve hukuk kurallarını dönüştürmek suretiyle merkez odağa halkın katılımını ve karar alma sürecinde halkın ve özellikle yerli toplulukların gücünün bulunduğu yeni bir demokrasi anlayışını getirmek gerektiği savunulmaktadır. Böylece yeryüzündeki ortak varlıklara eşit erişim hakkına sadece insanın değil, yeryüzündeki ekosistem içinde bulunan canlı veya cansız tüm varlıkların da sahip olduğunu kabul eden ekolojik bir hukuk düzeni tasarlanabilecektir¹⁹. Ekolojik hukuk düzeni ya da hukuk ekolojisi kavramı, *“ekolojik toplulukları ve insan topluluklarını beslemeyi amaçlayan ve hukuku siyaset, ekonomi ve adalet gibi kavramlarla karşılıklı bağımlılık içinde gören bir hukuk düzeni”* olarak tanımlanmaktadır²⁰. Küreselleşmenin getirdiği ve

---

Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü, Çev: Mustafa Kemal Coşkun, İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2013, s.118, 227)

¹⁴ BOOKCHIN, Özgürlüğün Ekolojisi, Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü, s.116, 120, 121, 122.

¹⁵ CAPRA/MATTEI, s.26, 65; KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.22.

¹⁶ CAPRA/MATTEI, s.33; BOOKCHIN, Geleceğin Devrimi Halk Meclisleri ve Doğrudan Demokrasi, s.65, 66; Özge ATALAY ÇELİK, “Uluslararası ve Ulusal Metinlerde Toplumsal Cinsiyet ve Çevre Politikaları İlişkisi”, *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 2, Aralık 2003, s.27.

¹⁷ KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.25, 190.

¹⁸ CAPRA/MATTEI, s.33.

¹⁹ BOOKCHIN, Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm, s.36, 37, 39; CAPRA/MATTEI, s.12, 48, 49, 143; SHIVA, s.163; BOOKCHIN, Geleceğin Devrimi Halk Meclisleri ve Doğrudan Demokrasi, s.70.

²⁰ CAPRA/MATTEI, s.202.

uluslararası şirketlerin mevcut hükümetlere ve yöneticilere dayattıkları, yerli halkı ve yeryüzündeki diğer varlıkları dikkate almayan, doğadaki ekolojik dengeleri gözetmeyen ve salt sermayelerini büyütme ve kârlarını artırmalarını amaçlayan kurallardan ve uygulamalardan arınmak ancak böyle bir demokrasi anlayışının ve ekolojik hukuk düzeninin inşa edilmesiyle mümkün olabilecektir. Dolayısıyla, mevcut bakış açısını yansıtan yeni hukuk kurallarından ziyade doğa merkezli ekolojik bir bakış açısına hâkim bir hukuk düzenini inşa etmek gerekmektedir²¹. Böylece, mekanikçi bilimsel görüş gereği doğanın birbirinden bağımsız ve niceliğe dayalı parçalardan meydana gelen bir makine olduğu görüşü yerine, onu bir topluluklar ve ilişkiler ağı olarak gören eko-merkezci bütüncül bir bakış açısı hâkim olacaktır²². Kabul edilecek hukuki düzenlemelerle yaşayan yeryüzü, doğa, doğal kaynaklar ve ekoloji herkesin kullanımına açık ve erişilebilir nitelikte ortak varlıklar olarak görülecek; böyle bir ekolojik hukuk düzeninin temeli ise kişiler yerine toplumlar olacaktır²³.

SHIVA, güçlü yerel ekonomilere dayanan, halkın çevre, doğal kaynakların kullanımı ve kişilerin temel haklarından olan gıda hakkı, su hakkı, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, eğitim hakkı gibi hususları ilgilendiren kararlarda bu kararları etkileyebilecekleri bir katılımcı demokrasi anlayışının yerleşmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu anlayış ise yazara göre, küreselleşmenin karşıtı olarak yerelleşmenin yükseldiği ve yerli topluluklara daha fazla yetkinin tanındığı bir yerel demokrasinin, katılımcı demokrasinin kapsayıcı bir biçimi olan bir dünya demokrasisinin ya da diğer bir deyişle yeryüzü demokrasisinin (*Earth Democracy*) inşa edilmesi ile gerçekleştirilebilir²⁴. SHIVA'nın tanımladığı yeryüzü demokrasisi küreselleşmenin yanında yerelleşmeyi de içermekte; bu anlayış devleti de halkın menfaatini koruyan bir siyasal kurum olarak nitelendirmektedir²⁵. Yerelleşme fikrinin hayata geçirilmesiyle, çevreyi ilgilendiren meselelerde karar alma yetkisi merkezi devlet yerine yerel yönetimlere bırakılmaktadır. Yerel yönetimler, karar alma sürecini

²¹ İbrahim Ö. KABOĞLU, **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)**, Güncellenmiş 18. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2024, s.347; KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.198, 208; Serkan KÖYBAŞI, “İkinci Yüzyılında Türkiye’nin İklim Değişikliğine Anayasal Uyum İçin Çeşitli Öneriler”, **Cumhuriyet’in 100. Yılında Anayasa Hukuku Tartışmaları**, (Ed: Sultan Tahmazoğlu Üzeltürk ve Fatmagül Yazıcı), İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2024, s.795.

²² CAPRA/MATTEI, s.25, 30, 33, 48.

²³ BOOKCHIN, Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm, s.40; CAPRA/MATTEI, s.32, 34, 153; KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.193, 217; ÜSKÜL ENGİN, s.194; KÖYBAŞI, İkinci Yüzyılında Türkiye’nin İklim Değişikliğine Anayasal Uyum İçin Çeşitli Öneriler, s.798.

²⁴ SHIVA, s.24.

²⁵ SHIVA, s.128, 140.

yönetenlerden ziyade yönetilenlere yani halka yaklaştıır. Halk hareketleri ile mevcut kurumların ve hukuk kurallarının küreselleşen şirketlerin menfaatlerini korumasından ziyade kamunun menfaatini gözeten hükümet dışı kuruluşlar (Sivil Toplum Kuruluşları-STK'lar, *Non-Governmental Organisations-NGO's*) ve yerli halkın faydasını gözetmesi ve anılanların korunmasını sağlayacak hale getirilmesi yönünde çabalar gösterilmektedir²⁶. Küreselleşen şirketlerin bir devlette yürüttüğü faaliyetlerinden dolayı bu faaliyetlerin gerçekleştiği yerdeki yerli halkın buna karşı çıkması halinde karşılaştığı sosyal kabul edilebilirlik sorunu karşısında, şirketlerin faaliyetlerini meşru kılabilmesi için devletin onayına ek olarak faaliyet gösterdikleri yerdeki halkın da onayını almaları gerekliliği doğmaktadır²⁷.

Günümüzde var olan mekanikçi hukuk sistemleri, insanların doğa karşısında üstün olduğu fikrini barındırmakta; doğayı hak öznesi olarak kabul etmemekte, onu eylemsiz bir obje olarak görmekte ve doğa ile ekosistemin eşitlikçi bünyesini göz ardı etmektedir²⁸. Ancak tasarlanacak ekolojik hukuk düzeninde, hukuki kurumlar, kişilerin sürdürülebilir tutum ve davranışlarda bulunmalarını özendirecek şekilde oluşturulacaktır. Böyle bir kurumsal çerçeve içinde, halka ve gelecek nesillere ait olan doğal kaynakların sömürülmesine izin verilmeyecek; siyasal iktidarın tek bir elde toplanmasından ziyade topluluklara veya yerel yönetimlere yayılması sağlanacaktır²⁹. BOOKCHIN de şekil ve yetki olarak farklılaşmış olsa da günümüzde kent konseyleri gibi hâlâ varlığını sürdüren kente dair demokratik kurumların yeniden düzenlenmesi yahut bunların bulunmadığı yerlerde demokratik halk katılımını sağlayacak kurumlar tasarlanması gerektiğini belirtmektedir³⁰. Küreselleşen şirketlerin yararını gözetten mevcut hukuk düzeninin kurumları, katılımcı demokrasiyi ve yeryüzünün, doğanın ve

²⁶ SHIVA, s.129; BOOKCHIN, Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm, s.44, 45; CAPRA/MATTEI, s.168.

²⁷ SHIVA, s.130; Örneğin, yatırım tahkimi alanında görülen *Bear Creek/Peru* uyuşmazlığında; Bolivya ve Peru sınırına yakın bir yerde bulunan gümüş madenlerinin işletilmesine ilişkin Kanadalı bir şirkete izin verilmesi üzerine yerli halk, yatırımcı şirketin anılan gümüş madenlerinin işletilmesine ilişkin projesine karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Peru hükümeti, Kanadalı yatırım şirketine verdiği izni geri çekmiştir. Bu davada, sosyal işletme lisansı (*Social Licence to Operate*) veya sosyal lisans (*Social Licence*) olarak adlandırılan bir kavram ortaya atılmıştır. Buna göre, ILO Yerli ve Kabile Halklarına İlişkin 169 Numaralı Sözleşmede her ne kadar sadece devletlere doğrudan sorumluluk yüklenmekte ve yabancı yatırımcı için doğrudan yükümlülük getirilmese de yerli topluluklar açısından bir sosyal lisans alınması gerektiği ifade edilmektedir. (Bear Creek Mining Corporation/Republic of Peru, partial dissenting opinion of Professor Philippe Sands, parag. 37-38)

²⁸ KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.188, 190.

²⁹ BOOKCHIN, Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm, s.43; CAPRA/MATTEI, s.161; KÖYBAŞI, İkinci Yüzyılında Türkiye'nin İklim Değişikliğine Anayasal Uyum İçin Çeşitli Öneriler, s.800.

³⁰ BOOKCHIN, Geleceğin Devrimi Halk Meclisleri ve Doğrudan Demokrasi, s.88.

gelecek nesillerin yararına yönelik kararlar alınmasının önünü açacak şekilde dönüştürülmelidir³¹.

Kanaatimizce de halk katılımını demokratik bir sistemin temeline yerleştirmek için öncelikle hukuk düzenine hâkim olan bütüncüllükten kopuk, mekanik bakış açısı ekolojik ve bütüncül bir bakış açısına dönüştürülmeli; dönüştürülen bu anlayış çerçevesinde hukuk düzeni içerisinde mevcut hukuki kurumlar ve kabul edilen veya edilecek hukuk kurallarının bütünü bu bakış açısını yansıtacak şekilde oluşturulmalıdır. Ancak öğretilerde savunulan ve bizim de katıldığımız bu görüşün bugün dünyada tam olarak hayata geçirildiği bir örnek ne yazık ki bulunmamaktadır. Her ne kadar günümüzde antroposantrik bakış açısına nazaran ekosantrik bakış açısını getiren doğanın ve hayvanların haklarını tanıyan anayasa ve kanun hükümleri kabul edilse ve ulusal mahkemelerin bunları hak öznese olarak tanıdığı kararlara imza atılsa da günümüzde ekolojik bütüncül bakış açısının tamamen yerleştiği ve uygulandığı bir hukuk düzeni ve anayasalcılık anlayışı bulunmamaktadır. Kaldı ki anılan ekolojik bütüncül bakış açısını gerçekleştirmek salt mevcut hukuk düzeninin ve bu düzen içerisindeki hukuk kuralları ile demokrasi anlayışının dönüştürülmesi ile de gerçekleştirilemeyecektir. Bunun yanı sıra, ekolojik sistemin bütüncüllüğünü gözetken ekonomik bir alt yapının da kurulması gerekmektedir³². Dolayısıyla, mevcut hukuk düzenlerinde, demokrasi anlayışında ve ekonomik yapıda bir dönüşüme ihtiyaç pek tabii vardır. Bu dönüşüm, bugün kabul edilen ve gerçekleştirilmeye çalışılan özünde ekolojik koruma, ekonomik büyüme, sosyal adalet ve nesiller arası eşitlik ilkelerini uzlaştırmaya çalışan sürdürülebilir kalkınma anlayışı ile de gerçekleştirilemez³³. Bu ekolojik bütünlüğü koruma ve bu bütünlüğün devamını sağlama amacını taşıyan sürdürülebilirliği amaçlayan hukuk düzeniyle bu dönüşüm mümkün olabilecektir.

Bu başlık altında, ekolojik bütünlüğü ekonomik kalkınmadan üstün tutacak bakış açısıyla hukuk düzenlerinde, demokrasi anlayışında ve devletlerin uyguladığı ekonomi modellerinde ekolojik ve bütüncül bir yaklaşıma geçilmesi; adeta yeni bir yeşile dayalı düzen kurulması yönündeki görüşün giderek artan bir biçimde öğretilerde

³¹ CAPRA/MATTEI, s.198; KÖYBAŞI, İkinci Yüzyılında Türkiye'nin İklim Değişikliğine Anayasal Uyumu İçin Çeşitli Öneriler, s.800.

³² Hazal Ilgın BAHÇECİ/Kemal GÖRMEZ, "Sürdürülebilir Kalkınma vs. Ekolojik Düşünce", **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt:10, Sayı:17, 2019, s.2318; KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.274.

³³ BAHÇECİ/GÖRMEZ, s.2317; Ruşen KELEŞ/Yusuf ERBAY/Kemal GÖRMEZ, **Yeşil Yeni Düzen**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2023, s.193.

kabul edildiğine dikkat çekilmek istenmektedir. Fikrimizce de böyle bir dönüşümün gerçekleştirilmesi, kurulacak yeni yeşile ve ekolojiye dayalı düzende özellikle çevrenin korunması amacıyla çevresel halk katılımının hayata geçirilmesi açısından vazgeçilmezdir. Ulaşılmak istenen amaç, çevresel halk katılımını gerçekleştirmek için öncelikle ekolojik bütüncül bakış açısının tamamen devlete, topluma, hukuk düzenine, demokrasi anlayışına ve ekonomik düzene yayılmasıdır. Ancak henüz bu amaca tam anlamıyla ulaşamadığından, çalışmamızda, mevcut hukuk düzenleri ve demokrasi anlayışı çerçevesinde uygulanan çevresel halk katılımını gerçekleştirmeye yönelik kurallar, kurumlar ve araçlar yani yürürlükte olan hukuk (*de lege lata*) incelenmek suretiyle değerlendirmeler yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVRESEL HALK KATILIMININ KAVRAMSAL VE HUKUKİ ÇERÇEVESİ

I. ÇEVRENİN KORUNMASI AÇISINDAN HALK KATILIMININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

A. Çevresel Demokrasinin Bir Unsuru olarak Halk Katılımı

Çevre ve demokrasi kavramlarını birleştiren çevresel demokrasi kavramını tanımlamak için, öncelikle çevre ve demokrasi kelimelerinin ne anlama geldiğini ifade etmek gerekir. İnsan yaşadığı çevrenin bir parçası olup bu çevreden varestes düşünülemez. Köken itibarıyla fransızcadan gelen çevre (*environnement*) kelimesi, bir şeyin etrafını çevrelemek veya kuşatmak anlamına gelen “*environner*” fiilinden türetilmiştir³⁴. Çevre, nesneler veya herhangi bir şeyi çevreleyen bölge ya da insanların, hayvanların ve bitkilerin yaşadığı hava, toprak, su ile fauna ve florayı oluşturan alanlar olarak ifade edilebilir³⁵. 1972 tarihinde düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı (BMİÇK) bildirgesinin başlangıç kısmında, su, hava, toprak ve canlılar veya doğal kaynaklar üzerinde veya insanın yaşam ve çalışma

³⁴Giulia PAROLA, **Environmental Democracy at the Global Level: Rights and Duties for a New Citizenship**, London: Versita, 2013, s.30; REVERSO DICTIONNAIRE, <https://dictionnaire.reverso.net/francais-definition/environner> , (Erişim Tarihi:01.11.2022).

³⁵Philippe SANDS/Jacqueline PEEL, **Principles of International Environmental Law**, Cambridge: Cambridge University Press, 2018, s.14; CAMBRIDGE DICTIONARY, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/environment> (Erişim Tarihi:06.11.2022); Donald K. ANTON / Dinah L. SHELTON, **Environmental Protection and Human Rights**, New York: Cambridge University Press, 2011, s.2; Ahmet Mithat GÜNEŞ, **Çevre Hukuku**, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 2. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi, 2019, s.20; ÜSKÜL ENGİN, s.11,12; İbrahim Ö. KABOĞLU/Nihan YANCI ÖZALP, **Çevre Hakkı**, Tümüyle Yenilenmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınevi, Haziran 2021, s.90; Donald K. ALTON / Dinah L. SHELTON, **Environmental Protection and Human Rights**, New York: Cambridge University Press, 2011, s.2.

ortamında meydana gelen insan kaynaklı çevreye verilen zararlardan bahsedilmektedir³⁶. Dolayısıyla, çevre kavramından anlaşılması gerekenin sadece doğal kaynaklar olmadığı; doğal kaynakların dışında insanın yaşam ve çalışma ortamının çevre kavramına dâhil olduğu sonucuna varılmaktadır. Çevrenin bu şekilde tanımlanmaya çalışılması bir yönüyle antroposantrik yani insan merkezli bir bakış açısını yansıtmaktadır. Çevre kavramının yeknesak bir tanımı yoktur; çeşitli bölgesel ve uluslararası sözleşmelerde çevrenin tanımının yapılmasından ziyade çevrenin neleri içerdiğine odaklanılmıştır. Örneğin; Espoo Sözleşmesi olarak bilinen Sınır Aşan Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesinde çevre, etkileri açısından insan sağlığı ve güvenliği, flora, fauna, toprak, hava, iklim, peyzaj ve tarihi anıtlar veya diğer fiziksel yapılar veya bu faktörler arasındaki etkileşim şeklinde ifade edilmektedir³⁷.

Etimolojik kökeni Antik Yunan’a dayanan, sırasıyla halk ve yönetim anlamına gelen “*demos*” ve “*kratos*” kelimelerinin birleştirilmesiyle demokrasi (*demokratia*) kelimesi oluşmuştur. Demokrasi, en basit haliyle kararlara katılma fırsatının tüm vatandaşlar arasında paylaşıldığı bir siyasi sistem, yönetim biçimi veya karar alma süreci olarak tanımlanabilir³⁸. Demokratik bir yönetim sisteminde bir politika kabul edilmeden önce, herkes görüşlerini bildirmek üzere ve zamansal bakımdan, alternatif politikalar ve neticeleri ile ilgili bilgi edinme ile gerektiği durumda politikaları değiştirmek açısından eşit ve etkili fırsata sahip olmalıdır³⁹.

Antik Yunandan bu yana, demokrasi kavramının anlamı değişmiştir. Günümüzde farklı siyasal sistemlerde uygulanan farklı demokrasi biçimleri mevcuttur. Antik Yunanda ortaya çıkan demokrasi, doğrudan demokrasi olup demokrasinin ilk biçimini oluşturur. Doğrudan veya saf demokrasi, yöneten ve yönetilen ayrımı olmayan küçük bir site devleti olan Atina’da uygulanan, yasama, yürütme ve yargı faaliyetlerinin halk tarafından bizzat ve doğrudan gerçekleştirildiği

³⁶UNITED NATIONS, Report of The United Nations Conference on The Human Environment, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/NL7/300/05/IMG/NL730005.pdf?OpenElement> (Erişim Tarihi:06.11.2022), s.3.

³⁷ SANDS/PEEL, s.15.

³⁸ Oktay UYGUN, **Demokrasi Tarihsel, Siyasal, Felsefi Boyutlar**, 3. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017, s.2,10; Erdoğan TEZİÇ, **Anayasa Hukuku**, 16. Bası, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2013, s.107; Michael MASON, **Environmental Democracy**, London: Earthscan Publications, 1999, s.21; Frédéric ROUVILLOIS, **Droit Constitutionnel 1. Fondements et Pratiques**, 6e Édition, Champs Université, Flammarion, 2017, s.210; PAROLA, s.20.

³⁹ Robert A. DAHL, **Demokrasi Üzerine**, (Çev:Betül Kadioğlu), 6. Baskı, Ankara:Phoenix Yayınevi, 2021, s.47, 48.

yönetim biçimini ifade eder⁴⁰. Atina’da, kanunları oluşturan, yürüten ve çıkabilecek uyuşmazlıkları çözecek olanlar siyasal hayata doğrudan aktif bir biçimde katılan yurttaşlardı⁴¹. Atina’da yurttaşlar, kendilerini ilgilendiren kararları doğrudan karar alma sürecine katılarak özgür iradeleriyle aldıkları için özgürdüler⁴². Bugün modern anlamda demokrasi denildiğinde ise akla 18. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan saf temsili demokrasi gelmektedir. Saf temsili demokrasi, temsilcilerin belirli aralıklarla yapılan serbest seçimlerle yurttaşlar tarafından seçildiği, bunun dışında halkın karar alma süreçlerinin dışında tutulduğu bir temsili hükümet anlayışını ifade eder⁴³. Saf temsili demokrasinin yurttaşların temsilcileri seçimler aracılığıyla seçtikten sonra yönetim biçimine etki edememeleri veya katılamamalarından kaynaklanan yetersizliğinin ve eksikliklerin eleştirilmesiyle daha farklı demokrasi biçimleri oluşmuştur. Halkın egemenliğin kullanılmasına doğrudan katıldığı yarı doğrudan demokrasi ve halkın alınan kararlara doğrudan katılmayıp bu kararların temsilcilerce alınmasına yalnızca etki edebildiği kurumsal araçların dâhil edildiği yarı temsili demokrasi türleri doğrudan demokrasi ile saf temsili demokrasinin özelliklerini içermektedir⁴⁴.

Çevresel demokrasi, öğretide yeni yeni kullanılmaya başlayan ve herkes tarafından kabul edilmiş ve üzerinde uzlaşmış tek bir tanımı olmayan bir kavram olup hem yeşil politik teorilerle hem de çevre, insan hakları ve demokrasi kavramları ile ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmaktadır. Çevresel demokrasi, demokrasi ve çevrecilik kavramlarını birleştiren iddialı bir fikir olarak ifade edilmektedir. İyi bir çevre için en iyi davranışın ne olduğunun belirlenmesindeki zorluk, toplumdaki her bir kişinin farklı görüşlere sahip olacağı bir değer yargısını barındırmasından kaynaklanmaktadır⁴⁵. MASON’a göre çevresel demokrasi kavramı, çevreci düşünceleri kapsayıcı bir şekilde ilerleten mevcut demokratik uygulamaların ve kurumların sosyal ve ekolojik çekincelere cevap verecek kararlar üretme olasılığı sağlar⁴⁶. Çevresel demokrasi esasen katılımcı karar alma biçimlerini deneyen aktif bir

⁴⁰ UYGUN, s.9 vd; TEZİÇ, s.276, 294, 295; MASON, s.21.

⁴¹ UYGUN, s.76, 77.

⁴² Süheyl BATUM/Didem YILMAZ/Serkan KÖYBAŞI, **Anayasa Hukuku Temel Kavramlar ve Genel Esaslar**, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2021, s.526.

⁴³ PAROLA, s.22; BATUM/YILMAZ/KÖYBAŞI, s.522.

⁴⁴ TEZİÇ, s.287; BATUM/YILMAZ/KÖYBAŞI, s.545.

⁴⁵ Emily BARRITT, **The Foundations of Aarhus Convention Environmental Democracy, Rights and Stewardship**, New York: Hart Publishing, 2020, s.39, 40.

⁴⁶ MASON, s.212.

yurttaşlık fikrini kapsar⁴⁷. Yine, çevresel demokrasi, karar verici makamlar tarafından verilen toprağa veya doğal kaynaklara ilişkin kararların kamu menfaatinin yeterli ve adil bir şekilde ele alınmasını sağlamak için anlamlı ve etkili halk katılımının ciddi derecede önemli olduğu önermesine dayanmaktadır⁴⁸.

Çevre sorunlarının karmaşık, tartışmalı ve yaygın etkiye sahip oluşu; bunların çözümünde geleneksel ve kurumsal çerçevelerin ötesine geçen ve birden fazla etkileşimde bulunan çok sayıda aktörün seferber edilmesini gerektirmektedir⁴⁹. Çevresel meselelerde alınacak karar ve politikaların yapım sürecinde halk katılımı, siyasi iktidar karşısında vatandaşların etkili bir gücü elinde tutması anlamına gelmekte olup bu açıdan da çevresel demokrasinin esas unsurlarındandır⁵⁰.

1. Halk Katılımının Tanımı

Demokrasilerde vatandaşların, kendilerini etkileyen kanun ve politikaların hazırlanması, kabul edilmesi ve uygulanmasına seçilmiş temsilciler aracılığıyla doğrudan veya dolaylı olarak katılabilmeleri açısından önemli paydaşlar olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla halkın katılımı demokrasilerde halk ve hükümet arasındaki ilişkinin bir parçasıdır⁵¹. Katılım, başkalarıyla bir şeye katılmak; iş birliği yapmak, ilgili tarafları veya temsilcilerini karar verme sürecine dâhil etmekten oluşan, kurumların işleyişini ayarlamak için bir ilke olarak tanımlanmaktadır⁵².

⁴⁷MASON, s.232; Adolf G. GUNDERSEN, **The Environmental Promise of Democratic Deliberation**, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1995, s.8.

⁴⁸ Pedro Curvello Saavedra AVZARADEL/Giulia PAROLA, “Une Nouvelle Aarhus pour la Mise en Œuvre D’une Démocratie Environnementale en Amérique Latine: l’Accord d’Escazú ”, **Droit Constitutionnel de l’Environnement**, Sous la direction Marie-Anne Cohendet, Mare&Martin, 2021, s.100; Uzuazo ETEMIRE, “Insights on the UNEP Bali Guidelines and the Development of Environmental Democratic Rights”, **Journal of Environmental Law**, Vol: 28, No:3, 2016, s. 393; Environmental Democracy Index, Environmental Democracy Background, <https://www.environmentaldemocracyindex.org/node/2728.html>, (Erişim Tarihi: 03.02.2023)

⁴⁹ Jean-Luc PISSALOUS, « La Démocratie Participative dans le Domaine Environnemental », **Revue Française d’Administration Publique**, Vol :137-138, No :1-2, 2011, s.124.

⁵⁰KABOĞLU, Anayasa Hukuku Dersleri, s.334; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.92.

⁵¹ Kathryn S. QUICK/John M. BRYSON, “Public Participation”, **Handbook on Theories of Governance**, (Eds: Christopher Ansell and Jacob Torfing), Second Edition, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2022, s.158; Cem EROĞUL, **Devlet Yönetimine Katılma Hakkı**, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1999, s.17.

⁵² Michel PRIEUR, “Le Droit à l’Environnement et Les Citoyens: La Participation”, **Revue Juridique de l’Environnement**, N°4, 1988, s.398; Serena BALDIN, “Women’s Participation in Climate and Environmental Decision-Making Processes”, **Diritto Pubblico Comparato ed Europeo**, No :4, 2023, s.920.

Günümüzde, uluslararası insan hakları metinlerinde ve mekanizmalarında tüm insanların kendilerini etkileyen kamusal karar alma süreçlerine veya diğer bir deyişle devlet yönetimine katılmaları gerektiği ifade edilmektedir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin (İHEB- *Universal Declaration of Human Rights*) 21. maddesinin 1. fıkrasında, “*Herkes, doğrudan doğruya ya da serbestçe seçilmiş temsilciler aracılığıyla, ülkesinin yönetimine katılma hakkına sahiptir.*” denilerek halkın kamusal işlere katılma hakkı düzenlenmiştir⁵³. Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin (MSHS- *International Covenant on Civil and Political Rights-ICCPR*) 25. maddesinin 1. fıkrasının (a) bendinde ise: “*Her vatandaş, 2. maddede belirtilen ayrımlardan hiçbir ve makul olmayan kısıtlamalar olmaksızın aşağıdaki hak ve fırsatlara sahiptir: (a) Doğrudan veya serbestçe seçilmiş temsilciler aracılığıyla kamu işlerinin yürütülmesine katılmak;*” denilmekle vatandaşların kamu işlerinin yürütülmesine katılma haklarını kullanmalarının bir yolu olarak siyasal katılım yani halk katılımı ifade edilmektedir⁵⁴. Siyasal katılım diğer bir deyişle halk katılımı, herkesin eşit bir şekilde kararları etkileyebilecek düzeyde karar alma süreçlerine katılmasıdır⁵⁵.

Halk katılımı anılan uluslararası belgelerde ifade edilen başka temel hak ve özgürlüklerle de yakından ilişkilidir. Hem İHEB hem de MSHS’de kamu işlerinin yürütülmesine katılma hakkının yanı sıra, düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamında her türlü bilgiyi veya fikri alma, arama ve verme özgürlüğünün bulunduğu⁵⁶; ayrıca İHEB’in 8. maddesinde herkesin anayasa ve kanunlarla tanınan temel haklarını ihlal eden eylemlere karşı yetkili ulusal yargı makamlarına başvurma hakkı ile 10. maddesinde herkesin bağımsız ve tarafsız bir yargı makamı önünde adil bir şekilde yargılanma hakkı olduğu ifade edilmektedir⁵⁷. Kamu işlerinin yürütülmesine katılma hakkı gibi bilgi alma ve verme hakkı ile yargıya erişim hakkı da esasen halkın

⁵³ Universal Declaration of Human Rights, <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2021/03/udhr.pdf>, (Erişim Tarihi:03.02.2023), madde 21/1; Münici KAPANİ, **Kamu Hürriyetleri**, Sekizinci Baskı (Tıpkı Basım), Ankara: Yetkin Yayınları, 2023, s.63; Meltem SARİBEYOĞLU SKALAR, **Uluslararası Hukuk ve Sürdürülebilir Kalkınma, Kavram İlkeler ve Yargısal Uygulama**, 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2015, s.148, dipnot 642; EROĞUL, s.59.

⁵⁴International Covenant on Civil and Political Rights, https://treaties.un.org/doc/Treaties/1976/03/19760323%2006-17%20AM/Ch_IV_04.pdf, (Erişim Tarihi:03.02.2023), madde 25; Ved P. NANDA/George PRING, **International Environmental Law and Policy for the 21st Century**, 2nd Revised Edition, Leiden, The Netherlands: Brill | Nijhoff, 2013, s.47; EROĞUL, s.59, 92; BALDIN, s.923.

⁵⁵ BATUM/YILMAZ/KÖYBAŞI, s.523, 551.

⁵⁶ İHEB madde 19 ve BM MSHS madde 19/1 ve 2.

⁵⁷ İHEB madde 8 ve 10.

katılımına işaret etmektedir. Keza örgütlenme özgürlüğü de halkın katılımı ile ilişkili özgürlüklerden olup, örgütlenme özgürlüğünün kullanılmasıyla kamuoyunu ve halkı ilgilendiren konularda alınacak kararları veya uygulamaları etkilemek suretiyle devlet yönetimine katılma söz konusu olur⁵⁸. Halk katılımı kavramı, devlet yönetimine katılım veya siyasal katılım hakkı, örgütlenme özgürlüğü ile ifade özgürlüğünün özünde yer alan temel bir unsurdur⁵⁹. Ayrıca, halk katılımını demokratik devlet ilkesiyle de ilişkilendirmek mümkündür⁶⁰. Kişileri etkileyen kararların, onların menfaatlerini ve bakış açılarını dikkate alan bir süreçle alınması demokratik devletin gelişmesine de katkı sağlar.

Halk katılımı, meşruiyet, sosyal adalet ve siyasi iktidarın karar alma sürecinin etkinliği olmak üzere üç temel demokratik değerin geliştirilmesine katkıda bulunma potansiyeline sahip olan güçlü bir araçtır⁶¹. Halk, vatandaşlık rolünü yerine getiren bireylerin yanı sıra ilgili veya etkilenen taraf statüsünde olan kolektifi temsil eden fayda veya zarar görebilecek veya başka şekilde bilgi sahibi olmayı seçebilecek kişiler, gruplar veya kuruluşları da ifade etmektedir⁶².

Halk katılımı terimi kavramsal olarak tanımı tartışmaya açıktır, geniştir ve değişkenlik göstermektedir. Geniş anlamda halk katılımı, kişilerin endişelerinin, ihtiyaçlarının, ilgilerinin ve değerlerinin kamusal meseleleri ilgilendiren konularda hakkındaki kararlara ve eylemlere dâhil edildiği faaliyetleri tanımlayan şemsiye bir terimdir⁶³.

⁵⁸ EROĞUL, s.186.

⁵⁹ Joseph FOTI / Lalanath DE SILVA / Heather MCGRAY / Linda SHAFFER / Jonathan TALBOT / Jacob WERKSMAN, **Voice and Choice: Opening the door to Environmental Democracy**, Washington, D.C., World Resources Institute (WRI), 2008, s.23; DAHL, s.111.

⁶⁰ Nihan YANCI ÖZALP, “Cumhuriyet’in 100. Yılında Çevresel Haklar ve Anayasa Mahkemesi”, **Cumhuriyet’in 100. Yılında Anayasa Hukuku Tartışmaları**, (Ed: Sultan Tahmazoğlu Üzeltürk ve Fatmagül Yazıcı), İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2024, s.762.

⁶¹ Archon FUNG, “Putting the Public Back into Governance: The Challenges of Citizen Participation and Its Future”, **Public Administration Review**, Vol:75, Issue:4, 2015, s.514; BARRITT, s.99.

⁶² National Research Council, **Public Participation in Environmental Assessment and Decision Making**, Panel on Public Participation in Environmental Assessment and Decision Making, (Eds: Thomas Dietz and Paul C. Stern), Committee on the Human Dimensions of Global Change, Division of Behavioral and Social Sciences and Education, Washington, DC: The National Academies Press, s.15; UNITED NATIONS, Economic Commission of Europe, Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters, (Aarhus Convention), <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.04.2023), s.4; RUPPEL/HOUSTON, s.132.

⁶³ Nicola SHARMAN, “Objectives of Public Participation in International Environmental Decision-Making”, **International and Comparative Law Quarterly**, Vol:72, 2023, s.335; Tina NABATCHI/Matt LEIGHNINGER, **Public Participation for 21st Century Democracy**, Hoboken,

Halk katılımı, vatandaşlar ve yönetenlerin mümkün olduğunca birlikte yaşamalarını organize etmek için mekanizmalar yaratmaktadır⁶⁴. Halk, politika oluşturmaya çeşitli şekillerde ve düzeylerde dâhil olabilir⁶⁵. Katılım, temel insan onurunun bir parçası olarak bireysel özerklik ve kendi kaderini tayin etme gibi temel insan hakları ilkelerine de dayanmaktadır⁶⁶.

Halk katılımı, politika yapıcılarının politika yapımı aşamasında yeni bir aktör olan halkı kullanabildikleri veya dâhil edebildikleri usule dair bir araç olarak ifade edilmekte olup; yeknesak bir tanımı bulunmamaktadır⁶⁷. Halk katılımının yeknesak bir tanımının olmayışına, bu kavramın mevcut bağlama ve ilgili paydaşların özel gereksinimlerine göre değişken niteliğe sahip oluşu gerekçe gösterilmektedir⁶⁸. Halkın katılımı aracılığıyla kamu politikası halk ve politika yapıcılar arasındaki etkileşime dair olup onlar tarafından birlikte tasarlanır.

Halk katılımı, demokratik olarak meşru çevresel karar vermenin önemli bir unsurudur⁶⁹. Katılım, kişilere kendi çevreleriyle ilgili kararlar alma fırsatı

New Jersey: Jossey-Bass, 2015, s.14; UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide, s.62.

⁶⁴ Raphaël BRETT, « La Participation du Public à l'Élaboration des Normes Environnementales : État des Lieux et Perspectives », **Droit et Ville**, Vol :1, N° 83, 2017, s.146.

⁶⁵ ROWE/FREWER, s.254.

⁶⁶ Food and Agriculture Organisation of The United Nations, Free Prior and Informed Consent An Indigenous Peoples' Right and A Good Practice for Local Communities, Manual for Project Practitioners, <https://www.refworld.org/pdfid/57fdec864.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.09.2023), s.14; Bartolomé CLAVERO, "The Indigenous Rights of Participation and International Development Policies", **Arizona Journal of International and Comparative Law**, Vol:22, No.1, 2005, s.42.

⁶⁷ Luici BOBBIO, "Designing Effective Public Participation", **Policy and Society**, Vol:38, No:1, 2019, s.41; UNITED NATIONS, Economic Commission for Europe, The Aarhus Convention an Implementation Guide, Second Edition, United Nations Publications, 2014, s.119; RUPPEL/HOUSTON, s.131; GLUCKER / DRIESSEN / KOLHOFF / RUNHAAR, s.105.

⁶⁸ RUPPEL/HOUSTON, s.131.

⁶⁹ Jane HOLDER/Maria LEE, **Environmental Protection, Law and Policy**, Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s.85; Jacques CHEVAILLER, «Le Débat Public à l'épreuve », **Actualité Juridique – Droit Administratif**, N°14, 2013, s.781; Oliver C. RUPPEL/ Larissa Jane H. HOUSTON, "The Human Right to Public Participation in Environmental Decision-making: Some Legal Reflections", **Environmental Policy and Law**, Vol:53, 2023, s.126; Uluslararası öğretide çevresel karar alma hususunda halk katılımı "*public participation*" ile vatandaş katılımı "*citizen participation*" kavramlarının ifade ettiği anlamın eşdeğerliliği muğlaklığını korumakta olup bu kavramların çoğunlukla birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu iki kavram arasında öğretide anlamlı bir farklılık bulunduğu rastlanmamıştır. Ayrıca, uluslararası literatürde "*public engagement*" "*public deliberation*" ve "*public involvement*" kavramları da halk katılımını ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. (ROWE ve FREWER, "*public communication*", "*public consultation*" ve "*public participation*" kavramlarının katılımcılar ve destekleyici kuruluşlar arasındaki bilgi akışına dair kavramsal farklılıklar taşıdığını; ilk ikisinde tek yönlü bir bilgi akışı bulunmaktayken üçüncüsünde çift yönlü bir diyalogun bulunduğunu, bu farklılık haricinde bu kavramların da bir arada halk katılımı olarak Türkçeleştirebileceğimiz "*public engagement*" olarak anılacağını not ederler. Uluslararası öğretide,

sunmaktadır⁷⁰. Böylece halkın, ilgili veya etkilenen grupların resmi çevre politikası süreçlerine daha geniş ve doğrudan katılımı, politika kararlarının hem meşruiyetini hem de somut kalitesini artırmanın bir yolu olmaktadır⁷¹. Böylece, halka çevreye en az zarar verecek olanı seçme yetkisi tanınmış olur⁷².

Öğretide, güçlendirilmiş müzakereci demokrasinin kurumsal tasarımı için aşağıdan yukarıya katılım ilkesinin (*bottom-up participation*) yanı sıra sıradan vatandaşlar ve sahadaki yetkililerin deneyimlerini, bilgilerini ve ilgilerini kamusal sorunların çözümleri için kullanması; uzman kişilerin ise halkın müzakereci karar vermesini kolaylaştırma görevini üstlenmesi gerektiği ifade edilmektedir⁷³. Benzer şekilde, halk katılımı geniş anlamda vatandaşların kamuoyunu ilgilendiren konularda doğrudan ve hükümetten belirli bir ölçüde hatta tamamen bağımsız yollarla karar vermesi ve verilen kararların uygulamasını içerecek şekilde tanımlanabilir⁷⁴.

Uluslararası Halk Katılımı Kuruluşu (*The International Association for Public Participation-IAP2*), halk katılımının uygulamaya konulması için birtakım temel değerler belirlemiştir. Buna göre; halk, kendisini etkileyen kararlarda söz sahibi olmalıdır. Halk katılımı, halkın katkısının verilecek kararı etkileme taahhüdünü barındırmalıdır. Bir süreç olarak halk katılımı, katılımcıların nasıl katılacaklarını tanımlar; potansiyel olarak etkilenen kişilerin katılımını kolaylaştırır ve tüm katılımcıların çıkarlarını ileterek onların sürece dair ihtiyaçlarını karşılar. Halk katılımı süreci, katılımcılara ihtiyaç duydukları bilgileri sağlar; bununla birlikte süreç içerisinde katılımcıların sunduğu katkıların nihai kararı nasıl etkilediğini onlara bildirir⁷⁵.

Çevreyi etkileyen veya etkileyebilecek idari kararlara halkın katılımı kamu yetkilileri tarafından öngörülen çevre üzerinde etkisi olan standartların içeriğini

---

halk katılımı kavramının baskın bir şekilde kullanıldığı söylenebilecektir. Bu nedenlerle, çalışmamızda kavramsal yeknesaklığı sağlamak adına halk katılımı kavramı yukarıda ifade edilen tüm kavramları ifade edecek ve kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

⁷⁰ PAROLA, s.47; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.92.

⁷¹National Research Council, s.10; GUNDERSEN, s.6; ROWE/FREWER, s.253; James CREIGHTON, **The Public Participation Handbook: Making Better Decisions Through Citizen Involvement**, San Francisco: Jossey-Bass, 2005, s.7; SHARMAN, s.336; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.92.

⁷² PRIEUR, s.398.

⁷³Archon FUNG/Erik Olin WRIGHT, “Deepening Democracy: Innovations in Empowered Participatory Governance”, **Politic Society**, Vol:29, S:5, 2001, s.18.

⁷⁴ National Research Council, s.11.

⁷⁵ CREIGHTON, s.8.

kamunun yani herkesin etkilemesine izin veren tüm hukuki mekanizmaları kapsamaktadır⁷⁶. Bu kapsamda, halk katılımı çevre ile ilgili idari bir karardan sadece kişisel hakları etkilenenlere ek olarak herkesin potansiyel katılımını da içermektedir⁷⁷.

Halk katılımı kavramı ile bu çalışmada, çevreyi doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren tüm meselelerde halkın konu hakkında bilgilendirme, danışma, müzakere etme, karar alma ve nihayetinde alınan kararda görüş ve önerilerin ne şekilde dikkate alındığı konusunda bilgilendirilmeyi ve yargıya erişimini de kapsayacak şekilde müdahil olunan süreçlerin tamamı kastedilmektedir.

2. Halk Katılımının Türleri

Öğretide halkın katılımının nasıl ve ne şekilde gerçekleştirilebileceği sorusuna cevap aranmış; neticede halk katılımının türleri belirlenmeye çalışılmıştır. Demokrasilerde halkın kendisini etkileyen çevresel kararlara katılma hakkına sahip olduğu kabul edilmekle birlikte bu katılımın ne şekilde olması gerektiği konusunda kapsamlı görüşler bulunmaktadır⁷⁸. Bu görüşlerden bazıları genel olarak halkın katılımına ilişkin türlere, bazılarıysa özellikle çevresel meseleler hakkında halkın katılımına ilişkin türlere dikkat çekmektedir.

Etkisiz ve göstermelik bir katılım ritüeli karşısında sürecin sonucunu etkilemek için gereken gerçek gücü haiz katılım arasında ciddi bir fark bulunduğundan bahisle, öğretide çeşitli kriterlere göre sınıflandırılarak halk katılımının türleri belirlenmeye çalışılmıştır. Çevresel karar alma sürecine halkın katılımının türleri ve sahip olduğu özellikler, alınacak kararın niteliğine, etkilerinin kapsamına, dikkate alınması gereken menfaatlere ve gerçekleştirmesi amaçlanan sosyal hedeflere göre değişebilmektedir⁷⁹.

⁷⁶ BRETT, s.139,140 ; PREIEUR, s.398; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.106.

⁷⁷ Lothar GÜNDLING, “Public Participation in Environmental Decision Making”, **Trends In Environmental Policy and Law**, (Ed: Michael Bothe), Gland, Switzerland: International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, 1980, s.134.

⁷⁸ Thomas C. BEIERLE, **Public Participation in Environmental Decisions: An Evaluation Framework Using Social Goals**, Discussion Paper 99-06, Washington: Resource for the Future, 1998, s.2.

⁷⁹ UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide for the UNEP Bali Guidelines for the Development of National Legislation on Access to Information, Public Participation and Access to Justice in Environmental Matters, <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/11201/UNEP%20MGSB-SGBS%20BALI%20GUIDELINES-Interactive.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (Erişim Tarihi:26.05.2023), s.68; TURGUT YILMAZ, s.158; BEIERLE, s.3; Anne N. GLUCKER / Peter P. J. DRIESSEN / Arend KOLHOFF / Hens A. C. RUNHAAR, “Public Participation in Environmental

Dolayısıyla, çevresel halk katılımının tüketici bir şekilde sayılamayacak kadar fazla türünün olduğunu belirtmek gerekir. Son olarak belirtilmelidir ki, öğretilde zikredilen halk katılımının türleri, bazen birden fazla türün birleştirilmesiyle oluşan farklı türlere; bazen ise özel bazı tekniklere veya araçlara karşılık gelebilmektedir. Bunlar, halk katılımını tek başına sağlayan süreçler olmamakta; bir diğer türü tamamen veya kısmen kapsayabilmektedir⁸⁰. Dolayısıyla, anılan başlık altında öğretilde ifade edilen, halk katılımının başlıca türlerine, bunların nasıl sınıflandırıldığı hususlarına dair genel bir bakış sunulacaktır.

Halkın katılımının türleriyle ilgili öğretilde tasarlanan ve daha sonra da halk katılımını irdeleyenlerin sıklıkla zikrettiği ve geniş çapta etkili olan ARNSTEIN'in halk katılımının türlerini ve derecelerini tespit ettiği sekiz basamaklı merdiveninde her bir basamak artan derecede halk katılımını ifade etmektedir. ARNSTEIN, katılımı ve katılmamayı da içeren her bir basamağında halkın nihai çıktıyı belirleme gücünü derecelendirmiştir. Yazar, sekiz basamaklı bir merdiven olarak tasarladığı figürle halk katılımının içeriğini ve derecelerini ifade etmektedir⁸¹. Tasarlanan bu merdivende basamakları çıktıkça katılanların kararları etkileme gücü artmaktadır. ARNSTEIN'in tasarladığı merdiven basamaklarının ilk ve ikinci basamağı, manipülasyon (*manipulation*) ve terapidir (*therapy*). Bunlar, gerçek katılımın yerini almak üzere tasarlanmış katılmama (*non-participation*) düzeylerini ifade etmektedir. Anılan iki basamakta halkın program planlama ve yürütme anlamında gerçekten katılmalarına olanak vermek değil; yönetenlerin onları eğitmesini veya iyileştirmesini sağlama amacı güdülmektedir. Halk katılımı adı altında, kişilerin onaylanmamış danışma komitelerine veya danışma kurullarına yerleştirilmeleri; gerçek halk katılımı yerine, katılımın yönetenler tarafından bir halkla ilişkiler aracına dönüştürülmesi suretiyle kullanımı kastedilmektedir. Dolayısıyla, yazar anılan iki basamağın halkın katılımını gerçekleştirmek anlamında yanıltıcı olduğu görüşündedir⁸².

Impact Assessment: Why, Who and How?", **Environmental Impact Assessment Review**, Vol:43, 2003, s.109.

⁸⁰ Gene ROWE/Lynn J. FREWER, "A Typology of Public Engagement Mechanism", **Science, Technology, & Human Values**, Vol:30, No:2, Spring 2005, s.256.

⁸¹ Sherry R. ARNSTEIN, "A Ladder of Citizen Participation", **Journal of American Planning Association**, Vol:35, No:4, 1969, s.217, Figure 2.

⁸² ARNSTEIN, s.217, 218; CARVALHO/GUPTA, s.126.

Bilgilendirme (*informing*) ve istişare (*consultation*) olarak isimlendirilen üçüncü ve dördüncü basamaklar, ARNSTEIN tarafından katılımcıların bilgileneceği ve seslerinin duyulmasına, söz sahibi olmalarına imkân tanımaktadır. Ancak halkın katılımı sadece bu basamaklardan ibaret sayıldığında katılanların görüşlerinin dikkate alınıp alınmadığı garanti edilememektedir. Beşinci basamak, yatıştırma veya teskin etme (*placation*) olarak ifade edilmektedir. Bu basamakta, birtakım temel kurallarla katılanların tavsiyede bulunmasına izin verilse de karar verme hakkı, neticeyi etkileme gücü hala yönetenlerin elindedir. Bilgilendirme, istişare ve yatıştırma basamakları sembolik katılım dereceleri olarak ifade edilmektedir. ARNSTEIN, bilgilendirmeyi katılıma yönelik meşru bir adım olarak görmekte ve bunun erken aşamada sağlanmasının kişilerin kendi menfaatleri için tasarlanan plan veya programları etkileme şansını arttıracaklarını ifade etmektedir. İstişare basamağında toplantılar, duruşmalar ve anketler yoluyla iki yönlü bir bilgi akışı sağlanmaktadır. Yatıştırma basamağında da bilgilendirme ve istişarede olduğu gibi katılımın göstermelik niteliği hâlâ var ise de halkın katılımının bir dereceye kadar etkisinin başladığı da söylenebilir⁸³. Bilgilendirme, istişare ve yatıştırma basamakları ARNSTEIN’a göre, tokenizm diğer bir deyişle simgeciliği yansıtmaktadır. Zira, bu basamaklarda halk tarafından elde edilen sonuç katılımı simgesel olarak yer almaktaysa da buna karşılık etkili bir sonuç elde edilebilmiş değildir⁸⁴.

Devam eden basamaklarda, ortaklık (*partnership*), devredilen yetki (*delegated power*) ve vatandaş kontrolü (*citizen control*) yer almaktadır. Anılan bu üç basamak, ARNSTEIN’a göre, halk katılımının gücünün derecelerini gerçek anlamda ifade eder. Ortaklık ile kastedilen, halkın katılarak yönetenlerin elinde tuttuğu güce karşılık halkın da bir pazarlık veya takas yapabilme gücünün bulunmasıdır. Gücün halk ve yönetenler arasındaki müzakerelerle yeniden dağıtıldığı, birtakım politika kurulları, planlama komiteleri ve benzeri yapılar aracılığıyla karar almaya dair sorumluluğun paylaşılması ortaklık basamağında kabul edilmiştir⁸⁵. Halk ve kamu görevlileri arasında yapılan müzakereler neticesinde, halkın belirli bir plan veya program üzerinde baskın karar verme yetkisine sahip olmasıyla da sonuçlanabilmesi halkın gerçek belirlenmiş yetkilere sahip olduğunu gösterir. Devredilen yetki basamağı ile kastedilen halkın

⁸³ ARNSTEIN, s.219, 220.

⁸⁴ ARNSTEIN, s.217, Figure 2.

⁸⁵ ARNSTEIN, s.221.

müzakereler neticesinde baskın karar verme yetkisini haiz bir şekilde sonuca ulaşabilmesidir⁸⁶. ARNSTEIN'in tasarladığı katılım merdiveninin en üst basamağı olan vatandaş kontrolü basamağı, katılanların bir programı veya kurumu yönetebilmeleri, politika ve yönetim açılarından tam sorumluluğa sahip olabilmelerini ve dışarıdan katılanların değişebilecek koşulları müzakere edebilmelerini garanti eden bir güç derecesi olarak tanımlanmaktadır⁸⁷.

Uluslararası Halk Katılımı Kuruluşu tarafından kamu kurumlarının halkın katılımını sağlama amacına ilişkin net beklentiler oluşturması ve iletmesi amacıyla tasarlanan halk katılımı yelpazesi,⁸⁸ karar veya eylem üzerinde dikkate alınan potansiyel halk etkisi düzeyini göstermektedir. Anılan yelpazede hiçbir etkinin olmamasından (bilgilendirme-*inform*) toplam etkiye (güçlendirme-*empower*) kadar değişen beş düzey gösterilmektedir⁸⁹. Birinci düzey olan bilgilendirme, halkın sorunu, alternatifleri, fırsatları, çözümleri anlamalarına yardımcı olacak dengeli ve nesnel bilgilerin sunulmasından ibaret olup; halk katılımının etkisi için gerçek manada bir fırsat teşkil etmemektedir. İkinci düzey, halkın analiz ve değerlendirmeler, alternatifler veya kararlar hakkında geri bildiriminin alındığı istişaredir (*consult*). Üçüncü düzey, halkın kaygılarının ve isteklerinin tutarlı bir şekilde anlaşılmasını ve dikkate alınmasını sağlamak için süreç boyunca doğrudan halkla birlikte çalışılan dâhil olmadır (*involve*). Dördüncü düzey, alternatiflerin geliştirilmesi ve tercih edilen çözümün belirlenmesi de dâhil olmak üzere kararın her aşamasında en yüksek ölçüde halkla ortak yürütülen iş birliğidir (*collaborate*). Son olarak beşinci düzey, yetkili kurumların karar verme yetkilerini halka devretmelerine izin veren güçlendirmedir (*empower*). Görüldüğü üzere, bu yelpazede halk katılımının düzeyleri veya türleri karar veya eylem üzerinde dikkate alınan potansiyel halk etkisinin derecesine göre değişmektedir ve etki odaklı bir belirleme yapılmaktadır.

Öğretide, farklı bakış açılarının belirli çevresel halk katılımı türlerini desteklediği ifade edilmektedir. Yönetimsel bakış açısına göre, seçilmiş temsilciler ile

⁸⁶ ARNSTEIN, s.222.

⁸⁷ ARNSTEIN, s.223.

⁸⁸IAP2 Spectrum of Public Participation, https://cdn.ymaws.com/www.iap2.org/resource/resmgr/pillars/Spectrum_8.5x11_Print.pdf, (Erişim Tarihi:12.01.2024).

⁸⁹ United States Environmental Protection Agency, **Public Participation Guide: Selecting the Right Level of Public Participation**, <https://www.epa.gov/international-cooperation/public-participation-guide-selecting-right-level-public-participation>, (Erişim Tarihi:12.01.2024).

atanmış yöneticiler belirli konularda ortak ve kamusal faydayı belirlemek ve sürdürmekle görevlidirler. Bu bakış açısına göre, kamusal kararların alınmasında halkın karar alma sürecine katılımı, bireysel menfaatleri gözetken stratejik birtakım davranışlara yol açtığından kamu yararına yönelik bir tehdit olarak algılanmaktadır. Çoğulcu bakış açısına göre, devlet ve kamu makamları halk iradesini yöneten değil; farklı menfaat grupları arasında hakem rolü oynayan bir konumdadır. Bu bakış açısında, nesnel bir ortak kamusal faydanın yerine farklı menfaat grupları arasındaki özgür müzakereler sonucunda ortaya çıkan göreceli bir ortak faydanın bulunduğu kabul edilmektedir. Popüler bakış açısı ise, kamusal kararların alınması sürecinde vatandaşların temsilcilerinden ziyade doğrudan katılımlarının gerektiğini ifade etmektedir⁹⁰. Öğretide, anılan her bir bakış açısı farklı çevresel halk katılımı formlarını öne çıkarmaktadır. Yönetimsel bakış açısı, müzakereci olmayan, kamu makamları tarafından belirlenen ve halkın önüne sunulan seçeneklerden yalnızca birini seçebildiği bir anket türünü; çoğulcu bakış açısı, farklı menfaat gruplarının müzakere edebildiği alternatif uyuşmazlık çözüm mekanizmaları ve buna benzer iş birliğine dayanan mekanizmaları; popüler bakış açısı ise tüm halkın doğrudan katılımını öngören doğrudan demokrasi araçlarını veya danışma komiteleri gibi daha fazla kişinin katılabildiği mekanizmaları desteklemektedir⁹¹.

Öğretide, halk katılımının türleri belirlenirken, bilgi akışı ve bu bilgi akışının yönü dikkate alınarak tasnifler yapılmaktadır. Kimilerine göre, halk katılımı katılımcılar ile hükümet veya düzenleyici kurumlar arasındaki bilgi akışının yönüne göre iletişim (*communication*), istişare (*consultation*) ve katılım (*participation*) olarak kategorize edilmektedir. Bu tasnifi yapanlara göre, halka dair iletişimde halkın katılımı olarak hükümet veya düzenleyici kurumlardan tek yönlü bir biçimde halka bilgi aktarımı vardır; bu bilgi aktarımı neticesinde halk tarafından bir geri bildirimde bulunulması gerekmez veya böyle bir bildirim özel olarak aranmaz. Halk istişaresinde, hükümet veya düzenleyici kurumlar tarafından başlatılan bir süreci takiben halktan bu kurumlara tek yönlü bilgi aktarılır. İstişarede, halktan elde edilen bilgiler çevresel mesele hakkındaki halihazırda sahip olunan görüşleri temsil etmektedir. Halk katılımında ise, halk ve hükümet ile düzenleyici kurumlar arasında çift yönlü bir bilgi akışı söz konusu olup her iki taraf arasında belirli bir ölçüde diyalog vardır⁹². Yapılan

⁹⁰ BEIERLE, s.2.

⁹¹ BEIERLE, s.2.

⁹² ROWE/ FREWER, s.254, 255.

bu sınıflandırmada, iletişimde ve istişarede tek yönlü bilgi akışı ortak bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. İletişimde tek yönlü bilgi akışı kamu kurumundan halka iken; istişarede tek yönlü bilgi akışı tam tersine halktan kamu kurumunadır. Bunlardan farklı olarak, katılımda bu ikisi arasında çift yönlü bilgi akışı söz konusudur. Yazarlar tarafından ifade edilen bu üç farklı tür olarak iletişim, istişare ve katılımın; esasen tek yönlü bilgi akışını içeren iletişim ve istişare formlarının bir birleşiminin her iki taraf arasında gerçek anlamda diyalogu sağlayan katılımı oluşturduğu şeklinde de yorumlanabileceği kanısındayız. Ancak yazarlara göre, bu üç katılım türü hem yapısal olarak hem de amaçları açısından farklı olarak görülmektedir. Ayrıca, bunları mümkün kılmak için kullanılan mekanizmaların etkililik açısından farklı kriterlere göre değerlendirilmesi gerektiği not edilmektedir⁹³.

Kimine göreyse, halk katılımı formlarının ayırt edilmesi için bilgi akışının yönüne ek olarak üç özelliğin daha değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi halkın nasıl temsil edildiği, ikincisi halkın karar almadaki rolü ve üçüncüsü, potansiyel olarak zıt menfaatlerin sayısı ve bunların etkileşiminin derecesidir⁹⁴. Bilgi akışının yönü ve potansiyel olarak zıt menfaatler arasındaki etkileşime ve istişare derecesine göre belli başlı halk katılımı türleri değerlendirilmiştir. Buna göre, anket (*survey*), odak grubu (*focus group*) ve halk yorumu (*public comment*) bilgi akışının halktan kamu kurumuna tek yönlü olduğu ve menfaatler arasındaki etkileşim derecesinin düşük olduğu türler olarak ifade edilmektedir. Bilgi akışının kamu kurumundan halka tek yönlü olduğu türlerden bilgi alma hakkı (*right to know*) ve halk bildirimi (*public notice*) türlerinin menfaat etkileşimi düzeyinin düşük; halk eğitimi (*public education*) türünün ise menfaat etkileşimi düzeyinin orta düzeyde olduğu görülmektedir. Bilgi akışının çift yönlü olduğu türlerden, oydaşma konferansı (*consensus conference*), zıt menfaatler arasındaki etkileşimin düşük; kamuya açık oturumlar (*public hearing*) ve vatandaş jürileri veya panelleri (*citizen jury or panel*) menfaatler arasındaki etkileşimin orta; danışma komiteleri (*advisory committee*) ve düzenleyici müzakere arabuluculuğu (*regulatory negotiation mediation*) ise menfaatler arasındaki etkileşimin yüksek olduğu türler olarak ifade edilmektedir⁹⁵. Bilgi akışının halktan kamu kurumuna tek yönlü olduğu halk katılımı türleri, diğer bir deyişle halktan bilgi edinmeye yönelik müzakereci olmayan türler, halkın fikir, görüş

⁹³ ROWE/FREWER, s.256.

⁹⁴ BEIERLE, s.16.

⁹⁵ BEIERLE, s.17, figure 1; SKANAVIS/KOUMOURIS/PETRENITI, s.825-828.

ve tercihleri ile sürecin sonunda alınacak kararın kalitesini iyileştirmeye yönelik bilgileri sağlamak açısından faydalıdır. Kamu kurumundan halka tek yönlü bilgi akışını sağlayan türler ise, kamu kurumunun çevresel meselelerdeki şeffaflığını artırma ve halkın kuruma duyduğu güveni ve kurumsal meşruiyeti tazeleme yönünden fayda sağlamaktadır. Çift yönlü bilgi akışını sağlayan türler ise, tek yönlü türlerin sağladığı tüm faydaları barındırmaktadır⁹⁶. Zıt menfaatlerin etkileşimini artıran tüm türler, katılımı sağlayan taraflar arasındaki çatışmayı da azaltmayı ve katılım süreci sonunda alınan kararların istikrarlı olabilmesini destekleyecektir⁹⁷.

Kimi yazarlar, özellikle iklim politikası tasarımı açısından uygulanabilecek dokuz tane halk katılımı türünü örnek göstermektedir. Bunlar halkın iklimle ilgili belirli konularda sözlü veya yazılı sunum yapmaya davet edildiği toplantılar olan kamuya açık oturumlar (*public hearings*); bir konu hakkında değerlendirme, fikir verme ve tavsiyelerde bulunmakla görevli vatandaş gruplarının oluşturduğu vatandaş danışma panelleri veya vatandaş meclisleri (*citizen advisory panels or citizen assemblies*); halkın fikirlerini dile getirebileceği, sorular sorabileceği ve belirli bir konu hakkında geri bildirimde bulunabileceği toplantılar şeklindeki halkla istişareler (*public consultations*); halkın belirli bir konu hakkında doğrudan karar vermesinin veya oy vermesinin istendiği referandumlar (*referandums*); halktan belirli bir konuda bilgi toplamak için kullanılan anketler(*surveys*); belirli bir demografik grubu veya menfaat grubunu temsil eden seçilmiş kişiler arasında yürütülen tartışmalar olan odak grupları (*focus groups*); sosyal medya, web siteleri ve elektronik posta gibi çevrimiçi platformların kullanılmasını içeren çevrimiçi katılım (*online engagement*); STK'ların katılımı (*NGO engagement*), yeşil mahkemeler (*green tribunals*) veya çevre ihtisas mahkemeleri olarak ifade edilmiştir. Ancak bu örnekler, sınırlı sayıda olmayıp; somut durumlara ve gerçekleştirilmesi istenen katılım düzeyi ile mevcut kaynaklara bağlı olarak değiştirilebilir niteliktedir⁹⁸. Kimisi ise, halk katılımı mekanizmalarının demokratik süreçler olarak değerlendirilmesine yönelik kriterler önermek üzere beş türü incelemiştir. Bunlar, kamuya açık oturumlar (*public hearings*), halk girişimleri (*public initiatives*), halk anketleri (*public surveys*), müzakere yoluyla kural koyma

⁹⁶ SKANAVIS/KOUMOURIS/PETRENITI, s. 825, 826.

⁹⁷ BEIERLE, s.18.

⁹⁸ Oliver C. RUPPEL / Larissa Jane H. HOUSTON, "The Human Right to Public Participation in Environmental Decision-making: Some Legal Reflections", *Environmental Policy and Law*, Vol:53, 2023, s.136, 137.

(*negotiated rule making*) ve vatandaş inceleme panelleridir (*citizen review panel*)⁹⁹. Anılan beş türden müzakere yoluyla kural koyma dışında hepsi, sıradan bir vatandaşın¹⁰⁰ katılımına izin vermektedir. Müzakere yoluyla kural koyma mekanizmasında, sıradan vatandaştan ziyade daha çoğulcu bir menfaat grubunun temsili söz konusudur¹⁰¹. Anılan türler, çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alma sürecine katılım ve yargıya başvuruyu da içeren bütüncül uygulama araçlarıdır. Bu örnekler, kanaatimizce sadece iklim politikasının tasarımı açısından değil; tüm çevresel meselelerde uygulanabilecek halk katılımı türleri olarak da düşünülebilir.

Bazı yazarlar öğretilde politika yapımında halk katılımı için üç aşamalı katılım modelini geliştirmişlerdir¹⁰². Politika yapımında üç aşamalı katılım modeli, fikrimizce çevresel halk katılımı açısından da uygulanabilir nitelik taşımaktadır. Anılan halk katılımı modeli geçmişte kentsel planlamaya ve atık yönetimine dair birkaç çevresel meselede Almanya’da uygulanmıştır¹⁰³. Üç aşamalı katılım modelinin ilk aşaması, konu ile ilgili endişelerin belirlenmesi, konunun seçimi ve konuya dair sonucun değerlendirilmesi olarak ifade edilmektedir. Bu ilk aşamada, yapılmak istenen politikaya karar vermek üzere tüm paydaşların endişelerinin ve fikirlerinin temsil edildiği yapılandırılmış bir değer ağacı analizi oluşturulması; analiz edilen fikir ve değerlerin belirli bir sıra gözetilerek yapılandırılması ve bu değer ağacı analizinin yorum ve fikir değişiklikleri için paydaşlara geri bildirimi söz konusudur¹⁰⁴. İkinci aşama, farklı karar seçeneklerinin etkilerinin tanımlanması ve ölçülmesine ilişkindir. İkinci aşamada, değer ağacı analizinden elde edilen değerlendirme içerikleri uzman bir araştırma ekibi veya harici bir grup tarafından göstergelere dönüştürülür. Bu dönüştürme işlemi yapılırken, her bir seçeneğin farklı değerlere göre nasıl bir etki yarattığı saptanır. Akabinde, belirlenen göstergeler yeniden katılımcı paydaşlar tarafından gözden geçirilir. Tüm taraflarca onaylandıktan sonra bu göstergeler politika değerlendirme ve tavsiye için vatandaş panellerine (*citizen panels for policy*

⁹⁹ Daniel J. FIORINO, “Citizen Participation and Environmental Risk: A Survey of Institutional Mechanisms”, **Science, Technology, & Human Values**, Vol:15, No:2, 1990, s.228.

¹⁰⁰ Burada anılan sıradan vatandaş (*ordinary citizen*) ile, bir konu hakkında herhangi bir teknik veya bilimsel uzmanlığı bulunmayan, konuyla ilgili uzmanlık derecesine ulaşmayan alelade bir ilgisi olan veya herhangi bir konuya merak duyan rastgele vatandaşlar anlaşılmalıdır.

¹⁰¹ FIORINO, s.236.

¹⁰² Klaus Peter RIPPE / Peter SHABER, “Democracy and Environmental Decision-Making”, **Environmental Values**, Vol:8, No.1, 1999, s.76.

¹⁰³ Ortwin RENN / Thomas WEBLER / Horst RAKEL / Peter DIENEL / Branden JOHNSON, “Public Participation in Decision Making: A Three Step Procedure”, **Policy Sciences**, Vol:26, No.3, 1993, s.190.

¹⁰⁴ RENN/WEBLER/RAKEL/DIENEL/JOHNSON, s.190, 191; RIPPE/SHABER, s.77.

evaluation and recommendation) sunulur¹⁰⁵. Üçüncü aşama, beklenen etkilerin rastgele seçilmiş vatandaşlardan oluşan kişiler tarafından tartılmasına ve deneyimlerin geliştirilmesine ilişkindir. Bu aşamada, vatandaş panellerinde bulunan halkı temsil eden kişilerin farklı politika seçeneklerinin teknik ve politik yönleri üzerine ve bu politika seçeneklerinin değer performanslarına dair uzman görüşleri hakkında bilgilendirilmelerine; ardından politika seçeneklerini kendi değer, fikir ve tercihlerine göre istişare etmelerine olanak sağlanmaktadır¹⁰⁶. Vatandaş panelleri, bir dizi konferans, saha ziyaretleri, video, eğitim toplantıları gibi materyaller aracılığıyla veya genel kurul oturumları, alt çalışma grubu tartışmaları veya oturumlar şeklinde gerçekleştirilebilir¹⁰⁷. Vatandaş panelleri neticesinde ortaya çıkan rapor, diğer katılımcıların geri bildirimde bulunması için onlarla paylaşılır; akabinde de kamuya açık hale getirilir¹⁰⁸. Dolayısıyla üç aşamalı katılım modeli, menfaat grupları, uzmanlar, vatandaşlar ve araştırma ekibi gibi aktörlerin bulunduğu; ortak bir değer ağacı analizinin yapıldığı bir süreçtir. Değer ağacı analizine dayanarak uygulanacak her bir politika seçeneğinin değer ve endişeleri nasıl karşılayacağını, etkilerinin ve performansının çok yönlü bir şekilde paydaşlar, uzmanlar ve halk tarafından istişare edilerek ve vatandaş panelleriyle de politika seçeneklerinin değerlendirildiği kapsayıcı bir süreci ifade etmektedir.

Benzer şekilde kimisine göre, halkın katılımının dört farklı türü mevcuttur: yetki devri (*la délégation*), karar (*la décision*), istişare veya tartışma (*la consultation*) ve talep veya iddia (*la revendication*). Delegasyon, bir veya daha fazla kişiye önceden belirlenmiş devredilen birtakım yetkilerin kullanılmak üzere tevdi edilmesi olarak açıklanabilir. Yetki devrinin en tipik formu seçimler olarak ifade edilmektedir. Karar türü ise, yetkili makamlar tarafından alınan bir kararın katılımcılar tarafından doğrudan kabul edilmesidir. Buna örnek olarak halk oylamaları yani referandumlar gösterilebilir. İstişare ise, kamu otoritesinin kararından önce görüş almasına izin veren fakat bağlayıcılığı olmaksızın gerçekleştirilen tüm prosedürleri içerecek şekilde tanımlanmaktadır. Son olarak talep veya iddia ise, genellikle sivil toplum kaynaklı olup, kamu kurumlarının aldığı karara karşı dikkatlerini bir fikre çekmek suretiyle

¹⁰⁵ RENN/WEBLER/RAKEL/DIENEL/JOHNSON, s.191; RIPPE/SHABER, s.77.

¹⁰⁶ RENN/WEBLER/RAKEL/DIENEL/JOHNSON, s.191,196; RIPPE/SHABER, s.78.

¹⁰⁷ RENN/WEBLER/RAKEL/DIENEL/JOHNSON, s.197.

¹⁰⁸ RENN/WEBLER/RAKEL/DIENEL/JOHNSON, s.197; RIPPE/SHABER, s.78.

ortaya çıkabilir. Buna toplantı ve gösteri yürüyüşleri, dilekçeler, halk girişimi referandumları (*Le Référendum d'Initiative Citoyenne*) örnek gösterilebilir¹⁰⁹.

Bir başka görüşe göre, halk katılımı en basit haliyle görüş bildirme, bilgi veya fikir alışverişi şeklinde gerçekleşebilir. Burada özellikle idari makamlar karşısında halka bilgi verilmesine ve halkın konu ile ilgili fikirlerini sunabilmesine olanak tanıyan panel veya konferanslar gibi toplantılarla katılımcıların görüşlerini açıklamaları mümkün kılınabilir. Çevresel meselelerde halkın katılımı hususunda görüş alışverişi kapsamında, yarı doğrudan demokrasi araçları olarak bilinen halkın kanun teklifi, halkın vetosu veya halkoylamalarından da yararlanılabileceği ifade edilmektedir. Çevresel halk katılımının çevreyi ilgilendiren bir faaliyetle ilişkili olarak halkın görüşlerinin bildirilmesinin de ötesinde faaliyete itiraz etmesi ve itirazı neticesinde faaliyetin nasıl olması veya yürütülmesi gerektiğine dair tartışmalara katılabilmesi için kamusal tartışma oturumları (*public hearing*) ve kamusal soruşturmalar (*public inquiry*) yürütülmesi gerekmektedir. Halkın görüş bildirmesi ve farklı fikirlerini sunmasının yanı sıra mahkemelerdekine benzer bir şekilde delil sunulup tanık gösterme imkanının olduğu duruşma benzeri oturumlar (*trial type hearings*) şeklinde de kamusal tartışma oturumlarının farklı bir versiyonunun bulunduğu görülmektedir. Ayrıca, idarenin yerel düzeydeki komite veya komisyon şeklindeki danışma kurullarının varlığı, idarenin çeşitli organlarında halkı temsil eden temsilcilerin konumlandırılmasıyla da kişilerin veya çevre hakkında faaliyet gösteren STK'ların çevreye dair meselelerde çevresel plan, proje veya faaliyetler hakkında söz sahibi olmaları sağlanabilmektedir¹¹⁰.

Covid-19 pandemisi akabinde halk katılımının çevrimiçi platformlar aracılığıyla gerçekleştirilmesi yönünde bir artış yaşanmıştır. Virüsün yayılmasını önlemek için kanunların geliştirilmesi ve çevresel bilgileri paylaşmak için halkın katılımını kolaylaştıracak video, telekonferans ve çevrimiçi seminerler ve benzeri çevrimiçi iletişim platformları uygulamaya konulmuştur¹¹¹. Özellikle bu dönemde sosyal medya kullanıcılarının çevresel bozulma, kirlilik ve iklim değişikliği gibi konular üzerine yaptıkları tartışmalar halkın çevresel meselelere katılımının bir türü

¹⁰⁹Camille MORIO, "Quel Modèle de Participation Dans Les Projets de Réforme Institutionnelle ?", *Archives de Philosophie du Droit*, Tome 62, Tome 62, N°1, 2020, s.440.

¹¹⁰ TURGUT, s.73-77.

¹¹¹ UNEP, *Environmental Rule of Law: Tracking Progress and Charting Future Directions*, Nairobi, 2023, s.73.

olarak değerlendirilebilir. Çünkü, yapılan bu tartışmalar yerel, bölgesel ve uluslararası düzeylerde devletlerin hesap verebilirliğini ve çevre kanunlarının uygulanmasını sağlar. Sosyal medya platformları üzerinden oluşturulan etkileşim halk katılımının gerçekleştirilmesini sağlar. Çeşitli çevrimiçi platformlar, halkın çevre haberleri ve gelişmeleri hakkında devlet makamlarına ve yetkililerine erişmesi ve onlarla etkileşim kurması için yeni bir alan açmaktadır. Çevresel açıdan kitleleri etkileyen kişiler¹¹² (*environmental influencers*) halkı çevresel konularda karar vericilerle etkileşime girmeye ve bir araya getirmeye teşvik ederek halk katılımını artırmak ve çevresel hukukun üstünlüğünü desteklemek için çalışmaktadırlar¹¹³.

Görüldüğü üzere, halk katılımının türleri öğretide saymakla tüketilemeyecek kadar fazla ve farklı isimlerle adlandırılabilir. Öyle ki, Covid-19 pandemisi gibi kitlesel olaylar ile teknolojik gelişmeler halk katılımının daha önce hiç uygulanmamış farklı ve yeni türlerinin de ortaya çıkabileceğini göstermektedir.

3. Halk Katılımı ile İlişkili Kavramlar

a) Katılım ve İstişare

Katılım (*participation*) ile istişare (*consultation*) kelimeleri çoğunlukla birbirinin yerine ve aynı süreçleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Öğretide, kapsam ve amaçtan bağımsız olarak halk katılımını (*public participation*) farklı katılım teknikleri ve türleri için genel bir ifade olarak gören ve katılım ve istişare terimlerini birbirinin yerine kullanan yazarlar bulunmaktadır¹¹⁴.

Diğer bir kısım yazar ise, katılım ve istişare kavramlarının eş anlamlı olarak görülmemesi gerektiğini savunmaktadır. Onlara göre, istişare yalnızca kişilere bilgi aktarımını değil aynı zamanda topluluğun yönetime rapor sunabileceği mekanizmaların sağlanmasını da gerektiren iki yönlü bir bilgi akışı sürecini ve kişilerin çok az payı veya kontrolü olan bir süreç iken; katılım, kişilerin yetkililerle birlikte karar alma süreçlerinde kamu makamları ile paylaşımda bulunduğu, tartıştığı,

¹¹² Greta Thunberg, Lauren Singer, Luisa Neubauer, Kelsey Juliana gibi isimler “*environmental influencer*” olarak örnek gösterilebilir.

¹¹³ UNEP, Environmental Rule of Law: Tracking Progress and Charting Future Directions, Nairobi, 2023, s.77.

¹¹⁴ GLUCKER / DRIESSEN / KOLHOFF / RUNHAAR, s.105.

aktif ve önemli derecede kontrol sahibi olduğu daha karmaşık yapılı bir süreci ifade etmektedir¹¹⁵. Dünya Bankası Çevre Departmanı (*The World Bank Environment Department*) tarafından 1993 tarihinde yayımlanan raporda da istişare ve katılım kavramları arasında bir ayrım bulunduğu dikkat çekilmektedir. Anılan raporda, katılanların karar alma sürecini etkilemesine, paylaşmasına ve kontrol etmesine ne ölçüde izin verildiği hususunun istişareyi katılımdan ayıran temel unsur olduğu ifade edilmektedir. İstişare, kişilerin bir meseleye dair görüşlerini almayı ve onları bir diyaloga dâhil etmeyi amaçlamaktadır. İstişarede, kamu makamlarından kişilere, kişilerden de kamu makamlarına iki yönlü bir bilgi akışı bulunur; karar verme yetkisi kamu makamlarının üzerindedir¹¹⁶. Katılım ise, kişilerin herhangi bir mesele hakkında karar alma süreçlerinde müzakere ettiği ve sonuç üzerinde kontrolünün olduğu bir kavram olup; istişare gibi çift yönlü bilgi akışına dayanmaktadır¹¹⁷. Böylece, katılımın istişareyi de içine alan ve istişareden çok daha fazlasını ifade eden bir kavram olduğu söylenebilir.

Katılım ile istişare kavramlarını ayırt etmek için Kolombiya Anayasasının demokratik katılım biçimleri başlıklı 103. maddesi ve bu maddenin uygulaması örnek verilebilir. Kolombiya Anayasasının 103. maddesinde, halkın egemenliği kullanmasında katılım yolları sayılmıştır ve sayılan katılım yollarından biri de İngilizce’de *public consultation* Kolombiya Anayasasının orijinal dili olan İspanyolca’da *la consulta popular* şeklinde ifade edilen halk istişaresidir. Halk istişaresi ulusal, bölgesel veya yerel hükümetin halktan genel menfaati ilgilendiren, örneğin doğal kaynakların çıkartılması gibi, belirli bir soru hakkında oy kullanmasını istediği demokratik bir mekanizma olarak uygulanmaktadır. Kolombiya’da halk istişareleri özellikle belirli kişi toplulukları tarafından madencilik ve petrol çıkarma projelerinin uygulanmasını engellemek için kullanılmaktadır¹¹⁸. Kolombiya’da

¹¹⁵ Jonathan L. CHENOWETH / Sarah A. EWING / Juliet F. BIRD, “Procedures for Ensuring Community Involvement in Multijurisdictional River Basins: A Comparison of the Murray-Darling and Mekong River Basins”, **Environmental Management**, Vol:29, No:4, 2002, s.498, 507; Ross HUGHES, **Environmental Impact Assessment and Stakeholder Involvement**, International Institute for Environment and Development, Environmental Planning Issues No:11, 1998, <https://www.iied.org/sites/default/files/pdfs/migrate/7789IIED.pdf>, (Erişim Tarihi:12.01.2024)

¹¹⁶ The World Bank Environment Department, *Environmental Assessment Sourcebook Update: Public Involvement in Environmental Assessment: Requirements, Opportunities, and Issues*. World Bank, Washington, DC, 1993, s.1, 2.

¹¹⁷ The World Bank Environment Department, 1993, s.4.

¹¹⁸ Ana Lucía MAYA-AGUIRRE, “Implementing Environmental Constitutionalism in Colombia Tensions Between Public Policy and Decisions of The Constitutional Court”, **Implementing Environmental Constitutionalism: Current Global Challenges**, (Eds: Erin Daly and James R. May), Cambridge: Cambridge University Press, 2018, s.153.

madencilik projesinin yürütüleceği yerdeki halk topluluğunun ilgili yerel yönetimden halk istişaresi talebi üzerine yapılan istişarede ilgili halka “*Pijao* belediyesinde madencilik projeleri sırasında toprak kirliliği, su kaynaklarının kaybı veya kirlenmesi, belediyede olumsuz sağlık etkileri veya belediyenin çiftçilik ve balıkçılık ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler içeren faaliyetlerin uygulanmasına katılıyor musunuz? Evet veya Hayır” sorusu sorulmuştur¹¹⁹. Kolombiya’daki halk istişaresi uygulaması da göstermektedir ki, istişarede kişilerin veya kişi topluluklarının bir konuya dair görüşlerini almak amaçlanmaktadır; ancak buradaki uygulamada evet veya hayır şeklinde cevap istenmiş olup çift yönlü bir bilgi akışı söz konusu değildir. Evet veya hayır diyen bir kişinin konuya dair fikir ve düşünceleri sorulmamakta; yalnızca kişilere yöneltilen soruya bir cevap vermeleri istenmektedir.

Çevresel meselelerde istişare kavramı kanaatimizce katılımdan daha dar bir şekilde bilgi edinme, karar alma veya yargıya başvurma süreçlerinde halkın meseleyi hem kendi arasında hem de süreci yürüten kamu makamı nezdinde yürütülen çift yönlü bilgi akışı çerçevesinde diyaloglarla tartışması anlamına gelirken; katılım kavramı bundan daha fazlası olup bilgi edinme, karar alma veya yargıya başvurma süreçlerinin tamamını ve halkın bu süreçlere ve süreçlerin sonuçlarına kısmen veya tamamen etki edebilmesini ifade etmektedir.

b) Halk Katılımı ve Halk Müzakeresi

Çevresel meselelere halk katılımı (*public participation*) kavramı ile ilişkili bir kavram olarak halk müzakeresi veya kamusal müzakere (*public deliberation*) kavramı arasında bir nüansın bulunup bulunmadığının da ifade edilmesi gerekmektedir.

FISHKIN’e göre müzakere kavramıyla bireylerin tartışma ve istişarelerde rekabet eden iddialarının değerlerini içtenlikle tartıştığı süreç kastedilmektedir¹²⁰. Katılım ile doğrudan veya dolaylı olarak hükümet veya politika tercihlerinin ifade edilmesini, benimsenmesini veya uygulanmasını etkilemeye yönelik halk davranışları kastedilmektedir. Alınacak olan kararlara katılım, bu kararlarla yaşamaya tabi

¹¹⁹ MAYA-AGUIRRE, s.154.

¹²⁰ James S. FISHKIN, *When the People Speak Deliberative Democracy and Public Consultation*, Oxford: Oxford University Press, 2009, s.33.

olanların karar süreçlerinde gerçek bir paya sahip olmaları demektir¹²¹. Katılım (*participation*), müzakereyi (*deliberation*) içinde barındıran ancak ondan çok daha kapsamlı bir kavramdır. Tek bir kişinin topladığı bilgiler ışığında oluşturduğu görüşünü bir başka kişiye veya karar verici organ ya da organlara iletmesi bir katılım türü olarak ifade edilse bile bu türün müzakereyi içerdiği söylenemez. Müzakerede daha ziyade birden fazla kişinin bir araya gelip fikir teatisi içine girmesi, fikir alışverişinde bulunması; karşılıklı menfaatleri ilgilendiren konular üzerine düşünmesi söz konusudur. Birden fazla kişinin görüş birliğine vararak görüşlerini karar verici organlara iletmesi durumunda, çoğu zaman müzakere ve katılımın iç içe olduğu söylenebilecektir. Çünkü birden fazla kişinin görüş birliğine varabilmesi için müzakere etmeleri gerekir. Ancak bu her zaman böyle olmayabilir. Birden fazla kişi, hiç müzakere etmeden sadece kendi fikirlerini söyleyebilir. Bu halde, müzakere olmasa dahi kişilerin fikirlerini bir zeminde dile getirmesi de katılımı meydana getirir. Ancak çalışmamızda ve öğretilerde genellikle halk katılımı denildiğinde birden fazla kişinin veya kişi gruplarının müzakere ederek katılımı kastedildiğinden içinde çoğunlukla halkın müzakeresini barındırsa da halk katılımı bundan çok daha fazlasıdır. Çoğulluğu hesaba katmadan etkili bir müzakereyi düşünmek ne kadar zor ise; kendi bakış açısını formüle etmeden ve tartışmadan bir konunun belirli bir topluluk tarafından anlaşılabilmesi ve etkili bir katılımın sağlanabilmesi de o ölçüde zor olacaktır. Dolayısıyla, halk katılımı halkın müzakeresini de içeren daha kapsamlı bir kavram olarak düşünülmelidir.

Halk müzakeresi makul argümanları, eleştirel dinlemeyi ve ciddi karar vermeyi içeren bir tartışma olarak tanımlanabilir¹²². Halk müzakeresinin eksiksiz olması için bir sorunun dikkatli ve detaylı incelenmesi, soruna dair çeşitli seçeneklerin güçlü ve zayıf yanları değerlendirilerek muhtemel çözümlerin belirlenmesi, sorunun çözümü hakkında değerlendirme kriterlerinin oluşturulması akabinde bu kriterlerin en uygun çözümün belirlenmesinde kullanılması gerekmektedir¹²³. Müzakere, kişilerin gerçeklere, verilere, değerlere, duygulara ve diğer teknik hususlara dayalı olarak bir karar veya yargıda bulunmaya çalıştıkları bilgi, görüş, deneyim ve fikirler hakkında

¹²¹ FISHKIN, s.46.

¹²²John GASTIL, **By Popular Demand Revitalizing Representative Democracy Through Deliberative Elections**, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2000, s.22; Michel X. DELLI CARPINI/Fay Lomax COOK/Lawrence R. JACOBS, "Public Deliberation, Discursive Participation and Citizen Engagement: A Review of Empirical Literature", **Annual Review of Political Science**, Vol:7, 2004, s.316, 317.

¹²³ GASTIL, s.22.

açık ve erişilebilir bir tartışma olarak tanımlanmaktadır¹²⁴. Müzakere, vatandaşların müzakere edilen konuda fikirlerini netleştirmesine yardımcı olur; kişilerin temel değerlerinin kamu politikasına dair seçimleri üzerinde etkileri sebebiyle demokrasinin gelişmesine katkı sağlar. Müzakere, demokrasinin anlamının bir kısmı olan katılımın normatif gerekçesini yakalamakta ve kararların daha akılcı ve meşru hale getirilmesine katkıda bulunmaktadır¹²⁵. Halkın müzakeresi, çelişkili görüşleri dikkate aldığı, müzakereyi kamu yararına yönelttiği ölçüde çoğunlukçu politika kararlarına da meşruiyet kazandırabilir ve vatandaşların genel halkın yararına hizmet edeceğine inandığı politikaları destekleme olasılığını da artırır¹²⁶.

Müzakere, katılımcıların bir konu hakkında yeterince bilgi sahibi olmalarını, ne hakkında kesinlikle hemfikir olunabileceğini ve bir fikir yargısından ziyade kamuoyu yargısına varmak üzere farklı bakış açıları üzerinde düşünmelerini ve tartışmalarını gerektirir¹²⁷.

Katılım ile müzakerenin ortak yönleri olmakla birlikte bir dereceye kadar içerisinde çelişki de barındırmaktadır. Katılımın kitlesel boyuta ulaşması, müzakerenin derinliğini olumsuz yönde etkilerken; katılımcı sayısının az olduğu kısıtlı katılım ise çoğu zaman iyi bir müzakereyi destekler¹²⁸. Hem katılımcı demokrasi hem de müzakereci demokrasi teorilerinde vatandaşların seçimler aracılığıyla temsilci seçmesinin ötesinde, siyasi karar alma sürecine doğrudan katılımı söz konusudur. Ancak katılımcı demokrasi teorisinin savunucuları genellikle olabildiğince çok sayıda insanı, bir ideal olarak tüm vatandaşları siyasi süreçlere dâhil etmek isterler. Öyleyse amaç, olabildiğince çok katılımcıyla, ideal olarak belirli bir karardan etkilenen herkes veya belirli bir yerde bulunan tüm vatandaşlara ulaşmaktır. Buna karşılık müzakereci demokrasi teorisinin savunucularına göreyse katılımın kitleselleşmesi müzakerenin

¹²⁴ NABATCHI/LEIGHNINGER, s.14.

¹²⁵ Daniel J. FIORINO, "Citizen Participation and Environmental Risk: A Survey of Institutional Mechanisms", *Science, Technology, & Human Values*, Vol:15, No:2, 1990, s.228.

¹²⁶ GASTIL, s.23,24, 25; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.92.

¹²⁷ Lyn CARSON/Stephen ELSTUB, "Comparing Participatory and Deliberative Democracy", newDemocracy Research and Development Note, Newcastle University, 21 February 2019, <https://www.newdemocracy.com.au/wp-content/uploads/2019/04/RD-Note-Comparing-Participatory-and-Deliberative-Democracy.pdf>, (Erişim Tarihi:02.02.2023), s.2.

¹²⁸ BOBBIO, s.47.

derinliğini azaltacağından nispeten daha küçük insan grupları ile süreç yürütölmek istenmektedir¹²⁹.

c) Sürdürülebilir Kalkınma

Uluslararası çevre hukuku açısından sürdürülebilirlik, çevrenin korunması karşısında sürekli bir ekonomik büyümenin mümkün olmadığı gerekçesiyle ekonomik kalkınma ve çevrenin korunması arasındaki gerilimi ifade etmek üzere ortaya konulmuş bir kavramdır¹³⁰. Böylece, ekonomik büyümenin çevre pahasına sonsuza dek gerçekleştirilemeyeceğı, halkın katılımı göz ardı edilerek çevre korumanın sağlanamayacağı düşüncesi öne çıkmaya başlamıştır. Sürdürülebilir (*sustainable*) kelimesi, belirli bir süre boyunca devam edebilir olmak yahut çevreye çok az zarar veren veya hiç zarar vermeyen ve dolayısıyla uzun süre devam edebilecek şekilde yapılagelen anlamına gelmektedir¹³¹. Kalkınma (*development*) ise birisinin veya bir şeyin büyüdüğü veya değıştiğı ve dönüştüğü süreç, sağlıklı büyüme veya gelişme olarak tanımlanmaktadır¹³².

Sürdürülebilir kalkınma (*sustainable development*), günümüzde çevrenin korunması amacıyla kullanılan temel bir kavram olup yeknesak bir tanımı bulunmamaktadır¹³³. Sürdürülebilir kalkınma, ekolojik koruma, ekonomik büyüme, sosyal adalet ve nesiller arası eşitlik ilkelerini küresel ve kalıcı olarak sağlayabilecek yerelden küresele çevre sorunlarının yanı sıra bir dizi ekonomik ve kalkınma kaygısını da kapsayan bütünleştirici bir kavram olarak kullanılmaktadır¹³⁴. Sürdürülebilir

¹²⁹ BOBBIO, s.47; CARSON/ELSTUB, “Comparing Participatory and Deliberative Democracy”, New Democracy Research and Development Note, Newcastle University, 21 February 2019, <https://www.newdemocracy.com.au/wp-content/uploads/2019/04/RD-Note-Comparing-Participatory-and-Deliberative-Democracy.pdf>, (Erişim Tarihi:02.02.2023), s.1, 2.

¹³⁰ Angela SCHWERDTFEGER, “The Human Rights Dimension The Impact of the Right to a Healthy Environment”, **Sustainability Through Participation?**, Leiden: Brill | Nijhoff, 2023, s.

¹³¹ CAMBRIDGE DICTIONARY, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sustainable>, (Erişim Tarihi:05.05.2023); Pınar ÖZTABAN YAĞCI, **Sürdürülebilirlik Perspektifinde Şirketlerin Sosyal Sorumluluğı ve Fransız Danıştay'ının Yetkisi**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2023, s.31.

¹³² CAMBRIDGE DICTIONARY, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/development>, (Erişim Tarihi: 02.01.2024).

¹³³ John S. DRYZEK, **The Politics of The Earth: Environmental Discourses**, Third Edition, Oxford: Oxford University Press, 2013, s.147; SARİBEYOĞLU SKALAR, s.2.

Nükhet YILMAZ TURGUT, **Çevre Politikası ve Hukuku**, Ankara: İmaj Yayınevi, 2009, s.93, 95; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.80.

¹³⁴ DRYZEK, s.145; SCHWERDTFEGER, s. 295; NANDA/PRING, s.25; SARİBEYOĞLU SKALAR, s.20, 21; Oya BOYAR, “Anayasa ve Sürdürülebilir Kalkınma”, **İstanbul Hukuk Mecmuası**, Vol:78, No:4, s.1921; ATALAY ÇELİK, s.32.

kalkınmanın çevresel, toplumsal ve ekonomik boyutları bulunmaktadır. Çevreyi ilgilendiren sorunlar, sadece çevreyi ilgilendiren değil; aynı zamanda bir bütün olarak toplum ve ekonomi ile bağlantılı sonuçlar doğururlar. Örneğin deniz seviyelerinin yükselmesiyle o bölgede yaşayanların su baskınlarından etkilenerek başka yerlere göç etmesi zorunluluğunun doğması ve bunun da ekonomik maliyetlere yol açması söz konusudur. Sürdürülebilir kalkınma kavramının temelinde insan, insanın çevresi ile toplumla ve devletle kurduğu bağ bulunmaktadır¹³⁵. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi, çevresel, ekolojik, sosyal ve ekonomik açıdan etkili kararlar alınabilmesi için karar alma süreçlerinde tüm bu boyutların değerlendirilmesi ve dengenin gözetilmesi şarttır¹³⁶.

Sürdürülebilir kalkınma ile amaçlanan, çevrenin korunması açısından etkili ekonomi politikaları yürütmektir¹³⁷. Zira, çevrenin korunması için sürdürülebilir bir kalkınmaya ihtiyaç duyulmaktadır¹³⁸. Çevreye dair yürütülen kamusal tartışmalarda sürdürülebilirlik defaten zikredilmekte olup, adeta çevresel ve ekolojik kaygıların küresel söylemi haline gelmiştir¹³⁹. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun 1987 yılında yayımladığı *Brundtland* Raporu olarak da bilinen sürdürülebilir kalkınma için rehber ilkelerden söz eden “Ortak Geleceğimiz” başlıklı raporda, sürdürülebilir kalkınma şöyle tanımlanmaktadır:¹⁴⁰

“Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneğinden ödün vermeksizin, bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınmadır”¹⁴¹.

¹³⁵ BOYAR, s.1930.

¹³⁶ DRYZEK, s.147, 148; Manuel FISCHER / Daniel FOORD / Jan FRECE / Kirsten HILLEBRAND / Ingrid KISSLING-NAF / Rahel MEILI / Marie PESKOVA / David RISI / René SCHMIDPETER / Tobias STUCKI, “The Concept of Sustainable Development”, **Sustainable Business Managing The Challenges of The 21st Century**, Springer, 2023, s.18; Emilian GECZI, “Sustainability and Public Participation: Toward an Inclusive Model of Democracy”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol:29, No.3, 2007, s.376; ÖZTABAN YAĞCI, s.29, 33.

¹³⁷ GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.80; BAHÇECİ/GÖRMEZ, s.2310.

¹³⁸ SCHWERDTFEGGER, s.296; YILMAZ TURGUT, s.95.

¹³⁹ DRYZEK, s.147; GECZI, s.375;

¹⁴⁰ Sürdürülebilirliğin Ortak Geleceğimiz başlıklı rapordan çok önce kaynakların ve türlerin korunmasıyla ilgili eski uluslararası kurallardan kaynaklandığı ve uluslararası antlaşmalarda kullanıldığı (SARİBEYOĞLU SKALAR, s.19); anılan kavramın ortaya çıktığı ilk zamanlarda doğal kaynakların gelecekteki insan kullanımına sunulması yönündeki insan merkezci amacı ele alınırken, daha sonraki zamanda korumanın aynı zamanda doğayı da korumayı da amaçladığı ve bu nedenle daha çevre merkezli düşünceleri içerdiği ifade edilmektedir. (Birgit PETERS, “The Historical Perspective”, **Sustainability Through Participation?**, Leiden: Brill | Nijhoff, 2023, s.47.)

¹⁴¹ UNEP, Report of the World Commission on Environment and Development, **Our Common Future** (14 April 1987), parag.27; DRYZEK, s.147; SARİBEYOĞLU SKALAR, s.20; KABOĞLU/YANCI

“Sürdürülebilir kalkınma, kaynakların kullanımının, yatırımların yönünün, teknolojik gelişmenin yönlendirilmesinin ve kurumsal değişimin şimdiki ihtiyaçlarla olduğu kadar gelecekteki ihtiyaçlarla da tutarlı hale getirildiği bir değişim sürecidir¹⁴².”

Ortak Geleceğimiz başlıklı bu raporun önsözünde, sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek üzere müşterek bir çaba ve her düzeyde ve herkesin menfaatine olacak yeni davranış kalıplarının oluşturulabilmesinin halkın katılımına bağlı olduğu vurgulanmaktadır¹⁴³. Raporda, çevreyi etkileyen kararlarda daha fazla halkın katılımını gerektiren topluluk bilgisine ve desteğine ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir¹⁴⁴. Buna göre, çevresel meselelere dair karar alma süreçlerine dâhil edilen çevresel bilgilere erişebilirlik ne kadar artarsa uzun vadeli etkileri göz önünde bulunduran sürdürülebilir kararlara ulaşma şansı da o kadar artacaktır¹⁴⁵.

1994 yılında insan hakları ve çevrenin korunması hususunda BM’de toplanan, uzmanlardan oluşan uluslararası bir grup tarafından taslak İnsan Hakları ve Çevreye İlişkin İlkeler Deklarasyonu (*Declaration of Principles on Human Rights and The Environment*) hazırlanmıştır. Taslak deklarasyonda, usuli haklar yer almakta olup; özellikle çevrenin korunmasının insan haklarıyla bağlantılı olduğu ve sürdürülebilir kalkınma ve kalkınma hakkının da sağlıklı çevre hakkıyla ilişkilendirildiği ifade

---

ÖZALP, s.45; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.81, 82, 87; ÖZTABAN YAĞCI, s.31; Marcos ORELLANA, “Governance and the Sustainable Development Goals: The Increasing Relevance of Access Rights in Principle 10 of the Rio Declaration” **Review of European, Comparative & International Environmental Law**, Vol:25, No:1, 2016, s.51; Sürdürülebilir kalkınmanın gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden taviz vermeksizin bugünün ihtiyaçlarını karşılayan bir kalkınma olarak ifade edilmesinin ahlaki bir yükümlülüğe işaret ettiği yönünde Bkz. BOYAR, s.1931.

¹⁴² UNEP, Report of the World Commission on Environment and Development, **Our Common Future** (14 April 1987), parag.30; DRYZEK, s.147; David HUNTER/James SALZMAN/Durwood ZAEKE, **International Environmental Law and Policy**, Fifth Edition, Minnesota:Foundation Press, 2015, s.145; YILMAZ TURGUT, s.95; KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasacılık, s.219; SCHWERTFEGGER, s.295; Ceren ERTÜRK, **Uluslararası Çevre Hukukunda Halkın Katılımı İlkesi ve İlkenin Ulusal Hukuka Yansıması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2018, s.22.

¹⁴³ UNEP, Report of the World Commission on Environment and Development, **Our Common Future** (14 April 1987), foreword; Birgit PETERS / Eva Julia LOHSE, “Introduction: “Sustainability Through Participation? – National, Supranational and International Legal Perspectives”, **Sustainability Through Participation?** Leiden: Brill | Nijhoff, 2023, s.3.

¹⁴⁴ UNEP, Report of the World Commission on Environment and Development, **Our Common Future** (14 April 1987), parag.77; PETERS, s.27.

¹⁴⁵ Jonas EBBESSON, “The Notion of Public Participation in International Environmental Law”, **Yearbook of International Environmental Law**, Vol:8, No:1, 1997, s. 68.

edilmektedir¹⁴⁶. Taslak deklarasyonun üçüncü bölümü de çevresel katılım hakkına, çevresel meselelerde halkın katılımına ilişkin ilkeleri içermektedir. Yine, BM özel raportörü tarafından hazırlanan ve *Ksentini* Raporu olarak bilinen raporda da kalkınma hakkı, katılımcı demokrasi ve çevre ilişkisi detaylı bir şekilde ele alınmış; çevre bağlamında katılımcı demokrasi kavramının önemine dikkat çekilmiştir. Raporda sürdürülebilir kalkınmanın hayata geçirilebilmesi için karar alma süreçlerine halkın etkili katılımının gerekliliği ifade edilmiş ve sürdürülebilir kalkınma ile çevresel katılım hakkı arasındaki ilişki ortaya konmuştur¹⁴⁷. Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (UDKB- *International Union for Conservation of Nature- IUCN*) tarafından hazırlanan Uluslararası Çevre ve Kalkınma Sözleşmesi Taslağında (*Draft International Covenant on Environment and Development*), çevreyle ilgili karar alma sürecine halkın katılımı sürdürülebilir kalkınmanın temel bir bileşeni olarak kabul edilmiştir. Anılan taslak sözleşmenin 15. maddesinde çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alma sürecine katılım ve yargıya erişim hususları düzenlenmiştir¹⁴⁸.

2002 yılında ise, Uluslararası Hukuk Derneğinin (*International Law Association*) Yeni Delhi’de düzenlenen 70. konferansının bir çıktısı olan Sürdürülebilir Kalkınmaya Dair Yeni Delhi Uluslararası Hukuk İlkeleri Deklarasyonunda sürdürülebilir kalkınmaya dair ilkelerden biri de halkın katılımı, bilgiye ve yargıya erişim olarak belirlenmiştir¹⁴⁹. Sürdürülebilir Kalkınmaya Dair Yeni Delhi deklarasyonunun 5. ilkesinde, halkın katılımının sürdürülebilir kalkınma ve iyi yönetim için temel olduğu; bunun da şeffaf ve hesap verilebilir yönetimin ve sivil toplum kuruluşlarının aktif katılımının bir şartı olduğu belirtilmiştir. Ardından, kadınların katılımının sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önem arz ettiğine dikkat çekilmiştir¹⁵⁰. Halkın katılımının kişinin fikir sahibi olma ve fikirlerini

¹⁴⁶ Draft Principles On Human Rights And The Environment, E/CN.4/Sub.2/1994/9, Annex I (1994), preamble.

¹⁴⁷ UN Economic and Social Council, Commission on Human Rights, Review of Further Developments in Fields with which The Sub-Commission Has Been Concerned Human Rights and The Environment, (Final Report), E/CN.4/Sub.2/1994/9, http://hrlibrary.umn.edu/demo/HRandEnvironment_Ksentini.pdf, (Erişim Tarihi:09.05.2024), parag.70-71.

¹⁴⁸ IUCN, Draft International Covenant on Environment and Development – Implementing Sustainability – Fifth Edition: Updated Text, <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/EPLP-031-rev4.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.05.2024), s.68.

¹⁴⁹ ILA, New Delhi Declaration of Principles of International Law Relating to Sustainable Development, https://www.ila-hq.org/en_GB/documents/conference-resolution-english-new-delhi-2002-3, (Erişim Tarihi:05.05.2023), principle 5; SARIBEYOĞLU SKALAR, s.6, 102.

¹⁵⁰ ILA, New Delhi Declaration of Principles of International Law Relating to Sustainable Development, principle 5.1; SARIBEYOĞLU SKALAR, s.147, 152.

ifade etme, fikir arama, alma ve yayma hakkının etkili bir şekilde korunmasını içermesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca başvuru sahiplerine aşırı mali yük getirmeksizin doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve çevrenin korunmasına ilişkin ekonomik ve sosyal politikalar hakkında hükümetler ve endüstriyel kuruluşlar tarafından tutulan uygun, anlaşılır, zamanında ve mahremiyet ile iş gizliliğinin yeterli şekilde korunmasına gereken özen gösterilmek suretiyle bilgilere erişim hakkını da gerektirdiği ifade edilmiştir¹⁵¹. Halkın katılımının kuvvetlendirilmesi için alınan birtakım tedbirler veya kararlara halkın itiraz edebilmesi ve etkili adli veya idari yollara erişilebilmesi mümkün kılınmalıdır. Devletler, sınır aşan bir çevresel zararın gerçekleştiği veya gerçekleşeceği hallerde, bundan etkilenen veya etkilenecek kişilerin yargıya erişimini temin etmelidirler¹⁵². Yeni Delhi deklarasyonunun 5. ilkesiyle, halkın katılımının sürdürülebilir kalkınma açısından anlamı açıklanmış; çevresel bilgiye ve yargıya erişim hakkına vurgu yapılmıştır. Anılan deklarasyon, çevresel meselelerde halkın katılımı ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır.

Çevresel sorunların çoğu zaman sosyal ve siyasi faktörlerle ilişkili olduğuna; toplumdaki güç ve denge dağılımını orantılı tutabilmek için sosyal kalkınma programları ile karar alma süreçlerine yerel katılımın teşvik edilmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir¹⁵³. Halkın katılımı, sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutuna işaret etmektedir. Yukarıda anılan ve sürdürülebilir kalkınmanın tanımının yapıldığı *Brundtland Raporu* olarak da bilinen “Ortak Geleceğimiz” başlıklı raporda, çevresel bilgilere ücretsiz erişimin kamuya açık tartışmalar için bilinçli bir temel sağlayacağı; hayata geçirilmek istenen bir projenin çevresel etkisi yüksek olduğunda, durumun kamu veya halk tarafından incelenmesinin zorunlu olması ve mümkün olduğu takdirde kararın, belki de referandum yoluyla önceden kamu onayına tâbi olması gerektiği belirtilmektedir¹⁵⁴. Anılan raporda ayrıca devletlerin şimdiki ve gelecek nesiller için çevrenin korunması hususundaki sorumluluklarının belirlenmesinin sürdürülebilir kalkınma için önemli bir adım olacağı; bireylerin, çevrenin ve doğal kaynakların

¹⁵¹ ILA, New Delhi Declaration of Principles of International Law Relating to Sustainable Development, principle 5.2; SARIBEYOĞLU SKALAR, s.147.

¹⁵² ILA, New Delhi Declaration of Principles of International Law Relating to Sustainable Development, principle 5.3; SARIBEYOĞLU SKALAR, s.147.

¹⁵³ UNEP, Report of the World Commission on Environment and Development, **Our Common Future** (14 April 1987), parag.43.

¹⁵⁴ UNEP, Report of the World Commission on Environment and Development, **Our Common Future** (14 April 1987), parag.78; PETERS / LOHSE, s.4; PETERS, s.27.

durumu hakkında güncel bilgileri bilme ve bunlara erişim hakkının, kendilerine danışılma hakkının ve olası faaliyetlere ilişkin karar alma süreçlerine katılma hakkının tanınmasıyla da kolaylaştırılacağı ifade edilerek somut bir çevresel katılım hakkı önerisinde bulunulmuştur¹⁵⁵. Böylece, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, karar alma süreçlerine halkın katılımını sürdürülebilir bir kalkınmanın ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir¹⁵⁶. Ortak Geleceğimiz başlıklı bu raporda, halkın katılımı sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi için bir araç olarak görülmüştür. Bu rapor halkın katılımının nasıl gerçekleştirilebileceğine dair somut tavsiyeler içermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Ortak Geleceğimiz başlıklı rapor akabinde, Stockholm Konferansı olarak bilinen BM İnsan Çevresi Konferansı, Dünya Doğa Şartı, Rio Deklarasyonu, Sürdürülebilir Kalkınma üzerine Johannesburg Deklarasyonu, Aarhus Sözleşmesi, Escazú Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) ile Paris Antlaşmasında (PA) da sürdürülebilirliğe ve sürdürülebilir kalkınmaya sıklıkla atıfta bulunmaktadır ki bu uluslararası belgeler aynı zamanda çevresel halk katılımı açısından da önem arz eden belgelerdendir¹⁵⁷. BM Çevre ve Kalkınma Konferansında kabul edilen Gündem 21’de, sürdürülebilir bir toplumun temel önkoşullarından biri olan geniş halk katılımına ve karar alma sürecinin geleneksel olarak siyasi alanda her zaman görünür olamayan yerli halklar, kadınlar ve gençler gibi farklı gruplara açılması ihtiyacına özellikle vurgu yapılmıştır¹⁵⁸. Geniş anlamda halk katılımının, kamusal politikaların oluşturulmasında hem çevrenin

¹⁵⁵ UNEP, Report of the World Commission on Environment and Development, **Our Common Future** (14 April 1987), parag.82; SCHWERDTFEGER, s.296; BOYAR, s.1931, 1932; ERTÜRK, s.23.

¹⁵⁶ NANDA/PRING, s.47; HUNTER/SALZMAN/ZAELEKE, s.171; GECZI, s.375; SARİBEYOĞLU SKALAR, s.148; ATALAY ÇELİK, s.33.

¹⁵⁷ FISCHER / FOORD / FRECE / HILLEBRAND / KISSLING-NAF / MEILI / PESKOVA / RISI / SCHMIDPETER / STUCKI, s.23; PETERS / LOHSE, s.3; SARİBEYOĞLU SKALAR, s.151; Aarhus Sözleşmesinin dibacesinde, “*Taraf devletler, çevrenin durumunun korunması, muhafaza edilmesi ve iyileştirilmesi ile sürdürülebilir ve çevreye duyarlı kalkınmanın sağlanması ihtiyacını teyit ederek,*” denilmektedir. Escazú Sözleşmesinin birinci maddesinde ise, sözleşmenin amaçlarından biri sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmak olarak belirtilmiştir. Escazú Sözleşmesinin dibacesinde, çevresel katılıma dair hakların (erişim haklarının) demokrasi, sürdürülebilir kalkınma ve insan haklarının güçlendirilmesine katkıda bulunduğu inancı ile taraf devletlerin sürdürülebilir kalkınmayı ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç boyutta dengeli ve bütünlük bir şekilde gerçekleştirme konusundaki kararlılığını yeniden teyit ettikleri zikredilmektedir.

¹⁵⁸ UNITED NATIONS, Sustainable Development, United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992, Agenda 21, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (Erişim Tarihi:05.05.2023); EBBESSON, s.54; GECZI, s.379; NANDA/PRING, s.29; ORELLANA, s.51; BOYAR, s.1932; ÖZTABAN YAĞCI, s.26; SARİBEYOĞLU SKALAR, s.149; ERTÜRK, s.54, 55.

korunması hem de ekonomik kalkınmanın dengelenmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir¹⁵⁹.

Sürdürülebilirlik hepimizin ortak geleceğine yöneliktir. Dolayısıyla, sürdürülebilirliği sağlamak için gereken dönüşüm toplumun tüm üyelerinin katılımı olmadan gerçekleştirilemez¹⁶⁰. Halk katılımı, BM tarafından kabul edilen sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin önemli bir unsuru olarak görülmektedir¹⁶¹. 2012 yılında, BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansının (Rio+20 olarak anılmaktadır) sonuç belgesi olan İstedğimiz Gelecekte (*The Future We Want*) Stockholm Konferansına ve Rio Deklarasyonuna atıfta bulunularak, insanların yaşamlarını ve geleceklerini etkileme, karar alma süreçlerine katılma ve endişelerini dile getirme fırsatlarının sürdürülebilir kalkınma için temel olduğu ifade edilmiştir¹⁶². Akabinde, 2015 yılında BM tarafından kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma için Gündem 2030'da toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak, kadınları ve kız çocuklarını güçlendirmek başlıklı 5. hedef kapsamında kadınların siyasi, ekonomik ve kamusal yaşamdaki karar alma süreçlerinin her düzeyinde tam ve etkili katılımını ve eşit fırsatlara sahip olmasını sağlama amacı yer almaktadır¹⁶³. Gündem 2030'da sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumları teşvik etmek, herkesin yargıya erişimini sağlamak ve her düzeyde etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumlar inşa etmek başlıklı 16. hedef, halkın katılımını ifade etmektedir. Anılan hedef kapsamında, herkesin yargıya eşit erişiminin vurgulanmasının yanı sıra, etkili, hesap verebilir ve şeffaf kurumların geliştirilmesi; kapsayıcı, katılımcı ve temsili karar alma sürecinin temin edilmesi; halkın bilgiye erişiminin sağlanması gerektiği ifade edilmektedir¹⁶⁴. Çevresel halk katılımının üç ayağı olan çevresel bilgiye erişim, karar

¹⁵⁹ GECZI, s.379.

¹⁶⁰PETERS / LOHSE, s.1.

¹⁶¹ RUPPEL/HOUSTON, s.126.

¹⁶² DRYZEK, s.152; United Nations Conference on Sustainable Development (Rio+20) Rio de Janeiro, Brazil 20-22 June 2012 Outcome of the Conference, **The Future We Want**, http://www.surdurulebilirlikkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/06/Future_We_Want.pdf, (Erişim Tarihi:05.05.2023), parag.13; SANDS/PEEL, s.87; PETERS / LOHSE, s.1; ORELLANA, s.52; SARIBEYOĞLU SKALAR, s.152; BOYAR, s.1936; ERTÜRK, s.56.

¹⁶³ UNITED NATIONS, Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, <https://sdgs.un.org/2030agenda>, (Erişim Tarihi: 05.05.2023), Goal 5.5; FISCHER / FOORD / FRECE / HILLEBRAND / KISSLING-NAF / MEILI / PESKOVA / RISI / SCHMIDPETER / STUCKI, s.24; BALDIN, s.924; ORELLANA, s.53.

¹⁶⁴ UNITED NATIONS, Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, <https://sdgs.un.org/2030agenda>, (Erişim Tarihi: 05.05.2023), Goal 16.3, 16.6, 16.7 ve 16.8; RUPPEL/HOUSTON, s.127; ÖZTABAN YAĞCI, s.30; SARIBEYOĞLU SKALAR, s.64.

alma süreçlerine katılım ve yargıya başvuruya vurgu yapılarak sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde gerçekleştirilmesi istenen hedef olarak halk katılımının sağlanması amaçlanmaktadır. Çevresel halk katılımı, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesinin bir aracı olarak görülmektedir.

B. Halk Katılımının Avantajları ve Dezavantajları

Çevrenin korunması hususunun önem kazanmasıyla birlikte devletler çok sayıda vatandaşı ve hatta halkın tamamını tehdit edebilecek tehlike ve riskleri karşılama sorumluluğunu da üstlenmişlerdir¹⁶⁵. Günümüz temsili hükümetlerinde halk tarafından seçilen temsilciler çok fazla sayıda kişiyi etkileyen çok çeşitli konularda kararlar almaktadır. Tarihsel olarak temsili hükümetlerin yönettiği ülke yüzölçümü arttıkça ve kişi kapsamı genişledikçe siyasi süreçte yürütme organlarının aldığı bu kararlar, yürütme organı tarafından atanan kamu görevlileri veya teknik uzmanlar tarafından alınır hale gelmiştir. Atanmış kamu görevlileri tarafından alınan kararlarda kamu yararı gözetilmekteyse de bu noktada halkın iradesinin nerede durduğu bir tartışma konusu olmaktadır¹⁶⁶.

Öncelikle, çevre ile ilgili meseleler herkesi etkilediği gibi çevrenin korunması hususunda alınacak tedbirler de herkesi ilgilendirmektedir. Herkesin konu ile ilgili fikrinin alınması, çevrenin korunmasının amacının kamu yararı oluşu ve çevresel meselelerin farklı yönleriyle ele alınabilmesi açısından önem arz etmektedir¹⁶⁷. Çevrenin korunması hakkındaki tedbirlerin alınmasında menfaati olanlar ile bu tedbirlere uyması beklenenler de halk olduğundan, halkın görüşünün alınması diğer bir deyişle çevresel karar alma sürecinde halkın görüşlerini ve düşüncelerini ifade etme şansına sahip olması gerektiği görüşü daha da önemli hale gelmiştir¹⁶⁸.

Özellikle çevrenin koruması ile ilgili karmaşık ve teknik meselelerde idari kararların alınmasında pekâlâ, teknik uzmanlar neyin doğru olduğunu sıradan bir vatandaştan daha iyi değerlendirebilir. Bu halde, uzmanlar halk için neyin doğru

¹⁶⁵ GÜNDLING, s.132.

¹⁶⁶ CREIGHTON, s.14.

¹⁶⁷ YILMAZ TURGUT, s.153.

¹⁶⁸ GÜNDLING, s.133; NANDA/PRING, s.49.

olduğunu tayin etmek hususunda önceliklidir. Her ne kadar karmaşık ve teknik meselelerle ilgili verilecek kararlara halkın müdahil olması gerekli bulunmasa da çevresel meselenin ne ölçüde karmaşık ve teknik hususlar içerip içermediğine nasıl karar verileceğinin de belirlenmesi gerekir. Buna karşılık çoğu zaman, aslında karmaşık ve çok da teknik olmayan ancak teknik olduğuna inanılan kararların atanmış kamu görevlileri tarafından alındığı görülmektedir¹⁶⁹.

Çevre kirliliği sebebiyle kişiler açısından sağlık veya güvenlik riskinin var olup olmadığı; doğal bir kaynağı korumak için ayrılan bütçenin ne kadar makul olduğu hakkındaki kararlar ne kadar teknik bilgi içerse de bütünüyle teknik kararlar değil; halkın iyi veya doğru olarak nitelendirebileceği rekabet halindeki faydalara ilişkin kararlardır. Dolayısıyla politika kararları adında alınan kararların çoğu teknik bilgilerle desteklenen değer yargılarının seçimleri olduğundan; toplumun farklı kesimleri, iyi olduğu düşünülen birden fazla değerden birine diğerine kıyasla daha fazla ağırlık veya öncelik vermeyi tercih edebilir. Tek ve kesin bir formülü olmayan anılan değer yargısı seçimlerini yapma konusunda halkın katılımı önem arz etmektedir. Halk katılımı, özellikle herkesi ilgilendiren çevrenin korunması hususunda halk ile atanmış karar verici pozisyonda bulunan kamu görevlileri arasında doğrudan bağlantı oluşturarak karar öncesinde iki taraf arasında diyalog sağlar¹⁷⁰. Ayrıca, halk katılımı halk içerisinde yer alan ortak iyiye yönelik farklı değerleri savunmaların arasındaki iletişimi ve tartışma ortamını tesis etmesi açısından önemlidir. Anılan tartışma ortamında, birbirinden farklı görüş ve değer yargıları karşı karşıya geldiğinde herkes için faydalı olabilecek ortak çözümü bulmak daha mümkün olacaktır. Çevrenin kalitesinin artması ve korunması açısından farklı değer yargısı seçimlerinin belirlenmesi hususunda kişiler arasında açık ve kapsamlı bir tartışma teşvik edilerek katılımları sağlanmalıdır¹⁷¹.

Halkın katılımı, karar vericilere, halkın çevre ile ilgili bir kararın altında yatan değer seçimlerine verdiği göreceli önem hakkında bilgi sağlar¹⁷². Dolayısıyla bu bilgiler doğrultusunda bir karar verildiğinde, verilen kararın meşruiyeti artacaktır.

¹⁶⁹ CREIGHTON, s.15.

¹⁷⁰ CREIGHTON, s.15-17.

¹⁷¹ ANTON/SHELTON, s.137.

¹⁷² CREIGHTON, s.17.

Çevre ile ilgili konularda karar verme sürecine halk katılımının dâhil edilmesi alınacak nihai kararın meşruiyetini artırmak açısından oldukça önemlidir.

Halk katılımının faydalarına ilişkin öğretilerde, katılımcılara atfedilen gelişimsel faydalar ile katılım sonucunda alınan nihai karara dair araçsal faydalar şeklinde ayırım yapılmaktadır¹⁷³. Katılım sonucunda alınan nihai karara dair araçsal faydalardan biri, halkın alınan kararların hukukiliğine ve kamu yararını tesis edeceğine duyduğu güveni ve inancı tazelemesi; yani kararın meşruiyetini desteklemesi ve artırmasıdır¹⁷⁴. Halk katılımı, karar vericiler tarafından çevresel meselelerde alınacak kararların kabul edilebilirliğini artırır. Kararın hazırlık sürecinde katılım ile söz sahibi olma fırsatını elde eden kişiler sürecin sonunda alınan kararın uygulanmasına rıza gösterirler¹⁷⁵. Anılan rızayı sağlamanın aracı halk katılımıdır. Dolayısıyla halkın katılımının olduğu bir karar verme sürecinde toplum desteği üretilerek; nihai kararın demokratikliği pekiştirilmiş olur.

Halkın katılımıyla karar verme sürecine sunulan ek bilgi ve meselelere ilişkin farkındalık, alternatiflerin değerlendirilmesi şeklindeki fikir teatileri çevreyi korumak için alınan tedbirlere dair kararın kalitesini ve uygulanabilirliğini artırabilir¹⁷⁶. Halk katılımının nihai karar üzerindeki anılan araçsal faydasının karşısında aynı zamanda katılımcılara ilişkin bir gelişimsel yönüne de dikkat çekilmektedir. Halk katılımı ile devlet, kişilerin kendi hayatlarını etkileyen çevresel meselelerde alınan kararlara dâhil olmayı teşvik ederek, katılan kişilerin toplumun değerli bir üyesi olduğunu teyit etmektedir. Demokratik bir devlette, halkın katılımı ile kişilerin konuya dair bir görüş veya düşünce ile katkı sunma şeklindeki kavramsal kapasitesinin tezahür ettiği söylenebilecektir¹⁷⁷. Böylece, alınan kararın hayata geçirilmesi aşamasına gelindiğinde hazırlık aşamasında rızası ve katkısı olan halk, bu kararı destekleyecek

¹⁷³ Ann RICHARDSON, **Participation**, London: Routledge & Kegan Paul, 1983'ten aktaran Paul BURTON, "Conceptual, Theoretical and Practical Issues in Measuring the Benefits of Public Participation", **Evaluation**, Vol:15, No:3, 2009, s.265.

¹⁷⁴ SHARMAN, s.336; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.92; UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide, s.12, 63; BURTON, 266; RICHARDSON/RAZZAQUE, s.165; EBBESSON, s.62; RUPPEL/HOUSTON, s.36; NANDA/PRING, s.49; ERTÜRK, s.23, 24.

¹⁷⁵ UNECE, The Aarhus Convention An Implementation Guide, s.120; RUPPEL/HOUSTON, s.132.

¹⁷⁶ GÜNDLING, s.134, 135; CREIGHTON, s.18; BALDIN, s.921; UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.120.; UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide, s.62; RUPPEL/HOUSTON, s.136.

¹⁷⁷ BURTON, s.265.

ve uygulanması hususunda yardımcı olacaktır böylelikle bir uzlaşma inşa edilebilecektir¹⁷⁸.

Katılımcılara ilişkin gelişimsel faydalardan bir diğeri ise, halkın kamusal hayatın bir yönüne katılarak, hayatlarının başkaca yönleri üzerinde daha fazla kontrol sahibi olma becerisine güvenir hale gelmelerinin sağlanmasıdır. Buna katılımın kişiler üzerinde oynadığı eğitimci rol de denilebilir. Aktif katılımcılar, çevresel meselelerde katılım sayesinde kayda değer katkı sunabileceklerinin farkına vararak bilinçli vatandaşlar olarak; kamusal kararların alınmasının karmaşıklığına ve zorluklarına daha fazla aşina olurlar¹⁷⁹. Keza, çevresel meselelerde halk katılımının ön koşulu olarak nitelendirilen çevresel bilgiye erişim de katılımcılarda gelişimsel faydanın sağlamlaştırılmasına hizmet etmektedir.

Halkın katılımı ayrıca karar verme sürecinde hesap verebilirliği ve şeffaflığı ön plana çıkarır¹⁸⁰. Karar verme sürecine katılan halkın, hiçbir görüş bildirmediği halde dahi, salt süreçte var olması, süreci gözlemlemesi karar alımında şeffaflığı belirli bir düzeyde artırır. Halkın karar verme sürecinde istişare etmesi, görüşlerini bildirmesi ve yorum yapması; karar verici kurumun hesap verebilirliğini sorgular ve daha şeffaf bir süreç yürütülmesine katkıda bulunur. Verilecek kararların ardındaki gerekçeler konusunda da halk bilgilendirilmiş olur¹⁸¹. Salt halkın konuya dair bilgisini derinleştirmesi dahi, halkın katılımı sürecinin katılımcılar açısından gelişimsel bir fayda olarak görülebilir. Halkın müzakerelerde sunacağı bilgiler veya süreç içerisinde görevlendirilen uzman kişilerin ortaya koyacağı teknik bilgiler, halkın katılımı sürecinde sunulan ve ortaya konan bilgi miktarını arttıracak ve karar verici makama bilgi akışı gerçekleşecektir¹⁸². Halk katılımı ile çeşitli görüşlerin, bakış açılarının ve değerlerin politika oluşumuna ve uygulamayı etkilemesine imkân tanınmaktadır¹⁸³. Bu yönüyle halk katılımı iyi yönetişimin bir unsuru olarak kişilerin kamu hizmetlerinin

¹⁷⁸ CREIGHTON, s.19; BURTON, s.267; Seda YURTCANLI DUYMAZ, “Çevre Örgütlerinin Çevresel Yönetime Katılma Sürecinde Dayandığı Haklar”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, S:107, 2013, s.187.

¹⁷⁹ BURTON, s.266; NANDA/PRING, s.49; BALDIN, s.922.

¹⁸⁰ UNECE, The Aarhus Convention An Implementation Guide, s.120; Daniele BROMBAL, “Comparative Administrative Law Perspectives: China”, **Sustainability Through Participation?**, Leiden: Brill | Nijhoff, 2023, s.116; FOTI/DE SILVA/MCGRAY/SHAFFER/TALBOT/WERKSMAN, s.5; RUPPEL/HOUSTON, s.125, 129, 136; James R. MAY/Erin DALY, **Dünyada Çevresel Anayasacılık**, (Çev: Tolga Şirin ve Necdet Umut Orcan), İstanbul: Ekoloji Kolektifi Derneği, 2018, s.208; NANDA/PRING, s.49; EROĞUL, s.276.

¹⁸¹ CREIGHTON, s.19; RUPPEL/HOUSTON, s.129.

¹⁸² GÜNDLING, s.134.

¹⁸³ RUPPEL/HOUSTON, s.126; MAY/DALY, s.208.

yürütülmesine katılmasını teşvik ederek kamusal politikaları daha etkili ve sürdürülebilir kılmaktadır.

Karar verici kurum tarafından tek yanlı bir irade ile alınacak çevreye dair kararlar, kuşkusuz daha az zaman alır. Ancak alınan bu kararların uygulanmasına direnç gösterilmesi halinde, uygulanma oranı oldukça düşük olacaktır. Tek yanlı ve hızlı alınan kararlar, kişileri dışladığından ileride ihtilaf çıkma ihtimali de artmaktadır¹⁸⁴. Aynı zamanda tek yanlı ve hızlı alınan kararların hata payı riski de istişare edilerek daha kontrollü alınan veya alınacak kararlara göre daha fazladır. Karar alma aşamasına halkın katılımı, mesele ile ilgili alınacak karara dair gelecekte yapılacak itirazların karar alınmadan önce değerlendirilmesine imkân tanıyacağından, çoğunlukla karar sonrasında çıkabilecek ihtilafları da bir ölçüde bertaraf eder¹⁸⁵. Karar alma sürecine halkın dâhil edilmesi her ne kadar başlangıçta tek yanlı bir irade ile karar verilmesine nazaran süreci uzatıyor gibi görünse bile özellikle çevre ile ilgili meselelerde tüm paydaşları dâhil eden katılımcı süreçlerin uzlaşma iradesini içeren bir sonuca varması uzun vadede meydana gelebilecek gecikmeleri en aza indirecektir. CREIGHTON, ampirik araştırmaları akabinde, karar verici kurum tarafından tek yanlı verilen kararlara karşı halkın katılımı ile verilen kararlara dair süre uzunluğunu karşılaştırdığında, çevresel meselenin belirlenmesinden kararın alınmasına kadar geçen sürenin halk katılımlı kararlarda tek yanlı verilen kararlara göre daha uzun sürdüğünü; buna karşılık kararın alınmasından uygulanmasına kadar geçen sürenin ise tek yanlı verilen kararlarda halk katılımlı kararlara göre daha uzun sürdüğünü tespit etmiştir¹⁸⁶.

Ayrıca, karar verici kurumlar halkın katılımı sürecinde birlikte müzakere ederken, konu ile ilgili halkın endişelerine vâkıf olma ve kurumun faaliyetlerinin halk tarafından nasıl algılandığını görme imkânına sahip olacaktır. Böylece, karar verildiğinde karar verici kurum, karara yönelik halkın olası tepki veya geri dönüşlerinin de farkında olacaktır¹⁸⁷. Bunun karşılığında, halkın da karar verici kuruma güveninin artacağı ve alınan kararı kabul ederek destekleyeceği söylenebilecektir¹⁸⁸. Böylece, olası sosyal-çevresel çatışmalar da bertaraf

¹⁸⁴ CREIGHTON, s.18.

¹⁸⁵ GÜNDLING, s.135; BURTON, s.267.

¹⁸⁶ CREIGHTON, s.18, Figure, 2.2.

¹⁸⁷ CREIGHTON, s.19; GÜNDLING, s.134; RICHARDSON/RAZZAQUE, s.165.

¹⁸⁸ TURGUT, s.14; UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide, s.12, 63.

edilebilecektir. Halk katılımı ile, diyaloga, sosyal bütünleşmeye ve dayanışmaya katkıda bulunularak bir nevi çevresel vatandaşlık (*environmental citizenship*) duygusu yaratılmaktadır¹⁸⁹. Özellikle halk katılımının kişisel görüş bildirme, bir anketi yanıtlamak gibi kişisel türlerinden ziyade halka açık toplantılar veya konferanslar gibi daha sosyal türlerinin topluluk gelişimini teşvik edeceği ve çevresel farkındalığı artıracığı belirtilmektedir¹⁹⁰. Çevresel bir mesele hakkında karar vermek üzere bir araya gelen insanlar sayıca ne kadar fazla olursa, birbirleri arasında yapacakları fikir teatileri ve bilgi paylaşımları ile çevresel bilgi düzeylerini artırarak çevresel meseleye daha vâkıf hale geleceklerdir.

Halkın katılımı ile alınan çevreyi ilgilendiren bir karar, özellikle mesele ile ilgili çok farklı alternatif çözümü sağlayacak fikirlerin bulunması halinde, pek tabi herkesi en yüksek derecede tatmin edemese ve mutlak bir fikir birliğine varılamasa da halkın katılımını içeren süreç sonunda karar verici kurum tarafından verilen kararı kişilerin kabul etmeye hazır olması teşvik edilir¹⁹¹. Halk katılımı, azınlık olarak nitelendirilebilecek bir kişi grubuna mensup kişilerin seslerinin duyulmasını sağlaması açısından da faydalı görülmektedir. Halkın katılımının var olduğu bir karar verme sürecinin sonunda çeşitli menfaatlerin değerlendirilmesiyle çevresel meselenin farklı açılardan tüm kapsamıyla herkes tarafından daha iyi anlaşılması sağlanacaktır. Örneğin, çevresel bir meselede alınacak bir karar sürecine katılanların bir kısmının savunmasız grup olarak kabul edilen çocuk, kadın veya yerli topluluk mensubu kişi veya kişiler olması o meselenin anılan savunmasız kişi veya gruplar açısından oluşturacağı olumsuz etkiler yönünden ele alınmasının önünü açacaktır. Böylece, hem savunmasız kişi veya kişi gruplarının seslerinin duyulmasına, hem de toplumda bu kesimlere mensup olmayanların onları anlayabilmesine yardımcı olacak ve onlar açısından empati duygularını geliştirmelerini sağlayacaktır.

Öğretide, çevresel konularda halk katılımını faydalı bulan düşünceleri savunanların karşısında halk katılımını faydasız veya gereksiz bularak eleştirenler de vardır. Halk katılımını eleştirenler, temelde halk katılımının göstermelik bir prosedür

¹⁸⁹ Chiara ARMENI / Maria LEE, "Participation in a Time of Climate Crisis", **Journal of Law and Society**, Vol:48, No:4 2021, s.560.

¹⁹⁰ Benjamin R. BARBER, **Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age**, Berkeley, CA: University of California Press, 1984, s.448'den aktaran BURTON, s.266; RUPPEL/HOUSTON, s.126, 136.

¹⁹¹ GÜNDLING, s.134, 135; UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide, s.62.

olduğunu ve neticede nihai kararın verilmesinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığını ifade etmektedirler¹⁹². Onlara göre, çoğu zaman politika yapıcılar, halkın dâhil olduğu katılımcı süreçler sonucunda ortaya çıkan fikir, düşünce ve sonuçları politika planlarına eklemekte gönülsüzdür yahut halk katılımı halihazırda politika yapıcılar tarafından alınmış kararları halkın kabul etmesinin beklendiği göstermelik bir prosedürden ibarettir¹⁹³.

Halkın katılımını eleştirenler, katılım sağlayan gerçek veya tüzel kişi ve kişi gruplarının seçilmemiş ve atanmamış olmalarını öne sürerek demokratik meşruiyet sorunu ile karşılaşılacağını iddia etmektedirler¹⁹⁴. Ancak, bu iddiaya karşılık belirtmek gerekir ki; seçilmiş veya atanmış kişiler zaten nihai olarak halkı temsil ettiklerinden halkın aldığı veya alacağı karar yöneticiler nezdinde zaten meşrudur. Demokratik meşruluk, yönetenlerin işlem veya eylemlerinin halkın rızasına uygun olması demektir. Burada getirilen eleştiri, katılım sağlamayan halk açısından katılım sağlayan kişilerin alacağı kararların demokratik meşruluğu ise bu eleştiriye karar alma sürecine halkın katılımı akabinde neticede çevre ile ilgili kararı verecek olanların yetkili kişiler veya makamlar olması halinde meşruluk kazandırılmasının mümkün olacağı şeklinde cevap verilebilir.

Halkın katılımı hem zamansal hem de kaynak sağlama açısından oldukça masraflı ve maliyetli görülmektedir¹⁹⁵. Halk, çoğu zaman maliyetler sebebiyle çevresel meselelere katılmak konusunda tereddüt yaşamakta, hatta katılamamaktadır. Bu maliyetlere halkın çevresel bilgiye erişimi hususunda istenecek belgelerin teferruatlı oluşu ile fotokopi masrafları örnek verilebilir. Ancak karar alma sürecinde halkın katılımına zaman ayırmak, zaman kaybı olarak görülmemelidir. Halkın katılımına ayrılacak zaman, çoğunlukla bir proje veya faaliyetin tamamlanma süresine kıyasla düşünüldüğünde oldukça kısa bir zaman dilimidir. Yine de bu masraf ve maliyetlerin halk katılımının demokratik meşruiyete ve yukarıda bahsedilen diğer hususlara katkıları karşısında yüklenilmesi zor olmayan külfetlerden ibaret olduğu düşüncesindeyiz.

¹⁹² YILMAZ TURGUT, s.151; MAY/DALY, s.208; BALDİN, s.922.

¹⁹³ Anabela CARVALHO / Joeete GUPTA, "State Commitment to Promoting Public Participation: The UNFCCC and Citizens' Roles in Climate Change Politics" **Climate Change Politics: Communication and Public Engagement**, (Eds: Anabela Carvalho and Tarla Rai Peterson), Amherst, NY: Cambria Press, 2012, s.128; ARMENI/LEE, s.557.

¹⁹⁴ EBBESSON, s.62; TURGUT, s.15; YILMAZ TURGUT, s.151.

¹⁹⁵ CARVALHO/GUPTA, s.128; MAY/DALY, s.218, 219; NANDA/PRING, s.49; SHARMAN, s.337.

Öğretide, özellikle olağanüstü hal (*emergency*) veya kriz (*crisis*) zamanlarında, halkın katılımının fiziksel veya duygusal olarak yorucu olabileceği; insanların bu gibi zamanlarda kendi girdilerinden ziyade hükümetin çıktılarıyla ilgilendikleri ve katılımın böyle zamanlarda istenmeyen ve kaldırılamayacak bir yük olarak görüldüğü de ifade edilmektedir¹⁹⁶. Kanımızca da olağanüstü hal veya çeşitli kriz zamanlarında, -örneğin bu belirli bir yerde yaşanan büyük ölçekli bir afet veya covid-19 pandemisi gibi salgın hastalıklar halinde- halkın çevre ile ilgili karar alma süreçlerine katılımının beklenmesinden ziyade devletin yetkili organlarının ilgili konuda çabuk bir şekilde kamu yararını gözetken kararlar alması beklenebilir.

Otokratik yönetimlerde, çevresel meselelerde karar alma süreçlerinde halkın katılımını sağlamak amacıyla tasarlanan mekanizmaların birtakım teknokratik gerekçelerle kişilerin bireysel ve kolektif davranışlarını izlemek, muhalefeti ve aktivizmi hedef almak amacıyla kötüye kullanıldığı görülebilmektedir. Kurumsallaşmış halk katılımını yansıtan düzenlemeler her ne kadar şeffaf ve katılımcı özelliklere sahipmiş gibi görünse de halk katılımı çoğu zaman ülkedeki otokratik yönetimi perçinleme amacına hizmet edebilmekte ve manipülasyonlara sebebiyet verilebilmektedir¹⁹⁷. Halk katılımının sağlayacağı faydalardan bağımsız olarak kişilerin davranışlarını izlemek ve onları hedef alma amacıyla kötüye kullanılma ihtimali de halk katılımının uygulanmasına dair dile getirilen dezavantajlardan biri olarak görülmektedir. Ancak, bunun mutlaka her durumda böyle olacağına dair ikna edici kanıtların olduğunu söylemek de güç olacaktır.

Son olarak, halk katılımına getirilen bir eleştiri olarak, özellikle doğrudan veya yarı doğrudan demokrasilerde halkın katılımını sağlayan halkın vetosu, halkın kanun teklifi veya referandum gibi araçlarla çevresel bir meseleyi ilgilendiren bir plan, proje veya programa dair son kararın tamamen halka bırakılmasının her zaman ve herkesçe benimsenebilecek doğrulukta olmayabileceği ve çevrenin korunmasına hizmet eden sonuçlar doğurmayabileceğinden söz edilmektedir. Bu duruma örnek olarak 20 Ağustos 2023 tarihinde Ekvador'da Amazon yağmur ormanlarının bir kısmını içinde barındıran ve biyoçeşitlilik açısından oldukça önem arz eden *Yasuni* Milli Parkında

¹⁹⁶ ARMENI/LEE, s.556, 557.

¹⁹⁷ BROMBAL, s.119, 120; MAY/DALY, s.208; BATUM/YILMAZ/KÖYBAŞI, s.555.

petrol çıkartılmasına devam edilip edilmeyeceğine ilişkin yapılan referandum gösterilebilir. Referandum sonucu her ne kadar Amazon yağmur ormanlarında petrol çıkartılmasının durdurulması yönünde olsa da *Yasuni* Milli Parkı yakınında yaşayan ve geçim kaynağı petrol çıkartılmasına bağlı olan ve petrol çıkartan şirkette çalışan yerli halk mensubu kişilerin farklı görüşte olduğu ve petrol çıkartılmasının devam edilmesi yönünde görüşlerinin bulunduğu ifade edilmektedir¹⁹⁸. *Yasuni* Milli Parkında petrol çıkartılmasına devam edilip edilmeyeceğine ilişkin yapılan referandum sonucunda petrol çıkartılmasına %60 oranında hayır denilmesiyle nihayetinde sürecin çevrenin korunmasına hizmet edecek şekilde sona erdiğine şahit olursa da halk katılımı amacıyla sadece yerli halkla konuya dair bir referandum yapılırsa idi bu halde yerli halkın petrol çıkartılmasına ekonomik menfaatlerini gözetmeleri ve evet kararı vermeleri riski bulunmaktaydı. Öğretide nasıl ki temel hak ve özgürlüklerin referandum ile sunulmaması gerekseyse, çevrenin, iklimin ve doğanın korunmasına dair meselelerin de benzer yönde referandum ile halkın önüne getirilmemesi gerektiği hususu dile getirilmektedir¹⁹⁹. Biz bu görüşe katılmamaktayız. Fikrimizce, çevrenin ve doğanın korunmasına dair meseleler halkın katılımına açık olacak şekilde referandumla halkın önüne getirilebilir. Ancak çevrenin korunmasına hizmet etmeyen bir karara varılacak olma tehlikesini de bertaraf etmek için, referandum sonucunun bağlayıcı olmadığı referandum türlerinden ihtiyari referandum gerçekleştirilebilir ve ihtiyari referandum yapılmasına ek olarak devlet veya çevre koruma mekanizmalarınca çevrenin korunması açısından tedbirler alınabileceği görüşündeyiz. Bizce, halkın katılımı, referandum ile belirli sorular hakkında halkın fikirlerinin sorulması her zaman kati bir şekilde halkın fikrinin neticede alınacak kararın yerine geçmesi gerektiği anlamına gelmemelidir. Burada fikrimizce, önemli olan nokta, öncelikle çevresel kamu yararı göz önüne alınarak sıradan halkın katılımcı yaklaşımı ile teknik uzmanların müdahil olduğu teknokratik yaklaşım arasında adil bir denge kurulması meselesidir.

Özellikle günümüzde popülizmin yükselişi, sosyal medya kullanımı ile sosyal medya platformlarında artan bilgi çarpıtmalar da göz önüne alınırsa çevresel bir meseleye halkın katılımı hususunda halkın çevrenin korunmamasına hizmet edecek kararlar verme riski her zaman bulunmaktadır. Halk, bazen çevresel veya kamusal

¹⁹⁸BBC The Climate Question, Why Did Ecuador Vote to Stop Drilling for Oil?, <https://www.bbc.co.uk/programmes/w3ct5bkq>, (Erişim Tarihi:25.12.2023).

¹⁹⁹ Bkz. KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.437.

menfaat yerine başkaca ekonomik veya kişisel menfaatine göre hareket ederek karar verebilir yahut yeterince bilgi sahibi olmaksızın teknik konular hakkında karar verme yeteneğine sahip olmayabilir²⁰⁰. Ancak bu durum dahi tek başına her zaman halk katılımının mutlaka her koşulda kötü sonuçlara sebep olacağını garantilemeyecektir. Dolayısıyla, halk katılımı neticesinde halkın verdiği kararın çevrenin korunmasına hizmet etmeyen sonuçlar doğurması ihtimalinin varlığı gözetilerek halk katılımını öngören normların veya mekanizmaların tasarlanmasında halkın katılımının yanında çeşitli teknik uzman görüşlerine veya devletin çevre ile ilgili kurum ve kuruluşlarının da bu kararı etkileyebilmesine veya düzeltebilmesine olanak tanınmasının faydalı olacağı görüşündeyiz²⁰¹. Halkın katılımını desteklemek veya faydalı bulmak, her koşulda halkın çevresel meselelerde en doğru ve en çevre korumacı kararı vereceğini göstermese de meseleye dair halkın fikrinin veya görüşünün dinlenilerek dikkate alınması çoğunlukla faydalı sonuçlar doğurmaktadır. Kanımızca, avantajlar ve dezavantajlar tartışında, çevrenin korunması açısından halk katılımının avantajları dezavantajlarına nazaran daha ağır basmaktadır.

II. ÇEVRESEL HALK KATILIMININ HUKUKİ ÇERÇEVESİ

A. Çevresel Halk Katılımının Tarihsel Gelişimi

Çevresel halk katılımının temelini İHEB ve MSHS’de yer alan kamusal işlere katılma hakkı oluşturmaktadır. Çevre hakkının uluslararası ve ulusal belgelerde kabul edilmesi ve tanınmasıyla birlikte, 1960’lı yıllardan bu yana özellikle çevre politikaları bağlamında vatandaşların parlamento ve yürütme organlarını belirledikleri geleneksel seçimler dışında siyasi iktidara katılımına dair yeni taleplerle çevresel halk katılımı kavramı ifade edilmeye başlanmıştır²⁰². Ancak bu taleplerin uluslararası hukuk ve politikaların oluşturulması anlamında karşılık bulması bir anda olmamış; takip eden on yıllarda kabul edilen uluslararası hukuki metinlerle gerçekleşmiştir²⁰³. Pek çok

²⁰⁰ KAPANİ, s.300.

²⁰¹ Benzer yönde, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının hayata geçirilebilmesi için kanun koyucuların yasama işlemlerinin hazırlanması ve kabul edilmesi hususunda halkın sürece katılarak etki edebilmesine yönelik halk vetosu usulünün kullanılarak halkoylamasına sunulması hakkında ÖZSOY BOYUNSUZ/ESEN, s.33.

²⁰² PRIEUR, s.397; RICHARDSON/RAZZAQUE, s.168; BALDIN, s.923.

²⁰³ EBBESSON, s.51.

devletin sağlıklı çevrede yaşama hakkını uluslararası antlaşmalarla kabul etmesi veya anayasalarına dâhil etmesi, yaşam ve sağlık hakkı gibi kişisel hakların yeşillendirilerek çevresel bağlamda yorumlanması, uygulanması ve çevresel bilgiye erişim, halkın katılımı ve yargıya erişim haklarının çok taraflı çevresel belgelere dâhil edilmesiyle insan hakları ile çevre bağlantısı kurulmuştur²⁰⁴.

Çevre hakkının, usul yönüyle de gündeme gelmeye başlamasıyla çevreye dair objektif bilgiler veya çevre ile ilgili verilen idari kararların kamuya açıklanmasının yanı sıra kişilerin hem kendilerini hem de bulundukları toplumun geleceğini etkileyen kararların hazırlanmasında çeşitli katılım biçimleriyle yer alması gerektiği açıkça ifade edilmeye başlanmıştır. Çevre hakkını etkili kılmak için, bu hakkı tanımanın yanında hakka dair somut usul güvencelerinin de kişilere tanınması gerekmektedir. Kişilerin çevreyi etkileme riski taşıyan plan veya projeleri kontrol edip bunlar üzerinde tartışmaları gerekmektedir. Buna paralel olarak tarihsel süreçte bugün gelinen noktada uluslararası ve ulusal düzeydeki hukuki metinlerde çevresel katılımın muhakkak var olması gerektiği belirtilmektedir²⁰⁵.

İlk olarak, 1972 yılında Stockholm’de düzenlenen BMİÇK, çevreyi temel bir mesele olarak ele alan ilk Dünya konferansı olup çevre hukuku ve çevresel halk katılımı açısından önem arz etmektedir²⁰⁶. Bu konferansta kabul edilen Stockholm Deklarasyonunun çevresel meselelerde eğitime dair 19. ilkesinde de halkın çevresel meselelere farkındalığının artırılmasına dikkat çekilmektedir. Konferans sonunda yazıya dökülen raporda açıkça çevresel halk katılımı yer almasa da çevresel halk katılımına işaret eden hususlar bulunmaktadır. Bu konferansta kabul edilen İnsan Çevresi için Eylem Planının 7. tavsiyesinin (a) bendinde, *“Hükümetlerin ve Genel Sekreterin hem eğitim yoluyla hem de ilgili araç ve bilgilere erişimi sağlayarak, kendi çevrelerini kendi başlarına etkilemeleri için herkese eşit olanaklar sağlamaları önerilir”* denilmektedir²⁰⁷. Yine, 1972 yılında BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

²⁰⁴ SCHWERDTFEGGER, s.291, 292.

²⁰⁵ PRIEUR, s.398, 399; EBBESSON, s.62.

²⁰⁶ UNITED NATIONS, Report of the United Nations Conference on the Human Environment, <https://digitallibrary.un.org/record/523249> (Erişim Tarihi:06.11.2022); BALDIN, s.923; ERTÜRK, s.50.

²⁰⁷ UNITED NATIONS, Report of the United Nations Conference on the Human Environment, <https://digitallibrary.un.org/record/523249> (Erişim Tarihi:06.11.2022); Ayrıca, anılan İnsan Çevresi için Eylem Planının 39. tavsiyesinin (a) bendi ve 97. tavsiyesinde de çevresel halk katılımının izlerini taşıyan hükümler bulunmaktadır.

(United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO)) tarafından kabul edilen Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmenin (Convention Concerning The Protection of The World Cultural and Natural Heritage) eğitim programları hakkındaki 27. maddesinde yer alan:

“Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, kendi halklarının Sözleşmenin 1. ve 2. maddelerinde tanımlanan kültürel ve doğal mirasa olan değer bilirliliği ve saygıyı güçlendirmek için elverişli tüm araçlarla ve özellikle eğitim ve bilgilendirme programları aracılığıyla çaba göstereceklerdir.

Halkın, bu mirası tehdit eden tehlikeler ve bu Sözleşme uyarınca yürütülen faaliyetler konusunda geniş çapta bilgilendirmesini üstleneceklerdir²⁰⁸.”

şeklindeki düzenlemesiyle anılan sözleşmeye taraf devletlerin, Dünya kültürel ve doğal mirası olarak kabul edilen doğal veya beşeri yapıları tehdit eden tehlikelerle ve sözleşmede yürütülen faaliyetlerle ilgili olarak halkı bilgilendirmekle yükümlü oldukları ifade edilmiştir. Anılan hüküm, çevresel katılım hakkını özellikle bilgilendirme açısından taraf devletlere yüklenen yükümlülükle görünür kılmıştır. Tarihsel süreçte, çevresel meselelerde halkın çevresel bilgilere erişebilmesi ve çevresel meselelerde eğitime dair hükümlerle, çevresel halk katılımının çevresel bilgilendirme unsuru belirginleşmeye başlamıştır. Çevre eğitimleri ile çevresel halk katılımının etkililiği desteklenmeye çalışılmaktadır.

1982 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen Dünya Doğa Şartı (World Charter for Nature) kişiler için temiz bir çevre hakkını açıkça zikretmese de kişilerin karar alma sürecine katılma ve çevreleri zarar gördüğünde zararı telafi edici yollara erişim hakkını tanıması açısından önem arz eden bir uluslararası belgedir²⁰⁹. Şartın 16. paragrafında devletler tarafından yapılacak planlamalarda doğanın korunmasına yönelik stratejilerin oluşturulmasını ve bunların doğa üzerindeki etkilerinin değerlendirmesini; bununla birlikte etkili istişare ve katılıma izin verilecek şekilde zamanında uygun yollarla kamuya açıklanması

²⁰⁸ UNESCO, Convention Concerning The Protection of The World Cultural and Natural Heritage, <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>, art.27, (Erişim Tarihi:12.04.2023); NANDA/PRING, s.51.

²⁰⁹ ANTON/SHELTON, s.148; EBBESSON, s.51; NANDA/PRING, s.54; ERTÜRK, s.52.

gerektiği belirtilmektedir²¹⁰. Şartın 21. paragrafında, devletlerin, kamu makamlarının, uluslararası kuruluşlar ve kişi veya kişi gruplarının bilgi alışverişi ve istişareler de dâhil olmak üzere ortak faaliyetler ve diğer ilgili eylemler yoluyla doğayı koruma görevinde iş birliği yapması; 23. paragrafında ise, ulusal mevzuat hükümlerine uygun bir şekilde kişilerin çevrelerini doğrudan ilgilendiren kararların oluşturulmasına bireysel veya bir grup halinde katılma fırsatına sahip olması ve çevrenin bozulması ihtimalinde telafi yollarına erişebilme imkanının sağlanması gerektiği ifade edilmiştir²¹¹.

Çevresel halk katılımı tarihsel olarak ilk kez bir ilke şeklinde 1992 tarihinde düzenlenen Dünya Zirvesinde Rio Çevre ve Kalkınma Deklarasyonunun²¹² 10. ilkesi ile kabul edilmiştir²¹³. Rio deklarasyonunu takip eden 1990'lı yıllarda uluslararası çevre hukuku bağlamında katılımcı unsurlara ve özellikle çevresel halk katılımına duyulan ilgi giderek artarak bu konuda daha fazla uluslararası antlaşmalar ve ulusal düzenlemeler kabul edilmeye başlanmıştır²¹⁴. Özellikle AS'nin yürürlüğe konulması ve çevrenin korunması amacını güden STK'ların çevresel karar alma süreçlerine halk katılımını artırmaya yönelik artan baskısı, çevresel halk katılımının ulusal anayasalarda yer edinmesini hızlandırmıştır²¹⁵.

Bilgiye erişimi, karar alma sürecine katılımı ve yargıya erişimin tamamını ifade eden çevresel halk katılımı, çevresel hukukun üstünlüğünün (*environmental rule of law*) temel bileşenlerinden biri olarak da ifade edilmektedir²¹⁶. Çevresel bilgiye erişim, halkın karar alma süreçlerine nasıl katılacağını belirlemesine imkân tanır; çevresel karar alma süreçlerine halkın katılımı, adil ve uygulanabilir kanunların ve mevzuatın geliştirilmesine katkı sağlar; yargıya erişim, bilgiye ve karar alma sürecine

²¹⁰ UNITED NATIONS, World Charter for Nature, <https://digitallibrary.un.org/record/39295> (Erişim Tarihi: 12.04.2023), s.18; PRIEUR, s.400.

²¹¹ World Charter for Nature, s.18; PRIEUR, s.400.

²¹² Bundan sonra çalışmada Rio deklarasyonu olarak anılacaktır.

²¹³ UNITED NATIONS, Rio Declaration on Environment and Development, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (Erişim Tarihi: 12.04.2023).

²¹⁴ Anılan uluslararası antlaşma, belge ve ulusal düzenlemelere çevresel halk katılımının kapsamı altında daha detaylı olarak yer verilecek olup şimdilik sadece bahsedilmekle yetinilmiştir.

²¹⁵ James R. MAY, "Constitutional Directions in Procedural Environmental Rights" **Journal of Environmental Law & Litigation**, Vol:28, 2013, Widener Law School Legal Studies Research Paper No. 14-05, s.34.

²¹⁶ UNEP, Environmental Courts and Tribunals -2021, A Guide for Policymakers, Nairobi, 2022, s.ii.

erişimi temin eder; halkın haklarını korumak ve uyuşmazlıkları çözmek için yargı mekanizmalarına erişimini sağlayarak neticesinde yaptırımı güçlendirir²¹⁷.

Çevresel halk katılımına yönelik uluslararası belgeler, daha ziyade bölgesel ve evrensel nitelikli yumuşak hukuk belgeleri olup hukuken bağlayıcı değildirler. Bugün çevresel meselelerde halk katılımının etkili kılınması için bağlayıcı nitelikte uluslararası bir sözleşmenin kabul edilerek uygulanması zorunluluğu hâsıl olmaktadır. Bu amaçla hazırlanan henüz yürürlüğe girmemiş iki taslak uluslararası sözleşmeden de bu noktada bahsetmek uygun olacaktır. Bunlardan ilki, 2017 yılında hazırlanan Küresel Çevre Antlaşması (*Global Pact for The Environment*) isimli bir taslak metin olup; bu taslak antlaşma BM Genel Kuruluna sunulmuştur. 2018 yılında BM Genel Kurulu 72/277 sayılı Küresel Çevre Antlaşmasına Doğru başlıklı bir karar almıştır²¹⁸. Bu kararda, BM Genel Sekreterinden uluslararası çevre hukukundaki boşluklar hakkında rapor vermesi talep edilmiş ve bu raporun sonuçlarını değerlendirmek üzere uluslararası çevre hukukunu güçlendirecek tedbirler hususunda tavsiyelerde bulunacak bir çalışma grubu kurulması kararlaştırılmıştır²¹⁹.

Taslak Küresel Çevre Antlaşması, hukuken bağlayıcı olup, çevresel usuli hakları ve devletlerin buna dair yükümlülüklerini içermektedir²²⁰. Küresel Çevre Antlaşmasında çevresel bilgiye erişim, karar alma süreçlerine katılım ve yargıya erişim hakları düzenlenmiştir²²¹. Ayrıca, Küresel Çevre Antlaşması kapsamında devletlerin antlaşmaya uyup uymadığını denetlemek üzere uyum komitesi

²¹⁷ UNEP, Environmental Rule of Law: Tracking Progress and Charting Future Directions, Nairobi, 2023, s.17, Box 1.1.

²¹⁸ UN General Assembly, Resolution adopted by the General Assembly on 10 May 2018, Towards a Global Pact for Environment, A/RES/72/277; KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.306.

²¹⁹ LEWIS, s.87.

²²⁰ LEWIS, s.86; Pınar YAĞCI, “Sürdürülebilirlik İçin Yeni Bir Adım: Çevre İçin Küresel Antlaşma’ya Doğru -Çevresel Usuli Haklar Özelinde Bir Değerlendirme-”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:25, Sayı:1, 2023, s.324, 325.

²²¹ Küresel Çevre Antlaşmasının Bilgiye Erişim başlıklı 9. maddesi, “Herkes, herhangi bir çıkar beyanında bulunma zorunluluğu olmaksızın, kamu otoritelerinin elinde bulunan çevresel bilgilere erişim hakkına sahiptir. Kamu otoriteleri, ulusal mevzuatları çerçevesinde, ilgili çevresel bilgileri toplar ve kamuoyunun erişimine sunar.”; halk katılımı başlıklı 10. maddesi, “Herkes, uygun bir aşamada ve seçenekler hala açıkken, kamu otoritelerinin çevre üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilecek kararlarının, önlemlerinin, planlarının, programlarının, faaliyetlerinin, politikalarının ve normatif araçlarının hazırlanmasına katılma hakkına sahiptir.”; çevresel adalet erişim başlıklı 11. maddesi, “Taraflar, kamu otoritelerinin veya özel kişilerin çevre hukukuna aykırılık teşkil eden eylem veya ihmallerine karşı itiraz etmek için idari ve yargısal prosedürlere, tazminat ve çözüm yolları dâhil, etkili ve uygun maliyetli erişim hakkını, bu Antlaşmanın hükümlerini dikkate alarak güvence altına alırlar.” şeklindedir.; YAĞCI, s.333.

kurulmasına karar verilmiştir²²². Ancak bugün, hala Küresel Çevre Antlaşması kabul edilerek yürürlüğe girmemiştir.

İkincisi ise ESKHK nezdinde danışma statüsüne sahip, hükümet dışı bir örgüt olan Karşılaştırmalı Çevre Hukuku Uluslararası Merkezi (*Centre International de Droit Comparé de l'Environnement*) tarafından hazırlanan Çevresel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme Taslağıdır. Hazırlanan taslak sözleşme, içeriğinde çevresel bilgi edinme, çevresel karar alma sürecine katılma ve çevresel meselelerde yargıya erişim hakkı şeklinde çevresel halk katılımının üç ayağını da içermektedir²²³. Taslak Sözleşmenin uluslararası alanda kabul edilerek yürürlüğe girmesi, Sözleşmeyi uygulayacak olan taraf devletlere bağlayıcı yükümlülükler getirmesi açısından önemlidir. Anılan taslak sözleşmenin maddeleri incelendiğinde görüleceği üzere, sözleşmede yer alan yükümlülüklerle uyulmasını denetlemek adına Çevresel Haklar Komitesi'nin kurulması hedeflenmektedir. Çevresel Haklar Komitesi, Sözleşmeciler devletlerin sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerine uygun davranıp davranmadığını denetleyecek bir mekanizma olarak tasarlanmıştır. Sözleşmeye taraf devletlerin ve sözleşmenin yargı yetkisi kapsamında bulunan kişilerin, anılan komiteye bireysel veya devletlerarası başvurular yapabilmesinin önü açılacaktır²²⁴. Dolayısıyla çevresel hakların ve çevresel halk katılımının etkili bir şekilde uygulanmasını sağlayacak bir mekanizmanın kurulacak olması çevresel halk katılımının tarihsel perspektifi açısından önemli bir dönüm noktası niteliğinde olacaktır. En kısa zamanda bağlayıcı nitelikte bir uluslararası sözleşme taslağı olan Çevresel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin kabul edilerek yürürlüğe girmesi ve tıpkı BM Çocuk Hakları Sözleşmesinde olduğu gibi Dünyadaki devletlerin tamamına yakınının bu sözleşmeyi imzalayarak yürürlüğe koyması gerektiği düşüncesindeyiz.

Özetle, çevresel halk katılımının tarihsel gelişimi göz önüne alındığında çevre koruma amacının gerçekleştirilmesine yönelik çok düzeyli bir model anlamında mantıksal bir sıraya da karşılık gelecek şekilde formüle edildiği görülmektedir. Çevresel bilgiye erişim bu formülün birinci düzeyi olup; çevresel etki ile kararları etkilemenin mümkün olduğu bir sonraki düzey olarak çevresel karar alma sürecine

²²² Global Pact for The Environment, article 21; LEWIS, s.86; YAĞCI, s.359.

²²³ Taslak Sözleşmenin tam metni için Bkz. CIDCE, "Çevresel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme Taslağı", (Çev: Merve Alçık Engürülü), **Anayasa Hukuku Dergisi**, Vol:13, No:26, 2024, ss.393-423; KABOĞLU, *Anayasa Hukuku Dersleri*, s.371-376.

²²⁴ CIDCE, Çevresel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme Taslağı, madde 27.

halkın katılımından önce gelmektedir. Son olarak adalete erişim, önceki iki düzeyin etkili bir şekilde uygulanmasına hizmet eden son düzey olarak karşımıza çıkmaktadır²²⁵. Yakın bir gelecekte çevresel haklara ilişkin uluslararası bir sözleşmenin çok sayıda devlet tarafından imzalanarak yürürlüğe konulmasının ve bu sözleşme kapsamında yarı yargısal veya yargısal nitelikte denetim mekanizmasının öngörülmesinin, çevresel halk katılımının tarihsel gelişimi bağlamında önemli bir dönüm noktası olacağı görüşündeyiz.

B. Çevresel Halk Katılımının Hukuki Niteliği

Çevresel halk katılımı, öncelikle uluslararası hukuki belgelerde bir ilke olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra zamanla bir ilkeden ziyade çevresel halk katılımı ile çevre hakkının usul güvencelerinin kastedildiği görülmektedir. Hem bir ilke olarak hem de hak olarak ifade edilen çevresel halk katılımı Latin Amerika’da yerli halklar açısından özgür, önceden bilgilendirilmiş rıza şeklinde bölgesel çerçevede farklı bir isimlendirme ile de anılmaktadır. Bu başlık altında, başlangıçta temel bir ilke olarak ele alınan akabinde çevre hakkının usul güvencelerine karşılık gelen bir hak ve çevre korumanın kolektif boyutu²²⁶ olarak nitelenen çevresel halk katılımının hukuki niteliği ele alınacaktır.

1. Bir İlke Olarak Çevresel Halk Katılımı

1960’lı yıllardan bu yana çevre ve çevrenin korunması konularına artan ilgi ve toplumsal tartışmalar, sadece periyodik aralıklarla gerçekleştirilen seçimlerin yapıldığı saf temsili demokrasiler, çevresel karar alma süreçlerine anlamlı kamu girdisini sağlamada yetersiz görülmeye başlandı²²⁷. Buna paralel olarak uluslararası çevre hukukunun gelişmesiyle birlikte kabul edilen uluslararası antlaşmalarla hem çevre hakkı hem de çevresel halk katılımı ilkesi açısından hukuki bir temel oluşturulmaya başlanmıştır. Keza, bu uluslararası antlaşmaların yansıması ulusal hukuk nezdinde de karşılık bulmaya başlamıştır. Özellikle uluslararası hukuk ile ulusal hukukun tek bir hukuk sistemi bütününe oluşturan kısımlar olduğuna dair monist sistemi benimseyen

²²⁵ SCHWERTFEGGER, s.297.

²²⁶ Marianne MOLINER-DUBOST, “Démocratie Environnementale et Participation des Citoyens”, *Actualité Juridique – Droit Administratif*, 2011, s.260.

²²⁷ RICHARDSON/RAZZAQUE, s.165.

lkelerde, uluslararası hukuk kuralı iç hukukta doğrudan etki doğurabilmektedir. Monist sistemi benimseyen bu ülkelerde, evre hakkı veya çevresel halk katılımı ilkesinin kabul edildiği bir uluslararası antlaşmanın doğrudan o ülkenin i hukukunda sonuç doğurması mümkündür. Ayrıca birçok ülke, ilerideki başlıklarda görüleceği üzere anayasasında evre hakkına ve çevresel katılım hakkına açıkça yer vermeye başlamıştır. Anılan anayasal hükümlere dayanılarak düzenlenen kanunlar ve kanun altı düzenlemelerle çevresel halk katılımı ilkesi git gide somutlaşmaktadır.

Çevresel halk katılımı ilkesi, uluslararası hukukta kabul gören bir ilke olup; uluslararası evre hukukunun da temel ilkelerindendir. Bir ilke olarak çevresel halk katılımı, çevreyi ilgilendiren konular hakkında yapılan müzakerelere halkın bireysel olarak veya bir grup halinde düşünce, görüş ve yorumlarını ifade etmek suretiyle katılması, sesini duyurması ve alınacak kararlarda da görüşlerinin dikkate alınmasını kapsar. Çevresel halk katılımı ilkesinin uluslararası evre hukukundaki tezahürünün dayanağı esasen insan hakları hukukudur²²⁸.

²²⁸ çevresel halk katılımının bir ilke olarak ortaya çıkışı ve içeriğinin formüle edilmesinde uluslararası hukuki metinlerin ve antlaşmaların katkısı yadsınamaz. Çevresel halk katılımına ve halkın çevresel bilgiye erişimine atıfta bulunan çok sayıda uluslararası çok taraflı veya iki taraflı antlaşma bulunmaktadır. Çevresel meselelerde halkın katılımını ve çevresel bilgiye erişimi zikreden uluslararası antlaşmalara; 1979 tarihli Birleşmiş Milletler (BM) Uzun Menzilli Sınır Aşan Hava Kirliliği Sözleşmesinin Uçucu Organik Bileşiklerin Emisyonlarının veya Sınır Aşan Akışlarının Kontrolüne İlişkin protokolünün 2. maddesinin 3. fıkrasının (iv) bendi; BM Sınır Aşan Su Yollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına Daire Sözleşmenin 16. maddesi; BM Endüstriyel Kazaların Sınır Aşan Etkilerine Dair Sözleşmenin 9. maddesi; Helsinki Konvansiyonunun (Baltık Denizi Bölgesinin Deniz evresinin Korunmasına İlişkin Sözleşme) 17. maddesi, Kuzey-Doğu Atlantik Deniz evresinin Korunmasına İlişkin Sözleşmenin (OSPAR Konvansiyonu) 9. maddesi; evre Açısından Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Zarara İlişkin Hukuki Sorumluluk Sözleşmesinin 13.-16. maddeleri; Kuzey Amerika evre Hakkında İş Birliği Sözleşmesinin 2. maddesinin 1. fıkrasının (a) bendi; Tuna Nehrinin Korunması ve Sürdürülebilir Kullanımı İçin İş Birliği Sözleşmesinin 14. maddesi; Barcelona Konvansiyonunun (Akdeniz'in Deniz evresinin ve Kıyı Bölgesinin Korunmasına İlişkin Sözleşme) Akdeniz'de Özel Koruma Alanları ve Biyolojik eşitliliğe İlişkin Protokolünün 19. maddesi; Arktik Konseyin Kuruluşuna İlişkin Deklarasyonun başlangıcı, 1. maddesinin 1. fıkrasının (a) bendi ve 2. maddesi ile Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Konvansiyonunun 10. maddesinin 1. fıkrasının (d) bendi; Uluslararası Ticarete Bazı Tehlikeli Kimyasallar ve Pestisitler için Önceden Bilgilendirilmiş Onay Prosedürü Hakkında Rotterdam Sözleşmesinin 15. maddesi; Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Konvansiyonuna ek Kirletici Salınımı ve Transferine İlişkin Protokol evresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Alma Sürecine Halkın Katılımı ve Adalet Erişim Sözleşmesine dair Protokolün 11-14. maddeleri; Biyogüvenlik zerine *Cartagena* Protokolünün 23. maddesi; BM Biyolojik eşitlilik Konvansiyonunun 14. maddesinin 1. fıkrasının (a) bendi; BM ölleşmeyle Mücadele Sözleşmesinin 3. maddesinin 1. fıkrasının (a) ve (c) bendleri, 19. maddesi; Gıda ve Tarım İçin Bitki Genetik Kaynaklarına İlişkin Uluslararası Antlaşmanın dibacesi, 6. ve 9. maddeleri ve Cıva Hakkında Minimata Antlaşmasının 18. maddesi; Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Antlaşmanın 9. maddesinin 8. fıkrası örnek gösterilebilir.

Çevresel halk katılımı ilk kez Dünya Doğa Şartında zikredilse de çevre ile ilgili meselelerde halkın katılımının bir ilke olarak ifade edilişi ilk defa 1992 tarihinde düzenlenen Dünya Zirvesinde Rio Deklarasyonunun 10. ilkesi ile olup anılan ilke şöyledir:²²⁹

“Çevre meseleleri ilgili düzeyde ilgili tüm vatandaşların katılımıyla en iyi şekilde ele alınır. Ulusal düzeyde, her birey, tehlikeli maddeler ve topluluklarındaki faaliyetler dâhil olmak üzere kamu makamları tarafından tutulan çevreye ilişkin bilgilere uygun erişime ve karar verme süreçlerine katılma fırsatına sahip olacaktır. Devletler, bilgiyi geniş çapta erişilebilir hale getirerek halkın farkındalığını ve katılımını kolaylaştıracak ve teşvik edecektir. Telaflı ve giderim de dâhil olmak üzere adli ve idari işlemlere etkin erişim sağlanacaktır.”

Anılan ilkeyle çevrenin korunması hususunda halkın katılımına duyulan ihtiyaç geniş çapta kabul görmüş ve çevresel demokrasiyi gerçekleştirmek açısından bir araç olarak görülmüştür²³⁰. Devletlere çevresel bilgiyi erişilebilir hale getirme, halkın katılımını kolaylaştırma ve yargıya erişim sağlama hususunda 10. ilke ile yükümlülük yüklenmekteyse de deklarasyonun bağlayıcı bir belge olmadığı; bunun yerine devletlerin ihtiyari taahhütlerde bulunduğu bir yumuşak hukuk belgesi olduğu unutulmamalıdır. Rio deklarasyonunun 10. ilkesi ile ilk kez çevresel bilgiye uygun erişim, karar verme sürecine katılma ve adli ve idari işlemlere etkin erişim olmak üzere üç alt ilke bir uluslararası belgede yer almıştır²³¹. Rio deklarasyonunun, halkın katılımı ilkesine ilk defa yer vermesi sebebiyle önemi yadsınamaz. Rio deklarasyonu akabinde 1996 yılında yürürlüğe konan BM Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi (*United Nations Convention to Combat Desertification*) bunu bir adım öteye götürerek halkın katılımına açıkça yer veren bağlayıcı nitelikte olan ilk uluslararası çevre belgesi olarak

²²⁹ UNITED NATIONS, Rio Declaration on Environment and Development, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (Erişim Tarihi: 12.04.2023), s.2,3; KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.153; KABOĞLU, Çevre Hakkı, s.93; ANTON/SHELTON, s.75, 387; ETEMİRE, “Insights on the UNEP Bali Guidelines”, s.395.

²³⁰ ANTON/SHELTON, s.356; OUGHTON, s.485; UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide, s. 11, 12; Jeroen Van BEKHOVEN, “Public Participation as a General Principle in International Environmental Law: Its Current Status and Real Impact”, *National Taiwan University Law Review*, Vol:11, No:2, 2016, s. 229; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.93.

²³¹ KABOĞLU, Çevre Hakkı, s.93; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.93; ANTON/SHELTON, s.356; KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.137; NANDA/PRING, s.116; Nihan YANCI, *Çevresel Bilgilenme Hakkı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2004, s.49, 50.

kabul edilmiştir²³². BM Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesinin 3. maddesinin 1. fıkrasının (a) bendinde sözleşmenin amacına erişilmesi ve hükümlerinin uygulanması için taraf devletlere çölleşmeyle mücadele ve kuraklığın etkilerini hafifletmeye yönelik programların tasarlanması ve uygulanmasına dair kararların alınmasında halkın ve yerli toplulukların katılımının sağlanması gerekliliği ifade edilmektedir²³³. BM Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi ile özellikle çölleşme ve kuraklığın önlenmesi hususunda alınacak kararlarda taraf devletlere halkın katılımını sağlama yükümlülüğünün yüklenmesi, başta ilke olarak kabul edilen çevresel halk katılımının zamanla hakka dönüşmesini sağlaması açısından önemli bir adımdır.

Başlangıçta uluslararası çevre hukuku metinlerinde ilke olarak karşımıza çıkan çevresel halk katılımı, 2001 yılında yürürlüğe giren AS ile daha detaylı düzenlenmiş, akabinde kabul edilen bir diğer antlaşma olan ES ile çevresel katılım hakkına ilişkin yükümlükler daha belirgin bir şekilde ele alınmıştır. Bu antlaşmalarla anılan ilke bağlayıcı yükümlülüklerle dönüştürülmüştür²³⁴. Rio deklarasyonunun 10. ilkesine ek olarak 20., 21. ve 22. ilkelerinde kadınların, gençlerin ve çocukların, yerli toplulukların katılımlarının mümkün kılınması şeklinde halkın katılımına yollama yapılmaktadır²³⁵. Ayrıca, BM Çevre ve Kalkınma Konferansında kabul edilen 21. Gündem metninde, çevre ile ilgili meselelerle ilgili plan ve projelerin hazırlığı esnasında en geniş anlamıyla halkın katılımının gerekli olduğu ve STK'ların bu anlamda oynayacağı aktif rolün de önemine dikkat çekilmektedir²³⁶.

Çevresel halk katılımı ilkesi, çevresel karar verme, çevresel bilgilere erişim ve bu bilgilerin paylaşımı ve çevresel adli ve idari yargısal işlemler için bir prosedür belirlemektedir. Aşağıdan yukarıya (*bottom-up*) karar vermeyi, demokrasiyi, hesap

²³² HUNTER/SALZMAN/ZAELKE, s.500.

²³³ UN Convention to Combat Desertification, https://catalogue.unccd.int/936_UNCCD_Convention_ENG.pdf, (Erişim Tarihi :12.04.2023).

²³⁴ AVZARADEL/PAROLA, s.101.

²³⁵ Rio Declaration on Environment and Development, s.4; ANTON/SHELTON, s.381; Mauro BARELLI, "Free, Prior and Informed Consent in the Aftermath of the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples: Developments and Challenges Ahead", **The International Journal of Human Rights**, Vol.16, No:1, 2012, s.6; NANDA/PRING, s.55, 116.

²³⁶ TURGUT, s.10; KABOĞLU, Çevre Hakkı, s.152; KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.294, 295; ERTÜRK, s.54; UNITED NATIONS, Sustainable Development, United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992, Agenda 21, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (Erişim Tarihi:05.05.2023), parag.1.3; Yanı sıra Gündem 21 metninin 12.4. paragrafının (f) bendinde de çölleşmenin kontrolü ve kuraklığın önlenmesine dair halkın katılımının teşvik edilmesi gerektiği; 12.17. paragrafının (a) bendinde biyoçeşitliliğin korunması, tarımsal gelişmenin sürdürülebilirliği açısından doğal oluşumlarla ilgili olarak yerli topluluğun tam katılımının sağlanmasının amaç edildiği belirtilmektedir.

verebilirliği ve şeffaflığı teşvik etmektedir²³⁷. Çevresel halk katılımı ilkesi ile devlet dışı aktörlerden STK'lara çevresel karar alma sürecini etkileyebilmeleri için uluslararası çevre hukukunun ulusal düzeyde ve bir dereceye kadar da uluslararası düzeyde hazırlanmasında ve uygulanmasında rol oynamasına imkân sağlamaktadır²³⁸. Bu anlamda, STK'lar, BM İklim Değişikliği Taraf Konferanslarında gözlemci olarak bulunabilirler; ayrıca uluslararası çevre antlaşmalarının müzakerelerine katılabilirler²³⁹. Uluslararası insan hakları sözleşmelerinin denetleyici mekanizmalarına başvurma olanağı, kişilerin, kişi gruplarının veya STK'ların uluslararası insan hakları sözleşmelerine doğrudan katılmalarını sağlamaktadır. Hatta, STK'lar, uluslararası insan haklarına dair denetim mekanizmalarının önüne şikâyet edilen devletlerin sunduğu iddialara karşılık gölge raporlar da sunabilmektedirler²⁴⁰.

Çevresel halk katılımı ilkesi, çevre hukukuna ilişkin iş birliği ilkesi ile de yakından ilgili olup bu iki ilke birbirini etkilemektedir²⁴¹. İş birliği ilkesi, Rio deklarasyonunun 7. ilkesinde düzenlenmiş olup, temelde Dünya ekosisteminin sağlığını ve bütünlüğünü korumak ve restore etmek için devletlerin küresel bir ortaklık çerçevesinde iş birliği yapmalarını; devletlerin ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklarının bulunduğunu ifade eder²⁴². Ayrıca iş birliği ilkesi, aynı deklarasyonun 12. ilkesinde de sınır aşan veya küresel çevre meseleleri hakkında alınacak tedbirler açısından uluslararası fikir birliğine varılması şeklinde tezahür etmektedir²⁴³. Devletlerin kendi aralarındaki iş birliğinin yanı sıra devletin içinde yer alan ulusal veya yerel otoriteler, STK'lar ile kişilerin de karar alma süreçlerinde bir araya gelmeleri ve karşılıklı fikir alışverişinde bulunmaları iş birliği ilkesini tesis eder²⁴⁴. İş birliği ilkesi, iklim değişikliğine dair uluslararası belgelerde de yer almaktadır. İklimle ilgili hedefleri ve devletlerin taahhütlerini belirleyen uluslararası bir sözleşme olan BMİDÇS'nin 4. maddesinin 1. fıkrasının (i) bendinde, iklim değişikliği ile ilgili olarak kamu farkındalığı oluşturmak ve sözleşmeciler devletlerin bu farkındalığın oluşmasına yönelik en geniş katılımı sağlamayı teşvik için iş birliği

²³⁷ BEKHOVEN, s.229.

²³⁸ BEKHOVEN, s.229.

²³⁹ BEKHOVEN, s.231; ERTÜRK, s.31.

²⁴⁰ BEKHOVEN, s.235.

²⁴¹ YILMAZ TURGUT, s.113; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.106.

²⁴² Rio Declaration on Environment and Development, s.2; YILMAZ TURGUT, s.113; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.107.

²⁴³ Rio Declaration on Environment and Development, s.3.

²⁴⁴ KELEŞ/ERBAY/GÖRMEZ, s.25; YILMAZ TURGUT, s.113; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.106.

yapmaları gerektiği ifade edilmektedir²⁴⁵. İklim değişikliği ile ilgili kamu farkındalığı oluşturulması özellikle çevresel bilgiye erişim hususunda düşünülmelidir. İklim değişikliği ile ilgili kamu farkındalığı oluşturulması, iklim değişikliğinin zararlı etkileri hususunda kamunun bilgilendirilmesini içerir. Kamu farkındalığının oluşması için çevresel bilgi niteliğindeki iklim değişikliğinin etkilerinin olabildiğince çok sayıda insana ulaşması beklenir. Halkın iklim değişikliğinin zararlı etkileri hakkında bilgilendirilmesi ve eğitilmesi, devletin veya kamu makamlarının iklim değişikliğinin zararlı etkilerine karşı aldığı ve alacağı tedbirler hususunda bilgilendirilmesi de buna dâhildir. Benzer şekilde PA'nın dibacesinde de sözleşmede ele alınan hususlarda halkın bilinçlendirilmesinin, katılımının, bilgiye erişiminin ve her düzeyde iş birliğinin öneminin sözleşmecî devletlerce teyit edildiği belirtilmektedir²⁴⁶.

Çevresel halk katılımının bir ilke olarak ele alındığı uluslararası hukuk belgesi denildiğinde akla gelen Bali İlkeleri ise, 2010 yılında Rio deklarasyonunun 10. ilkesinde yer alan taahhütlerin devletlerin ulusal mevzuatları çerçevesinde etkili bir şekilde uygulamaya konulması amacıyla Birleşmiş Milletler Çevre Programının (BMÇP-*United Nations Environment Programme (UNEP)*) yönetim konseyi tarafından gönüllülük esası ile kabul edilen bir yumuşak hukuk (*soft law*) belgesidir²⁴⁷. Bali İlkeleri ile, çevresel meselelere katılımı düzenleyen soyut normların katılımı kullanışlı hale getirmesi ve gerçekleştirmesi açısından potansiyel sorunlar içermeye ihtimaline binaen, halkın katılımını düzenleyen normlara uygulanabilir bir içerik verilmek istenmiştir. Dolayısıyla bu uygulanabilir içeriği oluşturmak amacıyla Bali İlkeleri kabul edilmiştir²⁴⁸. Bali İlkeleri muğlak terimlerden ziyade, bilgiye erişim, karar alma sürecine katılım ve yargıya başvurunun pratik sonuçlarını ayrıntılı bir şekilde detaylandıran 26 rehber ilkedен oluşmaktadır. Metinde çevresel meselelerde halkın katılımına ayrıntılı bir şekilde yer verilmekte olup ilkelerin kabulünde büyük ölçüde AS'nin hükümlerinden esinlenilmiştir²⁴⁹. Bali İlkeleri, çevresel bilgiye erişim, halkın katılımı ve yargıya erişim hususunda, ulusal hukukî düzenlemeler aracılığıyla

²⁴⁵UNITED NATIONS, United Nations Framework Convention on Climate Change, <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.05.2023), s.6; CARVALHO/GUPTA, s.124, 129; MAY, s.34; SARIBEYOĞLU SKALAR, s.151.

²⁴⁶UNITED NATIONS, Paris Agreement, https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf, (Erişim Tarihi:30.05.2023), s.2.

²⁴⁷UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide, s.6.

²⁴⁸UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide, s.11; ETEMIRE, "Insights on the UNEP Bali Guidelines", s.396.

²⁴⁹ UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide, s.6; ETEMIRE, "Insights on the UNEP Bali Guidelines", s.398, 399.

Rio Deklarasyonunun 10. ilkesinin uygulamaya konabilmesi için mekanizmalar geliştirmekle görevli kamu makamları ile kamu yetkililerinin ayrıntılı analizlere duyduğu ihtiyacı gidermeye yönelik pratik bir araçtır²⁵⁰. Büyük ölçüde AS hükümleri ile benzerlik gösteren ilkeler, çevresel halk katılımını ilkesel boyutta derinleştirme ve çevresel demokrasiye işlerlik kazandırma potansiyeli taşımaktadır²⁵¹. Ayrıca Bali İlkeleri, Rio Deklarasyonunun 10. ilkesinin ayrıntılı halinin küresel kabulünü pekiştirmekte; bu kabul ile ülkelerin Rio deklarasyonunun 10. ilkesini uygulamaya yönelik taahhütlerini diri tutmakta; sivil toplum açısından da önemli bir savunuculuk aracı olma özelliği taşımaktadır²⁵².

Çevresel halk katılımı ilkesinin daha ziyade yumuşak hukuk belgelerinde tezahür etmesinin akabinde uluslararası antlaşmalarda da yer edinmeye başladığı görülmektedir. Ancak yine de bu ilkenin kapsamının yumuşak hukuk belgeleriyle detaylandırıldığı görülmektedir. Yumuşak hukuk veya diğer bir deyişle esnek hukuk, uluslararası hukukta mutlak bağlayıcı sert hukukun karşıtı olarak ifade edilmektedir²⁵³. Yumuşak hukuk belgelerinin devletler açısından bağlayıcılığının olmaması, bu belgelerin devletlerce göstermelik olarak kabul edildiği ve bunlara uyulmayacağı anlamına gelmemektedir. Aksine bunlar, sert hukukun hazırlanıp oluşturulmasına öncülük etmektedirler²⁵⁴. Yumuşak hukuk belgeleri, sert hukuk belgelerine nazaran daha dinamik ve demokratik bir şekilde bilimsel örgütler, teknik veya akademik uzmanlar, hükümet dışı örgütler tarafından meydana getirilmektedir²⁵⁵. Bu anlamda yumuşak hukuk belgelerinin katılımcı prosedürleri içerir şekilde oluşturulduğu söylenebilecektir. Dolayısıyla çevresel halk katılımı ilkesini düzenleyen yumuşak hukuk belgelerinin çevresel halk katılımı ilkesinin zamanla evrilerek çevresel katılım hakkına dönüşmesindeki önemli rolü açıkça kabul edilmelidir.

²⁵⁰ UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide, s.6, 7; ETEMIRE, “Public Voices and Environmental Decisions”, s.186.

²⁵¹ ETEMIRE, “Insights on the UNEP Bali Guidelines”, s.402.

²⁵² ETEMIRE, “Insights on the UNEP Bali Guidelines”, s.404 vd.

²⁵³ SARIBEYOĞLU SKALAR, s.11.

²⁵⁴ ETEMIRE, “Insights on the UNEP Bali Guidelines”, s.404; SARIBEYOĞLU SKALAR, s.11, 12; Cansu ATILGAN PAZVANTOĞLU, “Yumuşak Hukuk Tartışmaları Çerçevesinde BM İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri’nin Değerlendirilmesi”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt:27, Sayı:2, 2021, s.1135.

²⁵⁵ ATILGAN PAZVANTOĞLU, s.1133.

2. Çevre Hakkının Usul Güvencesi: Çevresel Katılım Hakkı

Çevresel katılım hakkı, çevre hakkının usul güvencesi olup bir yandan çevre hakkının bir parçası olarak görülmekte, diğer yandan bağımsız birer hak niteliğinde de olan, çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alma sürecine katılım ve yargıya erişim olmak üzere üç ayaktan meydana gelmektedir. Öğretide, bu sacayağı usuli çevresel haklar veya çevresel usuli haklar olarak da anılmaktadır²⁵⁶. Çevre hakkının yerine getirilmesi büyük ölçüde usul güvencelerine bağlıdır²⁵⁷. Devletlerin kişileri çevresel zararlara karşı koruma yükümlülüğü, çevresel zararlardan etkilenebilecek kişileri bilgilendirme ve çevre ile ilgili alınacak kararlara katılımlarını kolaylaştırma, gerçekleşen çevresel zarara karşı etkili yargısal çözüm sağlama gibi adımlar atmalarını gerektirir²⁵⁸. Çevresel katılım hakkının bu sacayağı uluslararası antlaşmalar, çevre hukuku kuralları ve standartları ile anayasalar ve anayasa altı genel düzenleyici işlemlerle gelişmeye devam etmektedir²⁵⁹.

a) Çevresel Katılım Hakkının Uluslararası Antlaşma ve Metinlerdeki Yeri

1972 yılında yapılan Stockholm konferansında, katılımcı devletler tarafından 26 ilkeden oluşan Stockholm deklarasyonunun yanı sıra insan çevresi için eylem planı ve sağlıklı bir çevrenin temini için çeşitli kararlar kabul edilmiştir²⁶⁰. Stockholm konferansı akabinde, BMÇP'nin oluşturulması da konferansın bir diğer olumlu sonuçlarından biri olarak not edilmelidir. Stockholm deklarasyonunda, çevresel meselelere halkın katılımına dair açık bir ilke yer almamaktadır. Ancak konferansta

²⁵⁶ MAY/DALY, s.206; Julien BÉTAILLE, “Les Droits Procéduraux Environnementaux”, **Droit Constitutionnel de l'Environnement**, Sous la direction Marie-Anne Cohendet, Mare&Martin, 2021, s.259; Birgit PETERS, “Unpacking the Diversity of Procedural Environmental Rights: The European Convention on Human Rights and the Aarhus Convention”, **Journal of Environmental Law**, Vol:30, Issue:1, 2018, s.1; KABOĞLU, Anayasa Hukuku Dersleri, s.332, 334; KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.137; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.157; YANCI, s.49; ERTÜRK, s.93, 145; YURTCANLI DUYSMAZ, s.184; Zerrin SAVAŞAN, “Çevre Hakları: İnsan Hakları İle Korunmadan Asli Korumaya”, **Çevre Hukuku ve Politikaları Kavramlar, Teoriler ve Tartışmalar**, (Eds: Zerrin Savaşan, Çağlar Söker, Fırat Harun Yılmaz), Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021, s.49, 60.

²⁵⁷ MAY/DALY, s.74, 206; BÉTAILLE, 259; YANCI, s.49, 50.

²⁵⁸ SCHWERDTFEGGER, s.298; PETERS, “Unpacking the Diversity of Procedural Environmental Rights”, s.2.

²⁵⁹ UNEP, Environmental Rule of Law: Tracking Progress and Charting Future Directions, Nairobi, 2023, s.60.

²⁶⁰ UNITED NATIONS, United Nations Conference on the Human Environment, 5-16 June 1972, Stockholm, <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972> (Erişim Tarihi:12.04.2023); SCHWERDTFEGGER, s.297, 298; ÖZTABAN YAĞCI, s.24.

kabul edilen eylem planlarında, çevresel meselelere katılım hususunda 97. tavsiye kararında, katılan devletler için çevrenin yönetimi ve kontrolüne halkın katılımını kolaylaştırmak amacıyla aktif katılımı teşvik eden araçları sağlamaları gerekliliği vurgulanmıştır²⁶¹.

Stockholm konferansı akabinde, çevre savunucuları ve akademisyenler etkili çevre koruması için ön şart olarak değerlendirilebilecek haklar olan, özellikle bugün çevresel usul hakları olarak anılan çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alımına halk katılımı ve yargıya erişim hususunda insan haklarını daha araçsal bir hale getirmeye odaklandılar²⁶². Daha sonra çevre hakkı uluslararası metinlerde ve anayasa ve kanunlarda yer almaya ve kabul görmeye başlamıştır. Çevre hakkının bu metinlere girmesiyle, hakkı somutlaştırmak ve hakkın yerine getirilmesini sağlamak adına usul güvenceleri de getirilmiştir. Stockholm konferansı, kendisinden sonra kabul edilecek uluslararası metinlerde çevresel halk katılımının düzenlenmesi ve detaylandırılması açısından bir başlangıç noktası olmuştur.

Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşmasını tamamlayıcı nitelikteki 1993 yılında kabul edilen Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşması (*North-American Agreement on Environmental Cooperation*) Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada ve Meksika arasında akdedilmiştir. Bu antlaşma, bu devletler arasındaki çevresel iş birliğine ilişkin olup; halkın çevresel meselelere katılımını teşvik etmek amacı güden bir sözleşmedir²⁶³. Sözleşmenin 6. maddesinde sözleşmeye taraf

²⁶¹ PRIEUR, s.399; UNITED NATIONS, Report of the United Nations Conference on the Human Environment, <https://digitallibrary.un.org/record/523249> (Erişim Tarihi:06.11.2022), s.24, 25; İbrahim KABOĞLU, **Çevre Hakkı**, Tümüyle Yenilenmiş ve Geliştirilmiş 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1996, s.104; KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.151, 152; Stockholm Konferansında kabul edilen 97. tavsiye kararının çevresel katılım ile ilgili kısmı ise şöyledir: “...bireylerde çevre meseleleri konusunda sahip olmaları gereken farkındalığı oluşturmak ve çevre yönetimi ve kontrolü ile toplumu ilişkilendirmek için tasarlanmış bir bilgilendirme programı oluşturmaktır. Bu program, farklı ulusal koşulları dikkate alarak geleneksel ve çağdaş kitle iletişim araçlarını kullanacaktır. Ayrıca program, vatandaşların aktif katılımını teşvik edecek ve çevrenin korunması ve geliştirilmesi için sivil toplum kuruluşlarının ilgi ve katkılarını toplayacak araçlar sağlamalıdır.” şeklinde Genel Sekreterin düzenleme yapması tavsiye edilmiştir.

²⁶² ANTON/SHELTON, s.356.

²⁶³ Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşması, madde 1(d); Malgosia FITZMAURICE, “Public Participation in North American Agreement on Environmental Cooperation”, **International and Comparative Law Quarterly**, Vol:52, Issue:2, 2003, s.335; Malgosia FITZMAURICE, “Environmental Justice Through International Complaint Procedures? Comparing The Aarhus Convention And The North American Agreement On Environmental Cooperation”, **Environmental Law and Justice in Context**, (Eds: Jonas Ebbesson and Phoebe Okowa), Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s.219.

devletlerde bulunan ilgili kişiler açısından yargıya erişim hakkı düzenlemektedir²⁶⁴. Sözleşmenin 7. maddesinde ise, kişilerin başvurusu üzerine verilen yargısal kararların taşınması gereken usuli nitelikler hüküm altına alınmıştır. Anılan sözleşme kapsamında yarı yargısal bir organ olan Çevresel İş Birliği Komisyonu (*Commission for Environmental Cooperation*) kurulmuştur²⁶⁵. Çevresel İş Birliği Komisyonu, konsey, sekreteryaya ve ortak halk danışma komitesinden (*Joint Public Advisory Committee*) meydana gelmektedir. Ortak halk danışma komitesi, antlaşmaya taraf devletleri temsil eden 15 vatandaştan oluşan bir danışma organı niteliği taşır ve komisyonun yürütme organı olan konseye tavsiyelerde bulunmaktadır²⁶⁶. Çevresel İş Birliği Komisyonu kapsamında sözleşmede belirlenen ve halkın katılımı prosedürü teşkil eden vatandaş bildirim prosedürü (*Citizens' Submission Procedure*) mevcuttur. Bu prosedür ile komisyona halk tarafından yapılan ve taraf devletlerin çevre kanunlarına aykırılık teşkil ettiği iddiasını içeren başvurular incelenmektedir²⁶⁷. Anılan sözleşme kapsamında oluşturulan yargı yargısal organ ile halkın çevresel meselelere katılımını sağlamak amacıyla başvuru usulü getirilmiştir.

AS, çevresel demokrasiyi temeline alarak çevresel meselelerde bilgiye erişimi, halkın katılımını ve yargıya erişimi düzenleyen, halka bu hususlarda geniş haklar veren ve bağlayıcılığa sahip en önemli uluslararası belge olup; Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (BMAEK- *United Nations Economic Commission for Europe (UNECE)*) tarafından 25 Haziran 1998 yılında kabul edilmiş ve akabinde 30 Ekim 2001 tarihinde ise yürürlüğe konulmuştur.²⁶⁸ AS tam adında da belirtildiği üzere, çevre hakkının usul güvencelerinin üç yönünü de içerecek şekilde, çevresel bilgiye erişim, karar alma sürecine katılma ve yargıya erişimi odağına alan ve bu üç yönde asgari gereklilikleri belirleyen; icra edilebilir haklar tanıyan bağlayıcılığa sahip ilk

²⁶⁴ Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşması, madde 6/2 şöyledir: “Her taraf devlet, kendi kanunları uyarınca belirli bir konuda hukuken tanınan bir menfaati olan kişilerin, taraf devletin çevre kanunları ve yönetmeliklerinin uygulanması için idari, yarı yargısal veya yargısal işlemlere uygun erişime sahip olmasını sağlayacaktır.” Anılan hüküm, sözleşmeye taraf devletlerde bulunan ilgili kişiler açısından yargıya erişim hakkını düzenlemektedir; ERTÜRK, s.80.

²⁶⁵ Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşması, madde 8; FITZMAURICE, “Public Participation in North American Agreement on Environmental Cooperation”, s.337.

²⁶⁶ FITZMAURICE, “Environmental Justice Through International Complaint Procedures?”, s.219.

²⁶⁷ Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşması, madde 14; FITZMAURICE, “Public Participation in North American Agreement on Environmental Cooperation”, s.338; ERTÜRK, s.81, 82.

²⁶⁸ Bu çalışmanın yazıldığı esnada Aarhus Sözleşmesine Avrupa Birliği de dâhil olmak üzere 47 devlet taraftır. Sözleşmeye taraf devletler Avrupa devletlerinin yanı sıra Orta Asya’da yer alan bazı devletlerdir. Türkiye ise henüz bu sözleşmeye taraf değildir. Sözleşmeye taraf olan devletler için Bkz. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtmsg_no=XXVII-13&chapter=27#1 (Erişim Tarihi: 01.05.2023)

sözleşmedir²⁶⁹. AS ile, taraf devletlerin sözleşmeye uyup uymadığını kontrol etmek üzere oluşturulmuş bir Uyum Komitesi (*compliance committee*) bulunmaktadır²⁷⁰.

Rio Deklarasyonunun kabulünün yirminci yılında düzenlenen BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansında (Rio+20 olarak anılmaktadır) müzakerelerine başlanan ve Rio Deklarasyonunun 10. ilkesine dayanan ES, 2018 yılında Latin Amerika ve Karayipler bölgeleri açısından hukuken bağlayıcı bölgesel standartları belirleyen ilk çevre ve insan hakları antlaşması olarak kabul edilmiştir. Kabulünden üç yıl sonra 2021 yılında yürürlüğe girmiştir²⁷¹. ES’de yer alan temel yaklaşım esasen AS ve Bali İlkelerine dayanmaktadır. ES’nin başlangıç kısmında Rio deklarasyonunun 10. ilkesinde yer alan çevresel bilgiye erişim hakkı, karar alma sürecine katılma hakkı

²⁶⁹BARRITT, s.8, 11; RICHARDSON/RAZZAQUE, s.174; SARIBEYOĞLU SKALAR, s.150; Ahmet Mithat GÜNEŞ, “Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Vol.17-18, No:26,27,28,29, 2012-2013, s.27, 28; YANCI, s.67; ETEMİRE, “Insights on the UNEP Bali Guidelines”, s.396, 397; UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide, s.15; ANTON/SHELTON, s.408; Constantina SKANAVIS / George A. KOUMOURIS / Vassiliki PETRENITI, “Public Participation Mechanisms in Environmental Disasters”, **Environmental Management**, Vol:35, No.6, 2005, s.825; SCHWERTDFEGER, s.293.

²⁷⁰Anılan Uyum Komitesi Sözleşmenin 15. maddesine dayanılarak oluşturulmuştur. Bu maddeye göre, “*Taraflar Toplantısı, bu Sözleşmenin hükümlerine uygunluğun gözden geçirilmesi için uzlaşma temelinde, çatışmacı olmayan, adli olmayan ve istişari nitelikte isteğe bağlı düzenlemeler oluşturacaktır. Bu düzenlemeler halkın uygun katılımına olanak tanıyacak ve bu Sözleşmeyle ilgili konularda halktan gelen iletişimlerin değerlendirilmesi seçeneğini de içerebilecektir.*” Sözleşmeciler devletler tarafından oluşturulan Uyum Komitesi, uluslararası çevre hukukunda, kamuoyunun bir taraf devletin sözleşmeye uyumuna ilişkin kaygılarını doğrudan bağımsız uzmanlardan oluşan bir kurul olan Uyum Komitesi’ne iletilmesine olanak tanıyan bir mekanizmadır. Uyum Komitesi tarafından, sözleşmeciler devletin sözleşmeye uyumsuz bir işlemi veya eylemi tespit edilirse taraflar toplantısına veya sözleşmeciler devletin mutabakatı ile doğrudan ilgili tarafa tavsiyelerde bulunulabilmektedir. Ayrıca Uyum Komitesi, uyum konularını kendi inisiyatifleriyle inceleyebilir ve tavsiyelerde de bulunabilir; veya taraflar toplantısının talebi üzerine sözleşme hükümlerine uygunluk veya bunların uygulanmasına ilişkin raporlar hazırlayabilir; sözleşmenin uygulanmasına ilişkin olarak sözleşmeciler devletlere tavsiyelerde bulunabilir veya yardım sağlayabilir; ve AS’nin 10. maddesinin 2. fıkrası kapsamındaki raporlama gerekliliklerinin uygulanmasını ve bunlara uygunluğu izleyebilir, değerlendirebilir ve kolaylaştırabilir. (UNECE, Guide to the Aarhus Convention Compliance Committee, https://unece.org/DAM/env/pp/Publications/Guide_to_the_Compliance_Committee_second_edition_2019_English/Guide_to_the_Aarhus_Convention_Compliance_Committee_2019.pdf, (Erişim Tarihi:05.06.2023), Second Edition, May 2019, parag. 6 ve 7.)

²⁷¹ECONOMIC COMMISSION FOR LATIN AMERICA AND THE CARIBBEAN (ECLAC), **Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean** (Escazú Agreement Implementation Guide), Santiago: United Nations Publication, 2023, s.7; AVZARADEL/PAROLA, 101; ETEMİRE, “Public Voices and Environmental Decisions”, s.175, 176; Çalışmanın yazıldığı esnada, Escazú Sözleşmesi 24 ülke (Antigua ve Barbuda, Arjantin, Beliz, Bolivya, Brezilya, Kolombiya, Kosta Rika, Dominika, Dominik Cumhuriyeti, Şili, Ekvador, Grenada, Guetamala, Guyana, Haiti, Jamaika, Meksika, Nikaragua, Panama, Paraguay, Peru, Uruguay, AzizKitts ve Nevis, Aziz Lucia ve Aziz Vincent ve Grenadinler)tarafından imzalanmış; 15 ülke (Antigua ve Barbuda, Arjantin, Beliz, Bolivya, Şili, Ekvador, Grenada, Guyana, Meksika, Nikaragua, Panama, Uruguay, Aziz Kitts ve Nevis, Aziz Lucia ve Aziz Vincent ve Grenadinler) tarafından yürürlüğe konulmuştur. (UNITED NATIONS, Treaty Collection, Escazú Agreement, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtmsg_no=XXVII-18&chapter=27&clang=_en, (Erişim Tarihi:05.06.2023).)

ve adli ve idari işlemlere etkili erişim hakkına atıfta bulunmaktadır. Sözleşmenin amacı, Latin Amerika ve Karayiplerde şimdiki ve gelecek nesillerin her bir bireyinin sağlıklı bir çevrede yaşama ve sürdürülebilir kalkınma hakkının korunmasına katkıda bulunarak; çevresel bilgiye erişim haklarının, çevresel karar alma sürecine halkın katılımının ve çevresel konularda yargıya erişimin tam ve etkili bir şekilde uygulanmasını garanti altına almaktır²⁷².

Rio deklarasyonunun 10. ilkesinde somutlaşan ve daha sonra AS, Bali İlkeleri ve ES’de de yer alan bu usul güvenceleri veya bir başka deyişle prosedürel veya katılımcı haklar; bilgiye erişim hakkı, katılım hakkı ve yargıya başvuru hakkı olarak ifade edilmektedir²⁷³. Usul güvencelerini meydana getiren bu üç hak, birbiriyle bağlantılı olup; her birinin etkili bir şekilde yerine getirilmesi bir diğerine bağlıdır²⁷⁴. Anılan usul güvenceleri önleyici tedbirlerle çevrenin korunmasını amaçlar ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını garanti eder²⁷⁵. Bunlar, sahibine bir tür sürece katılması için özel olarak korunan bir yetki verirler ve devlete, bu sürece erişimi sağlama yükümlülüğü getirirler²⁷⁶. Ayrıca, içerikten ziyade yönetime ve usule ilişkindirler; bilgi edinme, karar alma ve yargıya erişim süreçlerinde uygulanabilecek özgün usuller öngörülmesini gerektirirler²⁷⁷. Bazen, maddi çevre hakkının çevreyi korumayı amaçlayan davalarda yeterince kullanılamadığı, çevre hakkının potansiyelinin göz ardı edildiği; buna karşılık daha ziyade kanunlarla belirlenmiş yöntemleri barındıran usuli hak ve güvencelere dayanıldığı görülmektedir²⁷⁸. Salt çevre hakkının usul güvencelerine dayanılarak bunların öne çıkartılması uzun vadede çevresel anayasacılığı güçsüzleştirmekle birlikte, hak temelli yaklaşım kapsamında çevre

²⁷² UNITED NATIONS, Regional Agreement on Acces to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and Carribbean, (Escazú Agreement), <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2018/03/20180312%2003-04%20PM/CTC-XXVII-18.pdf>, (Erişim Tarihi:05.06.2023), s.3; ETEMIRE, “Public Voices and Environmental Decisions”, s.176; AVZARADEL/PAROLA, s.102.

²⁷³ KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.69, 137; KABOĞLU, Çevre Hakkı, s.93; YILMAZ TURGUT, s.90; TURGUT, s.9; İbrahim Ö. KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme**, İstanbul: Afa Yayıncılık, 1994, s.288, 289; YANCI, s.49; Bridget LEWIS, **Environmental Human Rights and Climate Change Current Status and Future Prospects**, Singapore: Springer, 2018, s.80.

²⁷⁴ BEKHOVEN, s.229; SCHWERDTFEGER, s.297.

²⁷⁵ YILMAZ TURGUT, s.149; YANCI, s.50; KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.244; SCHWERDTFEGER, s.294.

²⁷⁶ BARRITT, s.99.

²⁷⁷ MAY/DALY, s.218.

²⁷⁸ Melanie MURCOTT, “The Procedural Right of Access to Information as a Means of Implementing Environmental Constitutionalism in South Africa”, **Implementing Environmental Constitutionalism: Current Global Challenges**, (Eds: Erin Daly and James R. May), Cambridge: Cambridge University Press, 2018, s.195, 196.

hakkının usul güvencelerinin asli çevre hakkı ile kullanılması, çevre hakkının bütünüyle etkili kullanımına katkı sağlar²⁷⁹.

Çevre hakkının anılan usul güvenceleri, halk ile devlet otoritesi arasındaki etkileşimi yani katılımcı demokrasinin bir ifadesini yansıtmaktadır. Halkın çevrenin korunmasına aktif katılımını artırmakta ve ulusal çevre kanunlarının uygulanmasında etkili bir araç rolü oynamaktadır. Dolayısıyla, çevre hakkının usul güvencesi olarak çevresel katılım hakkı denildiğinde, çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alma sürecine katılım ve yargıya erişimin tümünün anlaşılması gerektiği fikrindeyiz. Çevre hakkının usul güvencelerinin her biri birer hak olarak kabul edilse de bu haklar birbirinden ayrı düşünülemeyeceğinden, çevresel katılım hakkı anılan usul güvencelerinin tamamını ifade eden bir kavram olarak çalışmamızda kullanılmaktadır.

Çevre hakkının usul güvenceleri olan çevresel bilgiye erişim hakkı, çevresel karar alma süreçlerine katılım hakkı ve yargıya erişim hakları, öğretide katılımcı haklar (*participatory rights*) veya çevresel haklar (*environmental rights*) olarak da ifade edilmektedir²⁸⁰. ES'nin 2. maddesinde de çevresel bilgilere erişim hakkı, çevresel karar alma sürecine halkın katılım hakkı ve çevresel konularda yargıya erişim haklarının tümünün erişim hakları (*access rights*) anlamına geldiği ifade edilmektedir²⁸¹. BM belgelerinde, çevresel katılım hakkının çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alma sürecine katılım ve yargıya erişim olmak üzere erişim hakları olarak anıldığı; ancak erişim hakları denildiğinde bunun çevresel katılım hakkından daha fazlası olduğu, içerisinde ifade özgürlüğü de olmak üzere özgür, önceden bilgilendirilmiş rızayı da kapsadığı ifade edilmektedir²⁸². Öğretide katılımcı haklar olarak da ifade edilen çevre hakkının usul güvenceleri, aslında çevre hakkının maddi boyutundan türetildiğinden maddi hak ile iç içe geçmiştir. Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı denildiğinde, hakkın gerçekleştirilebilmesi için maddi boyuta ek olarak usul

²⁷⁹ MURCOTT, s.197.

²⁸⁰ RICHARDSON/RAZZAQUE, s.175; MAY/DALY, s.217; MAY, s.27; Sumudu ATAPATTU, "The Right to a Healthy Life or the Right to Die Polluted?: The Emergence of a Human Right to a Healthy Environment Under International Law", *Tulane Environmental Law Journal*, Vol:16, No:1, 2002, s.72.

²⁸¹ ECLAC, Escazú Agreement Impelementation Guide, s.67; BM kaynaklarında da anılan haklar erişim hakları olarak zikredilmektedir. Bkz. UNEP, Environmental Rule of Law: Tracking Progress and Charting Future Directions, Nairobi, 2023, Chapter 4.

²⁸² UNEP, Environmental Rule of Law: Tracking Progress and Charting Future Directions, Nairobi, 2023, s.60.

boyutlarının da dikkate alınması gerekmektedir. Usul güvencesi olarak çevresel katılım hakkı sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının gerçekleştirilmesini sağlar²⁸³.

Çevresel bilgilere erişim, çevresel halk katılımı için esastır; çünkü karar verme süreçleri sonunda alınacak kararlar ve bilinçli bir kişisel seçim yapabilmek için gerekli olan gerçekler ve menfaatler hakkında halkın bilgi edinmesi gerekmektedir. Çevresel meselelerde karar alma sürecine katılmamış bir kişi, alınan kararın çevresel bir zarara sebep olduğu veya olabileceği fikrinde ise, yargıya erişim hakkı ile adli veya idari yargı makamları nezdinde dava açmakla, aslında çevre ile ilgili yargısal bir prosedüre katılmış olmaktadır. Dolayısıyla, çevresel katılım hakkı, çevre hakkının usul güvencelerinden biri (çevresel karar alma sürecine katılım) olmasının yanı sıra anılan üç usul güvencesini de içine alacak ve kapsayacak bir şekilde anlaşılmalıdır.

Özellikle iklim değişikliğine dair düzenlemeler içeren uluslararası belgelerde veya antlaşmalarda da çevre hakkının usul güvencesi olan çevresel katılım hakkının izlerini görmekteyiz. İklim değişikliği olgusu, genel olarak çevreye, insan sağlığına, yaşadığımız gezegen üzerindeki fauna, flora ve tüm ekosistem üzerine zamana yayılan zararlı etkiler doğurmaktadır. İklim değişikliğinin kümülatif etkilerinin sebebiyet verdiği doğrudan ve dolaylı zararlı etkileri önlemek için uluslararası belgeler ve antlaşmalarla devletlere birtakım yükümlülükler yüklenmektedir²⁸⁴. Hem çevreye hem de insan sağlığına ciddi anlamda doğrudan veya dolaylı zarar veren iklim değişikliğine yönelik alınacak tedbirleri içerir politikalarda halkın katılımı önem arz etmektedir. Hatta dezavantajlı grup olarak anılan kadınlar, gençler, çocuklar ve yaşlılar gibi hak öznelerinin katılımının ise özel olarak altı çizilmelidir²⁸⁵.

Öğretide, AS her ne kadar çevresel karar alma süreçlerinde halkın katılımının kapsamını belirlemek ve temel ilkeleri ortaya koymak açısından etkili olsa da iklim kanunları, iklim politikaları ve halk katılımı hususlarındaki gelişmeleri ve

²⁸³ BARRITT, s.100; SCHWERDTFEGGER, s.302.

²⁸⁴ Merve ALÇIK ENGÜRÜLÜ, “AİHM’in Çevre İçtihadının İklim Değişikliği Davalarına Uygulanabilirliği”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:72, No:3, 2023, s.1010.

²⁸⁵ İklim değişikliğinin kümülatif doğrudan veya dolaylı etkilerine yaşamlarının erken safhasından itibaren maruz kalma süresi en yüksek olan gençler ve çocuklar bağlamında özellikle iklim değişikliğine dair devletlerin plan, proje, politika veya programlar söz konusu olduğunda çocuğun görüşünün alınması, dinlenilmesi ve katılımının önemine dair Bkz. Merve ALÇIK, “Koruma/Özerklik Dengesinde Çocuğun Dinlenilme Hakkı ve Mahkemeye Erişimi”, **İnsan Haklarında Buluşmak**, (Ed: Şafak Evran Topuzkanamış), İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022, s.180, 181.

değişiklikleri desteklemek için itici bir güç oluşturmadağı ifade edilmektedir²⁸⁶. Dolayısıyla, özel olarak iklim değişikliği bağlamında halkın katılımından ne anlaşıldığının belirlenmesi için iklim politikalarının tasarlanması, uygulanması, yürütülmesi, izlenmesi ve raporlanmasına halkın katılımını teşvik eden bir prosedürün ayrıca bulunması gerekmektedir. Bu prosedür, temelde iklim politikasının geliştirilmesinden önceki bir aşamada başlamalı; iklimle ilgili kararlara halkı dâhil etmeli ve iklim politikası uygulama sürecinin ve nihai etkililiğinin izlenmesini de içermelidir²⁸⁷. BMİDÇS'nin 6. maddesinde, kamuoyunun bilinçlendirilmesi adına iklim değişikliğinin etkileri hususunda bilgilere halkın erişimi; iklim değişikliğinin zararlı etkilerine karşı makul stratejilerin geliştirilmesine halkın katılımı ve bunların yanı sıra bilimsel, teknik ve idarî personelin de anılan hususlarda eğitilmesi gerektiği ifade edilmektedir²⁸⁸. Benzer şekilde, BMİDÇS'de yer alan ilke ve hükümlere dayanan ve BMİDÇS'yi işler hale getirmek üzere yürürlüğe konulan Kyoto Protokolü'nde²⁸⁹ de BMİDÇS'nin 6. maddesine binaen, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından ulusal kapasite geliştirme adına eğitim programlarına uzmanlar yetiştirmek ve ulusal düzeyde iklim değişikliği konusunda halkın farkındalığını artırmak ve halkın bu konuda bilgiye erişimini kolaylaştırmak yükümlülüğü düzenlenmektedir²⁹⁰. Kyoto Protokolünde sera gazı salımlarını sınırlama ve azaltma taahhüdüne binaen salım azaltım projelerinin uygulanması için temiz kalkınma mekanizmaları öngörülmekte; bu mekanizmalara ise paydaşların katılımı düzenlenmektedir. Temiz kalkınma mekanizması kapsamındaki katılım, özel kuruluşları veya kamu kurum ve kuruluşlarını içermektedir²⁹¹. Paydaş katılımı ile, halk, yerel yönetimler ve ilgili STK'ların görüşünün alınması kastedilmektedir. Kyoto Protokolü, imzacı devletlerin çevresel bilgiye erişim taahhütlerini tekrar etmekte; ancak karar alma süreçlerinde halkın katılımına ve yargıya erişime dair açıklamalar içermemektedir²⁹². Son olarak iklim değişikliğine dair uluslararası belgelerden olan PA ile BMİDÇS kapsamında, sözleşmecı devletlerin, iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlamasını ve dayanıklılık geliştirmesini artırmak için iklim değişikliğinin zararlı etkileri karşısında

²⁸⁶ RUPPEL/HOUSTON, s.134.

²⁸⁷ RUPPEL/HOUSTON, s.134.

²⁸⁸ United Nations, United Nations Framework Convention on Climate Change, s.10; MAY/DALY, s.209.

²⁸⁹ UNITED NATIONS, Kyoto Protocol to The United Nations Framework Convention on Climate Change, <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>, (Erişim Tarihi:30.05.2023)

²⁹⁰ Kyoto Protocol to The United Nations Framework Convention on Climate Change, art.10/1(e).

²⁹¹ Kyoto Protocol to The United Nations Framework Convention on Climate Change, art.12/9.

²⁹² CARVALHO/GUPTA, s.130.

alınabilecek tedbirler düzenlenmektedir. PA'nın başlangıcının 14. paragrafında sözleşmenin eğitim, öğretim, halkın farkındalığı, halkın katılımı, halkın bilgiye erişimi ve her düzeyde iş birliğinin önemi teyit edilmiştir. Yine PA'nın 7. maddesinin 5. fıkrasında, iklim değişikliği bağlamında imzacı devletlerin uyum taahhütlerine yönelik yürütecekleri çevre politikalarında veya projelerinde katılımcı bir yaklaşımı benimsemeleri ve uygun olduğu ölçüde yerli halkların bilgisinin de gözetilmesi gerektiği ifade edilmiştir²⁹³. PA'nın 12. maddesinde, Sözleşmeciler devletlerin iklim değişikliği hakkında, kamuoyu farkındalığını, halkın katılımını ve bilgiye erişimini güçlendirmeye yönelik tedbirler almaları gerektiği hüküm altına alınmıştır²⁹⁴. Böylece, iklim değişikliğine dair politikaların tasarlanması sürecine halkın katılımının teşvik edilmesi ve halkın bilgiye erişiminin artırılması gerekliliği hüküm altına alınmaktadır. BMİDÇS, Kyoto Protokolü ve PA, açıkça çevresel halk katılımı hakkını düzenlemeseler de içeriğinde çevresel halk katılımına dair izlerin bulunduğu uluslararası belgelerdir.

Afrika Doğanın ve Doğal Kaynakların Korunması Sözleşmesinin (*African Convention on The Conservation of Nature and Natural Resources*) usul hakları (*procedural rights*) başlıklı 16. maddesinde çevresel katılım hakkı hüküm altına alınmıştır. Anılan maddeye göre, taraf devletler çevresel bilgilerin zamanında ve uygun şekilde yayılmasını sağlamak üzere halkın çevresel bilgilere erişimini, potansiyel olarak önemli çevresel etkisi olan karar alma süreçlerine katılımını ve çevre ve doğal kaynakların korunmasıyla ilgili hususlarda yargıya erişimi sağlayacak hukuki ve düzenleyici tedbirleri benimserler²⁹⁵. Ardından yerel bilgi ve yerli toplulukların geleneksel hakları başlıklı 17. maddede de taraf devletlerin yerel bilgiye erişimi ile bu bilgilerin kullanılması hususunun ilgili yerli topluluğun özgür, önceden bilgilendirilmiş rızasına veya rıza hakkına (ÖÖBR- *right to free, prior and informed consent-FPIC*) tabi olacağı ve yerli toplulukların ilişkili olduğu doğal kaynakların planlanması ve yönetimi ile ilgili süreçlere aktif katılımlarının sağlanması gerektiği düzenlenmiştir²⁹⁶. Afrika kıtasında uygulanan anılan sözleşme ile hem çevresel katılım hakkı tanınmış hem de yerli topluluklar açısından çevresel katılım hakkına özel bir vurgu yapılmıştır.

²⁹³ Paris Antlaşması, madde 7/5; KABOĞLU, Anayasa Hukuku Dersleri, s.319.

²⁹⁴ Paris Antlaşması, madde 12.

²⁹⁵ Afrika Doğa ve Doğal Kaynakların Korunması Sözleşmesi, madde 16.

²⁹⁶ Afrika Doğa ve Doğal Kaynakların Korunması Sözleşmesi, madde 17/2 ve 3.

Arap İnsan Hakları Şartının (*Arab Charter on Human Rights*) 38. maddesinde “Herkesin kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam standardına hakkı vardır; bu, yiyecek, giyecek, barınma, hizmetler ve sağlıklı bir çevre hakkı da dâhil olmak üzere refahını ve insan onuruna yakışır bir yaşamı garanti eder. Taraf Devletler, bu hakları garanti altına almak için kaynaklarına uygun gerekli tedbirleri alırlar.” hükmü ile sağlıklı bir çevre hakkı düzenlenmiştir. Ardından şartın 39. maddesinde ise ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve ruhsal sağlık standardına sahip olma hakkının düzenlendiği maddede devletlerin çevre kirliliğiyle mücadele etmesi ve uygun sanitasyon sistemlerinin sağlanması için tedbirler alması gerektiği düzenlenmektedir²⁹⁷. Öğretide ve çok sayıda uluslararası hukuki belgede her ne kadar çevresel katılım hakkı sağlıklı bir çevre hakkının usul güvencesi olarak kabul edilse de Arap İnsan Hakları Şartının hükümlerini uygulayacak ve yorumlayacak denetim mekanizması bulunmadığından; şartta yer alan sağlıklı çevre hakkının çevresel katılımı içerecek şekilde yorumlanıp yorumlanmayacağı belirsizliğini korumaktadır.

Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği İnsan Hakları Beyannamesinin (*Association of South-East Asian Nations’ (ASEAN) Human Rights Declaration*) 28. maddesinde, herkesin kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkına sahip olduğu belirtilmiş ve bu hakka güvenli, temiz ve sürdürülebilir bir çevreye sahip olma hakkını da kapsayacak şekilde yer verilmiştir²⁹⁸. Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliğinin danışma organı olan Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği İnsan Hakları Komisyonu (*ASEAN Commission on Human Rights*) tarafından hazırlanan Taslak Çevre Hakları Hakkında Halk Bildirgesi (*ASEAN People Draft Declaration on Environmental Rights*) çevresel katılım hakkını detaylı olarak düzenlemektedir²⁹⁹. Taslak bildirge kabul edilecek olursa insan hakları ve çevreyle ilgili ilk bölgesel metin olacaktır. Taslak bildirgenin amaçları arasında “Herkesin, özellikle savunmasız durumdaki kişi grupları için çevresel bilgilere erişim haklarının tam ve etkili bir şekilde uygulanmasını, çevresel karar alma süreçlerine anlamlı kamu katılımını ve hukukun üstünlüğüne dayalı adalete erişimi ve çevresel konularda etkili çözümlerin sağlanmasını teşvik etmek.” yer almaktadır. Yine, taslak bildirgede çevresel

²⁹⁷ Arap İnsan Hakları Şartı, madde 38 ve 39.

²⁹⁸ Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği İnsan Hakları Beyannamesi, madde 28.

²⁹⁹ ASEAN People Draft Declaration on Environmental Rights, https://docs.google.com/document/d/1yXlDdlsZfVNNKlgBV6j9SD_1ZDYOwwqX/edit?rtopf=true&tab=t.0, (Erişim Tarihi:06.11.2024).

meselerde bilgiye erişim, karar alma sürecine katılım ve yargıya erişim detaylı olarak düzenlenmiştir.

Son olarak ayrıca ve açıkça çevresel katılım hakkı veya çevre hakkını içermese de yerli halkların kültürlerini ilgilendiren konularda onlarla istişare etme ve çevresel zarara yol açabilecek faaliyetlerle ilgili karar alma sürecine katılma hakkını sağlama yükümlülüğünü düzenleyen BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinin (ESKHS- *United Nations International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*) 15. maddesinin 1. fıkrasının (a) bendinde yer alan kültürel yaşama katılma hakkı çevresel katılım hakkı ile kesişen yönleri olan haklardan biridir. Keza, azınlık veya yerli topluluğun, azınlık veya yerli kültüründen yararlanılmasına bağlı olabilecek çevreyi etkileyen karar alma süreçlerine katılımını sağlama yükümlülüğünü düzenleyen MSHS'nin 27. maddesinde yer alan azınlıkların kültürlerinden faydalanma hakkı ve BM Çocuk Hakları Sözleşmesinin 12. maddesinde yer alan çocuğun dinlenilme hakkı da çevresel katılım hakkı ile kesişen yönleri olan haklardandır. Anılan haklar, çevresel katılım hakkının özneleri olan çocukların veya yerli halkların ilgili karar alma süreçlerine katılımını kapsamakta olup, bu yönüyle bu sözleşmeleri uygulayan denetim organlarınca belirli başvurularda çevresel katılım hakkını içerecek şekilde yorumlanmaktadır.

b) Çevresel Katılım Hakkının Anayasalardaki Yeri ve Bölgesel Yargı Mekanizmaları Nezdinde Anlamı

Uluslararası antlaşmalar ve belgelerin dışında çevre hakkının usul güvencesi olan çevresel katılım hakkı, AS'nin kabulü sonrasında 1990'lı yılların sonlarından itibaren kabul edilen anayasaların çoğunda anayasal bir hak olarak formüle edilmeye başlanmıştır³⁰⁰. Henüz çevresel katılım hakkının gelişmediği dönemlerde kabul edilen anayasalarda her ne kadar çevresel katılım hakkına rastlanmasa da kanunlarda ve kanun altı düzenlemelerde bu hakka yer verilebilmektedir. Çevresel katılım hakkının anayasalarında açıkça yer almadığı ülkeler, zaten çevresel katılım hakkını düzenleyen

³⁰⁰MAY, s.44; İlerleyen başlıklarda Çevresel Katılım Hakkının Kapsamı başlığının alt başlığı olan Hakkın Öznesi: Herkes başlığı altında çevresel katılım hakkına yer veren anayasalara ve bu anayasaların ilgili hükümlerine değinilecektir.

uluslararası antlaşmaları kabul ettiklerinden, bu antlaşmalardan kaynaklanan taahhütlerini iç hukuklarına aktarmak suretiyle uygulayabilme imkânına sahiptirler.

Çevresel katılım hakkının anayasada açıkça yer almadığı hallerde dahi, salt maddi anlamda çevre hakkının anayasada yer alıyor oluşu, çevre hakkının usul güvencesi olan çevresel katılım hakkının da zımnen anayasal düzeyde mevcut olduğu yönünde yorumlanabilir. Çünkü, çevre hakkı maddi yönünün yanı sıra usul yönünü de bir bütün olarak içerisinde barındırmaktadır. Bazı ülkeler ise, anayasalarında ayrı ve açık bir çevresel katılım hakkı bulunmamasına rağmen, kamu işlerine katılma hakkı, ifade özgürlüğü, bilgi edinme ve dilekçe hakkı, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı veya hak arama özgürlüğü gibi temel insan hak ve özgürlüklerine dayanmak suretiyle uygulamada içtihatlarla çevresel halk katılımının gerçekleştirilmesini sağlayabilmektedirler³⁰¹.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM- *European Court of Human Rights- ECtHR*) de çevre hakkının usul güvencelerini, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS- *European Conventions on Human Rights- ECHR*) kapsamında açıkça düzenlenen bir çevre hakkı veya çevresel katılım hakkı bulunmamasına rağmen somut olayda belirli koşulların bulunması halinde özel hayata ve aile hayatına saygı hakkına dayandırmak suretiyle tanımaktadır³⁰². AİHM içtihadında çevresel katılım hakkını AİHS'in 8. maddesinde yer alan özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının usul boyutunda ele alarak³⁰³; kişilerin çevresel bilgilere erişimi, karar alma sürecine katılımları ve yargıya başvurabilmeleri hususunda devletlere yükümlülük yüklemektedir. AİHM de özel olarak çevresel karardan etkilenenlerin karar alma sürecine katılma hakkına sahip olduğunun altını çizmektedir. Ancak çevreyi korumaya yönelik bir halk davası (*actio popularis*) Mahkeme tarafından öngörülmemektedir³⁰⁴.

³⁰¹ MAY, s.44, 45 ve 46.

³⁰² Nihan YANCI ÖZALP, "Çevresel Haklara İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Yaklaşımı", **Anayasa Hukuku Dergisi**, Cilt:2, Sayı:13, 2013, s.82; ALÇIK ENGÜRÜLÜ, s.1011 vd.

³⁰³ Svitlana KRAVCHENKO/John E. BONINO, "Interpretation of Human Rights for the Protection of the Environment in the European Court of Human Rights", **Global Business & Development Law Journal**, Vol:25, Issue:1, 2012, s.271.

³⁰⁴ *Cordella ve diğerleri/İtalya*, Başvuru No:54414/13 ve 54264/15, K.T.24.06.2019, §100; ALÇIK ENGÜRÜLÜ, s.1019; AİHS kapsamında çevresel katılım hakkının öznesinin karardan etkilenen/menfaat sahibi olan kişilerle sınırlı olması, Sözleşmenin 34. maddesindeki "Bu sözleşme ve protokollerinde tanınan haklarının Yüksek Sözleşmeciler tarafından biri tarafından ihlal edilmesinden dolayı mağdur olduğunu öne süren her gerçek kişi, hükümet dışı kuruluş veya kişi grupları Mahkemeye başvurabilir." ve Sözleşmenin 35. maddesinde kabul edilemezlik koşullarında "başvurucunun önemli bir zarar görmemiş olması" şartlarının aranmasından kaynaklanmaktadır. AİHM'in çevresel meselelerde mağdur sıfatı ile ilgili olarak Bkz. ALÇIK ENGÜRÜLÜ, s.1019-1021.

Benzer şekilde Afrika kıtasında yürürlükte olan bölgesel insan hakları belgelerinden olan Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartının, diğer bir deyişle Banjul Şartının, (AfİHHŞ- *African Charter on Human and Peoples' Rights*) 24. maddesinde yer alan halkların tatmin edici bir çevre hakkı (*right to a satisfactory environment*) olarak ifade edilen hakkın usuli içeriğinin kişinin çevresini etkileyen bilgilere erişim hakkını, çevresel etki değerlendirmesi de dâhil olmak üzere çevreyi etkileyen kararlara katılma hakkı ve yargıya erişim hakkını içerdiği açıkça kabul edilmektedir³⁰⁵. Yine, *Maputo* Protokolü olarak da bilinen AfİHHŞ'ye ek Afrika'daki Kadın Haklarına İlişkin Protokolde sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı ile sürdürülebilir kalkınma hakkı kapsamında kadınların katılımlarının sağlanması hususunda hükümler bulunmaktadır. Afrika kıtasındaki bölgesel insan hakları mahkemesi olan AfİHHM'nin ise bu çalışmanın yazıldığı esnada doğrudan çevresel katılım hakkını ele aldığı bir kararı henüz bulunmamaktadır³⁰⁶.

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi (*American Convention on Human Rights*) diğer adıyla San Jose paktı (*Pact of San Jose*) sağlıklı bir çevre hakkını içermemektedir. Daha sonra kabul edilen Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara Dair Ek Protokol (*Additional Protocol to The American Convention on Human Rights in The Area of Economic, Social and Cultural Rights*) diğer adıyla San Salvador protokolünün 11. maddesi ile sağlıklı bir çevre hakkı ve 14. maddesiyle topluluğun kültürel yaşama katılma hakkı olarak da anılan kültürden yararlanma hakkı (*right to benefits of culture*) kabul edilmiştir. Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ve ek protokolünde ayrıca ve açıkça çevresel katılım hakkı bulunmasa da Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin denetim organı olan Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesinin (AAİHM- *Inter-American Court of Human Rights-IACtHR*) içtihadı ve danışma görüşü ile sağlıklı bir çevre hakkı ile kültürden yararlanma hakkı bağlamında çevresel katılım hakkı tanınmaktadır³⁰⁷.

³⁰⁵ Sunday Bontur LUGARD, "The Human Right to a Satisfactory environment and The Role of The African Court on Human and Peoples' Rights", **KAS African Law Study Library**, Vol:8, No:3, 2021, s.404; Emeka POLYCARP AMECHI, "Enhancing Environmental Protection And Socio-Economic Development In Africa: A Fresh Look At The Right To A General Satisfactory Environment Under The African Charter On Human And Peoples' Rights", **Law, Environment and Development Journal** Vol:5, No:1, 2009, available at <http://www.lead-journal.org/content/09058.pdf> s.63 ve 72.

³⁰⁶ LUGARD, s.410.

³⁰⁷ Bkz. çalışmanın İkinci Bölümünde yer alan *I. Yargısal Nitelikteki Çevresel Halk Katılımı Modelleri, B. Uluslararası ve Bölgesel Düzeyde Yargı Mekanizmaları Modelleri, b) Amerikalılar Arası İnsan*

Çevre hakkının usul güvencesi olan çevresel katılım hakkı, temelini uluslararası antlaşmalar ile belgelerden almakta olup; anayasalarda, iç hukuk mevzuatında, tarafı olunan uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan taahhütlerin iç hukuka aktarılması suretiyle veya anayasalarda bulunan ilgili temel hak ve özgürlüklerin içtihatlarla yorumlanması suretiyle farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

3. Çevresel Katılım Hakkının Yerli Halklar Açısından Bir Görünümü: Yerli Halkların Özgür, Önceden Bilgilendirilmiş Rızası

Yerli halkların³⁰⁸ (*indigenous peoples*) katılım hakkı, onların haklarını tanıyan uluslararası antlaşmalar ve belgeler aracılığıyla son otuz yılda aşamalı olarak gelişmiş ve gelişmeye ve güncellenmeye de devam etmektedir³⁰⁹. Yerli halkların ÖÖBR'si yerli toplulukların kendi kaderini tayin hakkının bir tezahürü olarak kendilerini etkileyebilecek her türlü tedbire özgür ve bilgilendirilmiş bir şekilde rıza göstermeleri anlamına gelmekte olup; yaşadıkları çevre açısından düşünüldüğünde çevresel katılım hakkı ile örtüşmektedir. ÖÖBR, yerli halkın hiçbir zorlama ve manipülasyona maruz kalmaksızın, çevre ile ilgili herhangi bir proje veya faaliyetin başlamasından önce, bu proje veya faaliyetin kapsamı, potansiyel etkileri, nedenleri, süresi gibi hususlarda tatmin edici ve doğru bilgiyi almaları koşuluyla onaylarının veya rızalarının alınması olarak ifade edilebilir³¹⁰.

Hakları başlığı altında AAİHM'ye dair açıklamalar ve AAİHM'nin *Lhaka Honhat* Yerli Topluluğu Derneği/Arjantin kararı; devletlerin muhtemel çevresel zararlara ilişkin çevresel bilgilere erişimi garanti altına almak, çevresel etkiyle ilgili karar alma süreçlerine halkın katılım hakkını güvence altına almak ve çevreyle ilgili devlet yükümlülüklerini yerine getirmek için yargıya erişim hakkını güvence altına almak gibi usul yükümlülükleri bulunduğu dair AAİHM'nin OC-23/17 sayılı danışma görüşü için Bkz. çalışmanın İkinci Bölümünde yer alan *I. Yargısal Nitelikteki Çevresel Halk Katılımı Modelleri, C. Yargısal Modeller İçerisinde Yer Alan Katılımı Sağlayan Araçlar, Usuli Prosedürler, c) Çevresel Meselelerde Uluslararası Yargı Mekanizmalarından Danışma Görüşü İstenmesi Sürecindeki Yazılı Görüşler* başlığı altındaki açıklamalarımız.

³⁰⁸ Yerli halklar kavramı çalışmamızda yer yer yerli topluluklar olarak da ifade edilmiştir. Yerli topluluklar ile çalışmamızda kastedilen yerli halklardır.

³⁰⁹ Ricardo PEREIRA, "Public Participation, Indigenous Peoples' Land Rights and Major Infrastructure Projects in The Amazon: The Case for a Human Rights Assessment Framework", **Review of European, Comparative & International Environmental Law**, Vol:30, No:2, 2021, s.188.

³¹⁰ BARELLI, s.3; UNITED NATIONS, Regional Agreement on Acces to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and Carriibbean, (Escazú Agreement), <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2018/03/20180312%2003-04%20PM/CTC-XXVII-18.pdf>, (Erişim Tarihi:05.06.2023), 2018, s.57; ANTONIA-TIGRE-SLINGER, s.13.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (*International Labour Organisation*) 169 numaralı Yerli ve Kabile Halkları Sözleşmesinin 16. maddesinde, yerli halkların bulundukları topraklardan çıkartılmasının gerekli olduğu istisnai durumlarda, ÖÖBR'lerinin alınması gerektiği; yerli halkların rızasının alınmadığı durumlarda ise onların etkili bir şekilde temsil edilmesine fırsat sağlayan, mümkün olduğu kadar kamuya açık soruşturmalar da dâhil olmak üzere, yalnızca ulusal kanun ve yönetmeliklerle belirlenen uygun prosedürlerin takip edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Aynı Sözleşmenin 6. maddesinde ise, devletler; yerli halkların kendilerini ilgilendiren politika ve programlardan sorumlu kurumlardaki ve idari organlardaki, karar alma süreçlerinin her aşamasına, en azından nüfusun diğer kesimleriyle eşit ölçüde, özgürce katılabilmelerini sağlayacak araçları oluşturmakla yükümlü kılınmıştır. Anılan Sözleşme, ÖÖBR'ye yollama yapan resmi ve bağlayıcı tek uluslararası belgedir³¹¹. Bu maddede, yerli topluluklara danışılma hakkı ifade edilmektedir. Özellikle yerli halkların topraklarına dair meselelerde danışılma hakkından söz edilmekte olup; aynı zamanda çevresel katılım haklarına da işaret edilmektedir. Öğretide, ÖÖBR yerli halkların yaşadıkları çevreyi etkileyen meselelerde çevresel karar alma süreçlerine halkın katılımı kavramıyla ilişkilendirmektedir³¹². Fikrimizce de ÖÖBR, yerli halklar özelinde çevresel katılım hakkının bir görünümünü oluşturmaktadır. 2007 yılında BM Genel Kurulunda Yerli Halkların Haklarına Dair Deklarasyonun kabul edilmesiyle, yerli halkların haklarının tanınmasının yanı sıra, onların atalarının topraklarını etkileyen herhangi bir faaliyetin ön koşulu olarak ÖÖBR'ye vurgu yapılmıştır³¹³. Hem 169 numaralı Sözleşme hem de anılan deklarasyona göre, yerli halkların toprakları ve doğal kaynakları söz konusu olduğunda, yerli halkla istişare yürütülmesi zorunludur³¹⁴.

ESKHS'nin denetim organı olan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (ESKHK- *Committee on Economic, Social and Cultural Rights-CESCR*) kabul ettiği 24 numaralı genel yorum ile ÖÖBR'yi ilkesel düzeyde tanımakta ve kabul etmektedir. ESKHK'ye göre,

³¹¹ Belen Olmos GIUPPONI, "Free, Prior and Informed Consent (FPIC) of Indigenous Peoples before Human Rights Courts and International Investment Tribunals", *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol:25, No:4, 2018, s.487; PEREIRA, s.187.

³¹² BARELLI, s.3; GIUPPONI, s.498.

³¹³ Food and Agriculture Organisation of The United Nations, Free Prior and Informed Consent An Indigenous Peoples' Right and A Good Practice for Local Communities, Manual for Project Practitioners, <https://www.refworld.org/pdfid/57fdec864.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.09.2023), s.4.

³¹⁴ PEREIRA, s.189.

“Yerli halk topluluklarının atalarının topraklarıyla ilgili kültürel değerleri ve hakları özellikle risk altındadır. Taraf Devletler ve işletmeler, onların geleneksel olarak sahip oldukları, ikamet ettikleri veya başka şekilde kullandıkları veya edindikleri topraklar, bölgeler ve kaynaklar da dâhil olmak üzere, yerli halkların haklarını etkileyebilecek tüm konularda yerli halkların özgür, önceden ve bilgilendirilmiş rızası ilkesine saygı duymalıdır.”³¹⁵

Yerli halkların ÖÖBR hakkı, uluslararası başvurularda, bölgesel insan hakları mahkemelerinde ve hatta yatırım tahkiminde yapılan başvurularda karşımıza çıkmaktadır. Genellikle yerli halkların kültür ve arazi hakları ile bu araziler üzerinde bulunan doğal kaynak rezervlerinin çıkartılması hakkındaki uyuşmazlıklar kapsamında uzun bir geleneğe sahiptir³¹⁶. ÖÖBR hakkının açıkça yer aldığı tek anayasa Ekvador Anayasasıdır. Ekvador Anayasasının yerli halkların haklarının zikredildiği 57. maddesinin 7. fıkrası açıkça yerli halkların ÖÖBR hakkından bahsetmektedir. Anılan fıkra yerli halklara ait arazilerde bulunan ve çevresel veya kültürel açıdan yerli halkları ilgilendiren petrol ve madenler gibi yenilenemeyen kaynakların araştırılması, üretilmesi ve pazarlanması hakkında yürütülecek plan ve programlar açısından yerli halkların makul bir süre içerisinde özgür, önceden bilgilendirilmiş rızasının alınması gerektiği, yerli halkların bu plan ve projelerden elde edilecek kâra katılabilecekleri, doğan sosyal, kültürel ve çevresel zararlar sebebiyle tazminat alabilecekleri hususları düzenlenmektedir. Ayrıca, bu madde ile yerli halkların ÖÖBR’lerinin zorunlu olarak alınması gerektiği ve yetkili makamların bu rızayı zamanında alması gerektiği lüzumu, buna karşılık rızanın alınamaması halinde Anayasada ve kanunlarda öngörülen adımların atılacağı belirtilmektedir³¹⁷. Bu düzenleme ile her ne kadar yerli halkların ÖÖBR hakkı açıkça tanınsa da ve zorunlu olarak alınması gerektiği belirtilse de rızanın alınamaması halinde Anayasada ve kanunlarda öngörülen adımların atılacağı ifade edilmesi bizi aslında yerli halkların

³¹⁵ UNITED NATIONS, CESCR, General Comment No. 24 (2017) on State Obligations Under The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in The Context of Business Activities, E/C.12/GC/24, 10 August 2017, <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/2017/en/122356> (Erişim Tarihi: 11.04.2024), parag.12.

³¹⁶ GIUPPONI, s.487; Mihnea TĂNĂSESCU/Elizabeth MACPHERSON/David JEFFERSON/Julia TORRES VENTURA, “Rights of Nature and Rivers in Ecuador’s Constitutional Court”, **The International Journal of Human Rights**, 2024, s.15.

³¹⁷ 2008 Ekvador Anayasası, madde 57/1(7).

ÖÖBR hakkının mutlak surette alınması gerekmediği ve rızanın ihtiyari bir niteliğinin olduğu neticesine götürmektedir.

ÖÖBR hakkı daha ziyade Latin Amerika’da Amazon yağmur ormanlarının bulunduğu topraklara sahip devletlerin ulusal mevzuatlarında yer bulmaktadır³¹⁸. Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin yarı yargısal denetim organı olan Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu (AAİHK- *Inter-American Commission of Human Rights- IACHR*) önüne gelen başvurularda, ÖÖBR hakkını zikrederek kararlar vermektedir³¹⁹. Yine benzer şekilde AAİHK’nin talebiyle AAİHM önüne gelen yerli toplulukların mülkiyet haklarına ilişkin uyuşmazlıklarda AAİHM, ÖÖBR hakkı veya danışma hakkı (*right to consultation*) olarak ifade edilen hakları açıklamak ve incelemek suretiyle kararlar vermektedir³²⁰.

Afrika’daki yerli halklar açısından da ÖÖBR’nin anılan benzer uyuşmazlıklarda tanınması ve uygulanması söz konusudur. AfİHHK tarafından yerli halkların geleneksel olarak sahip oldukları topraklarda kolektif hakları haiz olduklarına dair verilmiş kararlar bulunmaktadır³²¹. Dolayısıyla ÖÖBR, Afrika’da AfİHHK tarafından verilen kararla tanınmış ve hukuken koruma altına alınmıştır.

Öğretide, bu hakkın kesin ve herkesçe kabul edilmiş bir tanımı bulunmamakta; yerli halkların toprakları üzerinde etki gösteren kalkınma projelerinin yürütülmesini reddetme hakkı veya temel haklardan kaynaklanan bir türev, diğer bir deyişle türetilmiş hak veya ilke olarak ifade edilmektedir³²². ÖÖBR, yerli halkların toprak, bölge ve doğal kaynaklara dair kendi kaderini tayin haklarını tesis etmekte; yerli

³¹⁸ Maria ANTONIA TIGRE/Sarah C. SLINGER, “A Voice in The Development of Amazonia: The Constitutional Rights to Participation of Indigenous Peoples”, **Indigenous Amazonia, Regional Development and Territorial Dynamics**, (Eds: Walter Leal Filho, Victor T. King and Ismar Borges de Lima), Switzerland: Springer, 2020, s.8.

³¹⁹ Anılan başvurular ve AAİHK’nin verdiği kararlar için Bkz. çalışmamızın İnsan Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşmeler Nezdinde Oluşturulan Komite ve Benzeri Organ Şeklindeki Modeller başlığı altında Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu başlığı.

³²⁰ Anılan başvurular ve AAİHM’nin verdiği kararlar için Bkz. çalışmamızın B. Uluslararası ve Bölgesel Düzeyde Mevcut Yargı Mekanizmaları, 2. Bölgesel Düzeyde Mevcut Yargı Mekanizmaları Modelleri b) Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi başlığı.

³²¹ Leonardo J. ALVARADO, **Study on Consultation and Free, Prior and Informed Consent with Indigenous Peoples in Africa**, The International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA), 2022, s.10; Anılan kararlar için Bkz. çalışmamızın C. İnsan Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşmeler Nezdinde Oluşturulan Komite ve Benzeri Organ Şeklindeki Modeller 4. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu başlığı.

³²² GIUPPONI, s.486.

halkların hayatlarını ve çevrelerini etkileyen kararlara katılmalarını sağlamaktadır³²³. ÖÖBR, yerli halkların kendilerini ve yaşadıkları bölgeyi etkileyen bir projeye izin vermelerine veya vermemelerine olanak tanıyan özel bir haktır; bununla birlikte projenin uygulanacağı koşulların müzakere edilmesine de imkân sağlanmaktadır³²⁴. Ayrıca, ÖÖBR karar alma aşamasında, başlı başına yerli halkların kendi bağımsız ve kolektif tartışmalarını yürütebildikleri bir süreci de ifade etmektedir³²⁵. Yerli halklar, danışma ve katılım hakkını kullanırlarken, toprak hakları da dâhil olmak üzere kendilerini ve çevrelerini ilgilendiren tüm konularda müzakere yürütme ve karar alma süreçlerine katılma hakkına sahiptir³²⁶.

Uygulamada ÖÖBR'nin iki farklı hususta önem arz ettiği belirtilmektedir: bunlardan ilki istişare, ikincisi ise rıza veya onaydır. Uluslararası mahkemelerin yorumuyla, devletlere belirli kriterlere göre yerli topluluklarla istişare yükümlülüğü yüklenmektedir. İstişare yükümlülüğüne uyulmaması halinde, devletin sorumluluğu doğmaktadır. İstişare ve rızanın yumuşak veya sert oluşuna göre ÖÖBR'nin ifade ettiği anlam farklılaşmaktadır. İstişare ve rızanın yumuşak türü denildiğinde, yerli toplulukların çevrelerini veya topraklarını ilgilendiren bir mesele hakkında istişare etme ve söz sahibi olma hakkı anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, istişarenin yürütülmesi ve bu istişare ile konu hakkındaki görüşlerinin alınması söz konusudur. İstişare ve rızanın sert türü denildiğinde ise, istişare ve danışma eşiğinin de üzerinde olacak şekilde mesele hakkında adeta veto olarak nitelendirilebilecek bir ret yetkisi anlaşılmaktadır³²⁷. Bu noktada, yerli halkların kesin bir rızası veya onayı aranmaktadır³²⁸. Kesin bir rıza veya onayın verilmemesi halinde çevreyi ilgilendiren plan veya projenin yürütülmesi mümkün olamamaktadır. Bu durumda, yerli halkın çevresel meseleye katılımında her zaman çevrenin korunması amacına hizmet edecek kararlar alamayacağı, aksine çevrenin korunamaması sonucuna yol açacak kararlar alabileceği riski bulunmaktadır. Bu riskin değerlendirilmeyerek yerli halka çevresel

³²³ Food and Agriculture Organisation of The United Nations, Free Prior and Informed Consent An Indigenous Peoples' Right and A Good Practice for Local Communities, Manual for Project Practitioners, s.5.

³²⁴ Food and Agriculture Organisation of The United Nations, Free Prior and Informed Consent An Indigenous Peoples' Right and A Good Practice for Local Communities, Manual for Project Practitioners, s.13.

³²⁵ Food and Agriculture Organisation of The United Nations, Free Prior and Informed Consent An Indigenous Peoples' Right and A Good Practice for Local Communities, Manual for Project Practitioners, s.13; GIUPPONI, s.496.

³²⁶ GIUPPONI, s.490.

³²⁷ GIUPPONI, s.494.

³²⁸ CLAVERO, s.41.

meselelerde kesin bir rıza veya onay yahut veto yetkisinin verilmesi çevrenin korunması amacını gerçekleştirmek adına sakıncalıdır³²⁹.

Ayrıca, ES'nin 7. maddesinin 15. fıkrasında, her bir sözleşmeci tarafın yerli toplulukların haklarına dair ulusal mevzuata ve uluslararası yükümlülüklerle uyulmasını garanti etmesi gerektiği ifade edilmiştir. ES'nin diğer çevresel halk katılımına ilişkin hükümleri yerli halklara özgülenmemiş olsa da tüm bu hükümlerin yerli halklar açısından da uygulanacağı şüphesizdir. Buna karşılık ES, yerli halklarla ilgili 7. maddesine eklenebilecek ÖÖBR hakkına açıkça yer vermemesi sebebiyle öğretide eleştirilmektedir³³⁰. Bu eleştiri, ÖÖBR'nin yerli halklar açısından çevresel katılımın bir görünümü olduğunu dolaylı yoldan ortaya koymaktadır. Çünkü, ES çevresel halk katılımını konu edinen bir uluslararası sözleşmedir. Latin Amerika ve Afrika kıtalarında yerli halklar açısından ÖÖBR olarak ifade edilen hak, içerik ve kapsam olarak çevresel katılım hakkının yerli halklara özgülenmiş bir türü olarak değerlendirilmelidir.

C. Çevresel Katılım Hakkının Kapsamı

1. Hakkın Öznesi: Herkes

a) Gerçek Kişiler

Çevre hakkının usul güvencesi olarak çevresel katılım hakkının öznesi de çevre hakkı gibi herkeştir. Herkes, çevresel bilgiye erişim hakkına, çevresel meselelere dair karar alma süreçlerine katılma hakkına ve çevresel meselelerde yargıya erişim hakkına, özetle bir bütün olarak çevresel katılım hakkına sahiptir. Haklar, öznelerine talep edebilme; karşılığında da hakkın yükümlüsünden bir şeyi yapmasını yahut bir şeyi yapmaktan kaçınmasını isteme yetkisi vermektedir³³¹. Herkes, birey olarak tek başına veya başkalarıyla birlikte topluluk olarak çevresel meselelere katılmayı talep

³²⁹ Bu hususta Bkz. Bkz. II. Çevresel Halk Katılımının Hukuki Çerçevesi, C. Çevresel Halk Katılımının Kapsamı, 1.Hakkın Öznesi: Herkes, a) Gerçek Kişiler, (2) Dezavantajlı Gruplar, (c) Yerli Halklar başlığı altında yer alan 108. sayfadaki açıklamalarımız.

³³⁰ PERREIRA, s.194.

³³¹ Rona AYBAY / Demirhan Burak ÇELİK, **İnsan Hakları Hukuku**, 5. Bası, İstanbul: Der Yayınları, 2022, s.4.

edebilme yetkisine sahiptir. Bu anlamda çevresel katılım hakkının öznesi hem bireysel olarak kişiler hem de kolektif olarak kişi grubu veya topluluklardır.

Halkı meydana getiren herkes, her bir kimse, kişisel olarak, başkalarıyla birlikte veya bir kişi topluluğu adına o topluluğu temsil edenler; çevreyi doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren tüm meselelerde konu hakkında bilgiye erişme, danışma, müzakere etme, karar alma ve nihayetinde alınan kararda görüş ve önerilerin ne şekilde dikkate alındığı konusunda bilgilendirilmeyi de kapsayacak şekilde müdahil olunan süreçlere katılma ve bu süreçler sonunda veya sürece katılım göstermemiş olsa da çevre ile ilgili alınan her türlü idari veya yargısal karara karşı yargıya başvurma hakkına sahiptir.

Çevresel katılım hakkının öznesi bazen herkes ifadesinden daha dar bir kişi grubunu kastedecek şekilde belirlenebilmektedir. Çevresel halk katılımının sahibini belirlerken, ilgili kişiler, ilgili vatandaşlar, hukuki bir menfaati olanlar, etkilenen veya etkilenecek kişi veya kişi grupları, yöre halkı, ilgili kamu veya özel hukuk tüzel kişileri veya kişi grupları şeklinde farklı belirlemeler kullanıldığı görülmektedir³³². Rio deklarasyonunun 10. ilkesini temel alan ve çevresel katılım hakkının doğrudan düzenlendiği uluslararası antlaşmalar olan AS ve ES'ye göre çevresel katılım hakkının öznesi şöyle düzenlenmektedir: AS'nin 5. maddesinde, taraf devletlerin çevresel bilgiyi halka sunmaları gerektiğinden; 7. maddesinde taraf devletlerin, çevreye ilişkin plan ve programların şeffaf ve adil bir çerçevede hazırlanması sırasında, halka gerekli bilgileri sunarak halkın katılımını sağlayacak uygun pratik ve/veya diğer düzenlemeleri yapmakla yükümlü olduğundan; 8. maddesinde taraf devletlerin çevre üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilecek idari düzenlemelerin ve diğer genel olarak uygulanabilir yasal olarak bağlayıcı kuralların kamu yetkilileri tarafından hazırlanması sırasında, uygun bir aşamada ve seçenekler hala açıkken, etkili halk katılımını teşvik etmesi gerektiğinden; 9. maddesinde ise, taraf devletlerce, kişilerin çevresel bilgiye erişim taleplerinin reddedilmesi veya yanıtlanmaması halinde, o kişinin bir mahkeme veya kanunla kurulmuş bağımsız ve tarafsız bir organ nezdinde yargıya erişim hakkının sağlanması gerektiğinden bahsedilmektedir³³³. AS'de düzenlenen çevresel usul haklarının öznesinin -lafzi olarak madde metninde açıkça yer almasa da- halk

³³² TURGUT, s.70.

³³³ Aarhus Sözleşmesi, madde 5, 6, 7, 8 ve 9.

(*public*) olduğu düşünülmelidir. Sözleşmenin bazı maddelerinde ise hakkın belirli bir yönünün öznesinin menfaat şartı gözetilmek suretiyle “ilgili halk” (*public concerned*) olarak ifade edildiği görülmektedir³³⁴. Çevresel meselelerde verilen karar veya politikanın sonucundan en fazla etkilenenlerin daha fazla sonucu belirleme şansına sahip olması gerektiği mantığından hareketle Sözleşmede halk ve ilgili halk kavramları arasında ayırım yapılmıştır³³⁵. Öğretide SAVAŞAN, menfaat kavramının çevre söz konusu olduğunda mutlaka somut bir menfaate karşılık gelmesinin mümkün olmadığını; çevrenin durumunun zamana yayılan hali göz önüne alınarak şu an menfaat olmasa dahi ileriki bir zamanda var olabilecek bir menfaat de olabileceğinin altını çizmektedir³³⁶.

Çevresel halk katılımını düzenleyen bir diğer uluslararası sözleşme olan ES’ye bakıldığında çevresel katılım hakkının öznesi açısından AS’de yapılan halk/ilgili halk ayrımı olmamakla birlikte; ES’nin 2. maddesinin (d) ve (e) bentlerinde halk (*public*) ve savunmasız durumda olan kişiler veya gruplar (*persons or groups in vulnerable*

³³⁴ AS’de, çevresel katılım hakkının öznesi halk yani herkes olarak belirlenmişken; sözleşmenin bazı maddelerinde hakkın bazı yönleri açısından “ilgili halk” kavramına vurgu yapılmaktadır. AS’nin tanımlar başlıklı ikinci maddesinde, halk ve ilgili halk tanımları yapılmaktadır. Sözleşmeye göre, “Halk, bir veya daha fazla gerçek veya tüzel kişiyi ve ulusal mevzuat veya uygulamaya uygun olarak bunların derneklerini, kuruluşlarını veya gruplarını ifade eder (Aarhus Sözleşmesi, madde 2/4). Sözleşmenin bazı kısımlarında, hakkın öznesi ilgili halk olarak ifade edilmektedir. Sözleşmeye göre, “İlgili halk, çevresel karar verme sürecinden etkilenen veya etkilenmesi muhtemel olan veya bu karar alma sürecinde çıkarı olan halk anlamına gelir” (AS madde 2/5). İlgili halk vurgusu yapılan kısımlarda, hakkın belirtilen yönüne dair öznesinin menfaatli olan halk olarak halka nazaran daha dar bir kesimdir. Bu noktada, hakkın öznesinin ilgili halk olarak belirtildiği kısımlar açısından, hakkın öznesinin kim olacağının belirlenmesinde menfaat şartının gözetilmesi gerektiği söylenebilecektir. AS’nin belirli faaliyetlere ilişkin kararlara halkın katılımı başlıklı altıncı maddesinin ikinci fıkrasında, çevresel karar alma prosedürünün erken safhalarında, kamu duyurusu yoluyla veya duruma göre bireysel olarak, diğer hususların yanı sıra, yeterli, zamanında ve etkili bir şekilde aşağıdaki konularda bilgilendirileceklerin ilgili halk olduğu belirtilmiştir. Yine, altıncı maddenin beşinci ve altıncı fıkralarında da taraf devletlerin faaliyetlere dair karar alma sürecinde ilgili halkı belirlemeye, tartışmalara katılmaya ve başvurularının amaçlarına ilişkin bilgi sağlamaya teşvik etmesi; taraf devletlerin yetkili kamu makamlarından, ulusal mevzuatın gerektirdiği hallerde talep üzerine, ücretsiz olarak ve elde edilir edilmez ilgili halkın karar alma süreciyle ilgili tüm bilgilere inceleme erişimine izin vermesini talep etmesi hususlarını hüküm altına almaktadır. Akabinde, Sözleşmenin yargıya erişime dair dokuzuncu maddesinde yargıya başvuru hakkının ilgili halka ait olduğu ve yeterli menfaatin ve bir hakkın zedelenmesinden ne anlaşılabileceğinin, ulusal hukukun gereklerine uygun olarak ve bu Sözleşme kapsamında ilgili halkın yargıya erişiminin sağlanması amacına uygun olarak belirleneceği ifade edilmektedir. (UNECE, Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters, (Aarhus Convention) <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.04.2023); UNECE, The Aarhus Convention An Implementation Guide, s.55, 56, 57.)

³³⁵ UNECE, The Aarhus Convention An Implementation Guide, s.119; UNECE, Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters, <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.04.2023); EBBESSON, s.57.

³³⁶ SAVAŞAN, s.60.

situations) şeklinde bir ayrım bulunmaktadır³³⁷. AS metninde savunmasız kişi veya gruplar açısından yapılan özel bir tanım veya vurgu bulunmamaktadır³³⁸. ES'nin bazı maddelerinde zikredilen savunmasız durumda olan kişiler veya gruplar ifadesi, anılan kişiler veya grupların çevresel halk katılımı mekanizmalarına aktif, zamansal olarak erken bir aşamada etkili bir şekilde dâhil edilmelerinin desteklenmesi ve bunların çevresel halk katılımının kolaylaştırılması için yapılan vurgunun bir karşılığı olarak düşünülmelidir³³⁹. Bu durumda olan kişiler de esasen halk kapsamına girmektedirler. ES'nin diğer hükümlerinde savunmasız durumda olan kişiler veya grupların çevresel halk katılımının desteklenmesi ve kolaylaştırılması adına sıklıkla zikredildiği görülmektedir³⁴⁰. ES çerçevesinde hakkın öznesi açısından belirtilmesi gereken husus, çevresel katılım hakkı öznesi olarak halk ile kastedilenin ES'ye taraf devletlerde bulunan vatandaşlar veya taraf devletin ulusal yargı yetkisine tabi olan gerçek veya tüzel kişiler olarak belirlendiğidir. ES'deki halk tanımı, AS'nin halk tanımından daha dar olarak değerlendirilmekte ve bu yönüyle de öğretilde eleştirilmektedir. Bu tanıma göre, ES'ye taraf bir devlette vatandaş olmayan veya taraf devletin yargı yetkisine girmeyen herhangi bir kişi çevresel katılım hakkının öznesi kabul edilememektedir. Çevresel katılım hakkının (ES'deki ifadesiyle erişim haklarının) öznesi olan halk, ES'de taraf devletin vatandaşı olan veya ulusal yargı yetkisine tabi olan bir veya daha fazla gerçek ve tüzel kişi veya bu kişiler tarafından kurulan dernek, kuruluş veya gruplar olarak tanımlanmıştır. Burada, hakkın öznesi AS ve Bali İlkelerinde belirtilen halk tanımına³⁴¹ kıyasla daha dar olup; taraf devletin vatandaşı olma veya ulusal yargı

³³⁷ ES'nin tanımlar başlıklı 2. maddesinin (d) bendinde yer alan halk, taraf devletin vatandaşı olan veya ulusal yargı yetkisine tabi olan bir veya daha fazla gerçek veya tüzel kişi ve bu kişiler tarafından kurulan dernekler, kuruluşlar veya gruplar; (e) bendinde yer alan savunmasız durumda bulunan kişiler veya gruplar denildiğinde ise her bir tarafın ulusal bağlamında ve uluslararası yükümlülüklerine uygun olarak belirlenen koşullar nedeniyle, işbu Antlaşmada tanınan erişim haklarını tam olarak kullanmada belirli zorluklarla karşılaşan kişi veya gruplar ifade edilmektedir. (UNITED NATIONS, Regional Agreement on Acces to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and Carribbean, (Escazú Agreement), <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2018/03/20180312%2003-04%20PM/CTC-XXVII-18.pdf>, (Erişim Tarihi:05.06.2023), 2018, madde 2(d) ve (e).

³³⁸ AVZARADEL/PAROLA, s.103.

³³⁹ SCHWERDTFEGGER, s.312.

³⁴⁰ UNITED NATIONS, Regional Agreement on Acces to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and Carribbean, (Escazú Agreement), <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2018/03/20180312%2003-04%20PM/CTC-XXVII-18.pdf>, (Erişim Tarihi:05.06.2023), 2018, madde 4/5, 5/3,4 ve 17, 6/6, 7/14, 8/5 ve 10/2(e) bendi.

³⁴¹ Bali İlkelerinde de tıpkı AS gibi halk ve ilgili halk tanımları yapılmış olup; altıncı ilke de zikredilen halk ile bir veya daha fazla gerçek veya tüzel kişi ile bunların dernek, kuruluş veya grupları kastedilmekten, sekizinci ilke de zikredilen ilgili halk ile çevresel karar alma sürecinden etkilenen veya etkilenmesi muhtemel olan veya bu karar alma sürecinde menfaati olan halk kastedilmektedir. Bali İlkelerinde halk ve ilgili halk tanımlarının amaçları doğrultusunda çevrenin korunmasını teşvik eden ve ulusal kanun kapsamındaki gereklilikleri karşılayan STK'ların menfaat sahibi olduğunun kabul edilmesi gerektiğine de vurgu yapılmaktadır. (UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide for the UNEP Bali Guidelines for the Development of National Legislation on

yetkisine dâhil olma şartı aranmaktadır³⁴². ES'nin halk tanımındaki bu dar yorumun, vatandaş olanlar ile olmayanlar açısından Sözleşmenin 3. maddesinin 1. fıkrasının (a) bendinde yer alan ayrımcılık yapmama ilkesiyle çeliştiği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Ayrıca, özellikle bir Sözleşmeci devlet vatandaşının sınır aşan çevresel zarar iddiaları ile vatandaş olmadığı diğer Sözleşmeci devletten çevresel bilgilere erişim sağlayamaması sonucunu doğuracağı yönünde eleştirilmektedir³⁴³. AS'de ise, halk veya ilgili halk denildiğinde, ES'den farklı olarak vatandaşlık, yerleşim yeri gibi koşullar aranmaksızın herkes AS kapsamındaki haklara sahip olup; sadece ilgili halk için tanınan haklar açısından menfaat veya etkilenme şartını sağlamaları yeterlidir.

Toplumsal uzlaşma belgeleri olan anayasaların çoğunda çevre hakkı veya çevrenin korunmasına dair hükümler yer almaktadır. Çevresel katılım hakkından açıkça bahseden anayasa hükümlerine bakıldığında bunların çevrenin korunmasına ilişkin kısımda yer aldığı ve daha ziyade çevresel bilgiye erişime ilişkin olduğu, bazen hem çevresel bilgiye erişimi hem de yargıya başvuru hakkını ifade eden ya da çevre hakkını düzenleyen maddede sadece yargıya başvuru hakkını düzenleyecek şekilde veya çevreye dair devletin sorumluluklarına ilişkin hükümler içinde farklı biçimlerde formüle edildiği görülmektedir³⁴⁴. Çevresel katılım hakkına anayasada açıkça yer

---

Access to Information, Public Participation and Access to Justice in Environmental Matters, <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/11201/UNEP%20MGSB-SGBS%20BALI%20GUIDELINES-Interactive.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (Erişim Tarihi:26.05.2023), s.141 vd.)

³⁴² UNITED NATIONS, Regional Agreement on Acces to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and Carribbean, (Escazú Agreement), <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2018/03/20180312%2003-04%20PM/CTC-XXVII-18.pdf>, (Erişim Tarihi:05.06.2023), 2018, madde 2(d); ETEMIRE, “Public Voices and Environmental Decisions”, s.187, 198.

³⁴³ ETEMIRE, “Public Voices and Environmental Decisions”, s.187, 188.

³⁴⁴ *Constitute Project* kapsamında erişilen Dünya anayasalarında çevrenin korunması hususunda yapılan filtreleme neticesinde, çevresel katılım hakkının Anayasalarda çoğunlukla çevresel bilgiye erişim hakkı veya yargıya erişim hakkını düzenlendiği tespit edilmiştir; Bkz. *Constitute Project*, <https://www.constituteproject.org/constitutions?key=env>, (Erişim Tarihi:31.07.2023); Angola Anayasasının 39.maddesinde, “Çevrenin korunmasını tehlikeye sokan veya zarar veren eylemler kanunla cezalandırılır.” ve 74. maddesinde “Her vatandaş, bireysel olarak veya belirli menfaatleri temsil eden dernekler aracılığıyla, kamu sağlığına, kamuya, tarihi ve kültürel değerlere, miras, çevre, yaşam kalitesi, tüketici hakları, idari işlemlerin yasalılığı ve diğer kolektif çıkarılara zarar veren eylemlerin iptali amacıyla kanunla belirlenen hallerde ve şartlara uygun olarak yasal yollara başvurma hakkına sahip olacaktır.”; Arnavutluk Anayasasının 56. maddesinde, “Herkesin çevrenin durumu ve korunması hakkında bilgilendirilme hakkı vardır.”; Arjantin Anayasasında çevre hakkının düzenlendiği 41. maddesinde, “Yetkili makamlar, bu hakkın korunmasını, doğal kaynakların rasyonel kullanımını, doğal ve kültürel mirasın ve biyolojik çeşitliliğin korunmasını ve çevre hakkında bilgiyi ve eğitimi sağlar.”; Azerbaycan Anayasasının 39 maddesinde “Herkesin çevresel durum hakkında bilgi toplama ve ekolojik hakların ihlali nedeniyle sağlığa ve mülke verilen zarar için tazminat alma hakkı vardır.”; Belarus Anayasasının 46. maddesinde, “Herkes elverişli bir çevre hakkına ve bu hakkın ihlalden

vermek suretiyle anayasal korumadan faydalandırmak; onun önemini pekiştirir ve devletin iyi yönetişime olan bağlılığını gösterir³⁴⁵. Çevresel bilgiye erişim hakkının açıkça anayasalarda düzenlendiği ülkelerde, hakkın öznesi açıkça herkes, her bir kimse veya herhangi bir kişi olarak belirtilmiştir. Yine, daha önce ifade edildiği üzere uluslararası hukuki metinlerde de çevresel katılım hakkının öznesi herkes olarak ifade edilmektedir.

Çevresel katılım hakkını detaylı olarak düzenleyen anayasalarda da hakkın öznesinin herkes olduğu görülmektedir. Bu düzenlemelere şunlar örnek gösterilebilir: Kolombiya Anayasasının sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını düzenleyen 79. maddesi, *“Bir kanun (An Act), topluluğun kendisini etkileyebilecek kararlara katılımını garanti eder.”*; Eritre Anayasasının 8. maddesi, *“Devlet, şimdiki ve gelecek nesillerin menfaati için tüm toprak, su, hava ve doğal kaynakların yönetiminden ve bunların dengeli ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesinden sorumludur ve halkın çevrenin korunmasına katılımını sağlamak için doğru koşulları yaratır.”*; Etiyopya Anayasasının 92. maddesi, *“Halk, kendisini doğrudan etkileyen çevre politikalarının ve projelerinin planlanması ve uygulanmasında tam istişare ve görüş açıklama hakkına sahiptir.”*; Finlandiya Anayasasının 20. kısım çevre sorumluluğu başlıklı maddesi, *“Kamu makamları, herkesin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını ve herkesin kendi yaşadığı çevreyi ilgilendiren kararları etkileme olanağını garanti altına almak*

---

kaynaklanan kayıp veya zararın tazminine sahiptir.”; Burkina Faso Anayasasının 30. maddesinde, *“Her vatandaşın kamu mirasına zarar verilmesi ile çevreyi, kültürel veya tarihi mirası ihlal eden eylemlere karşı dilekçe ile başvurma ve toplu bir eyleme katılma hakkı (participate in a collective action) vardır.”*; Çekya Anayasasının 35. maddesinde, *“Herkes, çevrenin ve doğal kaynakların durumu hakkında zamanında ve eksiksiz bilgi alma hakkına sahiptir.”*; Kosta Rika Anayasasının 50. maddesinde, *“Tüm insanlar sağlıklı ve ekolojik olarak dengeli bir çevreye sahip olma hakkına sahiptir. Bu nedenle, bu hakkı ihlal eden eylemleri kınamak ve neden oldukları zararın tazminini talep etmek mümkündür.”*; Kırgızistan Anayasasının 48. maddesi, *“Herkes, doğa yönetimi alanındaki eylemlerden kaynaklanan sağlık veya mülke verilen zararın tazminini talep etme hakkına sahiptir.”*; Letonya Anayasasının 115. maddesi, *“Devlet, çevre koşulları hakkında bilgi vererek ve çevrenin korunmasını ve geliştirilmesini teşvik ederek herkesin iyi bir çevrede yaşama hakkını korur.”*; Moldova Anayasasının 37. maddesi, *“Devlet, herkesin çevre durumu, yaşam ve çalışma koşulları ve gıda ürünleri ile ev aletlerinin kalitesi ile ilgili doğru bilgilere ücretsiz olarak erişme ve bunları yayma hakkını garanti eder.”*; Nepal Anayasasının 30. maddesi, *“...Çevre kirliliği ve bozulmasının mağduru, yasanın öngördüğü şekilde kirleticiler tarafından tazmin edilme hakkına sahip olacaktır.”*; Polonya Anayasasının 74. maddesi, *“Herkes, çevrenin kalitesi ve korunması konusunda bilgilendirilme hakkına sahiptir. Kamu makamları, vatandaşların çevre kalitesinin korunması ve iyileştirilmesine yönelik faaliyetlerini destekler.”*; Sırbistan Anayasasının 74. maddesi, *“Herkesin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı ve çevrenin durumu hakkında zamanında ve eksiksiz bilgi edinme hakkı vardır.”*; Ukrayna Anayasasının 50. maddesi, *“...Herkesin çevresel durum, gıdanın ve tüketim mallarının kalitesi hakkındaki bilgilere ücretsiz erişim hakkı ve ayrıca bu tür bilgileri yayma hakkı garanti edilmektedir. Hiç kimse bu tür bilgileri gizli tutmayacaktır.”*

³⁴⁵ UNEP, Environmental Rule of Law: Tracking Progress and Charting Future Directions, Nairobi, 2023, s.63.

için çaba gösterecektir.”; Gürcistan Anayasasının 29. maddesi, “Herkes, çevrenin durumu hakkında tam bilgiyi zamanında alma hakkına sahiptir. Herkesin çevrenin korunmasına özen gösterme hakkı vardır. Çevre ile ilgili kararların alınmasına katılma hakkı kanunla sağlanır.”; Kosova Anayasasının çevre sorumluluğu başlıklı 52. maddesi, “Herkesin yaşadığı çevreyi etkileyen konularda kamu kurumlarının sesini duyurması ve görüşlerini dikkate alması sağlanmalıdır.”; Karadağ Anayasasının 23. maddesi, “Herkes, çevrenin durumu hakkında zamanında ve eksiksiz bilgi alma, çevre için önem arz eden konularda karar alma sürecini etkileme ve bu haklarının hukuken korunması hakkına sahiptir. Başta Devlet olmak üzere herkes çevreyi korumak ve geliştirmekle yükümlüdür.”; Rusya Federasyonu Anayasasının 42. maddesi, “Herkes, elverişli bir çevreye, çevrenin durumu hakkında güvenilir bilgiye ve çevre kanunlarının ihlali nedeniyle sağlığına ve malına verilen zararın tazmini hakkına sahiptir.”; ve Zambiya Anayasasının, Zambiya’nın çevresinin ve doğal kaynaklarının yönetimi ve geliştirilmesi hakkındaki ilkelerin sayıldığı 255. maddesinin (l) ve (m) bentleri “...(l) İlgili politikaların, planların ve programların geliştirilmesine halkın etkin katılımı; (m) İnsanların çevreyi korumasını ve muhafaza etmesini sağlamak için çevresel bilgilere erişim.” şeklinde belirtilmiş olup, ayrıca Zambiya Anayasasının 257. maddesinin ilgili kısmı “Devlet doğal kaynakların kullanımında ve çevrenin yönetiminde ...halkın katılımını teşvik eder; yerel toplulukların biyolojik çeşitliliği ve genetik kaynaklarına ilişkin fikri mülkiyeti ve bunlara ilişkin yerel bilgiyi korur ve geliştirir...” şeklindedir.

Bazı Anayasalarda, çevresel katılım hakkı herkesin sahip olduğu bir hak olmanın yanı sıra aynı zamanda görev veya ödev olarak da düzenlenmektedir. Fransız Anayasasına dâhil edilen Çevre Şartının (*La Charte de l’Environnement*) 2. maddesinde, “Her insanın çevrenin korunması ve geliştirilmesine katılma görevi vardır.” denilmekte³⁴⁶, ayrıca 7. maddesinde, “Her kişi, yasaların öngördüğü koşullarda ve ölçüde, kamu kurumlarının elinde bulunan çevre ile ilgili her türlü bilgiye erişme ve çevreyi etkilemesi muhtemel kamusal karar alma süreçlerine katılma hakkına sahiptir.” düzenlemesi yer almaktadır³⁴⁷. Fransız Çevre Şartında halkın

³⁴⁶ Somali Anayasasının Çevre başlıklı 45. maddesinde de benzer yönde, çevresel katılım herkesin görevi olarak hüküm altına alınmıştır. (Somali Anayasasının 45. maddesi, “Federal Somali Cumhuriyetindeki tüm insanların çevreyi korumak ve geliştirmek ve doğal kaynakların ve çevrenin geliştirilmesine, yürütülmesine, yönetimine, korunmasına ve muhafaza edilmesine katılma görevi vardır.” şeklindedir.)

³⁴⁷ MAY/DALY, s.74.

çevresel meselelere katılımı hem bir anayasal hak hem de çevrenin korunmasına katkıda bulunma görevi veya ödevi olarak düzenlenmiştir³⁴⁸. Benzer şekilde Guyana Anayasasının çevrenin iyileştirilmesi görevi başlıklı 25. maddesi, “*Her vatandaşın, çevreyi iyileştirmek ve ulusun sağlığını korumak için tasarlanmış faaliyetlere katılma görevi vardır.*” şeklindedir. Guyana Anayasasının anılan maddesiyle çevresel katılım bir görev olarak vatandaşlara yüklenmiştir.

Bazen de, Kenya Anayasasının 69. maddesinde görüleceği üzere, Devletin çevreye saygı yükümlülükleri sayılırken, “*çevrenin yönetimine, korunmasına ve muhafaza edilmesine halkın katılımını teşvik etmek*” şeklinde halkın katılım hakkı dolaylı olarak devletin yükümlülükleri üzerinden ifade edilmiştir. Ayrıca aynı maddenin son fıkrasında “*Herkes, çevreyi korumak ve muhafaza etmek ve ekolojik olarak sürdürülebilir kalkınmayı ve doğal kaynakların kullanımını sağlamak için Devlet organları ve diğer kişilerle iş birliği yapma görevine sahiptir.*” denilerek çevrenin korunması amacıyla herkesin devlet ve diğer kişilerle iş birliği yapma görevinin altı çizilmiştir. Kenya Anayasasının 70. maddesinde ise, çevresel katılım hakkının bir yönü olan çevresel meselelerde yargıya başvuru hakkı düzenlenmiştir. Burada da hakkın sahibi herkeştir. Son olarak anılan maddenin son fıkrasında “*Bu Maddenin amaçları doğrultusunda, bir başvuru sahibinin herhangi bir kişinin zarara uğradığını veya bir zararın mağduru olduğunu kanıtlaması gerekmez.*” denilerek yargıya başvuru için herhangi bir menfaat koşulu aranmaksızın herkesin bu haktan faydalanacağı anayasada açıkça belirtilmiştir.

Çevresel katılım hakkının düzenlendiği Anayasalardan bazıları özellikle çevresel meselelerde yargıya başvuru hakkındadır. Örneğin, Brezilya Anayasasının 5. maddesinin çevrenin korunması alt başlıklı LXXIII. fıkrasında, “*herhangi bir vatandaş, kamusal malvarlığına veya Devletin katıldığı bir malvarlığı mirasına, idari ahlaka, çevreye ve tarihi ve kültürel mirasa zarar veren bir eylemi iptal etmek için halk davası (popular action) açma hakkına sahiptir*” denilmektedir. Ayrıca Brezilya Anayasasının 225. maddesinde çevre hakkının etkililiğini sağlamak için kanunlarda öngörüldüğü üzere çevrenin önemli ölçüde bozulmasına neden olabilecek iş veya faaliyetlerin kurulmasında önceden halka açıklanacak bir çevresel etki değerlendirmesini zorunlu kılmamanın Devletin sorumluluğunda olduğu hüküm altına

³⁴⁸ MOLINER-DUBOST, s.260.

alınmıştır. Benzer yönde, Portekiz Anayasasının 52. maddesinin 3. fıkrasının (1) bendine göre, herkese, çevrenin ve kültürel mirasın korunması amacıyla kanunların belirleyeceği koşullar ile şahsen veya sivil toplumun korunmasını amaçlayan dernekler aracılığıyla, mağdur taraf lehine uygun bir tazminat hakkını da içerecek şekilde *actio popularis* hakkı verileceği hüküm altına alınmıştır. Mozambik Anayasasının 81. maddesinde de benzer şekilde bir düzenleme yer almaktadır. Anılan madde metni, “*Tüm vatandaşlar söz konusu çıkarların savunulması amacıyla şahsen veya dernekler aracılığıyla, yasaya uygun olarak halk davası açma hakkına sahip olacaktır. Halk davası açma hakkı aşağıdakilerden oluşur: ...çevrenin korunması.*” şeklindedir. Bu hakkın, kanunun belirleyeceği hallerde ve şartlarla, kişisel olarak veya söz konusu menfaatleri savunmayı amaçlayan dernekler aracılığıyla yaşam kalitesi veya çevrenin ve kültürel mirasın korunması hususunda kullanılabileceği hüküm altına alınmıştır. Dolayısıyla bu madde ile çevrenin korunması amacıyla çevresel katılım hakkının tanınması söz konusudur.

Çevresel bilgiye erişimin ve yargıya başvurunun yanı sıra karar alma sürecine halkın katılımı hakkına açıkça yer veren Bolivya Anayasasının 34. maddesinde, “*Kamu kurumlarının çevreye yönelik saldırıları karşısında tek başına hareket etme yükümlülüğü saklı kalmak kaydıyla, herhangi bir kişi, kendi adına veya bir topluluk adına çevre haklarını savunmak için hukuk davası açma yetkisine sahiptir.*” ve 343. maddesinde “*Halk, çevre yönetimine katılma ve çevrenin kalitesini etkileyebilecek kararlardan önce kendisine danışılma ve bilgilendirilme hakkına sahiptir.*” denilmektedir.

Ekvador Anayasasının yargısal güvenceler başlıklı 3. bölümünde yer verilen ve herhangi bir kişi, kişi grubu, topluluk, halk veya ulus tarafından kullanılabilen yargısal güvencelerden biri, 91. maddede düzenlenen kamuya açık bilgilere erişim dilekçesidir. Anılan madde ile kamuya açık bilgilere erişim dilekçesi, bu bilgilerin açıkça veya zımnen reddedilmesi veya sunulan bilgilerin eksik veya güvenilir olmaması halinde bu bilgilere erişimi garanti altına almayı amaçlamaktadır. Madde ile çevresel bilgilere erişimin dilekçe ile talep edilebilmesi hususu düzenlenmiştir. Ekvador Anayasasının 398. maddesinde ise, devletin veya kamu makamlarının çevreyi etkileyebilecek kararlarında ve izinlerinde, eksiksiz ve zamanında bilgilendirilecek olan topluluğa danışılacağı; danışma konusu olan ve istişareye sunulan faaliyete dair

yapılacaksa ön istişare, halkın katılımına dair zamansal sınırları, tartışılacak konunun ve kullanılacak değerlendirme ve itiraz kriterlerinin kanunla düzenleneceği ifade edilmiştir. Ardından, devletin de kanunlar ve uluslararası insan hakları belgelerinde öngörülen kriterlere dayanarak halkın görüşlerini dikkate alacağı belirtilmiştir. Anılan maddede belirtilen istişare sürecinin ilgili topluluk tarafından çoğunluk muhalefetiyle neticelenmesi halinde, projenin uygulanıp uygulanmayacağına dair kararın ilgili yüksek idari makam tarafından kanuna ve usule uygun olarak alınan destekleyici bir kararla alınabileceği hususları düzenlenmiştir. Ayrıca, Ekvador Anayasasında, yerli halk topluluklarının haklarının düzenlendiği maddede yerli halk topluluklarının çevre ile ilgili meselelere katılım hakları Anayasal güvence altına alınmıştır³⁴⁹.

Tayland Anayasasında ise, devlet tarafından yapılan veya herhangi bir gerçek veya tüzel kişinin yerine getireceği taahhütlere ilişkin devlet tarafından verilecek izinlerde, anılan taahhüdün doğal kaynakları, sağlığı, çevrenin kalitesini ve kişilerin veya toplumun menfaatlerini etkileyecek bir taahhüt olması halinde, kanun ile öngörülen usullerde önceden halka açık bir oturum veya toplantının kanunun yapılması gerektiği, kişi veya toplulukların anılan iznin uygulanması veya verilmesinden önce Devletin ilgili kurumundan bilgi, açıklama ve gerekçe alma hakkına sahip olacağı düzenlenmiştir. Dolayısıyla burada da herkesin öznesi olduğu bir çevresel katılım hakkına zımnen işaret edilmektedir³⁵⁰. Bir başka örnek, Tunus Anayasasının çevre hakkını düzenleyen 45. maddesi olan devletin iklimin korunmasına katılma hakkını garanti altına aldığı hükmüdür³⁵¹. Burada madde metninde açıkça hakkın öznesi belirtilmese de herkes iklimin korunmasına katılma hakkına sahiptir; bunun da Devlet tarafından garanti altına alınması söz konusudur. Tunus Anayasasında çevresel katılım hakkı, diğer anayasalardan farklı olarak özellikle iklimin korunması açısından ele alınmıştır.

(1) Vatandaşlar

Çevresel katılım hakkının öznesi herkes olmakla birlikte, hakkın düzenlendiği uluslararası hukuki metinlerde, Anayasalarda veya kanuni düzenlemelerde, bazen

³⁴⁹ Bu husustaki Anayasa düzenlemesi için Bkz. II. Çevresel Halk Katılımının Hukuki Çerçevesi, C. Çevresel Katılım Hakkının Kapsamı, 1.Hakkın Öznesi: Herkes, (2) Dezavantajlı Gruplar, (c) Yerli Halklar başlığı altındaki açıklamalarımız.

³⁵⁰ Tayland Anayasası, Section 58 ve Section 72.

³⁵¹ KABOĞLU, Anayasa Hukuku Dersleri, s.325.

hakkın öznesinin herkesten daha dar olarak bir kişilere veya kişi grubuna indirgendiği görülebilmektedir³⁵². Özellikle yargıya erişim hakkı bağlamında hakkın öznesinin vatandaşlar olarak belirlendiğini söylemek mümkündür. Çevresel meselelerde yargıya erişim hakkının genellikle o ülkeye vatandaşlık bağı ile bağlı olan kişilere tanınması söz konusudur. Ancak ayrıksı olarak çevresel bilgilenme hakkı veya çevresel meselelerde karar alma sürecine katılımın da vatandaşlara özgü olduğu görülebilmektedir.

Çevresel katılım hakkının öznesi olabilmek için birtakım koşulların (ilgili karardan etkilenen veya etkileneceğine dair menfaati gösterme veya ilgili devlette ikamet etme veya vatandaş olma koşulu gibi) yerine getirilmesi istenebilmektedir. İstisnai olarak bazı Anayasalarda, çevresel katılım hakkının öznesi, vatandaşlar olabilmektedir. Buna örnek olarak, Norveç Anayasasının 112. maddesi verilebilir. Anılan madde, *“Vatandaşlar, bir önceki fıkra uyarınca haklarını korumak için, doğal çevrenin durumu ve planlanan veya başlanan doğa tecavüzlerinin etkileri hakkında bilgilendirilme hakkına sahiptir.”* şeklinde olup çevresel bilgiye erişimin öznesinin, vatandaş olma koşuluna bağlandığı görülmektedir.

Yukarıda ifade edildiği üzere, Brezilya Anayasasının 5. maddesinin çevrenin korunması alt başlıklı LXXIII. fıkrasında, Mozambik Anayasasının ise 81. maddesinde çevresel meselelerde yargıya başvuru hakkı kapsamında halk davasına başvurmak için vatandaş olma şartı aranmaktadır. Çevresel katılımın görev olarak düzenlendiği anayasalardan biri olan Guyana 25. maddesinde, *“Her vatandaşın, çevreyi iyileştirmek ve ulusun sağlığını korumak için tasarlanmış faaliyetlere katılma görevi vardır.”* denilerek çevresel katılım vatandaşlara özgülenmiştir.

Portekiz Anayasasının çevre ve hayat kalitesi başlıklı 66. maddesinde, herkesin sağlıklı ve ekolojik açıdan dengeli bir yaşam ortamına sahip olma hakkının ve yükümlülüğünün bulunduğu; devamında sürdürülebilir kalkınmanın genel çerçevesi içinde çevre hakkından yararlanılmasını sağlamak amacıyla, uygun makamlar veya organlar aracılığıyla ve vatandaşların katılımıyla hareket etmek suretiyle devletin

³⁵² Daha önce belirtildiği üzere ES'nin 2. maddesinin (d) bendindeki halk tanımının da sözleşmeye taraf devletlerdeki vatandaşlar veya ulusal yargı yetkisine sahip gerçek veya tüzel kişiler olarak belirtilmesi de ES kapsamında halktan anlaşılması gerekenin ES'ye taraf devletlerin vatandaşları olması bu manada düşünülmelidir.

maddede sayılan hususlarda yükümlülüğünün bulunduğu ifade edilmektedir³⁵³. Anılan hükümde, çevre hakkından yararlanılmasını sağlama yükümlülüğü ile vatandaşların katılımı birleştirilmiştir. Böylece hem çevre hakkının çerçevesi çizilmiş hem de vatandaşların çevresel katılımını desteklemenin devletin görevi olduğu ifade edilmiştir. 2023 yılında hazırlanan ancak 17 Aralık 2023 tarihinde yapılan referandumla kabul edilmediği için yürürlüğe girmeyen Şili Anayasa taslağının 207. maddesinde de çevreyi korumanın ve sürdürülebilirliği desteklemenin devletin ve halkın bir görevi olduğu belirtilmişti. Anılan anayasa taslağının 208. maddesiyle anayasada kanunlara uygun olarak yargıya erişim, bilgi edinme ve vatandaşların çevresel konularda katılımının garanti edileceği hüküm altına alınmıştı³⁵⁴. Anılan Şili anayasa taslağında da çevresel halk katılımı hakkının öznesinin vatandaşlar olarak belirlendiği görülmektedir.

Çevresel halk katılımının yargıya erişim kısmı açısından hakkın öznesinin vatandaşlık koşulu ile vatandaş olan herkes olarak belirlenmesi ne kadar kabul edilebilir olsa da çevresel bilgiye erişim ve karar alma sürecine katılım hususunda hakkın öznesinin vatandaşlık koşuluna bağlanarak daraltılmaksızın herkes olması gerektiği fikrindeyiz. Çünkü, çevrede meydana gelen bir kirlilik veya bozulma coğrafi olarak sınır tanımadığı gibi kişiler üzerinde de vatandaş olsun olmasın herkesi etkilemektedir.

³⁵³ Portekiz Anayasası, madde 66: “Çevre ve Hayat Kalitesi: Madde 66: Herkes, sağlıklı ve ekolojik açıdan dengeli bir insan yaşam ortamına sahip olma hakkına ve bunu savunma görevine sahiptir. Sürdürülebilir kalkınmanın genel çerçevesi içinde çevre hakkından yararlanılmasını sağlamak amacıyla, uygun organlar aracılığıyla ve vatandaşların katılımıyla hareket ederek devlet aşağıdakilerle görevlidir:

- Kirliliğin, etkilerinin ve erozyonun zararlı biçimlerinin önlenmesi ve kontrol edilmesi;
- Faaliyetlerin doğru konumlandırılması, dengeli sosyal ve ekonomik kalkınma ve peyzajın iyileştirilmesi amacıyla şehir ve ülke planlamasını yürütmek ve teşvik etmek;
- Doğanın korunmasını ve tarihi veya sanatsal öneme sahip kültürel değerlerin ve varlıkların korunmasını garanti edecek şekilde doğal ve rekreasyonel rezervler ve parklar oluşturmak, geliştirmek ve manzaraları ve yerleri sınıflandırmak ve korumak;
- Nesiller arası dayanışma ilkesine saygı göstererek, doğal kaynakların kendilerini yenileme ve ekolojik istikrarı koruma yeteneklerini koruyarak akılcı kullanımını teşvik etmek;
- Yerel yönetimlerle iş birliği içinde hareket ederek, kırsal yerleşimlerin ve kentsel yaşamın çevresel kalitesini, özellikle mimari düzeyde ve tarihi alanların korunması konusunda teşvik etmek;
- Çevresel hedeflerin sektörel nitelikteki çeşitli politikalara entegrasyonunun teşvik edilmesi;
- Çevre eğitimi ve çevresel değerlere saygıyı teşvik etmek;
- Maliye politikasının kalkınmayı çevrenin ve yaşam kalitesinin korunmasıyla uyumlu hale getirmesini sağlamak.”; KABOĞLU /YANCI ÖZALP, s.57; KABOĞLU, Anayasa Hukuku Dersleri, s.327.

³⁵⁴ 30 Ekim 2023 tarihinde hazırlanan taslak Şili Anayasası, *Constitute Project*, https://www.constituteproject.org/constitution/Chile_2023DD, (Erişim Tarihi: 30.12.2023).

(2) Dezavantajlı Gruplar

Çevresel bozulmalar söz konusu olduğunda bu bozulmalardan herkes aynı derecede etkilenmemekte, bazen toplumun bazı kesimleri daha fazla olumsuz etkilenebilmektedir. Bu olumsuz etkilenme, o kişi veya kişilerin doğuştan var olan eksikliğinden kaynaklanmamakta; çoğu zaman eşitsizlik temelli olmaktadır. Çevresel katılım hakkının öznesi olarak dezavantajlı gruplara yapılan vurgu, hakkın öznesinin özel olarak ve sadece bu gruplara özgülenmesi olarak anlaşılmamalıdır. Burada anlatılmak istenen, hakkın öznesinin herkes olduğu; bunun yanında dezavantajlı grup içerisinde yer alan kişi veya kişi gruplarının hakkın yükümlüsü veya yükümlülerince ayrıca desteklenmesi amacıyla özel düzenlemelere tabi tutulacağıdır. Keza, ES'nin 2. maddesinin (e) bendinde *“her bir tarafın ulusal bağlamında ve uluslararası yükümlülüklerine uygun olarak belirlenen durumlar veya koşullar nedeniyle, mevcut antlaşmada tanınan erişim haklarını tam olarak kullanmada özel zorluklarla karşılaşan kişiler veya gruplar”*³⁵⁵ şeklinde savunmasız kişi veya grupların tanımı yapılmış; ES'nin diğer maddelerinde de yer yer savunmasız kişi veya gruplar açısından devletlerin yükümlülüklerine özel olarak dikkat çekilmiştir.

Çevresel katılım hakkının öznesi olan dezavantajlı, savunmasız veya kırılgan (*vulnerable*) gruplar olarak da anılan çocukların, gençlerin ve gelecek nesillerin, kadınların ve yerli halkların çevresel meselelere katılımları devletler tarafından ayrıca ve özel olarak desteklenmelidir. Dolayısıyla, çevresel katılım hakkının öznesi olarak anılan dezavantajlı grupları, hakkın öznesi olarak vurgulayan çeşitli hukuki düzenlemelere bu başlık altında yer verilecektir.

(a) Çocuklar, Gençler ve Gelecek Nesiller

Çocuklar ve gençler de şüphesiz çevresel katılım hakkının öznesidirler. Herkes denildiğinde çocuklar ve gençlerin buna dâhil olmayacağı düşünülemez. Bugünün çocuklarını, gençlerini ve gelecek nesilleri yetişkinlere nazaran daha fazla olumsuz olarak etkileyecek olan iklim değişikliği karşısında çocukların, gençlerin ve gelecek nesillerin çevresel katılım hakkını kullanmaları nesiller arası eşitliği sağlamak adına da oldukça önemlidir.

³⁵⁵ Escazú Sözleşmesi, madde 2/(e).

Çevresel meseleler ve özellikle iklim değişikliği hususunda gelecek nesillerin de olumsuz etkileneceği aşikâr olduğundan; günümüzde uluslararası ve ulusal hukuki düzenlemelerle ve anayasalarla gelecek nesillerin hakları da kabul görmekte ve koruma altına alınmaktadır. Öğretide, gelecek nesiller ifadesinin tam ve yeknesak bir tanımı bulunmamaktadır. Dolayısıyla gelecek nesiller ifadesi ile kim veya kimlerin kastedildiğine dair bir görüş birliği de mevcut değildir. Gelecek nesiller ifadesi ile bugün hiç var olmayan, gelecekte var olacak kişilerin mi kastedildiği yoksa bugünün çocuklarının gelecekteki yetişkinler olacak olmaları dolayısıyla gelecek nesiller kavramına dâhil edilip edilmeyeceği hususunda literatürde farklı görüşler vardır³⁵⁶. Gelecek nesiller ifadesi ile tam olarak kim veya kimlerin kastedildiği çalışmamızın kapsamını aşacağından bu başlık altında bu tartışmalara ve buna ilişkin açıklamalara yer verilmemiştir. Ancak gelecek nesiller kavramı öğretide çoğunlukla bugünün çocukları ve gençleri ile yakından ilişkili görülmesi sebebiyle gelecek nesillerin çevresel halk katılımının öznesi olup olmadıklarına ilişkin açıklamaya çocuklar ve gençlerin değerlendirildiği başlıkta yer verilmiştir.

Gelecek nesillere dâhil olan ve bugün var olmayan yani henüz doğmamış olanlar, doğmamış olmaları dolayısıyla çevresel bir meseleye doğal olarak katılamazlar. Ancak, gelecek nesillerin haklarının kabul edildiği bir hukuk düzeninde her ne kadar bugün gelecek nesiller var olmasa da mevcut nesiller tarafından alınan kararlarda onların temsil edilmelerini temin edecek hukuki araç ve kurumların oluşturulması sağlanabilir. Bunun başarılması söz konusu olursa, gelecek nesiller onları temsil edenler aracılığıyla çevresel meselelere katılabileceklerdir. Bu hususta, BM Çevre ve Kalkınma Konferansında kabul edilen Gündem 21’de de gelecek nesiller için bir vasi atama önerisi ifade edilmiştir³⁵⁷. 2023 yılında kabul edilen gelecek nesillerin insan haklarının korunmasına ilişkin Maastrich ilkelerinin başlangıcının 7. paragrafında “Çocuklar ve gençler, gelecek nesillere en yakın olanlardır ve bu nedenle benzersiz bir konuma sahiptirler ve uzun vadeli, çok kuşaklı düşünceye geçişte önemli

³⁵⁶ Anılan farklı görüşlere ve mahkemelerin gelecek nesiller ifadesini nasıl yorumladığına dair güncel hukuki tartışmalar için Bkz. Aoife NOLAN, “Children and Future Generations Rights Before The Courts: The Vexed Question of Definitions”, **Transnational Environmental Law**, Vol:13, No:3, 2024, ss.1-25.

³⁵⁷ UNITED NATIONS, Sustainable Development, United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992, Agenda 21, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (Erişim Tarihi:05.05.2023), parag.38.45.

bir rol oynarlar. Bu nedenle, uzun vadeli ve kuşaklar arası risklere ilişkin bakış açlarına ve karar alma süreçlerine katılımlarına özel önem verilmelidir³⁵⁸.” düzenlemesine yer verilmiştir. Ayrıca, katılım ve temsil başlıklı 22. ilkede gelecek nesillerin haklarından faydalanmalarını etkileyecek karar alma süreçlerinde anlamlı ve etkili bir şekilde temsil edilmeleri ve devletlerin ise gelecek nesillerin karar alma sürecine katılımlarını sağlayacak temsil koşullarını sağlamaları gerektiği düzenlenmektedir. Ayrıca, anılan ilkede devletlerin gelecek nesillerin temsilcilerinin onların haklarını etkileyen karar alma süreçlerine etkili katılımlarını sağlamak adına her düzeyde erişilebilir, kapsayıcı ve bağımsız organlar ve kurumlar oluşturmaları gerektiği belirtilmiştir. Gelecek nesillerin haklarını temsil edecek organ veya kurumlara kamu denetçileri, vasiler, vekiller, delege veya yetkili kimseler, parlamentoda buna ayrılmış koltuklar, doğayı korumak için ulusal mahkemeler veya ulusal insan hakları kurumları örnek gösterilebilir³⁵⁹. Bu açıklamalar ışığında gelecek nesillerin, kendilerinin haklarını temsil eden temsilcileri aracılığıyla çevresel katılım hakkının bizzat öznesi olduğu kabul edilmelidir.

BM kalkınma hakkı özel raportörü tarafından hazırlanan çocuk ve gelecek nesillerin kalkınma hakkına dair raporda, katılımı mümkün kılma hususunda karar alma sürecine katılım hakkının, gelişme hakkının bir unsuru olduğu belirtilerek; BM Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS- *Convention on the Rights of the Child- CRC*) kapsamında çocukların kendilerini etkileyen kararlara katılım haklarının garanti edilmesinin yanı sıra kalkınma hakkına dair bildirgeye (*Declaration on The Right of Development*) dayanılarak çocukların katılım hakkının onları doğrudan etkilemeyen konulara veya kararlara da uzandığı ifade edilmektedir. Buna göre, karar verici kişi veya yetkili makamlar çocukların çeşitli ortamlarda aktif, özgür ve anlamlı katılımını kolaylaştırmak için elverişli koşullar yaratmalıdır³⁶⁰.

ESKHK'nin bu çalışmanın yazıldığı esnada taslak halinde olan ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ve sürdürülebilir kalkınmanın çevresel yönüne dair genel yorumunda, ESKHS'nin ailenin korunmasına dair 10. maddesinde, devletlerin,

³⁵⁸ Maastricht Principles on The Human Rights of Future Generations, preamble parag.7.

³⁵⁹ Maastricht Principles on The Human Rights of Future Generations, Principle 22.

³⁶⁰ UN Human Rights Council, Right to development of children and future generations, Report of the Special Rapporteur on the right to development, Surya Deva, **A/HRC/57/43**, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g24/118/50/pdf/g2411850.pdf>, (Erişim Tarihi:24.07.2024), parag.46.

çocukların ve gençlerin geleceklerini etkileyen karar alma süreçlerine katılımını garanti altına almak için koruma mekanizmaları geliştirme yükümlülüğü altında olduğu belirtilmiştir³⁶¹. ESKHK'ye göre de çocuklar ve gençler çevresel katılım hakkının öznesidirler ve devletler onların katılımını sağlama yükümlülüğü altındadır.

Çocuklar ve gençlerin çevresel katılım hakkına dair BM Çocuk Hakları Komitesinin (ÇHK- *Committee on the Rights of the Child (CRC)*) yayımladığı iklim değişikliği özelinde çocuk hakları ve çevreye dair 26 sayılı genel yorumda, özellikle çocukların ve gençlerin çevresel katılım hakkına dikkat çekilmektedir³⁶². BM nezdinde yayımlanan yumuşak hukuk belgesi olan genel yorumların hazırlanmasında, genellikle BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği personeli ve danışmanlarından faydalanılırken; 26 sayılı genel yorumun hazırlanmasında daha ziyade çocuk haklarını savunan STK'lar ve iklim ve çocuk hakları savunuculuğu deneyimi olan, altı kıtadan gelen on iki çocuktan oluşan bir çocuk danışma ekibi gibi kurum dışı aktörlerin katılımı da söz konusu olmuştur³⁶³. Çocukların ve gençlerin bizzat katıldığı ve fikirlerini belirttiği istişarelerle hazırlanan genel yorumda, iklim değişikliği sebebiyle ortaya çıkan çevresel bozulmaların çocukların haklarından faydalanmalarını engelleyen ve zorlaştıran olumsuz etkilerinin ele alınması gerekliliği vurgulanmaktadır.

ÇHS'nin 12. maddesinde yer alan çocuğun dinlenilme hakkı (*right to be heard*), öğretide kabul görmüş diğer adıyla çocuğun katılım hakkı bağlamında, çocukların çevreye dair meseleler özelinde fikir ve görüşlerinin karar alma süreci içerisinde farklı perspektiflerden bakabilmeyi sağlaması açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla onların görüşlerine gereken ağırlığın verilmesi gerektiği ifade edilmektedir³⁶⁴. Hakkın öznesi olarak çocuklar, çevresel meselelere dair karar alma

³⁶¹ CESCR, The Draft general comment on Economic, Social and Cultural Rights and the Environmental Dimension of Sustainable Development, parag.60.

³⁶² United Nations, Committee on The Rights on The Child, "General Comment No. 26 on Children's Rights and The Environment, With a Special Focus on Climate Change", **CRC/C/GC/26**, <https://digitallibrary.un.org/record/4019010?ln=fr>, (Erişim Tarihi:28 Ağustos 2023), parag.26, 27, 28.

³⁶³ Aoife NOLAN, 'General Comment No.26 on Children and the Environment – A Milestone in International Human Rights Law?', (EJIL:Talk!, Septembre 2023), <https://www.ejiltalk.org/general-comment-no-26-on-children-and-the-environment-a-milestone-in-international-human-rights-law/>, (Erişim Tarihi 12.09.2023).

³⁶⁴ UN CRC, **CRC/C/GC/26**, parag.26; Öğretide, Çocuk Hakları Sözleşmesinin 12. maddesinde yer alan bu hak, daha ziyade çocuğun katılım hakkı olarak anılmaktadır. Çocuğun katılımı ile kastedilen, Çocuk Hakları Sözleşmesinin 12-17. maddeleri arasındaki tüm haklar olup; bunlar katılım hakları olarak da ifade edilmektedir. Bkz. ALÇIK, s.164, 165.

süreçlerinde yürütülen müzakereler hakkında bilgi edinebilmeli; bilgiye erişebilmeli ve görüşlerinin dikkate alınıp alınmadığına dair geri bildirim ile bilgilendirilme hakkına sahip olmalıdır³⁶⁵. Burada ÇHS'nin 12. maddesinde yer alan çocuğun dinlenilme hakkı, 13-17. maddeleri arasında yer alan bilgiye erişim hakkı gibi haklar çocuğun çevresel katılım hakkı ile iç içe geçmektedir. Bu haklar fikrimizce, çocukların çevresel katılım hakkının ÇHS'deki görünümünü oluşturmaktadır. Çocuğun çevresel karar alma aşamasına katılması, çevresel meseleye dair bilgi edinmesi, bu bilgiler doğrultusunda fikir ve görüşlerini ifade etmesi, görüşlerine gereken ağırlığın verilmesi ve karar alma süreci sonunda yargıya başvuru hakkı, çocuğun çevresel katılım hakkına karşılık gelmektedir ki, bu aynı zamanda anılan hakların da kapsamını oluşturmaktadır.

(b) Kadınlar

Kadınların çevresel katılım hakkının öznesi olduğu zımnen Rio deklarasyonunun 20-22. ilkelerinden bu yana çeşitli belgelerde ve hukuki metinlerde ifade edilmektedir. Keza sürdürülebilir kalkınmayı konu edinen çeşitli belgelerde de kadınların katılımına dair vurgular yapıldığından bahsedilmiştir. Kadınların çevresel karar alma süreçlerine katılımları toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması bakımından gereklidir. Dezavantajlı grup içerisinde bulunan kadınlar, çevresel katılım hakkının öznesidirler.

Gelişmemiş veya gelişmekte olan çoğu ülkede hayvancılık veya tarımla uğraşan ve aynı zamanda ailesinin gündelik işleriyle meşgul olan kadınlar, diğer insanlara nazaran yaşadıkları çevreye dair daha fazla bilgiyi haizdirler ve çevresel bozulmalar sebebiyle direkt etkilenme riskleri bulunmaktadır. Buna karşılık, kadınlar iklim değişikliğine veya çevreye dair politikaların hazırlanması ve meydana getirilmesinde hem ulusal hem de uluslararası çevresel karar alma süreçlerinde genellikle göz ardı edilmektedirler³⁶⁶. Kadınların çevresel katılım hakkından eksiksiz,

³⁶⁵ UN CRC, **CRC/C/GC/26**, parag.27, 32.

³⁶⁶ Srinivasan BALAKRISHNAN, "Empowering the Unheard: Why Women's Voices are Crucial in Environmental Policy and Action", International Union for Conservation of Nature and Natural Resources <https://www.iucn.org/story/202303/empowering-unheard-why-womens-voices-are-crucial-environmental-policy-and-action>, (Erişim Tarihi: 15.02.2024); Rowena MAGUIRE / Bridget LEWIS, "Women, Human Rights and The Global Climate Regime", **Journal of Human Rights and the Environment**, Vol:9, No:1, 2018, s.51; United Nations, Human Rights Council, "Women, Girls and The Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment", **A/HRC/52/33**,

etkili ve eşit şekilde faydalanmasını sağlamak için devletlerin pozitif yükümlülüklerini yerine getirmeleri gerekmektedir³⁶⁷. Kadınlar, iklim değişikliği olgusu karşısında, düşük sosyo-ekonomik durum, kendilerine atanan cinsiyet rolleri ve ekonomik kaynaklara erkeklere nazaran daha sınırlı erişimleri sebebiyle dezavantajlı durumdadırlar³⁶⁸. İklim değişikliği karşısında herkes olumsuz etkilense de dezavantajlı grupların herkese nazaran daha fazla olumsuz etkilendiği bir gerçekliktir. Dolayısıyla, kadınların çevresel katılım haklarını kullanmaları desteklenmelidir. Aynı zamanda çevreyi ilgilendiren karar alma süreçlerine ve yargıya erişimlerinin sağlanması gerekmektedir.

BM İnsan Hakları Konseyi tarafından kabul edilen 7 Ekim 2021 tarihli siyasi ve kamu işlerine eşit katılım konulu kararda, *“Kadınların ve kız çocuklarının, dışlanmış gruplara veya azınlıklara mensup kişilerin ve savunmasız durumdaki kişilerin, diğerlerinin yanı sıra, siyasi ve kamu işlerine katılan kadınlara yönelik şiddet de dâhil olmak üzere, siyasi ve kamu işlerine katılımında ayrımcılıktan en çok etkilenenler arasında olduğunu kabul eder*³⁶⁹.” ifadesi yer almaktadır. Kamu işlerinin yürütülmesine katılmak açısından, kadınların eşit katılımının sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrımcılığa uğramaksızın, eksiksiz olarak kadınların çevresel katılım haklarından istifade etmesi, onların aktif katılımları açısından önemlidir. Benzer şekilde, BM İnsan Hakları Konseyine sunulan kadınlar, kız çocukları ve temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkı konusunda BM özel raportörü tarafından hazırlanan raporda, kadınlar ve kız çocuklarının çevresel bilgilere eşit erişimden; çevresel meselelere dair karar alma süreçlerine katılımdan ve yargıya erişimden yoksun olduklarının altı bir kez daha çizilmiştir³⁷⁰. Raporda, devletlerin çevresel

<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g22/618/95/pdf/g2261895.pdf?token=h13V8wYcScTDzy2F8S&fe=true>, (Erişim Tarihi: 15.02.2024), parag.2, 13, 14, 40.

³⁶⁷ UNITED NATIONS, Human Rights Committee, Promotion, Protection and Implementation of The Right to Participate in Public Affairs in The Context of The Existing Human Rights Law: Best Practices, Experiences, Challenges and Ways to Overcome Them, <https://digitallibrary.un.org/record/802240>, (Erişim Tarihi:02.09.2023), parag.5.

³⁶⁸ BALAKRISHNAN, “Empowering the Unheard: Why Women's Voices are Crucial in Environmental Policy and Action”, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources <https://www.iucn.org/story/202303/empowering-unheard-why-womens-voices-are-crucial-environmental-policy-and-action>, (Erişim Tarihi: 15.02.2024); KÖYBAŞI, , İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.349.

³⁶⁹ UNITED NATIONS, General Assembly, Human Rights Council, Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development, Resolution adopted by the Human Rights Council on 7 October 2021, **A/HRC/RES/48/2**, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g21/287/43/pdf/g2128743.pdf?token=Zj9RGSLScs3xLLkY9z&fe=true>, (Erişim Tarihi: 15.02.2024).

³⁷⁰ UN HRC, **A/HRC/52/33**, parag.40.

meselelerde kadınları güçlendirici, toplumsal cinsiyet normlarını dönüştürücü hak temelli yaklaşımı benimseme ve çevresel karar almaya dair toplumsal cinsiyet eşitliğini hızlandırma yükümlülüğünün bulunduğu ifade edilmektedir³⁷¹. Ayrıca, kadınların çevresel bilgiye ve çevre eğitimine erişimlerinin kolaylaştırılması; çevresel yönetimle ilgili mevcut ve önerilen kanunlar, politikalar ve karar alma süreçleri hakkında verilecek bilgi ve eğitimlerin erişilebilir, uygun maliyetli, doğru, anlaşılır olması; çevresel politikalar, planlar ve projeler hakkında yürütülen çevresel etki değerlendirme süreçlerinin toplumsal cinsiyete duyarlı insan hakları etki değerlendirmelerini içermesi gerektiği belirtilmektedir. Kadınların katılımının önündeki cinsiyete dayalı engelleri bertaraf etmek için her düzeyde karar alma kurumlarının yeniden tasarlanması; yargı makamları nezdinde kadınların karşılaşılabileceği cinsiyete dayalı engellerin ortadan kaldırılması gerektiği şeklinde devletlerin usuli yükümlülüklerinin bulunduğu belirtilmektedir³⁷². Devletlere atfedilen bu yükümlülükler de, dolaylı olarak kadınların ve kız çocuklarının çevresel katılım hakkının öznesi olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde, BMİDÇS kapsamında kabul edilen cinsiyet eylem planı ile (*The Gender Action Plan*) kadınların iklim değişikliği ile ilgili meselelerde eksiksiz, eşit ve anlamlı katılımlarını geliştirmek ve kadınların iklim değişikliğine dair müzakerelerde, karar alma süreçlerinde ve iklim eylemlerinde aktif rol oynamaları ile devletler tarafından toplumsal cinsiyete duyarlı iklim politikalarının geliştirilmesi gerektiği kabul edilmiştir³⁷³.

(c) Yerli Halklar

Çevresel meselelerde katılım söz konusu olduğunda, yaşadıkları toprak ile kuvvetli bağları olan yerli halklar akla gelmektedir. Yerli halkların geleneksel topraklarını etkileyen karar alma süreçlerine katılım hakları bulunmaktadır. Anılan topraklar üzerinde veya yakın çevresinde doğal kaynak rezervlerinin çıkartılmasında olduğu gibi gerçekleşen veya gerçekleşmesi muhtemel çevre üzerinde doğrudan etkiye sahip olan bozulmalar yahut birtakım endüstriyel faaliyetler yerli toplulukları kültürel ve fiziksel olarak orantısız bir şekilde etkilemektedir³⁷⁴. Yerli halkların çevresel

³⁷¹ UN HRC, A/HRC/52/33, parag.64.

³⁷² UN HRC, A/HRC/52/33, parag.65-72.

³⁷³ UNITED NATIONS, Framework Convention on Climate Change, Gender Action Plan, https://unfccc.int/sites/default/files/cp23_auv_gender.pdf, (Erişim Tarihi:15.02.2024); MAGUIRE/LEWIS, s.56.

³⁷⁴ BEKHOVEN, s.236; KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.336, 337.

bozulmalar karşısında bu denli orantısız derecede olumsuz etkilenmeleri, onların insan hakları mekanizmaları önünde korunması gereken savunmasız ve dezavantajlı bir hak öznese olarak tanınmaları sonucunu doğurmuştur. Azınlık grupları içerisinde bir alt grup olan yerli halka mensup kişilerin her biri, çocuk, genç veya yetişkin bir birey olsun, çevresel katılım hakkının öznesidir.

Yerlilik, literatürde tanımı üzerinde mutabakata varılmamış bir terimdir³⁷⁵. Çünkü tek bir yerlilik tanımı, yerli kültürlerin, tarihsel geçmişlerinin ve mevcut koşulların çeşitliliğini barındıramaz. BM, yerli halkların kavramsal tanımını yapmaktan ziyade, onların kimliklerinin tespit edilmesi yaklaşımını benimsemektedir. Dünya Bankası da yerli halkların haklarının tanınıp korunması için yerli halkların kim olduğunun yeknesak bir şekilde tanımlanması gerekmediği yönünde görüşe sahiptir. Bunun yerine, kimlerin yerli halk mensubu olarak nitelendirilebileceği hususunda var olan birtakım kriterler üzerinde durulmaktadır³⁷⁶. BM Kalkınma Grubunun Yerli Topluluklara Dair Meseleler Üzerine Kılavuzunda, kimlerin yerli halk mensubu olarak nitelendirilebileceğine dair Uluslararası Çalışma Örgütünün 169 Numaralı Yerli ve Kabile Halkları Sözleşmesinde belirtilen üç kritere dikkat çekilmektedir. Bunlardan ilki, sosyal, kültürel ve ekonomik koşullarıyla ulusal topluluğun diğer kesimlerinden ayrılmış ve statüleri tamamen veya kısmen kendi gelenek ve görenekleri ya da özel kanun veya yönetmeliklerle düzenlenmiş olmak; ikincisi, fetih, sömürgeleştirme veya mevcut devlet sınırlarının kurulması esnasında o ülkeye ait olduğu coğrafi bölgede yaşayan halklardan gelmeleri nedeniyle yerli halk mensubu sayılmak ve hukuki durumlarına bakılmaksızın kendi sosyal, ekonomik, kültürel ve politik kurumlarının bir kısmını veya tamamını muhafaza etmek; üçüncüsü ise kendini yerli halk veya kabile halkı olarak tanımlamaktır³⁷⁷. Dünya Bankası da yerli halk olarak tanımlanabilmek için; kendilerini farklı bir kültürel grubun üyeleri olarak başkaları tarafından tanımlama; belirli bir coğrafi bölgedeki farklı habitatlara veya atalara ait bölgelere ve bu habitat ve bölgelerdeki doğal kaynaklara kolektif bağlılık duyulması; egemen toplum ve kültürden ayrı geleneksel, kültürel, ekonomik, sosyal veya politik

³⁷⁵ NANDA/PRING, s.624.

³⁷⁶ NANDA/PRING, s.624, 625.

³⁷⁷ United Nations Development Group, Guidelines on Indigenous Peoples'Issues, <https://www2.ohchr.org/english/issues/indigenous/docs/guidelines.pdf>, (Erişim Tarihi:17.07.2023), s.8.

kurumlara sahip olmak ve genellikle ulusal dilden farklı olan yerel bir dile sahip olmak gibi kriterler aramaktadır³⁷⁸.

Tek bir yerli halk tanımının olmayışı, günümüzde belirli bir yerde yaşayan yöre halkı, köylülerin veya çiftçilerin de yerli halk olarak kabul edilip edilmeyeceği sorusunu akla getirmektedir. Yukarıda belirtilen kriterlere göre değerlendirecek olursak, belirli bir yerde uzunca bir süredir yaşayan ve bu yerde geleneksel ekolojik yerel bilgilere sahip olan yöre halkı, köylüler veya çiftçilerin sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda ulusal topluluğa ait diğer kesimlerden ayrılmış bir statüleri yok ise, kendi gelenek veya görenekleri özel kanun veya yönetmeliklerle düzenlenmemişse, kendilerini yerli topluluk veya kabile olarak tanımlamıyorlarsa, Yerli ve Kabile Halkları Sözleşmesi kapsamında anılan kriterler gereği yerli halk olarak değerlendirilemeyeceklerdir. Anılan kriterleri taşımaları halinde, yöre halkı, köylüler veya çiftçilerin yerli kriteri taşıdığı söylenebilir; ancak özellikle Türkiye’de var olan yöre halkı, köylüler veya çiftçilerin yerlilik kriterlerini taşımadığının kabul edilmesi gerektiği fikrindeyiz. Çünkü, yöre halkı, köylüler veya çiftçiler hâkim toplumdan farklılık arz eden, kendilerini dezavantajlı duruma düşmeye açık kılan sosyal ve kültürel kimliğe sahip değillerdir.

Belirli bir yerde yaşayan köylü veya çiftçilerin yerli topluluk veya kabile halkı olarak kabul edilip edilmeyeceğinin çevresel halk katılımının öznesi olmaları açısından bir fark yaratamayacağı fikrindeyiz. Bu kişiler zaten yerli halk olarak görülmeseler de zaten çevresel katılım hakkının öznesidirler. Herkesin içerisine dâhil olmaları sebebiyle, köylü veya çiftçilerin yerli topluluk kabul edilmesi ile edilmemesi arasında bir fark olmayacaktır. Sadece, belirli bir yerde yaşayan köylü veya çiftçilerin herkese nazaran yaşadıkları yer ile ilgili daha detaylı ve doğru çevresel bilgiyi haiz oldukları aşıkardır. Bu anlamda da yerli halk olarak kabul edilmeseler bile çevresel katılım hakkı açısından çevresel karar alma sürecinden etkilenen veya etkilenmesi muhtemel veya karar alma sürecinde menfaati olan yerel halk içine dâhil olduklarından her halükârda çevresel katılım hakkının öznesidirler.

³⁷⁸ The World Bank, World Bank Operational Manual, OP 4.10 (2005)’den aktaran NANDA/PRING, s.625.

Yerli halklar, yaşadıkları toprakla olan bağlarının yüksek düzeyde bilincinde olmaları dolayısıyla sahip oldukları doğal kaynaklarla kendilerini bir bütün olarak görmektedirler. Yerli halklar, kendi kaderini tayin haklarının bir tezahürü olarak doğal çevreleriyle özdeşleşmelerinden dolayı onları etkileyen kararlara katılarak kararlarını bizzat vermektedirler. Yerli halklar ve onların yaşadığı topraklar arasında kurulu bu yakın bağ, onları topraklarını etkileyen kararlara eksiksiz bir biçimde katılma hakkının öznesi yapmaktadır³⁷⁹. Öğretide, yerli halkların çevresel katılım haklarının, onları etkileyen kararları reddetme (veto etme) hakkını da içermesi gerektiği savunulmaktadır³⁸⁰. Buna karşılık, çok sayıda devlet ise, yerli halkların ülkenin kalkınması için stratejik öneme sahip olduğu düşünülen projeleri reddetme hakkına sahip olmaması gerektiğini ileri sürmektedir³⁸¹. Fikrimizce, yerli halkların sahip olduğu çevresel meselelerde katılım haklarını, çevresel meselede alınacak kararları mutlak veto yetkisini de içermesi gerektiği görüşü riskli birtakım sorunlara yol açabilir. Çevresel halk katılımı, çevreye dair alınan veya alınacak kararlarda yerli halkların mutlaka çevrenin korunmasından yana fikir ve görüş bildirerek kararlar alacağını garanti etmemektedir. Bu hususta, yerli halkların çevresel bir meselede katılım haklarını kullanarak çevrenin korunması yerine başkaca menfaatleri gözetken kararlar alabilme riski vardır. Yerli halkların çevresel katılım hakkının içeriğinde çevreyi ve yerli halkları etkileyen kararları mutlak veto yetkisini içermemesi gerektiği düşüncesindeyiz.

BM nezdindeki verilere göre günümüzde yerli toplulukların Dünya çapında 90 ülkeye yayıldığı ve Dünya nüfusunun %6,2'sine karşılık geldiği belirtilmektedir³⁸². Anılan yerli topluluklar geçmişten beri süregelen geleneklerini uygulamakta ve farklı sosyal, kültürel, ekonomik ve politik özellikleri muhafaza etmektedirler³⁸³. Bunlara örnek olarak Amerika yerli halklarından Lakotalar, Avustralya'da Aborjinler,

³⁷⁹ Margherita Paola POTO, "Participatory Rights of Indigenous Peoples: The Virtuous Example of The Arctic Region" **Environmental Law & Management**, Vol:28, 2016, s.85; PEREIRA, s.190; KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.337; CLAVERO, s.49.

³⁸⁰ PEREIRA, s.190; James ANAYA, "Indigenous Peoples' Participatory Rights in Relation to Decisions About Natural Resource Extraction: The More Fundamental Issue of What Rights Indigenous Peoples Have in Lands and Resources", **Arizona Journal of International & Comparative Law**, Vol:22, No:1, 2005, s.7.

³⁸¹ PEREIRA, s.190; BARELLI, s.3, 4, 18.

³⁸² UNITED NATIONS, Indigenous Peoples, <https://www.un.org/en/fight-racism/vulnerable-groups/indigenous-peoples>, (Erişim Tarihi: 14.07.2023)

³⁸³ UNITED NATIONS, Permanent Forum on Indigenous Peoples, Indigenous Peoples, Indigenous Voices, Factsheet, Who are Indigenous Peoples?, https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/5session_factsheet1.pdf, (Erişim Tarihi:14.07.2023)

Guatemala’da Mayalar, Bolivya’da Aymaraslar, arktik kuzey kutbu bölgesinde bulunan Samiler örnek verilebilir. Ancak burada sayılan yeli halklar dışında da çok sayıda yerli halk veya topluluk bulunmaktadır. Anılan yerli halklar belirtilen ülke veya bölgelerde yaşayan milletlerden açıkça farklı olan birtakım özellikleri haizdirler. Yerli halkların çeşitliliği göz önüne alındığında, tek bir yerli halk tanımı yapmanın da pek mümkün olmadığı açıktır.

Yerli halklar, sahip oldukları geleneksel ve yerel ekolojik bilgiler sayesinde, çevresel bir kararın eksikliklerinin veya olumsuz yan etkilerinin tespit edilmesine ve buna göre çözüm sunulmasına fayda sağlarlar³⁸⁴. Yerli halkların çevresel meselelerde politika oluşturma sürecine anlamlı bir şekilde dâhil edilmesinin sağlanması ve rızalarının alınması gerektiği bugün uluslararası hukuki metinlerde kabul görmektedir. Yerli halkların geleneksel bilgilerinin özellikle iklim değişikliği ile ilgili tartışmalar bağlamında önemli olduğunun altı çizilmektedir³⁸⁵.

Rio deklarasyonunun 22. ilkesinde yerli halkların yerele dair bilgileri ve geçmişten beri süregelen geleneksel uygulamaları sebebiyle çevre yönetiminde hayati role sahip oldukları; devletlerin yerli halkların kimlik, kültür ve menfaatlerini tanıması ve teşvik etmesi gerektiği; sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek açısından yerli halkların etkili katılımlarının sağlanması lüzumu ifade edilmiştir³⁸⁶. PA’da devletlerin iklim değişikliğinin zararlı etkilerine karşı uygulayacakları politikalarında yerli halkların bilgisine uygun olduğu ölçüde danışılması şeklindeki hüküm, yerli halkların çevresel katılım hakkının öznesi olarak tanındığını göstermektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 169 numaralı Yerli ve Kabile Halkları Sözleşmesinin 6. maddesinde, devletlerin ilgili halkları doğrudan etkileyebilecek hukuki veya idari tedbirlerle ilgili olarak uygun usullerle ve onları temsil eden kurumlar aracılığıyla ilgili halklara danışılması ve yerli topluluk mensuplarının en azından nüfusun diğer kesimleriyle eşit ölçüde, onları ilgilendiren politika ve programları yürüten kurumların alacağı kararlara yönelik karar alma aşamasının her düzeyinde özgürce

³⁸⁴ Margherita Paola POTO/Lara FORNABAI, “Participation as the Essence of Good Governance: Some General Reflections and a Case Study on the Arctic Council”, **Arctic Review on Law and Politics**, Vol:8, 2017, s.143, 152; EBBESSON, s.68.

³⁸⁵ POTO/FORNABAI, s.153; Paris Antlaşması, s.9.

³⁸⁶ UNITED NATIONS, Rio Declaration on Environment and Development, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (Erişim Tarihi: 12.04.2023) principle 22; EBBESSON, s.52.

katılabilecekleri araçlar oluşturulması gerektiği ifade edilmektedir³⁸⁷. Anılan sözleşme, yerli halkları doğrudan etkileyen çevresel meselelere dair alınacak kararlarda onların katılma haklarını tanıyan hukuken bağlayıcı bir sözleşmedir³⁸⁸.

BM tarafından kabul edilen Yerli Halkların Haklarına Dair Deklarasyonun, 18. maddesinde, yerli halkların karar alma mekanizmalarına sahip olma ve bunları geliştirmenin yanında, kendilerini ilgilendiren meselelerde kendilerinin belirleyeceği temsilciler vasıtasıyla katılma hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir. Deklarasyonun 19. maddesinde, yerli halkları etkileyebilecek hukuki ve idari tedbirlerin kabul edilmesi ve uygulanması öncesinde yerli halkların gereken bilgiyi edinmesine ve bu bilgiyi haiz bir şekilde özgür iradeleriyle verecekleri icazeti almak üzere devletlerin yerli halkla istişare etmesi ve iş birliği içerisinde olması gerektiği belirtilmiştir. Bu madde de bize yerli halkların çevresel katılım hakkının öznesi olarak düzenlendiğini göstermektedir. Deklarasyonun başlangıç kısmında da yerli halkların bilgi, kültür ve geleneksel uygulamalarına saygı gösterilmesinin sürdürülebilir kalkınmaya ve çevrenin korunmasına katkı sunduğuna ayrıca dikkat çekilmektedir³⁸⁹. Ayrıca deklarasyonun yerli halkların toprak hakları bağlamında 27. maddesinde yerli halkların kullandıkları topraklar üzerindeki haklarla ve bu toprakları ilgilendiren kararla ilgili olarak da sürece katılma haklarının gözetilmesi gerektiği belirtilmektedir. Deklarasyonun 15. maddesinde, doğal kaynakların kullanımına, yönetimine ve korunmasına katılma hakları da dâhil olmak üzere, yerli halkların kendi toprakları açısından doğal kaynaklar üzerindeki haklarının korunması gerektiği de ifade edilmektedir³⁹⁰. Görüldüğü gibi yerli halkların yaşadıkları toprağa bağlı ve çevreleriyle ilgili olarak katılma hakkının öznesi olarak ifade edildiği benzeri hükümler de mevcuttur.

ES’de de yerli halklar ile ilişkili hükümler bulunmaktadır. ES’nin başlangıcında Latin Amerika, Karayipler ve halklarının çok kültürlülüğünün tanınmasına vurgu yapılmaktadır. ES’nin 4. maddesinde, çevrenin korunmasını teşvik

³⁸⁷ International Labour Organisation, Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 (No. 169), https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C169, (Erişim Tarihi:17.07.2023); POTO, s.86; BARELLI, s.10; EBBESSON, s.73.

³⁸⁸ PEREIRA, s.87; ANAYA, s.9; BARELLI, s.9; EBBESSON, s.73.

³⁸⁹ UNITED NATIONS, Declaration on The Rights of Indigenous Peoples, https://social.desa.un.org/sites/default/files/migrated/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf, (Erişim Tarihi:27.07.2023)

³⁹⁰ Declaration on The Rights of Indigenous Peoples; PEREIRA, s.189.

eden kişi, dernek, kuruluş veya grupların çalışmaları için onları tanıyıp koruyarak uygun bir ortamın garanti edilmesi yükümlülüğü kapsamında yerli halkların da bulunduğu ifade edilmektedir. Benzer şekilde aynı maddede belirtilen, çevresel bilgilerin ifade edildiğı yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin ülkede kullanılan farklı dillerde de kullanıma sunulması ifadesi, yerli halkların kullandığı yerel dilleri de kapsamaktadır. Çevresel bilgilerin ülkede kullanılan çeşitli dillerde yaygınlaştırılması ve makul iletişim kanalları vasıtasıyla söz konusu grupların anlayabileceğı alternatif formatların hazırlanmasından; keza ES'nin 5. maddesinde, yerli halk ve etnik gruplar da dâhil olmak üzere, maddede belirtilen hassas durumdaki kişi veya grupların, taleplerinin hazırlanmasında yardım ve yanıt almalarının garanti edilmesinden söz edilmektedir. ES'nin 7. maddesinde hüküm altına alınan, çevresel karar alma süreçlerine halkın katılımının, halkın sosyal, ekonomik, kültürel, coğrafi ve cinsiyet özelliklerine göre uyarlanmasını sağlayacak uygun koşulların oluşturulması da yerli halkları yakından ilgilendiren bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Devamında istişareler için elverişli mekanların tavsiye edilmesi ve uygun olduğu durumlarda yerel bilgiye saygının, diyalogun ve farklı görüş ve bilgilerin etkileşiminin teşvik edilmesi hususunda açıkça madde metninde yerel bilgiye vurgu yapılmış; yerli halkların haklarına ilişkin uluslararası yükümlülöklere saygı gösterilmesinin altı çizilmiştir. Keza, yargıya erişim hususunda da yerli halkların ülkede kullanılan resmi dil dışında kullandıkları yerel dilin bulunması halinde gerekli tercüman desteğinin sağlanması gerektiğı de sözleşmede açıkça yer almaktadır. Tüm bu hükümler gözetildiğinde özellikle Latin Amerika ve Karayiplerde yaşayan yerli halkların çevresel katılım hakkının bir öznesi oldukları görölmektedir.

BM MSHS'nin denetim organı olan BMİHK'nin azınlık haklarıyla ilgili 23 sayılı genel yorumunda, devletlerin azınlık veya yerli topluluğun, azınlık veya yerli kültürünün faydalanacağı çevreyi etkileyen karar alma süreçlerine katılımını sağlama yükümlülüğüne dikkat çekilmektedir. MSHS kapsamında kültür hakkının korunması açısından yerli halk söz konusu olduğunda, topraklarında bulunan doğal kaynaklar açısından, azınlık topluluğu üyelerinin kendilerini etkileyen kararlara etkili katılımlarının sağlanması gerektiğı vurgulanmaktadır³⁹¹. Dolayısıyla, BM'nin insan

³⁹¹ United Nations Human Rights Committee, *CCPR General Comment No. 23: Article 27 (Rights of Minorities)*, 8 April 1994, CCPR/C/21/Rev.1/Add.5, <https://www.refworld.org/docid/453883fc0.html>, (Erişim Tarihi:01.09.2023), parag.7; GIUPPONI, s.503.

hakları organları da yerli halkları, kültür hakkı kapsamı altında çevresel katılım hakkının öznesi olarak kabul etmektedir.

Ekvador Anayasası yerli halkları açıkça çevresel halk katılımının öznesi olarak kabul eden hükümlere sahip bir anayasadır. Ekvador Anayasasının toplulukların, halkların ve milletlerin hakları başlıklı 57. maddesinde, yerli toplulukların, anayasa, insan hakları sözleşmeleri, deklarasyonlar ve diğer uluslararası belgelere uygun olacak şekilde arazileri üzerinde bulunan yenilenebilir doğal kaynakların kullanımına, yönetimine ve korunmasına katılma hakkının tanınması garanti edilmiştir. Anılan maddenin devamında, yerli halkların arazileri üzerinde çevresel veya kültürel anlamda etkisi olabilecek yenilenemeyen doğal kaynakların aranması, üretilmesi ve pazarlanmasına yönelik plan, proje veya programlarla ilgili olarak makul bir süre içerisinde önceden bilgilendirilmek koşuluyla istişare yapılacağı; projelerden elde edilen veya edilecek gelire yerli halkların ortak olmaları ve projeler sebebiyle sosyal, kültürel veya çevresel bir zararın oluşması halinde bu zararın tazmin edilmesinin garanti edildiği ifade edilmiştir. Yetkili makamlarca yerli halklarla yapılması zorunlu olan istişare sonunda, yerli halkların icazetinin alınmaması halinde ise anayasa ve ilgili kanunların öngördüğü işlemlerin yapılacağı hüküm altına alınmıştır³⁹². Ayrıca, devletin biyoçeşitliliğin korunmasını ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için toplumun katılımıyla programlar oluşturup uygulaması da anayasal güvenceye kavuşturulmuştur. Yerli halkların çevresel bilgiye erişim hakkı da Ekvador Anayasasının anılan maddesiyle güvence altına alınmıştır. Buna göre, yerli halkların bilimleri, teknolojileri ve atalarının bilgeliğinin yanı sıra tarımsal biyolojik çeşitliliği içeren genetik kaynaklar; kendi topraklarındaki bitkiler, hayvanlar, mineraller ve ekosistemlerin yanı sıra ritüel ve kutsal yerleri restore etme, tanıtmaya ve koruma hakkı da dâhil olmak üzere ilaçları ve geleneksel tıbbi uygulamaları ile fauna ve floranın kaynakları ve özellikleri hakkındaki kolektif bilgileri sürdürmek, korumak ve geliştirmek hususundaki haklarının devlet tarafından güvence edildiği ifade edilmiştir. Anılan bu kolektif çevresel bilgilerin gasp edilmesi anayasa ile açıkça yasaklanmıştır. Ayrıca, aynı maddede yerli halkların kanunla kurulan resmi kuruluşlara temsilcileri aracılığıyla katılma, kendilerini ilgilendiren kamu politikalarını belirleme ve devletin plan ve projelerinde önceliklerini tasarlama ve kararlaştırma ile kendilerinin kolektif

³⁹² Ekvador Anayasası, madde 57/1(6) ve 57/1(7).

haklarından herhangi birini etkileyebilecek bir hukuki tedbirin kabulünden önce kendilerine danışılması hususları da hüküm altına alınmıştır³⁹³.

Çevresel katılım hakkının öznesi olarak yerli halkların katılımı, yaşadıkları toprak yani fiziksel çevreleri etrafındaki çevresel meselelere katılım ile hem ulusal hem de uluslararası siyasi alanlarda çevresel meselelere katılımı kapsamaktadır³⁹⁴. Yerli halkların yaşadıkları toprak ve fiziksel çevrelerini ilgilendiren meselelere katılımı, istisnai durumlarda çevreyi ilgilendiren plan veya projelere ilişkin önceden bilgilendirilmeleri ve sosyal lisans olarak da anılan rızalarının ve onaylarının alınması şeklinde ulusal kanunlarda ayrıntılı bir biçimde tanınmaktadır³⁹⁵. Bolivya Anayasasının 352. maddesinde buna denk düşen bir hüküm olarak, “*Belirli bir bölgedeki doğal kaynakların işletilmesi, Devlet tarafından çağrılan, özgür, zamanında ve bilgili olan etkilenen nüfusla bir istişare sürecine tabidir. Halk katılımı, çevrenin yönetim sürecinde garanti altına alınır ve ekosistemlerin korunması, Anayasa ve kanuna uygun olarak teşvik edilir. Milletlerde ve kırsal yerli halklarda, istişare kendi normlarına ve prosedürlerine saygı gösterilerek yürütülür.*” şeklinde düzenleme mevcuttur. Doğal kaynakların işletilmesi hususunda ÖÖBR yani yerli halkla yapılacak bir müzakere süreci ile rızalarının alınması gerektiği anayasal güvence altına alınmıştır. Yine, Bolivya Anayasasının 304. maddesinin 1. fıkrasının 21. bendinde, yerli halkların kendilerini ve topraklarını ilgilendiren yasama, yürütme işlemleri ve idari tedbirlerin uygulanmasına ilişkin özgür, önceden bilgilendirilmek koşuluyla müzakere mekanizmalarına katılma, geliştirme ve yürütme yetkisinin kırsal yerli özerklik rejimlerine (*rural native indigenous autonomies*) tanındığı hüküm altına alınmıştır. Ayrıca, Bolivya Anayasasının 190-192. maddelerinde yer alan kırsal yerli yargı yetkisi başlıklı düzenlemeler yerli halkların kendilerine özgü standartları ve ilkeleriyle, özerk bir yerli toplulukta veya kırsal bir toplulukta bir çevresel zarar meydana geldiğinde yerli toplulukların adalete erişimini kolaylaştırarak çevre sorunları için kullanılabilecektir³⁹⁶. Benzer şekilde Ekvador Anayasasının 171. maddesinde de yerli halkların yargı yetkisinden söz edilmektedir³⁹⁷. Dolayısıyla yerli

³⁹³ Ekvador Anayasası, madde 57/1(16) ve 57/1(17).

³⁹⁴ POTO/FORNABAIO, s.153.

³⁹⁵ PEREIRA, s.184; ANTONIA TIGRE/SLINGER, s.7.

³⁹⁶ AVZARADEL/PAROLA, s.109.

³⁹⁷ AVZARADEL/PAROLA, s.111; Ekvador Anayasasının 171. maddesi; “*Yerli toplulukların, halkların ve ulusların yetkilileri, kadınların katılımı ve karar alma yetkisinin sağlanması garantisıyla, kendi topraklarında, atalarının gelenekleri ve kendi hukuk sistemleri temelinde yargı görevlerini yerine getirirler. Yetkililer, Anayasa ve uluslararası belgelerde yer alan insan haklarına aykırı olmadığı*

halkların, bu düzenlemeler göz önüne alındığında da bizzat yargıya erişimin öznesi oldukları görülmektedir.

Latin Amerika’da ve Afrika’da yaşayan yerli halkların çevresel meselelere katılımının, ulusal kanunlarda ÖÖBR olarak ifade edilmesinden daha önce bahsedilmişti³⁹⁸. Özgür iradeyi temsil eden, zorlamaya veya manipülasyona uğramayan bir rızadan söz edilmektedir. Yerli halkların rızası, çevreyi ilgilendiren bir faaliyetin başlamasından makul ve yeterli bir süre öncesinde, gerekli bilgilerin sağlanmasıyla yerli halkların istişare süreçleri için öngörülen zamansal çerçeveye uygun olacak şekilde aranmaktadır³⁹⁹. Yerli halkların çevrelerini etkileyen karar alma süreçlerinde var olan endişeleri ve sürece dair potansiyel muhalefetleri karşısında mutlak bir veto hakları bulunmasa dahi, olumsuz çevresel etkilerin hafifletilmesi veya azaltılması, meydana gelen zararların tazmin edilmesi de dâhil olmak üzere sürecin sonunda alınacak nihai karar üzerinde etkilerinin bulunması gerektiği ifade edilmektedir⁴⁰⁰. Anılan hak gereği, yerli halkların rıza gösterme veya göstermeme şeklindeki tercihlerine tam olarak saygı gösterilmesi gerekmektedir. Yerli halkların rıza gösterme veya göstermeme şeklindeki tercihlerine saygı gösterilmesi, mutlaka bu tercihlerinin kabul edilmesi olarak düşünülmemelidir. Bizce, ilgili somut olay çerçevesinde yerli halkların rıza gösterme veya göstermeme şeklindeki tercihlerinin karar verici merciler tarafından en azından dikkate alınması, örneğin bu kapsamda gerçekleştirilen prosedürler çerçevesinde ilgili evraklara şerh düşülmesi, akabinde çevrenin korunması açısından uygun bulunmadığından dolayı kabul edilmiyor ise bunun gerekçesinin açıklanarak yerli halkla paylaşılması ve bu hususta yerli halkın bilgilendirilmesi olarak anlaşılmalıdır.

---

sürece, iç anlaşmazlıkların çözümü için kendi standartlarını ve prosedürlerini uygularlar. Devlet, yerli yargı kararlarının kamu kurumları ve yetkilileri tarafından gözetilmesini garanti eder. Bu kararlar, anayasaya uygunluğunun izlenmesine tabidir. Yasa, yerli yargı ile düzenli yargı arasındaki koordinasyon ve iş birliği mekanizmalarını belirler.” şeklindedir.

³⁹⁸ Bu hususta Bkz. II. Çevresel Halk Katılımının Hukuki Çerçevesi, B. Çevresel Halk Katılımının Hukuki Niteliği, 3.Çevresel Katılım Hakkının Yerli Halk Açısından Bir Görünümü: Yerli Halkların Özgür, Önceden Bilgilendirilmiş Rızası başlığında yer alan açıklamalarımız.

³⁹⁹ ANTONIA TIGRE/SLINGER, s.13; KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.338, 339.

⁴⁰⁰ ANTONIA TIGRE/SLINGER, s.14; Yerli Halkların özgür, önceden bilgilendirilmiş rıza hakları ile ilgili olarak detaylı açıklamalar için Bkz. United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, Free, Prior and Informed Consent of Indigenous Peoples, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IPeoples/FreePriorandInformedConsent.pdf> (Erişim Tarihi: 31.07.2023)

b) Tüzel Kişiler

Herkesin çevresel katılım hakkının öznesi olmasının ilk bakışta akla gerçek kişileri getirdiğinden bahsedilmişti. Ancak çevresel katılım hakkının somut uygulamasını netleştirebilmek adına üzerinde durulması gereken bir diğer husus da herkes ifadesinin, çevrenin korunması amacını güden özel hukuk tüzel kişiliğine sahip kuruluşları, diğer bir deyişle hükümet dışı kuruluşları yani STK'ları kapsayıp kapsamadığının da belirlenmesidir. STK'ların çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alma süreçlerine katılım ve yargıya başvuru hakkını kapsayacak şekilde çevresel katılım hakkının öznesi olup olmadıkları sorusunu akla getirmektedir. Bunlar, karar alma süreçlerinde halkın katılımını sağlamada rol oynarlar ve bu sayede kamu menfaatinin temsilcileri veya koruyucuları olarak hareket ederler⁴⁰¹.

Öğretide, STK'ların çevresel meselelerde katılım hakkını kullanabilmesi gerektiğine ilişkin olarak, çevrenin korunması hususunda kamu makamlarının çoğunlukla yeterli personele sahip olmadığı; dolayısıyla herkesi ilgilendiren çevresel meselelerde kamusal menfaatlerin zarar gördüğü veya çevre kanunlarına aykırı davranıldığı hallerde harekete geçemedikleri ifade edilmektedir. Böylece, çevrenin korunması amacını güden STK'ların halkın kamusal menfaati adına harekete geçmelerine fırsat tanınması suretiyle çevresel katılım hakkı herkes adına daha etkili bir şekilde sağlanabilecektir⁴⁰². Kamusal makamlar, çoğu zaman özellikle çatışan kamusal menfaatler söz konusu olduğunda, ilgili tüm menfaatleri dikkate alamayabilir veya bir diğerine nazaran bir başkasının menfaatini gözetme eğilimi gösterebilirler. Bu gibi hallerde kamusal makamların eksikliklerini tamamlamak ve halkın çevreye dair menfaatlerini güvence altına almak amacıyla, STK'lar gibi çevrenin korunması amacına hizmet eden özel hukuk tüzel kişilerine çevresel katılım hakkı tanınması gerektiği savunulmaktadır⁴⁰³.

⁴⁰¹ SHARMAN, s.340, 341.

⁴⁰² EBBESSON, s.63.

⁴⁰³ EBBESSON, s.63, 64; Federica PASSARINI, "Legal Standing of Individuals and NGOs in Environmental Matters under Article 9(3) of the Aarhus Convention", **The Italian Review of International and Comparative Law**, Vol:3, Issue:2, 2023, s.288, 289.

Çevrenin korunması amacına hizmet eden STK'lar da çevresel katılım hakkının öznesidirler⁴⁰⁴. Rio deklarasyonunun 10. ilkesinde çevresel katılım hakkından ulusal düzeyde her bireyin faydalanacağı belirtilmişse de daha önce belirtildiği üzere 21. gündem metninde, çevresel meselelerde halkın katılımının yanı sıra STK'ların da katılımında oynayacağı aktif rolün altı çizilmiştir. AS'nin halk tanımında, tüzel kişiler ve birden fazla kişinin oluşturduğu kişi grupları, kuruluşlar ve derneklerin de kastedildiği açıkça belirtilmiştir. AS'nin ilgili halk (*public concerned*) tanımında, çevrenin korunmasını teşvik eden ve ulusal kanunlar kapsamında belirtilen gereklilikleri karşılayan STK'ların menfaatinin bulunduğu kabul edileceği ifade edilmektedir. AS kapsamında, ilgili halk tanımıyla kimin etkileneceğine dair geniş kavramsal çerçeve içerisinde kamu makamları dışındaki özel hukuk tüzel kişileri olan ve çevreyi koruma amacı güden STK'lara kamusal bir menfaat olan çevresel menfaati gözetme yetkisi verilmektedir⁴⁰⁵. AS'nin 3. maddesinin 4. fıkrasında yer alan, *“Taraflardan her biri, çevrenin korunmasını teşvik eden dernek, kuruluş veya grupların uygun şekilde tanınmasını ve desteklenmesini sağlayacak ve kendi ulusal hukuk sisteminin bu yükümlülükle tutarlı olmasını sağlayacaktır.”* düzenlemesine göre taraf devletlere yüklenen çevrenin korunması amacına hizmet eden özel hukuk tüzel kişileri ve STK'ları tanıma ve bunları teşvik etme yükümlülüğü uyarınca taraf devletlerin yükümlülüklerinin sadece gerçek kişilere karşı değil; çevrenin korunması amacına hizmet eden özel hukuk tüzel kişilerini karşı da gerçekleştirilmesi gereken yükümlülükler olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir⁴⁰⁶. Dolayısıyla, tüm bu açıklamalar ışığında çevrenin korunması amacını güden özel hukuk tüzel kişileri ve STK'lar da çevresel katılım hakkının öznesidir.

c) Doğa ve Hayvanlar

Günümüzde bazı ülkelerde doğa haklarının tanınması ve korunmasına yönelik çığır açıcı anayasa veya kanun hükümleri kabul edilirken, bazılarında ise çevre korumaya yönelik ekosantrik hak temelli yaklaşımların temel alındığı içtihatlar vasıtasıyla nehirler, dağlar ve ormanlar gibi insan dışındaki canlılara hukuki statü tanınmaktadır⁴⁰⁷. Doğaya ve hayvanlara hukuksal kişilik atfeden ve onları hak öznesi

⁴⁰⁴ EBBESSON, s.53; KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.89; YILMAZ TURGUT, s.155; TURGUT, s.64.

⁴⁰⁵ EBBESSON, s.57, 74; UNECE, The Aarhus Convention An Implementation Guide, s.55, 57.

⁴⁰⁶ YURTCANLI DUYMAZ, s.190.

⁴⁰⁷ Paola VILLAVICENCIO-CALZADILLA / Louis KOTZÉ, “Re-imagining Participation in the Anthropocene: The Potential of the Rights of Nature Paradigm”, **Sustainability Through**

olarak kabul eden hukuk düzenlerinin git gide arttığı görülmektedir⁴⁰⁸. BM tarafından kabul edilen Doğa Ananın Hakları Evrensel Bildirgesinde (*Universal Declaration for The Rights of Mother Earth*) olduğu gibi doğanın haklarını tanıyan ve açıklayan uluslararası belgeler kabul edilmeye başlanmıştır⁴⁰⁹. Doğanın ve hayvanların haklarının ulusal veya uluslararası hukuk düzenlerince tanınıp korunması günümüzde gelişen bir fenomendir. Doğa Ananın Hakları Evrensel Bildirgesinde, doğanın haklarının ifade edildiği 2. maddede, doğanın beyannamede tanınan haklarının insan faaliyetleri dolayısıyla ihlali halinde, bu hak ihlalinin tam ve hızlı bir şekilde

---

Participation?, Leiden: Brill | Nijhoff, 2023, s.57; MAY/DALY, s.84, 224, 225; Craig M. KAUFFMAN / Pamela R. MARTIN, “How Courts are Developing River Rights Jurisprudence: Comparing Guardianship in New Zealand, Colombia and India”, **Vermont Journal of Environmental Law**, Vol:40, No:4, 2019, s.261; Hukuk düzenlerinde doğaya ve hayvanlara haklar tanınması ve bunların hak öznesi olması gerektiği savının teorik temelleri için Bkz. Christopher D. STONE, “Should Trees Have Standing? – Toward Legal Rights for Natural Objects”, **Southern California Law Review**, Vol:45, 1972, ss.450-501.

⁴⁰⁸ ÜSKÜL ENGİN, s.170, 171 vd; MAYA-AGUIRRE, s.155-157; Doğanın hakları kavramının daha ziyade Dünyada Latin Amerika’da geliştiği görülmektedir. Ekvador Anayasasının başlangıcında “parçası olduğumuz ve varlığımız için hayati önem taşıyan doğayı, *Pacha Mama*’yı (Toprak Anayı) kutlamak” ifadesi yer almakta; doğanın hakları başlıklı 71. maddesinde de “Yaşamın yeniden üretildiği ve olduğu yer olan Doğa veya *Pacha Mama*, onun varlığına ve yaşam döngülerinin, yapısının, işlevlerinin ve evrimsel süreçlerinin sürdürülmesine ve yenilenmesine bütünsel saygı gösterme hakkına sahiptir. Tüm kişiler, topluluklar, halklar ve uluslar, kamu otoritelerinden doğa haklarının uygulanmasını talep edebilir. Bu hakların uygulanması ve yorumlanmasında Anayasa’da belirtilen ilkelere uygun şekilde uyulacaktır.” denilerek *Pacha Mama* olarak ifade ettikleri doğa anayasal bir hak öznesi olarak açıkça tanınmıştır. Bolivya’da ise her ne kadar Bolivya Anayasasında açıkça Ekvador Anayasasının yukarıda belirtilen hükmünde olduğu gibi doğanın hakları yer almasa da insan olmayanları da kapsayan bir çevre hakkı ile *Pacha Mama*’nın (Toprak Ana), doğa korumanın önemini zikreden hükümler içermektedir. Yanı sıra Bolivya mevzuatında doğanın haklarına dair kanunlar bulunmaktadır. Bunlar, Toprak Ana Hakları Kanunu (*Ley de Derechos de la Madre Tierra*) ve Toprak Ana Çerçeve Kanunudur (*Ley Marco de la Madre Tierra y Desarrollo Integral para Vivir Bien*). Ayrıca, Kolombiya’da anayasal veya yasal düzenleme olmasa da içtihatla doğa haklarının tanınabileceği, 2016 yılında verilen Anayasa Mahkemesinin bir kararında *Atrato* nehrinin hak öznesi olarak tanınması ile mümkün olmuştur. Meksika’nın federe devleti olan *Guerrero*’da da doğanın hakları federe anayasa değişikliği ile kabul edilmiştir. Anılan ülkelerdeki örnekler gibi Latin Amerika dışında da (örneğin Yeni Zelanda, Avustralya, Kanada ve Hindistan gibi ülkeler) doğanın hakları ile ilgili yargı kararları ortaya çıkmakta ve doğanın haklarına dair anayasal veya yasal düzenlemeler gelişen bir fenomen olmaya devam etmektedir. Hukuk düzenlerinin antroposantrik yaklaşımı terk ederek ekosantrik yaklaşımı benimsediği görülmektedir. (Ekvador ve Bolivya Anayasalarında doğa haklarının yeri için, Bkz. VILLAVICENCIO-CALZADILLA / KOTZÉ, s.57-60; ÜSKÜL ENGİN, s.172 vd. ve KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasacılık, s.427 vd.; Latin Amerika’da doğanın hakları ve doğanın haklarıyla ilgili farklı ülkelerdeki düzenlemelere dair detaylı açıklamalar için Bkz. Evrim DURMAZ, **Doğanın Hakları: Çevre Hukukuna Alternatif Bir Kuram**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2023, s.255-334.); Çalışmanın yazıldığı esnada doğanın hakları ile ilgili olarak en son şu gelişme yaşanmıştır: Ekvador Anayasa Mahkemesi, verdiği kararla kıyı deniz ekosistemlerinin (*Coastal Marine Ecosystems*) özsel değere ve haklara sahip olduğu ifade edilmiştir. Mahkeme, bu ekosistemlerin doğal yaşam döngülerini, yapılarını, işlevlerini ve evrimsel süreçlerini sürdürme hakkına sahip olduklarını vurgulamıştır. Ekvador Anayasa Mahkemesi, Ekvador devletinin kıyı deniz ekosistemlerinin doğal döngülerini korumak adına endüstriyel balıkçılık gibi insan faaliyetlerini sınırlayarak kıyı deniz ekosistemlerini koruması gerektiğine karar vermiştir. Bu hususta Bkz. Inside Climate News, A Court Says Coastal Marine Ecosystems Have Intrinsic Value and Legal Rights, <https://insideclimatenews.org/news/17012025/ecuador-constitutional-court-marine-ecosystem-rights/>, (Erişim Tarihi:17.01.2025).

⁴⁰⁹ ÜSKÜL ENGİN, s.184.

giderilmesinden; doğanın haklarına karşı devletlerin yükümlülüklerinin ifade edildiği 3. maddede ise, doğa ananın ve diğer canlı varlıkların haklarının savunulmasının kolaylaştırılmasından ve insan faaliyetlerinin türlere ve ekolojik döngülere zarar vermesinin önlenmesinden; ayrıca doğaya tanınan hakların ihlali sonucunda oluşan veya oluşacak zararların giderilmesini temin etmekten; doğanın haklarının korunması için insanlara ve kurumlara yetki verilmesinden bahsedilmektedir⁴¹⁰. Anılan hak ve yükümlülükler ile, doğanın haklarını ilgilendiren meselelerde, doğanın haklarının savunulması açısından yargıya erişimin kolaylaştırılması gerektiği dolaylı olarak çıkartılmaktadır. Kaldı ki, hukuk düzeninde doğanın haklarını tanıyan bir ülkede doğanın haklarının ihlali halinde hukuki bir temsilci aracılığıyla temsil edilerek katılabileceğinin kabul edilmesi gerekmektedir. Bu temsilci, bir veya birden fazla kişiden oluşabileceği gibi, STK'ları da içeren çeşitli yerel veya ulusal paydaşlardan meydana gelen kurumsal bir yapı olarak da karşımıza çıkabilmektedir⁴¹¹.

Herkesin çevresel katılım hakkının öznesi olması, doğanın ve hayvanların hak öznesi olduğu hukuk düzenlerinde, bunların da çevresel katılım hakkına sahip olup olmadığı meselesini gündeme getirmektedir. Çevresel meselelerde halkın katılımı denildiğinde sadece insanların akla gelmemesi için doğa ve hayvanların hak öznesi olabileceği yaklaşımının gözetilmesi gerekmektedir. Bu yaklaşımın izleri henüz Latin Amerika ve Yeni Zelanda'da görülmekte olup tüm Dünyada giderek yaygınlaşacağı öngörülmektedir. Doğa hakları yaklaşımı, doğanın haklarını ve menfaatlerini dâhil etme fırsatını sağlayarak antroposantrik katılım yaklaşımını ekosantrik bakış açısına doğru ilerletmektedir. Böylece doğa veya hayvanların da kendilerini etkileyen karar alma süreçlerine katılabilmelerinin önü açılmaktadır⁴¹².

Hayvanlar tarihsel olarak bakıldığında ulusal hukuk düzenlerinde hak öznesi olmaktan ziyade mal olarak kabul edilmekteydiler. Hayvanları konu edinen uluslararası belgelerde de genellikle antroposantrik bir üslubun bulunduğu ve bunların yalnızca nesli tükenmekte olan hayvanların korunmasına dair oldukları

⁴¹⁰ Universal Declaration for The Rights of Mother Earth, <https://www.garn.org/universal-declaration-for-the-rights-of-mother-earth/>, (Erişim Tarihi: 03.01.2024); Doğa Ananın haklarını korumak üzere oluşturulan kurumsal yapılar ve vesayet kurumunun nasıl işletildiğine dair örnek ülke uygulamaları için Bkz. KAUFFMAN/MARTIN, "How Courts are Developing River Rights Jurisprudence", s.270 vd.

⁴¹¹ KAUFFMAN/MARTIN, "How Courts are Developing River Rights Jurisprudence", s.272, 288, 289.

⁴¹² VILLAVICENCIO-CALZADILLA / KOTZÉ, s.62.

görülmektedir⁴¹³. Zamanla mal statüsünden hak öznesi olmaya evrilen fikirselle gelişmelerin yaşanmasıyla hayvanların da tıpkı insanlar gibi acıyı hissetme ve haz duyabilme melekelerinin bulunduğu ve neticesinde sezgisel ve bilinçli varlıklar olan hayvanların hakların öznesi olabileceği görüşü kabul edilmeye başlanmıştır⁴¹⁴. Benzer şekilde, çevre korumanın önem kazanması, akabinde antroposantrik yaklaşımların yerini ekosantrik yaklaşımlara bırakmasıyla doğa da salt bir hukuki kişilik ve hak öznesi olarak görülmeye başlanmıştır⁴¹⁵. Öğretide hayvanların hak öznesi olduğuna dair görüşler bulunsada pozitif hukukta tam anlamıyla hayvanların insanlar gibi hak öznesi olarak görüldüğü bir hukuk düzeni mevcut değildir⁴¹⁶. Buna karşılık hayvan duyarlılığının hukuken korunduğu ve hayvanlara acı çektirmenin yasaklandığı, hayvan koruma kanunlarına sahip ülkeler bulunmaktadır⁴¹⁷. Yine, hayvanları hukuken hak öznesi olarak kabul eden mahkeme kararları da bulunmaktadır⁴¹⁸. Yakın bir tarihte, Polinezya bölgesindeki yerli toplulukların liderleri, bölgelerinde ve topluluklarında kutsal olan balinalara hak sahibi statüsü veren bir sözleşme imzalamışlardır. Bununla, balinalara hukuki anlamda koruma sağlanması için devletler üzerinde baskı oluşturmak amaçlanmaktadır⁴¹⁹. Hayvanların duyarlılığının hukuk düzeni tarafından korunduğu ülkelerde, mahkeme kararlarının ve yerli topluluklar tarafından desteklenen anılan sözleşme ve benzeri pakt şeklindeki belgelerin yardımıyla bir adım

⁴¹³ Serkan KÖYBAŞI, “Yeni Bir Anayasal Hak Öznesi Olarak Hayvan – I”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, Cilt:7, Sayı:13, 2018, s.142.

⁴¹⁴ Hayvanların mal statüsünden hak öznesi olmasına giden süreç ve hayvanların da insanlar gibi sezebilme yetisine sahip olmasından mütevellit ayrımcılık yapmama ilkesinden yola çıkarak hayvanların esenliğini izah eden ilkeler ile hayvanların mal statüsüne tabi tutulmamaları ve hak öznesi olduğu görüşleri hakkındaki teorilerle ilgili detaylı açıklamalar için hakkında Bkz. KÖYBAŞI, “Yeni Bir Anayasal Hak Öznesi Olarak Hayvan – I”, s.124-141; Serkan KÖYBAŞI, “Yeni Bir Anayasal Hak Öznesi Olarak Hayvan – II”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, Cilt:7, Sayı:14, 2018, ss.357-422.

⁴¹⁵ VILLAVICENCIO-CALZADILLA / KOTZÉ, s.56; AYBAY/ÇELİK, s.21, dipnot 1.

⁴¹⁶ KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.246.

⁴¹⁷ Dünya Hayvanları Koruma Kurumu tarafından oluşturulan Hayvanları Koruma Dizininde (*Animal Protection Index*) Birleşik Krallık, İsveç, Danimarka, Hollanda, İsviçre ve Avusturya Dünyada hayvanların korunması açısından en yüksek korumaya sahip ülkeler olarak değerlendirilmektedir. (Animal Protection Index, <https://api.worldanimalprotection.org>, (Erişim Tarihi:14.01.2024)); Örneğin, Hayvanları Koruma Dizininde yüksek korumaya sahip olan ülkelere biri olan (A’dan G’ye puanlama yapılan dizinde B puanı alan) Hollanda’da 2011 yılında yürürlüğe konulan ve hayvan refahını korumayı amaçlayan Hayvanlar Kanunuyla (*Animals Act*), hayvan duyarlılığı tanınmış ve hayvanlara acı çektirilmesi yasaklanmıştır. Hollanda Medeni Kanun’u (*The Dutch Civil Code*) da hayvanların eşya olmadığını hüküm altına alınmıştır. (WIKİPEDIA, Animal Welfare and Rights in The Netherlands, https://en.wikipedia.org/wiki/Animal_welfare_and_rights_in_the_Netherlands#:~:text=and%20gestation%20crates-,Legislation,the%20wild%20or%20in%20captivity, (Erişim Tarihi:14.01.2024).

⁴¹⁸ Hayvanların hak öznesi olarak kabul eden içtihatlar hakkında Bkz. KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, 248-249.

⁴¹⁹ The New York Times, “In Move to Protect Whales, Polynesian Indigenous Groups Give Them ‘Personhood’”, <https://www.nytimes.com/2024/03/29/world/australia/whale-personhood-polynesian-maori.html>, (Erişim Tarihi: 29.03.2024).

öteye gidildiğinde hayvanların da insanlar gibi birer hak öznesi olarak koruma altına alınabilmesinin yakın gelecekte mümkün görüldüğü düşüncesindeyiz.

Doğa ve hayvanlar, insanlar gibi hak öznesi olarak tanındıkları hukuk düzenlerinde, çevresel katılım hakkının da sahibidirler⁴²⁰. Herkes denildiğinde, akla her ne kadar gerçek kişiler gelse de anılan hukuk düzenlerinde hak öznesi olmaları vesilesiyle doğanın ve hayvanların da herkes kavramına dâhil olduğu unutulmamalıdır⁴²¹. Doğanın hakları yaklaşımı, hukuki korumayı ve çevresel halk katılımını doğa ve hayvanlara hatta tüm canlılara doğru genişletmekte; onların katılımını sağlamak adına temsil ve vesayet imkânını doğurmaktadır⁴²². Dolayısıyla, doğanın hakları yaklaşımının benimsendiği; doğanın ve hayvanların hak öznesi olarak kabul edildiği hukuk düzenleri açısından çevresel meselelerde çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alma süreçlerine katılım ve yargıya erişim hususlarında bunlar da hak öznesidirler⁴²³. Ancak pratikte doğanın ve hayvanların bu haklarını bizzat kullanmaları

⁴²⁰ Sürdürülebilirlik bağlamında katılımın sadece insan katılımı anlamına gelmediği, özellikle Güney Amerika'nın yanı sıra Hindistan, Yeni Zelanda ve Filipinler'de sayıları giderek artan mevzuat ve mahkeme içtihatları ile insan dışı dünyanın da sürdürülebilirliğe ilişkin kural ve düzenlemelere dâhil edilmesi gerektiği yönünde; PETERS/LOHSE, s.5.

⁴²¹ Brezilya Anayasasının çevreyi düzenleyen 225. maddesinin 1. fıkrasında, "*Herkesin, halkın kullanımına yönelik kamu malı olan ve sağlıklı bir yaşam için gerekli olan, ekolojik açıdan dengeli bir çevreye sahip olma hakkı vardır. Hükümet ve toplumun, şimdiki ve gelecek nesiller için çevreyi savunma ve koruma görevi vardır.*" ifadesindeki herkes kelimesinin kapsamının her insanı kapsayabileceği gibi her canlıyı da kapsayabileceği yönünde Bkz; Marcelo Buzaglo DANTAS, "Implementing Environmental Constitutionalism in Brazil", **Implementing Environmental Constitutionalism: Current Global Challenges**, (Eds: Erin Daly and James R. May), Cambridge: Cambridge University Press, 2018, s.130; Brezilya Anayasasında, çevrenin ortak kullanım alanı olarak belirlenmesi, çevre hakkının ve çevresel katılım haklarının yaygın hak (*diffuse right*) şeklinde kategorize edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Buna göre, çevresel haklar, yaygın hak veya birey ötesi hak (*trans-individual right*) olması sebebiyle ne kamusal ne de bireyseldir; bunun yerine kolektiviteye yani bir bütün olarak tüm topluluğa ait olduğu kabul edilmektedir. (DANTAS, s.130, 131.)

⁴²² VILLAVICENCIO-CALZADILLA/KOTZÉ, s.68.

⁴²³ Ekvador Anayasasının doğanın hakları başlıklı 71. maddesinin 2. ve 3. fıkrasında, "*Tüm kişiler, topluluklar, halklar ve uluslar, kamu otoritelerinden doğa haklarının uygulanmasını talep edebilir. Bu hakların uygulanması ve yorumlanmasında Anayasa'da belirtilen ilkelere uygun şekilde uyulacaktır. Devlet, doğayı korumak ve ekosistemi oluşturan tüm unsurlara saygıyı artırmak amacıyla gerçek kişileri, tüzel kişileri ve toplulukları teşvik eder.*" denilmektedir. Doğanın çevresel meselelere katılımı hususunda herkesin, bireysel veya toplu olarak doğa adına hareket etmesine ve doğanın haklarını kullanması için kamu otoritelerine karşı dava açmasına anayasal düzeyde izin verildiği görülmektedir. Dolayısıyla, Ekvador Anayasası, özellikle bir menfaatin bulunup bulunmadığına bakılmaksızın herkesin doğanın haklarını temsil edebilmesine imkân tanıdığı söylenebilir. Bolivya'da, *Pacha Mama*'ya dair mevzuatta, doğanın haklarının kullanılmasının tüm Bolivyalılara ait olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, Anayasa ve doğa haklarına ilişkin çeşitli kanunlarda, kamu makamları, kamu soruşturma ofisi (*The Public Prosecutor's Office*), Tarım-Çevre Mahkemesi (*Agro-Environmental Court*), doğa haklarının ihlali iddiasından doğrudan etkilenen bireyler ve insan grupları ile herhangi bir iddiadan doğrudan etkilenen kişiler lehine geniş bir başvuru alanı sağlamaktadır. Bu tür ihlaller hakkında bilgisi olan kişi, doğanın haklarını uygulamak için harekete geçebilmektedir. Doğa adına hareket eden bu kanuni koruyucular, Anayasada yer alan halk davası (*actio popularis*) usulüne de başvurabilmektedirler. Kolombiya'da *Atrato* Nehri kararında mahkeme, nehrin hakkının iki vasi tarafından temsil edileceğini belirtmiştir: bunlardan ilki hükümet temsilcisi iken ikincisi nehrin

söz konusu olamayacaktır. Bir nehrin, ormanın veya bir hayvanın çevresel karar alma süreçlerinde fikir ve görüşünü belirterek katılabilmesi veya yargıya erişim söz konusu olduğunda çevresel bir bilgiye erişimi, karar alma sürecine katılabilmesi veya yargıya başvurarak dava açabilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla fikrimizce onların haklarını koruma amacını taşıyan, onlarla yakın ilişki içerisinde olan kişi veya kişiler ya da kurumlar aracılığıyla temsil edilebilmeleri, bir vasi atanması -bu vasi de herhangi bir gerçek kişi veya tüzel kişi olabilecektir- suretiyle veya başkaca yenilikçi tedbirler ve uygulamalarla çevresel katılım haklarını kullanabilmeleri mümkün olacaktır⁴²⁴.

2. Hakkın Konusu

Ulusal düzeyde anayasalarda ve kanunlarda tanınan çevresel katılım hakkının konusu temelde AS, ES ve Bali İlkelerinde ifade edilen özellikleri ihtiva etmektedir. ES ve Bali İlkelerinin AS’de yer alan hükümlerden esinlenilerek oluşturulduğu daha önce ifade edilmişti. Öğretide de çevresel halk katılımının içeriği veya çevresel katılım hakkının konusu, anılan sözleşmeler ve ilkelerde yer alan hükümlerin çizdiği çerçeve içerisinde tarif edilmektedir. Ayrıca, AS çoğunlukla Avrupa ve bir kısım Asya’da bulunan ülkeler; ES de Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde bulunan ülkeler için geçerli olan bölgesel sözleşmeler olsa da çevresel karar alma süreçlerinin uluslararası boyutlarına dair hükümler içermektedir⁴²⁵. Bu nedenle, çalışmamızda çevresel katılım hakkının konusu, özellikle çevresel halk katılımına odaklanan mezkûr sözleşmeler ve

---

etrafında yaşayan yerli toplulukların temsilcisidir. Böylece, nehrin hakkını kullanabilmesi vasi atanması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Mahkeme buna ek olarak nehrin korunması, iyileştirilmesi amacıyla sağlamak vasilerden bir Atrato nehrini Koruma Komisyonu (*Comisión de Guardianes del Río Atrato-The Commission of the Guardians of the Atrato River*) kurmalarını istemiştir. Mahkeme tarafından kurulması istenen bu komisyon, nehrin coğrafi özellikleri ve ekolojik süreçleri hakkında bilgi sahibi olan kamusal, özel, bilimsel ve teknik kuruluşlardan oluşan bir danışma ekibi tarafından desteklenmesi gerektiği ifade edilmiştir. (VILLAVICENCIO-CALZADILLA / KOTZÉ, s.64-66); Benzer şekilde 2017 yılında, Yeni Zelanda parlamentosu, *Maori* yerli halkı tarafından kutsal kabul edilen *Whanganui* nehrine hak sahipliği tanıyan bir kanun kabul etmiştir. (DURMAZ, s.347).

⁴²⁴ 1972 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesinde görülen, *Sierra Club/Morton* davasında, bir orman içerisindeki vadiye kayak merkezi tesisi yapılmak üzere başlatılan süreçlere karşı çevre koruma amacıyla faaliyet yürüten sivil toplum kuruluşu olan *Sierra Club*’ın bir toprak parçası veya bir arazi gibi insan dışındaki bir varlık adına dava açabilme yetkisine sahip olup olmadığının değerlendirilmiştir. Anılan davada, Yargıç William O’Douglas tarafından yazılan muhalefet görüşünde, “Davacı olarak nehir, kendisinin bir parçası olan ekolojik yaşam birimi adına konuşuyor. Bu su kütleyle anlamlı bir ilişkisi olan insanlar -ister bir balıkçı ister kanocu, ister zoolog, ister ağaç kesici olsun- nehrin temsil ettiği ve yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya olan değerler adına konuşabilmelidir.” şeklinde insan olmayan varlıkların meşru koruyucularının ve temsilcilerinin, onunla yakın bir ilişkisi olan kişiler olduğunu ifade etmiştir. (*Sierra Club/Morton*, <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/405/727/#tab-opinion-1949653>, (Erişim Tarihi: 06.01.2024); VILLAVICENCIO-CALZADILLA / KOTZÉ, s.63; MAY/DALY, s.224; TURGUT, s.135).

⁴²⁵ SHARMAN, s.348, 349.

ilkelerde ifade edilen özellikler ortaya konulmak suretiyle, çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alma sürecine katılım ve yargıya erişim olmak üzere üç başlıkta ele alınacaktır.

a) **Katılımın Ön Şartı: Çevresel Bilgiye Erişim**

Çevreyi ilgilendiren bir plan veya proje tamamlandıktan sonra ortaya çıkması muhtemel zararın geri döndürülüp çevrenin eski haline getirilmesi çoğu zaman mümkün olmadığından olabildiğince erken edinilen bilgilerle bilinçli seçimler yapılması zorunludur⁴²⁶. Bu nedenle çevresel meselelerle ilgili kamuya açık bilgiler, tek başına tam anlamıyla halk katılımını oluşturmaya da etkili bir halk katılımının zorunlu bir ön şartını teşkil eder⁴²⁷. Çevresel katılım hakkının kullanılması, mevzu bahis olan konu hakkındaki doğru ve tam çevresel bilgiye erişime bağlı ve bununla mümkündür. Çevresel bilgiye erişim, esasen bilgi edinme veya bilgiye erişim hakkı ile yakından ilişkilidir. Çevresel meselelere katılan halk, kararlarını dayandıracığı konuyla ilgili eksiksiz, güncel olarak, objektif bir açıdan, gerekli ölçüde ve herhangi bir karar alma sürecine katılımdan makul bir süre önce bilgilendirilmelidir⁴²⁸. Çevresel bilgiye erişim hakkı, çevresel bilginin başkalarıyla paylaşılmasını da içermektedir. Çevresel bilgiye erişen halk, katılımcı rolünü tam olarak algılar. Böylece bilinçli seçimler yapabilir ve karar alma süreçlerine katılabilir. Akabinde yargı yoluna başvurabilir. Halkın çevresel bilgiye erişiminin artması ve çevresel bilginin yaygınlaşması, çevresel konularda halkın daha fazla farkındalığa sahip olmasına, özgür fikir alışverişine, halkın çevresel karar alma süreçlerine daha etkili katılımına ve daha iyi bir çevrenin varlığına katkıda bulunur.

Çevresel bilgiye erişim hakkı, öncelikle uluslararası hukuki metinlerde ortaya çıkmış ve özellikle AS, ES ve Bİ gibi uluslararası belgelerle detaylandırılmış, içeriği ve çerçevesi belirlenmiştir. Anayasalarda ve kanuni düzenlemelerde yer alan çevresel bilgiye erişim hakkına dair temel çerçeve öncelikle bu antlaşmalarla düzenlenmiştir.

⁴²⁶ ANTON/SHELTON, s.357; UNECE, The Aarhus Convention An Implementation Guide, s.75.

⁴²⁷ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.75; NANDA/PRING, s.50, 51; AVZARADEL/PAROLA, s.104; YANCI, s.1; TURGUT, s.65; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.132, 133; ERTÜRK, s.35.

⁴²⁸ CREIGHTON, s.9; YILMAZ TURGUT, s.154; ANTON/SHELTON, s.357; YANCI, s.50; TURGUT, s.67; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.157, 158; EBBESSON, s.89; MAY/DALY, s.208; FOTI/DE SILVA/MCGRAY/SHAFFER/TALBOT/WERKSMAN, s.5.

Çevresel katılım hakkının ön şartı ve konusunun bir yönünü oluşturan çevresel bilgiye erişim hakkının içeriği anılan uluslararası antlaşmalar ve belgelerde belirtildiği haliyle açıklanmaya çalışılmadan önce çevresel bilginin ne olduğunun tanımlanması gerekmektedir. Çevresel bilginin yeknesak bir tanımı olmamakla birlikte çevresel bilgi, çevreyi oluşturan unsurlardan herhangi birine dair yahut çevrenin unsurlarını etkileyen veya etkileyebilecek her türlü faaliyetler ile idari tedbirler, çevre antlaşmaları veya çevre mevzuatları, genel düzenleyici işlemler ile yürütme organı tarafından yapılan kanun altı yönetmelik benzeri düzenlemeler ve bunlara dair her türlü yazılı, görsel, işitsel veya başkaca formlarda edinilen bilgiler olarak tanımlanabilir⁴²⁹.

AS kapsamında, çevresel bilgiye erişim hakkı pasif erişim (*passive access*) ve aktif erişim (*active access*) olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Pasif erişim olarak ifade edilen kısım, halkın kamu makamlarından çevresel bilgiyi talep etme hakkı ile kamu makamı yetkililerinin bu talebe cevap vererek çevresel bilgiyi sağlama yükümlülüğünden meydana gelmektedir. Aktif erişim olarak ifade edilen kısım ise, halkın çevresel bilgiyi alma hakkı ile kamu makamlarının özel bir talebe gerek olmaksızın kamu yararına olan bilgileri toplama ve kamuoyuna yayma yükümlülüklerinden ibarettir⁴³⁰.

AS'nin çevresel bilgiye erişim başlıklı 4. maddesinde, kamu makamlarının çevresel bilgi taleplerine yanıt olarak, ulusal mevzuat çerçevesinde bu tür bilgileri

⁴²⁹ Çevresel bilgi, AS'nin 2. maddesinin 3. fıkrasında şöyle tanımlanmaktadır:

“Çevresel bilgi, aşağıdakilere dair yazılı, görsel, işitsel, elektronik veya başkaca formlarda olabilecek diğer gereçlerdeki her türlü bilgi anlamına gelmektedir:

a) Hava ve atmosfer, su, toprak, arazi, tabiat ve doğal alanlar, biyolojik çeşitlilik ve genetiği değiştirilmiş organizmalar da dâhil olmak üzere bileşenleri ve bu unsurlar arasındaki etkileşim gibi çevre unsurlarının durumu;

b) Madde, enerji, gürültü ve radyasyon gibi faktörler ve bunlar kapsamındaki çevre unsurlarını etkileyen veya etkilemesi muhtemel olan idari tedbirler, çevre antlaşmaları, politikalar, mevzuat, planlar ve programlar dâhil faaliyet veya tedbirler ile yukarıda a) bendinde belirtilenler ve çevresel karar almada kullanılan maliyet-fayda analizi ve diğer ekonomik analizler ve varsayımlar;

c) Çevre unsurlarının durumundan veya bu unsurlar aracılığıyla faktörlerden, faaliyetlerden etkilendiği veya etkilenebileceği ölçüde, insanın sağlık ve güvenlik durumu, insanın yaşam koşulları, kültürel alanlar ve inşa edilmiş yapılar veya yukarıdaki b) bendinde belirtilen önlemler;”

ES'nin 2. maddenin 1. fıkrasının (c) bendinde ise çevresel bilgi şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Çevre bilgisi, çevresel riskler ve çevreyi etkileyen muhtemel olumsuz etkilerle ilgili bilgilerle, çevre ve onun unsurları ve doğal kaynakları hakkında veya çevre ve sağlığın yanı sıra çevrenin korunması ve yönetimi de dâhil olmak üzere yazılı, görsel, işitsel, elektronik veya başka herhangi bir formatta kaydedilen her türlü bilgi anlamına gelir.” Hem AS’de hem de ES’de çevresel bilginin tanımında yer alan “yazılı, görsel, işitsel, elektronik veya başkaca formlarda” ibaresi mevcut olan veya gelecekte geliştirilecek olan, belirtilmeyen diğer formları da çevresel bilgi tanımının kapsamına alacak şekilde ifade edilmektedir.

⁴³⁰ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.19; YANCI, s.70; BARRITT, s.10.

içeren belgelerin asıllarının veya kopyalarının halka sunulmasını menfaat şartı belirtilmeksizin ve talep edilen formda sağlayacakları belirtilmektedir. Kamu makamlarının çevresel bilgiye erişim talebine verecekleri cevap için eğer kamu makamının talep edilen bilgiyi, talep edilen formdan başka formda sunması makul ise ve bu formda sunulmasına dair gerekçeyi de belirtmek şartıyla veya talep edilen bilginin halihazırda başka bir formda kamuya açık olması halinde çevresel bilginin talep edilen formdan başkaca bir formda sunulabileceği ifade edilmiştir⁴³¹. Talep edilen çevresel bilginin karmaşıklığı ve kapsamının genişliği çevresel bilginin sunulmasına dair sürenin iki aya kadar uzatılmasını gerektirmediği müddetçe, mümkün olan en kısa sürede ve talebin kamu makamına iletilmesinden itibaren en geç bir ay içerisinde verilmesi gerekmektedir. Cevabın verileceği sürenin uzamasını gerektiren herhangi bir durumun varlığı halinde bu durum, gerekçesiyle birlikte çevresel bilgi talebinde bulunana bildirilecektir⁴³². Burada belirtilen süreler azami süreler olup AS'ye göre taraf devletler ve ilgili kamu makamları olabildiğince kısa sürede cevap vermelidirler. AS ile, kamu makamları uhdesinde bulunan çevresel bilgiler açısından menfaat koşulu aranmaksızın gerçek veya tüzel kişilerin yani halkın talebi üzerine çevresel bilgiye erişim hakkı güvence altına alınmıştır.

Halkın çevresel bilgiye erişim talebinin her halde ve her şartta mutlaka karşılanması hayatın olağan akışında mümkün olmayabilir. Dolayısıyla, çevresel bilgi talebinin kamu makamı tarafından reddedilebileceği, bu reddin de hangi durumlarda olabileceği AS'de açıkça belirtilmektedir. Talep edilen bilginin kamu makamında bulunmaması; talebin açıkça mantıksız olması ve makul (*unreasonable*) olmaması veya çok genel bir biçimde formüle edilmesi; talebin henüz tamamlanma aşamasında olan bir materyalle ilgili olması ya da sunulacak çevresel bilgi hakkında kamu yararı dikkate alınarak ulusal hukukta veya uygulamalarda sunulmasına dair bir muafiyet öngörülmüşse yahut kamu makamlarının iç ilişkileriyle ilgili olması halinde çevresel bilgi talebi reddedilebilecektir⁴³³. Anılan durumların varlığı halinde çevresel bilginin talep edildiği kamu makamları çevresel bilgi taleplerini reddedebileceklerdir. Eğer, talep edilen çevresel bilginin sunulması;

- Ulusal hukukta kamu makamlarının işlemlerinin gizliliğini,

⁴³¹ Aarhus Sözleşmesi, madde 4/1; UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.79 vd.

⁴³² Aarhus Sözleşmesi, madde 4/2; UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.82.

⁴³³ Aarhus Sözleşmesi, madde 4/3; UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.83 vd; YANCI, s.69.

- Uluslararası ilişkileri, ulusal savunmayı veya kamu güvenliğini,
- Yargılamanın gidişatını, herhangi bir kimsenin adil bir ceza almasını veya yargılamanın/kamu makamının cezai veya disiplin soruşturması yürütme kabiliyetini,
- Meşru bir ekonomik menfaati korumak amacıyla ve kanunlarla gizliliğinin korunması halinde ticari veya endüstriyel bilgilerin gizliliğini -bu kapsamda çevrenin korunmasıyla ilgili salıma dair bilgiler açıklanacaktır-,
- Fikri mülkiyet haklarını,
- Kişisel verileri ve/veya ulusal hukukta bu tür bir gizliliğin sağlanması durumunda, gerçek kişinin bilgilerinin kamuya açıklanmasına rıza göstermediği dosyaları,
- Talep edilen bilgiyi sağlayan üçüncü bir tarafın bilginin sunulması hususunda kanuni bir yükümlülüğe sahip olmadığı hallerde bilginin açıklanmasına rıza göstermediği durumdaki bir menfaatini,
- Nadir türlerin üreme alanlarına dair bilgileri olumsuz yönde etkilemesi halinde çevresel bilgi talebi reddedilebilir⁴³⁴.

Burada sayılan koşullar, çevresel bilgi talebinde bulunan makamın çevresel bilgi talebini reddetmesi halinde sunabileceği gerekçelere karşılık gelmektedir. Bu gerekçelerin bulunması halinde, ilgili kamu makamı uhdesinde bulunan çevresel bilgiye dair erişim talebini reddeder. Anılan maddede ifade edilen bu ret gerekçeleri esasen farklı kamusal veya kişisel menfaatlerin çevresel menfaat ile çatıştığı veya yarıştığı durumlarda bu menfaatlere öncelik tanınması olarak da yorumlanabilir. Her halükârda, madde metninde bu ret gerekçelerinin istisnai olarak; çevresel bilginin açıklanması hususunda kamu yararının gözetilerek yorumlanması gerektiği de vurgulanmaktadır. Çevresel bilgiye erişim talebinin yazılı olması ve verilmesi istenen cevabın da yazılı olmasının istendiği hallerde, talebin reddinin de yazılı olacağı; ret gerekçesinin mutlaka belirtilmesi gerektiği; AS'nin 9. maddesinde detaylı olarak düzenlenen yargıya erişim hakkına dair de ret açıklamasında bilgi verilmesi gerektiği; bilgi talebi reddinin bilginin karmaşık bir niteliğe sahip olmaması halinde mümkün olduğunca en kısa sürede ve en geç bir ay içerisinde verilmesi gerektiği; bu sürenin en fazla iki aya kadar uzatılacağı ve uzatılma halinde de uzatmayı gerektirir gerekçe konusunda da başvurunun bilgilendirilmesi gerektiği belirtilmektedir⁴³⁵. Son olarak

⁴³⁴ Aarhus Sözleşmesi, madde 4/4.

⁴³⁵ Aarhus Sözleşmesi, madde 4/7.

çevresel bilgiye erişim talebi için kamu makamları tarafından bilginin sunulmasının bir ücret karşılığında yapılabileceği ancak her halükârda bu ücretin makul bir tutarı aşmaması gerektiği; çevresel bilginin temini için talep edilen makul ücretin alınabileceği durumlar ve bu ücretin alınmayacağı durumların da belirli olduğu bir tarifenin de kolaylıkla herkesin erişilebileceği bir şekilde sunulması gerektiği ifade edilmiştir⁴³⁶.

AS'de çevresel bilgiye erişim hakkının aktif erişim kısmını düzenleyen çevresel bilgilerin toplanması ve yayılması başlıklı 5. madde hükmünde, çevresel bilginin aktif olarak toplanması ve halk ile paylaşılmasına yönelik yükümlülükler düzenlenmektedir. Bazı hallerde, acilen çevreyi ilgilendiren durumların halkın veya kişilerin talebi olmaksızın paylaşılması gerekmektedir. Örneğin belirli bir yerde faaliyet gösteren fabrikanın zehirli atıklarının o yerde yaşayan insanların içme suyu alt yapısına karıştığı kamu makamlarınca öğrenildiyse bu durumda çevreyi ilgilendiren bu durumun orada yaşayanlarla paylaşılması ve en kısa zamanda orada yaşayan halkın bu çevresel bilgiye sahip olmaları sağlanmalıdır. Buna göre, AS'ye taraf devletler, kamu makamlarının görevleriyle ilgili çevresel bilgilere vâkıf olmalı ve bunları sıklıkla güncellemelidirler. Çevreyi önemli ölçüde etkileme potansiyelini taşıyan faaliyetler hakkında kamu makamlarına bu faaliyetlere dair çevresel bilgilerin sağlanması amacıyla belirli bilgi akışı mekanizmaları oluşturulması yükümlülüğü getirilmiştir. Yetkili makamlar, insan faaliyetlerinden veya doğal sebeplerden kaynaklanan insan sağlığına veya çevreye yönelik herhangi bir yakın (*imminent*) tehdit durumunda, tehditten kaynaklanan zararı önlemek veya hafifletmek için tedbirler alınmasına olanak sağlayabilecek tüm bilgilerin saklanması ve derhal ve gecikmeden, potansiyel olarak etkilenebilecek halk ile paylaşmakla yükümlü kılınmışlardır⁴³⁷. Çevresel meselelere katılan halk, kararlarını dayandıracağı konuyla ilgili eksiksiz, güncel olarak, objektif bir açıdan, gerekli ölçüde ve herhangi bir karar alma sürecine katılımdan makul bir süre önce bilgilendirilmelidir. Buna göre, çevreyi önemli ölçüde etkileyebilecek yürütülmesi planlanan veya uygulanan faaliyetlere dair çevresel bilgiler ile kamu otoritesinin elinde bulunan ve halkın sağlığına veya çevreye yönelik acil bir tehditten kaynaklanan zararın tamamen veya kısmen önlenmesini veya hafifletmesini sağlayabilecek çevresel bilgileri paylaşma yükümlülükleri vardır.

⁴³⁶ Aarhus Sözleşmesi, madde 4/8.

⁴³⁷ Aarhus Sözleşmesi, madde 5/1; UNECE, The Aarhus Convention An Implementation Guide, s.97, 98.

Çevreyi önemli ölçüde etkileyebilecek planlanan veya yürütülen faaliyetlerle ilgili kamu makamları her zaman çevresel bilgiyi veya güncel duruma dair bilgileri haiz olmayabilir. Bu bilgileri haiz olabilmek için anılan faaliyetleri yürütenlerle ilgili kamu makamları arasında çift yönlü bilgi akışını sağlayabilecek mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir. Örnekte bahsedilen fabrikanın zehirli atıklarının nereye atıldığına ve nasıl imha edildiğine dair kamu makamları belirli aralıklarla bilgilendirilmeli; fabrikanın zehirli atıklarının akıbetinin kaydının tutulması, izlenmesi, rapor edilmesi gibi kamu makamlarına bilgi verilmesini sağlayacak mekanizmalar oluşturulmalıdır. Devamında, kamu makamlarının çevresel bilgileri halka sunma şeklinin şeffaf olması ve çevresel bilgilere etkili bir şekilde erişilebilirliğin sağlanması gerektiği ifade edilmektedir⁴³⁸. Çevresel bilgilerin halk ile paylaşılması hususunda, AS ile taraf devletlere üç veya dört yıllık belirli aralıklarla çevresel bilgileri ve çevrenin durumunu içerir raporlar tutma ve bu raporları yayımlama yükümlülüğü getirilmiştir⁴³⁹. Son olarak, AS'nin 5. maddesinde, taraf devletlerin çevre politikası oluşturmaya dair önerilerle ilgili olguları, sözleşme kapsamında halkla olan ilişkilerine dair açıklayıcı materyalleri ve çevreyle ilgili kamu işlevlerinin yerine getirilmesine ilişkin bilgileri yayınlaması; çevreyle ilgili ürün bilgilerinin tüketicilere yayılmasına yönelik mekanizmalar geliştirmesi; kademeli olarak ülke çapında halka açık bir kirlilik envanteri veya kayıtları sistemi oluşturması hususları düzenlenmektedir⁴⁴⁰.

Çevresel bilgiye erişim hakkı, esasen ES'nin 5. maddesinde düzenlenmiş olup; ES'nin 4. maddesinde ise, Sözleşmenin etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamak amacıyla taraf devletlerin çevre ile ilgili bilgi edinilmesini kolaylaştırma yükümlülüğü; özellikle bu erişimi kolaylaştırmak adına savunmasız kişi ve kişi

⁴³⁸ Aarhus Sözleşmesi, madde 5/2; çevresel bilgilerin halka sunulma şeklinin hangi yollarla sağlanacağına dair AS'de şu hususlar belirtilmektedir: “(a) *İlgili kamu makamlarında bulunan çevresel bilgilerin türü ve kapsamı, bu bilgilerin mevcut ve erişilebilir hale getirilmesine ilişkin temel şartlar ve koşullar ve bu bilgilerin elde edilebileceği süreç hakkında kamuoyuna yeterli bilginin sağlanması;*

(b) *Aşağıda sayılan pratik düzenlemeleri oluşturmak ve sürdürmek:*

(i) *Kamuya açık listeler, kayıtlar veya dosyalar;*

(ii) *Yetkililerden, bu Sözleşme kapsamında bilgiye erişim arayışında halkın desteklenmesini talep etmek*

(iii) *Temas noktalarının belirlenmesi;*

(c) *Yukarıdaki (b) (i) bendinde atıfta bulunulan listelerde, kayıtlarda veya dosyalarda yer alan çevresel bilgilere ücretsiz erişimin sağlanması.”; Aarhus Sözleşmesinin 5/3 maddesinde de sözleşme taraflarının çevresel bilgilerin, kamu telekomünikasyon ağları aracılığıyla halkın kolayca erişebileceği elektronik veri tabanlarında aşamalı olarak mevcut olmasını sağlama yükümlülüğü getirilmiş; elektronik veri tabanlarında bulunması gereken bilgiler de sayılmıştır. Bkz. Aarhus Sözleşmesi madde 5/3(a), (b), (c) ve (d) bentleri.*

⁴³⁹ Aarhus Sözleşmesi, madde 5/4.

⁴⁴⁰ Aarhus Sözleşmesi, madde 5/7, 8 ve 9.

gruplarına yardımcı olunması ve bu yardıma dair gerekli mekanizmaların oluşturulması gerektiği hüküm altına alınmıştır⁴⁴¹.

Çevresel bilgiye erişim hakkı ES’de de AS’ye benzer şekilde düzenlenmektedir. ES’nin 5. maddesi pasif erişime; aktif erişim ise 6. maddeye denk düşmektedir. Öncelikle ES’nin 5. maddesi ile çevresel bilgilere erişimin kamusal makamlar nezdinde bulunan ve muhafaza edilen çevresel bilgileri halkın talep etme hakkı ile talep üzerine taraf devletlerin ilgili makamlarının talep edilen çevresel bilgileri halkın veya kişilerin erişimine sunma yükümlülükleri; ardından 6. madde ile de belirli türdeki çevresel bilgilerin kamu makamlarınca toplanması ve halka yayılması düzenlenmektedir.

ES’nin 5. maddesinde çevresel bilgiye erişim başlığı altında çevresel bilgiye erişilebilirlik ile çevresel bilgiye erişimin reddedilmesi, çevresel bilgilerin edinilmesine dair koşullar ile bağımsız gözetim mekanizmaları hususları detaylı olarak düzenlenmektedir. Çevresel bilgilere erişim hakkı, ES kapsamında, kişilerin herhangi bir özel ilgi veya menfaat belirtmeden veya taleplerinin sebeplerini açıklamaksızın ilgili yetkili makamlardan bilgi talep etmesini ve almasını; talep edilen çevresel bilgilerin talepte bulunulan yetkili makam nezdinde bulunup bulunmadığının derhal bildirilmesini ve yetkili makamlar tarafından bilgi verilmemesi halinde itiraz etme hakkını ve itiraz etme hakkının nasıl kullanılacağı hususunda bilgilendirilmeyi içermektedir⁴⁴². ES’nin Latin Amerika ve Karayipler bölgelerinde geçerli bir antlaşma oluşu, sözleşmenin imzalanarak kabul edildiği ülkelerde yerli toplulukların yer alması, çevresel bilgiye erişim hakkı çerçevesinde hem savunmasız durumdaki kişi veya gruplar hem de yerli halklar için bu hakkın kullanılmasının kolaylaştırılmasına ayrıca vurgu yapılmasına sebebiyet vermektedir⁴⁴³.

⁴⁴¹ Escazú Sözleşmesi, madde 4.

⁴⁴² Escazú Sözleşmesi, madde 5/1, 2(a), (b) ve (c).

⁴⁴³ Escazú Sözleşmesi, madde 5/3 ve 4: “Taraflardan her biri, yardımın sağlanmasına yönelik prosedürler oluşturarak, taleplerin oluşturulmasından bilgilerin teslimine kadar, koşulları ve özellikleri dikkate alarak, hassas durumdaki kişi veya grupların eşit koşullar altında çevresel bilgilere erişimlerini ve katılımlarının desteklenmesini kolaylaştıracaktır.

Tarafların her biri, yerli halklar ve etnik gruplar da dâhil olmak üzere, yukarıda belirtilen hassas durumdaki kişi veya grupların, taleplerinin hazırlanmasında yardım almalarını ve yanıt almalarını garanti edecektir.”; AVZARADEL/PAROLA, s.104.

ES, çevresel bilgilere erişim hakkı kapsamında, taraf devletleri, halka zamanında, etkili, açık ve anlaşılır bir şekilde proje veya faaliyetlerin öngörülen etkileri ve ilgili halk katılımı prosedürüne dair yer, tarih, zaman ve ilgili makam açısından belirli bilgileri sağlamak; halkın çevresel karar verme sürecine katılma hakkını kullanmasını sağlayacak tüm gerekli bilgileri vermekle yükümlü kılmaktadır⁴⁴⁴. Buna göre, kamu makamları talep edilen çevresel bilgiyi haizlerse bu talebe dair mümkün olduğu kadar çabuk ve talebin alındığı tarihten itibaren otuz iş gününü geçmeyecek şekilde veya iç hukukta öngörülmüşse daha kısa bir süre içinde cevap vermekle yükümlüdürler⁴⁴⁵. İstisnai olarak, kamu makamının çevresel bilgi talebine cevap vermek için daha fazla süreye ihtiyacı var ise, bu halde cevap süresi olan otuz iş gününün sona ermesinden önce talepte bulunana süre uzatımının gerekçesi yazılı olarak bildirilmelidir. Bu halde uzatma süresi on iş gününü geçemez⁴⁴⁶. Çevresel bilgi talep edilen kamu makamı, talep edilen bilgiyi haiz değilse, bu halde en kısa sürede bilgiyi haiz olmadığını talepte bulunana bildirmeli; şayet bilgiyi haiz olan kurum veya kuruluş biliniyorsa bu bilgi de talepte bulunanla paylaşılmalıdır⁴⁴⁷. Son olarak çevresel bilgilerin çoğaltma ve dağıtma masrafları haricinde bedelsiz olduğu; çoğaltma ve dağıtma masraflarının makul olması gerektiği ve önceden belirlenebilecek şekilde talep edene bildirilmesi; bu masrafların talep eden veya edenlerden alınmasından feragat edilebilecek uygun şartların bulunması halinde masraflardan feragatin de mümkün olması gerektiği düzenlenmektedir⁴⁴⁸.

Çevresel bilgi talebine kamu makamlarınca verilecek cevabın süresinin hem AS’de hem de ES’de benzer şekilde düzenlendiği görülmektedir. AS’de bir ay olarak belirtilen cevap süresi ES’de otuz iş günü olarak belirtilse de ve her ne kadar otuz iş günü bir aylık süreden uzun da olsa belirtilen bu sürelerin azami cevap süresi olduğu unutulmamalıdır. Her iki bölgesel sözleşmede de talep halinde çevresel bilgiye erişim talebine mümkün olan en kısa sürede kamu makamlarınca cevap verilmesi gerektiği hüküm altına almıştır. Mümkün olan en kısa sürede çevresel bilgilerin talep edenlere sunulması yükümlülüğü açısından her iki sözleşme de benzer düzenlemeleri içermektedir. Yalnızca talebe verilecek cevabın azami süresinin farklı düzenlenmesi

⁴⁴⁴ ETEMIRE, “Public Voices and Environmental Decisions”, s.192.

⁴⁴⁵ Escazú Sözleşmesi, madde 5/12.

⁴⁴⁶ Escazú Sözleşmesi, madde 5/13; Anılan maddede kamu makamının belirtilen süreler içerisinde çevresel bilgi talebine cevap vermemesi halinde ES’nin yargıya erişime dair hükümlerinin uygulanacağı ifade edilmektedir. (Escazú Sözleşmesi, madde 5/14.)

⁴⁴⁷ Escazú Sözleşmesi, madde 5/15.

⁴⁴⁸ Escazú Sözleşmesi, madde 5/17.

söz konusudur. Her iki sözleşme de çevresel bilgiyi talep edene, mümkün olduğunca en kısa süre içerisinde cevap verilmesini amaçlamaktadır.

ES'ye göre, talep edilen çevresel bilginin iç hukuktaki istisnalar kapsamına girmesi sebebiyle talep edene verilememesi halinde, istisna hükmünün içeriği, ret kararının gerekçesi ve ret kararına karşı yapılacak itiraza dair bilgilendirmeyi içerir ret kararı yazılı olarak talep edene bildirmelidir. Ret gerekçeleri kamu yararı gözetilmek şartıyla önceden belirli olmalı ve sınırlı olarak yorumlanmalıdır⁴⁴⁹. Kamu makamları çevresel bilgiye erişim talebinin reddedilmesini gerektirecek bir hali yorumlarken ret gerekçesine uygunluğu, ihtiyacı ve orantılılığı gözeterek talep edilen çevresel bilginin verilmemesi halinde korunacak menfaatlerle bilginin açıklanması halinde korunacak menfaatler arasındaki dengeyi gözetmelidirler⁴⁵⁰.

Çevresel bilgiye erişim hakkıyla ilgili olarak ES'de çevresel bilgilere erişimde şeffaflığı desteklemek, kurallara uygunluğu denetlemek ve bilgiye erişim hakkının yerine getirip getirilmediğini izlemek, raporlamak ve garanti etmek için bağımsız gözetim mekanizmaları kurulması gerekliliği hüküm altına alınmaktadır⁴⁵¹.

ES'ye taraf devletler, çevresel bilgiyi sistematik, ileriye etkili, zamanında, düzenli, erişilebilir ve anlaşılabilir bir şekilde oluşturmak, toplamak, duyurmak ve belirli aralıklarla güncellemekle yükümlü kılınmışlardır⁴⁵². Bununla birlikte ES ile taraf devletlerin yetkili makamlarına, çevresel bilgilerin mümkün olduğunca yeniden kullanılabilir, işlenebilir ve erişilebilir biçimde mevcudiyetinin sağlanması ve kendi ulusal mevzuatlarına uygun olarak bu çevresel bilgilerin çoğaltılması ve kullanılmasına sınırlama getirilmemesi yönünde hareket etmeleri gerektiği ifade

⁴⁴⁹ Escazú Sözleşmesi, madde 5/5 ve 8; ES'nin 5/6. maddesi, "Çevresel bilgiye erişim talebi ulusal mevzuata uygun olarak reddedilebilir. Bir Tarafın iç hukukta istisna rejiminin bulunmadığı hallerde, aşağıdaki istisnaları uygulayabilir:

(a) açıklanacak bilginin bireylerin yaşamını, güvenliğini veya sağlığını riske atacağı durumlar;
(b) açıklanacak bilginin ulusal güvenliği, kamu güvenliğini veya ulusal savunmayı olumsuz yönde etkileyeceği durumlarda;
(c) açıklanacak bilginin, nesli tükenmekte olan veya tehdit altındaki türler de dâhil olmak üzere çevrenin korunmasını olumsuz yönde etkileyeceği durumlarda; veya
(d) açıklanacak bilginin kolluk kuvvetlerine, suçun önlenmesine, soruşturulmasına ve kovuşturulmasına açık, olası ve spesifik bir ciddi zarar riski oluşturacağı durumlar." şeklindedir. Görüldüğü üzere, çevresel bilgiye erişim talebinin reddedilebileceği istisnai haller AS'ye benzer biçimde ES'de de sayılmıştır.

⁴⁵⁰ Escazú Sözleşmesi, madde 9.

⁴⁵¹ Escazú Sözleşmesi, madde 5/18.

⁴⁵² Escazú Sözleşmesi, madde 6/1.

edilmektedir⁴⁵³. Çevresel bilgilerin kamuoyu ile paylaşılması hususunda ES’de her bir taraf devletin bir veya daha fazla çevresel bilgi sistemi kurması ve bu sistem veya sistemler aracılığıyla çevresel bilgilerin herkesin rahatlıkla erişebileceği ve kullanımına açık bir şekilde sunulması gerektiği belirtilmektedir⁴⁵⁴. Özellikle AS’de de benzer şekilde düzenlendiği üzere, halkın sağlığına veya çevreye yönelik yakın (*imminent*) bir tehdit halinde, -bu tehdit insan kaynaklı olabilir veya doğal afetlerden kaynaklanabilir- yetkili kamu makamları halkın anılan tehdidi bertaraf edebilmesi için tedbirler almakla veya potansiyel zararları önlemeye yardımcı olmak üzere tüm ilgili çevresel bilgileri derhal açıklamakla ve en etkili araçları sunarak bilgileri yaymakla yükümlü kılınmışlardır⁴⁵⁵.

Yine, ES’de taraf devletlere çevrenin durumunu belirten çeşitli bilgileri içerir bir rapor tanzim ederek beş yılı geçmeyecek düzenli aralıklarla ulusal rapor yayımlamaları gerektiği belirtilmektedir. Bu raporlarda, eğer var ise niceliğe dair bilgilerle çevrenin ve doğal kaynakların durumuna dair bilgiler, çevresel hukuki yükümlülüklerin yerine getirilmesi hususunda gerçekleştirilen eylemler, çevresel katılım haklarının uygulanması hususundaki ilerlemeler ve kamusal, sosyal ve özel sektörler arasında çevreyi ilgilendiren hususlarda yapılan iş birliği antlaşmalarına dair bilgiler yer alabilir. Anılan raporlara katkı sunmak üzere halkın davet edilmesi de sağlanabilir⁴⁵⁶.

İlaveten, ES’ye taraf devletlere, ulusal çevre politikalarının etkililiğini değerlendirmek üzere, bağımsız çevresel performans incelemeleri yapmak; iç hukuklarına uygun şekilde tesis edilen imtiyazlar veya antlaşmalarda yer alan çevresel

⁴⁵³ Escazú Sözleşmesi, madde 6/2.

⁴⁵⁴ Escazú Sözleşmesi, madde 6/3; Anılan fıkarda, ES’ye taraf devletlerin kurması gereken çevresel bilgi sistemlerinin içermesi gereken unsurlar sayılmaktadır: “(a) antlaşmaların ve uluslararası antlaşmaların metinlerinin yanı sıra çevre kanunları, yönetmelikleri ve idari düzenlemeler;

(b) çevrenin durumuna ilişkin raporlar;

(c) çevresel konularda yetkin kamu kuruluşlarının ve mümkünse ilgili faaliyet alanlarının bir listesi;

(d) kirlenici türüne ve konumuna göre kirlenmiş alanların bir listesi;

(e) doğal kaynakların ve ekosistem hizmetlerinin kullanımı ve korunmasına ilişkin bilgiler;

(f) kamu veya özel, ulusal veya yabancı akademik ve araştırma kurumları tarafından çevreyle ilgili konularda üretilen bilimsel, teknik veya teknolojik raporlar, çalışmalar ve bilgiler;

(g) ulusal kapasitelerin geliştirilmesini amaçlayan iklim değişikliği kaynakları;

(h) çevresel etki değerlendirme süreçleri ve uygun olduğu durumlarda diğer çevre yönetimi araçları ve kamu yetkilileri tarafından verilen çevre lisansları veya izinleri hakkında bilgiler;

(i) türüne ve mümkünse hacmine, konumuna ve yılına göre tahmini atık listesi; ve

(j) çevresel konularda idari yaptırımların uygulanmasına ilişkin bilgiler.”

⁴⁵⁵ Escazú Sözleşmesi, madde 6/5.

⁴⁵⁶ Escazú Sözleşmesi, madde 6/7.

bilgilere, halkın erişimini teşvik etmek ve çevresel konularda belge yönetim sistemleri kurmak yükümlülükleri getirilmiştir⁴⁵⁷. Bu yükümlülüklerin hepsi, halkın çevresel bilgilere erişimini kolaylaştıracak uygulamalardır.

Ayrıca, kamu makamlarının yanı sıra, özel kuruluşların sahip olduğu çevresel bilgilere, bunların faaliyetlerine ve halk sağlığı ve çevre üzerindeki olası risk ve etkilere dair bilgilere erişimi sağlamak üzere devletler hukuki veya idari tedbirler almakla yükümlü kılınmışlardır⁴⁵⁸. Çoğu zaman, halkın sağlığını veya çevreyi etkileyen zararlı faaliyetler, kamu makamları dışında özel kurum veya kuruluşlar tarafından yürütülmektedir. Dolayısıyla devletin veya kamu makamlarının bu özel kuruluşların yürüttüğü faaliyetlere ilişkin onların sahip olduğu çevresel bilgilere erişebilmesi ve halkın bundan haberdar edilebilmesi için gereken hukuki ve idari tedbirleri alması önem arz etmektedir.

Bali İlkelerinin çevresel bilgiye erişim başlığı altında ilk yedi ilkesi, çevresel bilgiye erişime dair koşulları AS ve ES'ye benzer şekilde düzenlemektedir. Birinci ilkede, çevresel bilgiye erişimi herhangi bir gerçek veya tüzel kişinin sağlayabileceği; çevresel bilgiye erişim için bilgi talep edenlerin herhangi bir şartı sağlaması gerekmediği ve çevresel bilgiye erişim için bir menfaatinin olduğunu kanıtlamaya ihtiyaç duymaksızın finansal anlamda karşılanabilir bir şekilde yani uygun bir maliyetle, etkili ve zamanında erişebileceği belirtilmektedir⁴⁵⁹. İkinci ilke, hangi çevresel bilgilerin kamuya açık olduğunu açıklamaktadır. Buna göre, kamuya açık çevresel bilgiler, çevrenin kalitesi, sağlık üzerindeki çevresel etkiler ve bunları etkileyen faktörlerle ilgili açıklamaları, kanunlar ve politikalar hakkındaki bilgilerle bunların nasıl elde edileceğini içermelidir⁴⁶⁰. Üçüncü ilke ile, devletlerin veya kamu makamlarının kişilerin çevresel bilgi taleplerini reddedebileceği spesifik hallerin kanunlarda ayrıca ve açıkça açıklanması gerektiği; reddetme gerekçesinin ise kamu yararının dikkate alınarak dar yorumlanması gerektiği belirtilmektedir. Meşru ve hukuki olarak tanınan bir menfaat için çevresel bilgiye erişim talep edildiğinde, bu menfaatin bariz bir şekilde olumsuz etkilenmesi söz konusu ise, kamu yararı dikkate alınarak, kanun ile çevresel bilgiye erişim kısıtlanabilmektedir. Dördüncü ilke,

⁴⁵⁷ Escazú Sözleşmesi, madde 6/8, 9, 10 ve 11.

⁴⁵⁸ Escazú Sözleşmesi, madde 6/12.

⁴⁵⁹ UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide, s.22, 23; ETEMIRE, "Insights on the UNEP Bali Guidelines", s.399.

⁴⁶⁰ UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide, s.22, 23.

devletlerin veya ilgili kamu makamlarının çevresel bilgileri düzenli olarak toplaması ve gerektiğinde güncellemesi gerektiğini düzenlemektedir. Bu amaçla, çevreyi önemli derecede etkileyen veya etkilemesi muhtemel faaliyetler ile ilgili bilgi toplanmasını ve bilgi akışını sağlamak üzere sistemler kurması gerektiği hüküm altına alınmıştır⁴⁶¹. Akabinde, beşinci ilke ile toplanan ve gerektiği zamanda güncellenen bilgilerin periyodik olarak hazırlanıp makul aralıklarla yayılması gerektiği; altıncı ilke ile özellikle insan sağlığına veya çevreye yönelik yakın ve ciddi bir zararın oluşma tehlikesinin olduğu durumlarda devletlerin veya kamu makamlarının muhtemel zararı önlemek üzere tedbir almasını sağlayacak bilgilerin derhal yayılması ve kamu ile paylaşılması düzenlenmektedir. Yedinci ilke ile ise, çevresel bilgilere etkili erişimin sağlanabilmesi adına bilgiyi elektronik ortamda erişilebilir hale getirmek gibi kolaylaştırıcı araçlar sağlanması ve bunların uygulanmasının teşvik edilmesi gerekliliği ifade edilmektedir⁴⁶².

AS, ES ve Bali İlkeleri aynı zamanda çevresel katılım hakkının çevresel bilgiye erişim kısmına dair kapsamını da ortaya koyması açısından önemlidir. Anılan uluslararası hukuki metinlerde koşulları belirtilen hususlarda devletler tarafından çevresel bilgiye erişimi sağlayan araçlar oluşturulmuştur. Bu araçlardan en yaygın olanları, bilgiye erişime dair ulusal mevzuat ve bu mevzuat uyarınca kurulan çeşitli bilgiye erişim mekanizmaları, çevrenin mevcut durumuna dair raporlar, zehirli maddelerin salımına dair dökümler ile kirletici salım ve aktarıma dair tutulan kayıtlar, acil uyarı sistemleri ve hava ve su kalitesini izlemeye dair sistemler olarak ifade edilebilir⁴⁶³.

Çevresel bilgilerin kamusal alanda daha fazla yer edinmesi, özel bilgi taleplerine duyulan ihtiyacı azaltacaktır. Dolayısıyla, çevresel bilgilerin düzenli ve güncel olarak toplanıp, derlenip kamunun erişimine sunulması, kamu makamlarının idari yüklerini de hafifletecektir⁴⁶⁴. Dolayısıyla, çevresel halk katılımı için halka çevresel bilgiye erişim hakkının tanınması bir olmazsa olmaz (*sine qua non*) ön koşul olup, bu gereklilik mümkünse kanunlarla veya kanun altı düzenleyici işlemlerle garanti altına alınmalıdır.

⁴⁶¹ UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide, s.22, 23.

⁴⁶² UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide, s.23, 25.

⁴⁶³ FOTI/DE SILVA/MCGRAY/SHAFFER/TALBOT/WERKSMAN, s. 11, tablo 1.1.

⁴⁶⁴ UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide, s.25.

b) Çevresel Karar Alma Sürecine Katılım

Çevresel karar alma sürecine halkın katılımı hususunda AS’de üçlü bir ayrım yapılmaktadır. Bunlardan ilki, belirli spesifik faaliyetlere ilişkin kararlara halkın katılımı, ikincisi çevreye dair plan, proje ve politikalara halkın katılımı ve üçüncüsü genel düzenleyici işlemlerin hazırlanmasına halkın katılımıdır⁴⁶⁵. ES’de ise, ilki, çevre üzerinde önemli bir etkisi olan veya olabilecek projeler, faaliyetler veya diğer süreçlere dair çevre izinlerinin verilmesi; ikincisi çevresel meselelere dair strateji, politika, program, kural veya düzenlemeleri içeren kamu menfaatini ilgilendiren konulara ilişkin olmak üzere iki farklı türde çevresel karar alma sürecine halkın katılımı düzenlenmektedir⁴⁶⁶.

Çevresel meselelerde karar alma sürecinde halkın katılımı için belirlenmiş tek ve doğru bir yol olmamakla birlikte etkili bir bilgiye erişim akabinde uygun prosedürlerin yürütülmesi suretiyle karar alma sürecinin sonunda halkın katılımının, fikir ve görüşlerinin mümkün olduğu ölçüde dikkate alınması gerektiği ifade edilmektedir⁴⁶⁷. Bir başka deyişle, halkın karar alma sürecinde sunduğu katkılar sürecin sonunda alınacak kararın içeriği üzerinde somut ve görünür bir etkiye sahip olmalıdır⁴⁶⁸. Çevresel karar alma sürecine halkın katılımı, eşitlik ve ayrımcılık yapmama ilkesi temelinde halka açık, şeffaf ve kapsayıcı şekilde aktif katılımı destekleyecek nitelikte olmalıdır⁴⁶⁹.

(1) Çevre ile İlgili Belirli Faaliyetler Hakkında Alınan Kararlara Halkın Katılımı

AS’de belirli spesifik faaliyetlere ilişkin kararlara halkın katılımını düzenleyen 6. maddede, belirtilen faaliyetler için yürütülen izin prosedürleri için geçerli olmakla

⁴⁶⁵ Aarhus Sözleşmesi, madde 6, 7 ve 8; EBBESSON, s.85.

⁴⁶⁶ ECONOMIC COMMISSION for LATIN AMERICA and The CARIBBEAN (ECLAC), Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean Implementation Guide, (LC/TS.2021/221/Rev.2), Santiago: United Nations Publication, 2023, s.133.

⁴⁶⁷ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.119.

⁴⁶⁸ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.120.

⁴⁶⁹ ECLAC, Escazú Agreement Implementation Guide, s.137; UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.119.

birlikte AS'nin Ek-I (*Annex I*) kısmında listelenen faaliyetlere⁴⁷⁰ izin verilip verilmeyeceğine ilişkin kararlarla; bu kısımda listelenmeyen ancak çevre üzerinde önemli bir etki doğurabilecek faaliyetlere ilişkin kararların alınmasında uygulanacak esaslar düzenlenmektedir. Anılan maddede düzenlenen çevre üzerinde potansiyel olarak önemli etki doğurabilecek belirli faaliyetlere, belirli büyüklükteki tesislerin faaliyetlerini yürütecekleri yerin seçimi, inşası ve işletilmesi veya ilgili başkaca faaliyetlerine ilişkin kararlar yahut taraf devletin ulusal hukukuna göre halkın katılımını içeren çevresel etki değerlendirmesi prosedürünün gerekli olduğu faaliyetler örnek gösterilebilir. Örneğin, çevresel açıdan hassasiyet gerektiren belirli bir yere yapılacak olan belirli büyüklükteki baraj yerinin tespit edilmesine veya belirli uzunluktaki otoyol inşa edilmesine dair alınan kararlar böyledir. Ayrıca, AS'ye göre, anılan madde uygun ve mümkün olduğu ölçüde, genetiği değiştirilmiş organizmaların kasten piyasaya sürülmesine izin verilip verilmeyeceğine dair kararlar için de uygulanacaktır⁴⁷¹. AS'nin 6. maddesinde yer alan çevre ile ilgili belirli faaliyetler hakkında alınan kararlara halkın katılımı, ulusal mevzuat çerçevesinde daha ziyade karşımıza çevresel etki değerlendirmesi yapılan yahut başlatılması veya yürütülmesi için özel olarak çevresel bir izin gerektiren faaliyetler dolayısıyla alınacak kararlara halkın katılımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, AS'nin 6. maddesini sadece çevresel etki değerlendirmesi prosedürlerinde halkın katılımı olarak düşünmemek gerekir⁴⁷². Ulusal mevzuatlarda çevresel etki değerlendirmesi kapsamında yürütülen halkın katılım süreci dışında, çevre üzerinde önemli etki doğurabilecek bir faaliyete dair alınması gereken bir karar sürecinde kanunla veya kanun altı düzenleyici

⁴⁷⁰ Bu kapsamda listelenen faaliyetler kısaca şöyle özetlenebilir: enerji sektörü faaliyetlerinden, madeni yağ ve gaz rafinerileri, termik santraller ve diğer yakma tesisleri, kok fırınları, nükleer güç istasyonları tesisleri ; metallerin üretimi ve işlenmesi faaliyetlerinden demir, çelik veya demirli metallerin işlenmesine yönelik tesisler; maden endüstrisi faaliyetlerinden, çimento, kireç, asbest gibi madenlerin üretimiyle listede belirtilen özelliklerdeki tesisler; kimya endüstrisi faaliyetlerinden temel organik kimyasalların üretimine yönelik kimyasal tesislerle temel inorganik kimyasalların üretimine yönelik kimyasal tesisler; atık yönetimi faaliyetlerinden tehlikeli atıkların yakılması, geri kazanılması, kimyasal olarak arıtılması veya depolanmasına yönelik tesislerle, saatte 3 tonu aşan kapasiteye sahip belediye atıklarının yakılmasına yönelik tesisler ve kapasitesi günlük 50 tonu aşan tehlikesiz atıkların bertaraf edilmesine yönelik tesisler; kapasitesi 150.000 nüfus eşdeğerini aşan atık su arıtma tesisleri, kereste, kağıt hamuru veya günde 20 ton üretim kapasitesini aşan kağıt veya karton üretimi yapan endüstriyel tesisler; uzun mesafeli demiryolu trafiğine yönelik hatların veya temel pist uzunluğu 2100 metre veya daha fazla olan havalimanı inşaatları ile dört veya daha fazla şeritli bir yolun inşası veya iki veya daha az şeritli mevcut bir yolun dört veya daha fazla şerit sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesine veya genişletilmesine yönelik inşası; 1350 tonun üzerindeki gemilerin geçişine izin veren iç su yolları ve iç su yolu trafiğine yönelik limanlar ile karaya bağlı ticaret limanları, yükleme ve boşalma için iskeleler ve feribot iskeleleri hariç olmak üzere 1350 tondan fazla gemiyi alabilen dış limanlar; çekilen veya yeniden doldurulan yıllık su hacminin 10 milyon metreküpe eşit veya bu miktarı aşan yer altı suyu çıkarma veya yapay yer altı suyu besleme planları. (Bkz. Aarhus Sözleşmesi, Ek I)

⁴⁷¹ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.120.

⁴⁷² UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.127.

işlemlerle getirilmiş halk katılımı süreci de uygulanabilir. Bu uygulamaların, dayanağı ülkeden ülkeye değişebilir. Yine de genellikle günümüzde çoğu ülkede çevre üzerinde önemli etki doğurabilecek faaliyetler açısından çevresel etki değerlendirme süreçleri yürütüldüğünden, çevresel etki değerlendirmeleri kapsamında yürütülen halk katılımı aşaması AS'nin 6. maddesi anlamında ilk akla gelen süreçler olmaktadır.

Çevre ile ilgili belirli faaliyetlere dair alınan kararlara halkın katılımında, karar alma sürecinde ilgili halkın, çevresel karar alma prosedürünün erken aşamasında, kamuya açık duyuru yoluyla veya duruma göre bireysel bir bildirim ile, diğer hususların yanı sıra, yeterli, zamanında ve etkili bir şekilde bilgilendirileceği hususlar bulunmaktadır. Burada devletlere, herkesi değil; ilgili halkı bilgilendirme yükümlülüğü yüklenmiştir. Buna göre, devletler, ilgili halkı faaliyet ve hakkında karar alınacak uygulama; karar alma süreci sonunda verilebilecek olası kararların niteliği; kararı verecek kamu makamı; öngörülen prosedürün başlatılması, bu prosedüre halkın katılma fırsatı, öngörülen herhangi bir duyurunun yeri ve zamanı, ilgili bilgilerin alınabileceği kamu makamının ve bu bilgilerin halk tarafından incelenmek üzere nerede saklandığına dair bilgiler, halkın görüş ve yorumlarını iletilebileceği zaman dilimine dair bilgiler, karar alma sürecine konu edilen faaliyetle ilgili çevresel bilgilerin mevcudiyetine ilişkin bilgiler gibi öngörülen prosedüre dair bilgiler; ve faaliyetin ulusal veya sınır aşan çevresel etki değerlendirmesine tabi olup olmadığına ilişkin bilgilendirme yükümlülüğü altındadırlar⁴⁷³. Devletler, kamuoyuna açık bilgilendirme duyurularını kitle iletişim araçları yoluyla veya ilgili halkı bireysel olarak bilgilendirirken de tebligat veya iadeli taahhütlü mektuplar aracılığıyla bilgilendirme sağlayabilir.

Devletler, potansiyel başvuru sahiplerini, çevresel karar alma sürecine katılacak ilgili halkı belirlemeye, onların tartışmalara katılmalarına ve başvurularının amaçlarına ilişkin bilgi sağlamaya teşvik etmelidir⁴⁷⁴. Potansiyel başvuru sahipleri, bir kamu makamının bir faaliyete ilişkin kararı veya bir faaliyette yapılacak büyük bir değişiklik için geçerli ulusal mevzuata uygun olarak başvuruda bulunanlardır⁴⁷⁵. Burada devletlere, potansiyel başvuru sahipleri ile ilgili halk arasında karar alma

⁴⁷³ Aarhus Sözleşmesi, madde 6/2; UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.134 vd.

⁴⁷⁴ Aarhus Sözleşmesi, madde 6/5.

⁴⁷⁵ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.146.

sürecinde halkın katılımını sağlamaya teşvik etme yükümlülüğü yüklenmekle onların kendi aralarında bilgi alışverişinde bulunup diyalog kurmalarına aracı olması amaçlanmaktadır. Böylece, potansiyel başvuru sahiplerinin çevre üzerinde önemli etki doğurabilecek faaliyetleri hakkında vereceği bilgilerle ilgili halkın bu faaliyetlere dair kafasındaki soru işaretlerine bir cevap bulunması sağlanabilecek veya ilgili halkın faaliyete dair merak ettiği hususlar açıklığa kavuşturulabilecektir.

Çevreyle ilgili belirli faaliyetler hakkında karar alma sürecine halkın katılımı prosedürü, farklı aşamalar için, halkın bilgilendirilmesi ve halkın çevresel karar alma sürecine etkili bir şekilde hazırlanarak katılımı için yeterli zamanı sağlayacak makul zaman çerçevelerinin bulunması ve bu zaman çerçevesi içerisinde hareket edilmesini gerektirmektedir⁴⁷⁶. Devletler, halkın karar alma sürecine katılımında, alınabilecek tüm karar seçeneklerinin var olduğu bir aşamada erken katılımı sağlamalıdır⁴⁷⁷. Karar alma sürecine halkın katılımını sağlayacak prosedürler ile halkın yazılı veya diğer uygun şekillerde kamuya açık bir toplantı (*public hearing*) esnasında faaliyetle ilgili olduğu düşünülen her türlü bilgi, görüş, yorumun sunulmasına fırsat tanınmalıdır⁴⁷⁸. Devletler, çevresel karar alma sürecine halkın katılımının sonucunun gereken şekilde dikkate alınmasını sağlamak zorundadırlar. Burada anılan dikkate alınmasını sağlamak ifadesi halkın kararı reddetme hakkına sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Ayrıca, devletler ilgili kamu makamı tarafından sürecin sonunda karar alındığında bu karar metnini, kararın gerekçesi, ilgili halk katılımcıları tarafından süreçte sunulan argümanları inceleyip dikkate alıp almadığını içerecek şekilde nihai kararın alınmasına yönelik düşünce açıklamalarıyla birlikte derhal halka bildirmek ve halkın erişimine sunmakla yükümlüdürler⁴⁷⁹.

ES'nin 7. maddesinin 2. fıkrasında, *“Taraflardan her biri, proje ve faaliyetlerle ilgili karar alma süreçlerine, revizyonlara, yeniden incelemelere veya güncellemelere ve çevre izinlerinin verilmesine ilişkin diğer süreçlere, sağlıklı etkileyebilecek durumlar da dâhil olmak üzere, çevre üzerinde önemli etkisi olan veya olabilecek diğer süreçlere halkın katılımına yönelik mekanizmaları garanti*

⁴⁷⁶ Aarhus Sözleşmesi, madde 6/3; UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.142.

⁴⁷⁷ Aarhus Sözleşmesi, madde 6/4; UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.144.

⁴⁷⁸ Aarhus Sözleşmesi, madde 6/7.

⁴⁷⁹ Aarhus Sözleşmesi, madde 6/8 ve 9; UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.155, 157.

edecektir.” hükmüne yer verilmektedir⁴⁸⁰. Maddede belirtilen halk katılımını sağlayacak mekanizmaların ne olacağını her bir taraf devlet kendisi belirleme yetkisine sahiptir. Buna karşılık bu halk katılımının asgari düzeyde ne gibi özellikleri taşıyacağına AS’nin yukarıda anılan ilgili maddesinde olduğu gibi ES’de de yer verilmiştir. ES’nin ilgili hükmünde de çevre üzerinde önemli etkisi olan veya olabilecek süreçlere halkın katılımı söz konusu ise, çevre üzerinde önemli etkinin bulunup bulunmadığı, ilgili taraf devletin ulusal mevzuatına göre belirli faaliyet ve projelerin veya diğerlerinin yanı sıra büyüklük, yer, süre, etkinin büyüklüğü, olasılığı, potansiyel olarak etkilenecek nüfus gibi ulusal düzeyde belirlenen diğer değişkenlerin listelenmesi şeklinde belirlenebilecektir⁴⁸¹.

ES’nin 7. maddesinin 16. fıkrasında, kamusal makamın, çevre üzerinde önemli etkisi olan veya olabilecek proje veya faaliyetlerden doğrudan etkilenen halkı belirlemek için çaba göstermesi; doğrudan etkilenen halkın belirlenmesi akabinde onların katılımını kolaylaştırmak için gerekli davranış ve eylemleri teşvik etmesi gerektiği belirtilmektedir⁴⁸². ES’nin 7. maddesinin 17. fıkrasında ise, 7. maddenin 2. fıkrasında belirtilen çevresel karar alma süreçlerinde halk ile paylaşılacak bilgilerin asgari düzeyde neleri içermesi gerektiği sayılmıştır. Buna göre, yürütülmesi planlanan proje veya faaliyetin etki alanı ile fiziksel ve teknik özellikleri, ana çevresel etkileri ve varsa kümülatif çevresel etkileri, bu etkilere yönelik öngörülen tedbirlerin neler olduğu mümkünse teknik olmayan açık ve anlaşılır bir dilde özetlenmeli; varsa ilgili kuruluşların proje veya faaliyetle ilgili kamu makamına sundukları rapor ve görüşler, değerlendirmeye tabi tutulan proje veya faaliyetin yürütülmesi için kullanılacak mevcut teknolojiler ve alternatif yerlere dair bilgiler, çevresel etki değerlendirmesinin uygulanması ve neticesini izlemek için alınan tedbirler hakkında halkın bilgilendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir⁴⁸³. Anılan fıkralar dışında, ES’nin 7. maddesinde özel olarak çevre ile ilgili belirli faaliyetlere yönelik yahut çevre üzerinde önemli etkisi olan veya olabilecek karar alma süreçlerinde halkın katılımına yollama yapan hüküm bulunmasa da erken aşamalardan itibaren katılım olanağı sağlanması ve gereken bilgilerin kamuoyuna açık, zamanında ve kapsamlı bir şekilde sunulması gibi

⁴⁸⁰ Escazú Sözleşmesi, madde 7/2.

⁴⁸¹ ECLAC, Escazú Agreement Implementation Guide, s.140.

⁴⁸² Escazú Sözleşmesi, madde 7/16.

⁴⁸³ Escazú Sözleşmesi, madde 7/17.

7. maddede halkın karar alma süreçlerine katılımının taşıması gereken özelliklerin bunlar için de geçerli olduğu göz önünde tutulmalıdır⁴⁸⁴.

Son olarak, ES’de zikredilen halkın çevresel karar alma süreçlerine katılımı sonucunda, ilgili yetkili makamın katılım süreci sonunda halk tarafından sunulan düşünce, görüş ve yorumları belirli bir proje veya faaliyet veya stratejik önlem hakkında verilen nihai kararda gerekli bir şekilde dikkate alması yükümlülüğünün halka nihai kararı reddetme hakkı vermediği veya ilgili yetkili makama nihai kararı halktan alınan yorumların tümü veya herhangi biri ile kabul etme veya uyumlu hale getirme görevi yüklenmediğinin altı çizilmektedir⁴⁸⁵. Anılan yükümlülük, yetkili makamın halkın görüş ve düşüncelerini açık bir şekilde gözden geçirerek değerlendirmesi ve bu görüş ve düşüncelerin verilen nihai kararın oluşturulması aşamasında neden kabul edildiğini veya edilemediğini açıkça gösterecek şekilde bir parçası haline getirmesi ile sınırlıdır⁴⁸⁶.

(2) Çevre ile İlgili Plan, Program veya Politikalara Halkın Katılımı

Çevreyi ilgilendiren plan, program veya politikaların alınması sürecine halkın katılımı hususunda AS’nin 7. maddesi, *“Tarafların her biri, çevreye ilişkin plan ve programların şeffaf ve adil bir çerçevede hazırlanması sırasında, halka gerekli bilgileri sunarak halkın katılımını sağlayacak uygun pratik ve/veya diğer düzenlemeleri yapacaktır. Bu çerçevede 6’ncı maddenin 3, 4 ve 8. fıkraları uygulanır. Katılabilecek halk, bu Sözleşmenin amaçları dikkate alınarak ilgili kamu makamı tarafından belirlenecektir. Uygun olduğu ölçüde, her bir taraf, çevreyle ilgili politikaların hazırlanmasına halkın katılımı için fırsatlar sağlamaya çalışacaktır.”* şeklinde düzenlenmiştir. Bu madde ile çevre üzerinde önemli bir etki doğuracak olsun ya da olmasın çevre ile ilgili tüm plan, program veya politikaların oluşturulma sürecinde halkın katılımı prosedürünün uygulanması gerektiği belirtilmektedir. Anılan maddede çevreyle ilgili plan, program veya politikaların alınması sürecine halkın katılabilmesi için süreç hakkında gerekli bilgilerin katılacak olan halka sunulması bir

⁴⁸⁴ ECLAC, Escazú Agreement Implementation Guide, s.140.

⁴⁸⁵ ETEMIRE, “Public Voices and Environmental Decisions”, s.196.

⁴⁸⁶ ETEMIRE, “Public Voices and Environmental Decisions”, s.196; UNITED NATIONS, Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and Caribbean, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2018/03/20180312%2003-04%20PM/CTC-XXVII-18.pdf>, (Erişim Tarihi:05.06.2023), 2018, s.13.

ön koşul olarak yer almaktadır. Bu noktada da çevresel karar alma sürecine halkın katılımı ile çevresel bilgilere halkın erişiminin keskin bir şekilde birbirinden ayrılmadığı görülmektedir.

Çevreyi ilgilendiren plan, program veya politikaların hazırlanması ve oluşturulması sürecine halkın katılımı hususunda çevre ile ilgili belirli faaliyetler hakkında alınacak izinlere ve kararlara dair AS'nin 6. maddesinin 3., 4. ve 8. fıkralarına yollama yapılmıştır. Dolayısıyla, çevreyle ilgili plan, program veya politikalara halkın katılımı söz konusu olduğunda, belirli zamansal sınırlar konulmalı; bu zaman sınırları çerçevesinde erken bir aşamada tüm seçenekler mevcutken, halkın katılım sağlayacağı sürece dair hazırlık yapabilmesi ve etkili katılabilmesi için gereken bildirimler yapılmalı; süreç sonunda halkın katılımı gerektiği şekilde dikkate alınmalı ve neticede oluşturulan plan, program veya politikanın dayandığı görüş, düşünce ve yorumların neler olduğuna dair makul açıklamalar yapılmalıdır. Anılan madde kapsamında karar alma sürecine katılacak olan halk, ilgili kamu makamı tarafından AS'nin amaçları doğrultusunda belirlenecektir. Ancak bu belirleme katılımı daraltıcı bir husus olarak yorumlanmamalı; aksine katılımı etkili kılmak üzere geniş anlamda ele alınmalıdır⁴⁸⁷.

ES'nin 7. maddesinin 2. fıkrasında, proje veya faaliyetlerle ilgili karar alma veya daha sonradan alınan kararda yapılabilecek değişiklik, yeniden değerlendirme veya güncellemelere ilişkin süreçlerde halkın katılımı mekanizmalarının taraf devletlerce taahhüt edileceği hüküm altına alınmıştır⁴⁸⁸. Anılan fıkrada, çevre izni gerektiren faaliyet ve projelere ve diğer süreçlere halkın katılımından bahsedilirken; devamındaki 3. fıkrada, çevre üzerinde önemli etkisi olan veya olabilecek ve çevre izni gerektiren proje ve faaliyetlerin dışında kalan, yani izin gerektirmeyen proje veya faaliyetlerle, politikalar, stratejiler, planlar, programlarla ilgili karar alma sürecine halkın katılımının teşvik edilmesi hususu düzenlenmiştir. AS'nin 7. maddesinin ES'nin 7. maddesinin 3. fıkrası ile örtüştüğü söylenebilir. Ancak ES'nin 7. maddesinin 3. fıkrasında, çevre üzerinde önemli etkisi olan veya olabilecek proje, faaliyet, politikaların alınması sürecinde halkın katılımı kastedilirken; AS'nin 7. maddesinde bu karar alma süreçleri açısından çevre üzerinde önemli etkisinin olması veya

⁴⁸⁷ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.179.

⁴⁸⁸ Escazú Sözleşmesi, madde 7/2.

olabileceği özel olarak aranmamakta; sadece çevre ile ilgili olması yeterli görülmektedir. ES kapsamında çevre üzerinde önemli etki tanımlanmamıştır; önemli etkinin ne olduğuna ilişkin belirlemeler sözleşmecî devletlere bırakılmıştır. AS'ye benzer şekilde ES'de de çevre üzerinde önemli etki doğuran veya doğurabilecek plan, program veya politikaların karar alma sürecinde, halkın erken aşamalardan itibaren sürece katılımını sağlayacak tedbirlerin alınması ve bu amaçla, her bir devletin, karar alma sürecine katılma hakkını hayata geçirmek için gerekli bilgileri kamuoyuna açık, belirli zaman dilimleri öngörülerek erken bir aşamada ve kapsamlı bir şekilde sunması hüküm altına alınmıştır⁴⁸⁹. Halkın karar alma sürecine katılması için erken bir aşamada, çevresel kararın türü veya niteliği, mümkünse teknik olmayan bir dille açıklanmalı; kararı veren makam ve ilgili diğer makam ve organlar hakkında gereken bilgiler; karar alma sürecinin başlayacağı ve biteceği tarih, katılım mekanizmaları ve uygulanabildiği hallerde halkın katılımı veya yapılacak fiziki bir toplantı var ise bunun yapılacağı yer ve tarihi de dâhil olmak üzere halkın katılımı için öngörülen prosedüre ilişkin bilgiler ve değerlendirilmekte olan çevresel karara ilişkin ek bilgilerin talep edilebileceği ilgili kamu yetkilileri ve bilgi talep etme prosedürünün içeriği hakkında halka gerekli bilgiler sunulmalıdır⁴⁹⁰. Son olarak, karar alma süreci sonunda ilgili kamu makamı, halkın katılımının sonucunu mümkün olduğu ölçüde dikkate almalı; halkın görüş ve yorumlarının sürecin sonunda nasıl dikkate alındığını da içerecek şekilde kararın dayandığı gerekçeler halkın erişebileceği şekilde açıklanmalıdır⁴⁹¹.

(3) Çevre Üzerinde Önemli Etkisi Olabilecek Genel Düzenleyici İşlemlerin Hazırlanmasına Halkın Katılımı

Çevre ile ilgili genel düzenleyici işlemlerin hazırlanmasına katılım denildiğinde, çevreyi ilgilendiren, çevre üzerinde önemli etkisi olabilecek ulusal mevzuat hükümlerinin hazırlanmasında ve değiştirilmesinde halkın görüşlerinin alınması kastedilmektedir. AS'nin 8. maddesinde:

“Taraflardan her biri, çevre üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilecek yürütme organı tarafından yapılan düzenlemelerin ve genel düzenleyici

⁴⁸⁹ Escazú Sözleşmesi, madde 7/4, 7/5.

⁴⁹⁰ Escazú Sözleşmesi, madde 7/6.

⁴⁹¹ Escazú Sözleşmesi, madde 7/8 ve 7/9.

işlemlerin kamu yetkilileri tarafından hazırlanması sırasında, uygun bir aşamada ve seçenekler hala açıkken, etkili halk katılımını teşvik etmeye çabalayacaktır. Bu amaçla aşağıdaki adımlar atılmalıdır:

(a) Etkin katılım için yeterli zaman dilimleri belirlenmelidir;

(b) Taslak kurallar yayınlanmalı veya başka bir şekilde kamuya açık hale getirilmelidir;

(c) Kamuoyuna doğrudan veya temsili danışma organları aracılığıyla yorum yapma fırsatı verilmelidir.

Mümkün olduğunca halkın katılımının sonucu dikkate alınacaktır⁴⁹². ”

şeklinde ifade edilmektedir. AS'nin anılan 8. maddesinde taraf devletler, yasama ve yürütme organları tarafından hazırlanan hukuki bağlayıcılığı olan genel düzenleyici işlemlerin doğrudan veya dolaylı olarak çevre üzerinde önemli etkisi var ise veya var olacaksa, bu halde halkın katılımını sağlamakla yükümlüdürler. Bu yükümlülüğü gerçekleştirirken, devletlerin çevresel karar alma sürecine halkın katılımı için önceden belirlenen ve makul zaman çerçevesi içinde hazırlanan taslak kuralları halkın kolayca ulaşabileceği şekilde yayımlanmak suretiyle kamuya açık hale getirmesi gerekir. Halka görüş ve fikirlerini sunması için fırsat tanınmalı ve mümkün olduğu ölçüde de anılan kuralların kabulü aşamasında halkın görüşlerinin dikkate alınması gerektiği ifade edilmektedir. Henüz genel düzenleyici işlemlerin kabul edilmediği, hazırlandığı aşamada görüş bildirme fırsatının tanınmış olması önemlidir. AS'ye taraf devletler, çevre üzerinde önemli etkisi olabilecek genel düzenleyici işlemleri henüz kabul edilmesinden önce halkın erişimine açarak halk katılımının sağlanması amacıyla resmi bir web sitesinde veya çeşitli elektronik portallarda, örneğin ulusal çevre bakanlıklarının resmî web sitelerinde, yayımlamaktadır⁴⁹³. Çevre üzerinde önemli etkisi bulunan taslak genel düzenleyici işlemlerin hazırlığına katılmak isteyen herkes, bu web siteleri veya portallar aracılığıyla görüşlerini bildirme olanağına sahiptirler.

⁴⁹² Aarhus Sözleşmesi, madde 8.

⁴⁹³ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.183; AS taraf devletlerinden biri olan Slovenya'da, çevre koruma kanununda değişiklik yapan bir kanunla çevreyi önemli ölçüde etkileyebilecek düzenlemelerin kabul edilmesine halkın katılımı süreci detaylı olarak düzenlenmiştir. Anılan kanun değişikliği ile bakanlıklar ve yetkili makamlara, taslak genel düzenleyici işlemleri kamuoyunun geniş kesimlerine ulaştırma ve halkın her bir düzenleme taslağına ilişkin görüş ve yorumlarını ifade etmesine olanak sağlama yükümlülüğü getirilmiştir. Genel düzenleyici işlem taslakları, halkı yorumlarını sunmaya davet eden bir bildirimle birlikte Bakanlığın internet sitesinde yayınlanmaktadır. Halkın yorum yapabileceği ve fikirlerini bildirebileceği son tarih otuz günden kısa olmayacak şekilde bildirimde belirtilmelidir. Halk, görüş ve yorumlarını elektronik veya yazılı olarak gönderebilir. Akabinde kabul edilen genel düzenleyici işlemin Slovenya Resmî Gazete'de yayımlanmasının ardından, taslak üzerine gelen halkın yorumlarına ilişkin resmi tutumu özetleyen bir belge de Bakanlığın internet sitesinde yayımlanmaktadır. (UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.184.)

Çevre üzerinde önemli etkisi olabilecek genel düzenleyici işlemlerin hazırlığı aşamasında halkın katılımının sağlanarak görüşlerinin ve düşüncelerinin dikkate alınması, çevreye zarar verebilecek uygulamaların önlenmesini sağlamaktadır. Bazen teknik uzmanların göremediği veya fark edemediği yerel bilgilere sahip olan halk bu sayede genel düzenleyici işlemlerin hazırlığı aşamasında katılımı ile süreçte müdahalede bulunabilir ve sonradan doğma ihtimali olan çevresel zararlara sebebiyet verebilecek bir genel düzenleyici işlemin muhtemel olumsuz sonuçlarına dikkat çekerek çevrenin korunmasına katkıda bulunabilecektir.

Çevre üzerinde önemli etkisi olabilecek genel düzenleyici işlemlerin hazırlığı aşamasında halkın katılımı için devletlere görüş bildirmek isteyen kişi, kişiler veya kişi topluluklarına erken bir aşamada, tüm ihtimaller mevcutken, yayımlanan taslak genel düzenleyici işlemlere dair görüşlerini ve yorumlarını iletmeleri için gerekli fırsatın tanınması yönünde çaba gösterme yükümlülüğü getirilmektedir. Halk, anılan genel düzenleyici işlemlerin hazırlığına doğrudan katılabileceği gibi temsili danışma organları (*representative consultative bodies*) aracılığıyla da katılabilir. Burada temsili danışma organları ile kastedilen, salt teknik uzman yardımı sağlamak amacıyla değil; yalnızca halkın veya genel olarak halkın ilgili kesimlerini temsil etmek amacıyla kurulmuş olan ve şeffaflık, açıklık ve tarafsızlık nitelikleri taşıyan bir istişare sürecini uygulayan organ veya kuruluş olmasıdır⁴⁹⁴. Temsili danışma organlarına örnek olarak AS uygulama kılavuzunda Avrupa Komisyonu tarafından kurulan Avrupa Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Danışma Forumu (*European Consultative Forum on the Environment and Sustainable Development*) gösterilmektedir. Son olarak AS'nin ilgili maddesinde, çevre üzerinde önemli etkisi olabilecek genel düzenleyici işlemlerin hazırlığı aşamasında halkın katılımının mümkün olduğunca dikkate alınması gerekliliği ile devletlere ve kamu makamlarına halkın katılımı neticesinde sunulan görüş, fikir ve yorumların dikkate alındığının gösterilmesi hususunda ispat yükü getirilmektedir⁴⁹⁵. Bu ispat yükünün, mutlaka dikkate alma yükümlülüğü olmadığı; halkın konuya dair yorumlarının dikkate alınıp alınmadığına ilişkin kamu makamlarının netice hakkındaki tutumunun açıklanması ile yerine getirilebileceği fikrindeyiz.

⁴⁹⁴ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.184.

⁴⁹⁵ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.185.

ES’de, çevre üzerinde önemli etkisi olabilecek genel düzenleyici işlemlerin hazırlığı aşamasında halkın katılımına dair özel bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak çevresel karar alma süreçlerine katılımın düzenlendiği 7. maddenin 3. fıkrasında kamunun menfaatini ilgilendiren çevresel meselelerde, çevre üzerinde önemli etki doğurabilecek kurallar ve düzenlemelere ilişkin karar alma süreçlerine, değişikliklere, yeniden incelemelere veya güncellemelere halkın katılımının teşvik edileceği hükmü ile yasama veya yürütme organları tarafından oluşturulan genel düzenleyici işlemlere yollamada bulunmaktadır. Anılan madde metninde açıkça AS’de düzenlendiği gibi çevre üzerinde önemli etkisi olabilecek genel düzenleyici işlemlerin hazırlık aşamasında halkın katılımının sağlanması şeklinde bir ibare bulunmamaktadır. Ancak, ES’nin uygulama rehberinde, anılan hükmün geniş anlamda hukuken bağlayıcı nitelikte olan genel düzenleyici işlemlerini ve bunların taslaklarının hazırlığını da kapsayabileceği not edilmektedir⁴⁹⁶.

Çevre üzerinde önemli etkisi olabilecek genel düzenleyici işlemlerin hazırlanmasına halkın katılımını gerçekleştirebilecek hukuki düzenlemeler ile mekanizmaların ulusal hukuk sistemlerine dâhil edilmesi, anılan sözleşmelere taraf olan devletlerin sözleşmelerden doğan yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlayacaktır. Dolayısıyla, devletlerin halkın çevre ile ilgili genel düzenleyici işlemlerin hazırlığına katılımını iç hukuklarında düzenlemeleri ve somutlaştırmaları gerekmektedir. Bu da ülkeden ülkeye veya uygulamadan uygulamaya değişen nitelikte farklı biçimlerde olabilecektir.

c) Yargıya Erişim

Çevresel katılım hakkı kapsamında yargıya erişim veya yargıya başvuru⁴⁹⁷, temel hak ve özgürlüklerden hak arama özgürlüğünün çevre hakkı açısından kullanımına karşılık gelmektedir⁴⁹⁸. Yargıya erişim bu yönüyle hem bağımsız bir haktır hem de çevresel katılım hakkının etkili bir şekilde uygulanması için kullanılan bir araç işlevi görmektedir. Uluslararası çevre hukukunda çevresel meselelerde yargıya erişim ile üç farklı kategorideki yargılama süreci kastedilmektedir. Bunlardan

⁴⁹⁶ ECLAC, Escazú Agreement Implementation Guide, s.141.

⁴⁹⁷ Aarhus Sözleşmesi ve Escazú Sözleşmesinde adalet erişim (*Access to justice*) olarak anılmaktadır.

⁴⁹⁸ KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.168; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.158; ERTÜRK, s.17, 129.

ilki, çevresel bilgiye erişim taleplerinin reddine itiraz süreci, ikincisi çevreye zararlı faaliyetlerin önlenmesi amacıyla yapılan başvurular ve üçüncüsü çevre mevzuatının uygulanmasını sağlamak amacıyla yapılan başvurulardır⁴⁹⁹. Çevresel meselelerde yargıya erişimin, uluslararası antlaşmalarda da bu üç kategoride yer alan süreçleri içerecek şekilde düzenlendiği görülmektedir.

AS'nin adalete erişim (*access to justice*) başlıklı 9. maddesi ile çevresel katılım hakkının üç ayağından üçüncüsü olan yargıya erişim hususu düzenlenmektedir. Yargıya erişim kapsamında yapılan başvurular çevresel bilgiye erişimi inceleme, halkın karar alma süreçlerine katılımını inceleme ve ulusal çevre mevzuatına aykırılıkları inceleme şeklinde 3 kategoride olabilmektedir⁵⁰⁰. İlk iki kategoride taraf devletler halkın yargıya erişimi için yargı organı veya kanunla kurulan bağımsız ve tarafsız nitelikteki mahkeme benzeri organ önünde inceleme prosedürü sunarken; son kategoride yargısal veya idari süreçler söz konusu olabilmektedir⁵⁰¹.

İlk olarak, AS'ye taraf devletlerde bulunan herkes, devletin iç hukuku çerçevesinde çevresel bilgi talebinin göz ardı edildiğini, haksız yere kısmen ya da tamamen reddedildiğini, yetersiz cevaplandığını veya hiç cevaplanmadığını düşünüyorsa; bu talebini bir yargı organı veya kanunla kurulan bağımsız ve tarafsız nitelikteki mahkeme benzeri organ nezdinde inceletme hakkına sahiptir⁵⁰². AS kapsamında yargıya erişim hakkı öncelikle çevresel bilgi talebinin reddedilmesi veya cevaplanmaması halinde itiraz hakkı biçiminde bir mahkeme veya kanunla kurulmuş bağımsız ve tarafsız mahkeme benzeri organ tarafından incelenmek üzere sunulması hususunda tanınmaktadır. Bu madde hükmü kapsamında, taraf devletlere iç hukukları kapsamında yetkili yargı makamının belirlenmesi ve yükümlülüklerinin içeriği hususunda takdir hakkı tanınmaktadır⁵⁰³. Yargıya erişim hakkı ile çevresel bilgiye erişim hakkının kamu makamları tarafından usulüne uygun olarak yerine getirilip getirilmediğinin incelenip denetlenmesi söz konusudur. Anılan itiraz ve yargısal makam nezdinde inceleme talep etmek çevresel bilgiye erişim hakkı ile yargıya erişim hakkının kesişim noktasıdır. Çevresel bilgi talebinde bulunan kişinin bu talebine karşı verilen ret kararını veya cevabı yargı makamları önüne getirmesi ile çevresel bilgi

⁴⁹⁹ NANDA/PRING, s.56.

⁵⁰⁰ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.187, 188; ERTÜRK, s.68.

⁵⁰¹ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.188.

⁵⁰² Aarhus Sözleşmesi, madde 9/1.

⁵⁰³ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.191.

talebine ret kararı veya verilen cevabın AS'nin 4. maddesinde belirtilen koşullara uygun olup olmadığı hususunda incelemeler yapılacaktır⁵⁰⁴.

Çevresel bilgiye erişim talebi üzerine yapılacak itiraza dair yargıya erişim meselesinde, itiraz incelemesine erişilmesinin yanı sıra, taraf devletlerin kişilere çevresel bilgiyi elinde bulunduran kamu makamının verdiği kararı yeniden değerlendirmesini sağlayacak şekilde veya mahkemeler haricinde tarafsız ve bağımsız organlar tarafından da incelenebilmesi için kanunla belirtilen bedelsiz veya düşük maliyetli hızlı bir inceleme prosedürüne erişme imkânı sunma yükümlülüğü getirilmiştir⁵⁰⁵.

İncelemeyi yapacak makamın, madde kapsamında bir yargı organı veya kanunla kurulmuş tarafsız ve bağımsız bir organ olacağı belirtilmektedir. Mahkeme formunda olmasa da kanunla kurulan tarafsızlık ve bağımsızlık niteliğine sahip herhangi bir yarı yargısal nitelikteki organın da madde kapsamında inceleme yetkisi bulunduğu kabul edilmektedir. Ayrıca incelemeyi yapacak organın çevresel bilgiyi haiz kamu makamının verdiği ret kararı veya cevap karşısında yapacağı inceleme sonunda tavsiye niteliğinde kararlar almasından ziyade, bağlayıcı karar alma yetkisinin de bulunması aranmaktadır⁵⁰⁶. Son olarak bağlayıcı kararlar alma yetkisine sahip olan yargı makamı veya kanunla kurulmuş tarafsız ve bağımsız nitelikteki organın vereceği ret kararlarının gerekçeli olması aranmaktadır⁵⁰⁷.

İkinci olarak yargıya erişim kapsamında, AS'nin 6. maddesi uyarınca halkın karar alma süreçlerine katılımına ilişkin her türlü karar, eylem veya ihmalin iç hukuktaki maddi veya usuli hukuk kurallarına uygunluğunun incelenerek denetlenmesi için bir yargı organı veya kanunla kurulmuş tarafsız ve bağımsız bir organ önüne götürülmesi düzenlenmiştir⁵⁰⁸. Bu hususta yargıya erişimde, taraf devlet iç hukukunda ilgili halk açısından menfaatinin bulunduğunu veya bir hakkının ihlal edildiğini iddia eden bir kişi olması gerektiği şeklinde koşullar getirilebilir. İç hukukla

⁵⁰⁴ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.191.

⁵⁰⁵ Aarhus Sözleşmesi, madde 9/1, parag.2; UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.192.

⁵⁰⁶ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.191; Kamu denetçileri (ombudsmanlar) bağlayıcı kararlar alma ve etkili telafi yolları sunma konusunda iç hukukta yetkiye sahip olduğu takdirde, yargıya erişim kapsamındadır.

⁵⁰⁷ Aarhus Sözleşmesi, madde 9/1.

⁵⁰⁸ Aarhus Sözleşmesi, madde 9/2.

getirilen koşulların içeriği halkın yargıya erişimini kısıtlayacak veya kullanılamaz hale getirecek şekilde olmamalıdır. Çevresel karar alma süreçlerine katılım kapsamında alınan kararlar, eylemler ile ihmaller açısından yargıya erişimin sağlanması, bunlar kapsamında bir idari makam önünde ön inceleme prosedürü uygulanmasını engelleyecek şekilde düzenlenmemelidir. Eğer taraf devletler, yargıya erişim öncesinde başvurulması gereken idari inceleme prosedürleri getirmiş iseler, bu halde yargıya erişim öncesinde iç hukukta bu idari başvuru yollarının tüketilmiş olması bir şart olarak da belirlenebilir⁵⁰⁹. Böylece, çevresel karar alma sürecinde alınan karara yönelik yargı makamına başvurulmadan önce karar alma sürecini yürüten idari makamdaki inceleme talebinde bulunulması akabinde verilen karara yönelik daha yüksek bir idari makama itiraz edilmesi de gerekebilir⁵¹⁰. Ancak bunların hiçbirisi yargıya erişimi zorlaştırmak amacıyla getirilmemeli; aksine hızlı ve düşük maliyetli alternatif yargı yolu benzeri erişim imkânı sunulması amacını taşımaktadır.

Üçüncü olarak, yargıya erişim; halkın çevre kanunlarının uygulanmasını sağlamak amacıyla kişilerin veya kamu makamlarının çevreyi ilgilendiren mevzuata aykırı işlemlere, eylemlere veya ihmallere itiraz etme hakkını da kapsamaktadır⁵¹¹. Yargıya erişimin halkın çevre kanunlarının uygulanmasını sağlamak amacıyla kişilerin veya kamu makamlarının çevreyi ilgilendiren mevzuata aykırı işlemlere, eylemlere veya ihmallere itiraz etme hakkının kapsamı AS'nin 9/1 ve 2. fıkralarının uygulama kapsamından daha geniştir⁵¹². Bu kapsamda kullanılacak itiraz hakkı ile yargıya erişim, iç hukukta menfaat koşulunu yerine getirme koşuluna bağlanabileceği gibi bu koşulu aranmaksızın herkese de tanınabilmektedir.

AS'de, yargıya erişimin nitelikleri denildiğinde yeterli ve etkili telafi yolları sağlanması, kararların adil, hakkaniyetli ve zamanında yerine getirilmesi ve yargıya erişimin kişiler açısından yüksek maliyetli olmaması gerektiği ifade edilmektedir⁵¹³. Yeterli ve etkili telafi yolları sağlanması şeklinde ifade edilen niteliğe göre, halkın eriştiği yargı sonunda verilecek karar ile var ise eksik veya hatalı işlem, eylem veya bir ihmalin incelenerek düzeltilmesi sağlanmalıdır. Yeterli ve etkili telafinin

⁵⁰⁹ Aarhus Sözleşmesi, madde 9/2, son parag; UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.196.

⁵¹⁰ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.196.

⁵¹¹ Aarhus Sözleşmesi, madde 9/3.

⁵¹² PASSARINI, s.287.

⁵¹³ Aarhus Sözleşmesi, madde 9/4; BARRITT, s.11.

sağlanması, bir zararın telafi edilmesi, meydana gelebilecek bir zararın önlenmesi şeklinde olabilir. Halen meydana gelmekte olan bir zarar söz konusu ise, yargıya erişim ile bu zararın oluşmasının durdurulması veya etkilerinin hafifletilmesi amacıyla yargı makamlarının vereceği yürütmenin durdurulması veya ihtiyati tedbir (*injunctive relief*) niteliğindeki kararlar özellikle çevresel zararlar söz konusu olduğunda hayati bir önem taşımaktadır⁵¹⁴. Bu anlamda yürütmenin durdurulması veya ihtiyati tedbir niteliğinde verilecek kararlar, yargıya erişimin etkili telafi yolları sunmasını sağlamaya hizmet etmektedir.

Yargıya erişimin adil olması, yargısal sürecin ve bu süreç sonunda verilecek kararın tarafsızlığını, önyargılar ve kişisel menfaatlerden varestesini ifade etmektedir. Yargıya başvuran kişinin dili, dini, ırkı, cinsiyeti gibi hususlarda ayrımcılığa tabi tutulmaması adil bir yargılamanın gereğidir⁵¹⁵. Yargılama sürecinin zamanında olması demek, makul bir sürede gereksiz sürüncemede bırakılmaksızın yargılama sürecinin nihayete ermesi gerektiğini ifade eder. Ayrıca yargılama sürecinin taraflar açısından yargıya erişimi engelleyecek derecede pahalı olmaması, yüksek maliyetli olmaması gerektiği belirtilmektedir. Bu hususta da taraf devletlerin, iç hukuklarında yargıya erişim kapsamında kişileri adli yardımdan faydalandıracak hukuki araçların sunulmasına dikkat çekilmektedir⁵¹⁶. Yargıya erişim kapsamında verilecek kararlar yazılı ve kamuya açık olmalıdır⁵¹⁷.

ES'nin çevresel meselelerde adalete erişim başlıklı 8. maddesinde de taraf devletlerin ulusal mevzuatları çerçevesinde kişilerin itiraz hakları uyarınca adli ve idari mekanizmalara erişimi üç kategori altında sağlayacakları düzenlenmiştir. AS'ye paralel şekilde düzenlenen bu maddede, ilk kategori çevresel bilgilere erişime dair bir işlem, eylem veya ihmal; ikinci kategori çevresel meselelere dair karar alma süreçlerine halkın katılımına dair işlem, eylem veya ihmal; üçüncü kategori ise çevreye zarar veren veya verme ihtimali olan kanun ve genel düzenleyici işlemleri ihlal eden herhangi bir işlem, eylem veya ihmal olarak belirlenmiştir⁵¹⁸. ES kapsamında yargıya erişim geniş anlamda belirlenmektedir. Yani, yargıya erişime

⁵¹⁴ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.200.

⁵¹⁵ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.201.

⁵¹⁶ UNECE, The Aarhus Convention an Implementation Guide, s.203.

⁵¹⁷ Aarhus Sözleşmesi, madde 9/4.

⁵¹⁸ Escazú Sözleşmesi, madde 8/1 ve 2.

yargı yollarına ek olarak alternatif uyuşmazlık çözüm mekanizmaları, idari veya diğer yargı dışı mekanizmalar da bu kapsamda düşünülmelidir⁵¹⁹.

ES’de çevresel meselelerde yargıya erişimin sağlanması amacıyla taraf devletlere yükümlülükler yüklenmiştir. Öncelikle taraf devletler, çevresel konularda uzmanlığı olan ve çevresel zararı önlemek, durdurmak, hafifletmek veya iyileştirmek için ihtiyati veya geçici tedbirler alma, inceleme yapma ve karar verme yetkisine sahip yetkili kamusal birimler oluşturmalarıdır⁵²⁰. Taraf devletler, kişilerin yargıya erişimlerini garanti altına almak amacıyla fahiş sayılabilecek derecede maliyetli olmayan, etkili, makul bir zaman dilimi içerisinde, kamuya açık, şeffaf ve tarafsız prosedürler yürütmekle ve bu prosedürler sonunda verilecek adli veya idari kararların icrasını sağlamak adına gereken mekanizmalar kurmalarıdır⁵²¹. Taraf devletler ulusal hukuklarına uygun olmak koşuluyla, çevrenin korunması adına menfaat koşulunu geniş bir biçimde tanımak; yargıya erişim sağlayacak kişiler lehine olacak şekilde ispat külfetini kolaylaştıracak tedbirler almak ve mümkün ise sürecin sonunda ulaşılabilecek telafi yollarına dair eski hale iade, düzeltme, tazminat ve benzeri telafi yollarını da sunmakla yükümlü kılınmışlardır⁵²².

Yargıya erişimin kolaylaştırılması adına taraf devletlerin alacağı tedbirler, kullanacağı araç ve uygulayacağı mekanizmalar hususu açıklığa kavuşturulmuştur. Buna göre, taraf devletler yargıya erişim hakkının kullanılmasının önünde bulunan engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirler almakla yükümlüdürler. Ayrıca, yargıya erişimi sağlayan prosedürlerin halka duyurulması, adli ve idari kararları sistematikleştirmeye ve yaymaya yönelik mekanizmaların kurulması ve yargıya erişimin kullanılabilmesi için resmi dil dışındaki diğer dilleri kullanan kişiler açısından tercümanlık hizmetinin sunulması yükümlülükleri ifade edilmiştir⁵²³. Dezavantajlı gruplar açısından ES’de bu kişi gruplarının yargıya erişimlerini desteklemek için gerekli özel tedbirlerin de alınması gerekliliğine dikkat çekilmektedir⁵²⁴. Son olarak, yargıya erişim prosedürlerinin sonunda alınacak kararların yazılı olması ve mümkün

⁵¹⁹ ECLAC, Escazú Agreement Implementation Guide, s.159.

⁵²⁰ Escazú Sözleşmesi, madde 8/3 (a) ve (d); ECLAC, Escazú Agreement Implementation Guide, s.164.

⁵²¹ Escazú Sözleşmesi, madde 8/3 (b) ve (f).

⁵²² Escazú Sözleşmesi, madde 8/3 (c), (e) ve (g).

⁵²³ Escazú Sözleşmesi, madde 8/4.

⁵²⁴ Escazú Sözleşmesi, madde 8/5.

olduğu halde taraf devletlerin çevresel meselelerde alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerini özendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır⁵²⁵.

ES'nin yargıya erişim açısından getirdiği en dikkat çekici madde çevresel meselelerde insan hakları savunucuları başlıklı 9. maddesidir. Anılan madde şöyledir:

“Taraf devletler, çevresel konularda insan haklarını destekleyen ve savunan kişiler, gruplar ve örgütler için tehdit, kısıtlama ve güvensizlikten uzak hareket edebilmeleri için güvenli ve elverişli bir ortam garanti edecektir.

Taraf devletler, insan hakları savunucularının yaşam hakkı, kişisel bütünlük, düşünce ve ifade özgürlüğü, barışçıl toplantı ve dernek kurma ve serbest dolaşım hakkı ve erişim haklarını kullanma yeteneği de dâhil olmak üzere çevresel konulardaki tüm haklarını tanımak, korumak ve desteklemek için yeterli ve etkili tedbirler alacaktır. Bu tedbirler, insan hakları alanındaki uluslararası yükümlülüklerini, anayasal ilkelerini ve hukuk sisteminin temel kavramlarını dikkate alarak alınacaktır.

Taraf devletler, ayrıca, çevresel konulardaki insan hakları savunucularının bu Antlaşmada belirtilen haklarını kullanırken maruz kalabilecekleri saldırıları, tehditleri veya korkutmaları önlemek, soruşturmak ve cezalandırmak için uygun, etkili ve zamanında tedbirler alacaktır.”

Halkın çevresel meselelerde yargıya erişimi kadar halkı temsil eden çevrenin korunmasını amaç edinen çevre savunucuları veya aktivistlerinin yargıya erişebilmeleri önemlidir. Bunların temel haklarının korunamaması, özellikle otoriter rejimlerde yargıya erişimlerini de engelleyici nitelikte olabilmektedir. Örneğin, çevresel meselelerde halkı temsil eden bir STK veya bir çevre savunucusu defaten birtakım engelleyici saldırılara, tehditlere veya yıldırıcı muamelelere maruz kalıyorsa, devlet bunu önleyemiyorsa bu durum onların yargıya erişimini baltalayacaktır. Bu durumun önlenmesi, yargıya erişimin sağlanması açısından elzemdir. *Global Witness*'a göre, çevre savunucuları, çevreyi ve iklimi bozan uygulamalara karşı mücadelede oynadıkları önemli rolleri sebebiyle, öldürülmekte, tehdit edilmekte, saldırıya uğramaktadırlar⁵²⁶. Çevre savunucuları için konulacak hukuki düzenlemeler,

⁵²⁵ Escazú Sözleşmesi, madde 8/6 ve 7.

⁵²⁶ Global Witness, Land and Environmental Defenders, <https://www.globalwitness.org/en/campaigns/environmental-activists/>, (Erişim Tarihi: 28.08.2024); Çevresel meselelerde seslerini duyurmaya çalışan çevre aktivistlerinin öldürülmelerine ve saldırıya uğradıklarına dair sayısal veriler ve açıklamalar için Bkz. Global Witness, enemies of The State?,

onların çevresel katılım haklarını güçlendirecektir⁵²⁷. Çevre savunucularının temel haklarının güvence altına alınmaması sebebiyle karşılaştıkları bu sonucun önlenmesi halkın yargıya erişimine ve katılımına katkıda bulunacaktır. Olumsuz sonuçlarla karşılaşmayacağını bilen çevre savunucularının çevresel meseleler karşısında susturulmaması ve seslerinin daha gür çıkması için anılan hukuki düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktadır.

Çevresel meselelerde yargıya erişim, Bali İlkelerinin 15-26. ilkeleri arasında düzenlenmektedir. Çevresel bilgiye erişim talebi reddedilen kişiye kanuna ve usulüne uygun itiraz hakkı tanınması; çevreye dair alınan kararlar ilgili olarak maddi açıdan veya usul açısından kişilere itiraz hakkı tanınarak bağımsız ve tarafsız bir organa erişim sağlanması; çevre ile ilgili mevzuatın uygulanması hususunda mahkemeler ve diğer bağımsız organlar tarafından etkili, şeffaf ve adil prosedürlerin sağlanması gereklilikleri vurgulanmaktadır⁵²⁸. Çevresel meselelere dair yargıya ve inceleme usullerine erişim halk veya kişiler için finansal açıdan karşılanabilir olmalı; ihtiyati tedbir gibi hızlı ve etkili çözümler sunulmalı; devletler veya yargı makamları tarafından çevre ile ilgili verilen kararlar gecikmeksizin ve etkili bir şekilde uygulanmalı; yürütülen yargı süreçleri hakkında da halk bilgilendirilmeli; çevre ile ilgili alınan yargı kararları ulusal kanuna uygun olacak şekilde kamuoyuna duyurulmalı; çevre ile ilgili olarak uygun olduğu ölçüde kapasite gelişim programları ve alternatif uyuşmazlık çözüm yolları da teşvik edilmelidir⁵²⁹.

3. Hakkın Yükümlüsü

Çevresel katılım hakkının yükümlülükleri, devletler ve kamu otoriteleridir⁵³⁰. Kamu otoriteleri denildiğinde yargı ve yasama yetkisi ile hareket edenler hariç olmak üzere, tüm sektörlerden ve her kademedeki devlet organları ile kamusal iş ve işlevleri

<https://www.globalwitness.org/en/campaigns/environmental-activists/enemies-state/>, (Erişim Tarihi:28.08.2024); UNEP, Environmental Rule of Law: Tracking Progress and Charting Future Directions, Nairobi, 2023, s.64.

⁵²⁷ UNEP, Environmental Rule of Law: Tracking Progress and Charting Future Directions, Nairobi, 2023, s.65.

⁵²⁸ UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide, s.97, 98; ETEMIRE, "Insights on the UNEP Bali Guidelines", s.401.

⁵²⁹ UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide, s.98, 99; ETEMIRE, "Insights on the UNEP Bali Guidelines", s.401, 402.

⁵³⁰ YILMAZ TURGUT, s.156.

yerine getiren organlar kastedilmektedir⁵³¹. Çevresel katılım hakkının yükümlülerinin halktan gelen talepleri dinleyerek katılıma saygı gösterme ve uygun araçlar oluşturarak katılımı gerçekleştirme yükümlülükleri bulunmaktadır.

Çevresel katılım hakkını düzenleyen uluslararası antlaşmalarda, hakkı korumak ve gerçekleştirmekle yükümlü olanın taraf devletler olduğu; benzer şekilde ülkelerin anayasalarında da hakkın yükümlüsünün devlet olduğu görülmektedir. Devletler, çevresel meselelerde halkın bilinçlendirilmesini sağlamak, çevresel bilgiye erişimini kolaylaştırmak, çevresel karar alma süreçlerine katılımlarını temin etmek ve çevresel meselelerde yargıya erişimlerini sağlamakla yükümlü kılınmışlardır. Çevresel katılım hakkı çerçevesinde devletlerin bu yükümlülükleri, müspet bir edimde bulunmak şeklindeki pozitif yükümlülüklerden oluşan usul yükümlülükleridir. Devletler, çevresel katılım hakkının kullanılmasını garanti altına alma, hakkın kullanılacağı şartları belirleme, kamusal otoriteleri de hakkın gerçekleştirilmesini sağlamak adına yönlendirme şeklinde müspet edimlerde bulunmakla yükümlüdürler⁵³². Anılan usul yükümlülükleri, çevresel bilgileri halka açıklamalarını ve bu bilgileri ulaşılabilir ve erişilebilir kılmalarını; çevre ile ilgili kamusal karar alma süreçlerine halkın dâhil edilmesini ve alınacak kararlara halkın katılmasının kolaylaştırılmasını; çevre ile bağlantılı insan hakları ihlallerine dair yargısal yollara erişimlerinin sağlanmasını gerektirmektedir.

AS kapsamında sözleşmeci devletlerin çevresel katılım hakkından doğan yükümlülükleri, yalnızca bir sözleşmeci devletin fiili egemenlik sahası içerisinde bulunan kişilere yönelik olmayıp; vatandaşlık veya o ülkede ikamet etmek gibi koşullardan bağımsız herkese tanınmıştır. Dolayısıyla, bir Sözleşmeci devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olmayan veya o devlette ikamet etmeyen biri de bu haklara sahip olacağından; bu kişiler açısından sözleşmeci devletlerin çapraz (*diagonal*) yükümlülükleri de söz konusudur⁵³³. ES’de ise, halkın çevresel katılımı denildiğinde halkın içeriği ES’ye taraf devletlerde bulunan vatandaşlar veya taraf devletin ulusal yargı yetkisine tabi olan gerçek veya tüzel kişiler olarak belirtildiğinden taraf devletlerin bu kapsama dâhil olan kişiler açısından yükümlülüklerinin olduğunu söylemek doğru olacaktır.

⁵³¹ Aarhus Sözleşmesi, madde 2/2.

⁵³² KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.116, 139.

⁵³³ BARRITT, s.10.

Çevresel meselelere katılımın hak olmasının yanı sıra bir görev veya ödev olarak düzenlendiğine daha önce değinilmişti. Belirtildiği üzere çevresel katılımı kişilere ödev olarak ifade eden Fransız Çevre Şartı, Guyana ve Kenya Anayasalarında olduğu gibi kişilerin, çevrenin korunması bağlamında çevresel katılımı sağlama ödevi, diğer bir deyişle çevrenin korunmasına katılma yükümlülüğü bulunmaktadır. Nasıl ki, sağlıklı ve dengeli bir çevre hakkının yerine getirilmesi için hak öznesi olan herkes çevrenin korunmasını sağlamakla yükümlü ise, çevresel katılım için de aynısı geçerlidir. Çevresel katılım hakkının öznesini oluşturan herkes, aynı zamanda çevresel katılımı gerçekleştirmekle de yükümlüdür. Kişiler, çevresel meselelere katıldıkları ölçüde çevresel katılım hakkı gerçekleşecektir. Herkes, çevresel meselelere katılma ödevini yerine getirirse, katılım hakkı gerektiği gibi yerine getirilebilir. Tıpkı çevre hakkında olduğu gibi, çevresel katılım hakkının sahibi olan, bu haktan faydalanan kişiler aynı zamanda çevrenin korunmasına katılmakla yükümlüdürler. Anayasal hükümlerle, çevresel katılımın herkese bir görev veya ödev olarak yüklenmesini beraberinde getirmektedir.

Belirtilmelidir ki, uluslararası antlaşmalar ile bunlar kapsamında oluşturulan yargısal veya yarı yargısal denetim organlarının kararlarında, rapor ve belgelerinde çevresel katılım hakkının yükümlüleri ile yükümlülüklerin kapsamı ifade edilmektedir. Bu başlık altında çevresel katılım hakkının yükümlüsünü veya yükümlülerini belirten antlaşmalar ile örnek olarak çevresel katılım hakkını düzenleyen anayasalara değinilmiş olup, anılan yargısal ve yarı yargısal denetim organlarının çevresel katılım hakkının yükümlüsü veya yükümlüleri ile yükümlülüklerinin içeriklerine dair yaptıkları belirlemeler ve tespitlere çalışmamızın ikinci bölümünün ilgili kısımlarında yer verilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMALI HUKUKTA YARGISAL VE YARI YARGISAL KATILIM MODELLERİ VE ARAÇLARI

Soyut olarak çevresel meselelerde halk katılımını taahhüt etmek ve buna yer vermek uygulamada bunu tam anlamıyla gerçekleştirmeyi her zaman mümkün kılmamaktadır. Teorik olarak idealize edileni gerçekleştirmenin önünde teoride karşılaşılabileceği düşünülmeyen pek çok sorun veya engel uygulamada ortaya çıkabilmektedir. Anılan sorun veya engelleri aşabilmek uygulama pratikleri ile mümkündür. Nasıl ki yargıya erişim çevresel halk katılımının üç ayağından biri ise; yargı da çevresel halk katılımını gerçekleştirmenin bir aracıdır. Çalışmamızın bu bölümünde, çevresel halk katılımını sağlayan yargısal ve yarı yargısal modeller ile yargısal modeller içinde yer alan katılımı tesis eden araçlar ve usuli prosedürler karşılaştırmalı hukuk kapsamında incelenecektir. Son olarak, çevresel halk katılımının etkililiğinin ne anlama geldiği, çevresel halk katılımının nasıl etkili kılınabileceği açıklandıktan sonra çalışma kapsamında incelenen yargısal ve yarı yargısal çevresel halk katılımı modelleri ve araçlarının etkililiği açısından değerlendirmeler yapılarak önerilerde bulunulacaktır.

I. YARGISAL ÇEVRESEL HALK KATILIMI MODELLERİ

Çevresel meselelere halk katılımının bir yönünün de yargıya erişim veya başvuru olduğu önceki bölümde belirtilmişti. Yargı organları aracılığıyla, gerçek veya tüzel kişiler çevresel katılım sağlamaktadırlar. Yargısal halk katılımı modelleri bu bölümde taşıdıkları belirli ortak nitelikler gözetilmek suretiyle sınıflandırılacaktır. Bugün, Dünyada çevrenin korunması amacıyla genel olarak halk, özel olarak ise belirli gerçek veya tüzel kişiler yargı organlarına başvurumaktadırlar. Ancak bu başvurular farklı ülkelerde farklı şekillerde olabilmektedir. Bu farklılıklar, çevresel halk katılımı modellerinin farklı uygulamalarının doğmasına ve farklı etkiler oluşturmalarına sebebiyet vermektedir. Yabancı öğretilerde yargısal nitelikteki çevresel halk katılımı modellerinden çevre alanında ihtisaslaşmış mahkemelerin İngilizce karşılığı için “*Environmental Courts and Tribunals*” kavramı kullanılmaktadır. Bu kavram ile hem yargı erki kapsamında kurulan hem de yürütme erki veya idare kapsamında oluşturulan yargılama yetkisine sahip kurumlar veya makamlar kastedilmektedir. Türkçe’de ise “*Courts*” ve “*Tribunals*” kelimelerinin her ikisinin de karşılığı olarak “mahkeme” kelimesi kullanılmaktadır. Dolayısıyla, çalışmamızda İngilizce’de “*Environmental Courts and Tribunals*” olarak ifade edilen kurum veya makamların tümü için “mahkeme” kelimesi kullanılmıştır.

Yargısal halk katılımı modelleri, yargı organları tarafından verilen kararların yasama ve yürütme organları ile idareyi bağlayıcı nitelikte olması açısından etkili neticeler doğurma gücünü haizdir. Yargı organları bağımsızdırlar ve meşruiyetlerini devletlerin yargı yetkisini kullanma rızasından almaktadırlar. Dolayısıyla, halkı oluşturan gerçek kişiler ile halkın bir parçası olan, ortak bir amacı haiz üyeleri temsil eden özel hukuk tüzel kişileri tarafından çevresel bir mesele hakkında yargı organlarına yapılan başvuru neticesinde, yargı organının vereceği kararla, bir çevresel bilgiye erişilebilmesi, bir hak ihlalinin giderilmesi, çevreyi ilgilendiren bir kanun veya çevre politikasının uygulanmaması veya hatalı uygulanması gibi durumlara son verilmesi, kanunlarla veya uluslararası antlaşmalarla kendisine yüklenen yükümlülükleri yerine getirmeyen devlet veya kamu makamlarının yükümlülüklerini yerine getirmesi gibi çeşitli kazanımlar edinilmektedir. Dolayısıyla, halkı oluşturan

gerçek kişiler veya halkın bir parçası olan, ortak bir amacı haiz üyeleri temsil eden özel hukuk tüzel kişileri hem yargıya başvurmaları hem de yargı makamı önündeki süreç boyunca elde edecekleri kazanımlar açısından çevresel meselelere katılarak etki etmiş olurlar. Bu başlık altında öncelikle yargısal çevresel halk katılımı modelleri, ulusal veya ulus üstü düzeyde gösterdikleri faaliyetlere göre ulusal mahkeme modelleri ve uluslararası ve bölgesel düzeyde yargı mekanizmaları modelleri olarak ikiye ayrılarak incelenecektir. Son olarak ise, yargısal çevresel halk katılımı modelleri içerisinde yer alan katılımı tesis eden araçlar ve usuli prosedürler ele alınacaktır.

A. Ulusal Mahkeme Modelleri

Yargıya erişim veya başvuru denildiğinde, öncelikle ulusal yargı organları veya diğer bir deyişle ulusal mahkemeler akla gelmektedir. Günümüzde, yargı organlarına başvurmak suretiyle kullanılan hak arama özgürlüğü ve mahkemeye erişim hakkı sahip olduğumuz temel hak ve özgürlüklerden olup bugün neredeyse tüm ülkelerin anayasalarında ve kanunlarında tanınmaktadır. Hak arama özgürlüğü ile mahkemeye erişim hakkı uluslararası insan hakları sözleşmelerinde ve belgelerinde de yer almaktadır. Çevrenin korunması amacıyla kişi veya kişi grupları, öncelikle bulunduğu ülkedeki yerel mahkemelere ve yüksek yargı organlarına (Yargıtay, Danıştay veya Anayasa Mahkemesi ve benzeri nitelikteki yüksek yargı organları) başvurumaktadırlar. Çevreyi ilgilendiren uyuşmazlıkları çözmekle görevli ulusal düzeydeki yerel mahkemeler ve yüksek yargı organlarının tümü yargısal çevresel halk katılımı modellerine örnektirler.

1. İhtisaslaşma Kriterine Göre Modeller

Çevreyi ilgilendiren uyuşmazlıkları çözmekle görevli ve yargıya erişimin konusu olan ulusal mahkemeler ihtisaslaşma diğer bir deyişle uzmanlaşma kriterine göre tasnif edilebilir. Çevre ihtisas mahkemesi modeli bulunan ülkelerde çevresel meselelerde yargıya erişim öncelikle bu mahkemeler aracılığıyla sağlanmaktadır. Buna karşılık, çevreyi ilgilendiren uyuşmazlıkları çözmekle görevli ihtisaslaşmış

mahkemelerin bulunmadığı ülkelerde bu uyuşmazlıklar adli veya idari yargıya ilişkin genel mahkemelerde çözüme kavuşturulmaktadır.

Bu başlıkta ihtisaslaşma kriterine göre yargısal nitelikteki çevresel halk katılımı modelleri kapsamında yerel mahkemelerde diğer bir deyişle ilk derece mahkemelerinde çevresel meselelere katılım ele alınacaktır.

Öncelikle adli veya idari mahkeme modelleri başlığı altında çevre ihtisas mahkemesi bulunmayan ülkelerde kişilerin adli veya idari mahkemelere hangi gerekçelerle ve ne tür davalar kapsamında başvurduğu genel hatlarıyla açıklanacaktır. Adil yargılanma hakkı kapsamındaki mahkemeye başvuru hakkı günümüzde İHEB başta olmak üzere uluslararası insan hakları sözleşmelerinde ve anayasalarda tanınmaktadır. Dolayısıyla çevresel bir mesele sebebiyle kişilerin mahkemeye başvuru hakkının her ülkede bulunduğu söylenebilecektir. Çevresel meseleler sebebiyle kişilerin adli veya idari yargı ilk derece mahkemelerine başvurması çevre ihtisas mahkemesi bulunmayan ülkelerin tümü için geçerlidir. Dolayısıyla, adli ve idari mahkeme modelleri başlığı altında, yargı teşkilatında çevre ihtisas mahkemesi bulunmayan ülkeler tek tek incelenmeyecek; adli veya idari yargı ilk derece mahkemelerine çevresel meseleler sebebiyle yapılabilecek başvuruların genel olarak neye ilişkin oldukları ve hangi kanunlara dayanılarak yapılabileceğine dair bir çerçeve sunulacaktır.

Çevre ihtisas mahkemesi modelleri başlığı altında ise, çevre ihtisas mahkemelerinin genel özellikleri ve nitelikleri belirlenecek; ardından çevre ihtisas mahkemesi bulunan ülkelerden belirli niteliklere göre çalışmamızda incelenmek üzere seçilen bazıları, bu mahkemelere yapılacak başvurular ve bu mahkemeler nezdinde yürütülen yargılamalar neticesinde çevresel halk katılımının nasıl gerçekleştirildiği incelenecektir.

a) Adli veya İdari Mahkeme Modelleri

Çevreyi ilgilendiren uyuşmazlıkların, çevre ihtisas mahkemelerinin bulunmadığı hukuk düzenlerinde adli veya idari yargıya ilişkin ilk derece mahkemelerinde görüldüğünden bahsedilmiştir. Bu kapsamda çevreyi ilgilendiren uyuşmazlıklar, medeni yargılamaya, ceza yargılamasına veya idari yargılamaya ilişkin olabilmektedir. Devlet biçiminin federal ile bölgesel veya üniter oluşuna göre çevreyi ilgilendiren uyuşmazlıkların görüleceği adli veya idari yargıya ilişkin mahkemeler farklılık gösterebilir. Bölgesel ve üniter devletlerde tek bir yargı erki bulunmasına rağmen federal devletlerde dikey erkler ayrılığı sebebiyle yargı erki federal devlet haricinde her bir federe devlette de bulunduğu federal devletlerde çevre uyuşmazlıklarının federe devletlerin adli veya idari yargıya ilişkin ilk derece mahkemelerinde görülmesi de mümkündür.

Ceza yargılamasına ilişkin inceleme ile başlanacak olursa, çevre suçunun varlığından haberdar olma halinde herkes cezai makamlara suçu ihbar edebilse de ceza yargılamaları kapsamında, mağdurlar ve suçtan zarar görenler dışındaki gerçek veya tüzel kişilerin yargılamanın tarafı olarak yargılamaya katılabilmesi genellikle mümkün olmamaktadır. İlgili ülkenin ulusal mevzuatı kapsamında çevre suçları ile ilgili olarak mağdurların ve suçtan zarar görenlerin ilk derece ceza mahkemelerine başvurması da çevresel katılım anlamına gelmektedir.

Ceza yargılamaları kapsamında çevre ile ilgili suçlar söz konusu olduğunda, çevrenin korunması amacıyla ceza yargılamasına katılma hususunda İspanya Anayasası ve İspanyol Ceza Muhakemesi Kanununda hüküm bulunmaktadır. Ulusal hukukta doğrudan çevreye zarar veren davranışların suç teşkil ettiği hallerde, ceza yargılamasına özel suçlayıcıların (*Private Accuser*) veya halkı temsil eden suçlayıcıların (*Popular Accuser*) katılabilmesi hususunda hukuki düzenlemeler mevcuttur. Buna göre, adli yargı kapsamındaki ilk derece mahkemelerinden olan ceza mahkemelerinde çevre ile ilgili suçlar kapsamında özel ve halkı temsil eden

suçlayıcıların yargılamaya katılabilmeleri mümkün kılınmıştır⁵³⁴. Özel suçlayıcılar, yargılamaya konu edilen suç kapsamında zarar gören kişilerdir⁵³⁵. İspanya Anayasasının 125. maddesinde yer alan “*Vatandaşlar, jüri kurumu aracılığıyla, kanun tarafından belirlenebilecek ceza davalarıyla ilgili olarak örfi ve geleneksel mahkemelerde halk davası (popular action) açabilir ve adaletin uygulanmasına katılabilir.*” hükmü ile halkı oluşturan kişilere ceza yargılamasına katılma imkânı tanınmıştır. İspanya Anayasasının 125. maddesinde ifade edilen halk davası açabilecek olanlar halkı temsil eden suçlayıcılardır. İspanya Anayasa Mahkemesi, halkı temsil eden suçlayıcı sıfatıyla ceza yargılamasına katılanlar hususunda İspanya Anayasasının 125. maddesindeki vatandaşlar ifadesini ve anılan anayasa hükmü ile ilgili İspanyol Ceza Muhakemesi Kanunundaki (*Spanish Code of Criminal Procedure*) ilgili hükmü geniş yorumlamak suretiyle çevrenin korunması amacıyla faaliyet yürüten STK’ları da bu kapsama almıştır⁵³⁶. Böylece, İspanya’da zarar gören mağdurların yanı sıra halkı temsil eden kişiler veya çevrenin korunması amacıyla faaliyet gösteren STK’lar İspanya Anayasası ve İspanyol Ceza Muhakemesi Kanununun ilgili maddeleri kapsamında çevre ile ilgili suçlar hakkındaki ceza yargılamalarına katılabilmektedirler. Dolayısıyla, anılan düzenlemelerle ceza yargılamasına halkı temsil eden kişilerin çevresel katılımları tesis edilmiş olmaktadır.

Çevresel katılım hakkı kapsamında yargıya erişim başlığı altında yargıya erişimin üç kategorideki yargılama sürecinde mümkün olduğu ifade edilmişti⁵³⁷. Buna göre, çevresel bilgiye erişim taleplerinin yerine getirilmemesinden bahisle yapılan itirazlar, çevreye zararlı faaliyetlerin önlenmesi amacıyla açılan davalar ve çevre

⁵³⁴ Teresa FAJARDO/Juan FUENTES/Ramos INMACULADA/Verdu JESUS, “Fighting Environmental Crime in Spain: A Country Report”, Study in the framework of the EFFACE Research Project, Granada: University of Granada, 2015, s.54.

⁵³⁵ FAJARDO/FUENTES/INMACULADA/JESUS, s.54.

⁵³⁶ FAJARDO/FUENTES/INMACULADA/JESUS, s.54; Yazarlar, İspanya Anayasa Mahkemesinin, halk davasının kapsamını sadece halkın veya halkın temsilcilerinin talebi üzerine ceza yargılamasının yürütülemeyeceği, bu halde savcının davanın reddedilmesini gerektiren hukuki bir sebebin olması halinde davanın reddini hakimden talep edebileceği, hakim de savcının talebi doğrultusunda karar verebileceği şeklinde sınırladığını; ancak yargılamaya konu edilen suçun kişiler üstü hukuki menfaatlerin yani diğer bir deyişle kamu menfaatinin söz konusu olması durumunda çevre STK’larının halkı temsil eden suçlayıcı olarak yargılama kapsamında yer alabileceği ve savcının görüşüne aykırı olarak bile bir cezai suçlama iddiasını sürdürebileceğini belirtmektedirler.

⁵³⁷ Bkz. çalışmanın birinci bölümünün II. Çevresel Halk Katılımının Hukuki Çerçevesi, C. Çevresel Katılım Hakkının Kapsamı, 2. Hakkın Konusu, c) Yargıya Erişim başlığındaki açıklamalarımız.

kanunları ile mevzuatının uygulanmasını sağlamak amacıyla açılan davalar söz konusu olabilmektedir.

Çevresel bilgiye erişim taleplerinin yerine getirilmemesine dair itirazlara ilişkin davalar, genellikle ilgili devletin ulusal hukukuna göre, çevre kanunu, bilgi edinme kanunu veya var ise halkın katılımına dair kanun kapsamında yapılmaktadır. Bu davalarda çevresel bilgiyi elinde bulunduranların genellikle kamu makamları olması sebebiyle öncelikle bilgiyi haiz idareye yapılacak bir başvuru ve itiraz prosedürü ile ardından ise idari yargı kapsamında idari yargı ilk derece mahkemelerine açılan davalar şeklinde karşımıza çıkmaktadırlar. Çevresel bilgiyi elinde bulunduran özel hukuk tüzel kişileri açısından ise, anayasalarda veya kanunlarda yer alan devletin çevresel bilgilere erişilebilirliği sağlama yükümlülüğü kapsamında yine devletin veya kamu makamlarının sorumlu tutulabilmesi mümkün olmaktadır. Tehlikeli endüstriyel faaliyetlerde bulunan özel hukuk tüzel kişilerinin faaliyetlerine dair bilgiler açısından da devletlerin çevresel bilgilere erişimi sağlama yükümlülüğünün bulunduğu ifade edilmişti. Anılan faaliyetlere ilişkin çevresel bilgi talepleri de devlete ve ilgili kamu makamına yapılacağından, bilginin verilmemesi veya paylaşılmaması durumunda ilgili kanunlar kapsamında bilgiye erişimin tesis edilmesi hususunda idari yargı ilk derece mahkemelerine başvuru yapılabilmektedir.

Çevreye zararlı faaliyetlerin önlenmesi amacıyla açılan davalar, dava edilenin idare veya özel hukuk gerçek veya tüzel kişisi olmasına göre, adli yargı veya idari yargı ilk derece mahkemelerinde görülen, ilgili devletin ulusal hukukuna göre çevre kanunu başta olmak üzere medeni yargılamaya dair kanunlarla idari usul kanunu kapsamında yapılmaktadır. Günümüzde geçerli olan kirleten öder ilkesi (*Polluters pay principle- Principe du pollueur-payeur*) uyarınca çevreye zararlı faaliyetler yürüterek çevre kirliliğine kim veya kimler sebep olduysa bunlardan kaynaklanan çevresel zararları ortadan kaldıracak veya giderecek olan da onlardır⁵³⁸. Dolayısıyla, çevreye zararlı faaliyetleri yürütenin devlet veya kamu makamları veya özel hukuk gerçek veya

⁵³⁸ KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.152; YILMAZ TURGUT, s.117, 122; GÜNEŞ, “Çevre Hukuku”, s.69.

tüzel kişileri olmasına göre, açılacak dava adli yargı veya idari yargı ilk derece mahkemelerinden birinde görülecektir.

Çevre kanunlarına ve mevzuatına aykırılık halinde açılan davalar, kamu makamları tarafından alınan ve hukuka aykırı olduğu iddia edilen işlemlere, kararlara, eylemlere veya ihmallere ilişkin olabileceği gibi, özel hukuk gerçek veya tüzel kişilerinin hukuka aykırı olduğu iddia edilen eylemlerine ve ihmallerine ilişkin olabilmektedir. Bu halde de hukuka aykırı olduğu iddia edilen işlem, karar, eylem veya ihmali gerçekleştirenin devlet veya kamu makamı yahut özel hukuk gerçek veya tüzel kişisi olmasına göre görevli mahkemenin adli yargı veya idari yargı ilk derece mahkemelerinden hangisi olacağı belirlenecektir.

Çevresel karar alma süreçlerinde halkın veya ilgili kişilerin karar alma sürecine katılımının sağlanmaması halinde açılan davalar çevre kanunlarına ve mevzuatına aykırılık halinde açılan davalar kapsamında değerlendirilmektedir. Günümüzde çevre ile ilgili plan veya proje kapsamında çevresel karar alma süreçlerinde çevresel etki değerlendirmesinin yapılması esnasında halkın katılımı prosedürleri öngörülmektedir. Halkın katılımı olmaksızın yürütülen çevresel etki değerlendirme süreçleri hakkında idari yargı ilk derece mahkemelerinde davalar açılmaktadır.

Adli veya idari mahkeme modelleri kapsamında çevresel katılımın gerçekleştirilebilmesi için çevrenin korunmasını amaçlayan STK'ların çevresel karar alma kapsamında yürütülen çevresel etki değerlendirmesi sürecindeki rollerine ek olarak ayrıca devlet veya kamu otoritelerinin işlemlerine, kararlarına, eylemlerine ve ihmallerine itiraz etmelerine olanak tanıyan özel usul kurallarının kabul edilerek uygulamaya konulması sağlanmalıdır⁵³⁹.

Yine, çevresel meselelere dair yürütülen yargılamalarda ispat külfeti çevresel katılım kapsamında yargıya erişen başvuruçular lehine olacak şekilde düzenlenmelidir. Çevresel meselelerde çevresel zarara sebep olan eylem ile meydana

⁵³⁹ Çevrenin korunması amacını güden STK'lar ve kamu yararını temsil edenlerin yargıya erişimleri hususunda menfaat unsurun kriter olarak belirlendiği modeller altında detaylı açıklamalar yapılacaktır.

gelen çevresel zarar arasındaki illiyet bağının kanıtlanmasındaki zorlukları bertaraf etmek adına ispat külfetini tersine çeviren düzenlemeler getirilebilmektedir. Buna göre, iddia edenin iddiasını ispatlaması aranmamakta; buna karşılık iddia edenin iddiasının aksini karşı tarafın ispatlaması gerekmektedir. Ekvador Anayasasının 397. maddesinde, sağlıklı ve ekolojik olarak dengeli bir çevrede yaşama hakkını bireysel ve kolektif olarak garanti altına almak için devletin taahhütleri arasında, *“Herhangi bir gerçek veya tüzel kişinin, insan topluluğunun veya grubunun, doğrudan menfaatlerine zarar vermeden hukuki işlem başlatmalarına ve adli ve idari organlara başvurularına, dava konusu olan tehdit veya çevresel zararı sona erdirmeyi mümkün kılacak ihtiyati tedbirler talep etme olanağı da dâhil olmak üzere çevresel konularda etkili koruma elde etmelerine izin vermek.”* yer almakta olup; bu kapsamda potansiyel veya gerçek tehlikenin bulunmadığına ilişkin ispat yükünün, faaliyeti yürütenin veya davalının üzerinde bırakıldığı açıkça hüküm altına alınmıştır. Anılan düzenleme ile çevresel meselelerdeki uyuşmazlıklarda ispat yükü tersine çevrilerek davalı üzerinde bırakılmıştır. Arjantin ve El Salvador’da da çevre ile ilgili uyuşmazlıklarda ispat yükünü tersine çeviren kanun hükümleri mevcuttur⁵⁴⁰.

Çevresel meselelere ilişkin yargılamalarda başvurucuların adli yardımdan yararlanabilmeleri için özel prosedürler yürütülmelidir. Ayrıca, çevre ile ilgili uyuşmazlıklarda başvurucuların dava açarken karşılamak zorunda olduğu mahkeme masrafları ve ihtiyati tedbir talepleri kapsamında mahkeme tarafından başvuruculardan talep edilen teminatlar hususunda da belirli koşullarda masraf ve teminatlardan muaf tutulmaları gibi başvuruculara makul çözümler sunan prosedürler benimsenmelidir. Bu prosedürlere örnek olarak Brezilya’nın Kamusal Davalar Kanunu (*Public Civil Actions Law*) kapsamına giren davalarda, kötü niyetli başvurular hariç tutulmak kaydıyla, davayı açan kuruma karşı hiçbir masraf, ücret, avukatlık ücreti ve yargılama gideri yükletilmeyeceği hüküm altına alınmıştır. Arjantin’in çevre kanununda da çevresel konularda yargıya erişime kısıtlama getirilmeyeceği hüküm altına alınmıştır. Panama’da, çevre kanununda (*General Environment Act*) sağlıklı bir çevre hakkını savunmak amacıyla kamu makamları, yerel yönetimler, STK’lar ve özel

⁵⁴⁰ ECLAC, Access to Information, Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and The Caribbean: Towards Achievement of the 2030 Agenda for Sustainable Development (LC/TS.2017/83), Santiago: United Nations Publication, 2018, s.123, 124.

kişiler tarafından açılan davalarda asılsız ve kötü niyetli iddialar haricinde mahkeme masraflarından muaf tutulacağı düzenlenmektedir⁵⁴¹.

b) Çevre İhtisas Mahkemesi Modelleri

Çevresel uyuşmazlıkların çok katmanlı, karmaşık ve zaman zaman sınır aşan etkilerinin oluşu, bunların çevre hukuku alanında ihtisaslaşmış yargıçlardan mütevellit ihtisas mahkemelerinde çözümlenmesi gerektiği fikrini ön plana çıkarmıştır. Günümüzde, çevresel uyuşmazlıkların salt bunları çözmek hususunda ihtisaslaşmış yargıçlarca çevre ihtisas mahkemelerinde görülmesi gerektiği kabul edilmeye başlanmıştır. Hal böyle iken, birçok ülkede çevre hukukunda ihtisaslaşmış yargıç ve teknik uzmanların yargılamaya katkı sunabildiği yalnızca çevre uyuşmazlıklarının görüldüğü çevre ihtisas mahkemeleri kurulmaya başlanmıştır. Çevre ihtisas mahkemeleri, çevre ile ilgili uyuşmazlıkları karara bağlama konusunda uzmanlaşmış; devletin yargı erki veya idari yapılanması içerisinde bulunan yargısal makamlardır⁵⁴². Bunlar, temelde sürdürülebilir kalkınma amaçlarından, halkın bilgiye erişimini sağlamak ve temel özgürlükleri korumayı gerçekleştirmeyi amaçlarlar.

Çevre ihtisas mahkemeleri çevre ile ilgili uyuşmazlıklarda yargıya erişimi güçlendirmek ve çevresel uyuşmazlıkların etkili bir biçimde karara bağlanmasını kolaylaştırmak amacıyla kurulan mahkemelerdir. Bunlar, genel yargı yetkisine sahip ilk derece mahkemelerine göre daha fazla bağımsızlığa, esnekliğe, özel usul kurallarına, ihtisas eğitimi alan yargıçlara ve alternatif uyuşmazlık çözüm yollarına sahip olabilmektedirler⁵⁴³. Sadece çevre ile ilgili uyuşmazlıklarla ilgilendiklerinden ve çok katmanlı ve karmaşık teknik hususlar içeren çevresel konularda tecrübe edindiklerinden genel yargı yetkisine sahip ilk derece mahkemelerine göre nispeten

⁵⁴¹ ECLAC, Access to Information, Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and The Caribbean: Towards Achievement of the 2030 Agenda for Sustainable Development (LC/TS.2017/83), Santiago: United Nations Publication, 2018, s.124, 125.

⁵⁴² Ria GUIDONE/Holly JONAS, "A Review of Environmental Courts and Tribunals for CSOs and The Judiciary", **Courts and The Environment**, (Eds: Christina VOIGT and Zen Makush), Cheshire: Edward Elgar Publishing, 2018, s.370.

⁵⁴³ UNEP, Environmental Rule of Law: Tracking Progress and Charting Future Directions, Nairobi, 2023, s.123.

yargılama sürecini daha hızlı yürütebilme ve neticede daha etkili kararlara ulaşabilme kabiliyetine sahiptirler⁵⁴⁴.

Öğretide, tek bir çevre ihtisas mahkemesi tanımı bulunmadığı gibi bir mahkemenin çevre ihtisas mahkemesi olarak kabul edilmesi için gerekli mutlak nitelikler veya şartlar da yoktur⁵⁴⁵. Çevre ihtisas mahkemeleri tasarımında çeşitli model veya yapılar mevcuttur⁵⁴⁶. Genel yargı yetkisine sahip ilk derece mahkemeleri içerisinde ihtisaslaşmış birimler, yargı yerleri kurulması şeklinde veya çevre ile ilgili davaların uzman yargıçlara tevdi edilmesi şeklinde olabileceği gibi genel yargı yetkisine sahip ilk derece mahkemelerinin yanı sıra çevre ihtisas mahkemelerinin kurulması söz konusu olabilmektedir⁵⁴⁷. Çözmekle görevli oldukları uyuşmazlığın niteliğine göre de çevre ihtisas mahkemelerinin bazıları medeni yargılama yetkisine sahipken; diğerleri hem medeni hem de cezai yargılama yetkisine sahip olabilmektedirler⁵⁴⁸.

BMÇP tarafından hazırlanan çevre mahkemelerine ilişkin çalışmada, karar alma bağımsızlıklarına dayalı olarak dört çevre ihtisas mahkemesi modeli ve bir alternatif yaklaşım belirlenmiştir⁵⁴⁹. Bunlardan ilki işlevsel bağımsız çevre ihtisas mahkemeleri; ikincisi genel mahkeme sisteminin bir parçası olan (yani denetimi, bütçesi, personeli ve yönetimi dâhilinde) ancak yine de prosedürleri, kuralları ve karar özgürlüğü açısından önemli ölçüde bağımsızlığa sahip çevre ihtisas mahkemeleri; üçüncüsü hukuk ve bilimsel veya teknik eğitim almış yargıçların birleşiminden oluşan ve yargıçların disiplinler arası karar alma yetkisini paylaştığı çevre ihtisas

⁵⁴⁴ UNEP, Environmental Rule of Law: Tracking Progress and Charting Future Directions, Nairobi, 2023, s.124; Vanessa CASADO-PEREZ, "Specialization Trend: Water Courts", **Environmental Law**, Vol:49, No:2, 2019, s.605.

⁵⁴⁵ UNEP, Environmental Courts and Tribunals -2021, A Guide for Policymakers, Nairobi, 2022, s.5.

⁵⁴⁶ George (Rock) PRING/Catherine (Kitty) PRING, **Environmental Courts & Tribunals, A Guide for Policy Makers**, Environmental Courts & Tribunals Study For the UNEP, 2016, s.18; Anders BENGTTSSON, "Swedish Environmental Courts – Specialized Civil and Administrative Courts", **Courts and The Environment**, (Eds: Christina VOIGT and Zen Makush), Cheshire: Edward Elgar Publishing, 2018, s.389.

⁵⁴⁷ CASADO-PEREZ, s.601, 602.

⁵⁴⁸ J. Michael ANGSTADT, "Can Domestic Environmental Courts Implement International Environmental Law? A Framework for Institutional Analysis", **Transnational Environmental Law**, Vol:12, No.2, 2023, s.332.

⁵⁴⁹ UNEP, Environmental Courts and Tribunals -2021, A Guide for Policymakers, Nairobi, 2022, s.43; PRING/PRING, Environmental Courts & Tribunals, A Guide for Policy Makers, s.20.

mahkemeleri, ki bunlar işlevsel olarak bağımsız da olabilmekte yahut genel mahkeme sisteminin bir parçası olup prosedürleri ve karar alma özgürlüğü açısından bağımsızlığa sahip olabilmektedirler; dördüncüsü mevcut bir genel mahkemenin yargıcının çevre davalarına bakmakla görevlendirilmesi; beşinci alternatif yaklaşım ise, çevre hukuku konusunda eğitim almış yargıca sahip genel mahkemelerdir. Çevre hukuku konusunda eğitim almış yargıca sahip genel mahkemelerin tam anlamıyla çevre ihtisas mahkemesi olarak kabul edilmeleri hususunda tartışmalar vardır⁵⁵⁰.

Çevre ihtisas mahkemelerinin sayıları git gide artmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere farklı özellikler taşıyan çok fazla model bulunmaktadır. Tüm Dünyaya yayılmış bir vaziyette ulusal düzeyde ve eyalet düzeyinde çok sayıda çevre ihtisas mahkemesi bulunmaktadır. Bunlardan bazıları bağımsız çevre ihtisas mahkemeleri iken diğerleri genel mahkemeler içinde ayrılan bir bölüm veya genel mahkeme içerisinde bazı yargıçların çevre ihtisası aldığı mahkemelerdir⁵⁵¹. Çalışmamız kapsamında bu modellerin tümünü detaylı bir şekilde ele alarak incelemek mümkün değildir. Öğretide, en iyi, en başarılı veya en etkili çevre ihtisas mahkemeleri şeklinde bir sıralama veya çevre ihtisas mahkemelerinin niteliklerinin ve yetkilerinin birebir karşılaştırıldığı bir çalışma da bulunmamaktadır⁵⁵². En iyi çevre ihtisas mahkemesi modeli uygulanacağı ülkenin kendi hukukuna, ekolojisine, ekonomisine ve tarihine uygun bir şekilde tasarlanan modeldir. Öğretide, ihtisaslaşmanın, çevresel uyuşmazlıkların niteliğinin ve özelliklerinin daha iyi anlaşılmasını ve her uyuşmazlık için uygun uyuşmazlık çözüm mekanizmasının seçilmesini kolaylaştırdığı ifade edilmektedir⁵⁵³.

Bu başlıkta farklı niteliklere ve yetkilere sahip olan üç çevre ihtisas mahkemesi modeli seçilerek inceleme yapılacaktır. İncelenen çevre ihtisas mahkemesi modellerini seçerken modellerin farklı kıtalarda yer alan ülkelere ilişkin örnek modeller olması gözetilmiştir. Çalışmamız kapsamında incelenecek çevre ihtisas mahkemesi

⁵⁵⁰ UNEP, Environmental Courts and Tribunals -2021, A Guide for Policymakers, Nairobi, 2022, s.50.

⁵⁵¹ Dünya'daki tüm çevre ihtisas mahkemelerine ilişkin genel bilgiler için Bkz. UNEP, Environmental Courts and Tribunals -2021, A Guide for Policymakers, Nairobi, 2022, s.11-15.

⁵⁵² UNEP, Environmental Courts and Tribunals -2021, A Guide for Policymakers, Nairobi, 2022, s.42.

⁵⁵³ Brian J. PRESTON, "Benefits of Judicial Specialization in Environmental Law: The Land and Environment Court of New South Wales as a Case Study", **Pace Environmental Law Review**, Vol:29, Issue:2, 2012, s.426.

modellerinden ilki çevre ihtisasının geniş kapsamını uygulamaya koyan medeni ve idari yargılama yetkisine sahip olan İsveç Toprak ve Çevre Mahkemeleri (*Swedish Land and Environment Court*), ikincisi yargıcın re'sen harekete geçerek dava açabilme yetkisini kullandığı ve kamu yararına davaları gören Hindistan Ulusal Yeşil Mahkemesi (*National Green Tribunal*), üçüncüsü ise öğretide adalet erişimi artırmaya ve sürdürülebilir kalkınmaya odaklanması nedeniyle önde gelen otorite⁵⁵⁴ olarak nitelendirilen ve Dünyada çevresel meselelerde üst düzey mahkeme (*superior courts*) olarak kurulan ilk mahkeme⁵⁵⁵ olan Yeni Güney Galler Toprak ve Çevre Mahkemesidir (*Land and Environment Court of New South Wales*). Bu üç çevre ihtisas mahkemesinin yetkileri ve işleyişleri açıklanarak çevre ihtisas mahkemelerinin çevresel halk katılımını gerçekleştirmeye sağladıkları katkılar üzerinde durulacaktır.

(1) İsveç Toprak ve Çevre Mahkemeleri

İsveç Toprak ve Çevre Mahkemeleri, medeni ve idari yargılama yetkisini haiz buna karşılık cezai yargılama yetkisi bulunmayan; adli yargı mahkeme sistemi içerisinde beş tane bölge adliye mahkemesi düzeyinde Toprak ve Çevre Mahkemesi ile bir Toprak ve Çevre Temyiz Mahkemesi şeklinde iki kademeli bir yapıdan oluşmaktadır⁵⁵⁶. İsveç Toprak ve Çevre Mahkemesi, İsveç'in çevre kanunu (1999 *Environmental Code*) uyarınca alınan her türlü işlem ve kararı ve AB çevre hukuku da dâhil olmak üzere çevre kanunuyla ilgili yönetmelikler hakkında karar vermeye yetkilidir. Diğer bir ifadeyle çevre planlama, inşaat, gayrimenkul, çevresel zarar ve bu zararlardan kaynaklanan sorumluluk davaları hakkında karar vermeye yetkilidir. Bu mahkemeler, kanunla kendilerinin incelemesi öngörülen davalarda münhasır yargı yetkisine sahiptirler⁵⁵⁷. Ele aldıkları hukuki uyumsuzluğun türüne göre de farklı usul kurallarını uygulayabilmektedirler⁵⁵⁸. İsveç Toprak ve Çevre Temyiz Mahkemesi ise ulusal temyiz mahkemesi niteliğinde bir mahkeme ve genel temyiz mahkemesinin

⁵⁵⁴ GUIDONE/JONAS, s.370.

⁵⁵⁵ PRESTON, "Benefits of Judicial Specialization in Environmental Law", s.398.

⁵⁵⁶ UNEP, *Environmental Courts and Tribunals -2021, A Guide for Policymakers*, Nairobi, 2022, s.46; GUIDONE/JONAS, s.375; BENGTTSSON, "Swedish Environmental Courts", s.396.

⁵⁵⁷ PRING/PRING, *Environmental Courts & Tribunals, A Guide for Policy Makers*, s.27; BENGTTSSON, "Swedish Environmental Courts", s.394.

⁵⁵⁸ BENGTTSSON, "Swedish Environmental Courts", s.402.

(*General Appeals Court*) bir bölümü olup; bölge adliye mahkemesi düzeyindeki Toprak ve Çevre Mahkemelerinde görülen davalara ilişkin itirazları karara bağlamakla görevlidir⁵⁵⁹.

İsveç Toprak ve Çevre Mahkemelerinin yargıç kompozisyonuna bakıldığında, İsveç'in farklı bölgelerinde bulunan bölge adliye mahkemelerindeki yargıç sayıları farklı olmakla birlikte, hepsi hukuk eğitimi almış kıdemli yargıç (*law-trained judge*), teknik veya bilimsel eğitim almış veya deneyime sahip olan yargıçlardan (*environmental technical expert*) meydana geldiği görülmektedir. Bazen, çevre ile ilgili konularda lisans verilmesine ilişkin olarak hukuk eğitimi almamış ancak bilimsel veya teknik eğitim almış uzman üye veya teknik danışman (*technical advisor*) da mahkemenin yargıç kompozisyonuna dâhil olmaktadır. İsveç Toprak ve Çevre Temyiz Mahkemesinde de hukuk eğitimi almış kıdemli yargıçların yanı sıra teknik yargıçlar bulunmaktadır⁵⁶⁰. Yargıçlar ve var ise teknik danışmanlardan oluşan yargıç heyeti karar alma sürecinde eşit yetkiye sahiptirler⁵⁶¹.

İsveç Yüksek Mahkemesi, İsveç Toprak ve Çevre Temyiz Mahkemesinin kararlarına yapılan itirazları⁵⁶² incelemektedir. İsveç Yüksek Mahkemesinde ise toprak ve çevre mahkemelerindeki teknik yargıçlar yerine; yalnızca hukuk eğitimi almış yargıçlar bulunmaktadır⁵⁶³. Böylece, ihtisaslaşmış Toprak ve Çevre Mahkemelerinde görev yapan yargıçlar, belirli bir alanda çalışma deneyimi ve bunun neticesinde de o alana dair derinlemesine bilgi edinmeleri dolayısıyla önlerine gelen uyuşmazlıklar hakkında daha iyi kararlar alabilmektedirler. Mahkemenin yargıç kompozisyonunda hukuk eğitimi almış yargıçların yanı sıra teknik ve bilimsel eğitim

⁵⁵⁹ UNEP, Environmental Courts and Tribunals -2021, A Guide for Policymakers, Nairobi, 2022, s.46; PRING/PRING, Environmental Courts & Tribunals, A Guide for Policy Makers, s.27.

⁵⁶⁰ BENGTTSSON, "Swedish Environmental Courts", s.399; UNEP, Environmental Courts and Tribunals -2021, A Guide for Policymakers, Nairobi, 2022, s.46.

⁵⁶¹ PRING/PRING, Environmental Courts & Tribunals, A Guide for Policy Makers, s.27.

⁵⁶² Bir dava ilk derece mahkemesi olarak İsveç Toprak ve Çevre Mahkemelerinde görülmüşse, bu halde İsveç Toprak ve Çevre Temyiz Mahkemesi bu dava açısından son merci olup başkaca itiraz yolu yoktur. Bazı durumlarda İsveç Toprak ve Çevre Temyiz Mahkemesinin kararlarına itiraz edilebilir, bu halde itirazı İsveç Yüksek Mahkemesi karara bağlar. Konu ile ilgili detaylı açıklamalar için Bkz. BENGTTSSON, "Swedish Environmental Courts", s.411 vd.

⁵⁶³ BENGTTSSON, "Swedish Environmental Courts", s.399, 400.

almış yargıçların oluşu, teknik ve karmaşık meseleleri barındıran çevre uyuşmazlıklarının çözümünü kolaylaştırmaktadır.

Büyük çaplı çevresel zararlı faaliyetlere yönelik lisans başvuruları ilk derece mahkemesi olarak Toprak ve Çevre Mahkemelerinde görülür. Bu davalarda, resmi taleplerde bulunma ve dilekçe sunma yetkisi kural olarak davanın taraflarında olmakla birlikte davanın tarafı olmayan uyuşmazlık konusuna ilgi duyan kişi, kişiler veya STK'lar, uyuşmazlık konusu kendilerini doğrudan etkilemese dahi mahkeme önünde görüşlerini belirtebilirler⁵⁶⁴.

Bir alanın rezerv alanı olarak korunmasına dair veya rezerv alanı olarak korunan bir yerde büyük çaplı bir inşaat faaliyetine izin verilmesi gibi çevresel menfaatlerle diğer önemli kamusal menfaatlerin dengelenmesi gereken durumlardaki kararlar İsveç hükümeti tarafından alındığından, bu kararlara itiraz da olağanüstü bir prosedürle yapılmaktadır. Bu olağanüstü prosedür kapsamında, gerçek kişiler ve STK'lar İsveç Yüksek İdare Mahkemesine (*Supreme Administrative Court*) itirazda bulunabilirler⁵⁶⁵.

İsveç Toprak ve Çevre Mahkemesi önündeki idari davaların davacıları, bireylerden ziyade, yetkili kamu makamlarıdır. Böylece, hukuk davalarında davayı kaybeden taraf mahkeme masraflarını ödemek zorunda iken idari davalarda kişilerin mahkeme masraflarıyla karşı karşıya kalmasının önüne geçilmektedir⁵⁶⁶. İsveç çevre mevzuatına göre, yetkili makamlara çevre ile ilgili işlemleri ve tedbirleri denetleme, çevrenin durumunu izleme ve eğer bir bozulma kirlilik veya çevre mevzuatına aykırılık mevcutsa bu gibi hukuka aykırılıkların giderilmesine yönelik mahkemeye başvurma yetkisi tanınmaktadır. Bu durum İsveç'te kamu makamlarının çevresel adaleti sağlama yükümlülüğünden kaynaklanmaktadır⁵⁶⁷. Mahkeme önündeki idari davalarda, mahkemenin re'sen inceleme (*ex officio*) yükümlülüğü vardır. Mahkemenin

⁵⁶⁴ BENGTTSSON, "Swedish Environmental Courts", s.404.

⁵⁶⁵ Anders BENGTTSSON, "Green Courts as The Providers of Environmental Rights? The Case of The Swedish Land and Environment Courts", **Environmental Rights in Europe and Beyond**, (Eds: Sanja Bogojević and Rosemary Rayfuse), Oxford: Hart Publishing, 2018, s.183.

⁵⁶⁶ BENGTTSSON, "Green Courts as The Providers of Environmental Rights?", s.178.

⁵⁶⁷ BENGTTSSON, "Green Courts as The Providers of Environmental Rights?", s.179.

re'sen inceleme yükümlülüğü mahkemenin uyuşmazlığa soruşturmacı bir yaklaşımdan bakmasını gerektirir; re'sen inceleme yükümlülüğü kapsamında yargıçlar da duruşma salonunda aktif bir rol oynarlar⁵⁶⁸.

(2) Hindistan Ulusal Yeşil Mahkemesi

Hindistan Ulusal Yeşil Mahkemesi (*National Green Tribunal*) veya Ulusal Yeşil Mahkemenin yargıç kompozisyonu, eski yüksek mahkeme yargıcı veya baş yargıç olan bir başkan, eski yüksek mahkeme yargıcı olan üye yargıçlar ile ileri bilim ve mühendislik alanlarında ve 15 yıllık tecrübenin yanı sıra 5 yıllık çevre uzmanlığı olan uzman üye yargıçlardan mütevellittir⁵⁶⁹.

Ulusal Yeşil Mahkeme, çağırma veya celp etme gücü, keşif yapma, delil toplama, kamu kayıtlarını ve belgelerini ilgili kurum ve kuruluşlardan talep etme, mahkemeye itaatsizlik yaptırımları ve maliyet emirleri, geçici emirler ve ihtiyati tedbirler verme yetkisi de dâhil olmak üzere bir adli mahkemenin yetkilerine sahiptir⁵⁷⁰. Ulusal Yeşil Mahkeme kararlarına yönelik itirazlar Hindistan Yüksek Mahkemesi tarafından karara bağlanmaktadır.

Yargıca, re'sen veya diğer bir deyişle kendiliğinden⁵⁷¹ harekete geçerek bir davayı başlatma ve yargı yetkisini re'sen kullanma yetkisi verilmektedir. Bu halde, yargıç dava açılması gerektiğini düşündüğü belirli bir konuda herhangi bir tarafın talebi olmaksızın re'sen harekete geçerek bir dava açmaktadır. Bu anlamda, yargıcın *suo moto* harekete geçme yetkisi ceza yargılamasında bir suç işlendiğini öğrenen savcının kendiliğinden harekete geçerek soruşturma yapmasına benzetilebilir. Yargıcın re'sen harekete geçmesi yetkisinin çevre kirliliği veya çevresel bozulma hallerinde kullanılması söz konusudur. Anılan yetki ile yargıç, temel hak ve özgürlükleri koruyarak ve kanunların uygulanmasını sağlamak suretiyle ciddi ve

⁵⁶⁸ BENGTTSSON, "Green Courts as The Providers of Environmental Rights?", s.195.

⁵⁶⁹ PRING/PRING, *Environmental Courts & Tribunals, A Guide for Policy Makers*, s.35.

⁵⁷⁰ PRING/PRING, *Environmental Courts & Tribunals, A Guide for Policy Makers*, s.34.

⁵⁷¹ Latince karşılığı *Ex Officio*, *Sua Moto* veya *Sua Sponte* olarak ifade edilebilmekte olup tüm bu terimlerle yargıcın herhangi bir tarafın talebi olmaksızın re'sen veya kendiliğinden harekete geçme yetkisi kastedilmektedir.

önemli kamusal endişe barındıran çevresel meseleleri ele alma imkânına sahip olmaktadır.

Ulusal Yeşil Mahkeme, çevre koruma ve ormanların ve diğer doğal kaynakların muhafazası ile ilgili davaların etkili ve hızlı bir şekilde sonuçlandırılması, çevre ile ilgili herhangi bir hakkın uygulanması ve kişilere ve mallara verilen zararlar ve bunlarla ilgili konular için tazminata hükmedilmesi amacıyla uyuşmazlıkları çözmekle görevlidir. Ulusal Yeşil Mahkeme, çevresel konularda özel yargı yetkisine sahip bir mahkeme olup; çevreye geri dönüşü olmayan zararlar verilmesi ihtimalinde, re'sen harekete geçerek dava açma yetkisi kuruluş kanununda açıkça yer almamasına rağmen yargıcın re'sen harekete geçerek dava açması usulünü kullanmaktadır⁵⁷². Ulusal Yeşil Mahkeme, çevre ile ilgili sorunlara dair medyada yer alan haberler üzerine re'sen dava açma yetkisini kullanarak çeşitli çevresel uyuşmazlıklar hakkında kararlar vermiştir⁵⁷³.

Ulusal Yeşil Mahkemenin re'sen dava açma yetkisini kullanması, yüksek mahkemeler ve çevre bakanlığı tarafından zaman zaman yargısal yetki aşımı olarak değerlendirilse de; Hindistan Yüksek Mahkemesinin (*India's Supreme Court*) 2021 yılında vermiş olduğu Hindistan Ulusal Yeşil Mahkemesinin re'sen dava açma yetkisini tanıdığı *Municipal Corporation of Greater Mumbai/Ankita Sinha* kararında, Hindistan Ulusal Yeşil Mahkemesinin Ulusal Yeşil Mahkeme Kanunu ve Hindistan Anayasasının yaşam hakkını düzenleyen 21. maddesi uyarınca dava açma konusunda kendiliğinden yetkiye sahip olduğunu tespit etmiştir⁵⁷⁴. Dolayısıyla, Hindistan Yüksek Mahkemesinin bu kararı gereğince, Hindistan Ulusal Yeşil Mahkemesinin re'sen dava açma yetkisini yetki aşımı olarak görmediği söylenebilecektir.

⁵⁷² Gitanjali Nain GILL, "Environmental Justice in India: The National Green Tribunal and Expert Members", **Transnational Environmental Law**, Vol:5, Issue:1, 2016, s.197.

⁵⁷³ Ulusal Yeşil Mahkemenin çevrenin korunması amacıyla re'sen dava açma yetkisini kullandığı davalar hakkında Bkz. GILL, s.198.

⁵⁷⁴ UNEP, *Environmental Rule of Law: Tracking Progress and Charting Future Directions*, Nairobi, 2023, s.127.

(3) Avustralya Yeni Güney Galler Toprak ve Çevre Mahkemesi

Avustralya’da eyaletler çevresel konularda kanun çıkarma konusunda tam yetki sahibidirler. Avustralya federal devleti, çevre koruma hususunu eyaletlerin düzenlemelerine bırakmıştır. Dolayısıyla, çevre mevzuatının tamamı Avustralya’da federe devlet düzeyindedir. Hal böyle iken çevre davalarının çoğunluğu da federe devlet mahkemelerinde incelenmektedir⁵⁷⁵. Avustralya devletinde çevresel meselelerin nasıl incelendiğine dair bu genel açıklamamız sonrasında Yeni Güney Galler Toprak ve Çevre Mahkemesinin genel mahkemeler arasındaki yerine bakıldığında Mahkeme Yeni Güney Galler eyaleti yargı organları arasında üst düzey mahkemelerden biri olarak toprak, planlama, çevresel ve doğal kaynaklara ilişkin konularda yargı yetkisine sahiptir⁵⁷⁶. Mahkeme, medeni ve idari yargılama yetkisine sahip olmakla birlikte yerel mahkemelerden çevresel suçlara ilişkin mahkumiyet kararlarına yapılan itirazları da incelemekle görevlidir⁵⁷⁷. Mahkemenin komşular arası anlaşmazlıklar ve madencilik uyuşmazlıklarını dinlemek hususunda medeni yargılama yetkisi bulunmaktadır⁵⁷⁸.

Avustralya Yeni Güney Galler Toprak ve Çevre Mahkemesi, kurulduğundan bu yana çevresel adaleti gerçekleştirmek adına sürdürülebilir kalkınma ilkesi, çevresel etki değerlendirmeleri, kamusal emanet doktrini ve çevre suçlarını cezalandırma yönündeki içtihatlarıyla çevre hukukunun gelişimine öncülük etmiştir. Mahkeme dava açma ehliyeti, ihtiyati tedbir, mahkeme masrafları için teminat gösterme ve kamu yararı davalarına ilişkin usul ilkelerini de oluşturmuştur⁵⁷⁹.

Mahkemenin uyguladığı mevzuatın halk katılımı ve yargıya erişim hususundaki ayırıcı özelliği gereği, planlama ve çevre kanunları genellikle herhangi bir kişinin hukuka aykırılıkları gidermek üzere dava açmasına imkân tanıyan

⁵⁷⁵ PRESTON, “Benefits of Judicial Specialization in Environmental Law”, s.400.

⁵⁷⁶ PRESTON, “Benefits of Judicial Specialization in Environmental Law”, s. 401.

⁵⁷⁷ PRESTON, “Benefits of Judicial Specialization in Environmental Law”, s. 402, 407.

⁵⁷⁸ PRESTON, “Benefits of Judicial Specialization in Environmental Law”, s. 404.

⁵⁷⁹ Brian J. PRESTON, “Characteristics of Successful Environmental Courts and Tribunals”, **Journal of Environmental Law**, Vol:26, 2014, s.368, 369.

hükümleri ihtiva etmektedir. Mahkeme, kurulduğu günden bu yana kamu yararı davalarını karara bağlamaktadır⁵⁸⁰.

Mahkemenin yargıç kompozisyonu, bir adet baş yargıç ile beş adet ikinci yargıçtan meydana gelmektedir. Yargıçların hepsi hukuk eğitimi almış kişilerden oluşmaktadır⁵⁸¹. Yargıçların yanı sıra, Mahkeme komiserleri bulunmaktadır. Komiserler, bir adet kıdemli komiser, sekiz adet tam zamanlı komiser ve gerektiğinde komiserlik görevini yerine getirmek üzere çağrılan on altı adet yarı zamanlı komiserlerdir. Mahkeme komiserleri, çevre bilimi, çevre planlaması, arazi değerlemesi, mimarlık, mühendislik, inşaat, kentsel tasarım ve yerli topluluk olan Aborjinlerin arazi hakları gibi belirli teknik alanlarda gereken yeterli deneyime sahiptirler⁵⁸². Mahkemenin yargı yetkisi konulara göre sınıflandırılmıştır; buna göre ilgili konudaki uyuşmazlıkta uzmanlığa sahip komiserler anılan yargılamalarda görev yaparlar⁵⁸³. Mahkeme, uzlaştırma (*conciliation*) ve arabuluculuk (*mediation*) gibi alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerini de uygulayabilmektedir⁵⁸⁴. Çekişmeli yargılamanın yanı sıra mahkemenin alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerini uygulaması, uyuşmazlığın taraflarının ihtiyaçlarına uygun şekilde uyarlanmış ve bireyselleştirilmiş onarıcı adaletin tesis edilmesini sağlamaktadır⁵⁸⁵.

Mahkeme önüne gelen uyuşmazlıklarda davacıların dava açma ehliyetlerini geniş ve özgürlükçü bir şekilde yorumlayarak; ihtiyati tedbir kararı almak üzere davacılarından mutlaka belirli bir meblağ parasal teminat ödemelerini zorunlu tutmayarak; kamu yararı gözetilerek açılan bir davanın reddedilmesi halinde başvuruçunun kötü niyetli olduğu durumlar hariç tutulmak suretiyle yargılama

⁵⁸⁰ PRESTON, “Benefits of Judicial Specialization in Environmental Law”, s. 405, 406.

⁵⁸¹ PRESTON, “Benefits of Judicial Specialization in Environmental Law”, s.408.

⁵⁸² PRESTON, “Benefits of Judicial Specialization in Environmental Law”, s.408.

⁵⁸³ Yeni Güney Galler Toprak ve Çevre Mahkemesinin resmi internet sitesinde, mahkemenin incelediği dava konuları şöyle belirtilmiştir: Sınıf 1:Çevresel Planlama ve Koruma İtirazları, Sınıf 2: Komşular Arası Anlaşmazlıklar ve Yerel Yönetim İtirazları, Sınıf 2 ve 3: Kat Mülkiyeti Planı Geliştirme İşlemleri, Sınıf 3: Değerleme, Tazminat ve Aborjin Toprak Talebi Davaları, Sınıf 4: Yargısal İnceleme ve Hukuki Uygulama, Sınıf 5: Ceza Muhakemesi, Sınıf 6 ve 7:Yeni Güney Galler Yerel Mahkemesinden yapılan cezai temyizler ve Sınıf 8: Madencilik olarak belirlenmiştir. (Land and Environment Court of New South Wales, <https://lec.nsw.gov.au>, (Erişim Tarihi:15.11.2024).) PRESTON, “Benefits of Judicial Specialization in Environmental Law”, s.410.

⁵⁸⁴ Mahkemenin uyguladığı uzlaştırma ve arabuluculuk usulleri hakkında Bkz. PRESTON, “Benefits of Judicial Specialization in Environmental Law”, s.411-415.

⁵⁸⁵ UNEP, Environmental Courts and Tribunals -2021, A Guide for Policymakers, Nairobi, 2022, s.31.

giderlerinden davacıyı muaf tutarak nezdinde kamu yararı davalarının açılmasını teşvik etmektedir⁵⁸⁶. Mahkemenin kararlarından halkın haberdar edilmesi üzerine resmi internet sitesinde mahkeme önüne gelen uyuşmazlıklara ilişkin bilgiler, verilen kararlar ve mahkemenin işleyişine dair faydalı bilgiler yer almaktadır. Mahkeme, zaman zaman çözdüğü uyuşmazlıklara dair mahkeme bülteni de yayımlamaktadır⁵⁸⁷. Mahkemenin yargı yetkisine ilişkin coğrafi bölge büyük olduğundan dolayı, gerektiğinde mahkeme uyuşmazlığın bulunduğu coğrafyaya yakın yerde duruşmalar düzenleyerek yargıya erişimi coğrafi yönden kolaylaştırmaktadır⁵⁸⁸.

(4) Değerlendirme

Bir ülkede çevre ihtisas mahkemesi kurulup kurulmaması hususunda nihai karar o ülkedeki siyasal iktidara aittir. Bugüne değin yapılan çalışmalarda farklı ülkelerde farklı niteliklere sahip olacak şekilde (örneğin genel mahkemeler içerisinde bir bölüm veya tamamen bağımsız bir mahkeme gibi) tasarlanan çevre ihtisas mahkemelerinden birinin diğerine üstünlüğü kesin bir şekilde kanıtlanmış değildir. Her ülkedeki çevre ihtisas mahkemesinin etkililiği ve çevrenin korunmasına ne kadar hizmet ettiği kendi içerisinde değerlendirilebilir. Hatta, çevrenin korunması için bir ülkede mutlaka çevre ihtisas mahkemesinin olması gerekli de değildir. Çevre ihtisas mahkemesi olmayan bir ülkede çevre ile ilgili mevzuatın gelişmiş ve hukuk devleti ilkesinin işler olması çevre ihtisas mahkemesini ihtiva etmemesine rağmen çevrenin korunması sonucuna götürebilir.

Çalışmamızın bu kısmında, amacımız bir hukuk düzeninde çevre ihtisas mahkemelerinin mutlaka gerekli olup olmadığını tartışmaya açmak değildir. Yahut çevre ihtisas mahkemesi bulunmayan bir ülkeye nazaran çevre ihtisas mahkemesi bulunan ülke veya ülkelerin çevrenin korunmasına daha iyi hizmet ettiğini ispatlamak da değildir. Çevresel uyuşmazlıkları ihtisaslaşmış çevre mahkemelerinde çözen ülkelerdeki bu modellerden birkaçının temel özelliklerini ve niteliklerini açıklamak suretiyle bunların çevresel halk katılımını gerçekleştirmeye sundukları katkılar ifade

⁵⁸⁶ PRESTON, “Benefits of Judicial Specialization in Environmental Law”, s.428, 429.

⁵⁸⁷ PRESTON, “Benefits of Judicial Specialization in Environmental Law”, s.431.

⁵⁸⁸ PRESTON, “Benefits of Judicial Specialization in Environmental Law”, s.433.

edilmiştir. Amacımız, yargısal nitelikteki çevresel halk katılımı modellerinden çevre ihtisas mahkemesi modelleri altında incelediğimiz örnek ülke mahkemelerinin taşıdığı niteliklerden hangilerinin çevresel halk katılımını ve yargıya erişimini teşvik ettiğini belirlemektir.

Yukarıdaki başlıklarda incelenen çevre ihtisas mahkemesi modellerinin tümünde yargıç kompozisyonunda teknik ve bilimsel eğitime sahip deneyimli üyelerin, komiserlerin veya uzmanların yer aldığı görülmektedir. Öğretide, yargı organlarının karar alma kalitesi ve etkililiğinin mahkemede teknik uzmanların bulunmasıyla artırılacağı; hukuk eğitimi almış yargıçlarla teknik ve bilimsel eğitim almış uzmanlar arasındaki fikir alışverişinin karar vermeyi kolaylaştıracağı ifade edilmektedir⁵⁸⁹. Fikrimizce de çevre ihtisas mahkemelerindeki yargıç kompozisyonunun teknik ve bilimsel eğitimi olan üyelerle desteklenmesi, teknik ve bilimsel konularla iç içe geçmiş çevresel meselelere dair uyuşmazlıkların çözümünde kararın kalitesini artıracaktır. Kararın kalitesinin artması, uyuşmazlığın çözümünde doğru kararların verilmesine sebep olacağından çevre ihtisas mahkemesinin halk nezdindeki meşruiyetini de artıracaktır. Halkın çevresel meselelerde çevre ihtisas mahkemelerine duyacağı güven, çevre ihtisas mahkemelerinin önüne daha fazla uyuşmazlığın getirilip çözümlenmesine fayda sağlayacaktır.

Hindistan Ulusal Yeşil Mahkemesinin uhdesinde bulunan *suo moto* yetkisi, başlı başına yargıya erişimde engellerle karşılaşan savunmasız gruplar açısından çevresel uyuşmazlıkları mahkemenin kendiliğinden harekete geçerek çözmesi anlamında anılan grupların haklarının korunmasını sağlayan önemli bir yetkidir. Ayrıca, mahkemenin çalışmamızda bir sonraki başlıkta ifade edilecek herkese dava açma yetkisi veren bir yargısal model olması da, bu mahkeme nezdinde kamu yararı davalarının görülebilmesi ve daha fazla kişinin çevresel yargıya erişimini mümkün kılması açısından dikkate değerdir. Yine, Hindistan Ulusal Yeşil Mahkemesinin verdiği kararlara uyulmaması halinde hapis veya para cezasına hükmedilebilecek bir

⁵⁸⁹ PRESTON, “Benefits of Judicial Specialization in Environmental Law”, s.425, 426; BENGTTSSON, “Green Courts as The Providers of Environmental Rights?”, s.185.

yaptırım prosedürü öngörülmüş olması mahkemenin kararlarının etkili kılan ve kararlara uyulmasını sağlayan bir husustur.

Avustralya Yeni Güney Galler Toprak ve Çevre Mahkemesinin çekişmeli yargılama yetkisinin yanı sıra alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerini uygulaması yargıya başvuranlar açısından bir avantajdır. Öğretide de başarılı çevre ihtisas mahkemesi uygulamalarının alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerini kullandığına dikkat çekilmektedir⁵⁹⁰. Bazen yargılama konusu öyle çetrefilli bir hal alır ki, bu halde davacı veya davacılar çekişmeli bir yargılamanın çözümlenmesini beklemek yerine daha hızlı neticeye ulaşmak isteyebilirler. Yine, alternatif uyuşmazlık çözüm mekanizmalarıyla her iki tarafın da kazan-kazan şeklinde ifade edilen yenilikçi neticelere ulaşabilmesi söz konusuken; çekişmeli yargılamalar uyuşmazlığın taraflarından birinin kazanırken diğerinin kaybetmesi anlamına gelmektedir⁵⁹¹. Bu halde alternatif uyuşmazlık çözüm yolları hem davacılar hem de davalılar için değerlendirilmesi gereken ve onarıcı adaleti gerçekleştirecek bir seçenektir. Bu seçeneğin sunulması, kişilerin çevresel meselelerde yargıya erişimlerini kolaylaştıran bir unsurdur.

2. Yargı Yoluna Başvurana Dair Menfaat Kriterine Göre Yargısal Modeller

Hukuk düzenlerinde yargıya başvuru için çoğunlukla *locus standi* olarak da ifade edilen dava açma ehliyeti (ehliyet) aranmaktadır. Ehliyet yargıya başvuran, dava açacak olan kişinin davanın konusuna dair menfaatinin bulunup bulunmadığı ile ilgilidir. Herhangi bir ulusal hukuk düzeninde veya uluslararası yargı mekanizmasına başvuru yaparken, başvuru yapanın doğrudan, geçerli ve bireysel bir menfaat koşulunu sağlaması gerekmektedir⁵⁹². Çevresel meselelerde yargıya başvuruda aranacak olan bireysel ve doğrudan menfaat, iklim değişikliği gibi kümülatif etkiler doğuran çok katmanlı çevresel meselelerde zararın sonradan veya uzun vadede oluşabildiği hallerde yargıya erişimi zorlaştıran bir husus haline gelmektedir. Dolayısıyla, çevre ile

⁵⁹⁰ PRING/PRING, *Environmental Courts & Tribunals, A Guide for Policy Makers*, s.47.

⁵⁹¹ PRING/PRING, *Environmental Courts & Tribunals, A Guide for Policy Makers*, s.47.

⁵⁹² TURGUT, s.82.

ilgili hakların korunması kapsamında yargıya başvuruda çevre hakkının kolektif niteliği uyarınca yaygın menfaatin gözetilmesini gerektiren durumlar söz konusu olabilmektedir. Böylece, çevreyi korumak ve çevresel halk katılımını sağlamak amacıyla çevresel meselelerde yargıya başvuru hususunda kamusal bir menfaatin bulunmasının yeterli görüldüğü; yaygın menfaat uygulanarak yargıya başvuran kişinin davaya konu edilen eylem veya ihmalden doğrudan ve kişisel olarak etkilenmiş olması koşulunun aranmadığı çeşitli modeller ortaya çıkmıştır.

Yargı yoluna başvuruda aranan bu menfaat koşulunun özellikle çevresel bir mesele söz konusu olduğunda kamusal ve herkesi ilgilendiren bir yaygın menfaatin varlığının kabulüyle birlikte herkesin dava açabileceği veya kamusal menfaati temsil eden hükümet veya idari kurumların kamusal menfaati temsil edilenlerin adına dava açabileceği şekilde esnetilerek yargı yollarına başvurunun önü açılmıştır. *Locus standi* yani ehliyetin sıkı bir şekilde arandığı menfaat koşulunun söz konusu olması halinde, tam olarak bu koşul ile neyin ifade edildiği ulusal hukuk tarafından belirlense de çevresel halk katılımı kapsamında düşünüldüğünde bu koşulun AS’de yer alan yargıya geniş erişim hedefiyle de tutarlı olması gerekmektedir⁵⁹³.

Yargı yoluna başvurana dair bireysel menfaat koşulunun genişletilmesi veya yaygın menfaatin uygulanması herkesin çevresel meselelerde katılımını artıran ve yargıya başvurmaları kolaylaştıran bir husustur. Bireysel menfaat koşulunun dar bir şekilde yorumlanması, halkın çevresel meselelere katılımını engelleyen, sadece doğrudan ve kişisel olarak bir etkiye veya zarara maruz kalanların yargıya erişebilmesini sağlamakta, diğerlerini dışlamaktadır. Özellikle çevrenin korunmasını amaçlayan STK’lar açısından çevrenin bozulmasına veya kirlenmesine dair doğrudan ve kişisel etkinin ifade edilmesi de zorluklar barındırmaktadır. Bu zorlukların aşılması adına bazı hukuk düzenlerinde çevresel meselelerde yaygın menfaat gözetilmek suretiyle herkesin çevresel meselelerde kamusal ve kolektif bir menfaate yani yaygın menfaate sahip olduğunun kabulüyle yargıya erişebilmesi mümkün kılınmaktadır.

⁵⁹³ Aarhus Sözleşmesi, madde 9/2; EBBESSON, s.86; ES’nin 8. maddesinin 3. fıkrasının (c) bendinde de çevresel meselelerde yargıya erişim hususunda menfaat koşulunun geniş bir biçimde tanınması gerekliliği ifade edilmektedir.

Çalışmamızda bu başlık altında özellikle çevresel halk katılımını somutlaştıran yargısal halk katılımı modelleri başvurana dair menfaat unsurunun bir kriter olarak belirlendiği modeller kapsamında ele alınmak istenmektedir. Dünyada var olan ve her ülkenin ilgili hukuk düzenine göre farklılık gösteren tüm modelleri tüketmek çalışmamızın kapsamını aşacaktır. Bu sebeple, bu başlık altında yargı yoluna başvurana dair menfaat kriterine göre yargısal modellerin karşılaştırmalı hukuktaki genel görünümü ortaya konulacak, daha sonra ise özel olarak ele alınacak bazı ülkelerdeki modeller izah edilecektir.

Aşağıda görüleceği üzere, menfaat unsurunun bir kriter olarak belirlendiği bu yargısal modellerin bazıları geleneksel olarak bireysel menfaat koşulunu gözeten yargısal modeller olup bunlar zaman zaman çevrenin korunması amacını güden STK'lar açısından bireysel menfaat koşulunu esnetmektedirler. Diğerleri ise çevrenin korunması amacını ve çevre hakkının kolektif niteliğini ön plana çıkararak çevresel meselelerde yargıya başvuranların yaygın menfaati haiz olduğu kabulüyle herkesin yargıya başvurabildiği yargısal modellerdir. Anılan yargısal modeller, ilgili devletin iç hukukuna göre ilk derece mahkemeleri, yüksek mahkemeler veya anayasa mahkemeleri şeklinde karşımıza çıkabilmektedirler.

a) Bireysel Menfaat Koşulunu Gözeten Yargısal Modeller ve Koşulun Esnek Yorumlanması

Çevresel kirlilik sebebiyle temel bir hak veya özgürlüğü ihlal edilen, bir zarara uğrayan gerçek veya tüzel kişiler yargıya başvurmaktadırlar. Çevre hakkının kolektif niteliğine nazaran bireysel niteliğinin göz önüne alındığı, bireyin çevre hakkı veya sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı ekseninden yola çıkılarak çevre kirliliğinin bireyi etkilediği ve bireye zarar verdiği ölçüde korunduğu modeller bireysel menfaati gözetmektedirler. Anılan yargısal modellere başvuruda, zarara sebep olduğu iddia edilen eylem veya ihmalin başvuruçuyu ve başvuruçunun hakkını doğrudan ve kişisel olarak etkilediğini ispatlaması aranmaktadır. Bireysel menfaati gözeten yargısal modellerden bazılarında, gerçek kişilerin yanı sıra çevre koruma amacını güden ve üyelerinin haklarını savunan özel hukuk tüzel kişilerinin de çevresel bozulma

sebebiyle zarara uğradığı iddiaları kapsamında menfaat kriterini sağladıkları kabul edilmektedir. Böylece, bireysel menfaati gözeten yargısal modeller, hakkı doğrudan ve kişisel olarak etkilenen gerçek kişilerin menfaatinin bulunduğunu kabul etmenin yanı sıra çevre koruma amacıyla faaliyet gösteren özel hukuk tüzel kişileri açısından da bunların doğrudan etkilendiklerini ispatlamasını aramaktadır. Ancak çevresel meselelerde zamanla bireysel menfaat koşulunu gözeten yargısal makamlarda yürütülen yargılamalarda yargıçların dava açma ehliyetini esnek ve özgürlükçü değerlendirme ile gevşettikleri görülmektedir. Anılan esnek ve özgürlükçü yaklaşımın benimsenmesiyle çevresel meselelerin yargı önüne getirilmesi kolaylaşmaktadır.

Geleneksel olarak bir mahkemeye başvuru kapsamında bireysel menfaat koşulu gözetilmektedir. Kuşkusuz, bu koşulu gözetten çok fazla ülke ve çok fazla yargısal model bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu başlık altında amacımız tüm modelleri tüketici bir şekilde inceleyerek ele almak değildir. Bu başlıkta karşılaştırmalı hukukta daha ziyade çevreyi ilgilendiren meselelerde bireysel menfaat koşulunu gözeten yargısal modellerin menfaat koşulunu sıkı bir şekilde aradığı geleneksel dava açma ehliyeti kurallarının uygulanmasından, özgürlükçü ve esnek dava açma ehliyeti kurallarının uygulanmasına evrilen süreci ifade eden dava örnekleri ele alınacaktır. Bu kapsamda, ABD’de görülen vatandaş davaları (*citizen suits*) ile Hollanda’da görülen kolektif menfaat davaları (*collective interest litigation*) incelenecektir. Ayrıca, ülkemizde de yargılamalarda bireysel menfaat koşulu gözetildiğinden, Türkiye’deki çevre davaları kapsamındaki güncel durum ele alınacaktır. Son olarak bireysel menfaat koşulunun gözetilmesi hususundaki esnek ve özgürlükçü yaklaşımların halkın çevresel meselelere katılımını ne yönde etkilediğine dair değerlendirme yapılacaktır.

ABD’de, 1970’lerden beri çevrenin korunması amacıyla açılan vatandaş davaları bulunmaktadır. Vatandaş davaları, federal düzeyde ilk kez Temiz Su Kanununda (*Clean Water Act*) düzenlenmiş olup; daha sonra buna benzer vatandaş davası düzenlemeleri Güvenli İçme Suyu Kanunu (*Safe Drinking Water Act*), Kaynak Koruma ve Geri Kazanma Kanunu (*Resource Conservation and Recovery Act*), Kapsamlı Çevresel Müdahale, Tazminat ve Sorumluluk Kanunu (*Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability Act*) gibi kanunlarda yer

almıştır. Ardından, ABD eyaletlerinde de vatandaş davalarını içeren mevzuatlar kabul edilmeye başlanmıştır⁵⁹⁴. Vatandaş davaları, herhangi bir gerçek veya özel hukuk tüzel kişinin çevre kanunlarına aykırı davranarak çevreye zarar verenlere karşı açtığı davalar olarak tanımlanabilir. Vatandaş davaları açılmadan önce, davayı açacak kişi veya kişilerin, farklı kanunlarda istisnaları olmakla birlikte kural olarak kanunda öngörülen kişi veya kamu kurumlarına altmış gün önceden bildirimde bulunmuş olması ve vatandaş davasının açılmasını gerektiren hukuka aykırı işlem, eylem veya ihmal hakkında idarenin ve kamu makamlarının hukuka aykırılığı gidermek için herhangi bir işlem yapmamış olmaları koşulları aranmaktadır⁵⁹⁵. Kural olarak bir kişinin vatandaş davası açabilmesi için gerçek ve yakın zarara uğradığını, hukuka aykırı işlem, eylem veya ihmal ile zarar arasında nedensellik bağı bulunduğunu ve talep edilen tazminatın davacının zararını karşılayabileceğini göstermesi gerekmektedir⁵⁹⁶. Zamanla, mahkemeler çevresel vatandaş davalarında dava açma ehliyetini önlerine gelen somut uyuşmazlıklar kapsamında değerlendirmek suretiyle kapsamını çerçevelemişlerdir⁵⁹⁷.

Çevresel meselelere ilişkin vatandaş davalarından *Sierra Club/Morton* kararı, vatandaş davalarında davacıların menfaatine dair özgürlükçü ve genişletici bir yorum getirmesi dolayısıyla önem arz eden bir karardır. Çevrenin korunması amacını güden bir STK olan *Sierra Club, Mineral King* vadisinde yürütülecek bir projenin uygulandığı takdirde vadideki doğal kaynakları ve ormanları koruyan kanun hükümlerine aykırılık teşkil edeceğinden bahisle bu davayı açmıştır⁵⁹⁸. Dava kapsamında davacı çevre STK'sının dava açma ehliyetini haiz olup olmadığı değerlendirilmiş ve yerel mahkeme ve bir üst mahkeme davacı STK'nın dava açma ehliyeti olmadığı yönünde karar vermiştir. Bilahare Yüksek Mahkeme (*Supreme Court*) önüne gelen bu uyuşmazlıkta, yüksek mahkeme davacı STK'nın gerçek bir

⁵⁹⁴ TURGUT, s.86-89.

⁵⁹⁵ TURGUT, s.114 ve 118.

⁵⁹⁶ TURGUT, s.140; Özge ATIL KAYA, "Why United States Clean Water Act Citizen Suit Provision is More Difficult to Implement Today?" **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Durmuş Tezcan'a Armağan**, Cilt:21, Özel Sayı, 2019, s.1649; International Bar Association, **Model Statute for Proceedings Challenging Government Failure to Act on Climate Change**, An International Bar Association Climate Change Justice and Human Rights Task Force Report, February, 2020, s.8.

⁵⁹⁷ ATIL KAYA, s.1651.

⁵⁹⁸ TURGUT, s.132; ATIL KAYA, s.1651.

zarara uğramış olma şartını değerlendirmiş; bu kapsamda çevre STK'sının yürütülecek proje yüzünden doğrudan bir zararının olmadığını; projenin uygulanmasının vadideki doğal kaynakların, ormanların görüntüsünü bozacağı ve gelecek nesillerin haklarından yararlanmalarını engelleyeceği iddialarını estetiğe dayalı ve ekonomik olmayan bir zarar olarak nitelendirerek fiili zarar kapsamında değerlendirilebileceğini belirtmiştir⁵⁹⁹. Neticede *Sierra Club/Morton* davası kapsamında çevre STK'sı veya üyelerinin doğrudan etkilendiğini kanıtlayamadığı ve dava açma ehliyetinin olmadığı sonucuna varılmışsa da estetiğe dayalı ve ekonomik olmayan zararların fiili zararlar kapsamında değerlendirilebileceği fikri daha sonra mahkeme kararlarında yer bulmuştur⁶⁰⁰. *Sierra Club/Morton* kararı sonrasında, ABD'de hala dava açma ehliyetinin kapsamı hususunda yargı makamları arasında bir birlik bulunmamaktaydı ve bazı yargı makamları davacıların dava açma ehliyetini değerlendirirken bireysel menfaat koşulunu sıkı bir şekilde gözeten kararlara da imza atmaktaydılar⁶⁰¹.

2000 yılında *Friends of the Earth, Inc./Laidlaw Environmental Services, Inc.* davasında, atık su arıtma tesisine sahip olan davalı şirkete Ulusal Kirletici Tahliye Tasfiye Sistemi izni verilmesi ve bu izin kapsamında tesisin *Laidlaw*'da bulunan Kuzey Tyger nehrine cıva gibi ağır metallerin boşaltılması söz konusu olmuştur. İzin sonrasında boşaltılan kirleticilerin defaten izin kapsamında belirtilen sınır değerleri aşması üzerine, Temiz Su Kanunu kapsamında açılan vatandaş davasında, davacı STK atık su arıtma tesisinin bulunduğu yörede yaşayan ve tesisin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinden endişe duyan STK üyesi gerçek kişiler yargılama kapsamında yargıç tarafından bizzat duruşmada dinlenilmiş; yüksek mahkeme de anılan üyelerin endişelerinin makul ve dava açma ehliyetinin koşullarını yerine getirmek açısından yeterli olduğuna karar vermiştir⁶⁰². Anılan davada, davacılar davalı tarafından çevrenin zarara uğratılmış olduğunu kanıtlamasalar da davacı STK üyelerinin çevrenin korunmasına yönelik makul ve yeterli endişelerini gösterebildikleri için dava açma

⁵⁹⁹ TURGUT, s.133, 134.

⁶⁰⁰ TURGUT, s.134; ATIL KAYA, s.1651, 1652.

⁶⁰¹ *Lujan/Defenders of Wildlife* kararında mahkeme, çevresel meselelerde dava açma ehliyetinin olup olmadığı değerlendirilmesinde menfaat unsurunu sıkı bir şekilde arayarak davacı STK'nın doğrudan ve belirli bir zarara uğramadığından bahisle dava açma ehliyetine sahip olmadığı sonucuna varılmıştır. Mahkeme, davacıların gelecekte nesli tükenmekte olan türlerin yok edilmesiyle zarar görme olasılıklarının yeterli olduğunu gösteremediklerini belirtmiştir.

⁶⁰² ATIL KAYA, s.1654.

ehliyetine sahip oldukları yönünde karar verilebilmiştir⁶⁰³. Böylece, ABD’de görülen vatandaş davaları kapsamında davacıların dava açma ehliyetlerinin değerlendirilmesi hususunda mahkemeler bireysel menfaat koşulunu esnek yorumlayarak gevşetmişlerdir.

Bireysel menfaat koşulunu gözeten yargısal modellerden bir diğeri olan Hollanda’da ise, Hollanda Anayasasının 21. maddesinde çevrenin korunmasının kamu makamlarının görevi olduğu hükmü yer almaktadır. Hollanda Medeni Kanunu’nun (*Dutch Civil Code*) 3:303 maddesinde bir kişinin dava açabilmesi için yeterli menfaatinin (*sufficient interest*) olması gerektiği düzenlenmektedir. Anılan kanunun 3:305a maddesinde ise sınıf davaları (*class action*) düzenlenmektedir. Buna göre, kuruluş tüzüğüne göre belirli menfaatleri koruyacağı ifade edilen tam hukuki ehliyete sahip bir özel hukuk tüzel kişisi, diğer kişilerin benzer menfaatlerini korumayı amaçlayan bir hukuki iddiayı mahkeme önüne getirebilmektedir. Devletin iklim değişikliğine yönelik yetersiz eyleminin özen yükümlülüğünün ihlali olduğu ileri sürülerek Hollanda Medeni Kanunu kapsamında Hollanda devletinin haksız fiil sorumluluğunun bulunduğundan bahisle anılan hükümlere dayanılarak Lahey Bölge Mahkemesi’nde (*The Hague District Court*) çevre STK’sı olan *Urgenda* vakfı, Hollanda Medeni Kanununun 3:305a maddesine dayanarak dava açmıştır⁶⁰⁴. *Urgenda* davasında Hollanda Medeni Kanunu’nda açık hüküm olduğu için dava açma ehliyeti tartışması yapılmamıştır⁶⁰⁵. Hollanda Yüksek Mahkemesi tarafından verilen kararda, *Urgenda* vakfının dava açma ehliyetine ilişkin şu belirleme yapılmıştır:

⁶⁰³ ATIL KAYA, s.1655.

⁶⁰⁴ Otto SPIJKERS, “The Urgenda Case: A Successful Example of Public Interest Litigation for The Protection of The Environment?”, **Courts and The Environment**, (Eds: Christina Voigt and Zen Makush), Cheshire: Edward Elgar Publishing, 2018, s.309, 310; Yusra SUEDE, “Litigating Climate Change before the Committee on the Rights of the Child in *Sacchi v Argentina et al.*: Breaking New Ground?”, **Nordic Journal of Human Rights**, Vol:40, No:4, 2022, s.558; Otto SPIJKERS, “Public Interest Litigation Before Domestic Courts in The Netherlands on the Basis of International Law: Article 3:305a Dutch Civil Code”, 6 March 2020, (*EJIL:Talk!*), <https://www.ejiltalk.org/public-interest-litigation-before-domestic-courts-in-the-netherlands-on-the-basis-of-international-law-article-3305a-dutch-civil-code/>, (Erişim Tarihi:11.11.2024).

⁶⁰⁵ Hollanda Medeni Kanunu’nun 3:303 ve 3:305a hükümlerinin ABD’de vatandaş davalarında aranan STK’ların somut ve doğrudan zararı göstermesi gerekliliğinden sapan bir hüküm olduğuna ilişkin Bkz. Suryapratim ROY/WOERDMAN Edwin Dr, “Situating *Urgenda v the Netherlands* within Comparative Climate Change Litigation”, **Journal of Energy & Natural Resources Law**, Vol:34, No:2, 2016, s.170.

“Bu davada madde 3:305a uyarınca devletin tehlikeli iklim değişikliği tehdidine yönelik uygun tedbirleri alma yükümlülüğü hakkında Hollanda’da yaşayanların menfaatlerini temsil eden Urgenda vakfı başvuru yapabilir. Hollanda’da yaşayanların menfaatleri yeterince benzerdir ve dolayısıyla, kendi yararları için etkili ve verimli hukuki korumayı teşvik etmek amacıyla bir araya getirilmeye uygundurlar. Özellikle mevcut dava gibi çevresel menfaatleri içeren davalarda, menfaatlerin bir araya getirilmesi yoluyla hukuki koruma son derece etkili ve verimlidir. Bu durum, menfaat gruplarının çevre hukuku ihlallerine itiraz edebilmeleri için yargıya erişimlerini garanti eden Aarhus Sözleşmesi’nin 9. maddesinin 3. fıkrasıyla birlikte 2. maddesinin 5. fıkrasıyla ve AİHS’in 13. maddesiyle de uyumludur.”⁶⁰⁶

Urgenda davasında Hollanda Yüksek Mahkemesi (*Dutch Supreme Court*) kişilerin yaşama hakkı gereği, devletin sera gazı salımlarını azaltmak üzere harekete geçme yükümlülüğünün bulunduğunu tespit etmiştir. AİHS’te yer alan yaşam ile özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı gereği Hollanda devletinin uygun tedbirleri olarak iklim değişikliği politikasını değiştirmesi gerektiği üzerine kazanılan ilk dava olan bu davada, Hollanda Yüksek Mahkemesi, alt mahkemenin Hollanda’nın AİHS kapsamında iklim değişikliğinin önlenmesi için makul ve uygun tedbirleri alma konusunda pozitif bir yükümlülüğü olduğu yönündeki görüşünü onamıştır. Kararda, iklim değişikliğinin tek bir devlet tarafından tek başına çözülemeyecek toplu insan faaliyetlerinin bir sonucu olduğunu kabul etmesine rağmen, iklim değişikliği tehlikesine karşı üzerine düşeni yapmamaktan Hollanda devletinin bireysel olarak sorumlu olduğuna karar verilmiştir⁶⁰⁷. *Urgenda* davası bireysel menfaat koşulunun sıkı bir şekilde aranmadığı, sınıf davaları olarak adlandırılan kolektif menfaatleri temsil edenlere dava açma hakkının tanınarak önemli neticeler yaratma hususunda bir ilk adım olması dolayısıyla dikkate değer ve tez çalışmamızın konusu ile doğrudan bağlantılıdır.

⁶⁰⁶ Supreme Court of Netherlands, Civil Division, Number 19/00135, 20 December 2019, parag. 5.9.2; International Bar Association, **Model Statute for Proceedings Challenging Government Failure to Act on Climate Change**, An International Bar Association Climate Change Justice and Human Rights Task Force Report, February, 2020, s.8.

⁶⁰⁷ Maiko MEGURO, “State of the Netherlands v. Urgenda Foundation”, **American Journal of International Law**, Vol:114, No:4, 2020, ss.729-730.

Bir diğerk model olan Türkiye’de ise, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 56. maddesinde “*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.*” denilmektedir. 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 8. maddesinde çevreyi kirletici faaliyetler yasaklanmış; çevrenin kirlenmesi halinde ilgililerin kirliliği önlemekle, kirlenenlerin kirliliği engellemekle, etkilerini azaltmak için gereken tedbirleri almakla yükümlü oldukları hüküm altına alınmıştır. Çevre Kanunu’nun 30. maddesinde ise, çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkesin ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebileceği; yine herkesin çevreye ilişkin bilgilere ulaşma hakkına sahip olduğu belirtilmektedir. Anılan madde uyarınca öğretide, zarar gören veya haberdar olan herkesin çevreyi kirleten faaliyete ilişkin yargıya başvurabilmesinin adeta bir *actio popularis* yetkisi verdiğine dair görüşler bulunmaktadır⁶⁰⁸. 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu’nun (İYUK) 2. maddesi uyarınca menfaatleri ihlal edilenler tarafından bir idari işleme yönelik iptal davası veya bir idari eylem veya işlem sebebiyle kişisel hakları doğrudan zarar gören kişiler tarafından idare aleyhine tam yargı davası açılabilir⁶⁰⁹. İYUK’un 13. maddesinde, “*İdari eylemlerden hakları ihlal edilmiş olanların idari dava açmadan önce, bu eylemleri yazılı bildirim üzerine veya başka suretle öğrendikleri tarihten itibaren bir yıl ve her halde eylem tarihinden itibaren beş yıl içinde ilgili idareye başvurarak haklarının yerine getirilmesini istemeleri gereklidir. Bu isteklerin kısmen veya tamamen reddi halinde, bu konudaki işlemin tebliğini izleyen günden itibaren veya istek hakkında otuz gün içinde cevap verilmediği takdirde bu sürenin bittiği tarihten itibaren, dava süresi içinde dava açılabilir.*” hükmü yer almaktadır. Bireysel

⁶⁰⁸ Süheyla Suzan GÖKALP ALICA, “Çevrenin Korunmasına İlişkin İptal Davalarında Menfaat Kavramı”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı:139, 2018, s.175, 176; KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.183, 185; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.245, 246; Karşıt görüşte, Bkz. TURGUT, s.222; Makbule Duygu AKSOY, **Çevre Hukuku İlkelerinin İdari Yargı Kararlarına Yansımaları**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2024, s.113.

⁶⁰⁹ İYUK’un 2. maddesinde 1994 tarihinde 4001 sayılı kanunla yapılan değişiklikte iptal davasının açılmasında aranan bireysel menfaat koşulunun çevre, tarihi ve kültürel değerlerin korunması, imar uygulamaları gibi kamu yararını ilgilendiren konularda aranmaması şeklindeki ifade Türk Anayasa Mahkemesinin 21.09.1995 tarihli 1995/27 Esas, 1995/47 Kararı ile iptal edilmiştir. Bilahare, İYUK’un 2. maddesine yeniden 4577 sayılı kanunla çevresel meseleleri de kapsayacak şekilde menfaat ihlali koşulu getirilmiştir. (GÖKALP ALICA, s.171, 172; KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.184; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.247.)

hakları doğrudan zarar görmeyenlerin idari yargı mahkemelerinde dava açmaları halinde davaları İYUK'un 15. maddesinin 1. fıkrasının (b) bendi uyarınca reddedilir. Ancak Danıştay, önüne gelen uyuşmazlıklarda bireysel ve doğrudan menfaat unsurunu geniş yorumlayacak kararlar vermiştir. Danıştay'a göre, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının çevresel meselelerde menfaatlerinin bulunduğu kabul edilmelidir⁶¹⁰. Çevresel bir meseleyle ilgili idari yargıda yapılan iptal davası başvurularında, başvurusunun dava konusu faaliyetin veya projenin yürütüldüğü yerin yakınında ikamet etmesi veya orada sahip olduğu bir mülkünün bulunması aranmaktadır⁶¹¹. Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu önüne gelen Akkuyu Nükleer Güç Santrali ile ilgili uyuşmazlıkta, *“Nükleer Güç Santrallerinin çevreye olan etkisinin sadece projenin yapılacağı bölgeyle sınırlı olmayıp, başka nitelikteki projelere göre daha geniş bir alanı kapsaması nedeniyle, nükleer santrallere özgü olmak üzere, ülkede yaşayan bir vatandaş olarak herkesin, dava konusu işleme menfaat ilgisinin bulunduğu kabulü gerekmektedir.”*⁶¹² denilmektedir. Danıştay'ın nükleer santrallerle ilgili olmak koşuluyla çevresel meselelerde yargıya başvuracak başvuru sahiplerinin menfaat koşuluna ilişkin olarak yaptığı değerlendirmede nükleer santralin bulunduğu yerde yaşayanların yanı sıra herkesin menfaatinin bulunduğu kabulüyle menfaat koşulunun genişletilmesi söz konusudur⁶¹³.

Tam yargı davaları açısından ise kişisel hakları doğrudan zarar görme şartı sıkı bir şekilde aranmaktadır⁶¹⁴. Çevre ile ilgili meselelerde adli yargı mahkemelerine başvuruda da başvuru sahiplerinin çevre kirliliğinden etkilenen veya zarar gören kişi veya kişiler olması gerekmektedir⁶¹⁵. Tam yargı davaları ile çevre ile ilgili adli yargı mahkemelerinde görülecek davalarda mahkemeler, davacıların bireysel menfaat koşulunu gözetmektedir.

⁶¹⁰ GÖKALP ALICA, s.182; Danıştay 10. Dairesi, 31.12.2012 tarih, 2012/925 Esas, 2012/7169 Karar sayılı kararı; KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.189; TURGUT, s.225, 226.

⁶¹¹ GÖKALP ALICA, s.203; KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.184; Kamile TÜRKOĞLU ÜSTÜN, “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarında Çevre Hakkına Yaklaşımı”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:29, Sayı:3, 2021, s.2586, 2587.

⁶¹² Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, 2015/3251 Esas, 2015/3205 Karar sayılı kararı.

⁶¹³ KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.185; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.247, 248.

⁶¹⁴ GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.248.

⁶¹⁵ KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.200.

Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, AİHS ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Türk Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunulabilmektedir⁶¹⁶. Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı AİHS ve Türkiye'nin taraf olduğu ek protokollerde tanınan bir hak olmadığından bu hak açısından Türk Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunulamamaktadır. Buna karşın, AİHM'in sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını AİHS kapsamında özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı ile yaşama hakkı gibi başkaca çeşitli haklar kapsamında oluşturduğu içtihadıyla koruduğu⁶¹⁷ göz önüne alındığında anılan hak kapsamında Türk Anayasa Mahkemesine çevresel meselelerle ilgili başvurular yapılabilmektedir. Ancak 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 46. maddesinin 1. fıkrası uyarınca *“Bireysel başvuru ancak ihlale yol açtığı ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmal nedeniyle güncel ve kişisel bir hakkı doğrudan etkilenenler tarafından yapılabilir.”*; aynı maddenin 2. fıkrasında ise, *“Özel hukuk tüzel kişileri sadece tüzel kişiliğe ait haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle bireysel başvuruda bulunabilir.”* denilmektedir. Dolayısıyla, Türk Anayasa Mahkemesine yapılacak bireysel başvurularda da hakkı güncel, kişisel ve doğrudan etkilenenlerin başvuru yapabileceği; özel hukuk tüzel kişilerine ise üyelerinin menfaatlerini temsil etmek üzere başvuru hakkının tanınmadığı yalnızca tüzel kişiliğe ait hakları açısından başvuru yapabileceği kabul edilmektedir⁶¹⁸.

⁶¹⁶ 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, madde 45.

⁶¹⁷ Bu konuda Bkz. *I. Yargısal Nitelikteki Çevresel Halk Katılımı Modelleri, B. Uluslararası ve Bölgesel Düzeyde Yargı Mekanizmaları Modelleri, 2. Bölgesel Düzeyde Yargı Mekanizmaları Modelleri, a) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi* başlığındaki açıklamalarımız.

⁶¹⁸ TÜRKOĞLU ÜSTÜN, s.2588; Türk Anayasa Mahkemesi önüne gelen Egeçep Derneği Başvurusu, Başvuru No:2015/17415, K.T.17.04.2019 kararında, *“Hukukumuzda özel hukuk tüzel kişilerinden biri olan derneklerin sadece “dernek tüzel kişiliğine ait hakların” ihlal edildiği gerekçesiyle bireysel başvuruda bulunabilecekleri öngörülmüştür. Anayasa Mahkemesinin yerleşik hâle gelmiş içtihadına göre ise, yalnızca üyelerinin haklarını etkileyen müdahaleler nedeniyle topluluk tarafından bireysel başvuruda bulunulamayacağı kabul edilmiştir. Somut olayda başvuru dernek tarafından iptali istenen yönetmelik ile sağlıklı çevrede yaşama bağlamında özel hayata saygı hakkının ihlal edildiği ileri sürülmüş ise de ihlale neden olduğu ileri sürülen kamusal işlemde başvuru derneğin tüzel kişiliğinin doğrudan etkilenmediği ve tüzel kişiliğe ilişkin bir hakkın ihlal edilmediği, dolayısıyla derneğin mağdur statüsünün olmadığı anlaşılmaktadır.”* şeklinde ifade edilmiştir. Benzer şekilde Türk Anayasa Mahkemesinin Ekoloji Derneği Başvurusu, Başvuru No:2018/6345, K.T.21.10.2020 kararında, *“Derneklerin sadece tüzel kişilik olarak derneğin hak ve menfaatlerine değil çevrenin, tarihî ve kültürel değerlerin korunması, imar uygulamaları gibi kamu yararını yakından ilgilendiren konularda da dava açabildiği görülmektedir. Nitekim idari yargıdaki yerleşik içtihadı göre derneklerin “dernek tüzüğünde yer alan amaç doğrultusunda ve bu amacın korunması maksadıyla” dava açma ehliyetinin bulunduğu kabul edilmektedir. Somut olayda başvuru tarafından ihlale neden olduğu ileri sürülen karar, Diyarbakır'ın Sur ilçesinde bulunan bazı alanların 6306 sayılı Kanun uyarınca riskli alan ilan edilmesine*

Sonuç olarak Türkiye’de çevresel meselelere dair adli ve idari yargı mahkemelerinde açılacak olan davalarda ve Türk Anayasa Mahkemesi’ne yapılacak bireysel başvurularda bireysel menfaat koşulunun gözetildiği; ancak idari yargı kapsamında görülen iptal davaları açısından somut uyuşmazlıklar kapsamında bu menfaat koşulunun geniş yorumlanarak esnetildiği görülmektedir. İdari yargı kapsamında görülen tam yargı davaları açısından ise, kişisel hakları doğrudan muhtel olma şartının yerine getirilmesi gerekmektedir.

Çevresel meselelerde bireysel menfaat koşulunu gözetilen yargısal modellerin, zaman içerisinde geleneksel dava açma ehliyeti öğretisine (*standing doctrine*) dair dava açma ehliyetini haiz olmaya dair gereklilikleri bir nevi yargısal aktivizm yaparak esnek yorumlamaları, çevre STK’larının çevresel yargılamaların tarafı olmalarına olanak tanımaktadır. Yine, gerçek kişiler açısından da bireysel ve doğrudan menfaatin bulunması ve zarar görme koşulunun, mutlaka kişinin çevreye zarar veren eylem veya ihmalin gerçekleştiği yerde bulunmasının ve yaşamasının beklenmemesi şeklinde yahut doğrudan o faaliyetle zarar arasındaki nedensellik bağının çok açık olmadığı durumlarda dahi dava açma ehliyetinin bulunduğu kabul edilmesi, kişilerin yargıya erişimlerini kolaylaştırmaktadır. Neticede, yargıya erişimleri kolaylaşan halkın çevresel meselelere katılımı da böylelikle teşvik edilmektedir.

b) Bireysel Menfaat Koşulunun Gözetilmediği, Herkese Dava Açma Yetkisi Veren Yargısal Modeller

Çevrenin korunması amacıyla yargıya başvuran başvuruçulara doğrudan etkilanmış olsun veya olmasın dava açma ehliyeti verilmesi hususunda ülkeler arasında giderek artan bir kabul mevcuttur. BMÇP tarafından 2021 yılı itibarıyla sağlanan istatistik verilerine göre, en az kırk beş devletin çevre uyuşmazlıkları kapsamında menfaati geniş yorumlayan usul veya kanunlara yer verdiği

---

ilişkin bakanlar kurulu kararıdır. Dairece, başvuruçusu Derneğin Tüzüğünde yer alan kuruluş amacı dikkate alındığında uyuşmazlığa konu bakanlar kurulu kararının başvuruçusunun meşru, kişisel ve güncel menfaatini ihlal etmediğine ve bu suretle başvuruçusunun taraf sıfatını haiz olmadığına karar verilmiştir.” şeklinde hüküm kurarak menfaat koşulunu sıkı bir şekilde yorumlamıştır.

belirlenmiştir⁶¹⁹. Bireysel menfaat koşulunun gözetilmediği, herkese dava açabilme yetkisi veren yargısal modeller, çevre hakkını kolektif bir hak olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla bunlar, belirlenebilir bir gruba ait kolektif bir menfaat yahut belirsiz bir gruba, insanlık ve ulus gibi geniş insan topluluklarına ait olan yaygın menfaat gereği herkesi başvuru olarak kabul eden yargısal modellerdir. Bu başlık altında, karşılaştırmalı hukukta bireysel menfaat koşulunun gözetilmediği, herkese başvuru hakkı tanıyan yargı makamları ele alınacaktır. Bu modeller herkese yargıya başvurma hakkı tanıyarak çevresel halk katılımını gerçekleştirmeye hizmet ederler. Çevresel meselelerde yargıya erişimi ne kadar fazla kişi veya kişi grubuna açarsak, çevresel halk katılımının da görünürlüğü o ölçüde artacaktır.

Öğretide, *actio popularis*in yaygın menfaatlerin (*diffuse interests*) yargılanabilirliğini sağladığı ifade edilmektedir⁶²⁰. *Actio popularis*, diğer bir deyişle halk davası, herhangi bir gerçek veya tüzel kişinin potansiyel çevre hukuku ihlallerine karşı hukuki işlem başlatmasına veya dava açmasına izin verilmesi halinde söz konusudur⁶²¹. Kamusal menfaatin söz konusu olduğu durumlarda *actio popularis* ile kişiler doğrudan ve bireysel menfaatlerinin ihlal edildiğini iddia etmeksizin dava

⁶¹⁹ UNEP, Environmental Rule of Law: Tracking Progress and Charting Future Directions, Nairobi, 2023, s.126; Bireysel menfaat koşulunun gözetilmediği, herkese dava açma hakkı veren yargısal modeller federe düzeyde de mevcuttur. Bunlara örnek olarak, Kanada'nın Ontario eyaletinin 1993 tarihli Çevre Hakları Kanununun (*Environmental Bill of Rights*) 84/1. ve 103/1. maddeleri örnek gösterilebilir. Anılan kanunun 84/1. maddesinde, “Bir kişi, V. Kısım amaçları doğrultusunda öngörülen bir Kanun, yönetmelik veya belgeyi ihlal etmişse veya ihlal etmeye yakınsa ve fiili veya yakın zamanda gerçekleşecek ihlal Ontario'nun kamusal bir kaynağına önemli bir zarar vermişse veya verecekse, Ontario'da ikamet eden herhangi bir kişi, zararlar ilgili olarak mahkemede bu kişiye karşı dava açabilir ve başarılı olursa hüküm alma hakkına sahiptir.” denilmekte; 103/1. maddesinde ise “Çevreye zarar veren bir kamu rahatsızlığı sonucu doğrudan ekonomik kayba veya doğrudan kişisel yaralanmaya uğramış veya uğraması muhtemel olan herkes, yalnızca diğer kişilerle aynı türde veya aynı derecede doğrudan ekonomik kayba veya doğrudan kişisel yaralanmaya uğramış veya uğraması muhtemel olduğu için, Başsavcının izni olmaksızın kayıp veya yaralanmayla ilgili olarak dava açmaktan men edilemez.” hükmü yer almaktadır. ABD'nin Michigan eyaletinin 1994 tarihli Doğal Kaynaklar ve Çevre Kanunu'nun (*Michigan's Natural Resources and Environmental Protection Act*) 324.1701(1). maddesinde herhangi bir kişinin bir ihlalin meydana geldiği veya gelme ihtimalinin olduğu durumlarda çevrenin korunmasını talep edebileceği düzenlenmiştir. Anılan hükümlerdeki zararın meydana gelme ihtimalinin olması veya zarar verecek olması şeklindeki ifadeler henüz zararın meydana gelmediği halde menfaat göstermeksizin yargıya başvurulabilmesi anlamına gelmektedir.

⁶²⁰ Alexandra ARAGAO/Ana Celeste CARVALHO, “Taking Access to Justice Seriously: Diffuse Interests and Actio Popularis. Why not?”, *Environmental Law Network International Review*, No:2, 2017, s.43; GÖKALP ALICA, s.171.

⁶²¹ PASSARINI, s.285; Cansu KOÇ BAŞAR/Serkan EKİZ, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Actio Popularis: Çevre Kirliliği ve İklim Değişikliği Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Vol:12, No:2, 2024, s.834, 835.

açabilmektedirler⁶²². Roma Hukukundan bu yana süreç içerisinde *actio popularis* kamusal menfaatlerin korunmasını amaçlamaktan öteye giderek yaygın menfaatlerin korunmasını içerecek şekilde genişletilmiştir⁶²³.

ARAGAO ve CARVALHO'ya göre, *actio popularis*, bir eylem (*action*) türü değildir; dağınık etki gösteren zararlar hakkında herhangi bir kişinin, yargı makamından, başvuru kapsamındaki meselenin hukuki olup olmadığını kontrol etmesini isteme hakkına sahip olduğu anlamına gelmektedir. *Actio popularis* ile temsil edilen yaygın menfaatler, kişisel menfaatlerle kamusal menfaatlerin arasında bulunan bireysel ötesi (*trans-individual*) menfaatlerin tanınması anlamına gelmektedir. Bireysel ötesi menfaatler, bireylerin ve STK'ların lehinedir ve bunların yargıya daha kolay erişim sağlamalarını amaçlar. Bireysel ötesi menfaatler, kolektif ve yaygın menfaatlerden meydana gelir. Kolektif menfaatler, bir hukuki ilişkiyle birbirine bağlı ve resmi olmayan bir insan grubunun üyelerine atfedilirken; yaygın menfaatler belirli bir sahibi olmayan, ortak özelliklere sahip ve ortak bir faydada birleşmiş veya kaynağın kullanımında fiili bir ortaklığı paylaşan geniş bir insan grubuna ait menfaatlerdir⁶²⁴. Çevrenin herkese ait ortak ve evrensel bir miras olması, çevreye dair menfaatin yaygın olmasını gerektirmektedir. Yaygın menfaatler ulusu, insanlığı ve adaleti ilgilendirmektedir⁶²⁵. Bu anlayıştan yola çıkılarak Brezilya Anayasasının 225. maddesinde “*Brezilya Amazon Ormanı, Atlantik Ormanı, Serra do Mar, Mato Grosso Pantanal'ı ve Kıyı Bölgesi ulusal mirasın bir parçasıdır.*” şeklinde çevre ortak kullanım varlığı olarak tanımlanmış ve Amazon'un ortak ve evrensel bir miras olduğu anayasal hüküm altına alınmıştır⁶²⁶. Bu açıklamalara göre, bir endüstriyel faaliyetten kaynaklanan çevresel kirlilik söz konusu olduğunda çevresel kirlilikten etkilensin veya etkilenmesin, endüstriyel faaliyetin yürütüldüğü yerde yaşasın veya yaşamasın, ortak kullanım varlığı (*asset of common use*) olan çevre söz konusu ise o ülkede yaşayan topluluğun tamamı bu hususta yaygın menfaate sahiptir.

⁶²² GÖKALP ALICA, s.169.

⁶²³ Alexandra ARAGAO, “Les intérêts diffus, instruments pour la justice et la démocratie environnementale”, Vertigo – la Revue Électronique en Sciences de l'Environnement, Hors-série 22 septembre 2015, mis en ligne le 10 Septembre 2015, consulté le 26 novembre 2024, <http://journals.openedition.org/vertigo/16284>, (Erişim Tarihi:26.11.2024).

⁶²⁴ ARAGAO/CARVALHO, s.43-46.

⁶²⁵ ARAGAO/CARVALHO, s.44; DANTAS, s.131.

⁶²⁶ DANTAS, s.131.

Anayasalarında *actio popularis*'i zikreden ülkelere bakıldığında⁶²⁷ *actio popularis*'in çevre ile ilgili meselelerde açılabilceğini anayasalarında belirten ülkeler Angola, Bolivya, Brezilya, Kolombiya, Mozambik ve Portekiz olduğu görülmektedir. Anılan ülkelerde ilgili iç hukuk kurallarına göre, özellikle her ülkenin medeni ve idari

⁶²⁷ Dünyada bulunan tüm devletlerin anayasalarının İngilizce metinlerinin yer aldığı ve tüm anayasaların istenen kriterlere göre filtrelenebildiği ve karşılaştırılabildiği *Constitute Project* internet sitesi referans alınacak olursa; anılan internet sitesinde *actio popularis* filtrelemesi yapıldığında, filtreleme sonucunda sadece Portekiz Anayasası yer almaktadır. Daha önce çalışmamızın Birinci Bölümünde II. Çevresel Katılım Hakkının Hukuki Çerçevesi, C. Çevresel Katılım Hakkının Kapsamı, 1. Hakkın Öznesi: Herkes, a) Gerçek Kişiler başlığında da belirtildiği üzere Portekiz Anayasasının halk davası hakkı ve dilekçe hakkı başlıklı 52. maddesinin 3. fıkrasında “Herkes, kişisel olarak veya söz konusu menfaatleri savunmayı amaçlayan dernekler aracılığıyla, kanunun belirleyeceği durumlarda ve şartlar altında, mağdur bir taraf veya taraflar için uygun tazminat talebinde bulunma hakkını da içeren *actio popularis* hakkı tanınır.” denilmekte, ardından *actio popularis* hakkının halk sağlığına, tüketici haklarına, yaşam kalitesine veya çevrenin ve kültürel mirasın korunmasına karşı işlenen suçların önlenmesini, durdurulmasını veya yargısal kovuşturulmasını teşvik etmek amacıyla kullanılacağı ifade edilmiştir.

Constitute Project internet sitesinde *popular action* filtrelemesi yapıldığında ise, karşımıza 10 anayasa çıkmaktadır. Bunlar, Andorra, Angola, Bolivya, Brezilya, Kolombiya, Mozambik, Panama, Paraguay, Peru ve İspanyadır. Bunlardan İspanya Anayasasının 125. maddesinde *popular action* terimi geçmekte olup, madde kapsamında ceza mahkemelerinde çevre ile ilgili suçlar kapsamında özel ve halkı temsil eden suçlayıcıların yargılamaya katılabilmeleri düzenlenmektedir. İspanya Anayasasının anılan maddesine yargısal nitelikteki çevresel halk katılımı modellerinden adli veya idari mahkeme modelleri başlığı altında yer verilmiş olduğundan burada bahsedilmeyecektir.

Angola Anayasasının 74. maddesinde, “Her vatandaş, bireysel olarak veya menfaatlerini temsil eden dernekler aracılığıyla, kamu sağlığına, kamuya, tarih ve kültürel mirasa, çevreye, yaşam kalitesine, tüketici haklarına, idari işlemlerin meşruiyetine ve diğer toplumsal menfaatlere zarar veren işlemlerin iptali amacıyla kanunda belirtilen hallerde ve şartlarda yargı yoluna başvurma hakkına sahiptir.” hükmü yer almaktadır.

Bolivya Anayasasının 135. maddesinde, “Halk Davası (*la Accion Popular*), kamu mirası, mekân, güvenlik ve sağlık, çevre ve bu Anayasa tarafından tanınan benzer nitelikteki diğer haklar ile ilgili hakları ve kolektif çıkarları ihlal eden veya ihlal etmekle tehdit eden yetkililer, bireyler veya kolektifler tarafından yapılan herhangi bir eylem veya ihmale karşı işlem yapacaktır.” ve 136. maddesinde “Halk Davası, hak ve kolektif çıkarılara yönelik ihlal veya tehdit devam ettiği süre içinde açılacaktır. Bu davayı açmak için mevcut olabilecek yargısal veya idari süreçleri tüketmek gerekli değildir.

Herhangi bir kişi, kendi adına veya bir kolektif adına bu davayı açabilir ve Halk Savcılığı ve Halkın Savunucusu (*Ministerio Público y el Defensor del Pueblo*) tarafından, görevlerini yerine getirirken bu eylemlerden haberdar olduklarında zorunlu olarak açılacaktır. Anayasal Koruma Davası prosedürü uygulanacaktır.” hükmü yer almaktadır.

Brezilya Anayasasının XXIII. maddesinde “Herhangi bir vatandaşın, kamu malına veya Devletin katıldığı bir varlığın malına, idari ahlaka, çevreye ve tarihi ve kültürel mirasa zarar veren bir işlemi iptal etmek için halk davası açma hakkı vardır; kötü niyetin kanıtlandığı durumlar hariç, davacı mahkeme masraflarından ve kazanan tarafın avukatlık ücretlerini ve masraflarını ödeme yükünden muaftır” hükmü yer almaktadır.

Kolombiya Anayasasının 88. maddesinde “Toplu hak ve menfaatlerin korunması için, vatan, uzay, kamu güvenliği ve sağlığı, idari ahlak, çevre, serbest ekonomik rekabet ve bu kanunda tanımlanan benzeri nitelikteki diğer alanlarla ilgili olarak halk davaları bir kanunla düzenlenir.” denilmektedir.

Mozambik Anayasasının 81. maddesinde, “Tüm vatandaşlar, ilgili çıkarları savunmak için, kişisel olarak veya dernekler aracılığıyla, kanuna uygun olarak halk davası açma hakkına sahiptir.” denilmekte, ardından kamu sağlığına, tüketici haklarına, çevre korumaya ve kültürel mirasa karşı işlenen suçların önlenmesi, sona erdirilmesi veya yargılanması için savunma hakkı halk davası kapsamında olduğu belirtilmektedir.

usul hukuku kuralları uyarınca, kişilerin herhangi bir bireysel veya doğrudan menfaatlerini ispat etmelerine gerek kalmaksızın çevre ile ilgili meselelerde yargıya başvuru hakkı anayasal güvence altına alınmıştır. Örneğin, Brezilya’da belirli ve bireysel bir menfaat gözetilmeksizin halkın ekolojik olarak dengeli bir çevreye sahip olma hakkı gereği dava açması için bir engel bulunmamaktadır⁶²⁸. Bu kapsamda herhangi bir bireysel menfaat ispatlanmaksızın herkese tanınan dava hakkı uyarınca açılan davaları gören mahkemeler, halkın çevresel katılımını gerçekleştirmeye hizmet ederler.

Genellikle Latin Amerika ülkelerinde uygulanan anayasa şikâyeti usulü olan *amparo* başvurularıyla hak ihlali iddiasıyla bireysel menfaat koşulunun gözetilmediği, herkese veya halkı temsil eden anayasal kurumlara başvuru yapılabilmesi imkânı sunulmaktadır. Bu başvurular çevre ile ilgili konularda da olabilmektedirler. İlgili ülkenin hukukuna bağlı olarak *amparo* farklı biçimler alabilmekte; ancak *amparo* esasen hak ve özgürlükleri hızlandırılmış bir şekilde korumak için yapılan başvurulardır⁶²⁹. Latin Amerika ülkelerinde uygulanan *amparo*, iç hukuk yolları tüketildikten sonra veya etkili bir hukuk yolunun bulunmadığı yahut gidilen hukuk yolundan netice alınamadığı hallerde Anayasa Mahkemelerine veya ilgili ülkenin hukukuna göre değişmekle birlikte, yüksek yargı organlarına veya genel mahkemelere hak ihlali iddiasıyla yapılan bireysel başvuru niteliğindeki başvurulardır. *Amparo* başvuruları temel hak ve özgürlüğünün ihlal edildiği iddiasıyla yapıldığından dolayı bazı ülkelerde bu başvuruları yaparken bireysel menfaat koşulu aranabilmektedir. Buna örnek olarak Venezuela ve İspanya gösterilebilir⁶³⁰. Venezuela’da *amparo*

⁶²⁸ DANTAS, s.136.

⁶²⁹ Juan AUZ, “Human Rights-Based Climate Litigation: A Latin American Cartography”, **Journal of Human Rights and the Environment**, Vol:13 No:1, March 2022, s.125.

⁶³⁰ Venezuela Anayasasının 27. maddesinin 1. fıkrasına göre, “Herkes, bu anayasada veya insan haklarına ilişkin uluslararası belgelerde açıkça belirtilmiş olmasa dahi doğuştan gelen bireysel haklar da dâhil olmak üzere, anayasal hak ve yükümlülüklerin kullanılması konusunda mahkemeler tarafından korunma hakkına sahiptir.” denilmektedir. İspanya Anayasasının 161. maddesinde, İspanya Anayasa Mahkemesinin İspanya Anayasasının 53. maddesinin 2. fıkrasında yer alan hak ve özgürlüklerin ihlaline karşı bireysel koruma başvurularını (*recursos de amparo*) inceleyeceği hükmü düzenlenmiştir. Çevre hakkı İspanya Anayasasının 53. maddesinin 2. fıkrasında ifade edilen kısımda yer alan haklardan biri olmamakla birlikte İspanya AİHS’e taraf olmasından dolayı AİHM’in çevre hakkı ve çevrenin korunması hakkındaki kararlarını özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı kapsamında yorumlamış olmasından dolayı İspanya Anayasa Mahkemesinin de kendi içtihadını AİHM içtihadı doğrultusunda şekillendirdiği hk. Bkz. İNCEOĞLU, s.117. Dolayısıyla, AİHM nasıl ki sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı kapsamında değerlendiriyorsa, İspanya Anayasa Mahkemesinin de önüne gelen başvurularda çevre ile ilgili uyumsuzlukları özel hayata ve aile hayatına

başvurusunun kabul edilebilmesi için hakkının ihlal edildiğini iddia eden başvurucunun, hakkının doğrudan ve kişisel olarak zarar görmesi ve etkilenmesi koşulu aranmakla birlikte kamu denetçiliği kurumuna benzer nitelikteki halk savunucusu, kolektif menfaat koruyucusu olduğundan bahisle kişiler adına *amparo* başvurusu yapabilmektedir⁶³¹. Ayrıca, temsil ettiği grubun menfaatlerini koruma amacı güden özel hukuk tüzel kişilerinin de kolektif menfaatin korunması için *amparo* başvurusu yapabilmesi mümkündür⁶³². İspanya’da da *amparo* başvuruları açısından bireysel ve doğrudan menfaati olan gerçek ve tüzel kişiler ile halkın savunucusu (*Defensor del Pueblo*) ve halk savcılığı (*Ministerio Fiscal*) kurumlarının başvuru yapabileceği düzenlenmektedir⁶³³. Ayrıca İspanya Anayasa Mahkemesi, meşru menfaati olan kişilerin yanı sıra kolektif menfaati temsil eden sendika ve kooperatifler gibi tüzel kişilerin de *amparo* başvurusu yapabileceğini kabul etmektedir. Venezuela’da ve İspanya’da *amparo* başvurularında her ne kadar başvurucunun hakkının doğrudan ve bireysel olarak etkilenmesi koşulu aranmaktaysa da hem Venezuela’da hem de İspanya’da halkın savunucusuna, ek olarak İspanya’da halk savcılığına *amparo* başvurusunda bulunma yetkisinin verilmesi bu kurumların herkes veya belirli grupların menfaati adına⁶³⁴ hareket ederek başvuru yapabilmesi imkânını sağlamaktadır. Kural olarak bireysel menfaat koşulu gözetilse de halkı temsil eden anayasal kurumlara halk adına dava açma yetkisi tanındığından dolayı, İspanya ve Venezuela’ya da bu başlık altında yer verilmiştir.

Benzer şekilde, Brezilya’da çevresel zararlar söz konusu olduğunda anayasal bir kurum olan halk savcılığının (*Ministerio Público*) mahkemeye başvurucu olduğu hukuki ve cezai sorumluluk davaları bulunmaktadır⁶³⁵. Brezilya Anayasasının 129.

---

saygı hakkı kapsamında değerlendirebilmesi mümkündür. Böyle bir değerlendirme söz konusu olduğunda özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı İspanya Anayasasının 53. maddesinin 2. fıkrasında ifade edilen hak kataloğunda yer almasından dolayı çevre ile ilgili uyuşmazlıkların İspanya Anayasa Mahkemesi önüne *amparo* başvurusu olarak gelebilmesi sonucunu doğuracaktır.

⁶³¹ İNCEOĞLU, s.76.

⁶³² İNCEOĞLU, s.77.

⁶³³ İNCEOĞLU, s.91.

⁶³⁴ Burada bahsettiğimiz herkes adına ve belirli grupların menfaati adına hareket etmeye şöyle bir örnek verilebilir: çevresel bir kirliliğe ilişkin olarak örneğin ülkenin ortasından geçen bir akarsuyun kirlenmesi hususunda halkın savunucusu tüm ülkede yaşayan herkesin menfaati adına hareket edebileceği gibi o akarsuyun çevresinde yaşayan belirli bir grubun menfaati adına da hareket edebilir. Burada ortak olan kolektif menfaattir.

⁶³⁵ DANTAS, s.137.

maddesinin 3. fıkrasında, halk savcılığının çevreyi, diğer yaygın ve kolektif menfaatleri korumak için soruşturma yürütebileceği ve kamu davası açabileceği ifade edilmektedir. Halk savcılığına yaygın ve kolektif menfaatleri savunması için anayasa ile verilen soruşturma yürütme ve dava açma yetkisi, halk savcılığı kurumunun halkın yaygın menfaati lehine hareket etmesi sonucunu doğurmaktadır.

1994 tarihinde Arjantin Anayasasında yapılan köklü değişiklik öncesinde, anayasa sağlıklı bir çevre hakkını ihtiva etmemektedir. Dolayısıyla sağlıklı bir çevre hakkına ilişkin yapılan başvurularda Arjantin Anayasasının farklı maddelerine dayanılarak kararlar verilmektedir. Çevresel meselelerde halkın katılımı ve yargıya erişimi hususunda 1994 tarihli Arjantin anayasası öncesinde verilen *Kattan, Alberto E. et. al.* başvurusunda, hukuk profesörü olan başvurunun Arjantin devleti tarafından Japon şirketlerine yunus avlama hakkı veren yürütmenin düzenleyici işlemine yönelik olarak verilecek avlanma hakkının avlanacak türü tehlike altına sokabilecek olması sebebiyle Federal İdare Mahkemesi başvurunun başvurusunu kabul etmiş ve çevrenin korunması ile ilgili olan başvuruda yaygın menfaati kabul ederek başvurunun dava açma hakkını tanımıştır⁶³⁶. Ancak Arjantin Anayasasında *actio popularis* düzenlemesi bulunmamasıyla birlikte federal düzeyde *actio popularis* uygulaması da yoktur. Arjantin’de federe düzeyde bazı eyaletlerde *actio popularis* uygulanmaktadır⁶³⁷. *Kattan, Alberto E. et. al.* başvurusu ile her ne kadar çevresel meselelerde yaygın menfaatlerin bulunduğu tespiti yapılsa da çevresel meselelerde federal düzeyde *actio popularis* uygulanmamaktadır. Ancak anılan karar, Arjantin’de çevresel meselelerde herkese dava açma yetkisini vermek adına önem arz eden bir karardır.

1994 tarihli Arjantin Anayasasının 43. maddesinde *amparo* davası düzenlenmektedir. Buna göre, “Herhangi bir kişi, kamu makamı veya özel kişiler tarafından Anayasa, bir antlaşma veya bir kanun ile tanınan hak ve yükümlülüklerle

⁶³⁶ NONNA, s.277.

⁶³⁷ Arjantin’de Buenos Aires, La Rioja, Entre Rios, Rio Negro, Chaco, Nequen ve Santiago del Estero eyaletlerinde federe düzeyde *actio popularis* uygulamaları mevcuttur. (European Commission for Democracy Through Law, Human Rights Protection With The Help Of The Individual Complaint, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JU\(1997\)015-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JU(1997)015-e), (Erişim Tarihi:11.11.2024), s.5)

keyfi ve açıkça hukuka aykırı olacak şekilde zarar veren, sınırlayan, değiştiren veya tehdit eden herhangi bir eylem veya ihmale yönelik başkaca uygun yargı yolu bulunmadığı takdirde, hızlı ve seri amparo davasını açabilir. Uygun olduğu takdirde hâkim, zarar veren eylem veya ihmale dayanak normun anayasaya aykırılığına karar verebilir” denilmektedir. Ardından, Arjantin Anayasasının 43. maddesinin 2. fıkrasında *amparo* davasının çevreyi ilgilendirmesi halinde etkilenen taraf, halk savunucusu (*defensor del pueblo- defender of the people*) ve çevrenin korunması amacını güden ve örgütlenme yapısı ilgili kanunlara uygun bulunan dernekler tarafından *amparo* davasının açılabilceği hüküm altına alınmıştır. Anılan anayasa maddesinde sözü geçen halk savunucusu idarenin ve kamu makamlarının faaliyetlerini izleyerek kişilerin temel hak ve özgürlüklerini korumakla görevli olup kamu denetçisi veya parlamento yüksek komiseri olarak anılan bir kurumdur⁶³⁸. Arjantin’de anayasa ile güvence altına alınan çevre hakkı, kolektif bir haktır. Dolayısıyla çevreyi ilgilendiren hususlarda açılacak *amparo* davalarında yargıya başvuruda çevre kirliliğinden doğrudan etkilenenlerin yanı sıra halkı temsil eden kurumlar tarafından da başlatılabilmektedir.

2016 yılında Arjantin Yüksek Mahkemesine yapılan *Asociación Argentina de Abogados Ambientalistas de la Patagonia/Santa Cruz, Provincia et. al.* isimli *amparo* başvurusunda, çevre hukukçularından oluşan bir derneğin *Santa Cruz* nehrinde hidroelektrik kaynakları geliştirmek üzere planlanan proje kapsamında yapılmak istenen baraj yapımı faaliyetleri hakkında çevresel etki değerlendirmesi sürecinin yürütülmesine ve halkın katılımının sağlanması için baraj yapımı faaliyetlerinin askıya alınmasına karar verilmiştir. Arjantin Yüksek Mahkemesi, çevresel etki değerlendirmesinin ve halkın katılımının ve su, flora, fauna, mevcut ve gelecekteki nüfus açısından gerçekleştirilmesinin gerekli olduğuna hükmetmiştir⁶³⁹.

Asociación Civil por la Justicia Ambiental/Province of Entre Ríos et. al. (Paraná Delta davası olarak anılmaktadır) başvurusuyla Paraná deltası olarak anılan

⁶³⁸ İNCEOĞLU, s.26.

⁶³⁹ Silvia NONNA, “The Argentine Constitution and Its Relationship with Environmental Standards”, **Environmental Rights: The Development of Standards**, (Eds:Stephen J. Turner, Dinah L. Shelton, Jona Razzaque and Owen McIntyre), Cambridge: Cambridge University Press, 2019, s.281.

bölgede kontrolsüz bir şekilde meraların yakılması sebebiyle oluşan yangınların çevreyi ve sağlığı tehdit ettiği iddiasıyla iki STK ve kanuni temsilcileri tarafından temsil edilen bir grup çocuk tarafından delta bölgesinde yetkili olan kamu makamları ile belediyelere karşı Arjantin Yüksek Mahkemesine *amparo* başvurusu yapılmıştır⁶⁴⁰. Anılan başvuruda, başvurucular davaya konu edilen deltanın içinde bulunduğu ekosistemin hak öznesi olarak kabulü, ekosistemin iklim değişikliği karşısındaki tehlike ve gelecek nesiller için korunması gerekliliği göz önünde bulundurularak ekosistemi düzenlemek ve korumak için tedbirler almaları ve uygulamaları taleplerinin yanı sıra ekosistemin gelecekteki yönetimiyle ilgili herhangi bir karar alma sürecinde erken ve etkili halk katılımının tesis edilmesini; ekosistemin yönetimiyle ilgili karar alma sürecine katılmalarını talep etmişlerdir⁶⁴¹.

Kosta Rika Anayasasının 48. maddesiyle de herkese *amparo* başvurusu hakkı tanınmaktadır. Kosta Rika Anayasa Yargısı Kanunu (*Ley de la Jurisdicción Constitucional*) ile Kosta Rika Anayasasında yer alan temel hak ve özgürlükler ile bu anayasada yer almayan ancak Kosta Rika'nın taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde yer alan hak ve özgürlükler hakkında herkes *amparo* başvurusu yapabilmektedir. Kosta Rika Anayasa Yargısı Kanununa göre, *amparo* başvurusunda bulunabilecek herkes kural olarak hakkı ihlal edilen veya bir zarara uğrayan kişi veya kişiler iken; çevre hakkı söz konusu ise bu kurala bir istisna getirilmiştir. Buna göre, çevre hakkının ihlali sebebiyle *amparo* başvurusunda bulunulacaksa çevre üzerindeki zararlı etki herkese yayılan bir etki olduğundan dolayı bu başvuru zarara uğramış olsun veya olmasın herkes tarafından yapılabilecektir⁶⁴². Kosta Rika'da *amparo* başvurusu neticesinde verilecek karar bir hakkın ihlal edildiğine veya ihlale sebep olan işlemin iptaline ilişkin olabilmektedir⁶⁴³. *Amparo* başvurusu neticesinde çevre hakkının ihlaline sebep olan işlemin iptal edilmesine karar verilmesi ihtimalinde ise bu kararın herkes açısından sonuç yaratma kabiliyetine sahip olması yani *erga omnes* etki

⁶⁴⁰ AUZ, s.126; Supreme Court of Argentina, *Asociación Civil por la Justicia Ambiental/Provincia de Entre Ríos ve diğerleri*, Doc. CSJ 542/2020, decision of 28 December 2021.

⁶⁴¹ AUZ, s.126; Climate Case Chart, *Asociación Civil por la Justicia Ambiental/Provincia de Entre Ríos ve diğerleri*, <https://climatecasechart.com/non-us-case/asociacion-civil-por-la-justicia-ambiental-v-province-of-entre-rios-et-al/>, (Erişim Tarihi :11.11.2024).

⁶⁴² İNCEOĞLU, s.34.

⁶⁴³ İNCEOĞLU, s.38.

doğurması söz konusu olacaktır⁶⁴⁴. Böylece, çevre hakkı ihlali ile ilgili yapılacak *amparo* başvurularında yaygın menfaat gereği herkese dava açma hakkı tanınmakta ve herkesin bu başvuru kapsamında yargıya erişimi tesis edilmekte; neticesinde ise herkes açısından etki doğuran kararlar verilmesi itibarıyla da etki alanı geniş bir şekilde düzenlenmektedir.

Kolombiya anayasasının 88. maddesinde çevre ile ilgili konularda herkese dava açma yetkisinin tanındığı ifade edilmiştir⁶⁴⁵. Kolombiya anayasasının 79. maddesinde ise herkesin sağlıklı bir çevreden yararlanma hakkına sahip olduğu; bir kanunun (*an act*) toplumun kendisini etkileyebilecek kararlara katılımını garanti edeceği düzenlenmektedir. Kolombiya anayasasında tanınan temel hak ve özgürlükler açısından *acción de tutela* başvurusu yapılabilmektedir⁶⁴⁶. Yine Kolombiya Anayasasının 86. maddesinde, “*Her birey, herhangi bir zamanda veya yerde, kendisi veya adına hareket eden kişi adına, öncelikli ve özet yargılama yoluyla, temel anayasal haklarının derhal korunmasını, bir kamu otoritesinin eylemi veya ihmali nedeniyle tehlikeye girebileceğinden veya tehdit edilebileceğinden korktuğu takdirde, yargıç önünde hukuki koruma talep edebilir.*” denilmektedir. Burada tehdit edileceğinden korkmak dahi hukuki koruma talep edebilmek için yeterli görülmüş olup mutlak bir zarara uğranmak aranmamaktadır. Kolombiya Anayasa Mahkemesine göre, sağlıklı bir çevre yargısal kararlarla hayata geçirilen ve gerçekleştirilen bireysel ve kolektif bir haktır⁶⁴⁷. Buna göre mahkeme içtihadında *acción de tutela* başvurularının kolektif nitelikte olan çevre hakkı açısından da yapılabileceğini belirtmiştir⁶⁴⁸. Ayrıca, Kolombiya Anayasasının 277. maddesinde anayasal statüde olan Milletın Başsavcısının (*The General Prosecutor of The Nation*) görevleri arasında toplumun menfaatlerini savunmak ve özellikle çevre olmak üzere kolektif menfaatleri savunmak yer almaktadır. Anılan madde ile çevre ile ilgili hususların kolektif menfaati gerektirdiği açıkça belirtilmiştir.

⁶⁴⁴ İNCEOĞLU, s.38.

⁶⁴⁵ Bkz. 577. dipnot.

⁶⁴⁶ MAYA-AGUIRRE, s.145.

⁶⁴⁷ MAYA-AGUIRRE, s.145.

⁶⁴⁸ İNCEOĞLU, s.56.

Kolombiya Yüksek Adalet Mahkemesi (*Supreme Court of Justice*) önüne gelen *Future Generations/Çevre Bakanlığı ve diğerleri (Demanda Generaciones Futuras v. Minambiente)* başvurusunda, ormansızlaşma, iklim değişikliği ve şimdiki ve gelecek nesillerin insan hakları arasındaki bağlantıyı kurmuştur⁶⁴⁹. Anılan başvuruda yirmi beş çocuk ve gencin sağlıklı bir çevre, yaşam, sağlık, yiyecek ve su haklarının ihlal edildiğinden bahisle kamusal makamlar aleyhine *acción de tutela* başvurusu yapmışlardır. Davalıların iklim değişikliği ve ormansızlaşma karşısında gereken tedbirleri almamasının haklarını ihlal ettiğini iddia etmişlerdir. Yapılan yargılama neticesinde Kolombiya Yüksek Adalet Mahkemesi, başvuruçuların yaşam, sağlık, asgari geçim, özgürlük ve insan onuru gibi temel haklarının çevreyle ve ekosistemle önemli ölçüde bağlantılı olduğunu kabul etmiştir. Ayrıca, Kolombiya Anayasa Mahkemesi tıpkı *Atrato* nehrinin hak öznesi olduğunu tanıdığı gibi Kolombiya Amazonunu da bir hak öznesi olarak tanımıştır. Yüksek Mahkeme, Kolombiya Amazonunun buna göre koruma, muhafaza, bakım ve restorasyonunun gerçekleştirilmesini; ayrıca Kolombiya hükümetinin Amazondaki ormansızlaşmayı bertaraf etmek için eylem planları oluşturması ve uygulaması gerektiği ifade edilmiştir⁶⁵⁰. Anılan dava ile *acción de tutela* aracılığıyla başvuruçular hem hak ihlali kararı hem de doğanın hak öznesi olarak kabul edilmesi şeklinde önemli kazanımlar elde edilmiştir.

Amparo başvuruları örneğindeki gibi bireysel menfaat koşulunun gözetilmediği, herkese dava açabilme yetkisi veren yargısal modeller, çevresel meselelerde ve özellikle günümüzde popüler bir fenomen olan iklim değişikliği hususunda hakları koruyucu ve geliştirici adımlar atılmasını sağlamaktadırlar.

Öğretide, kamu yararı davaları (*Public Interest Litigation*) ilgili ülkenin iç hukukuna göre, belirli bir kamusal menfaati veya kamu yararını tesis etmek için gerçek veya özel hukuk tüzel kişilerinin hukuku bir araç, yargı organlarını ise bir tartışma alanı veya forum olarak kullanarak politikaları şekillendirmeleri yahut politikalarda

⁶⁴⁹ AUZ, s.126.

⁶⁵⁰ Colombia Superior Tribunals, Radicación, *Future Generations/Ministry of the Environment and Others*, 11001 22 03 000 2018 00319 00, 5 April 2018 (Colombia).

değişiklik talep etmeleri olarak ifade edilmektedir⁶⁵¹. Kamu yararı davası olarak adlandırılan davaları gören mahkemeler, bireysel menfaat koşulunun gözetilmediği, herkese dava açma yetkisi veren yargısal modeller içerisinde değerlendirilebilir. Özellikle çevresel meselelerde çevresel kamu yararı davalarının (*Environmental Public Interest Litigation*) halkın veya kamunun menfaatinin korunması amacıyla açıldığı görülmektedir. Buna göre, kamu yararı davaları hak ihlali doğuran veya hukuka aykırılık teşkil eden bir işlem, eylem veya ihmalden doğrudan etkilenmeyenlere dava açabilme yetkisini tanımaktadır⁶⁵². Anılan kamu yararı davalarını gören yargı makamları da bireysel menfaat koşulunun gözetilmediği, herkese dava açabilme yetkisi veren yargısal modellerdendir. Kamu yararı davaları, daha ziyade Dünyada Güney Asya kıtasında yaygın olarak uygulanmaktadır. Hindistan, Nepal, Pakistan, Bangladeş, Sri Lanka, Çin, Güney Afrika ve Kenya gibi ülkeler kamu yararı davalarının uygulandığı ülkelere dendir. Kamu yararı davaları, dava açarken mahkeme masraflarını ödemekte zorlanan yoksul ve dışlanmış toplulukların yargıya erişimlerini sağlamak için geliştirilmiştir⁶⁵³.

Hindistan Yüksek Mahkemesi (*Supreme Court of India*) önüne gelen *Subhash Kumar/ Bihar ve diğerleri* davasında⁶⁵⁴ başvuru, endüstriyel faaliyet yürüten bir fabrikadan çevreye yayılan çamur sebebiyle içme suyunun ve sulama için kullanılacak suyun kirletilmesi sebebiyle yaşam hakkının ihlal edildiğini iddia etmiştir. Hindistan Yüksek Mahkemesi, 1991 yılında verdiği kararda, yaşam hakkının kirlilikten arındırılmış su ve havadan yararlanma hakkını içerecek şekilde yorumlamıştır. Hindistan'da yaşayan insanların büyük çoğunluğunun yoksullukla mücadele ettiği ve okuma yazma bilmediği göz önüne alındığında, bu gibi kişilerin haklarını savunmak üzere kamu yararına dava açılabilmesine imkân tanınmaktadır. Buna göre, çevre ile

⁶⁵¹ SPIJKERS, s.309.

⁶⁵² MAY/DALY, s.124; Brian SANG, "Tending Towards Greater Eco-Protection in Kenya: Public Interest Environmental Litigation and Its Prospects Within the New Constitutional Order" **Journal of African Law**, Vol:57, No:1, 2013, s.32.

⁶⁵³ Shyami PUVIMANASINGHE, "The Role of Public Interest Litigation in Realizing Environmental Justice in South Asia: Selected Cases as Guidance in Implementing Agenda 2030", In (Eds: S. Atapattu, C. Gonzalez, & S. Seck), **The Cambridge Handbook of Environmental Justice and Sustainable Development**, Cambridge: Cambridge University, 2021, s.137; SANG, s.31; Stellina JOLLY/Zen MAKUSH, "Procedural and Substantive Innovations Propounded by The Indian Judiciary in Balancing Protection of Environment and Development: A Legal Analysis", **Courts and The Environment**, (Eds: Christina Voigt and Zen Makush), Cheshire: Edward Elgar Publishing, 2018, s.151.

⁶⁵⁴ Supreme Court of India, *Subhash Kumar/ Bihar ve diğerleri*, AIR 1991 SC 420 (1991).

ilgili meselelerde hakkı etkilenen bir kişiyi savunmak suretiyle ilgili bir kişi onları temsil ederek ya da herhangi bir kişinin ilgili bir vatandaş olarak kamu yararına dava açması mümkündür. Kamu yararı davalarında dava ehliyeti mahkeme önüne gelen somut olaya göre değişebilmektedir. Böylece, mağdur bir kişi olma gereksiniminden, yalnızca hakiki ve yeterli bir endişeye (*genuine and sufficient concern*) sahip bir kişi olma gerekliliğine kadar esnetilmiştir⁶⁵⁵.

Asghar Leghari/ Pakistan davasında, başvuru Pakistan'ın iklim değişikliğine dair ulusal planını hayata geçirmek ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini önleme hususunda hareketsiz kalması sebebiyle insan onurunu zedelediğini ve yaşam hakkını ihlal ettiğini iddia etmiştir. *Asghar Leghari* başvurusu, iç hukukta yoksullar ve savunmasız gruplar açısından temel hakların korunmasının sağlanması adına genel dava ehliyeti kurallarına istisna olarak açılan kamu yararı davası şeklinde yapılmıştır⁶⁵⁶. *Lahore Yüksek Mahkemesi (Lahore High Court)* iklim değişikliğinin Pakistan'da sel baskınlarına ve kuraklıklara sebebiyet verdiğini, su ve gıda güvenliğini tehdit ettiğini belirtmiştir. Anayasal olarak yargıya başvuramayan toplumun tüm üyelerinin savunmasız kesimlerinin temel haklarının korunması gerektiğini vurgulamıştır⁶⁵⁷. Yüksek Mahkemeye göre, yaşam hakkı, insan onurunu ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını içinde barındırmaktadır. Temel hak ve özgürlüklerin demokrasi, eşitlik, sosyal, ekonomik ve politik adalet gibi anayasal ilkelerle birlikte yorumlandığında kapsam ve taahhütleri içinde sürdürülebilir kalkınma, uluslararası çevre ilkeleri, ihtiyat ilkesi, çevresel etki değerlendirmesi, nesiller arası eşitlik ve kamu güveni doktrininin yer alacağı ifade edilmiştir⁶⁵⁸. Anılan gerekçeyle Pakistan'ın iklim değişikliğine dair ulusal planın çerçevesini uygulamada gecikmesinin ve hareketsiz kalmasının vatandaşların temel haklarını ihlal ettiğine karar vermiştir⁶⁵⁹.

⁶⁵⁵ PUVIMANASINGHE, s.142, 143.

⁶⁵⁶ Jacqueline PEEL / Hari M. OSOFSKY, "A Rights Turn in Climate Change Litigation?", **Transnational Environmental Law**, Vol:7, No:1, 2018, s.52.

⁶⁵⁷ PUVIMANASINGHE, s.144.

⁶⁵⁸ The Lahore High Court, *Asghar Leghari/Pakistan*, Case No:25501/15, K.T.04.09.2015, parag.7, https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2015/20150404_2015-W.P.-No.-25501201_decision.pdf, (Erişim Tarihi:11.11.2024); PEEL/OSOFSKY, s.53.

⁶⁵⁹ The Lahore High Court, *Asghar Leghari/Pakistan*, Case No:25501/15, K.T.04.09.2015, parag.8; PEEL/OSOFSKY, s.53; Ayrıca Lahore Yüksek Mahkemesi, her bir bakanlığa iklim değişikliği odak kişisi (*a climate change focal person*) atamalarını ve belirli bir tarihe kadar bir iklim değişikliğine dair aksiyonların listesini sunmalarını emretti; ve hükümetin ilerlemesini izlemek için kilit bakanlıklar,

Sri Lanka’da da çevresel meselelerde kamu yararı davaları ile ve herkese dava açma ehliyeti tanıyan yargısal modeller mevcuttur. Sri Lanka Yüksek Mahkemesi (*Supreme Court*) önüne gelen *Gunaratne/Homagama Pradeshiya Sabha and Others* davasında⁶⁶⁰, haklarının ihlal edildiğinden bahisle gürültü kirliliği ve talaş tozu gibi çevreye ve insanlara zarar veren havayı kirletici maddeleri yayan kereste fabrikasına verilen faaliyet izninin iptal edilmesi talepleri üzerine Yüksek Mahkeme kararında, yerel kamusal makamların fabrikanın faaliyet gösterdiği yerde yaşayanları bilgilendirmeleri ve var ise itirazlarını dinlemeleri; çevre koruma izninin verilip verilmeyeceğine dair karar alınırken halkın görüşlerini dinlemeleri gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca kamu makamlarının kararlarını gerekçelendirerek halkın bu gerekçeler hakkında bilgi edinmesini de sağlamaları gerektiğini belirtilmiştir⁶⁶¹.

Kenya’da da kamu yararı davaları önce çevresel meselelerin önüne geldiği mahkemelerin geliştirdiği içtihatla bir nevi yargısal aktivizmle uygulanagelmış; ardından 1999 tarihli Çevre Yönetimi ve Koordinasyonu Kanunu (*Environmental Management and Co-ordination Act*) ile açık hukuki korumaya kavuşturulmuştur⁶⁶². Anılan kanunun 3. maddesinin 1. fıkrasında herkesin temiz ve sağlıklı bir çevreye sahip olma hakkının bulunduğu düzenlenmiş; 3. maddesinin 3. fıkrasında ise herhangi bir kişinin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına halel geldiği iddiasıyla kendisi, bir grup ya da sınıf adına veya kamu yararı için Çevre ve Arazi Mahkemesine (*Environment and Land Court*) başvurabileceği; 4. fıkrasında da anılan şekilde mahkemeye başvuran kişinin davalının eylem veya ihmalinin kendisini bireysel olarak zarara uğrattığını veya uğratacağını gösteremese dahi, yargılama sürecinin kötüye kullanılmasını teşkil etmiyorsa veya dayanaktan yoksun (*frivolous*⁶⁶³) ve karşı tarafa zarar vermeyi

---

STK’lar ve teknik uzmanların temsilcilerinden oluşan bir İklim Değişikliği Komisyonu oluşturulmasına karar vermiştir.

⁶⁶⁰ Supreme Court of Sri Lanka, *Gunaratne/Homagama Pradeshiya Sabha and Others*, SLR – 11, vol. 2 of 1998 [1998] LKSC 35; (1998) 2 Sri LR 11 (3 April 1998).

⁶⁶¹ PUVIMANASINGHE, s.145.

⁶⁶² SANG, s.41, 42.

⁶⁶³ İngilizce *frivolous* kelimesinin hukuk bilim dalına ait anlamı sözlükte şu şekilde tanımlanmaktadır: ciddi olmayan bir iddia, gerçeğe veya geçerli nedenlere dayanmıyor veya hiç de önemli olmayan bir şeyle ilgiliyse, bu nedenle başarılı olma ihtimali düşük veya mahkemeye taşınmaya değmez. (CAMBRIDGE DICTIONARY, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/frivolous>, (Erişim Tarihi:11.11.2024).)

amaçlayan (*vexatious*⁶⁶⁴) olmadığı sürece dava açma ehliyetine sahip olacağı hüküm altına alınmıştır⁶⁶⁵. Anılan madde kamu yararı davasının yasal dayanağı olup herkese dava açma yetkisinin açıkça tanındığı görülmektedir. Yalnızca, herkese dava açma yetkisi tanınırken yargılamanın kötüye kullanılmasını teşkil edecek nitelikte veya açıkça dayanaktan yoksun olup salt davalıya zarar verme amacını taşıyan başvuruların önlenmesi için bir istisnai koşul düzenlenmiştir.

Bilahare, 2010 tarihinde yürürlüğe giren Kenya Anayasasının 22. maddesinin 1. fıkrasında mahkemeye başvuru hakkı düzenlenmiş; ardından gelen 2. fıkrada ise;

“Birinci fıkra uyarınca başlatılacak davalar, kendi menfaatleri doğrultusunda hareket eden bir kişinin yanı sıra, aşağıdakiler tarafından başlatılabilir:

- a) kendi adına hareket edemeyen başka bir kişi adına hareket eden bir kişi;*
- b) bir grup veya sınıfın üyesi olarak veya menfaatleri doğrultusunda hareket eden bir kişi;*
- c) kamu yararına hareket eden bir kişi; veya*
- d) üyelerinden bir veya daha fazlasının menfaatleri doğrultusunda hareket eden bir dernek.”* düzenlenmiştir.

Anılan hüküm ile kamu yararı davaları anayasal bir statüye de kavuşturulmuştur.

Kenya Anayasasına benzer bir düzenleme Uganda Anayasasında da mevcuttur. Uganda Anayasasının hak ve özgürlüklerin mahkemeler tarafından uygulanması başlıklı 50. maddesinin 1. ve 2. fıkraları şöyledir:

“(1) Bu Anayasa kapsamında garanti altına alınan temel veya diğer bir hak veya özgürlüğün ihlal edildiğini veya tehdit edildiğini iddia eden herhangi bir kişi, tazminat da içerebilen bir düzeltme için yetkili bir mahkemeye başvurma hakkına sahiptir. (2) Herhangi bir kişi veya kuruluş, başka bir kişinin veya grubun insan haklarının ihlaline karşı dava açabilir.”

⁶⁶⁴ İngilizce *vexatious* kelimesinin hukuk bilim dalına ait anlamı sözlükte şu şekilde tanımlanmaktadır: hukukta başarılı olma şansı az olan, ancak birini rahatsız etmeyi veya ona sorun çıkarmayı amaçlayan. (CAMBRIDGE DICTIONARY, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/vexatious>, (Erişim Tarihi:11.11.2024).)

⁶⁶⁵ The Republic of Kenya, Environmental Management and Coordination Act, Section 3/3 ve 4; SANG, s.43.

Anılan hüküm Uganda’da kamu yararına davaların dayanağı olarak kabul edilmektedir. Uganda’da *Kampala Yüksek Mahkemesi (High Court of Uganda at Kampala)* önüne gelen *Advocates Coalition for Development and Environment/Attorney General* davasında, Uganda devletinin orman rezervi olarak kabul edilen bir yerde bir şirkete şeker kamışı yetiştirmek üzere verdiği lisans üzerine ormanın tahribatı ve şirkete verilen lisans hakkında muvazaalı hükümet işlemleri yapılması üzerine davacılar tarafından başvuru yapılmıştır. Anılan başvuruda, Uganda vatandaşlarının temiz ve sağlıklı bir çevreye sahip olma haklarının yanı sıra ülkenin doğal kaynaklarının korunması hakkının ihlal edildiğinden bahisle şirkete verilen lisansın iptalini talep ettikleri bir kamu yararı davası açmışlardır. *Kampala Yüksek Mahkemesi* verdiği kararda, davalıların eylem veya ihmallerinden davacıların bir zarar gördüğünü belirtmese bile dava açabileceklerini; Uganda Anayasasının 50. maddesinin davacılara bu hakkı tanıdığını ifade etmiştir⁶⁶⁶. Orman rezervinin bir şirkete devredilmesinin ancak çevresel etki değerlendirmesi yapılarak ve yerli topluluklarla istişare edilerek mümkün olabileceğini not etmiştir⁶⁶⁷. Ayrıca Yüksek Mahkeme, halkın belirli toprakları ve suları kullanma hakkını düzenleyen ve özel mülkiyet sahiplerinin toprak üzerindeki menfaatlerinin kamunun toprakları kullanma ve topraklardan yararlanma hakkına tabi olması gerektiği anlamına gelen kamusal emanet doktrininin ihlal edildiğine karar vermiştir. Uyuşmazlığa konu edilen orman rezervi, Uganda devletinin Uganda halkı adına emaneten tuttuğu bir çevresel unsur olup halkın bu toprakları ve suları kullanma hakkının baki olduğu şeklinde açıklamalarda bulunmuştur⁶⁶⁸. Neticede Yüksek Mahkeme, şirkete çevresel etki değerlendirmesi yapılmaksızın lisans verilmesinin lisansın iptalini gerektirdiğine karar vermiştir.

Kamu yararına davalar, çevre konusunda endişe duyan herkesi kapsayacak şekilde dava açma ehliyetini herkese dava açma yetkisi tanıyacak ölçüde genişletmektedir. Kamu yararına davaları gören yargısal modeller ise devletlere çevre

⁶⁶⁶ Anılan kararda, Uganda’da çevresel meselelerde açılan kamu yararı davalarına örnekler sayılmıştır. Bunlar; Greenwatch/Attorney General and Another Miscellaneous Cause No:140/2002; Environmental Action Network Ltd/The Attorney General and NEMA Miscellaneous Cause No:39J2001 ve British American Tobacco Ltd/The Environmental Action Network; High Court Civil Application No:27/2003 davalarıdır.

⁶⁶⁷ Republic of Uganda, High Court of Uganda at Kampala, Miscellaneous Cause No:100/2004,

⁶⁶⁸ Republic of Uganda, High Court of Uganda at Kampala, Miscellaneous Cause No:100/2004,

ve doğal kaynaklar konusunda kamusal emanet (*public trust*) yükümlülüğü getirerek tehlikeli endüstriyel faaliyetlerden kaynaklanan çevre kirlilikleri için sorumluluk hükümlerinin uygulanmasıyla kirleten öder ve ihtiyat ilkelerini de içerecek şekilde uluslararası çevre hukuku ilkelerini uygulamaktadırlar⁶⁶⁹. Kamusal emanet doktrini (*public trust doctrine*) doğal kaynaklar, kıyıları, ormanlar gibi niteliği gereği tek bir kişinin mülkiyetinde bulunmayan ortak varlıkların kamu adına muhafaza etmek üzere devletin uhdesinde bulundurulmasını ifade etmektedir⁶⁷⁰. Kamusal emanet doktrini uyarınca, anılan varlıkların zarar görmesi halinde, herkes kamu yararı adına bu zararın önlenmesini isteyebilir. Kamu yararı davaları, ABD hukukunda ortaya çıkan ve uygulanan kamusal emanet doktrininin bir görünümüdür.

Bireysel menfaat koşulunun gözetilmediği, herkese dava açma hakkı veren yargısal modeller doğanın haklarının hukuk düzeninde tanındığı ülkelerde doğanın haklarının korunması adına açılan davaları gören yargısal modeller kapsamında da karşımıza çıkmaktadır. Ekvador Anayasasının 71. maddesinin 2. fıkrasında, “*Bütün kişiler, topluluklar, halklar ve milletler, kamu makamlarını doğanın haklarını uygulamaya koymaya çağırabilir. Bu hakları uygulamak ve yorumlamak için, Anayasa’da belirtilen ilkeler uygun şekilde gözetilecektir.*” hükmü yer almaktadır. Bu anayasal hükme göre, doğanın haklarını savunmak üzere herkes yargısal makamlara başvurabilmektedir. Ekvador’da anayasal doğa haklarının korunması için açılan davalar Ekvador Anayasa Mahkemesi (*Constitutional Court of Ecuador*) önüne gelmektedir. Doğanın haklarını savunan davalar kolektif menfaatin temsil edildiği *acción pública* yani *actio popularis* nitelikli davalardır. 2021 yılında üç çevre STK’sı tarafından Ekvador Anayasa Mahkemesinde açılan Ekvador Doğa ve Çevreyi Savunma Kuruluşları Koordinatörü ve diğerleri/Cumhurbaşkanı ve diğerleri (*Coordinadora Ecuatoriana de Organizaciones para la Defensa de la Naturaleza y Ambiente et. al. /Presidente de la Republica et. al.*) davasında mangrov ekosisteminin Çevre Kanunu (*Código Orgánico del Ambiente*) kapsamında lisans verilen faaliyetlerin (örneğin, karides çiftçiliği) anayasaya aykırılığı incelenmiştir. Ekvador Anayasa Mahkemesi, mangrov ekosisteminin doğa haklarının, üretim ve altyapı

⁶⁶⁹ PUVIMANASINGHE, s.148.

⁶⁷⁰ TURGUT, s.97.

faaliyetlerinin, ekosistemlerdeki monokültürel üretim uygulamasının⁶⁷¹, ÖÖBR hakkının ve halk katılımının anayasal korumalarını incelenmiştir. Kararda, mangrov ekosisteminin bir bütün olarak hak öznesi olduğuna; Çevre Kanunu'nun bazı maddelerinin Ekvador Anayasasına aykırılık teşkil ettiğine karar verilmiştir⁶⁷². Uyuşmazlığa konu edilen hukuki düzenlemelerde yerli toplulukların ÖÖBR hakkı ile çevresel halk katılımı kavramlarının karıştırıldığını ifade etmiştir. Yerli toplulukların ÖÖBR hakkının yerli halkların etkilendiği çevresel meselelerde onlara önceden, özgür ve bilgilendirilmiş bir şekilde danışılmasını ifade ettiğini; ancak çevresel halk katılımının sadece bilgilendirme yükümlülüğünden ibaret olmadığını aynı zamanda karar alma sürecinde kişi veya kişi topluluklarının görüşlerine danışma ve onları yansıtma yükümlülüğü olduğunu vurgulamıştır⁶⁷³. Böylece, mangrov ekosisteminin

⁶⁷¹ Monokültürel üretim uygulamaları, belirli bir yerde sadece tek bir ürün yetiştirmeye ilişkin uygulamalar anlamına gelmektedir. (CAMBRIDGE DICTIONARY, https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/monoculture#google_vignette, (Erişim Tarihi: 11.11.2024).

⁶⁷² Craig M. KAUFFMAN/Pamela L. MARTIN, "How Ecuador's Courts Are Giving Form and Force to Rights of Nature Norms", **Transnational Environmental Law**, Vol:12, No:2, 2023, s.388; TĂNĂSESCU/MACPHERSON/ JEFFERSON/TORRES VENTURA, s.5; KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.446.

⁶⁷³KAUFFMAN/MARTIN, "How Ecuador's Courts", s.388; TĂNĂSESCU/MACPHERSON/ JEFFERSON/TORRES VENTURA, s.5.; Corte Constitucional del Ecuador, Caso No. 22-18-IN, Sentencia No. 22-18-IN/21, 08.09.2021, parag.115; Ekvador Anayasa Mahkemesinin verdiği karar İspanyolca olup, kararın çevresel halk katılımına ilişkin kısmı, İspanyolca dilinden İngilizce diline çeviriden yararlanılmak suretiyle aktarılmıştır. Ekvador Anayasa Mahkemesi kararının 109. paragrafında, Çevre Kanunu'nun halk katılımını düzenleyen 184. maddesi yer almaktadır. Buna göre, "İlgili Çevre Kurumu, projelerin, çalışmalar veya faaliyetlerin olası uygulamaları, beklenen olası sosyo-çevresel etkileri ve alınacak tedbirlerin uygunluğu konusunda doğrudan etkilenebilecek halkı bilgilendirmelidir. Halkın katılımının amacı, teknik ve ekonomik açıdan uygun olmaları şartıyla, onların görüş ve gözlemlerini toplamak ve bunları çevre çalışmalarına (environmental studies) dâhil etmektir. Yukarıda belirtilen danışma sürecinin ilgili halkın çoğunluğunun muhalefetiyle sonuçlanması durumunda, projenin yürütülüp yürütülmeyeceği kararı yetkili çevre kurumunun usulüne uygun gerekçeli kararı ile alınacaktır. Toplumsal katılım mekanizmalarında çevresel kolaylaştırıcılar bulunacak, bunlar değerlendirilecek, yeterlilikleri belirlenecek ve Çevre Bilgi Sistemine kaydedilecektir." Davacılar, dava kapsamında anılan maddede ifade edilenin ön danışma veya ÖÖBR hakkı olduğunu; ÖÖBR ile çevresel katılımın bir tutulamayacağı iddiasında bulunmuşlardır. Ekvador Anayasa Mahkemesi, anılan kanun maddesinde ön danışma veya çevresel halk katılımından açıkça bahsedilmediği; özel olarak anılan kanun maddesinin ön danışma ve çevresel halk katılımı haklarının da dâhil olduğu idari kararlara halkın katılımına atıfta bulunduğunu belirtmiştir. (parag.114) Davalıların anılan kanun maddesinin çevresel katılıma ilişkin olduğuna yönelik iddialarının maddenin kapsamını açıklığa kavuşturmak için yeterli olmadığı ve yanlış anlaşılmalara yol açabileceğini not etmiştir. (parag.115) Ekvador Anayasa Mahkemesi, Ekvador Anayasasının 57. maddesinin 7. fıkrasında ÖÖBR hakkının ve 398. maddesinde de çevresel katılım hakkının düzenlendiğini; ÖÖBR hakkı ve çevresel katılım hakkı açısından ayrı ayrı yapılan analiz ile Ekvador Anayasa Mahkemesi, anılan kanunun 184. maddesinde ön danışmaya atıfta bulunmadığı ve madde kapsamının önceden danışmada bulunulmasını içermediğini ve bunun yerine geçmemesi gerektiğini ifade etmiştir. (parag.126) Çevre Kanununa ilişkin yönetmeliğin 462. maddesinde ise ön danışma veya ÖÖBR hakkını düzenlediğini ve bu maddenin anayasaya aykırı olduğuna karar vermiştir. Ekvador Anayasa Mahkemesinin çevresel halk katılımına dair yaptığı incelemede bir kez daha yerli halklarla önceden istişarede bulunma ve çevresel istişarede

haklarını savunmak üzere çevre STK'ları tarafından açılan bu dava neticesinde mangrov ekosistemi bir hak öznesi olarak tanınmıştır. Dolayısıyla bu davanın davacıları olan STK'ların doğanın temsilcileri sıfatıyla hareket ederek çevresel katılımı sağladıkları açıktır.

Yine, Ekvador Anayasa Mahkemesinin doğanın haklarına ilişkin bir diğer kararı, And dağlarında bulunan ve tropikal dağlık bulut ormanı niteliğindeki *Los Cedros* ormanında bir şirket tarafından yürütülecek madencilik faaliyetleri hakkındaki izinlere ilişkindir. *Los Cedros* ormanı bölgesinde bulunan yerel yönetim yetkilileri⁶⁷⁴, doğanın ve orada yaşayan toplulukların bilgilendirilme ve kendilerine danışılma haklarının olduğundan bahisle madencilik izinlerinin iptal edilmesini talep etmişlerdir. Anılan uyuşmazlıkta Ekvador Anayasa Mahkemesi, verilen madencilik izinlerinin Ekvador Anayasasında yer alan doğanın haklarını; su hakkı ile sağlıklı bir çevre hakkını ve yerli toplulukların ÖÖBR'sini ihlal ettiğine karar vermiştir⁶⁷⁵. Ekvador Anayasa Mahkemesi, çevresel meselelerde halk katılımını başlı başına bir hak olmasının yanı sıra diğer anayasal hakların bir garantisi, çevresel bir ilke ve anayasal çerçevenin geliştirilmesini gerçekleştirecek bir amaç olarak nitelendirmektedir⁶⁷⁶. Çevresel katılım hakkının niteliğini ve içeriğini izah etmesi açısından da *Los Cedros*

---

bulunma konusundaki anayasal hakların farklı olduğunu ve bu iki hakkı karıştırmanın hata olduğunu vurgulamıştır. (parag.130) ÖÖBR hakkının sahipleri komünler, topluluklar, yerli halklar ve milliyetler iken; çevresel katılım hakkı, çevreyi etkileyebilecek herhangi bir devlet kararından veya yetkisinden etkilenebilecek genel olarak herkeştir. Ekvador Anayasasının 57. maddesinde yer alan ÖÖBR'den farklı olarak, anayasanın 398. maddesi, çevreyle ilgili istişarede bulunmayı, kimliğine veya etnik yapısına bakılmaksızın herkesin hakkı olarak kabul etmektedir. Anılan hakların konusuna ilişkin ise Mahkeme şöyle bir ayırım yapmıştır: ÖÖBR çevresel veya kültürel etkilere neden olan faaliyetlere veya hakların kullanılmasını etkileyen herhangi konuya; çevresel halk katılımı ise yalnızca çevresel konulara ilişkindir (parag.132). Yine, Mahkeme içeriksel olarak da ÖÖBR hakkının kaynağının yerli halkların hakları, kendi kaderini tayin hakkının tezahürü olduğunu; çevresel katılım hakkının ise Ekvador Anayasasının 335. maddesi ("Devlet, çevresel etki yaratan tüm faaliyetlerin planlanması, uygulanması ve izlenmesinde etkilenen kişilerin, toplulukların, halkların ve ulusların aktif ve kalıcı katılımını garanti eder." hükmü) ve çevre ile ilgili uluslararası standartlar özellikle Rio Deklarasyonu ve Escazú Sözleşmesi olduğunu belirtmiştir. (parag.133)

⁶⁷⁴ Cevallos Moreno Jomar Jose Efren ve Almeida Herrera Jhesica Liseth (Eski Belediye Başkanı ve Santa Ana de *Cotacachi* Özerk Merkezi Olmayan Belediye Hükümeti Mütevelli Heyeti Üyesi) *Los Cedros* davasının davacılarıdır.

⁶⁷⁵ Gustavo PRIETO, "The Los Cedros Forest has Rights The Ecuadorian Constitutional Court Affirms the Rights of Nature", (*Verfassungsblog*) 10 December 2021, <https://verfassungsblog.de/the-los-cedros-forest-has-rights/>, (Erişim Tarihi:01.10.2024); United States by the New York University More Than Human Life Project and the Earth Rights Research and Action Program at NYU Law, **The Impact of The Rights of Nature Assessing The Implementation of The Los Cedros Ruling in Ecuador**, <https://mothrighs.org/wp-content/uploads/2024/07/Final-The-Impact-of-the-Rights-of-Nature-01.pdf>, (Erişim Tarihi:10.10.2024), s.11; KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.448.

⁶⁷⁶ Ecuador Constitutional Court, *Los Cedros* Decision, CASE No. 1149-19-JP/20, parag.261.

kararı önemlidir. Kararda, çevresel halk katılımının demokratik bir müzakereyi, farklı bakış açılarını ihtiva eden aktif bir katılım olması; ara sıra yapılan toplantılarla tüketilmeyen, karar alma sürecinin erken aşamasından beri bulunan kalıcı bir katılım olarak tanımlanmıştır⁶⁷⁷. Böylece, bir yerdeki yerel yönetim yetkililerinin yargıya erişimi neticesinde o yerde yaşayan yerli toplulukların çevresel katılım hakkının korunması sağlanmıştır.

Son olarak çevresel meselelerde gelecek nesillerin hakları söz konusu olduğunda bazen yargı makamları dava ehliyeti kurallarını esnetebilmektedirler. Bu duruma Filipinler Yüksek Mahkemesinin (*Supreme Court of Philippines*) çocuklar ve gelecek nesillerle ilgili vermiş olduğu meşhur *Minors Oposa/ Secretary of the Department of Environment and Natural Resources* ⁶⁷⁸ davası ve kararı örnek gösterilebilir. *Minor Oposa/ Secretary of the Department of Environment and Natural Resources* davasında Filipinler Çevre ve Doğal Kaynaklar Bakanlığının çeşitli şirketlerle kereste lisans anlaşmaları imzaladığı; ticari ağaç kesimi yapılarak ormansızlaşmaya sebebiyet verildiği; davalı bakanlığın davacı çocukların ve gelecek nesillerin lehine muhafaza ettiği doğal mülkiyet kaynaklarının kötüye kullanılmasından bahisle yerel mahkemelerde yapılan yargılamalar neticesinde dava konusu Filipinler Yüksek Mahkemesi önüne taşınmıştır. Filipinler Yüksek Mahkemesi, davacıların hem şimdiki hem de gelecek nesilleri temsil etmesi hususunu değerlendirmiştir. *Minors Oposa/ Secretary of the Department of Environment and Natural Resources* davası, 1987 Filipinler Anayasasının 2. maddesinde yer alan dengeli ve sağlıklı ekoloji hakkına dayanılarak açılan ilk davadır. Anılan davada, Yüksek Mahkeme, nesiller arası etkileri olan ve aşkın bir öneme (*transcendental importance*) sahip bir konu olarak nitelendirmiş ve böylelikle gelecek nesillerin dava açma ehliyetini kabul etmiştir⁶⁷⁹. Yüksek Mahkeme, “Onların, kendileri, kendi nesillerinden diğerleri ve sonraki nesiller için toplu dava açabileceklerine karar vermekte hiçbir zorluk görmüyoruz. Sonraki nesiller adına dava açma kişilikleri,

⁶⁷⁷ Ecuador Constitutional Court, *Los Cedros* Decision, CASE No. 1149-19-JP/20, parag.262-265.

⁶⁷⁸ The Supreme Court of Philippines, *Minors Oposa/Secretary of the Department of Environment and Natural Resources* 33 I.L.M. 173 (1994).

⁶⁷⁹ Elizabeth BARRETT RISTROPH, “The Role of Philippine Courts in Establishing Environmental Rule of Law”, *Environmental Law Reporter*, Vol:42, No:2, 2012, s.13; MAY/DALY, s.127; KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.441.

dengeli ve sağlıklı bir ekonomi hakkı söz konusu olduğunda, yalnızca nesiller arası sorumluluk kavramına dayanabilir. Aşağıda açıklandığı gibi böyle bir hak, “doğanın ritmini ve uyumunu” dikkate alır. Doğa, yaratılmış dünyayı bütünüyle ifade eder⁶⁸⁰.” demek suretiyle gelecek nesillerin dava açma ehliyetinin olduğuna karar vermiştir.

Filipinler Yüksek Mahkemesinin önüne gelen çevreye dair bir başka uyuşmazlıkta⁶⁸¹ dava açma ehliyeti, mahkemenin takdir yetkisinin kullanılması ve gündeme getirilen konunun önemi göz önünde bulundurularak bir kenara bırakılabilecek bir usuli teknik ayrıntı olarak nitelendirmiştir⁶⁸². 2010 yılında Filipinler Yüksek Mahkemesi tarafından kabul edilen Çevre Davaları Usul Kurallarının (*Rules of Procedure for Environmental Cases*) 2. maddesinin 5. kısmında, vatandaş davaları (*citizen suits*) düzenlenmiştir. Buna göre, “*Küçükler ve henüz doğmamış nesiller de dâhil olmak üzere başkalarını temsil eden herhangi bir Filipinli vatandaş, çevre kanunları kapsamındaki hak veya yükümlülükleri uygulamak için dava açabilir. Bir vatandaş davası açıldığında, mahkeme, davanın nedeninin ve talep edilen tazminatların kısa bir açıklamasını içeren bir emir yayınlayacak ve tüm ilgili tarafların, bildirimden itibaren on beş (15) gün içinde davaya müdahale etmek için menfaatlerini göstermelerini isteyecektir.*” hükmü yer almaktadır⁶⁸³. Böylece, Filipinler Yüksek Mahkemesinin dava açma ehliyetine ilişkin uyguladığı hususlar Çevre Davaları Usul Kuralları ile somutlaşmıştır. Yüksek Mahkemenin takdir yetkisi kullanarak çevre ile ilgili aşkın öneme sahip konularda ehliyet kuralını doğmamış gelecek nesillere yönelik esnetmesi ve vatandaş davası usulünün uygulanması, Filipinler Yüksek Mahkemesinin herkese dava açma yetkisi veren bir yargısal model olduğunu göstermektedir.

⁶⁸⁰ The Supreme Court of Philippines, *Minors Oposa/Secretary of the Department of Environment and Natural Resources* 33 I.L.M. 173 (1994).

⁶⁸¹ The Supreme Court of Philippines, *Henares/Land Transportation Franchising and Regulatory Board*, GR No 158290, 505 SCRA 104 (23 October 2006).

⁶⁸² Filipinler Yüksek Mahkemesi, kararında dava açma ehliyetine ilişkin bu nitelemesinin devamında “*Bu tekniklik sorununu, özellikle bu davaların derhal çözülmesini gerektiriyorsa, halk için aşkın önem ilkesi uyarınca bir kenara itiyoruz.*” açıklamasını yapmıştır.

⁶⁸³ Republic of The Philippines Supreme Courts, *Rules of Procedure for Environmental Cases*, 29 April 2010, Manila, Philippine, Rule 2, Section 5; International Bar Association, **Model Statute for Proceedings Challenging Government Failure to Act on Climate Change**, An International Bar Association Climate Change Justice and Human Rights Task Force Report, February, 2020, s.16.

Bireysel menfaat koşulunun gözetilmediği, herkese dava açma yetkisi veren yargısal modeller özellikle çevre hakkıyla veya herhangi bir çevresel meseleyle ilgili olarak farklı ülkelerde sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının kolektif niteliğine yapılan vurgu ve çevrenin topluluğa ve insanlığa ait yaygın menfaati barındırdığından hareketle yaygın haklar doktrini veya kamusal emanet doktrini gibi farklı öğretiler dayanak yapılarak ve mahkemeler tarafından takdir yetkisi kullanılarak içtihatlarla ve hukuki düzenlemelerle mevcut hukukta yer edinmişlerdir. Anılan yargısal modeller, çevresel meselelerde her zaman doğrudan ve bireysel menfaatin kolaylıkla belirlenememesi, savunmasız kişilerin veya kişi gruplarının ve yoksul hak sahibi kesimleri açısından da çevresel adaletin tesis edilmesi açısından çevresel halk katılımını teşvik etmektedirler. Herkese dava açma yetkisi veren yargısal modeller, tür olarak genel adli veya idari yargı mahkemeleri, çevre ihtisas mahkemeleri, yüksek mahkemeler veya anayasa mahkemeleri şeklinde olabilmektedir. Bahsedilen yargısal modellerin önüne *amparo* gibi hak ihlali iddialarını inceleyen veya ilgili ülke hukukuna göre genel düzenleyici işlemlerin iptali taleplerini de ele alabilen hukuki koruma başvuruları gelebileceği gibi kamu yararına davalar da söz konusu olabilmektedir. Hangi mahkeme tipi veya dava türü olursa olsun herkese dava açma yetkisi veren yargısal modellerin tümü çevresel halk katılımını ve çevresel adaleti tesis etmeye katkıda bulunmaktadır. Dünyada çevrenin korunması ve çevresel hakların gerçekleştirilmesi özellikle güncel ve küresel bir mesele olan iklim değişikliği özelinde de hakların korunabilmesi ve çevreyi kirleten veya bozan işlem, eylem veya ihmallerin giderilmesi için geleneksel dava açma ehliyeti kurallarının esnetilerek yabancı öğretilerde “*open standing*” kuralları olarak da ifade edilen ancak bizim çalışmamızda herkese dava açma yetkisini tanıyan usul kuralları olarak açıkladığımız kuralların yaygınlaşmasının çevresel katılım hakkının yargıya erişim ayağını güçlendireceği fikrindeyiz.

B. Uluslararası ve Bölgesel Düzeyde Yargı Mekanizmaları Modelleri

Uluslararası yargı mekanizmaları, devlet egemenliğine bağlılık ile zarar tehlikesi altında olan bir çevresel meseleyle dair ortak kamusal menfaatin korunması

arasında durması açısından önem arz etmektedirler⁶⁸⁴. Uluslararası yargı mekanizmaları bugün özellikle bölgesel ve küresel çaptaki çevresel meselelerde uluslararası toplumun katılımını sağlamada önemli bir aktör olarak rol oynamaktadırlar.

Uluslararası yargı mekanizmalarına başvuran başvuru, başvuru neticesinde verilecek kararlar çevresel bir meselede politik etki yaratmaktadırlar. Bu politik etki, ilgili devletin uluslararası hukuk hedefleriyle daha tutarlı politikaları tercih etmesi yönünde iç hukuk kurallarında veya politikalarında bir değişikliğe gitmesi şeklinde belirebilmektedir⁶⁸⁵. Bağımsız uluslararası yargı mekanizmaları, yarı-yasama işlevi görerek kanunları geliştirebilme gücüne sahiptirler. Ayrıca, devletlerin çevresel bir soruna uygun bir hukuki tepki vermesini tavsiye veya talep edebilirler; var ise etkisiz veya yetersiz devlet uygulamalarına dikkat çekmek suretiyle dolaylı olarak olması gereken norm ihtiyacına işaret edebilirler⁶⁸⁶.

Çevresel meseleler, bir kişiden ziyade, o çevrede yaşayan herkesin ve kamunun menfaatinin ilgilendiren meselelerdir. Uluslararası yargı mekanizmalarının çevresel meselelere dair önüne gelen uyuşmazlıklarda süreci başlatan, genellikle bir veya birden fazla gerçek veya tüzel kişidir. Bu açıdan bakıldığında, uluslararası yargı mekanizmalarına genel anlamda kamunun menfaatinin korumak isteyen bir veya bir grup gerçek veya tüzel kişi ya da kişiler başvurmaktadır. Dolayısıyla, anılan uyuşmazlıkların uluslararası yargı mekanizmalarının önüne gelmesi bu başvuruçuların çevresel meselelerde yargıya erişimlerinin bir tezahürü olup; geniş anlamda halk katılımını ifade eder. Yargısal mekanizmalar, halkın katılımını gerçekleştirebilmesini sağlayan araçlardır. Bu başlık altında çevresel halkın katılımının uluslararası ve bölgesel yargı mekanizmaları modelleri incelenmek istenmektedir. Ancak bunlara geçilmeden önce, öğretide sıklıkla zikredilen uluslararası yargı mekanizması modeli önerisi olarak uluslararası çevre mahkemesi ele alınacaktır.

---

⁶⁸⁴ VOIGT, s.1.

⁶⁸⁵ VOIGT, s.1.

⁶⁸⁶ VOIGT, s.1.

1. Uluslararası Yargı Mekanizması Modeli Önerisi: Uluslararası Çevre Mahkemesi

Uluslararası ve bölgesel yargı mekanizmaları modellerinin incelenmesine geçilmeden önce, henüz var olmayan ancak öğretilde kurulması gerektiği yönünde görüşler olan uluslararası yargı mekanizması modeli olarak Uluslararası Çevre Mahkemesinden (*International Court for The Environment*) bahsetmek gerekir. Öğretilde sıklıkla çevresel meselelere dair uyuşmazlıkların çözümü için uluslararası bir çevre mahkemesi kurulması düşüncesi dile getirilmektedir. Tıpkı Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi (UDHM-*International Tribunal for The Law of The Sea- ITLOS*) veya Uluslararası Adalet Divanı (UAD- *International Court of Justice- ICJ*) gibi uluslararası düzeyde faaliyetlerde bulunacak ve çevre hakkındaki uyuşmazlıkları çözmekle görevli bir çevre mahkemesinin zorunluluğuna dikkat çekilmektedir. Henüz mevcut olmayan ancak kurulmak istenirse yakın gelecekte pekâlâ mevcut olabilecek bir uluslararası yargı mekanizması modeli olarak uluslararası çevre mahkemesi oluşturma önerisi, 1980'li yıllardan beri öğretilde dile getirilmişse de bunun hayata geçirilmesi için gereken siyasal irade desteği şu an için bulunmamaktadır⁶⁸⁷. Uluslararası Çevre Mahkemesi kurulmasını savunan birçok hükümet dışı kuruluş ve girişim bulunmaktadır. Uluslararası Çevre Mahkemesi Vakfı (*International Court of Environment Foundation*), Uluslararası Çevre Mahkemesi Koalisyonu (*International Court for The Environment Coalition*), Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi için hazırlanan 2002 tarihli nihai BM Üniversitesi Sürdürülebilirlik İleri Çalışmalar Enstitüsünün (*United Nations University, Institute for The Advanced Study of Sustainability*) Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Yönetimi Raporu, Vermont Hukuk Fakültesi İklim Mirası Girişimi (*Climate Legacy Initiative of Vermont Law School*) bunlardan bazılarıdır⁶⁸⁸. Ayrıca, Uluslararası Barolar Birliğinin (*International Bar Association*) de uzun vadeli bir hedef olarak uluslararası çevre mahkemesi kurulması gerektiğine dair bir raporu mevcuttur⁶⁸⁹.

⁶⁸⁷ Cathrin ZENGERLINK, **Greening International Jurisprudence: Environmental NGOs before International Courts, Tribunals, and Compliance Committees**, Leiden-Boston: Brill, 2013, s.302, 323.

⁶⁸⁸ ZENGERLINK, s.304-308.

⁶⁸⁹ International Bar Association, Climate Change Justice and Human Rights Task Force Report, Achieving Justice and Human Rights in

Uluslararası Çevre Mahkemesi kurulması önerisinin başlangıç noktası, çevre hukukundan kaynaklanan uyuşmazlıkları çözmekle görevli, devletleri ve hükümet dışı aktörleri çevresel zararlardan sorumlu tutabilmek için kişiler tarafından erişilebilen uzmanlaşmış ve özel yargı yetkisine sahip bir uluslararası mahkemenin yokluğudur. Mevcut çevresel meselelerle ve küresel boyutta çevresel bir sorun olan iklim değişikliği karşısında başvurulabilecek uluslararası mekanizmalar şimdilik Uluslararası Adalet Divanı, Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi ve Daimi Tahkim Divanı (*Permanent Court of Arbitration*) olup; bunlardan Uluslararası Adalet Divanı ile Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi sadece devletler arasındaki uyuşmazlıklarla ilgilenmekte, Daimi Tahkim Divanı ise rıza gösterildiği takdirde özel hukuk gerçek ve tüzel kişilerince kullanılmaktadır. Tahkim prosedürü, kamusal menfaatleri korumak hususunda çoğu zaman başarılı bulunmamaktadır. Bunların ve bölgesel yargı mekanizmalarının dışında, özel hukuk gerçek kişileriyle tüzel kişilerinin başvurabileceği uluslararası bir yargı mekanizması bulunmamaktadır⁶⁹⁰. UAD'a sadece devletlerin başvuru yapabiliyor oluşu; UDHM'ye de çok sınırlı konu ve hallerde gerçek ve tüzel kişilerin başvuru yapabilmesi⁶⁹¹ dışında yalnızca devletlerin başvuru yapabiliyor oluşu bu iki uluslararası mahkemenin çevresel uyuşmazlıklar açısından pek de uygun olmadığını göstermektedir⁶⁹². UDHM'nin daha önce deniz çevresinin korunması yönünde vermiş olduğu ihtiyati tedbir kararları her ne kadar çevrenin korunması açısından dikkate değer olsa da⁶⁹³, UDHM önüne getirilecek uyuşmazlıkların sadece devletlerin başvurusu üzerine yapılabilmesi

an Era of Climate Disruption, 2014, <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=0f8cee12-ee56-4452-bf43-cfcab196cc04>, (Erişim Tarihi:14.09.2024), s.85.

⁶⁹⁰ZENGERLINK, s.310; Anne McMILLAN, "Time for an International Court for the Environment", <https://www.ibanet.org/article/71B817C7-8026-48DE-8744-50D227954E04>, (Erişim Tarihi:14.09.2024).

⁶⁹¹ BMDHS çerçevesinde gerçek veya tüzel kişiler iki halde UDHM'ye başvurabilmektedirler: Bunlardan ilki, BMDHS'nin 292/2. maddesi gereği gerçek veya tüzel kişiler tarafından durdurulan geminin bağlı bulunduğu bayrak devletinin yetki vermesi halinde geminin ve mürettebatının derhal serbest bırakılmasının talep edilmesi; ikincisi ise Deniz Yatağı Uyuşmazlıklar Dairesi'nin (*Seabed Disputes Chamber*) yargı yetkisine dair BMDHS'nin 187. maddesi kapsamına giren uyuşmazlıklar. Ayrıca, BMDHS dışında, devletlerin başkaca uluslararası antlaşmalarla UDHM'nin yargı yetkisini kabul ettikleri hallerde gerçek veya tüzel kişiler UDHM nezdinde taraf sıfatını haiz olabilmektedirler. (Yusuf AKSAR, "Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi, Uygulamaları ve Uluslararası Hukuka Katkıları", *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, No:1, 2018, s.20, dipnot 10.)

⁶⁹² Alfred REST, "Enhanced Implementation of the Biological Diversity Convention by Judicial Control", *Environmental Policy and Law*, Vol:29, Issue:1, 1999, s.38.

⁶⁹³ AKSAR, s.31.

UDHM'nin etki alanını daraltmaktadır. İklim değişikliğinin küresel bir mesele olması ve çevresel zararların sınır aşan özelliği göz önüne alındığında, uluslararası yargı yetkisine sahip bir çevre mahkemesinin gerekliliği daha fazla öne sürülmektedir.

Uluslararası Çevre Mahkemesi Vakfının 1992 yılında düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansında sunduğu Uluslararası Çevre Ajansı ve Uluslararası Çevre Mahkemesi Taslağına (*The ICEF's Draft Statute of the International Environmental Agency and the International Court of the Environment*) göre⁶⁹⁴, Uluslararası Çevre Mahkemesi BM Genel Kurulu tarafından seçilen ve 7 yıllık bir süre için görev yapan on beş bağımsız hâkimden oluşacaktır⁶⁹⁵. Anılan taslağa göre, Uluslararası Çevre Mahkemesinin görevleri şunlardır: uluslararası topluluk adına çevreyi temel bir insan hakkı olarak korumak; devletlerin uluslararası topluluğa karşı sorumluluğunu içeren ve on sekiz aylık bir süre içinde uzlaştırma veya tahkim yoluyla çözülmemiş olan uluslararası çevre anlaşmazlıklarını ve devletler de dâhil olmak üzere özel veya kamu hukuku tüzel kişilerin gerçekleştiren çevresel bozulmalarla ilgili anlaşmazlıkları, büyüklüğü, özellikleri ve türü nedeniyle, bu bozulmanın yeryüzündeki insan çevresini korumak ve kollamak için temel olan çıkarları etkilediği varsayıldığında karara bağlamak; herhangi bir çevre felaketi halinde, acil ve ihtiyati tedbirler almak; BM organları ve uluslararası topluluğun diğer üyelerinin talebiyle, küresel düzeyde çevreyi ilgilendiren sorunlar hakkında danışma görüşleri vermek; talep halinde yargısal niteliğine hâle gelmeksizin tahkim yargılaması yapmak; çevresel risk veya zararların oluşması halinde, kendiliğinden gerekli ve acil görüldüğü takdirde bağımsız teknik ve bilimsel kurum veya kuruluşların yardımıyla inceleme ve denetim yapmak. Gerçek kişiler, hükümet dışı kuruluşlar ve çevrenin korunması amacını güden STK'lar, devletler, Avrupa Birliği (AB) gibi ulus üstü kuruluşlar, BM'ye bağlı uluslararası kuruluşlar ile BM organları Uluslararası Çevre Mahkemesine başvurabilirler. Bireyler veya STK'lar, çevresel bilgiye erişimlerinin, çevresel karar alma süreçlerine katılmalarının veya yargıya erişimlerinin engellenmesi veya uluslararası hukuku ihlal eden herhangi bir tarafın neden olduğu uluslararası öneme sahip ciddi çevresel risk,

⁶⁹⁴International Court of the Environment Foundation, Draft Statute of the International Environmental Agency and the International Court of the Environment, <https://www.icef-court.org/wp-content/uploads/1992/06/Draft-Statute-of-the-International-Environmental-Agency-and-the-International-Court.pdf>, (Erişim Tarihi:14.09.2024).

⁶⁹⁵ ZENGERLINK, s.304.

zarar veya hasar nedeniyle çevreye ilişkin insan hakkının ihlali nedeniyle dava açabilirler⁶⁹⁶.

Benzer şekilde Uluslararası Çevre Mahkemesi Koalisyonu iklimin ve çevrenin bozulmasına sebep olan endüstriyel faaliyetleri sürdüren şirketlerin sorumluluklarından kaçınmalarını önlemek ve onları sorumlu tutmak adına uluslararası çevre mahkemesi kurulması çağrısında bulunmaktadır⁶⁹⁷. Ayrıca, Dünya çapında bir çevre örgütü altında uzmanlaşmış bir Uluslararası Çevre Mahkemesi kurulması fikri de sunulan argümanlardan biridir. Böyle bir mahkemeye, kişiler, özel hukuk tüzel kişileri, devletler başvuruda bulunabilmelidir. Devletler, hükümet dışı kuruluşlar ve BM kuruluşlarının talepleri halinde anılan mahkemeden danışma görüşü isteyebilmeleri mümkün olacaktır. Kurulacak mahkemenin kararlarına uyulmaması halinde oluşturulacak Dünya Çevre Komisyonu tarafından başlatılacak bir uygulama prosedürü vasıtasıyla mahkemenin kararlarına uymayı sağlayıcı mekanizmalar da eklenebilir. Kurulacak Uluslararası Çevre Mahkemesi önündeki uyuşmazlıklar için *amicus curiae* görüşlerinin sunulmasına açık bir prosedür izlenmesi ve mahkemenin kararlarının uygulanmasının desteklenmesi için tazminat veya ceza niteliğindeki yaptırım yetkisi ile donatılması gerekmektedir⁶⁹⁸.

İkili bir yapı öneren bir başka görüş ise tarafların rızasını gerektiren uzmanlaşmış, geçici bir çevresel uyuşmazlık çözüm organı (*tribunal*) ile UAD'a benzer şekilde resmî bir uluslararası çevre mahkemesi (*court*) oluşturulması üzerinedir. Çevresel Uyuşmazlık Çözüm Organı, uzmanlaşmış çevre bilimi ve hukuk konularında uzmanlığa sahip ve sınırlı konu alanında faaliyet gösteren, tarafların rızasına bağlı olarak yürütülecek bir nevi küresel çevre tahkim organı gibi işlev görmektedir⁶⁹⁹. Mahkeme ise, geleneksel ve sözleşme temelli yükümlülüklerden

⁶⁹⁶ International Court of the Environment Foundation, Draft Statute of the International Environmental Agency and the International Court of the Environment, <https://www.icef-court.org/wp-content/uploads/1992/06/Draft-Statute-of-the-International-Environmental-Agency-and-the-International-Court.pdf>, (Erişim Tarihi:14.09.2024), art.10.

⁶⁹⁷ International Court for The Environment Coalition, <https://www.icecoalition.org>, (Erişim Tarihi:14.09.2024).

⁶⁹⁸ ZENGERLINK, s.323, 324.

⁶⁹⁹ Philip RICHES/Stuart A. BRUCE, "Brief 7: Building an International Court for the Environment: A Conceptual Framework", Governance and Sustainability Issue Brief Series, 2013, s.3.

kaynaklanan çevresel uyuşmazlıkları çözmek için asli nitelikte bağımsız bir yargı kurumu olarak tasarlanabilir⁷⁰⁰. Kurulacak bu mahkemenin iş yükünü hafifletmek için, mahkemenin yargı yetkisi, çevre hukukuna dair en ciddi ihlal veya bozulmalar şeklinde sınırlandırılabilir. Kurulacak mahkeme, çevre hukuku standartlarını belirleyici bir rol üstlenebilir; çevresel meselelere dair ulusal veya bölgesel yargı mekanizmalarının önündeki uyuşmazlıklar hakkında danışma görüşü verebilir⁷⁰¹.

Literatürde, kurulacak Uluslararası Çevre Mahkemesinin, çevre korumanın tüm insanlığın ortak menfaati olması ve çevrenin korunmasına hizmet eden hukuk kurallarının bazıları *jus cogens* olarak değerlendirilerek, uyum ve uygulama konusunda herkese karşı öne sürülebilen *erga omnes* bir menfaat yaratması sebebiyle zorunlu yargı yetkisini haiz olması gerektiği ifade edilmektedir⁷⁰². Ayrıca, kurulacak Uluslararası Çevre Mahkemesi, hükümet dışı kuruluşların ve kişilerin doğrudan erişimine ve başvuru yapmasına yahut *amicus curiae* görüşü sunmalarına izin verecek usul kurallarını ihtiva etmelidir⁷⁰³. Merkezi bir uluslararası çevre örgütünün yargı organı olan uluslararası çevre mahkemesi, evrensel bir yargı yetkisi ile donatılmalı ve gerektiğinde ihtiyati tedbir alma yetkisine de sahip olmalıdır⁷⁰⁴. Öğretide, LEHMEN'e göre, kurulacak uluslararası çevre mahkemesi:

- Uluslararası çevre uyuşmazlıklarının çözümü için merkezi bir uluslararası çevre örgütünün yargı organı niteliğinde;
- Hükümet dışı kuruluş ve kişilerin mahkeme önüne gelen uyuşmazlıklarda *amicus curiae* görüşü sunmaları, rapor talep edebilen taraflar olarak veya bağlayıcı karar talep eden taraflar olarak erişim sağlayabilecekleri;
- Geçici veya süreli değil aksine kalıcı nitelikte;
- Üyeleri oluşturulacak merkezi çevre örgütünün üyeleriyle kısmen paylaşılan teknik bölümlerde dağıtılan uzmanlar olan;

⁷⁰⁰ RICHES/BRUCE, s.4.

⁷⁰¹ RICHES/BRUCE, s.5.

⁷⁰² Alessandra LEHMEN, "The Case for the Creation of an International Environmental Court: Non-State Actors and International Environmental Dispute Resolution", **Colorado Natural Resources, Energy & Environmental Law Review**, Vol:26, No:2, 2015, s.203, 204.

⁷⁰³ LEHMEN, s.206, 207.

⁷⁰⁴ LEHMEN, s.212.

- Merkezi çevre örgütü üyesi olan devletlerin hükümetlerinin müdahale edemediği bağımsızlığı haiz;
- Geçici tedbirler alma yetkisini haiz;
- Gerektiğinde hızlandırılmış usul prosedürlerini uygulayabilen;
- Önüne gelen uyuşmazlıkla ilgili olarak teknik uzmanlara veya genel olarak sonuçtan meşru bir menfaati olanlara danışma yetkisi olan;
- Etkili barışçıl uyuşmazlık çözüm mekanizmalarını kapsayıcı özelliklere sahip olmalıdır⁷⁰⁵.

Uluslararası Çevre Mahkemesinin BM sisteminin içinde veya dışında kurulması planlanabilir. Diğer uyuşmazlık çözüm yolları ile kurulacak Uluslararası Çevre Mahkemesi arasındaki ilişki, literatürde bazı yazarlarca cezai konularda Uluslararası Ceza Mahkemesine benzer şekilde Uluslararası Çevre Mahkemesinin de çevresel uyuşmazlıklarla ilgili sadece tamamlayıcı yargı yetkisine sahip olacağı dile getirilmektedir. Buna karşılık öğretide Uluslararası Çevre Mahkemesinin iç hukukun tüketilmediği hallerde bile yargı yetkisi bulunan, uluslararası çevre hukuku alanında görev yapan tüm mahkemelerin üzerinde yer alan bir konumda olması gerektiği de dile getirilmektedir⁷⁰⁶.

Öğretide Uluslararası Çevre Mahkemesi kurulması fikri eleştirilere de uğramaktadır. Bu eleştirilerden bazıları, önerilen uluslararası çevre mahkemesi modellerinin çevresel uyuşmazlıkları konu edinen mevcut uluslararası ve bölgesel yargı mekanizmalarının yargı yetkileri açısından kurumsal karmaşıklık yaratabileceği üzerinedir⁷⁰⁷. Uluslararası Çevre Mahkemesinin bakacağı çevre uyuşmazlıkları çoğu zaman diğer uyuşmazlık türleriyle iç içedir; çevre uyuşmazlığının diğer uyuşmazlık türlerinden hangi ölçütlere göre nasıl ayrılabilceği belirsizdir. Buna göre diğer uyuşmazlık türüyle (örneğin ticari uyuşmazlıklarla) iç içe geçmiş çevre uyuşmazlığını uluslararası çevre mahkemesinin en doğru şekilde ele alacağı argümanına şüpheyle

⁷⁰⁵ LEHMEN, s.217.

⁷⁰⁶ Alfred REST, "Enhanced Implementation of the Biological Diversity Convention by Judicial Control", **Environmental Policy and Law**, Vol:29, Issue:1, 1999, s.39; Tim STEPHENS, **International Courts and Environmental Protection**, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s.59.

⁷⁰⁷ STEPHENS, s.61.

bakılması gerektiği yönünden eleştirilmektedir⁷⁰⁸. Uluslararası çevre mahkemesinin kurulması fikrini eleştirenler, henüz bu anlamda kurulmuş bir mahkemenin olmamasını ve anılan mahkemenin kurulması fikrinin devletler ve uluslararası toplum tarafından desteklenmediğini anılan eleştiriler kapsamında temellendirmektedirler.

Fikrimizce, halkın çevresel katılımını gerçekleştirecek nitelikleri haiz uluslararası bir yargı mekanizması modeli olarak uluslararası çevre mahkemesinin kurulması gerekmektedir. Bu nitelikte kurulacak bir uluslararası çevre mahkemesi evrensel yargı yetkisi ile donatılmalı; iklim değişikliğinin olumsuz etkileri sebebiyle oluşan veya oluşacak çevresel zararlar hakkında doğrudan uluslararası çevre mahkemesine başvurma imkânı tanınmalıdır. Zira, bugün iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden zarar gören kişilerin doğrudan iç hukuk yoluna gitmeksizin başvurabileceği uluslararası bir yargı mekanizması bulunmamaktadır. İklim krizinin ivedi ve geri döndürülemez niteliği, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden kaynaklanan uyuşmazlıkların bir an önce çözülmesini gerektirmektedir. Buna göre, uluslararası çevre mahkemesi çözüm sunabilecek bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletlerin ve uluslararası toplumun tüm çevre uyuşmazlıklarını çözmekle görevli bir uluslararası çevre mahkemesinin kurulması hususunda çekinceleri var ise de kurulacak uluslararası çevre mahkemesinin en azından iklim değişikliği çatısı altında değerlendirilen ve iklim değişikliği ile bağlantılı uyuşmazlıkları çözmekle görevli olduğu hususunda bir uzlaşma sağlanabilir. Neticede iklim değişikliği ve bundan doğan olumsuz etkiler sınır aşan ve küresel nitelik taşıyan; herkesi ve tüm devletleri ilgilendiren tek çevresel meseledir.

Uluslararası Çevre Mahkemesi, ulusal yargı organları tarafından yeterince ele alınamayan ve bölgesel antlaşmalar nezdinde oluşturulan uyum komiteleri haricinde uluslararası bir yaptırım uygulanması hususundaki boşluğu doldurmak üzere kurulmalıdır. Uluslararası Çevre Mahkemesi, bölgesel veya küresel çevresel meselelere ilişkin veya sınır aşan çevresel zararlara sebep olan çevresel sorunları meydana getiren devletler veya hükümet dışı kuruluşların faaliyetlerinden kaynaklanan davaların yanı sıra çevre üzerinde yerel bir olumsuz etkiye sahip olan

---

⁷⁰⁸ STEPHENS, s.60.

ancak ulusal yargı yetkileri içinde etkili bir şekilde ele alınamayan devletlerin veya hükümet dışı kuruluşların faaliyetlerinden kaynaklanan davaların çözülmesinde oldukça faydalı bir rol oynayacaktır. Fikrimizce, küresel bir yargı yetkisine sahip Uluslararası Çevre Mahkemesinin kurulması bugün, bölgesel yargı mekanizmalarının sınır aşan çevresel zararlara dair yargı yetkisinin bulunup bulunmadığı tartışmasına da son verecektir. Zira yapılacak düzenleme ile Uluslararası Çevre Mahkemesinin yetkisi kapsamına alınan sınır aşan çevresel zararlar için bölgesel yargı mekanizmalarına gidilmesinden ziyade doğrudan Uluslararası Çevre Mahkemesine gidilmesi, yargı yetkisine (*jurisdiction*) ilişkin karmaşık sorunları da bertaraf edici nitelikte olacaktır. Bu sebeplerle, devletlerin ve ulus üstü kuruluşların küresel çevre korumayı gerçekleştirmek üzere evleviyetle Uluslararası Çevre Mahkemesinin kurulması yönünde ortak bir irade göstererek adım atması gerektiği düşüncesindeyiz.

2. Bölgesel Düzeyde Mevcut Yargı Mekanizmaları Modelleri

Çalışmamızın ilk kısmında çevresel halk katılımının anayasalardaki ve bölgesel yargı mekanizmalarındaki yeri başlığında ifade edildiği üzere çevresel katılım hakkı, AfİHHŞ'nin 24. maddesinde yer alan halkların tatmin edici bir çevre hakkının usul yönünü oluşturduğu kabul edilse de Afrika kıtasındaki bölgesel insan hakları mahkemesi olan AfİHHM'nin doğrudan çevresel katılım hakkını ele aldığı bir kararı henüz bulunmamaktadır⁷⁰⁹. Dolayısıyla, bu başlık altında AfİHHM'ye yer verilmemiştir.

Bir diğer bölgesel düzeyde yargı mekanizmalarından olan Doğu Afrika Adalet Divanı (*The East African Court of Justice*) Doğu Afrika Topluluğunun Kuruluşuna Dair Anlaşma (*The Treaty for The Establishment of The East Africa*) tarafından kurulan Doğu Afrika Topluluğuna üye devletleri (Kenya, Uganda, Tanzanya, Ruanda ve Burundi) ilgilendiren uyuşmazlıkları çözmekle görevli bir yargı organıdır. Doğu Afrika Adalet Divanı önüne çevre STK'ları tarafından Tanzanya ve Uganda devletleri aleyhine Doğu Afrika'da yapılacak olan petrol boru hattı inşasını durdurmak amaçlı dava açılmıştır. Gıda ve Yeterli Yaşam Hakları Merkezi ve diğerleri/Tanzanya ve

⁷⁰⁹ LUGARD, s.410.

Uganda başvurusunda, davalı devletlerin inşa edilecek petrol boru hattının yapımında gereken çevresel, insan haklarına ve iklime yönelik etki değerlendirmelerinin yapılmadığını iddia etmişlerdir⁷¹⁰. Ancak başvuru neticesinde Doğu Afrika Adalet Divanı, boru hattı inşa edilmesine dair yapılan anlaşmaların tarihlerini dikkate almış; boru hattı inşa edilmesine dair sözleşmelerden birinin 2017 tarihinde yapıldığını belirtmiştir. Başvurucuların ise 2020’de başvuruda bulunduğunu not etmiştir. Doğu Afrika Topluluğunun Kuruluşuna Dair Anlaşmanın 30. maddesinin 2. fıkrası gereği başvurunun 2017’de yapılması gerektiğinden bahisle reddetmiştir⁷¹¹. Bu başvuru dışında Doğu Afrika Adalet Divanı önüne gelen başkaca çevresel meseleye dair başvuru olmadığından Doğu Afrika Adalet Divanı hakkında bu bilgileri vermekle yetinmekteyiz.

Yargısal nitelikteki çevresel halk katılımı modellerinden bölgesel düzeyde yargılama yapan mevcut yargı mekanizmaları bu başlık altında ele alınacaktır. Bu kapsamda, AİHM, AAİHM ve Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD- *Court of Justice of The European Communities*) incelenecektir.

a) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

Çevresel halk katılımını sağlayan bölgesel düzeyde yargı mekanizmaları modellerinden ilk akla geleni AİHM’dir. Çalışmamızın ilk bölümünde, çevresel katılım hakkının yükümlüsü başlığı altında AİHM’in çevresel katılıma dair devlet yükümlülüklerine genellikle özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı ile yaşam hakkı çerçevesinde değindiğinden söz edilmişti. Bu başlık altında, yargısal nitelikteki çevresel halk katılımı modellerinden bölgesel yargı mekanizması olan AİHM aracılığıyla çevresel halk katılımının nasıl gerçekleştirileceği ele alınacaktır.

⁷¹⁰ East African Court of Justice, *Center for Food and Adequate Living Rights et. al./ Tanzania and Uganda*, <https://www.eacj.org/wp-content/uploads/2023/11/Reference-No.-39-of-2020.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.10.2024); UNEP, *Global Climate Litigation Report 2023 Status Review*, Nairobi, 2023, s.32.

⁷¹¹ East African Court of Justice, *Center for Food and Adequate Living Rights et. al./ Tanzania and Uganda*, parag.58 vd.

AIHS, kişi haklarını ihtiva eden bir sözleşme olduğundan açıkça sağlıklı bir çevre hakkını içermemektedir. Ancak AIHM içtihadında yaşam hakkı, özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı, mülkiyet hakkı ile çevre korumayı ilişkilendirerek bu hakları yorumlamak suretiyle devletlere yükümlölükler getirmiş ve kişilerin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını da içtihadıyla koruma altına almıştır⁷¹². Dolayısıyla, AIHM, içtihadında sağlıklı bir çevre hakkıyla ilişki kurduğu somut olaylarda AS'ye yollama yapmaktadır. AIHM, çevresel halk katılımına AIHS'in 8. maddesinde yer alan özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı kapsamındaki usul yükümlölüğü olarak vurgu yapmaktadır⁷¹³.

Mahkeme kararlarında kamu makamlarının, çevre ile ilgili kararların alınması esnasında, bu karardan etkilenebilecek kişilerin menfaatlerini dikkate almasına ve halkın AIHS kapsamındaki haklarının tehlikede olduğu neticelere yol açabilecek karar alma süreçlerine kamu makamları nezdinde dâhil edilmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir⁷¹⁴. AIHM, devletin çevresel politikalara dair karar alma süreçlerinde, çevre üzerindeki etkileri önceden tahmin etmek ve değerlendirmek açısından menfaatler arasında adil denge kurmak üzere araştırmalarda bulunmasını; bu araştırmaları yaparken kişilerin maruz kalabilecekleri tehlikeli durumları değerlendirebilmeleri adına çevresel bilgilere halkın erişimini sağlaması gerektiğini ifade etmektedir⁷¹⁵. AIHM, devletlerin ve kamu makamlarının çevresel karar alma süreçlerinde çevresel meselelerde bilgilere halkın erişimi ve kişilerin Sözleşme kapsamındaki haklarını tehlikeye atma ihtimali olan kararların alınabileceği karar alma süreçlerine dâhil edilmesi hususlarında yükümlölük altında olduklarını açıkça ifade etmektedir. Mahkeme, çevresel karar alma süreçlerine halkın katılımı hususunda, karar alma süreçlerinde kişilerin menfaatlerine gereken ağırlığın verilip verilmediği hakkında karar verme sürecini inceleyebilmektedir⁷¹⁶. Bu kapsamda, karar alma

⁷¹² KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.257; YANCI ÖZALP, s.53, 54; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.166; ALÇIK ENGÜRÜLÜ, s.1011, 1012.

⁷¹³ ALÇIK ENGÜRÜLÜ, s.1015.

⁷¹⁴ *Hatton ve diğerleri/Birleşik Krallık*, Başvuru No: 36022/97, K.T. 08.07.2003, parag.99, 128.

⁷¹⁵ *Hatton ve diğerleri/Birleşik Krallık*, Başvuru No: 36022/97, K.T. 08.07.2003, parag.128; *Taşkın ve diğerleri/Türkiye*, Başvuru No:46117/99, K.T.30.03.2005, parag.119; *Guerra ve diğerleri/İtalya*, Başvuru No:14967/89, K.T. 19.02.1998, parag.60.

⁷¹⁶ David HARRIS/Michael O'BOYLE/Ed BATES/Carla BUCKLEY, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku**, Çev: Mehveş Bingöllü Kılıcı ve Ulaş Karan, Ankara: Avrupa Konseyi, 2013, s.398.

aşamasındaki usule ilişkin yönlerin tamamını, çevreye dair politika veya kararın türü ile karar alım sürecinde kişilerin görüşlerinin ne ölçüde dikkate alındığını; şayet kişilerin menfaatleri dikkate alınmadıysa veya sürece kişiler dâhil edilmediyse mahkemeler veya yargısal faaliyet yürüten bağımsız organlar karşısında alınan karara itiraz etme şansları olup olmadığını değerlendirmektedir⁷¹⁷. Mahkemenin değerlendirdiği bu hususlar, asgari usul güvenceleri olarak da ifade edilmektedir. Dolayısıyla, AİHM nezdinde, devletler ve kamu makamları çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alma sürecine halkın katılımı ve yargıya başvuru anlamında, asgari usul güvencelerini sağlamakla yükümlüdürler. Ayrıca AİHM, çevresel karar verme sürecinin haklı bir sebep olmaksızın fazlaca uzun olması veya sürecin sonunda alınan kararın belirli bir süre boyunca icra edilmemesi halinde de asgari usul güvencelerinin işlemediği gerekçesiyle devleti hak ihlalinin sorumlu tutmuştur⁷¹⁸.

Bu çalışmanın yazıldığı esnada, AİHM önüne çevresel meselelere dair başvurular iklim değişikliği ve çeşitli tehlikeli veya endüstriyel faaliyetler sebebiyle meydana gelen çevresel zarar ve bozulmalar kapsamında kişilerin yaşam hakkı ile özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiğinden bahisle yahut bunların yanında adil yargılanma hakkı ve mülkiyet hakkının ihlaline dair yapılmaktadır. AİHM, kişilerin AİHS’te bulunan haklarının çevresel kirlilikten veya bozulmadan doğrudan etkilendiği hallerde, usule dair güvenceler olan çevresel katılım hakkından faydalanılabileceğini belirterek AS’de yer alan çevresel katılım hakkının üç ayağına atıf yapmaktadır⁷¹⁹. Dolayısıyla, kişiler AİHM’e başvurarak çevresel meselelerde devlet tarafından verilen bir karar veya politika ile ilgili olarak AİHS’te yer alan haklarının ihlal edildiği iddiasıyla AİHM’e başvurarak yargısal yoldan çevresel katılım haklarının yerine getirilmesini talep edebilmektedirler. AİHM’in kararlarında daha ziyade AİHS’in 8. maddesinde yer alan özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı

⁷¹⁷ Council of Europe. “*Manual Human Rights and The Environment Containing Principles Emerging from the Case Law of the European Court on Human Rights and The Conclusions and Decisions of The European Committee of Social Rights*”, Third Edition, <https://rm.coe.int/manual-environment-3rd-edition/1680a56197>, (Erişim Tarihi: 01.10.2022), parag.158, 163; HARRIS/O’BOYLE/BATES/BUCKLEY, s.398, 399.

⁷¹⁸ *Dubetska ve diğerleri/Ukrayna*, Başvuru No:30499/03, K.T.10.02.2011, parag.143, 144.

⁷¹⁹ KABOĞLU/YANCI ÖZALP, s.258; YURTCANLI DUYMAZ, s.184; ALÇIK ENGÜRÜLÜ, s.1015.

kapsamındaki usul yükümlülüğü kapsamında devletlerin çevresel bilgilere erişim yükümlülüğünü somut başvurular kapsamında değerlendirdiğini görmekteyiz.

Başvurucuların yaşadığı yerin yakınında faaliyet göstermekte olan gübre üretimi yapan ve kimyasal içerikli faaliyetlerde bulunan tesisin faaliyetleri neticesinde oluşan zehirli gaz salımı ve atıklar sebebiyle başvurucuların yaşam, özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı ile AİHS'in 10. maddesinde yer alan ifade özgürlüğü kapsamındaki bilgi edinme haklarının ihlal edildiğinden bahisle yapılan *Guerra ve diğerleri/İtalya* başvurusunda, AİHM başvurucuların AİHS'in 8. maddesinde yer alan özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir⁷²⁰. Kararda, tehlikeli endüstriyel ve kimyasal faaliyetler yürüten tesisin saldıgı zehirli gaz ve atıkların yaşadıkları yere yönlendirilmesi üzerine devletin harekete geçerek eylemde bulunmadığı; tesisin zehirli gaz salımı ve atıklara dair başvurucuların karşılaşılabileceği riskleri değerlendirmelerini sağlayacak bilgilerin devlet tarafından başvurucuların erişimine sunulmamasının özel hayata ve aile hayatına saygı hakkını ihlal ettiğı belirtilmiştir⁷²¹. Buna karşın AİHM, AİHS'in 10. maddesindeki ifade özgürlüğü kapsamındaki bilgi edinme hakkının devlete kendiliğinden bilgi toplama ve yayma konusunda pozitif yükümlölükler yükleyecek şekilde yorumlanamayacağından bahisle somut olaya uygulanabilir bulmamıştır⁷²². *Guerra ve diğerleri/İtalya* başvurusu, AİHM'in çevre hakkının usul güvencelerini destekleyen ve bu güvenceleri özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı çerçevesinde ele aldığı yorumu içeren ilk karardır⁷²³. AİHM bu başvuruda çevresel bilgilere erişim hakkını özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı kapsamında korumuş ve devletlere kişilerin sağlığını ve esenliğini olumsuz etkileyen veya etkileyecek hallerde çevresel bilgilere erişimi sağlama yükümlölüğü yüklemiştir.

Taşkın ve diğerleri/Türkiye başvurusunda, Bergama ve çevre köylerinde yaşayan başvurucuların yaşadıkları yerde siyanürle altın işleme faaliyeti yürüten

⁷²⁰ *Guerra ve diğerleri/İtalya*, Başvuru No:14967/89, K.T.19.02.1998.

⁷²¹ *Guerra ve diğerleri/İtalya*, Başvuru No:14967/89, K.T.19.02.1998, parag.60; HARRIS/O'BOYLE/BATES/BUCKLEY, s.534; SARIBEYOĞLU SKALAR, s.210.

⁷²² *Guerra ve diğerleri/İtalya*, Başvuru No:14967/89, K.T.19.02.1998, parag.53; PETERS, "Unpacking The Diversity of Procedural Environmental Rights", s.18.

⁷²³ KRAVCHENKO/BONINI, s.273; PETERS, "Unpacking The Diversity of Procedural Environmental Rights", s.18.

madencilik şirketinin faaliyetleri sebebiyle çevresel kirliliğe maruz kaldıklarını ve kalmaya devam ettiklerini ayrıca gürültü kirliliğinden de muzdarip olduklarını; dolayısıyla yaşam ve özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiğini iddia etmişlerdir⁷²⁴. AİHM bu başvuruda, sağlıklı bir çevreye ilişkin uluslararası belgeler kapsamında Rio Deklarasyonunun 10. ilkesine ve AS'ye değinmiştir. Ayrıca Türkiye'nin AS'ye taraf olmadığını not etmiştir⁷²⁵. Türkiye, AS'ye taraf olmamasına rağmen AİHM, kararında usule ilişkin yükümlülükler kapsamında AS'nin hükümlerini çevresel konularda uluslararası standart olarak belirlemiştir⁷²⁶. Başvurucuların AİHS'in 8. madde ihlali iddialarını maddi ve usuli açıdan ikiye ayırarak inceleyen AİHM, usule ilişkin olarak önceki içtihadında ifade ettiği devlet tarafından alınan politika veya karar türünün, kişilerin görüşlerinin karar alma süreci boyunca ne ölçüde dikkate alındığı ve mevcut usul güvenceleri dâhil olmak üzere tüm usuli yönlerin dikkate alınması gerekliliğini yinelemiştir⁷²⁷. Çevresel meselelerde devletin karar alma sürecinde çevreye zarar verebilecek ve kişilerin haklarını ihlal edebilecek faaliyetlerin etkilerini önceden tahmin etmelerine ve değerlendirmelerine olanak tanıyan; çatışan menfaatler arasında adil bir denge gözeten soruşturma ve çalışmaları yürütme yükümlülüklerinin olduğunu; ayrıca ilgili kişilerin menfaatlerinin ve görüşlerinin karar alma sürecinde dikkate alınmadığına dair herhangi bir karar, eylem veya ihmale karşı mahkemelere başvurabilme imkânının tanınması gerektiğini belirtmiştir⁷²⁸. Mahkeme, madencilik şirketinin faaliyetlerinin potansiyel etkilerini erken bir aşamada değerlendirmek üzere yürütülen çevresel etki değerlendirmesi prosedürünün alınacak karar açısından AİHS'in 8. maddesine uygun olmasını sağlayan bir ön koşul olarak değerlendirmektedir⁷²⁹. Bu bilgiler ışığında, AİHM somut başvuruda devletin ilgili mevzuatında sağlanan usul güvencelerine rağmen bakanlar kurulu tarafından halka açıklanmayan bir kararla madencilik faaliyetlerine devam edilmesi nedeniyle devletin çevresel bilgilere erişim yükümlülüğünü yerine

⁷²⁴ *Taşkın ve diğerleri/Türkiye*, Başvuru No:46117/99, K.T.30.03.2005.

⁷²⁵ *Taşkın ve diğerleri/Türkiye*, Başvuru No:46117/99, K.T.30.03.2005, parag.98-99; ALÇIK ENGÜRÜLÜ, s.1028.

⁷²⁶ PETERS, "Unpacking The Diversity of Procedural Environmental Rights", s.10.

⁷²⁷ *Taşkın ve diğerleri/Türkiye*, Başvuru No:46117/99, K.T.30.03.2005, parag.118.

⁷²⁸ *Taşkın ve diğerleri/Türkiye*, Başvuru No:46117/99, K.T.30.03.2005, parag.119; KRAVCHENKO/BONINI, s.274.

⁷²⁹ KRAVCHENKO/BONINI, s.274; SARIBEYOĞLU SKALAR, s.155.

getirmediğinden bahisle başvuruçuların özel hayata ve aile hayatına saygı hakkını ihlal ettiğine karar vermiştir⁷³⁰.

Giacomelli/İtalya başvurusunda ise, atık depolama ve işleme tesisine 30 metre uzaklıkta yaşayan başvuruçucu, tesisin sürekli gürültüsünün ve zararlı salımlarının, çevresine ciddi bir rahatsızlık verdiğini ve sağlığı ve konutu için kalıcı bir risk oluşturduğu iddiasıyla özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiğini iddia etmiştir⁷³¹. AİHM, bu kararda daha önce başka kararlarında da belirttiği üzere, çevresel meselelerde alınan kararlar açısından somut uyumsuzlukta alınan kararın özel hayata ve aile hayatına saygı hakkını ihlal edip etmediğini değerlendirirken esas incelemesinin yanı sıra kişilerin görüşlerine gereken ağırlığın verilip verilmediği açısından karar alma sürecini de inceleyebileceğini ifade etmiştir⁷³². AİHM'e göre, karar alma sürecinde kişilerin görüşlerinin ne ölçüde dikkate alındığının değerlendirilmesi gerekmektedir⁷³³. Ayrıca AİHM'e göre halkın maruz kaldığı veya kalacağı tehlike veya riski değerlendirebilmesini sağlayan çevresel bilgilere erişimin sağlanması ve ilgili kişilerin, menfaatlerinin veya görüşlerinin karar alma sürecinde dikkate alınmadıklarını düşündükleri takdirde herhangi bir karar, eylem veya ihmale karşı mahkemelere başvurabilmesi gerekmektedir⁷³⁴. Böylece AİHM bu başvuruda da çevresel katılım hakkının üç ayağı olan çevresel bilgiye erişim, karar alma sürecine katılım ve yargıya erişimi özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının usul yükümlülüğü kapsamında değerlendirmiştir. Anılan başvuruda, tesisin faaliyetlerinin çevresel etki değerlendirmesi yapılmasını gerektirdiği ancak yedi yıl boyunca çevresel etki değerlendirmesi yapılmadığı; başvuruçunun tesisin faaliyetlerine ilişkin yargıya başvurduğunu ve başvurusu neticesinde tesisin faaliyetlerinin askıya alınması kararı verilmesine rağmen bu kararın uygulanmadığı gerekçesiyle başvuruçunun özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı kapsamındaki usul yükümlülüklerinin yerine

⁷³⁰ *Taşkın ve diğerleri/Türkiye*, Başvuru No:46117/99, K.T.30.03.2005, parag.125.

⁷³¹ *Giacomelli ve diğerleri/İtalya*, Başvuru No:59909/00, K.T.02.11.2006, parag.68.

⁷³² *Giacomelli ve diğerleri/İtalya*, Başvuru No:59909/00, K.T.02.11.2006, parag.79; *Hatton ve diğerleri/Birleşik Krallık*, Başvuru No:36022/97, K.T.08.07.2003, parag.99; *Taşkın ve diğerleri/Türkiye*, Başvuru No:46117/99, K.T.30.03.2005, parag.115.

⁷³³ *Giacomelli ve diğerleri/İtalya*, Başvuru No:59909/00, K.T.02.11.2006, parag.82; *Hatton ve diğerleri/Birleşik Krallık*, Başvuru No:36022/97, K.T.08.07.2003, parag.104.

⁷³⁴ *Giacomelli ve diğerleri/İtalya*, Başvuru No:59909/00, K.T.02.11.2006, parag.83.

getirilmediğinden bahisle hak ihlaline karar vermiştir⁷³⁵. Mahkemeye göre, ulusal makamların çevresel etki değerlendirmesini yapmaması veya tamamlamaması AİHS'in 8. maddesi kapsamında korunan usul yükümlülüklerinin ihlali anlamına gelmektedir⁷³⁶.

Tatar/Romanya başvurusunda da *Taşkın ve diğerleri/Türkiye* başvurusundakine benzer şekilde siyanürle altın işleme faaliyeti yürüten madencilik şirketinin faaliyetlerinden dolayı madencilik faaliyetinin yürütüldüğü yere yakın bir yerde ikamet eden başvuruçuların meydana gelen çevre kirliliğini öne sürerek özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiği iddia edilmiştir. Mahkeme bu başvuruda da AİHS'in 8. maddesi kapsamında usul güvencelerini ve dolayısıyla çevresel katılım hakkını not ederek; somut olayda ulusal mevzuatın gereği olarak madencilik faaliyetleri neticesindeki risklerin çevre üzerinde yaratabileceği etkiler konusunda kişilerin bilgilendirilmediğini; çevresel etki değerlendirme raporunun halk ile paylaşılmadığını⁷³⁷; şikâyet edilen devlet Romanya'nın AS'ye taraf olduğunu; endüstriyel faaliyetin aynı teknolojiyi kullanmaya devam eden yetkililer tarafından durdurulmadığının anlaşıldığını, bu bağlamda ihtiyat ilkesinin önemi vurgulanmıştır⁷³⁸. Somut olayda ulusal makamların yerel halkı bilgilendirme görevini yerine getirmediklerini tespit etmiştir⁷³⁹. İhtiyat ilkesine göre, bilimsel veya teknik kesinlik yok ise, devletler, çevreye verilebilecek ciddi ve geri döndürülemez zararı ve zarar riskini önlemeyi amaçlayan etkili ve orantılı tedbirlerin alınması hususunda gecikmeksizin harekete geçmelidirler⁷⁴⁰. Buna göre, AİHM, özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı kapsamında çevresel bilgilendirme yükümlülüğünü ihtiyat ilkesi ile bağdaştırmıştır⁷⁴¹.

Bir başka başvuru olan *Di Sarno ve diğerleri/İtalya* başvurusunda, atık toplama, arıtma hizmetlerinin kamu makamları tarafından kötü yönetilmesinin ve

⁷³⁵ *Giacomelli ve diğerleri/İtalya*, Başvuru No:59909/00, K.T.02.11.2006, parag.93; KRAVCHENKO/BONINI, s.275.

⁷³⁶ KRAVCHENKO/BONINI, s.275.

⁷³⁷ *Tatar/Romanya*, Başvuru No:67021/01, K.T.27.01.2009, parag.115.

⁷³⁸ *Tatar/Romanya*, Başvuru No:67021/01, K.T.27.01.2009, parag.120.

⁷³⁹ *Tatar/Romanya*, Başvuru No:67021/01, K.T.27.01.2009, parag.124.

⁷⁴⁰ *Tatar/Romanya*, Başvuru No:67021/01, K.T.27.01.2009, parag.109.

⁷⁴¹ KRAVCHENKO/BONINI, s.276; SARIBEYOĞLU SKALAR, s.145.

sorumluların kovuşturulmasında yargı makamlarının özensizliğinin yaşam, özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı, adil yargılanma hakkı ile etkili başvuru hakkının ihlal edildiği iddia edilmiştir⁷⁴². AİHM, kararında AS'ye yollama yaparak özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı kapsamındaki usul yükümlülüklerine dair halkın maruz kaldığı riskleri değerlendirebilmesi için bilgilere erişebilmesine önem verdiğini; şikâyet edilen devlet İtalya'nın AS'ye taraf olduğu ve AS'de yer alan çevresel bilgilere erişim hakkını yerine getirmesi gerektiğini vurgulamıştır⁷⁴³. Ancak başvuruçuların maruz kaldıkları riski değerlendirecekleri çevresel bilgilere erişememeleri iddiası hakkında AİHM, sivil acil durum planlama departmanının yaptırdığı çalışmaların kamuoyuna açıklanması sebebiyle devletin çevresel bilgilendirme yükümlülüğünü yerine getirdiğinden bahisle hak ihlali olmadığına karar vermiştir⁷⁴⁴.

Hardy ve Maile/Birleşik Krallık başvurusunda, *Milford Haven* limanındaki sıvılaştırılmış doğal gaz terminalinin inşası ve işletilmesinden kaynaklanan deniz çevresinin kirlenmesi risklerini bertaraf etmedeki başarısızlıkları nedeniyle tehlikeli endüstriyel faaliyetlerin düzenlenmesine ilişkin yükümlülüklerini ve riskler hakkında bilgilendirme yükümlülüğünü yerine getirmediğinden bahisle yaşam ve özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiğini iddia etmişlerdir⁷⁴⁵. AİHM, limanda bir çarpışma olasılığından kaynaklanan riskin gerçekleşmesi halinde sıvılaştırılmış doğal gaz kaçağı oluşabileceği ve böyle bir kaza sonucu bir patlama veya yangın olasılığının gerçekleşebileceğine dikkat çekmiştir. Başvuruçular, çarpışma olasılığının ve böyle bir olayla ilişkili risklerin ve sonuçların uygun şekilde değerlendirilmediğini iddia etmektedir⁷⁴⁶. AİHM, kararında AİHS'in 8. maddesi kapsamında hakka müdahale teşkil eden tedbirlerin alınmasına ilişkin karar alma sürecinde kişilerin menfaatlerinin gözetilmesini; kişilerin görüşlerinin karar alma süreci boyunca ne ölçüde dikkate alındığının ve mevcut usul güvenceleri dâhil olmak üzere tüm usul yönlerin devlet tarafından değerlendirilmesini ve ilgili kişilerin, menfaatlerinin gerektirdiği durumlarda veya görüşlerinin karar alma sürecinde yeterli ağırlığa sahip olmadığını

⁷⁴² *Di Sarno ve diğerleri/İtalya*, Başvuru No:30765/08, K.T.10.01.2012.

⁷⁴³ *Di Sarno ve diğerleri/İtalya*, Başvuru No:30765/08, K.T.10.01.2012, parag.107.

⁷⁴⁴ *Di Sarno ve diğerleri/İtalya*, Başvuru No:30765/08, K.T.10.01.2012, parag.113.

⁷⁴⁵ *Hardy ve Maile/Birleşik Krallık*, Başvuru No:31965/07, K.T.14.02.2012, parag.183-184.

⁷⁴⁶ *Hardy ve Maile/Birleşik Krallık*, Başvuru No:31965/07, K.T.14.02.2012, parag.190; PETERS, "Unpacking The Diversity of Procedural Environmental Rights", s.18.

düşündükleri herhangi bir karar, eylem veya ihmale karşı mahkemelere başvurabilme imkânının da tanınması gerekliliğini vurgulamıştır⁷⁴⁷. Kişilerin sağlığı açısından gizli olumsuz neticeler doğurabilecek tehlikeli faaliyetler yürütülmesi sebebiyle ve ulusal güvenlikle ilgili hiçbir hususun söz konusu olmadığı durumlarda, devletin bu kişilerin tüm ilgili ve uygun çevresel bilgileri elde etmesini sağlayacak etkili ve erişilebilir bilgiye erişim sürecinin oluşturulmasını gerektirdiğini not etmiştir⁷⁴⁸. Neticede, kararda anılan etkili ve erişilebilir bilgi edinme sürecinin devlet tarafından sağlandığı ve ilgili kişilerin sağlıkları açısından olumsuz neticelere sebep olacak bilgilere erişilmesi dolayısıyla hak ihlali bulunmadığına karar vermiştir.

Karin Andersson ve diğerleri/İsveç başvurusunda⁷⁴⁹, başvuru 1992 tarihli AB Habitat Direktifi uyarınca kurulan Avrupa doğa koruma alanları ağı olan Natura 2000 alanı olarak belirlenen alanın yakınında ikamet etmektedirler. Başvurucular, yaşadıkları yerin yakınında inşa edilen demiryolu projesi hakkında iç hukuk kapsamında yargı makamlarına projenin planına ve kendilerini etkileyen kısımlarına ilişkin çeşitli itirazlarda bulunmuşlar; ancak bu itirazları yerel mahkemeler tarafından reddedilmiştir. Bu kapsamda başvuru, AİHS'in 6. maddesinde yer alan adil yargılanma haklarının ihlal edildiği iddiasıyla AİHM'e başvurmuşlardır. AİHM, yaptığı inceleme neticesinde yetkili mahkemelerin yürütmüş olduğu yargılama süreçleri kapsamında başvuru alan yerel yargılamalarda demiryolu projesinin yürütüldüğü alan içerisinde mülk sahibi olmalarına rağmen haklarının ihlal edilip edilmediğinin değerlendirilmediğini ve bu anlamda yargısal incelemede bulunulmadığından bahisle mahkemeye erişimlerinin olmadığına ve adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar verilmiştir⁷⁵⁰. Dolayısıyla, AİHM, çevresel meselelerde yargıya erişim kapsamında yargıya başvuran başvuru alan yerel yargılamalarda ileri sürdükleri iddialarının mahkeme tarafından değerlendirilmemesinin hak ihlaline sebep olacağına karar vermiştir.

⁷⁴⁷ *Hardy ve Maile/Birleşik Krallık*, Başvuru No:31965/07, K.T.14.02.2012, parag.219-220.

⁷⁴⁸ *Hardy ve Maile/Birleşik Krallık*, Başvuru No:31965/07, K.T.14.02.2012, parag.246.

⁷⁴⁹ *Karin Andersson ve diğerleri/İsveç*, Başvuru No: 29878/09, K.T.25.09.2014.

⁷⁵⁰ *Karin Andersson ve diğerleri/İsveç*, Başvuru No: 29878/09, K.T.25.09.2014, parag.70.

Çevrenin korunması hakkında faaliyet gösteren başvuru derneğinin, atık toplama sahasının genişletilmesine ilişkin bir projeye dair yaptığı itirazın olguları yeterince açıklamadığı ve mahkemeye gerekli bilgilerin sunulmaması sebebiyle yerel mahkemeler tarafından reddedilmesi üzerine AİHS'in 6. maddesinde yer alan mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiği iddiasıyla başvuru yapılmıştır. Anılan *L'Erablière A.S.B.L./Belçika* başvurusunda, AİHM atık toplama sahasının kapasitesinin artırılmasının başvuru derneğinin üyelerinin özel hayatlarını doğrudan etkileyebileceğini; derneğin faaliyet amacının çevrenin korunması olduğu gözetildiğinde AİHS'in 6. maddesinin somut olaya uygulanabilirliğini ifade etmiştir. Yerel mahkemelerin başvuru derneğinin yargısal itirazını olguların açıklanmadığı gerekçesiyle reddetmesi hususunda her ne kadar olgu açıklamalarının sunulması gerekli olsa da ilgili yerel mahkemelerin de başvuru derneğinin açıklamaları olmaksızın bu olgulara erişebileceğini, ayrıca başvuru derneğinin yargısal itirazlarında ayrıntılı olgu beyanını içeren planlama izni kararını başvurusuna eklediğini ve başvurudan bundan daha kapsamlı bir beyan sunmasının beklenmeyeceği belirtilmiştir. Dolayısıyla AİHM, başvuru derneğinin somut olayda mahkemeye erişim hakkına getirilen sınırlamanın, orantısız olduğundan bahisle adil yargılanma hakkının ihlaline karar vermiştir⁷⁵¹. Anılan kararda üyelerinin menfaatlerini temsil eden derneğin çevresel meselelerde faaliyet göstermesi üzerine başvuru olabileceği değerlendirilerek; çevresel meselelerde karar alma sürecine katılım ve yargısal başvuru hususunda çevre ile ilgili yürütülmesine izin verilen faaliyetlere dair belgelerin ve bilgilerin sunulmasının yalnızca başvuru derneğinden beklenmemesi gerektiği, eğer ilgili yargı makamının da bu belge ve bilgilere erişimi mümkün ise sırf bu bilgi ve belgeleri sunmadığından bahisle başvuru derneğinin mahkemeye erişim haklarının engellenmemesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Böylece, çevreye dair yürütülen faaliyetlere dair bilgiler ve belgeleri eksiksiz bir şekilde sunmaya ilişkin külfetin tamamen başvuru derneğinde olmadığı; erişebildikleri ölçüde bu külfeti kamu makamlarının veya yargısal makamların paylaşmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Anılan bilgi belge sunma külfetinin başvuru derneği ile yargısal veya kamusal makamlar arasında paylaşılması başvuru derneği açısından kolaylık sağlamaktadır.

⁷⁵¹ *L'Erablière A.S.B.L./Belçika*, Başvuru No:49230/07, K.T.24.05.2009.

AIHM önüne gelen *Verein Klimaseniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre* başvurusu, üyelerinin haklarını temsil etmenin yanında iklimin korunması yoluyla halkın ve gelecek nesillerin de menfaatine çalışmalar sürdüren *Klimaseniorinnen* derneği ve gerçek kişi olan başvurucular tarafından yapılmıştır. Bu başvurucular yaş ortalamaları itibarıyla iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden diğerlerine nazaran daha fazla etkilenen savunmasız bir gruba mensup olduklarını, İsviçre'nin iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini önlemek adına yükümlülüklerini yerine getirmediğini iddia etmişlerdir. Bu başvuruda başvurucular AIHS kapsamında korunan yaşam hakları ile özel hayata ve aile hayatına saygı haklarının ve iç hukuk yollarının tüketilmesi amacıyla yerel mahkemelere yaptıkları müracaatlarda yerel mahkemelerin esasa ilişkin iddialarını irdelenmediği gerekçesiyle mahkemeye erişim hakları ile etkili başvuru haklarının da ihlal edildiğini iddia etmişlerdir.

İklim değişikliğinin zararlı etkileri sebebiyle yaşam, özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı ile etkili başvuru hakkının ihlali iddialarını ihtiva eden başvuru, çevresel halk katılımı adına iki yönden önemlidir: bunlardan ilki, çevresel bir mesele olan iklim değişikliği meselesinde özel hukuk tüzel kişisi olan başvuru derneğinin mağdur sıfatının bulunduğuna karar verilerek çevresel katılım hakkının öznesi olduğunun kabul edilmesi; ikincisi ise ilk kez iklim değişikliğinden kaynaklanan çevresel zarar ve bozulmalar sebebiyle esas incelemesi yapan mahkemenin hak ihlaline karar vermesi ve esas incelemesinde iklim değişikliği meselesinde çevresel katılım hakkına dair devlet yükümlülüklerine yer vermesidir.

Bu iki yönden kararı irdeleyecek olursak; *Verein Klimaseniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre* başvurusunda başvuruculardan biri İsviçre'de dernek olarak faaliyet gösteren *Klimaseniorinnen* idi. AIHS kapsamında, gerçek kişiler ile tüzel kişilerin mağdur sıfatlarının belirlenmesi için ayrı kriterler gözetilmektedir. AIHS'in 34. maddesi, hak ihlali sebebiyle zarar gördüğünü iddia eden dernekler veya STK'lar gibi özel hukuk kişilerinin de mahkemeye başvurmasına imkân tanımaktadır. Belirli nitelikteki kişi gruplarının haklarını savunmak amacıyla kurulan ve bu yönde hareket eden tüzel kişiler açısından, hak ihlali doğurduğunu iddia ettikleri işlem, eylem veya ihmalden direkt etkilendiklerini ve zarar gördüklerini ispat ettikleri takdirde AIHM

bunların mağdur sıfatının bulunduğunu kabul edebilmektedir⁷⁵². Bu doğrultuda, *Verein Klimaseniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre* kararında da AİHM, daha önce benzer bir hususu incelediği *Gorraiz Lizarriga ve diğerleri/İspanya* kararına yollama yaparak başvuru derneğın üyeleri olan gerçek kişilerin çıkarlarını koruma amacıyla hareket ettiğı; derneğın üyeleri açısından mağdur sıfatının kabul edilmesinin üyelerinin haklarını kullanabilmesi anlamına geldiğinden bahisle başvuru derneğın gerçek kişilerin ihlal iddialarını AİHM önüne getirmelerine olanak sağılayan bir araç olarak görülmesi gerektiğini not etmiştir. Ayrıca AİHM, başvuru derneğın mağdur sıfatına ilişkin, sırf tüzel kişiliğeye sahip olmasının yaşam ile özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının mağduru olamayacağına karar verilmesinin AİHS’te yer alan hak ve özgürlüklerin etkililiğini zedeleyeceği; STK’lar veya dernekler gibi tüzel kişilerin mağdur sıfatına dair yaklaşımın çevresel meselelerde tüzel kişilerin gerçek kişileri ikame edebilmesi varsayımını destekleyen AS ile uyumlu olması gerektiğini vurgulamıştır⁷⁵³. İklim değışikliğine dair özel durumun, derneklerin belirli şartlara tâbi olarak hakları etkilenen veya etkilenecek kişiler adına onların temsilcisi olarak mahkeme önünde dava açma ehliyetlerinin bulunduğu yönündeki görüşler bulunduğu belirtilmiştir⁷⁵⁴. AİHM bu özel bağlamda, *actio popularis* niteliğinde olmayacağını vurgulayarak, yalnızca her bireyin kendi adına yaptığı başvurular yerine, iklim değışikliğının olumsuz etkilerinden etkilenenlerin ve etkilenme riski altında olanların haklarının korunmasını talep etmek amacıyla dernekler tarafından başvuru yapılmasına izin verilmesini kabul etmiştir⁷⁵⁵. Açıklanan gerekçeyle AİHM, başvuru derneğın AİHS’in 2. ve 8. maddeleri açısından ve 6. maddesi açısından mağdur sıfatını kabul etmiştir.

Üyelerinin menfaatlerini koruyan tüzel kişilerin AİHM önünde çevresel meselelerde mağdur olarak kabul edilerek dava açma yetkilerinin tanınması zımnen özel hukuk tüzel kişilerinin ve STK’ların çevresel katılım hakkının öznesi olduğunun kabulünün bir göstergesi olması sebebiyle önem arz etmektedir. Hatta AİHM’in bu

⁷⁵² ALÇIK ENGÜRÜLÜ, s.1038, 1039 ve dipnot 114.

⁷⁵³ *Verein Klimaseniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre*, Başvuru No:53600/20, K.T.09.04.2024, parag.306, 307, 491.

⁷⁵⁴ *Verein Klimaseniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre*, Başvuru No:53600/20, K.T.09.04.2024, parag.498.

⁷⁵⁵ *Verein Klimaseniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre*, Başvuru No:53600/20, K.T.09.04.2024, parag.499.

hususta AS hükümleriyle uyumluluğa vurgu yapması da bu sonuca ulaşıldığını gösterdiği düşüncesindeyiz. *Verein Klimaseniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre* kararı sonrasında, üyelerinin çıkarlarını koruma amacıyla hareket eden tüzel kişilerin de hak ihlallerinin mağduru olabileceği, çevresel meselelerde üyeleri olan gerçek kişilerin haklarını korumak amacıyla hareket eden bu tüzel kişilerin çevresel katılım hakkının da öznesi olduğunun kabulü anlamına gelmektedir. Anılan başvuruda olduğu gibi, tüzel kişiler, çevresel meselelerde yargıya erişim yoluyla katılım sağlayabilmektedirler.

Çevresel bir mesele olan iklim değişikliğinin zararlı etkilerinin devletler tarafından önlenmediğinden bahisle haklarının ihlal edildiğine ilişkin yapılan bir başvuruda AİHM tarafından ilk kez hak ihlali kararı verilmiştir. AİHM, kararında iklim değişikliğinin zararlı etkilerinin toplum içerisindeki dezavantajlı grupları diğerlerine nazaran daha fazla etkilediğini belirtmiştir. Çeşitli çevresel zarar ve zarar riski kaynaklarından kaynaklanan insan sağlığı, refahı ve yaşam kalitesi üzerindeki olumsuz etkilerin AİHS'in 8. maddesinde yer alan özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının koruma kapsamına girmektedir. AİHM, AİHS'in 8. maddesinden, kişilerin iklim değişikliğinden kaynaklanan zararlı etkiler ve risklerden dolayı yaşamları, sağlıkları, refahları ve yaşam kaliteleri üzerindeki ciddi olumsuz etkilere karşı devlet tarafından etkili bir şekilde korunma hakkını türetmektedir⁷⁵⁶. Dolayısıyla, devletler imzaladıkları BMİDÇS ve PA gibi uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan taahhütlerinin gereğini yerine getirerek, iklim değişikliğinin mevcut ve potansiyel olarak geri döndürülemez muhtemel etkilerini hafifletebilecek düzenlemeleri ve tedbirleri kabul etmekle ve etkili bir şekilde uygulamakla yükümlüdürler⁷⁵⁷. AİHM, kararda kişilerin özel hayata ve aile hayatına saygı hakkını etkileyen çevresel bozulmalar karşısında, karar alma süreci kapsamında öncelikle karar alma sürecinin yeterli olup olmadığına bakacak; ardından alınan politikada veya kararda bireylerin görüşlerinin karar alma prosedürü boyunca ne ölçüde dikkate alındığı ve mevcut usul güvenceleri dâhil olmak üzere tüm usul yönleri dikkate alınacaktır. Karar alma

⁷⁵⁶ *Verein Klimaseniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre*, Başvuru No:53600/20, K.T.09.04.2024, parag.519.

⁷⁵⁷ *Verein Klimaseniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre*, Başvuru No:53600/20, K.T.09.04.2024, parag.545, 546.

sürecinde, devlet çeşitli çatışan çıkarlar arasında adil bir denge kurmasına yönelik çevreye zarar verebilecek ve dolayısıyla AIHS kapsamındaki kişilerin haklarını ihlal edebilecek faaliyetlerin etkilerinin önceden tahmin edilebilmesi ve değerlendirilebilmesi için uygun soruşturmaları ve çalışmaları yapmalıdır. Anılan soruşturma ve çalışmalar akabinde de halkın ve kamuoyunun maruz kaldıkları riski değerlendirmelerine imkân tanıyan ilgili sonuçlara erişimi sağlanmalıdır. Ayrıca, ilgili kişilerin yargılamalara etkili bir şekilde katılabilmeleri ve argümanlarını inceletmek gibi süreçlerde devletlerin takdir yetkisi çerçevesinde çevresel karar alma sürecinde menfaatlerini koruma fırsatı da tanınmalıdır⁷⁵⁸. Görüldüğü üzere, AIHM iklim değişikliğinden kaynaklanan zararların hak ihlaline sebebiyet verdiği iddiasını değerlendirdiği bu başvuruda önceki içtihadını zikrederek çevresel katılım hakkının çerçevesini de çizmiştir. Neticede, iklim değişikliğinin olumsuz etkileri sebebiyle kişilerin haklarının ihlal edilmemesi için devletlerin iklim değişikliği ile mücadeleye yönelik hukuki düzenlemeler ve tedbirleri belirlemelerini; buna dair bilgileri de halka ve özellikle bunlardan etkilenebilecek kişilere açıklamaları gerektiğinin altını çizmiştir. Anılan hukuki düzenlemeler ve tedbirlere dair yürütülen çalışmalarla ilgili neticelere herkesin erişilebilirliği sağlanmalı ve maruz kalınan veya kalınacak risk değerlendirmeleri için usul güvenceleri de tanınmalıdır. İlgili düzenleme ve tedbirlerden etkilenme ihtimali olan veya etkilenenlerin menfaatlerinin karar alma sürecinde dikkate alınacağı süreçler yürütülmelidir⁷⁵⁹. Bu tespitleri akabinde, AIHM şikâyet edilen İsviçre'nin mevcut yerel düzenleyici kuralları uygulaması esnasında sera gazı salımını sınırlamadaki ve sera gazı salımını azaltma hedeflerindeki başarısızlığı ile yasal çerçevenin hazırlanması ve uygulanması hususunda zamanında hareket etmemesinin takdir yetkisini aşarak pozitif yükümlülüklerini yerine getirmediğine hükmetmiştir⁷⁶⁰. *Verein Klimaseniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre* başvurusunda AIHM, ilk kez iklim değişikliğinden kaynaklanan olumsuz etkilerin AIHS kapsamında hak ihlaline sebep olup olmadığını incelerken, çevresel bilgiye erişim, karar alma sürecine katılım ve yargıya erişim hakkında devlet

⁷⁵⁸ *Verein Klimaseniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre*, Başvuru No:53600/20, K.T.09.04.2024, parag.539.

⁷⁵⁹ *Verein Klimaseniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre*, Başvuru No:53600/20, K.T.09.04.2024, parag.554.

⁷⁶⁰ *Verein Klimaseniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre*, Başvuru No:53600/20, K.T.09.04.2024, parag.573.

yükümlülüklerine değinmiştir. İklim değışikliğini ilgilendiren hukuki düzenlemeler ve tedbirler uygulanırken halkın ve ilgili kişilerin bilgilendirilmesi, karar alma sürecine dâhil edilmesi hususundaki usul yükümlülükleri tekrar edilmiştir. AİHM, ilk defa bu kararda başvuru derneğın iklim değışikliğı ile ilgili özel hususlarda yaşam hakkı ve özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı açısından mağdur sıfatını kabul etmiştir. Ayrıca, başvuru derneğın üyelerinin menfaatleri adına yargıya başvurabileceğı ve AİHS'in 6. maddesinin yanında 2. ve 8. maddesi açısından mağdur sıfatının bulunduğuna karar verilmesi de çevresel katılım hakkının AİHM'e başvurularak tüzel kişiler tarafından kullanılabilceğini göstermesi açısından da önemlidir.

Son olarak çevresel meselelere katılım açısından da önem arz eden ve AİHM'in yakın zamanda vermiş olduğı *Cannavacciuolo ve diğeri/İtalya* kararı⁷⁶¹ hem AİHM'in *Verein Klimaseniorinnen Schweiz ve diğeri/İsviçre* kararında derneklerin AİHS'in 8. maddesinde yer alan özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı açısından yaptığı esnek mağdur sıfatı değeriendirmesini devam ettirip ettirmeyeceğini göstermesi açısından anlamlıdır. *Cannavacciuolo ve diğeri/İtalya* kararında AİHM, geniş bir coğrafi alana yayılan çevresel kirlilik sebebiyle başvuru derneklerin yaşam hakkı ihlali iddialarını incelemiştir. AİHM, çevre koruma amacı güden başvuru dernekler açısından mağdur sıfatını değeriendirirken; *Verein Klimaseniorinnen Schweiz ve diğeri/İsviçre* başvurusunda başvuru derneklere hakları etkilenen veya etkileneceğı iddia edilen gerçek kişilerin temsilcileri sıfatıyla hareket etmesi sebebiyle mağdur sıfatını taşıdığını kabul edilmesinin iklim değışikliğı ile ilgili özel koşullara tâbi olduğunu ve iklim değışikliğinin insanlığın ortak bir endişesi olarak taşıdığını özel önem kapsamıyla sınırlı olduğunu ifade etmiştir⁷⁶². Dolayısıyla, *Cannavacciuolo ve diğeri/İtalya* başvurusu çevre kirliliğı ile ilgili olup iklim değışikliğini konu edinmediğı için anılan başvuru kapsamında AİHM, başvuru dernekler açısından *Verein Klimaseniorinnen Schweiz ve diğeri/İsviçre* kararında derneklerin AİHS'in 8. maddesinde yer alan özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı açısından yaptığı esnek mağdur sıfatı değeriendirmesini devam ettirmeyeceğı sonucuna varılmaktadır. Ayrıca

⁷⁶¹ *Cannavacciuolo ve diğeri/İtalya*, Başvuru No:51567/14, 39742/14, 74208/14 ve 21215/15, K.T.30.01.2025.

⁷⁶² *Cannavacciuolo ve diğeri/İtalya*, Başvuru No:51567/14, 39742/14, 74208/14 ve 21215/15, K.T.30.01.2025, parag.220.

Cannavacciuolo ve diğeri/İtalya kararında AS'nin çevresel bilgilere erişim hakkındaki ilgili maddesine yollama yapan mahkeme, kararında devletlerin çevresel bilgileri sağlama yükümlülüğüne ilişkin olarak yetkililerin kirlilikten etkilenen bölgelerde yaşayanlara onların yaşamları ve sağlıkları açısından var olan veya olacak riskleri değerlendirmelerini sağlayacak gerekli çevresel bilgileri temin etmediklerini belirlemiştir. Akabinde, İtalya devletinin her ne kadar çevreye ilişkin bilgileri kamuoyu ile paylaşmışsa da bunun yeterli olmadığını; büyük, karmaşık ve ciddi çevresel kirlilik olgusuna yönelik olarak halkın potansiyel veya gerçek sağlık risklerine ilişkin proaktif bir şekilde bilgilendirilmesi için kapsamlı ve erişilebilir bir iletişim stratejisinin de geliştirilmesi gerektiği not edilmiştir⁷⁶³. Neticede davalı İtalya devletinden iki yıllık bir süre içerisinde çevresel bilgilere erişim hakkı kapsamında tüm ilgili çevresel bilgilerin, alınan veya alınması öngörülen tedbirlere ilişkin bilgilerin ve bu bilgilerin uygulanma durumlarına dair bilgileri içerecek herkes tarafından erişilebilir bir kamusal bilgi platformunun oluşturulması istenmiştir⁷⁶⁴. Çevresel bilgilere erişim hakkına dair yakın zamanda verdiği bu kararla AİHM, devletlerin halkın çevresel bilgilere erişimini sağlama yükümlülüğünü somutlaştırmıştır. Büyük ölçekli çevresel kirlilik hallerinde, devletler halkın çevresel bilgilere erişimini sağlayacak güncel ve anlaşılabilir bir bilgi edinme platformu kurma yükümlülüğü altındadırlar.

b) Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin denetim organlarından biri olan AAİHM, kendisine yapılan bireysel başvurularla (*individual petitions*) sözleşmede yer alan hakların ihlal edilip edilmediğini incelemekle görevlidir. AAİHM'nin verdiği kararlar yargısal bir makam olması sebebiyle bağlayıcı ve emredici niteliktedir. AİHM'den farklı olarak AAİHM'ye kişiler doğrudan başvuruda bulunamamaktadırlar. AAİHM'ye başvuru yapabilenler AAİHK ve Amerikan İnsan

⁷⁶³ *Cannavacciuolo ve diğeri/İtalya*, Başvuru No:51567/14, 39742/14, 74208/14 ve 21215/15, K.T.30.01.2025, parag.457.

⁷⁶⁴ *Cannavacciuolo ve diğeri/İtalya*, Başvuru No:51567/14, 39742/14, 74208/14 ve 21215/15, K.T.30.01.2025, parag.500.

Hakları Sözleşmesine taraf olan devletlerdir⁷⁶⁵. Yine, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 41. maddesine göre, “*Herhangi bir kişi veya kişi grubu veya Amerikan devletleri örgütünün bir veya daha fazla üye devletinde yasal olarak tanınan herhangi bir hükümet dışı kuruluş veya bir devlet tarafından bu Sözleşmenin ihlal edildiğine dair ihbar veya şikayetleri içeren dilekçeleri Komisyona sunabilir.*” denilmektedir. Buna göre, kişiler veya kişi toplulukları doğrudan AAİHM’ne başvuru yapamamaları da AAİHK’ye başvuru yapabilmekte, AAİHK nezdindeki usul tüketildikten sonra⁷⁶⁶ ilgili AAİHM’nin yargı yetkisini kabul eden devlet aleyhine ise AAİHM’nin önüne gelebilmektedir. AAİHK önündeki başvuru neticesinde şikâyet edilen devlet AAİHK’nin belirtilen sürelerde raporunda yer alan tavsiyelerine uymaz ise başvuruyu AAİHM’ye gönderir⁷⁶⁷. Dolayısıyla kişilerin doğrudan AAİHM’ye başvuru yapmaları söz konusu olmasa bile dolaylı olarak Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinde yer alan hakların yerine getirilmediği ve ihlal edildiğinden bahisle AAİHK’ye ilettikleri başvuru AAİHK önündeki prosedürü tükettikten sonra AAİHM’ye iletilmekte ve AAİHM tarafından bu başvurular incelenmektedir.

AAİHM’de Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ile korunan bir hak veya özgürlüğün ihlal edildiğini tespit ederse, hakkı ihlal edilenlerin o hak ve özgürlükten yararlanmasını sağlamaya; ayrıca mümkünse söz konusu hak veya özgürlüğün ihlalini oluşturan tedbirin veya müdahalenin sonuçlarının giderilmesine ve zarar gören tarafa

⁷⁶⁵ Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, madde 61/1; Uğur SAMANCI, “Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin Denetim Organları ve Amerikalılar-Arası İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Uygulanmasının Denetimi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Durmuş Tezcan’a Armağan, Cilt:21, Özel Sayı, 2019, s.1811; SARİBEYOĞLU SKALAR, s.224.

⁷⁶⁶ Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi madde 61/2; SAMANCI, s.1804, 1811, 1812; KONUK SOMMER, s.386.

⁷⁶⁷ AAİHK Usul Kuralları (*Rules of Procedure of Inter-American Commission on Human Rights*), madde 45; SAMANCI, s.1807; Anılan maddeye göre AAİHK nezdindeki başvurunun incelenmesi neticesinde dostane çözüm seçeneği de denendikten sonra bir uzlaşmaya varılamaz ise, AAİHK sonucu içerir bir rapor düzenler. AAİHK’nin tavsiyelerini ve sonucu içerir bu rapor ilgili devlete iletilir. Anılan rapor akabinde, AAİHK ilgili devletin rapordaki tavsiyelere uymaması halinde başvuru AAİHM’ye gönderilir. Başvurunun AAİHM’ye gönderilmesinin bir istisnası, AAİHK üyelerinin salt çoğunluğunun aksi yönde bir kararın olması halidir. Bu halde, AAİHK üyelerinin salt çoğunluğu gerekçeli bir biçimde başvurunun AAİHM’ye gönderilmemesi yönünde karar alırsa bu takdirde başvuru AAİHM’ye gönderilmez. (AAİHK Usul Kuralları, madde 45/1, son cümle.) Dolayısıyla, AAİHK önündeki usulü tüketen ve AAİHK’nin sonucu bildiren raporun içerdiği tavsiyelere ilgili devletin uymadığının düşünüldüğü takdirde başvuru AAİHM’ye gönderilir. Bu koşullar altında başvuruların AAİHM’ye gönderilmesi kural; gönderilmemesi AAİHK üyelerinin salt çoğunluğunun gerekçeli kararı ile istisna olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

tazminat ödenmesine karar verir⁷⁶⁸. AAİHM'nin yargı yetkisini kabul eden ve Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesine taraf olan her devletin AAİHM tarafından verilen kesin kararlara uymayı taahhüt ettiği kabul edilir. Neticede, AAİHK nezdindeki usulü tükettikten sonra başvuruoların başvuruları AAİHM önüne gelmektedir. AAİHM önündeki çevresel meselelere dair başvurusu incelenen başvuruocu kişi veya kişi toplulukları bu vesileyle çevresel katılım haklarını kullanmış olmaktadır.

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi de tıpkı AIHS gibi çevre hakkını ihtiva etmemektedir. Ancak Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin denetim organı olan AAİHM yorum yoluyla çevresel meselelerde kararlar vererek çevresel meselelere dair AAİHM önüne gelen başvurular kapsamında verdiği kararlarda, çevresel katılım hakkına vurgu yapmaktadır. AAİHM daha ziyade yerli toplulukların kültürünü, yaşam biçimini ve onların ata topraklarıyla olan ilişkilerini koruma amacıyla mülkiyet hakkı ve yaşam hakkı ihlali iddialarını değerlendirdiği kararlarında yerli toplulukların karar alma süreçlerine katılımı ile çevresel ve sosyal etki değerlendirmelerinin yapılması hususlarını irdelemiştir. Anılan kararlarda yerli toplulukların çevresel bilgiye erişim, karar alma sürecine katılımlarının altı çizilerek devletlerin yükümlölükleri belirtilmiştir.

Bu başlıkta, yargısal nitelikteki çevresel halk katılımı modellerinden bölgesel yargı mekanizması modeli olan AAİHM'nin yerli toplulukların ÖÖBR'sini ve çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alma süreçlerine katılımlarına işaret ettiği kararları ele alınacaktır. Bu kararlar, AAİHM vasıtasıyla çevresel halk katılımının nasıl gerçekleştirilebileceğini ve kapsamını göstermektedir. Ayrıca, AAİHM'nin yerli toplulukların çevreyi ilgilendiren karar alma süreçlerine katılımlarına dair olmayan çevresel kirlilik konusunda verdiği *Comunidad La Oroya/Peru*⁷⁶⁹ başvurusuna ilişkin kararında sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına ve çevrenin korunmasına dair usul güvencelerinin yani çevresel katılım hakkının altını çizmiş ve devletlerin çevresel halk katılımı hususundaki yükümlölüklerini belirtmiştir. *Comunidad La Oroya/Peru* kararı,

⁷⁶⁸ Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, madde 63/1; SAMANCI, s.1813, 1814; KONUK SOMMER, s.386.

⁷⁶⁹ AAİHM, *La Oroya Topluluğu/Peru*, K.T.24.03.2024.

daha önceden yerli toplulukların mülkiyet hakkına ve topraklarına odaklanan başvurulardan farklı olarak *La Oroya* şehrinde ortaya çıkan çevre kirliliğinin yol açtığı sağlık sorunları neticesinde sağlıklı bir çevre hakkının ve devletlerin çevreyi koruma yükümlülüğünün *jus cogens* niteliğinde bir kural olduğu tespitinde bulunması sebebiyle özel önem arz etmektedir⁷⁷⁰.

Claude-Reyes ve diğerleri/Şili başvurusunda⁷⁷¹, aralarında bir çevre koruma STK'sının yöneticisi de bulunan başvuruçuların çevreyi etkileyen bir ormancılık işletme projesi olan *Río Cóndor* isimli proje hakkında devlet tarafından tutulan bilgilere erişim taleplerinin bir kısmının gerekçesiz bir şekilde reddedilmesi üzerine düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamında bilgi alma hakkı, adil yargılanma hakkı ve mahkemeye başvuru hakkının ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. Anılan başvuru bilgiye erişim talebinin çevresel bilgiye dair olması sebebiyle çevresel katılım hakkına ilişkindir. AAİHM, devlet tarafından başvuruçulara verilmeyen bilgilerin devlet ve bir ulusal şirket ile iki yabancı yatırım şirketi arasındaki potansiyel olarak çevresel etkisi olan bir ormancılık işletme projesini içeren yabancı yatırım sözleşmesiyle ilgili olması sebebiyle kamuoyunu ve halkı ilgilendirdiğini dolayısıyla bilgilerin kamu yararına hizmet edeceğini tespit etmiştir⁷⁷². Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 13. maddesindeki düşünce ve ifade özgürlüğünün her türlü bilgi ve görüşü arama, elde etme ve yayma hakkını ve özgürlüğünü kapsadığı; devletlere bu hususlarda pozitif yükümlülük yüklediği belirtilmiştir⁷⁷³. Anılan başvuruda, başvuruçuların bilgi edinme taleplerine getirilen sınırlamanın herhangi bir kanuna dayanmadığı; meşru bir amaca hizmet etmediği ve demokratik toplumda gerekliliği kanıtlanamadığından başvuruçuların düşünce ve ifade özgürlüğü ile devletin haklara saygı yükümlülüğünün ihlal edildiğine karar verilmiştir. Anılan başvuru, AAİHM'nin bilgilere erişim taleplerini düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirmesi ve söz konusu uyuşmazlığın çevreyi ilgilendiren bilgilere dair olması sebebiyle çevresel halk katılımının bir tezahürü olarak nitelendirilebilecektir.

⁷⁷⁰ Thalia VIVEROS-UEHARA, “*La Oroya* and Inter-American Innovations on the Right to a Healthy Environment”, 16 May 2024, (*VerfBlog*), <https://verfassungsblog.de/la-oroya-and-inter-american-innovations-on-the-right-to-a-healthy-environment/>, (Erişim Tarihi:01.11.2024).

⁷⁷¹ AAİHM, *Claude-Reyes ve diğerleri/Şili*, K.T.19.09.2006.

⁷⁷² AAİHM, *Claude-Reyes ve diğerleri/Şili*, K.T.19.09.2006, parag.73.

⁷⁷³ AAİHM, *Claude-Reyes ve diğerleri/Şili*, K.T.19.09.2006, parag.76.

Sarayakunun Kichwa yerli topluluğu/Ekvador başvurusunda⁷⁷⁴, yerli topluluğun yaşadığı topraklarda kendilerinin ÖÖBR'si olmaksızın petrol çıkarma faaliyeti için lisans verilmesi üzerine yaşam, mülkiyet, mahkemeye başvuru ve bedensel ve ruhsal bütünlük haklarının ihlal edildiği iddia edilmiştir. AAİHM, yerli topluluğun mülkiyet hakkı ve danışma hakkı (*right to consultation*) kapsamında Ekvador'un konu ile ilgili yerli toplulukla istişarelerde bulunmadığını kabul ettiği ve AAİHM nezdinde yerli toplulukla istişare etme yükümlülüğünü sorgulayarak petrol çıkarma lisansı verilen şirketin belirli eylemlerinin yerli toplulukla istişarenin gerekliliğini karşıladığını iddia etmektedir⁷⁷⁵. AAİHM, yerli toplulukların kültürlerinden yararlanma hakkının ÖÖBR hakkını tanımak ve onların ÖÖBR'lerine saygı duymakla gerçekleştirileceğini vurgulamıştır⁷⁷⁶. Ayrıca AAİHM yerli toplulukların ÖÖBR'sinin tanınmasının Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 1. maddesinin 1. fıkrasındaki haklara saygı yükümlülüğü ile de doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, devletlerin yerli toplulukları etkileyen meselelerde onlara danışmak ve onların ÖÖBR'lerini tanımak üzere hukuk kurallarını ve hukuki kurumları yeniden tasarlamalarını ve bu yönde dönüştürmelerini; devletlerin haklara saygı yükümlülüğünün ancak böyle gerçekleştirebileceği vurgulanmıştır⁷⁷⁷. AAİHM, devletin yerli toplulukların ÖÖBR'sini garanti altına alıp almadığını istişarenin erken bir aşamada yapılıp yapılmadığı; iyi niyet gereği antlaşmaya varma amacının olup olmadığı; yeterli ve erişilebilir bir istişare olup olmadığı; bilgilendirilmiş bir istişare olup olmadığı ve çevresel etki değerlendirmesinin yapılıp yapılmadığı hususlarında değerlendirmiştir. Neticede, AAİHM, Ekvador devletinin yerli topluluğun yaşadığı topraklardaki kaynakların işletilmesi hususunda lisans vermeden önce yerli topluluğa danışma hakkını garanti altına alacak uygun ve etkili bir süreç yürütmediğini tespit etmiştir⁷⁷⁸. Ayrıca, AAİHM'ye göre, yerli topluluğa danışılmaması ve görüşlerinin alınmaması onların kültürlerinden faydalanma haklarına da halel getirmektedir. Dolayısıyla Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 2. maddesi uyarınca sözleşmede

⁷⁷⁴ AAİHM, *Sarayakunun Kichwa yerli topluluğu/Ekvador*, K.T.07.06.2012.

⁷⁷⁵ AAİHM, *Sarayakunun Kichwa yerli topluluğu/Ekvador*, K.T.07.06.2012, parag.124.

⁷⁷⁶ AAİHM, *Sarayakunun Kichwa yerli topluluğu/Ekvador*, K.T.07.06.2012, parag.159; Benzer şekilde AAİHM *Yakye Axa yerli topluluğu/Paraguay*, K.T.17.06.2005, parag.144.

⁷⁷⁷ AAİHM, *Sarayakunun Kichwa yerli topluluğu/Ekvador*, K.T.07.06.2012, parag.166.

⁷⁷⁸ AAİHM, *Sarayakunun Kichwa yerli topluluğu/Ekvador*, K.T.07.06.2012, parag.211.

belirtilen hak ve özgürlüklerin kullanılmasının kanunla garanti edilmesi yükümlülüğünün yerine getirilmeyerek gereken hukuki tedbirlerin alınmadığından bahisle yerli topluluğun mülkiyet, danışma ve kültürel kimliğinden yararlanma haklarının ihlal edildiğine karar vermiştir⁷⁷⁹.

Kaliña and Lokono Peoples/ Suriname kararında ise AAİHM, devletin geleneksel topraklarında bulunan doğal kaynakların korunmasıyla ilgili olarak yerli toplulukların onurlu bir yaşam ve kültürel kimlik hakkını garanti altına almanın bir yolu olarak yeterli mekanizmalara sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır⁷⁸⁰. Akabinde, yerli halkların kolektif mülkiyet hakları gereği sahip oldukları topraklarında bulunan doğal kaynakların korunmasına ve bunların sağladığı faydalara yönelik erişimlerini, kullanımlarını ve etkili katılımlarını tesis edecek mekanizmaların bulunmamasını devletin yükümlülüğünün ihlali olduğunu tespit etmiştir⁷⁸¹. AAİHM'ye göre, devletler, yerli toplulukların geleneksel topraklarına ve bu topraklarda bulunan doğal kaynaklara erişimlerini sağlamalı ve yerli toplulukların

⁷⁷⁹ AAİHM, *Sarayakunun Kichwa yerli topluluğu/Ekvador*, K.T.07.06.2012, parag.227; Benzer şekilde AAİHM *Saramaka Halkı/Surinam*, K.T.28.11.2007 kararı örnek gösterilebilir. *Saramaka* halkı başvurusunda, AAİHM yerli topluluğun yaşadığı topraklarda ormancılıkla ilgili kalkınma ve yatırım plan ve faaliyetlerine etkili katılımlarının sağlanarak devletin yerli topluluğun ÖÖBR'sini alma ve yerli toplulukla etkili işişare yürütme yükümlülüğü altında olduğu; somut olayda devletin bu yükümlülüğünü yerine getirmediğinden ve yerli topluluğun önceden etkili katılımını sağlayamadığından bahisle Surinam devletinin *Saramaka* halkının doğal kaynakları kullanma ve yararlanma hakkı ile getirilen güvenceleri temin edemediği ve Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 1. (haklara saygı yükümlülüğü) ve 21. maddelerinin (mülkiyet hakkı) ihlal edildiğine karar verilmiştir. AAİHM *Kaliña ve Lokono Halkları/Surinam* AAİHM, *Kaliña ve Lokono Halkları/ Surinam*, K.T.25.11.2015 kararında ise Kaliña ve Lokono isimli yerli topluluklar tarafından Surinam ülkesine karşı yapılan bir başvuruda mahkeme, anılan yerli topluluklarının ata topraklarındaki doğa koruma alanlarından birinde söz konusu olan madencilik imtiyazlarına dair işişare süreci yoluyla etkili katılımın bulunmaması hususunu incelemiştir. Mahkeme, yerli toplulukların çevrenin korunmasına katılımı, sadece kamu menfaatini ilgilendiren bir konu olarak görmemiş; aynı zamanda yerli topluluk olarak kendilerini etkileyecek konularda karar alma süreçlerine katılma haklarının kullanılmasının da bir parçası olduğunu ifade etmiştir. Yine, *Lhaka Honhat (Bizim Toprağımız) Yerli Topluluğu Derneği/Arjantin*, K.T.06.02.2020 kararında, AAİHM, yerli topluluğunun bulunduğu topraklar hakkında verilen petrol çıkarma imtiyazına dair mülkiyet hakkı kapsamında ÖÖBR haklarının olduğunu ve bilgiye erişim ile kendilerini etkileyebilecek konularda katılma hakları vurgulayarak; yerli toplulukların topraklarını ilgilendiren konularda kendilerine danışılmasını Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 23. maddesinde yer alan kamu işlerine katılma hakkı kapsamında olduğunu belirtmiştir. Mahkemeye göre, yerli topluluklara danışma iyi niyetle ve antlaşmaya varılma amacıyla yapılmalıdır. Sonuç olarak, AAİHM devletin yerli toplulukların ÖÖBR'si için gerekli mekanizmaları sağlamadığından bahisle Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 1. maddesinin 1. fıkrası (haklara saygı yükümlülüğü) ile 21. (mülkiyet hakkı) ve 23. (kamu işlerine katılma hakkı) maddelerinin ihlal edildiğine karar vermiştir.

⁷⁸⁰ AAİHM, *Kaliña and Lokono Peoples/ Suriname*, K.T. 25 Kasım 2015, parag.181; GIUPPONI, s.499.

⁷⁸¹ AAİHM, *Kaliña and Lokono Peoples/ Suriname*, K.T. 25 Kasım 2015, parag.196.

kendi topraklarında uygulanacak herhangi bir geliştirme, yatırım, rezerv arama veya çıkarma faaliyetleriyle ilgili olarak etkili katılımlarını tesis etme yükümlülüğü altındadır; bu yükümlülük, rezerv arama veya çıkarma faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinden önce yerine getirilmelidir⁷⁸².

Kişilerin çevresel katılım hakkını ilgilendiren AAİHM tarafından verilen en güncel tarihli karar *Comunidad La Oroya/Peru* başvurusuna dair karardır⁷⁸³. Tehlikeli endüstriyel faaliyetleri neticesinde çevre kirliliğine sebep olan ve o yerde yaşayanların sağlığını tehdit eden tesisin faaliyetleri karşısında devletin yükümlülüklerini yerine getirmediğinden bahisle haklarının ihlal edildiğini iddia eden *La Oroya* topluluğu adına yapılan başvuruda, AAİHK önündeki usul tamamlandıktan sonra AAİHM bu başvuruyu incelemiş ve sağlıklı bir çevre hakkı, bedensel ve ruhsal bütünlük hakkı, onurlu bir yaşam hakkı, bilgiye erişim hakkı, kamu işlerine katılım hakkı, mahkemeye erişim haklarının ihlal edildiğine karar vermiştir. AAİHM, ilk kez bir şirketin faaliyetleri sonucu oluşan çevresel bozulmanın bölge halkının sağlık, yaşam ve bedensel ve ruhsal bütünlük haklarını ihlal edebileceğine karar vermiştir. Anılan başvuru AAİHM'nin çevre kirliliğinden kaynaklanan yerli olmayan bir topluluğun insan haklarının ihlali nedeniyle bir devletin sorumluluğunu değerlendirmesi sebebiyle önem arz etmektedir⁷⁸⁴. AAİHM, kararında daha önce *Lhaka Honhat yerli topluluğu derneği* başvurusunda bahsettiği OC-23/17 sayılı danışma görüşüne yollama yaparak sağlıklı bir çevre hakkını Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 26. maddesi kapsamında değerlendirdiğini ifade etmiştir⁷⁸⁵. Çevresel bilgiye erişim ve halkın katılımı hususunda, AAİHM çevreyi etkileyebilecek faaliyetler ve projeler hakkındaki bilgilere erişimin açık bir şekilde kamu yararına hizmet ettiğini; meşru bir sınırlamanın mevcudiyetinin bulunduğu haller hariç olmak üzere çevresel bilginin elde edilmesinde

⁷⁸² AAİHM, *Kaliña and Lokono Peoples/ Suriname*, K.T. 25 Kasım 2015, parag.201, 207; KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.337.

⁷⁸³ AAİHM, *La Oroya Topluluğu /Peru*, K.T.24.03.2024.

⁷⁸⁴ VIVEROS-UEHARA, “*La Oroya and Inter-American Innovations on the Right to a Healthy Environment*”, 16 May 2024, (*VerfBlog*).

⁷⁸⁵ VIVEROS-UEHARA, “*La Oroya and Inter-American Innovations on the Right to a Healthy Environment*”, 16 May 2024, (*VerfBlog*); Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 26. maddesi şöyledir: “*Taraf devletler, hem içte hem de uluslararası iş birliği yoluyla, özellikle ekonomik ve teknik nitelikteki tedbirleri, Buenos Aires Protokolü ile değiştirilen Amerikan Devletleri Örgütü Tüzüğünde belirtilen ekonomik, sosyal, eğitimsel, bilimsel ve kültürel standartlarda belirtilen hakların tam olarak gerçekleştirilmesini, mevzuat veya diğer uygun araçlar yoluyla, ilerici bir şekilde yerine getirmek amacıyla benimsemeyi taahhüt ederler.*”

doğrudan bir menfaatinin olduğunu kanıtlamaksızın herkesin çevresel bilgiye erişiminin eksiksiz, anlaşılır, erişilebilir bir dilde sağlanması, güncel olması ve nüfusun farklı kesimleri için etkili olacak şekilde sağlanması gerektiğini ifade etmiştir⁷⁸⁶. Bu hususta AAİHM kararında Bali ilkelerine ve AS'ye ve AİHM'in bilgiye erişime ilişkin devletlerin pozitif yükümlülüğünü kabul ettiği görüşüne ve AfİHHK'nin Sosyal ve Ekonomik Haklar Eylem Merkezi ve diğerleri başvurusunda ifade ettiği sağlığı ve çevreyi etkileyen tehlikeli faaliyetlere ilişkin bilgilere erişim hakkına yollama yapmıştır. AAİHM, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 23. maddesinde yer alan kamu işlerine katılma hakkının devletlerin kendi yargı yetkisi içinde yer alan kişiler bakımından karar alma süreçlerine katılımlarını tesis etme yükümlülüğü yüklediğini belirtmiştir⁷⁸⁷. Peru devletinin *La Oroya*'daki çevre kirliliğinin orada yaşayanlar açısından yaratacağı olumsuz etkilerin farkında olduğunu; her ne kadar devlet tarafından bilgilendirme broşürleri dağıtılmasına rağmen bu bilgilendirme broşürlerinin çevresel ve sağlık risklerini açıkça ifade etmemesi, bunun yerine sadece kişisel hijyen, yeterli ve dengeli beslenme ve evde bakıma dair genel öneriler içerdiği ve 2003 yılı öncesinde hiç bilgilendirme yapılmadığı ifade edilmiştir. Yine devlet tarafından hava kalitesinin durumunu yansıtan ekranlar kurulmuşsa da bunların gerçek zamanlı verilmemesi ve güncel son durumu yansıtamaması da not edilmiştir⁷⁸⁸. Dolayısıyla devlet tarafından alınan tedbirlerin hava ve su kalitesi hakkında ilgili bilgilere erişim sağlamada yetersiz olmasının başvuruçuların sağlık risklerine ilişkin yeterli bilgiye sahip olmalarını engellediğinden bahisle Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 13. maddesinde yer alan düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilen bilgi edinme hakkını ihlal ettiğine karar vermiştir⁷⁸⁹. AAİHM, çevresel kirlilik sebebiyle çevresel bilgilere erişim hakkını Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 13. maddesi olan ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirmiştir. Buna göre, yerli topluluk mensubu olmaksızın insan yaşamını ve sağlığını tehdit eden çevresel riskleri içerir çevresel bilgileri sağlama yükümlülüğü kişilerin bilgi alma hakkı kapsamındadır.

⁷⁸⁶ AAİHM, *La Oroya Topluluğu /Peru*, K.T.24.03.2024, parag.145, 146.

⁷⁸⁷ AAİHM, *La Oroya Topluluğu /Peru*, K.T.24.03.2024, parag.152.

⁷⁸⁸ AAİHM, *La Oroya Topluluğu /Peru*, K.T.24.03.2024, parag.249-254, 265.

⁷⁸⁹ AAİHM, *La Oroya Topluluğu /Peru*, K.T.24.03.2024, parag.246, 255.

AAİHM, somut başvuruda çevresel meselelerde karar alma sürecine halkın katılımını, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 23. maddesinin 1. fıkrasının (a) bendinde yer alan her vatandaşın kamu işlerine bizzat veya özgürce seçtiği temsilcisi aracılığıyla katılması kapsamında değerlendirmiştir. Peru devletinin mevzuatında çevresel meselelere kişilerin katılmasını kanunla ve kanun altı düzenleyici işlemlerle tanıdığı; ancak somut olayda devletin *La Oroya*'da yaşayanların etkili katılımına imkân sağlayan tedbirleri almadığını ve katılımı sağlamak için gerekli alanı açmadığını ifade etmiştir⁷⁹⁰. Çevresel meselelerde karar alma sürecine halkın katılımını kamu işlerine katılım hakkı kapsamında değerlendirmiştir. Böylece *Comunidad La Oroya/Peru* başvurusu ile yerli topluluk mensubu olmayan kişilerin çevresel kirlilik sebebiyle çevresel bilgilere erişimi ve karar alma sürecine katılımı ilk kez AAİHM tarafından düşünce ve ifade özgürlüğü ve kamu işlerine katılım hakkı ile ilişkilendirilerek hak ihlali kararı verilmiştir.

AAİHM'nin çevresel halk katılımının gerçekleştirip gerçekleştirilmediğini değerlendirdiği kararları genellikle yerli toplulukların kolektif mülkiyet hakları ile kültürlerinden yararlanmaları kapsamında ele alındığı görülmektedir. Bu kararlarda AAİHM yerli toplulukların ÖÖBR'lerinden söz etmekte; devletlerin yerli topluluklara danışılma ve ÖÖBR'lerinin tesis edilmesi yükümlülüğü altında olduğu belirtilmektedir. Anılan yükümlülükleri yerli toplulukların kültürlerinden yararlanmalarıyla da ilişkilendirmektedir. Yerli topluluklar tarafından yapılan başvurulardan bazılarında çevresel bilgiye erişim ve karar alma süreçlerine katılımını Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinde yer alan haklara saygı yükümlülüğü (1. madde) ve hakların etkili kılınması için hukuki tedbirlerin alınması yükümlülüğü (2. madde) kapsamında da değerlendirmektedir. Yerli topluluklar dışında yapılan çevresel kirlilik sebebiyle hak ihlali iddiaları kapsamında bilgi edinme hakkı ile kamu işlerine katılma hakkı kapsamında çevresel katılımı değerlendirmiştir. AAİHM önüne gelen somut olayın koşulları ile çevresel katılım hakkını Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinde yer alan, çevre ve insan hakları arasındaki bağı oluşturan ve ifade eden anılan haklar kapsamında temellendirerek korumaktadır.

⁷⁹⁰ AAİHM, *La Oroya Topluluğu /Peru*, K.T.24.03.2024, parag.260, 261.

c) Avrupa Birliği Adalet Divanı

Avrupa Birliğinin yargı mekanizması olan ABAD, Adalet Divanı ve Genel Mahkeme isimli iki mahkemeden oluşan; bölgesel düzeyde faaliyet gösteren yargı mekanizmalarındandır. Herhangi bir birlik kurumunun vermiş olduğu karar gerçek veya tüzel kişileri doğrudan ve bireysel olarak etkiliyorsa, doğrudan genel mahkemeye başvuru yapabilmektedirler. Gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişilerine doğrudan başvuru imkanının tanınması, bölgesel yargı mekanizması olan ABAD vasıtasıyla çevresel halk katılımının gerçekleştirilebilmesi için bir yol sunulması anlamına gelmektedir. Böylece başvuru, çevresel meselelerde AB hukukunu geliştirme imkânını elde etmektedirler. Bu başlık altında gerçek kişiler veya özel hukuk tüzel kişileri tarafından çevre ile ilgili mahkemeye yapılan başvurular ve bu başvuruları ABAD'ın nasıl incelediği ve ABAD vasıtasıyla çevresel meselelerde halk katılımının gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği hususu ele alınacaktır.

Greenpeace ve diğerleri/ Avrupa Birliği Parlamentosu ve Konseyi başvurusunda, AB tarafından ortak finanse edilen Kanarya Adalarında bulunan iki elektrik santralinin inşasından etkilenen gerçek kişilerin ve özel hukuk tüzel kişisinin Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu tarafından elektrik santralleri için sağlanan mali yardım kararına karşı yapılan itiraz, mahkeme tarafından reddedilmiştir. Akabinde başvuru, AB tarafından yapılan temyiz başvurusu da reddedilmiştir⁷⁹¹. ABAD, ret kararında gerçek kişilerin itiraz edilen karardan doğrudan ve bireysel olarak etkilenmediklerini ve bu nedenle başvuru ehliyetlerinin (*locus standi*) bulunmadığına karar vermiştir⁷⁹². Başvurucu STK için ise bir STK'nın üyelerinden daha fazla hakka sahip olamayacağını bu nedenle başvuru ehliyetinin bulunmadığına karar vermiştir.

ABAD önüne gelen bir başka başvuru olan halkın iklim davası (*The People's Climate Case*) olarak da bilinen *Carvalho ve diğerleri/Avrupa Birliği Parlamentosu ve Konseyi* başvurusunda, tarım ve turizm sektöründe çalışan başvuru (36 gerçek

⁷⁹¹ *Greenpeace ve diğerleri/ Avrupa Birliği Parlamentosu ve Konseyi*, C 321-95 P, K.T.02.04.1998.

⁷⁹² *Greenpeace ve diğerleri/ Avrupa Birliği Parlamentosu ve Konseyi*, C 321-95 P, K.T.02.04.1998, parag.28-30; Anılan başvuru benzeri ABAD önüne gelen ve reddedilen diğer başvuruya *Sabo ve diğerleri/ Avrupa Birliği Parlamentosu ve Konseyi*, C 290-20 P örnek verilebilir.

kişi ve genç Sami yerli topluluğunu temsil eden bir STK) AB'nin 2030 sera gazı salımını azaltma hedefi ile ilgili mevzuatın AB ve üye devletlerinin PA kapsamında taahhüt edilen yükümlülükleri karşısında yetersiz azaltma hedefi belirlediği; ayrıca bu hedeflerin AB Temel Haklar Şartında yer alan yaşam, sağlık, çalışma ve mülkiyet haklarını koruyamadığından bahisle iptalini talep etmişlerdir. Genel Mahkeme önündeki başvuruyu, AB'nin İşleyişine Dair Antlaşmanın (*Treaty on the Functioning of the European Union*) 263. maddesi⁷⁹³ kapsamında dayanaktan yoksun olması sebebiyle kabul edilemez bulunmuştur. Kabul edilemezlik kararı başvuruclar tarafından temyiz edilmiş ardından ABAD başvurucların temyiz başvurusunu reddetmiştir.

Genel Mahkeme bu hususta, *“Her bireyin iklim değişikliğinden bir şekilde etkilenmesi muhtemeldir ve bu konu Avrupa Birliği ve sonuç olarak salımları azaltma taahhüdünde bulunan üye devletler tarafından kabul edilmektedir. Ancak, iklim değişikliğinin etkilerinin bir kişi için bir başkası için olduğundan farklı olabilmesi, bu nedenle genel uygulama kapsamındaki bir tedbire karşı dava açma hakkının var olduğu anlamına gelmez. ...farklı bir yaklaşım, AB'nin İşleyişine Dair Antlaşmanın 263. maddesinin dördüncü paragrafının gerekliliklerini anlamsız kılma ve içtihat anlamında bireysel endişe kriteri olmaksızın herkes için locus standi yaratma sonucunu doğuracaktır*⁷⁹⁴.” şeklinde gerekçelendirerek, iklim değişikliğini ilgilendiren genel düzenleyici işlemlerin yaratacağı olumsuz durumların her bir birey açısından farklı düzeylerde olmasının herkes için dava ehliyetinin bulunduğu şeklinde yorumlanamayacağını ifade etmiştir⁷⁹⁵. Genel Mahkemenin bu tespiti, temyiz başvurusunun reddedilmesine dair kararda da yinelenmiştir. ABAD, gerçek kişilerin veya özel hukuk tüzel kişilerin iklim değişikliği ile ilgili genel düzenleyici işlemlerin kendilerini doğrudan ve bireysel olarak ilgilendirdiği iddiası karşısında sınırlı bir

⁷⁹³ AB'nin İşleyişine Dair Antlaşmanın 283. maddesinin 4. fıkrası şöyledir: *“Herhangi bir gerçek veya tüzel kişi, birinci ve ikinci paragraflarda belirtilen koşullar altında, kendisine yönelik veya kendisini doğrudan ve bireysel olarak ilgilendiren bir eyleme karşı ve kendisini doğrudan ilgilendiren ve uygulama önlemleri gerektirmeyen bir düzenleyici eyleme karşı dava açabilir.”*

⁷⁹⁴ ABAD, Genel Mahkeme kararı, *Carvalho ve diğerleri/Avrupa Birliği Parlamentosu ve Konseyi*, T-33018, K.T. 08.05.2019, parag.50.

⁷⁹⁵ Piek EECHOUT, “From Strasbourg to Luxembourg? The KlimaSeniorinnen judgment and EU remedies”, 5 June 2024, (*VerfBlog*), <https://verfassungsblog.de/from-strasbourg-to-luxembourg/>, (Erişim Tarihi:01.11.2024); UNEP, Global Climate Litigation Report 2023 Status Review, Nairobi, 2023, s.33.

yorum yaparak başvuru kapsamında başvuru ehliyetinin bulunmadığı sonucuna varmıştır.

Literatüre göre, gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişileri AB kurumlarının iklim değişikliği karşısında harekete geçmemesi veya yeterli tedbirler almaması halinde AB'nin İşleyişine Dair Antlaşmanın 265. maddesinde düzenlenen harekete geçmeme şikâyetinde bulunabilir. Buna göre, ABAD'a anılan maddeye dayanılarak bir şikâyet yapılması halinde, ABAD doğrudan ve bireysel endişe ölçütünü genişleterek yorumlayabilir ve belirli, istisnai iklim değişikliği çözümünü barındıran bir yorumu kabul edebilir⁷⁹⁶. Şu ana kadar iklim değişikliğinin olumsuz etkileri karşısında devletlerin harekete geçmediğine ilişkin anılan antlaşma hükmüne dayanılarak yapılan bir başvuru bulunmamaktadır. Böyle bir başvurunun yapılması halinde ABAD'ın gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişileri açısından doğrudan ve bireysel endişe ölçütünü başvuru lehine yorumlayıp yorumlamayacağı belirsizliğini korumaktadır.

ABAD gerçek kişi ve özel hukuk tüzel kişileri tarafından önüne getirilen çevresel başvurularda, ehliyet hususunda doğrudan ve bireysel endişe ölçütünü dar bir şekilde yorumlayarak bu başvuruları reddetmektedir. Dolayısıyla, ABAD'ın bu sınırlı yorumu karşısında her ne kadar ABAD'a gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişilerin çevresel meselelerde başvurabilmelerine olanak tanınsa da neticede başvuru tarafından çevresel katılım sağlanarak olumlu bir netice elde edilebilmesi mümkün olamamıştır. ABAD, gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişileri tarafından AB mevzuatına itiraz edilmesine izin vermek için doğrudan ve bireysel endişe kavramlarının yorumunu yeniden gözden geçirirse de başvuru lehine bir yorum yapmamıştır⁷⁹⁷. Hal böyle iken, ABAD vasıtasıyla çevresel halk katılımının gerçekleştirilmesinin önündeki yolun kapalı olduğunu söylemek mümkündür. Buna

⁷⁹⁶ AB'nin İşleyişine Dair Antlaşmanın 265. maddesinin 4. fıkrası şöyledir: “Herhangi bir gerçek veya tüzel kişi, önceki paragraflarda belirtilen koşullar altında, Birliğin bir kurumu, organı, ofisi veya acentesinin kendisine bir tavsiye veya görüş dışında herhangi bir eylemde bulunmadığını Mahkemeye şikâyet edebilir.”; Piek EECHOUT, “From Strasbourg to Luxembourg? The KlimaSeniorinnen judgment and EU remedies”, 5 June 2024, (*VerfBlog*), <https://verfassungsblog.de/from-strasbourg-to-luxembourg/>, (Erişim Tarihi:01.11.2024).

⁷⁹⁷ Piek EECHOUT, “From Strasbourg to Luxembourg? The KlimaSeniorinnen judgment and EU remedies”, 5 June 2024, (*VerfBlog*).

karşın ABAD, gelecekteki muhtemel başvurularda gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişilerinin kendisine yapacakları başvurulardaki doğrudan ve bireysel endişe ölçütünü geniş yorumlar ve temel çevresel menfaatler ile bireysel çevresel hakları koruyarak güvence altına alırsa, fikrimizce bu varsayımda ABAD önünde başvuruçuların çevresel katılım sağlayarak olumlu bir netice elde etmelerinin önündeki kapı aralanmış olacaktır.

C. Yargısal Modeller İçerisinde Yer Alan Katılımı Sağlayan Araçlar, Usuli Prosedürler

Yargısal modeller içerisinde yer alan ve katılımı sağlayan araçlar ve usuli prosedürler bulunmaktadır. Bunlardan biri, yargı makamları nezdinde görülen yargılamalarda kullanılan usuli prosedür olan *amicus curiae* görüşleri ve uluslararası yargı mekanizmalarından danışma görüşü istenmesi sürecindeki yazılı görüşlerdir. Anılan usuli prosedürler halkın, STK'ların veya çevresel meselelerle özel olarak ilgilenen herkesin katılım sağlayarak halk katılımının doğrudan gerçekleştirilmesine katkı sunmaktadır.

Çevresel bilgiyi uçuranlar çevresel bir konuda vakıf oldukları çevresel bilgiyi ifşa etmeleri, duyurmaları sebebiyle çalıştıkları işyerinde misillemelerle karşılaşabilmektedirler. Bu misillemeler, çevresel bilgiyi uçuranın işten çıkartılması, terfisinin engellenmesi, hak ettiği ücretten kesinti yapılması gibi özlük haklarına ilişkin olabilmektedir. Çevresel bilgiyi uçuranların anılan özlük hakları, ifşaya ilişkin kanun hükümleri işletilerek yargı makamları nezdinde korunmaktadır. Çevresel bilgi uçurma kavramı ve çevresel bilgiyi uçuranları koruyucu düzenlemeler, dolaylı olarak çevresel katılımı teşvik etmekte ve çevresel bilginin ifşasıyla kamuoyunun ve yetkili makamların belirli çevresel zararlardan haberdar edilmesini sağlamaktadır. Çevresel bilgi uçuranların haklarını koruyan hukuki düzenlemeler çevresel halk katılımına dolaylı yoldan katkı sağlamaktadır. Anılan hukuki düzenlemeler çevresel bilgiyi uçuranın yargı yoluna başvurusu halinde kullanıldığından bunlara bu başlık altında yargısal modeller altında katılımı sağlayan araçlar olarak yer verilmek istenmektedir.

Son olarak, çevre savunucularını veya çevreyi korumak için faaliyet gösteren STK'ları sindirmek ve yıldırım amacıyla açılan halkın katılımı aleyhine stratejik davalara karşı hukuki düzenlemelere yer verilecektir. Bu düzenlemeler, çevresel halk katılımını garanti eden araçlardır. Halkın katılımı aleyhine stratejik davaların açılmasını zorlaştıran veya stratejik dava ile karşılaşan çevre savunucusu davalıları koruyucu hukuki düzenlemelerdir.

1. Çevresel Meselelere Dair Yargılamalarda Kullanılan Usuli Bir Katılım Prosedürü Olarak *Amicus Curiae*

a) *Amicus Curiae* Hakkında Genel Bilgiler

Çevresel meselelerin karmaşık ve çok katmanlı meseleler oluşu ve teknik ve bilimsel hususları içermesi; yargıçların bu teknik ve bilimsel hususlara her zaman kolaylıkla erişememesine sebep olabilmektedir. Çevresel meselelere ilişkin davalarda yargıçlar, karmaşık bilimsel kanıtlar ve verilerle karşı karşıya kaldıklarında, çevresel uyumsuzluğu doğuran meselenin arkasındaki bilimi doğru ve derinlemesine anlamaya ve bilmeye ihtiyaçları vardır. Çevresel meseleye dair doğru bilimsel ve teknik verileri haiz olmamaları ihtimalinde, bazı gerçekliklerin gözden kaçırılarak karar verilme ihtimali oldukça yüksek ve hatta kaçınılmaz olacaktır⁷⁹⁸. Dolayısıyla çevresel meselelere dair yargılamalarda bağımsız ve teknik uzmanlar veya konu ile ilgili çalışmalar yapan bir STK tarafından sunulacak *amicus curiae* görüşü ile iklim değişikliği gibi karmaşık çevresel zorluklar barındıran meseleler karşısında, genellikle çevredeki değişikliklerin nedenleri ve etkileri hakkında yargıçların bilgi eksikliği ve bilimsel belirsizlikleri netleştirmek açısından fayda sağlanabileceği öngörülmektedir. Yahut çok tartışmalı ve toplumun ikiye bölündüğü bir çevresel meselede, örneğin bir yerde çevresel bozulmalara sebebiyet verecek bir faaliyetin yürütülmesine ilişkin bir tartışma hakkında teknik ve uzmanlık bilgisine sahip kişi veya kuruluşlar tarafından sunulacak *amicus curiae* görüşleri meselenin netleşmesi ve toplum nezdinde

⁷⁹⁸ Christina VOIGT, "International Courts and The Environment: The Quest for Legitimacy", **International Judicial Practice on The Environment Questions of Legitimacy**, (Ed: Christina Voigt), Cambridge: Cambridge University Press, 2019, s.7.

anlaşılabilmesi açısından önemli rol oynayacaktır. Özellikle çevresel meselelere dair davalarda bizzat davanın tarafı olmayan ancak dava sonucunun kendisini ilgilendireceği kişi veya kişiler açısından davanın sonuçlarının muhtemel etkileri *amicus curiae* ile vurgulanabileceği gibi bu muhtemel etkiler açısından verilecek kararın sosyal kabul edilebilirliğine imkân tanınmış olur. *Amicus Curiae* görüşü ile bir yargılamanın taraflarınca sağlanmamış olan birtakım argümanlar, yargılamanın tarafı dışındaki üçüncü kişilerin uzmanlığı ve bakış açıları aracılığıyla sunularak mahkemenin doğru bir karara varmasına yardımcı olacaktır⁷⁹⁹.

*Amicus Curiae*⁸⁰⁰, latin kökenli bir kelime grubu olup; mahkeme dostu anlamına gelmektedir. *Amicus Curiae*, yargılamanın tarafı olmayan ve yargılamayı etkileyen bilgiler sunan ancak taraflardan herhangi biri tarafından mahkemeye yardımcı olması istenmemiş kişi veya kişiler tarafından, tanıklık edilen veya bilimsel incelemeye dayalı görüş veya bilgi sunulması veya yorum yapılması olarak tanımlanabilir⁸⁰¹. *Amicus Curiae*, üçüncü taraf sıfatıyla müdahale (*third party intervention*) şeklinde isimlendirmeye de karşımıza çıkabilmektedir⁸⁰². Tarihsel olarak, kamusal menfaatin varlığı ve mahkeme tarafından verilecek kararın yargılamanın taraflarından daha fazla insanı etkileyebileceğinin kabulü *amicus curiae*nin ortaya çıkması ve üçüncü bir kişinin müdahalesine müsaade edilmesinin nedeni olarak gösterilmektedir⁸⁰³. Öğretide, *amicus curiae*nin temel işlevinin mahkemelerin demokratik meşruiyetini güçlendirmek olduğu belirtilmektedir. Buna göre, geniş anlamda kamunun menfaatini ilgilendiren bir davada, yargılamanın tarafı olmayan, yargılamanın konusu ile ilgili bilgiye sahip olan gerçek veya tüzel kişiler

⁷⁹⁹ Katia FACH GOMEZ, “Rethinking the Role of Amicus Curiae in International Investment Arbitration: How to Draw the Line Favorably for the Public Interest”, **Fordham International Law Journal**, Vol:35, Issue:2, 2012, s.517; International Bar Association, **Model Statute for Proceedings Challenging Government Failure to Act on Climate Change**, An International Bar Association Climate Change Justice and Human Rights Task Force Report, February, 2020, s.9.

⁸⁰⁰ Çoğul hali *Amici Curiae*.

⁸⁰¹ Wikipedia, Amicus Curiae, https://simple.wikipedia.org/wiki/Amicus_curiae, (Erişim Tarihi:01.11.2023); Nicole BÜRLİ, **Third-Party Interventions Before the European Court of Human Rights**, Intersentia, 2017, s.19; HARRIS/O’BOYLE/BATES/BUCKLEY, s.149; Amicus Curiae hakkında daha fazla bilgi için Bkz. Deniz GÜRCAN, **Karşılaştırmalı Hukuk ve Türk Hukukunda Amicus Curiae İncelemesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara:2022; Elif ÇELİK, **Uluslararası İnsan Hakları Yargısında Amicus Curiae/Üçüncü Taraf Müdahalesi**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022.

⁸⁰² Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 36. maddesinin başlığı üçüncü taraf sıfatıyla müdahale (*Third Party Intervention*) düzenlenmiştir; HARRIS/O’BOYLE/BATES/BUCKLEY, s.148.

⁸⁰³ BÜRLİ, s.20.

gönüllü olarak fikir ve görüşlerini sunduğu ve yargılama esnasında bu fikirlerin tartışılabilirdiği ölçüde, mahkemelerin meşruiyeti de o kadar artacaktır⁸⁰⁴. Özellikle tartışmalı ve çok katmanlı çevresel meselelerde bu fikirlerin *amicus curiae* vasıtasıyla mahkeme önüne getirilerek (temsil edilerek) tartışılması mahkemenin meşruiyeti üzerinde önemli rol oynamaktadır. Özetle, yargılama esnasında, *amicus curiae*nin tartışmaya dayalı temsile katkıda bulunacağı ve tartışmalı meselelerde halkın sahip olduğu görüşlerin yargılama nezdinde temsil edilmesi şeklinde hizmet edebileceği; özellikle uzmanlık gerektiren bir meselede bu uzmanlık alanına dair bilgi sunarak mahkemeye birtakım argümanlar sağlayabileceği ve mahkemenin vereceği kararın gerekçesini güçlendirebileceği ve karara etki edebileceği; *amicus curiae* ile yargılamaya müdahale eden taraf sıfatını haiz olmayanların politika, uygulama veya mevzuat hakkında gönüllü olarak arka plan bilgisi sağlayarak belirli bir meseleyi bağlamsallaştırarak sunulan argümanlara güvenilirlik sağlayacağı belirtilmektedir⁸⁰⁵.

Amicus curiae vasıtasıyla yargılamaya taraf olmayan ancak o yargılamada verilecek karardan etkilenme ihtimali olan kişilerin ve kamunun menfaati temsil edilmektedir. Şayet *amicus curiae* görüşlerinde ileri sürülen argümanlardan yola çıkarak mahkeme, insan haklarının ihlal edildiğine dair yaygın ve sistematik bir problem olduğuna karar verirse, bu problemin çözülmesi için daha geniş kapsamlı bir formül oluşturmak açısından da harekete geçebilir. Dolayısıyla *amicus curiae* görüşleri hukuki düşünce çeşitliliği sağlayarak neticede verilecek kararın veya danışma görüşünün içeriğini şekillendirmek hususunda önemli rol oynamaktadır⁸⁰⁶. *Amicus curiae* görüşleri, mahkeme kararlarının kamuya açık olarak değerlendirilen argümanlara dayanmasını ve kamu menfaatinin gereken şekilde dikkate alınmasını sağlamaya hizmet etmektedir⁸⁰⁷.

Amicus curiae görüşleri, halkın çevresel konularda katılımını teşvik eden bir araç olup; özellikle çevresel menfaatlerin etkili bir şekilde korunmasını sağlamak

⁸⁰⁴ BÜRLİ, s.21, 22, 30.

⁸⁰⁵ BÜRLİ, s.31, 60; ÇELİK, s.44-46.

⁸⁰⁶ BÜRLİ, s.60; FACH GOMEZ, s.545.

⁸⁰⁷ ECLAC, Access to Information, Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and The Caribbean: Towards Achievement of the 2030 Agenda for Sustainable Development (LC/TS.2017/83), Santiago: United Nations Publication, 2018, s.115.

amacıyla çevresel halk katılımının bir yönü olan yargıya başvurunun gerçekleştirilmesine katkı sağlamaktadır⁸⁰⁸. Bu katkılar, halkın çevresel menfaatlerinin korunmasına yönelik hukuki müzakereleri derinleştirmeye hizmet etmektedir.

b) Çevresel Yargılamalar Çerçevesinde *Amicus Curiae* Görüşleri

Çevre ile ilgili yargılamalar nezdinde *amicus curiae* görüşleri genellikle büyük çaptaki çevresel bozulmalardan kaynaklanan başvurularla iklim değişikliği olgusu gibi dünyayı ve kamusal menfaati ilgilendiren konularda daha fazla karşımıza çıkmaktadır.

ABD’de Çevre Koruma Ajansı (*Environmental Protection Agency-EPA*) aleyhine birkaç eyalet ve endüstri kurumunun oluşturduğu Sorumlu Düzenleme Koalisyonu tarafından açılan iklim değişikliği ile ilgili davada (*Coalition for Responsible Regulation/EPA*) Avrupa’da faaliyet gösteren bir çevre STK’sı olan *ClientEarth* *amicus curiae* dilekçesi sunmuştur. Davanın görüldüğü Kolumbia Eyaleti Bölge Temyiz Mahkemesi (*The Court of Appeals for the District of Columbia Circuit*) çevre STK’sı tarafından sunulan *amicus curiae* dilekçesini kabul etmiştir. Arjantin Yüksek Mahkemesi de uyuşmazlığa taraf olmayanlar tarafından sunulan *amicus curiae* görüşlerini kabul etmektedir. Arjantin Yüksek Mahkemesinin Usul Kurallarına göre, kolektif veya kamusal menfaat ile ilgili konuların tartışıldığı uyuşmazlıklarda uyuşmazlığın tarafı olmayan gerçek veya tüzel kişilerin *amicus curiae* görüşü sunabilecekleri belirtilmektedir. Benzer şekilde Güney Afrika Anayasa Mahkemesi (*Constitutional Court of South Africa*) de mahkemenin usul kurallarında belirtildiği üzere mahkeme önündeki herhangi bir konuda menfaati olan herhangi bir kişi, uyuşmazlığın taraflarının yazılı onayıyla *amicus curiae* görüşü sunabileceği düzenlenmektedir⁸⁰⁹.

⁸⁰⁸ Benzer görüşte, Bkz. Mara TIGNINO / Rafael PRADO, “The role of *Amicus Curiae* in the ITLOS Advisory Opinion on Climate Change and International Law”, **European Society of International Law (ESIL) Reflections** Vol:13, No:4, 2024, s.4; International Bar Association, **Model Statute for Proceedings Challenging Government Failure to Act on Climate Change**, An International Bar Association Climate Change Justice and Human Rights Task Force Report, February, 2020, s.9.

⁸⁰⁹ International Bar Association, **Model Statute for Proceedings Challenging Government Failure to Act on Climate Change**, An International Bar Association Climate Change Justice and Human Rights Task Force Report, February, 2020, s.50.

AIHM nezdinde, üçüncü taraf sıfatıyla müdahale, davaya konu edilen meseleye dair hususi bir menfaati olan devletler, belirli bir mesele alanında faaliyet gösteren STK'lar tarafından yapılabilmektedir⁸¹⁰. AIHM önüne gelen ve bu çalışmanın yazıldığı esnada hala mahkeme önünde derdest olan, başvuruçularının iki STK ile altı gerçek kişinin olduğu *Greenpeace Nordik ve diğerleri/Norveç*⁸¹¹ başvurusunda, Norveç Petrol ve Enerji Bakanlığı tarafından kuzey kutbunda *Barents* denizinde yeni fosil yakıtların 2035 ve sonrasında pazarlanması için petrol ve gaz arama lisansları verilmesinin başvuruçuların AIHS kapsamında yaşam ile özel ve aile hayatının gizliliğinin korunması haklarının ihlali iddia edilmektedir. Anılan başvuruda, AIHM, BM çevre ve insan hakları özel raportörü ile zehirli maddeler ve insan hakları özel raportörü ile çevrenin korunması ve iklim değişikliği hakkında faaliyet gösteren ulusal ve uluslararası STK'lara *amicus curiae* usulü ile derdest yargılamaya müdahalede bulunarak yazılı görüşlerini sunmaları hususunda izin vermiştir⁸¹². Mahkemeye üçüncü taraf sıfatıyla sunulan *amicus curiae* görüşlerinde, davanın özel koşullarını özellikle şikâyet edilen devletin davranışlarının iklim değişikliğine sebebiyet verip vermediği hususunda iklim değişikliğinin kümülatif ve çok katmanlı etkiler doğurduğuna dair ilgili bilimsel verilere, uluslararası çevre hukukunun temel ilkelerine dair açıklamalarla, Mahkemenin kabul edilebilirlik şartlarına dair yapacağı incelemelerden başvuruçuların mağdur sıfatını haiz olup olmadıklarına dair açıklamalara ve görüşlere yer verildiği görülmektedir. Ayrıca Mahkemenin yargılamada kullanacağı özellikle AIHS'in 2. ve 8. maddelerine ilişkin kullanacağı pozitif devlet yükümlülüklerinin (maddi yükümlülükler ile usuli yükümlülüklerinin) iklim değişikliği olgusu karşısında nasıl yorumlanacağına dair

⁸¹⁰ HARRIS/O'BOYLE/BATES/BUCKLEY, s.149, 150; ÇELİK, s.143, 144.

⁸¹¹ Greenpeace Nordic ve diğerleri/Norveç, Başvuru No: 34068/21.

⁸¹² AIHM bu başvuru kapsamında, BM çevre ve insan hakları özel raportörü, BM zehirli maddeler ve insan hakları özel raportörü, *ClientEarth*, Norveç Büyükanne ve Büyükbabaların İklim Kampanyası (*the Norwegian Grandparents' Climate Campaign*), Avrupa Ulusal İnsan Hakları Kurumları Ağı (*the European Network of National Human Rights Institutions*), Uluslararası Hukukçular Komisyonu (International Commission of Jurists (ICJ)) ve Norveç Uluslararası Hukukçular Komisyonu (*Norwegian Section of the International Commission of Jurists (ICJ-Norge)*)'na müdahalede bulunmalarına izin vermiştir. Şu ana kadar Norveç Büyükanne ve Büyükbabaların İklim Kampanyası, BM özel raportörleri, Uluslararası Hukukçular Komisyonu ile Norveç Uluslararası Hukukçular Komisyonu ve Avrupa Ulusal İnsan Hakları Kurumları ağı tarafından *amicus curiae* görüşü sunulmuştur. Bu görüşlere ulaşmak için, Bkz: <https://climatecasechart.com/non-us-case/greenpeace-nordic-assn-v-ministry-of-petroleum-and-energy-ecthr/> (Erişim Tarihi:12.10.2023)

açıklamalar da mevcuttur. AİHM'e sunulan *amicus curiae* görüşlerinin, anılan başvuru kapsamında kabul edilebilirlik şartları, iklim değişikliğinin zararlı etkilerinin kümülatif sınır aşan etkileri ve hak ihlali ile iklim değişikliğinin zararlı etkileri arasındaki illiyet bağının kurulması ve neticede devletlerin sorumluluğunun belirlenmesi ile doğmuş veya doğacak zararların giderimine yönelik tartışmaya açık hususlarda mahkemeye birtakım argümanlar sağlamak suretiyle yol gösterici nitelik taşımaktadırlar. Benzer şekilde AİHM tarafından karara bağlanan iklim değişikliğine ilişkin başvurulardan *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre*⁸¹³ ve *Duarte Agostinho ve diğerleri/Portekiz ve 32 diğer devlet*⁸¹⁴ başvurularında da çok sayıda STK, ulusal veya uluslararası kuruluş, üniversiteler ve akademik kuruluşların insan hakları merkezleri gibi kurumlar tarafından iklim değişikliğinin zararlı etkilerinin yaşam hakkı ve özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin yorum ve gözlemleri belirtir *amicus curiae* görüşleri sunulmuştur⁸¹⁵. Özellikle AİHM'in çok yakın bir tarihte esas incelemesini yaptığı ve ihlal kararı vermiş olduğu *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre* kararında iklim değişikliğinin zararlı etkilerinden kaynaklanan hak ihlali başvurularında iklim değişikliğinin kümülatif zararlı etkileri ile hak ihlali bağlantısının kurulması ve mahkemenin muhakemesine yardımcı olması açısından *amicus curiae* görüşleri önem taşımaktadır. Bu görüşler AİHS'in geliştirilmesini, ilerlemesini ve yorumlanmasını destekleyici rol oynamışlardır. *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre* kararında mahkeme, devletlerin, BM organlarının, üniversiteler ve bunlara bağlı insan hakları merkezlerinin, STK'ların ve konu ile ilgilenen uzman niteliğindeki kişilerin, akademisyen gruplarına ve bunların sundukları görüşlerin özetlerine yer vermiştir⁸¹⁶. Dolayısıyla, AİHM'de bu görüşlerle başvuruya konu edilen meselenin çok katmanlı boyutlarını detaylı bilimsel veriler eşliğinde derli toplu görebilme imkanını elde etme

⁸¹³ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre*, Başvuru No:53600/20, K.T. 09.04.2024.

⁸¹⁴ *Duarte Agostinho ve diğerleri/Portekiz ve 32 diğer devlet*, Başvuru No:39371/20, K.T. 09.04.2024.

⁸¹⁵ Anılan başvurularda dair sunulan *amicus curiae* görüşlerinin özetlerine Mahkeme tarafından açıklanan karar metninde yer verilmiştir; *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre* başvurusuna sunulan *amicus curiae* görüşlerinin tam metinleri için Bkz. <https://climatecasechart.com/non-us-case/union-of-swiss-senior-women-for-climate-protection-v-swiss-federal-council-and-others/> (Erişim Tarihi:12.10.2023); *Duarte Agostinho ve diğerleri/Portekiz ve 32 diğer devlet* başvurusuna dair sunulan *amicus curiae* görüşlerinin tam metinleri için Bkz. <https://climatecasechart.com/non-us-case/youth-for-climate-justice-v-austria-et-al/> (Erişim Tarihi:12.10.2023)

⁸¹⁶ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre*, Başvuru No:53600/20, K.T. 09.04.2024, parag.366-410.

fırsatı bulacaktır. Mahkemenin, iklim değışikliği davalarında olduğu gibi çevre ile ilgili kendisine yapılan başvurularda uzmanlık bilgisine sahip üçüncü tarafların sunduğu *amicus curiae* görüşlerinde yer alan argümanlara atıf yaparak bu görüşleri destekleyen kararlar vermesi, tartışmaya dayalı temsili ve katılımı artıracaktır. Dolayısıyla, çevresel meselelerde kamunun menfaatini temsil eden uzman kurum veya kuruluşlar tarafından belirli bir bağlama oturtulan *amicus curiae* görüşleri olarak sunulan hukuki argümanların ve değerlendirmelerin dikkate alınması ile mahkeme kararlarının doğruluğuna katkıda bulunulacaktır⁸¹⁷. Son olarak, *amicus curiae* görüşlerinin mahkemenin AİHS’te yer alan hakların korunmasını geliştirmek hususunda ikna edici potansiyel taşıdığının da açıkça kabul edilmesi gerektiği fikrindeyiz.

AAİHM de *amicus curiae* usulünü uygulamaktadır. AAİHM’nin işleyişine dair usul kurallarının 2. maddesinin 3. fıkrasında *amicus curiae* “*davayla ve yargılamayla ilgisi olmayan ve davanın içerisinde yer alan olgular veya yargılamanın konusuna ilişkin hukuki mülahazalar hakkında bir belge veya duruşmada sunulan bir iddia aracılığıyla mahkemeye gerekçeli iddialar sunan kişi veya kurumu ifade eder.*” şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre, çevrenin korunması amacını güden STK’lar tarafından uluslararası insan hakları, çevre ve karşılaştırmalı hukuk standartları hakkında AAİHM önündeki başvurulara da *amicus curiae* görüşleri sunulmaktadır. Peru’nun *La Oroya* bölgesinde yaşayan başvurucular başlangıçta özel hukuk tüzel kişisi olan ancak sonradan kamulaştırılan bir metalürji kompleksinin neden olduğu çevresel kirlilik sebebiyle uğradıkları zararlardan dolayı haklarının ihlal edildiğinden bahisle Peru’ya karşı AAİHM nezdinde yapılan *Comunidad La Oroya/Peru*

---

⁸¹⁷ BÜRLİ, s.46.

başvurusuna BM Çevre ve İnsan Hakları Özel Raportörü tarafından⁸¹⁸ ve çeşitli STK'lar tarafından⁸¹⁹ *amicus curiae* görüşleri sunulmuştur⁸²⁰.

Amicus curiae usulü, çevreyi ve insan haklarını ilgilendiren yatırım tahkimi uyuşmazlıklarının çözümünde de uygulanmaktadır. Yatırımcılar ve devlet arasındaki uyuşmazlıkları çözmek üzere görev yapan tahkim kurumu olan Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü İçin Uluslararası Merkez (YUÇİUM- *International Centre of Settlement of Investment Disputes-ICSID*) ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (*North American Free Trade Agreement-NAFTA*) uyarınca NAFTA tahkim heyeti önüne gelen çevresel meseleleri ilgilendiren uyuşmazlıklarda STK'lar tarafından sunulan *amicus curiae* görüşleri mevcuttur.

Özellikle yatırım tahkiminde çevreyi ilgilendiren meselelerde çevreyi ve insan haklarını koruma amacı güden STK'lar, *amicus curiae* görüşleri sunmakta; duruşmalara katılmakta, duruşmalarda gözlemci olarak bulunmakta veya tahkim belgelerine erişim sağlamaktadırlar. BM Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu (BMUTHK- *United Nations Commission on International Trade Law-UNCITRAL*) tahkim kuralları ve NAFTA'da tahkim uyuşmazlığının tarafı olmayanların uyuşmazlığa katılımı hakkında açık bir düzenleme olmamasına rağmen; *Methanex/United States of America*⁸²¹ uyuşmazlığında hakem heyetine *amicus curiae* görüşlerinin sunulması gündeme gelmiştir⁸²². Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Enstitüsü (*International Institute for Sustainable Development*) tarafından ve akabinde çeşitli STK'lardan gelen *amicus curiae* görüşlerinin sunulmasına uyuşmazlık taraflarının da müsaade etmesi üzerine izin verilmiştir⁸²³. Bu uyuşmazlığa dair hakem

⁸¹⁸ Amicus Curiae Brief of The United Nations Special Rapporteur on Human Rights and The Environment,

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/environment/srenvironment/amicus-curiae/la-oroya-amicus-from-un-sr-en-oct-22-en.pdf>, (Erişim Tarihi:12.10.2023)

⁸¹⁹ Amicus Curiae Brief That Reaffirms The Positive Obligations of The State in accordance with The Right to a Healthy Environment and Relates The Impact That Industrial Pollution has Caused in The Community of La Oroya and in Similar Situations in Latin America, <https://plataformacipo.org/wp-content/uploads/2022/12/Civil-Society-brief.docx.pdf>, (Erişim Tarihi:12.10.2023)

⁸²⁰ Mahkemeye *Amicus Curiae* görüşü sunan kişi ve kurumların tam listesi için Bkz. https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_511_esp.pdf, (Erişim Tarihi: 12.10.2023), s.6-9.

⁸²¹ *Methanex/United States of America*, <https://www.italaw.com/cases/683>, (Erişim Tarihi:12.10.2023)

⁸²² FACH GOMEZ, s.534; SARIBEYOĞLU SKALAR, s.201, 203.

⁸²³ *Methanex/United States of America*, final award of the tribunal on jurisdiction and merits, *parag.28*,

heyeti tarafından verilen kararda, STK'lar tarafından ifade edilen *amicus curiae* görüşlerindeki argümanlar kabul edilerek, tahkimin konusunda çevresel bir mesele gibi kamu yararının bulunması halinde bundan sonraki tahkim uyuşmazlıklarında da *amicus curiae* görüşlerinin sunulabilmesinin önü açılmıştır⁸²⁴.

YUÇİUM kapsamındaki tahkim uyuşmazlıklarından biri olan *Suez, Sociedad General de Aguas de Barcelona S.A. and InterAgua Servicios Integrales de Agua S.A./The Argentine Republic* (bundan sonra *Suez/Argentina* olarak anılacaktır) uyuşmazlığında, STK ve STK ile bağlantılı çalışan insan hakları hukukçularının uyuşmazlığa katılarak uyuşmazlık konusuna dair ilgiye sahip olmaları, özel bilgi ve yeterli gerekçeleri bulunmaları sebebiyle *amicus curiae* görüşü sunmalarına müsaade edilmiştir⁸²⁵. Böylece, tahkim yargılamasının meşruiyetinin kamuoyu tarafından kabul edilmesi amaçlanmaktadır. *Suez/Argentina* uyuşmazlığında, *amicus curiae* görüşü sunmak isteyenlerin talepleri, onların sahip oldukları deneyim, uzmanlık ve özel perspektiflerinin mahkemeye yardımcı olunacağını gösterdiği ölçüde kabul edilmiştir⁸²⁶. Özellikle kamu menfaatini ilgilendiren hususlarda, -ki çevresel meseleler tam olarak böyledir- STK'ların ve bunların temsilcilerinin *amicus curiae* görüşü sunarak tahkim yargılamasına katılmaları, süreç içerisinde şeffaflığa hizmet edecek ve halkın bilgi sahibi olmasını sağlayacaktır⁸²⁷.

<https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0529.pdf>, (Erişim Tarihi:12.10.2023); SARİBEYOĞLU SKALAR, s.203.

⁸²⁴ Clarissa GALAVIZ LIZARRAGA, "Submission of Amici Briefs in Arbitration Related to Environmental Concerns: Developing a Better Framework for Their Consideration Under ICSID Rule", *Northwestern Journal of International Law & Business*, Vol:43 No:2 2023, s.224; SARİBEYOĞLU SKALAR, s.201, 202; *Glamis Gold Ltd./ United States of America*, <https://www.italaw.com/cases/487>, (Erişim Tarihi:12.10.2023) uyuşmazlığında da hakem mahkemesinin Methanex uyuşmazlığına benzer bir şekilde Quechan isimli yerli topluluğu ve çeşitli STK'lardan gelen *amicus curiae* görüşlerini sunmalarını kabul ettiği yönünde Bkz. SARİBEYOĞLU SKALAR, s.204, 205.

⁸²⁵ ICSID, *Suez, Sociedad General de Aguas de Barcelona, S.A.and Vivendi Universal, S.A./Argentina*, Başvuru No: ARB/03/17, <https://www.italaw.com/cases/1057>, (Erişim Tarihi:12.10.2023); SARİBEYOĞLU SKALAR, s.205.

⁸²⁶ ICSID, *Suez, Sociedad General de Aguas de Barcelona, S.A.and Vivendi Universal, S.A./Argentina*, Başvuru No: ARB/03/17, Order In Response to a Petition for Participation as Amicus Curiae, <https://italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0803.pdf>, (Erişim Tarihi:12.10.2023), parag.33.

⁸²⁷ ICSID, *Suez, Sociedad General de Aguas de Barcelona, S.A.and Vivendi Universal, S.A./Argentina*, Başvuru No: ARB/03/17, Order In Response to a Petition for Participation as Amicus Curiae, <https://italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0803.pdf>, (Erişim Tarihi:12.10.2023), parag.21.

Ayrıca YUÇİUM kapsamındaki uyuşmazlıklardan biri olan El Salvador hükümetinin yabancı yatırım şirketinin yürüteceği madencilik faaliyetinin önemli bir içme kaynağını kirletebileceği yönündeki güçlü kamuoyu ve sivil toplum endişelerine yanıt olarak madencilik ruhsatı vermeyi reddetmesi üzerine *Pac Rim Cayman LLC/El Salvador*⁸²⁸ uyuşmazlığında da *amicus curiae* görüşü sunulmuştur. Uluslararası Çevre Hukuku Merkezi (*Center for International Environmental Law*) tarafından sunulan *amicus curiae* görüşünde, El Salvador'da metal madenciliğini yasaklamak amacıyla faaliyet gösteren insan hakları ve çevre örgütlerinden oluşan koalisyon olan *Nacional Frente a la Minería Metálica* adına madencilik faaliyeti yürütülecek olan çevre ve burada yaşayan yerli topluluğun hakları üzerindeki potansiyel çevresel ve sosyal yıkıcı etkileri vurgulanmıştır⁸²⁹. Bu görüşte, uyuşmazlık konusuna ilişkin arka plan bilgileri, hukuki argümanlar detaylı olarak aktarılmıştır. Madencilik araştırma faaliyetlerinin yürütüldüğü çevrede yaşayan insanların, madencilik araştırmalarından kaynaklanan suya erişimin azalması, su kirliliği, tarımsal zararlı etkileri ve akabindeki sağlık sorunları gibi çevresel etkilerle karşılaştıkları; bu geri döndürülemez çevresel zararların çevresel etki değerlendirmesinde yeterince dikkate alınmadığı ve dolayısıyla bu faaliyetin yürütülmesinin orada yaşayan yerli topluluk açısından güvenilirlik sağlamadığı hususları *amicus curiae* görüşünde ifade edilmektedir. Ayrıca Rio Deklarasyonuna dikkat çekilmiş ve çevresel meselelerde bilgiye erişim, katılım ve yargıya başvuru haklarının etkili kılınması için madencilik faaliyeti gösteren şirket ile yerel yönetimler ve yerli topluluklar arasında diyalog kurulması gerektiği ifade edilmiştir. Anılan görüşte, madencilik faaliyetinin yürütüldüğü çevrede yaşanan zararlı etkiler ve uyuşmazlığa dair argümanlar, yabancı yatırımcı şirketin tahkim yargılamasını kötüye kullandığı hususları bizzat orada yaşayan insanların gözünden ve o çevreyi bilen uzmanlar tarafından aktarılmaya çalışılmıştır. *Amicus Curiae* görüşü ile, madencilik faaliyetinden kaynaklanan sosyal ve çevresel risklere karşı duyarlı hale getirmek için yerli topluluk perspektifini tahkim sürecine dâhil etmek amaçlanmıştır. Ancak, tahkim yargılamasında hakemler, uyuşmazlık taraflarının gizli nitelikteki maddi bazı delillerin görüş sunan Uluslararası Çevre Hukuku Merkezine açıklama

⁸²⁸ *Pac Rim Cayman LLC/El Salvador*, Başvuru No: ARB/09/12, <https://www.italaw.com/cases/783>, (Erişim Tarihi:12.10.2023).

⁸²⁹ Anılan *amicus curiae* görüşü için Bkz. <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0609.pdf> (Erişim Tarihi: 12.10.2023)

rızası göstermediklerini belirterek; *amicus curiae* görüşündeki iddiaları dikkate almanın gerekli olmadığı yönünde karar vermiştir⁸³⁰. Bu yönüyle, *Pac Rim* uyuşmazlığı, sivil toplumun ve temsil ettiği kamuoyunun uluslararası tahkim yargılamasında seslerini duyurma konusunda karşılaştıkları zorlukları göstermektedir. Bu hususta kamunun menfaatinin temsil eden STK'ların tahkim yargılamalarında *amicus curiae* usulünün uygulanması tahkim yargılamalarının gizliliği ile çevresel meselelerdeki kamu menfaatinin çatıştığı bir noktada konumlanmaktadır.

Özellikle çevresel zararlara sebep olarak doğrudan halkın sağlığını tehdit eden uluslararası yatırım şirketlerinin yürüttüğü madencilik faaliyetlerine dair uyuşmazlıklar tahkim yargılamalarına konu edilmektedir. Bu yargılamalarda *amicus curiae* usulünün uygulanması çevresel meselelere halkın katılımı açısından önemlidir. Ancak diğer bir yandan, tahkimde *amicus curiae* ile tahkime taraf olmayanların uyuşmazlık çözümüne müdahil olmaları tahkim yargılamasının rızaya ve uzlaşmaya dayanan doğasına ters düşmektedir. Dolayısıyla, çevreyi ilgilendiren bir mesele de olsa tahkim mahkemesinin *amicus curiae* görüşü sunmak isteyen bir STK'ya tarafların rıza göstermediği bir durumda yargılamaya dâhil etmemesi yönünde görüşler bulunmaktadır⁸³¹. Tahkim yargılamasına konu edilen çevresel bir meseleyi ve halkın menfaatinin ilgilendiren uyuşmazlıklarda, *amicus curiae* usulü ile tahkim yargılamasının gizliliğinin ve tarafların rıza göstermesi şartının çevresel kamu menfaati amacıyla esnetilerek gerektiğinde gözetilmemesi düşüncesindeyiz.

Yargılamalar nezdinde *amicus curiae* görüşleri özellikle iklim değişikliği ve insan hakları kesişiminde bulunan güncel davalar açısından ayrıca önem arz etmektedir. İklim değişikliğinin kümülatif ve uzun vadede gerçekleşen etkilerinin insan hakları ihlaline sebep olup olmadığı hususunda kesin bilimsel kanıtların olmayışı, bilimsel ve teknik görüşler sunabilecek, içinde iklim değişikliğinin etkilerini bizzat yaşayan kişilerin de görüşlerini barındırabilecek uzmanlar veya STK'lar tarafından *amicus curiae* görüşleri yargılamaya konu edilen uyuşmazlığı çözüme

⁸³⁰ *Pac Rim Cayman LLC/El Salvador* Başvuru No: ARB/09/12, Award of October 14, 2016, parag.3.30, https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw7640_0.pdf, (Erişim Tarihi: 12.10.2023)

⁸³¹ FACH GOMEZ, s.549, 550.

kavuşturmakta ve kamunun menfaatini korumakta kilit bir role sahip olduğu göz ardı edilmemelidir.

c) Çevresel Meselelerde Uluslararası Yargı Mekanizmalarından Danışma Görüşü İstenmesi Sürecindeki Yazılı Görüşler

Çevresel meselelerde uluslararası yargı mekanizmalarınca talep üzerine danışma görüşleri verilebilmektedir. Anılan danışma görüşleri, hukuken bağlayıcı olmamakla birlikte hem ilgili oldukları konularda devletlerin uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerinin açıklığa kavuşturulmasında hem de devletlerin konuyla ilgili davranışları üzerinde baskı unsuru oluşturmak açısından potansiyel etkiye sahiptirler. Danışma görüşleriyle, uluslararası hukukun kurallarının yargı mekanizmaları tarafından nasıl anlaşıldığı açıklığa kavuşturulmaktadır. Bu da o yargı mekanizmasının yargı yetkisi içerisinde bulunan devletlerin uluslararası hukuk kuralını nasıl yorumlamaları gerektiği hakkında yol gösterici olmaktadır. Ayrıca, danışma görüşleri konuya dair bütüncül bir politika oluşturulma sürecini tetiklemelerini ve konuya dair devletlerin iş birliğinde bulunmalarına öncülük etmelerini sağlayacaktır. Dolayısıyla anılan danışma görüşlerinin verilmesi sürecinde halkın kamusal çıkarlarını temsil eden STK'lara veya kişilere tanınması şeklinde tezahür eden katılımın çok çeşitli paydaşlara açılarak yazılı görüş sunma imkanının tanınması, çevresel halk katılımının dolaylı yoldan bir görünümüdür⁸³². Bu yazılı görüşler de aslında bir nevi *amicus curiae* görüşü olmakla birlikte, yargılama içerisinde değil, danışma görüşü talebi üzerine görüşün alınma sürecinde gayri resmi verilmektedirler. UAD ve UDHM sadece BM üye devletlerinin ve BM organları ile uzmanlık kuruluşlarının resmi olarak katılımına müsaade ederken, AAİHM STK'lar gibi hükümet dışı örgütlerin veya akademik kurumların resmi katılımına ve danışma görüşünün oluşturulma sürecinde yazılı görüş sunmalarına olanak tanımaktadır. AfİHHM ise, kendisinden tavsiye görüşü talep edecek olan STK'ların Afrika Birliğinde (*African Union*) gözlemci statüsünde olmalarını veya Afrika Birliği ile

⁸³² TIGNINO/PRADO, s.4.

mutabakat zaptı imzalamış olmaları koşulunu aramaktadır⁸³³. Özellikle AAİHM'nin danışma görüşü verme sürecinde yazılı görüş sunabilecek olan aktörler hususundaki esnek yaklaşımının bireylerin bizzat ve onları temsil eden STK'ların katılımını artırarak alternatif bakış açıları sunmasına olanak tanıdığı ve dolayısıyla uluslararası insan hakları hukukunun gelişimine katkıda bulunduğu ifade edilmektedir⁸³⁴.

2017 yılında, Kolombiya devleti AAİHM'den devletlerin büyük yeni altyapı projelerinin inşasından kaynaklanan çevresel bozulmaya ilişkin insan hakları yükümlülüklerinin kapsamını ve yorumunu netleştirmesi hususunda sınır aşan çevresel zararlar halinde devletlerin yargı yetkisinin AAİHM tarafından nasıl değerlendirileceğine dair danışma görüşü talebinde bulunmuştur. Bu talep üzerine, AAİHM, danışma görüşünün alınma sürecinde, Devletler, Amerikan Devletleri Örgütü organları, bir uluslararası kuruluş, yirmi dört STK, çeşitli akademik kurumlar, devlet kuruluşları ve kişilerden yazılı görüşler almıştır⁸³⁵. Alınan yazılı görüşlerde ve AAİHM'nin değerlendirmelerinde, çevrenin korunması bağlamında yaşam ve kişisel bütünlük haklarının güvence altına alınmasına dair usul yükümlülükleri altında çevresel bilgiye erişim, halk katılımı ve yargıya erişim olarak üç başlık altında detaylı olarak değerlendirilmiştir. Böylece, çevresel halk katılımı bağlamında devletlerin yükümlülükleri danışma görüşüyle netleştirilmiştir⁸³⁶. Ayrıca, AAİHM'nin OC-23/17 sayılı danışma görüşü ile Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf devletlerin çevresel bozulmalar karşısında sınır aşan yükümlülüklerinin bulunduğu kabul edilmiş; buna bağlı olarak kişilerin iklimle ilgili zararlar da dâhil olmak üzere, sınır aşan çevresel zararlar için devletlere başvuruda bulunabilmelerinin önü açılmıştır.

⁸³³ Yusra SUEDE/Maria FALL, "Climate Change Litigation before the African Human Rights System: Prospects and Pitfalls: Practice Note: GNHRE Climate Litigation in Global South Project", **Journal of Human Rights Practice**, 2023, s.8.

⁸³⁴ Maria ANTONIA TIGRE / Natalia URZOLA, "The 2017 Inter-American Court's Advisory Opinion: Changing The Paradigm for International Environmental Law in The Anthropocene", **Journal of Human Rights and the Environment**, Vol:12 No:1, 2021, s.33.

⁸³⁵ Yazılı görüş alınan devlet, kurum, kuruluş ve kişilerin listesi için Bkz. IACtHR, Advisory Opinion, OC-23/17, of November 15, 2017, **The Environment and Human Rights (State Obligations in Relation to The Environment in The Context of The Protection and Guarantee of The Rights of Life and to Personal Integrity: Interpretation and Scope of Articles 4(1) and 5(1) in Relation to Articles 1(1) and 2 of American Convention on Human Rights**, https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_23_ing.pdf, (Erişim Tarihi:04.04.2024), parag.6; ANTONIA-TIGRE/URZOLA, s.28.

⁸³⁶ IACtHR, Advisory Opinion, OC-23/17, of November 15, 2017, **The Environment and Human Rights**, https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_23_ing.pdf, (Erişim Tarihi:04.04.2024), parag.211-242; UNEP, Global Climate Litigation Report 2023 Status Review, Nairobi, 2023, s.31.

2023 yılının başında, Kolombiya ve Şili hükümetleri AAİHM'den iklim politikalarının insan hakları açısından ele alınmasına yönelik Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesine taraf devletlerin iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik eylemlerini hızlandırmak için bölgesel standartlar belirlemeleri ve iklim değişikliğinden kaynaklanan zararların önlenmesi adına devlet yükümlülüklerinin kapsamını netleştirmek ve oluşturulacak politikalar ve uygulamalara dair danışma görüşü talebinde bulunmuşlardır⁸³⁷. OC-32 sayılı danışma görüşü talebinde, AAİHM'nin gerek ES gerekse diğer insan hakları belgeleri kapsamındaki yükümlülüklerle tutarlı olacak şekilde taraf devletlerin halkın bilgiye erişimi, katılımı ve yargıya erişimini sağlamaya yönelik yükümlülüklerini iklim değişikliği açısından yorumlarken nasıl ele almaları gerektiği konusunda açıklama talep edilmektedir. Anılan danışma görüşü talebine istinaden, Kolombiya Hukuk Fakültesi bünyesinde faaliyet gösteren Sabin İklim Değişikliği Hukuku Merkezi (*Sabin Center for Climate Change Law*), iklim değişikliği ile ilgili faaliyet gösteren bir STK olan Avaaz Derneği, BM özel raportörleri tarafından *amicus curiae* görüşleri sunulmuştur⁸³⁸. Bu görüşlerde, iklim değişikliğinin insan haklarına muhtemel zararlı etkileri bilimsel verilerle desteklenerek açıklanmaya çalışılmıştır. Bu görüşlerde özellikle hangi insan haklarının hangi açılardan iklim değişikliğinin zararlı etkilerine açık olduğu yahut hangi kişi gruplarının bu zararlı etkiler karşısında daha savunmasız olduğu açılarından önemli tespitler yer almaktadır. Bu çalışmanın yapıldığı esnada anılan danışma görüşü talebi hakkında AAİHM'nin vermiş olduğu bir görüş henüz bulunmamaktadır⁸³⁹.

⁸³⁷Request for an Advisory Opinion on The Scope of The State Obligations for Responding to The Climate Emergency, <https://climatecasechart.com/non-us-case/request-for-an-advisory-opinion-on-the-scope-of-the-state-obligations-for-responding-to-the-climate-emergency/>, (Erişim Tarihi:12.10.2023).

⁸³⁸ Bu görüşlerin tam metinleri için, Bkz. <https://climatecasechart.com/non-us-case/request-for-an-advisory-opinion-on-the-scope-of-the-state-obligations-for-responding-to-the-climate-emergency/>, (Erişim Tarihi:12.10.2023)

⁸³⁹ AAİHM'ye yazılı görüş sunma süreci 18 Ağustos 2023 tarihinde sona erecekken; iki kez uzatılarak 18 Aralık 2023 tarihinde son bulmuştur. Mahkemenin danışma görüşü vermesi hususunda iletilen soruların öneminin ve kapsamının genişliğe ve mahkemenin bilgilendirilmesine katkıda bulunacak çeşitli ve katılımcı doğrudan diyalog fırsatlarına duyulan ihtiyaca dikkat çekilerek yazılı görüş sunan tüm devlet, BM organ ve uzman kuruluşları, STK'lar ve kişilerin listesini yayımlanmıştır. Bu liste için Bkz. Request for Advisory Opinion OC-32, On Climate Emergency and Human Rights presented by The Republic of Chile and The Republic of Colombia, https://corteidh.or.cr/docs/asuntos/solicitud_22_02_2024_eng.pdf, (Erişim Tarihi:04.04.2024); Anılan listelerin yayımlandığı 22 Şubat 2024 tarihli belgede, AAİHM'nin danışma görüşü vermesine ilişkin olarak STK'lar ve çocukların da dâhil olduğu sivil topluma yönelik kamuya açık toplantılar yapılmasına

Ancak bu talep neticesinde AAİHM'nin vereceği danışma görüşü ile Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesine taraf devletlerin hem iklim değişikliğinin zararlı etkileri karşısında insan haklarının korunması açısından yükümlülüklerini hem de iklim değişikliği ile ilgili çevresel bilgiye erişim, halkın katılımı ve yargıya erişimine dair alınması gereken tedbirleri somutlaştıracığı fikrindeyiz. Örneğin, Sabin İklim Değişikliği Hukuku Merkezi tarafından sunulan yazılı görüşte, devletlerin iklim değişikliği ile ilgili finansman, uyum planlamaları, kayıp ve hasarlara dair bilgi sağlamak, tartışma ve müzakereleri yürütmek için periyodik değerlendirmeleri içeren çevresel etki değerlendirmesi benzeri iklim etki değerlendirmesi (*climate impact assessment*) yapılması gerektiği; bu değerlendirmelerin de bilim insanları, etkilenen kişiler ile koordinasyon içinde ve halkın katılımını geniş anlamda sağlayacak biçimde yürütülmesi gerektiği ifade edilmektedir. Fikrimizce, AAİHM tarafından verilecek danışma görüşünde iklim etki değerlendirmesinin yer alması ve taraf devletlerin de bunu uygulamaya geçirme ihtimali bulunmaktadır. Dolayısıyla, sadece bu örnek üzerinden dahi görülmektedir ki, danışma görüşü talebine üçüncü taraflarca sunulan yazılı bildirimler ve görüşler oldukça önemlidir. AAİHM'nin yakın zamanda yayımlayacağı danışma görüşünde bu süreçte sunulan argümanları benimsemesi halinde taraf devletlerin de iklim değişikliğine dair politikalarında bu argümanlara uygun davranışlar sergilemesini beraberinde getirecektir. AAİHM'nin STK'ların yazılı görüşlerine açık olması, oluşturacağı danışma görüşünün iklim değişikliğinden orantısız olarak etkilenen ve etkilenecek savunmasız gruplara öncelik veren yaratıcı yollara yönlendirme sonucunu doğurabilecektir⁸⁴⁰.

Her ne kadar AAİHM'nin danışma görüşleri bağlayıcılıktan yoksun olsa da taraf devletlerin bu tavsiye görüşlerine uygun olacak şekilde hareket ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla, ihtiyari de olsa AAİHM'nin danışma görüşleri uyarınca devletlerin davranışlarını düzenlemeleri ve görüş doğrultusunda hareket etmeleri hatta

---

karar verilmiş olup; bu toplantıların 23-25 Nisan 2024 tarihleri arasında Barbados'da, 24 Mayıs ve 27-29 Mayıs tarihleri arasında Brezilya'da gerçekleştirileceği belirtilmiştir. AAİHM nezdinde, kapsayıcı katılımı sürecini ihtiva eden anılan danışma görüşünün alınması süreci bu çalışmanın yapıldığı esnada hala devam etmekte olup henüz sonuçlanmamıştır.

⁸⁴⁰ Juan AUZ / Thalia VIVEROS-UEHARA, "Another Advisory Opinion on the Climate Emergency? The Added Value of the Inter-American Court of Human Rights", 2 March 2023, (*EJIL:Talk!*), <https://www.ejiltalk.org/another-advisory-opinion-on-the-climate-emergency-the-added-value-of-the-inter-american-court-of-human-rights/>, (Erişim Tarihi:04.04.2024).

özellikle iklim değişikliği gibi küresel bir sorunda, uluslararası yargı mekanizmaları veya kurum ile kuruluşların da birbirlerinin uygulamalarından etkilendiği⁸⁴¹ göz önüne alındığında, AAİHM önündeki çeşitli STK'ların sunduğu görüşlerin önemi yadsınmamalıdır.

BM Genel Kurulunun 29 Mart 2023 tarihli 77. oturumunda, BM'nin yargı organı ve uluslararası hukuka dair herhangi bir meseleyi karara bağlama yetkisine sahip olan UAD'dan iklim değişikliğiyle ilgili devletlerin yükümlülüklerini açıkça belirleme ve bunların ihlal edilmesinin uluslararası hukuk nezdindeki muhtemel sonuçları hakkında danışma niteliğinde görüş talep eden bir kararı kabul etmiştir⁸⁴². UAD'dan danışma niteliğindeki görüş talebinin arkasında, Pasifik okyanusundaki küçük ada devletlerinden biri olan Vanuatu devletinin doğrudan BM genel kuruluna yaptığı danışma görüşü başvurusu değil; Vanuatu'da yürütülen "Vanuatu İnisiyatifi" (*Vanuatu ICJ Initiative*) adıyla yürütülen kampanyaların ve katılımcı prosedürlerin oldukça etkili olduğu ifade edilmektedir⁸⁴³. BM genel kurulunun danışma görüşü alınması yönündeki kararının arkasında oldukça güçlü sivil toplumun ve küçük ada devletlerinde yaşayan halkın aktif katılımı ve desteği yadsınamaz. BM Genel Kurulunun kararı sonrasında, UAD BM üye devletlerinin yanı sıra kendisine bilgi sunabilecek BM organları ve uzmanlık kuruluşlarının yorum ve yazılı görüşler sunmalarına izin vermiştir⁸⁴⁴. UAD'dan danışma görüşünün istenmesi, BM Şartının

⁸⁴¹ AAİHM'nin OC-23/17 tavsiye görüşünde benimsenen sınır aşan çevresel zararlar açısından devletlerin yargı yetkisinin belirlenmesi hususunda Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi (BMÇHK) tarafından verilen *Sacchi ve diğerleri* kararlarında, AAİHM'nin tavsiye görüşündeki faaliyetler üzerinde etkili kontrol testinin yargı yetkisi açısından uygulanmasının doğru olacağı ifade edilmiştir. BMÇHK, bir devletin kendi ülkesindeki karbon salımına sebep olan faaliyetleri üzerinde etkili kontrolünün olması ve bu faaliyetler ile o devlette ikamet etmeyen çocukların haklarının olumsuz yönde etkilenmesi arasında bir nedensellik ilişkisinin varlığı halinde devletin yargı yetkisi kapsamında olacağının altını çizmesi bu hususa örnek gösterilebilir. (ALÇIK ENGÜRÜLÜ, s.1033.)

⁸⁴² UN General Assembly, Resolution adopted by the General Assembly on 29 March 2023, A/RES/77/276, <https://documents.un.org/doc/undoc/ltd/n23/094/52/pdf/n2309452.pdf?token=piV1ZEgJg9U9kT32Va&fe=true>, (Erişim Tarihi:04.04.2024); UNEP, Global Climate Litigation Report 2023 Status Review, Nairobi, 2023, s.30.

⁸⁴³ Maria ANTONIA-TIGRE / Jorge Alejandro CARILLO BANUELOS, "The ICJ's Advisory Opinion on Climate Change: What Happens Now?", 29 March 2023, <https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2023/03/29/the-icjs-advisory-opinion-on-climate-change-what-happens-now/>, (Erişim Tarihi:04.04.2024).

⁸⁴⁴ UAD tarafından yayımlanan 8 Kasım 2024 tarihli basın bülteninde, danışma görüşü talebine ilişkin olarak 2-13 Aralık 2024 tarihleri arasında kamuya açık oturumlar (*public hearings*) düzenleneceği; 98 devlet ve 12 uluslararası örgütün UAD nezdindeki sözlü yargılamalara katılma talebinde bulunduğu açıklanmıştır. UAD nezdindeki sözlü yargılamalara katılacak olan uluslararası kuruluşlar için Bkz.

96. maddesi gereği BM Genel Kurulu tarafından talep edilmiştir. Fakat danışma görüşü istenmesinin arka planında özellikle Pasifik okyanusunda bulunan küçük ada devletlerinde yürütülen katılımcı prosedürler ve UAD'ın BM üye devletleri, organları ve uzmanlık kuruluşlarının yanı sıra devletler ve STK'lardan oluşan bir birlik olan UDKB gibi kuruluşların yanı sıra devletlerin oluşturduğu çeşitli birlik ve kuruluşlara yazılı beyan sunma imkânı tanınması UAD'ın vereceği danışma görüşünde dolaylı bir halk katılımının varlığını göstermektedir. Ayrıca, her ne kadar STK'lar UAD'ın danışma görüşü sürecine resmi olarak katılamasalar da iklim değişikliğinin insan haklarına olumsuz etkilerine dair çalışmalar yapan *ClientEarth* gibi STK'lar da konuya dair görüşlerini açıklamakta ve paylaşmaktadırlar⁸⁴⁵. Dolayısıyla, hem UAD'a danışma görüşü talebinin hazırlanması aşamasındaki küçük ada devletlerinde yaşayan halkın ve sivil toplumun katılımı hem de danışma görüşünün alınması sürecinde STK'ların ve STK'ları içinde barındıran birliklerin UAD'a yazılı görüş sunmaları açısından fikrimizce halkın dolaylı katılımı söz konusudur. Kaldı ki STK'lar, basın mensupları ve halk için UAD nezdinde yürütülecek olan kamuya açık oturumları izleme imkânı sunulmaktadır⁸⁴⁶. UAD'ın bu süreç sonunda vereceği danışma görüşü, halkın da dolaylı katılımını yansıtmaya açısından önem arz etmektedir. Verilecek tavsiye görüşü, ulusal mahkemelerde görülen veya görülecek olan davaları etkileme potansiyelini de taşımaktadır. Ayrıca devam eden uluslararası iklim müzakereleri iklimle ilgili çalışmalar yapan kamu makamları ve özel kuruluşlar arasındaki hukuki beklentilerin belirli bir yönde şekillenmesine de katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir⁸⁴⁷.

International Court of Justice, Press Release, Obligations of States in respect of Climate Change (Request for Advisory Opinion) Public hearings to be held from Monday 2 to Friday 13 December 2024, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/187/187-20241108-pre-01-00-en.pdf>, (Erişim Tarihi:08.11.2024).

⁸⁴⁵ Benzer şekilde Karşılaştırmalı Çevre Hukuku Uluslararası Merkezi tarafından da tavsiye görüşü sürecinde yazılı görüş sunulmuştur. Bkz. https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2024/20240320_18913_na.pdf, (Erişim Tarihi:04.04.2024).

⁸⁴⁶ UAD nezdindeki danışma görüşü talebine dair kamuya açık oturumların yürütüldüğü salonda STK'ların temsilcilerinin ve halkın oturumları takip edebilmesi için koltuklar ayrılmış ve bu koltuklar dönüşümlü olarak farklı STK temsilcileri ve halk mensubu kişilerce kullanması planlanmıştır. Ayrıca, STK temsilcileri, basın mensupları ve halkın kamuya açık oturumları takip edebilmesi için oturumun canlı olarak yayımlandığı ayrı bir salon tahsis edilmiş; ayrıca internet üzerinden de oturumlar canlı yayımlanarak dileyen herkesin kamuya açık oturumları izleyebilmesi için imkân yaratılmıştır.

⁸⁴⁷ ANTONIA-TIGRE/CARILLO BANUELOS, "The ICJ's Advisory Opinion on Climate Change: What Happens Now?", 29 March 2023, <https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2023/03/29/the-icjs-advisory-opinion-on-climate-change-what-happens-now/>, (Erişim Tarihi:04.04.2024).

UAD nezdinde yürütülen danışma görüşü süreciyle paralel olarak iklim değişikliği hususunda UDHM'ye yapılan danışma görüşü talepleri de mevcuttur. Küçük Ada Devletleri İklim Değişikliği ve Uluslararası Hukuk Komisyonu (*Commission of Small Island States on Climate Change and International Law-COSIS*) tarafından BM Deniz Hukuku Sözleşmesine (*BMDHS-United Nations Convention on The Law of The Sea-UNCLOS*) taraf devletlerin, deniz ortamının iklim değişikliğinden kaynaklanan kirliliğini önleme, azaltma ve kontrol etme ve iklim değişikliğinin etkileriyle ilgili olarak deniz ortamını koruma ve muhafaza etme yönünde özel yükümlülüklerinin bulunup bulunmadığına dair UDHM'den istenen danışma görüşü talebi üzerine yürütülen süreçte de UDHM, iç tüzüğü gereği BMDHS'ye taraf devletlerin yanı sıra hükümetler arası kuruluşları yazılı görüşler sunmaya davet etmiştir. Ayrıca, çevrenin korunmasını amaçlayan çeşitli STK'lar tarafından da konuya dair sunulan yazılı görüşler mevcuttur⁸⁴⁸. UDHM tarafından yayımlanan danışma görüşü talebinde mahkemeye yöneltilen 2 soruya cevap aranmıştır. UDHM'den görüşü istenen sorular şunlardır: BMDHS'nin 7. kısmında düzenlenen hususlar da dâhil olmak üzere, BMDHS'ye taraf devletlerin,

1. Atmosfere salınan insan kaynaklı sera gazı salımlarının sebebiyet verdiği okyanus ısınması, deniz seviyesinin yükselmesi ve okyanus asitlenmesi de dâhil olmak üzere iklim değişikliğinin yol açtığı veya açması muhtemel olumsuz etkilerle ilgili olarak deniz çevresinin kirlenmesi önlemek, azaltmak ve kontrol etmek hususundaki özel yükümlülükleri nelerdir?
2. Okyanus ısınması, deniz seviyesinin yükselmesi ve okyanus asitlenmesi dâhil olmak üzere iklim değişikliğinin etkileriyle bağlantılı olarak deniz ortamını korumak ve muhafaza etmek hususundaki özel yükümlülükleri nelerdir?

⁸⁴⁸ UDHM iç tüzüğünün 138. maddesinin 3. fıkrası ile 133. maddesinin 3. fıkrası uyarınca yazılı beyanda bulunmaya davet edilen hükümetler arası kuruluşlar ile anılan maddeler uyarınca sunulmayan ve mahkeme dosyasının resmi bir parçası olmayan STK'lar tarafından sunulan yazılı görüşler için Bkz. <https://www.itlos.org/en/main/cases/list-of-cases/request-for-an-advisory-opinion-submitted-by-the-commission-of-small-island-states-on-climate-change-and-international-law-request-for-advisory-opinion-submitted-to-the-tribunal/>, (Erişim Tarihi:04.04.2024).

Bu sorulara cevap olacak danışma görüşünü, UDHM 21 Mayıs 2024 tarihinde kamuya açık bir şekilde yayımlamıştır⁸⁴⁹. Mahkeme, iklim değişikliğinin ve okyanus asitlenmesinin olumsuz etkilerinin, BMDHS'nin 1. maddesinin 1. fıkrasının 4. bendinde ifade edilen deniz ortamı kirliliği ile ilgili kriteri karşıladığı, karbondioksit ve sıcaklığın (enerjinin) deniz ortamına girmesiyle, antroposantrik sera gazı salımlarının iklim değişikliğine ve okyanus asitlenmesine neden olduğu ve bunun da deniz ortamı kirliliği tanımında ifade edilen zararlı etkilere yol açtığını belirtmiştir⁸⁵⁰. BMDHS'ye taraf devletlerin atmosfere salınan antroposantrik sera gazı etkilerinin neden olduğu iklim değişikliğinden kaynaklanan veya kaynaklanması muhtemel zararlı etkilerle bağlantılı olarak deniz ortamının kirlenmesini önleme, azaltma ve kontrol etme yükümlülüklerine ilişkin olarak ise, UDHM, BMDHS'nin 194. maddesinin 1. fıkrası gereği, sözleşmeye taraf devletlerin antroposantrik sera gazı salımından kaynaklanan deniz kirliliğini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için gerekli tüm tedbirleri alma ve bu bağlamda politikalarını uyumlu hale getirmeye yönelik özel yükümlülüklerinin olduğunu ifade etmiştir. Anılan tedbirlerin, mevcut en son bilimsel bilgi ve veriler ışığında, BMİDÇS ve Paris Antlaşması gibi iklim değişikliğini temel alan uluslararası sözleşmelerle belirlenen uluslararası standartlara göre küresel sıcaklık hedefi dikkate alınarak belirlenmelidir. Mahkemeye göre, antroposantrik sera gazı salımından kaynaklanan deniz kirliliğini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için gerekli tüm tedbirleri alma yükümlülüğü, uluslararası hukukta *due diligence* olarak ifade edilen durum tespiti standardı yani gerekli özenin gösterilmesi yükümlülüğü olup; antroposantrik sera gazı salımından kaynaklanan deniz kirliliğini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek amacıyla gerekli tüm tedbirleri alma yükümlülüğü gerekli özenin gösterilmesi gereken durumlardandır. Böyle salımların deniz ortamına vereceği ciddi ve geri döndürülemez zararlar meydana getirme riskinin yüksekliği, durum tespiti standardının da katı bir şekilde gözetilmesini

⁸⁴⁹ ITLOS, Request for an Advisory Opinion Submitted by The Commission of Small Island States on climate Change and International Law, Advisory Opinion, 21 May 2024, https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Advisory_Opinion/C31_Adv_Op_21.05.2024_orig.pdf, (Erişim Tarihi: 21.05.2024); UNEP, Global Climate Litigation Report 2023 Status Review, Nairobi, 2023, s.31; Bastiaan E. KLERK, "The ITLOS Advisory Opinion on Climate Change: Revisiting The Relationship Between The United Nations Convention on The Law of The Sea and The Paris Agreement", **Review of European, Comparative & International Environmental Law**, Vol:4, Issue:1, 2025, s.2.

⁸⁵⁰ ITLOS, Request for an Advisory Opinion Submitted by The Commission of Small Island States on climate Change and International Law, Advisory Opinion, 21 May 2024, parag.178.

gerektirse de her bir taraf devlet durum tespiti standardını uygularken mevcut kaynaklarına ve imkanlarına göre de şekillendirebilir⁸⁵¹. Buna göre, insan kaynaklı sera gazı salımından kaynaklanan deniz kirliliğini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için taraf devletlerin alacağı tedbirler hususunda, kaynakları ve imkânları diğer devletlere nazaran daha az olan devletler açısından bile mevcut kaynaklar ve imkânlar ölçüsünde ellerinden geleni yapmaları gerektiği ifade edilmektedir. Mahkeme, danışma görüşü talep edilen ikinci soruda yer alan koruma ve muhafaza etme yükümlülüğü açısından, BMDHS ile taraf devletlere deniz ortamını koruma ve muhafaza etme konusunda genel bir yükümlülük yüklendiğini belirtmiştir. Ardından, deniz ortamını iklim değişikliğinin mevcut veya muhtemel zararlı etkilerinden korumak için gerekli tedbirleri alma yükümlülüğünün önleme, azaltma ve kontrol etme yükümlülüğüne paralel olarak durum tespiti standardını yani gerekli özenin gösterilmesi yükümlülüğünü içerdiğini vurgulamıştır. Böylece UDHM, sera gazı salımından kaynaklanan deniz kirliliğini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için devletlerin gerekli önlemleri alma yükümlülüğünü geniş bir şekilde yorumlamıştır⁸⁵². Son olarak UDHM, tıpkı önleme, azaltma ve kontrol etme açısından olduğu üzere koruma ve muhafaza etme açısından da sera gazı salımlarının deniz ortamına vereceği ciddi ve geri döndürülemez zararlar meydana getirme riskinin yüksekliği dolayısıyla durum tespiti standardının da katı bir şekilde gözetilmesi gerektiğini ifade etmiştir⁸⁵³.

Bir diğer bölgesel insan hakları mekanizması olan AfİHHM'den devletlerin iklim değişikliğine dair insan hakları yükümlülüklerinin açıklığa kavuşturulması hususunda danışma görüşü verilmesi talebi hakkında Afrika kıtasında bulunan STK'lar öncülüğünde yürütülen girişimler de bulunmaktadır⁸⁵⁴. AfİHHM'den danışma görüşü talebinde bulunabilecek STK'ların bu talepte bulunabilmek için karşılamaları gereken koşulları sağlamaları veya bunları sağlamamaları halinde de sivil toplumun gücünü kullanarak devletlerin resmi olarak AfİHHM'ye danışma görüşü talebinde bulunmalarını sağlamaları gerekmektedir⁸⁵⁵. Bu girişimlerin bir

⁸⁵¹ ITLOS, Request for an Advisory Opinion Submitted by The Commission of Small Island States on climate Change and International Law, Advisory Opinion, 21 May 2024, parag.243; KLERK, s.10.

⁸⁵² KLERK, s.11.

⁸⁵³ ITLOS, Request for an Advisory Opinion Submitted by The Commission of Small Island States on climate Change and International Law, Advisory Opinion, 21 May 2024, parag.400.

⁸⁵⁴ SUEDE/FALL, s.7.

⁸⁵⁵ SUEDE/FALL, s.9.

sonucu olarak 2 Mayıs 2025 tarihinde AfİHHM'ye iklim değişikliği bağlamında Afrika devletlerinin insan haklarına dair yükümlülükleri hakkında bir danışma görüşü talep dilekçesi sunulmuştur.

Özellikle bugünün küresel çevresel meselesi olan iklim değişikliği konusunda anılan danışma görüşlerinde ifade edilen tespitler, uluslararası hukukun bir parçası olarak git gide artan bir kabulle uluslararası yargı mekanizmalarının birbirinden etkilendiğini; bunların konuya dair ifade ettiği hususların yeknesaklaştığını ve bir temel oluşturduğunu göstermektedir. Böylece, yakın gelecekte iklim değişikliği konusunda devletlerin yerine getirmesi gereken yükümlülükler açısından da yeknesaklığın sağlanabileceği düşünülmektedir.

Son olarak belirtmek gerekir ki; UAD, UDHM ve AAİHM ve AfİHHM'ye yapılan resmi danışma görüşü taleplerinin, halkın ve sivil toplumun yargı pratiklerine katılımının dolaylı da olsa birer izdüşümü olduğunun açıkça kabulü gerekmektedir. Bu yönüyle de çevresel meselelerde halkın katılımı denildiğinde anılan yargısal mekanizmalardan talep edilen danışma görüşleri önem arz etmektedir.

2. Bilgi Uçurma (*Whistleblowing*) ve Bilgiyi Uçuranları (*Whistleblowers*) Koruyucu Hukuki Düzenlemeler

a) Çevresel Bilgi Uçurma, Çevresel Bilgiyi Uçuranlar ve Çevresel Halk Katılımı Arasındaki İlişki

Çevresel bilgi uçurma (*Environmental Whistleblowing*)⁸⁵⁶ çevreyi ilgilendiren herhangi bir konuda, doğma ihtimali olan veya doğmuş bir çevresel zarara veya çevre

⁸⁵⁶ İngilizce sözlük anlamına bakıldığında kelimesi kelimesine (motamot) çevrildiğinde düdük çalmak anlamına gelen *whistle blowing* futbol hakemi gibi eylemi durdurmak için düdük çalan bir yetkili benzetmesinden yola çıkılarak kullanılan bir terimdir. Özellikle bir kamu kurum veya kuruluşunda veya bir özel hukuk tüzel kişiliği bünyesinde bulunan yetkili veya yetkililere, hukuka aykırı bir durumun olup bittiğini anlatmak veya bu durumu ihbar etmek veya ifşa etmek manasında kullanılmaktadır. Eylemi yapan kişi ise *whistle blower* yani kelimesi kelimesine çeviride düdük çalan; anılan hukuka aykırı durumu anlatan veya ihbar eden kişi yani muhbir, ihbarcı veya ifşa eden olarak ifade edilmektedir. (CAMBRIDGE DICTIONARY, <https://dictionary.cambridge.org/tr/sözlük/ingilizce/whistle-blower?q=whistle+blowing>, (Erişim Tarihi:09.05.2024)) Türkçe literatürde ise *whistle blowing* kavramı bilgi uçurma veya ifşa; *whistle*

mevzuatına aykırılık teşkil eden eylem veya ihmalleri veya suçları ifşa ederek ortaya çıkarmaları ve böylece çevresel zararın doğmasının önlenmesine veya doğmuş bir çevresel zararın ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmalarını ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Çevresel bilgi uçuurma eylemini gerçekleştiren kişiler ise çevresel bilgi uçuranlar (*Environmental Whistleblower*) olarak ifade edilmektedir. Çevresel bilgi uçuranlar, kamuoyunu ilgilendiren çevre mevzuatına aykırı eylem veya ihmallerle, çevreyi tehdit eden birtakım yanlış davranış, riskli veya yanlış uygulamalarla, çevreye zarar verici faaliyetler neticesinde herhangi bir kişi veya kişilerin sağlığının ve güvenliğinin tehlikeye atılmasıyla ilgili endişelerini dile getiren kişilerdir. Çevresel bilgi uçuurma bilgi uçuranın bu endişesini gerektiğinde bir milletvekiliyle veya basın aracılığıyla kamuoyu ile paylaşmayı da içermektedir⁸⁵⁷. Bilgi uçuran, çalışma ortamında veya faaliyet alanında insanlara ve topluma, çevreye veya toplumsal barışa yönelik, önemli düzeyde tehlikelerle bağlantılı yasadışılık, israf, dolandırıcılık, kötü yönetim, yetkinin kötüye kullanılması, sağlık, güvenlik veya çevre için önemli tehlike oluşturan ciddi suistimalleri, yetkili makamları veya halkı bilgilendirerek ortaya çıkaran ve bu sayede bunlarla mücadeleye katkıda bulunan kişi veya kişileri ifade etmek üzere kullanılmaktadır⁸⁵⁸. Hukuk düzenlerinde bu gibi çevresel zararların önlenmesine katkıda bulunan bilgi uçuranların haklarını koruyucu hukuki düzenlemeler ortaya çıkmaya ve git gide yaygınlaşmaya başlamıştır. Anılan hukuki düzenlemeler, aynı zamanda çevresel halk katılımını gerçekleştirmenin bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevre ile ilgili zarar doğuracak veya zarar doğurmuş eylem veya faaliyetleri ifşa ederek ve çevresel sorunlar hakkında bilgi sağlayarak, çevresel bilgi uçuranlar şirketlerin veya kişilerin iklimin olumsuz etkilenmesinden sorumlu olmasını, bunların çevresel zararı önlemek veya azaltmak için eylemde bulunulmasını ve gerektiğinde uygun müdahalenin yapılmasını

---

blower kavramı olarak da bilgi uçuran veya ifşacı olarak ifade edilmektedir. Çalışmamızda, yeknesaklığı sağlamak adına bilgi uçuurma ve bilgi uçuran kavramları kullanılacaktır.

⁸⁵⁷ Environmental Whistleblowing Toolkit, <https://protect-advice.org.uk/wp-content/uploads/2023/11/Environmental-Whistleblowing-Toolkit-FINAL-October-2023.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.07.2024), s.5.

⁸⁵⁸ Shalene Edwards, Die Rechtmäßigkeit von Whistleblowing in der Öffentlichkeit nach der EMRK und nach deutschem Recht, Die Gesetzeslage und Gesetzgebungsvorschläge, Peter Lang Verlag, Frankfurt, 2017'den aktaran Fatih GÜLTEKİN, **İş İlişkisinde İfade Özgürlüğü**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2023, s.191.

sağlamaya yardımcı olur⁸⁵⁹. Doğma ihtimali olan veya doğmuş bir çevresel zarara veya çevresel soruna dair bilgiyi haiz olan bilgi uçuranlar bunu kamuoyu huzuruna çıkarmakla o çevresel bilginin herkesçe öğrenilmesine vesile olarak hesap verilebilirliği ve dolaylı yoldan çevresel katılımı sağlamış olurlar. Özellikle iklim ve çevre konularında bilgiyi uçurmak hem kamu kurumları hem de özel hukuk tüzel kişileri olan şirketler için oldukça önemli bir hesap verilebilirlik mekanizması olarak işlev görmektedir. Bir şirketin çevreye zarar veren faaliyetlerde bulunduğuunun öncelikle o şirketin çalışanlarınca fark edilerek bu durumun kamuoyu ile paylaşılması ve akabinde zarar veren faaliyetlerin durdurulması örneğinde, çevresel bilgiyi uçuranlar dolaylı olarak çevresel halk katılımını sağlarlar. Çevresel bilgiyi uçuranların haklarını koruyucu hukuki düzenlemeler de çevresel halk katılımını gerçekleştirmeye yardımcı olan ve fayda sağlayan hukuki araçlardır. Eğer çevresel bilgiyi uçuranların kimlikleri gizli tutulmazsa yahut bilgiyi uçurmaları halinde karşılaşılabilecekleri olumsuz kişisel sonuçlar önlenmezse, bu kişilerin bilgiyi uçurmaları ve yetkili makamlarla veya kamuoyu ile paylaşmaları engellenmiş olur. Bu başlık altında, çevresel bilgiyi uçuranların haklarını koruyucu hukuki düzenlemelerden bahsedilmek istenmektedir. Anılan hukuki düzenlemeler sayesinde, çevresel bilgiyi uçuranların hakları korunduğu ve bilgiyi uçurmaları neticesinde karşılaşılabilecekleri olumsuz durumların gerçekleşmeyeceği hukuki düzenlemelerle garanti edildiğinde, çevresel halk katılımının da dolaylı yoldan gerçekleştirilmesi teşvik edilecektir. Ayrıca çevrenin ve tüm toplumun refahının korunmasına katkı sağlanmaktadır. Çevresel zarara dair bilgiyi haiz olanların haklarının bu gibi hukuki düzenlemelerle korunmaması halinde, bu kişiler kendileri açısından olumsuz birtakım muamelelerle karşılaşılabilecekleri endişesiyle haiz oldukları çevresel bilgiyi paylaşmaktan çekinebilirler ve susarak hiç açıklayamayabilirler. Bunun da kamu yararının aleyhine olacağı aşîkârdır.

⁸⁵⁹ Environmental Whistleblowing Toolkit, <https://protect-advice.org.uk/wp-content/uploads/2023/11/Environmental-Whistleblowing-Toolkit-FINAL-October-2023.pdf>, (Erişim Tarihi:11.07.2024), s.5.

b) Çevresel Bilgiyi Uçuranları Koruyucu Hukuki Düzenlemeler

Kamu yararı amacıyla çevresel bilgiyi uçuranların haklarını koruyucu güncel hukuki düzenlemelere bakıldığında, bunların daha ziyade çalışanları ve işçileri koruyucu düzenlemeler olduğu ve genellikle de iş kanunlarında veya işçilerle ilgili kanunlarda düzenlendiği görülmektedir.

Birleşik Krallık kanunlarına göre bilgi uçuranları koruyucu hükümler bir işyerinde çalışanlar açısından geçerlidir. Bir işverenin, ihbar endişelerini dile getirdiği ve bilgi uçurduğu için bir çalışanı işten çıkarması veya bir işçiyi veya çalışanı mağdur etmesi yasadışıdır. Bilgi uçuran sırf bilgi uçurduğu ve ifşa ettiği için olumsuz veya ayrımcı muameleye maruz kalırsa, 1996 tarihli İstihdam Hakları Kanunu (*Employment Rights Act*) hükümlerine dayanarak iş mahkemesinde dava açabilmektedir⁸⁶⁰. 1998 tarihli Kamu Yararı İfşa Kanunu (*Public Interest Disclosure Act*) ile korunan açıklamalardan biri de çevrenin zarar görmüş olması, görüyor olması veya görme ihtimalinin olması hallerine ilişkin bilgi açıklamalarıdır. Açılacak davada, bilgi uçuranın kanun kapsamında korunabilmesi için mahkeme kamu yararı testini uygular. Bilgi uçuran tarafından yapılan bilgi açıklamasının kamu yararı için yapıldığı inancını taşıyıp taşımadığını bu inancın da objektif olarak makul olup olmadığını değerlendirir ve kamu yararı amacını taşıyan bilgi açıklamaları kanun kapsamında korunur⁸⁶¹. Mahkemenin bu değerlendirmeyi yapmasının amacı çalışanların kendi özlük haklarını elde etmek amacı gibi kişisel çıkar sağlayacak bir amacı çevresel bilgi uçurma eylemi ile perdelemelerini önlemektir. Çalışanlar çevresel bir bilgiyi ifşa ederlerken, ifşa ettikleri bilgi ile çevreye verilen veya verilecek zararı veya çevre mevzuatına aykırı eylem veya davranışların mevcut veya muhtemel etkilerini ve bundan etkilenen veya etkilenecek kişi veya kişileri belirtmelidirler⁸⁶². Bunu belirterek ifşa ettikleri bilginin hizmet ettiği kamu yararını somutlaştırmış olacaktırlar. Kanun kapsamında çalışanlar, çevresel endişelerini öncelikle işverenlerine, hukuk danışmanlarına, düzenleyici kuruma, milletvekiline veya başkaca üçüncü kişilere veya sosyal medyaya ve gazetecilere açıklayabilirler. Çevresel bilgi uçuranlar, öncelikle çevresel endişelerine

⁸⁶⁰ Environmental Whistleblowing Toolkit, s.45.

⁸⁶¹ Environmental Whistleblowing Toolkit, s.21.

⁸⁶² Environmental Whistleblowing Toolkit, s.22.

dair bilgileri işverenlerine iletmelidirler. Yahut çevresel bilgi uçuranlar, haiz oldukları çevresel endişeye dair bilgiyi hukuki tavsiye alabilecekleri avukatları veya hukuki bir danışmana iletebilirler. Çalışan, çevresel endişesine dair bilgiyi işverenine açıklamış ve işvereni bunu göz ardı etmişse veya inandırıcı bir çözüm tesis etmediyse bu halde konuyla ilgili çevre koruma ajansı veya çevre koruma ofisi gibi düzenleyici bir kurum veya kuruluş ile bu bilgi paylaşılabilir. Çevre Koruma Ajansı, çevre ve çevrenin yönetimi ve düzenlenmesiyle ilgili faaliyet veya potansiyel etkisi olan eylem veya ihmalleri araştırmaktadır. Bu kurum ve kuruluşlardan da netice alınamaması halinde çevresel endişeye ilişkin bilgi parlamento üyeleriyle paylaşılabilir. Parlamento üyeleri, konu ile ilgili bir kurum veya kuruluşu harekete geçirmek veya kamuoyunun dikkatini çekmek hususunda yardımcı olabilir. Ayrıca çevresel endişeye dair bilgi sosyal medya aracılığıyla veya basın mensuplarıyla da paylaşılabilir ⁸⁶³. Çevresel bilgiyi uçuranlar sayesinde, çevresel sorunlardan haberdar olan düzenleyici ve denetleyici kurumlar, kamuoyunun dikkatini çevre kirliliği veya bir yerde meydana gelen çevre kirliliği neticesinde insanların sağlıklarının ve güvenliklerinin tehdit edildiğine dikkat çekerek sorunun çözümü için harekete geçerler. Böylece, var olan ve bilinmeyen çevre sorunlarının çevresel bilgiyi uçuranlar sayesinde açığa çıkması söz konusudur.

Ayrıca Birleşik Krallık'ta 2010 tarihli Eşitlik Kanununa (*Equality Act*) göre, iklimle ilgili inançları içerecek felsefi inançlar korunan menfaat olarak kabul edilmiştir. Böyle bir inanç sebebiyle ayrımcılığa maruz kalınması halinde, Eşitlik Kanunu uyarınca koruma sağlanabilmektedir⁸⁶⁴. Birleşik Krallık'ta görülen *Grainger plc and others/Nicholson* davasında, bir çalışanın insanlığın felaket niteliğindeki iklim değişikliğine sebebiyet verdiği ve bunu hafifletmek veya önlemek için harekete geçme konusunda ahlaki bir görevimiz olduğuna dair inancının felsefi bir inanç olduğu ileri sürülmüştür. Bu inancı sebebiyle işten çıkartılan davacının açtığı davada mahkeme, iklim değişikliği ve çevre hakkındaki beyan ettiği inancın yalnızca bir görüş değil; felsefi bir inanç olduğunu kabul ederek korunması gerektiğine karar verilmiştir⁸⁶⁵.

⁸⁶³ Environmental Whistleblowing Toolkit, Section 6.

⁸⁶⁴ Environmental Whistleblowing Toolkit, s.48.

⁸⁶⁵ Grainger Plc and others / Nicholson, <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=4f10dd73-df29-40ed-a3a2-2b0d7faab101>, (Erişim Tarihi:11.07.2024)

ABD’de ise bilgi uçuranların kimlikleri ifşa edilmeden çevresel zararları veya çevreyi etkileyecek suç teşkil eden eylem veya ihmalleri bildirmelerine ve kovuşturmayla katkıda bulunmaları karşılığında mali bir ödül almalarına olanak tanıyan hukuki düzenlemeler mevcuttur. ABD’de, federal düzeyde çevresel bilgiyi uçuranların haklarını koruyucu düzenlemeler içeren kanunlar şunlardır: Temiz Hava Kanunu (*The Clean Air Act*), Zehirli Maddeleri Kontrol Kanunu (*The Toxic Substances Control Act*), Federal Su Kirliliği Kontrol Kanunu (*The Federal Water Pollution Control Act*), Enerji Yeniden Düzenleme Kanunu (*The Energy Reorganization Act*), Kaynak Koruma ve Geri Kazanım Kanunu (*The Resource Conservation and Recovery Act*), Güvenli İçme Suyu Kanunu (*The Safe Drinking Water Act*), Kapsamlı Çevresel Müdahale, Tazminat ve Sorumluluk Kanunu (*The Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability Act*) ve Sahte Beyanlar Kanunu (*The False Claims Act*)⁸⁶⁶. Ayrıca federe düzeyde de çevresel bilgi uçuranları koruyucu hukuki düzenlemeler mevcuttur. Anılan kanunlar kapsamında, çevresel bir meseleye dair endişe duyan herhangi bir çalışan, bilgi uçurduğu için kendisine ayrımcılık yapıldığını iddia ediyorsa buna dair şikâyetle bulunabilmektedir. Çalışanların çevreye dair tüzük veya yönetmeliklerin ihlalinin rapor etmeleri, federal çevre kanununun ihlali sebebiyle bir işlem başlatmaları, federal çevre kanununun ihlali olan bir işleme tanıklık etmeleri veya çevre ile ilgili mevzuatın ihlalinin doğuran işlemlere katılmalarına dair faaliyetler anılan kanunlar kapsamında korunan bilgi uçurma faaliyetlerine örnek olarak gösterilebilir. İşveren veya işveren temsilcisinin talimatı olmaksızın hareket eden veya kasıtlı olarak çevre mevzuatını ihlal eden çalışanlar çevresel bilgiyi uçuranların haklarını koruyucu bu kanunlar kapsamında korunmamaktadırlar. Anılan kanunlarla, çevresel bilgiyi uçuran çalışanların bilgiyi uçurmaları sebebiyle karşılaşılabilecekleri çeşitli disiplin cezaları, işten çıkarma veya bulunulan pozisyondan alınma, maaş kesintisi, terfi ettirilmeme, özlük haklarından mahrum bırakılması gibi misilleme teşkil edebilecek eylemlerini yasaklayarak bu gibi eylemlere karşı bilgiyi uçuranların korunması amaçlanmaktadır. Özetle, meydana gelmiş veya gelecek olan çevresel bir zarara veya soruna dair çevresel bilgiyi uçuran

⁸⁶⁶ Allan KANNER, Environmental Whistleblowers’ Rights, <https://www.kanner-law.com/practice-areas/environmental-whistleblowers-rights/>, (Erişim Tarihi:09.05.2024).

bir çalışan, bilginin uçurulduğundan haberdar olan işveren karşısında, bilgiyi uçurması sebebiyle işvereni tarafından olumsuz bir misilleme teşkil eden eyleme maruz kalmışsa, bunu dava edebilecek ve bu dava ile de haklarının korunmasını sağlayabilecektir. İngiliz ve Amerikan hukukunda (*common law*) bir soruşturma veya kovuşturmanın yürütülmesine yardımcı olan kişilerin bu soruşturma veya kovuşturma sonunda tahsil edilen mali cezaların belirli bir kısmını alabilmesini sağlayan mahkeme emirleri *qui tam* olarak adlandırılmaktadır. Sahte beyanlar kanunu ile, buna benzer şekilde çevreye zarar veren faaliyet gösteren bir şirketin zarar verici faaliyetlerine ilişkin sahte beyanlarını bildiren çalışanlar belirli koşulları sağlaması ve sahte beyanı ispat etmesi halinde şirkete kesilen mali cezanın belirli bir oranına denk düşen bir mali ödüle hak kazanabilmektedir. Çevresel bilgi uçuranların haklarını koruyucu anılan hukuki düzenlemeler özellikle iklim değişikliğiyle ilgili riskler hakkında yanlış veya yanıltıcı açıklamalarda bulunanlar ve yanıltıcı açıklamalara ek olarak halka açık sürdürülebilirlik iddiaları iç muhasebe varsayımlarıyla çelişen şirketleri bildirmeleri halinde koruma sağlamaktadır⁸⁶⁷.

Avustralya’da da Birleşik Krallıktaki hukuki düzenlemelere benzer şekilde hem kamusal makamlara hem de özel hukuk tüzel kişileri olan şirket ve kuruluşlara yönelik bilgi uçuranları koruyucu düzenlemeler bulunmaktadır. Avustralya’da hem federal hem de federe düzeyde Kamu Yararı İfşa Kanunu (*Public Interest Disclosure Act*) bulunmaktadır⁸⁶⁸. Kamu Yararı İfşa Kanunlarından birkaçında kamu makamlar açısından yapılacak bilgi uçurmalarda çevresel bilgi uçuranlar herhangi bir kişi olarak belirlenmiştir. Yani bunlar açısından bilgiyi uçuran olmak için herhangi bir koşul bulunmazken; diğerleri için bilgi açıklaması esnasında veya öncesinde kamu görevlisi olmak koşulu aranabilmektedir⁸⁶⁹. Çevresel bilgiyi uçurmak için, çevreyi etkileyen kanuna aykırı bir eylem veya uygulamanın gerçekleştiğinden emin olmak

⁸⁶⁷ National Whistleblower Center, Do you have information about a climate risk disclosure violation?, <https://www.whistleblowers.org/do-you-have-information-about-a-climate-risk-disclosure-violation/>, (Erişim Tarihi:09.05.2024).

⁸⁶⁸ Human Rights Law Center, Climate and Environmental Whistleblowing Information Guide, July 2024, <https://www.hrlc.org.au/reports-news-commentary/climate-whistleblowing>, (Erişim Tarihi:11.07.2024), s.7.

⁸⁶⁹ Kamu Yararı İfşa Kanunlarına dair detaylı açıklamalar için Bkz. Human Rights Law Center, Climate and Environmental Whistleblowing Information Guide, July 2024, <https://www.hrlc.org.au/reports-news-commentary/climate-whistleblowing>, (Erişim Tarihi:11.07.2024), Appendix 1.

gerekmemekte; gerçekleşmesine dair bir inancın veya makul bir şüphenin olması yeterli görülmektedir. Çevresel bilgiyi uçurmak için Çevre Koruma Otoritesi (*Environmental Protection Authority*) veya Çevre Savunucuları Ofisine (*Environmental Defenders Office*) başvurulabilir. Şirketler Kanunu (*Corporations Act*) kapsamında, kamu yararı ifşası veya acil durum ifşası şeklinde çevresel bilginin uçurulması söz konusudur. Özel bir şirkette çalışan bir kişi, çevresel bir endişeye dayanarak bilgi uçurmak istiyorsa, burada ilk olarak çalıştığı işyerine veya düzenleyici bir kuruma bilgi uçurmalıdır. Kamu yararı ifşası yapmak için, daha önce belirlenmiş bir kamusal otoriteye⁸⁷⁰ ilgili kanunlar kapsamında korunan bir ifşa yapılmış olmalı; bu korunan ifşanın yapılmasından bu yana doksan gün geçmiş olmalı ve endişeyi gidermek için bir eylemde bulunulmadığına inanmak için makul gerekçeye sahip olunmalı; endişeyi bir basın mensubuna veya parlamento üyesine bildirmenin kamu yararına olacağına dair makul gerekçeye sahip olunmalı; daha önceki bildirimin yapıldığı kuruma, önceki ifşa edilen bilgiyi tanımlayacak detaylar verilerek kamu yararı bildirimi yapma niyeti belirtilerek yazılı beyanda bulunulmalıdır⁸⁷¹. Birden fazla kişinin sağlığına ve güvenliğine yönelik bir risk veya doğal çevre için bir tehlike riski var ise, bilgi uçurmanın bilgiyi paylaşmak için doksan gün beklemesi gerekmeksizin acil durum ifşası yapılabilir. Çevresel bilgi uçuran, ilgili mevzuat kapsamında korunan bir bilgi açıklamasında bulunduğunda hem gizlilik korumasından faydalanmakta hem de kişisel bir zarara veya mağduriyete uğratılmamak hususunda korunmaktadır⁸⁷². Çevresel bilgi uçuran, açıkladığı bilgiyi kanıtlamak için kanıt toplamak zorunda değildir; açıklanan bilginin araştırılması, işveren veya düzenleyici kurum tarafından yapılmaktadır⁸⁷³. İfşaya dair mevzuatın bir kısmı, anonim olarak bilgi uçurmaya da müsaade etmektedir⁸⁷⁴. Buna göre, çevresel

⁸⁷⁰ Burada söz edilen kamusal otoriteler Avustralya Menkul Kıymetler ve Yatırım Komisyonu (*Australian Securities and Investments Commission*) ve Avustralya İhtiyati Düzenleme Kurumudur (*Australian Prudential Regulation Authority*).

⁸⁷¹ Human Rights Law Center, Climate and Environmental Whistleblowing Information Guide, July 2024, <https://www.hrlc.org.au/reports-news-commentary/climate-whistleblowing>, (Erişim Tarihi: 11.07.2024), s.13.

⁸⁷² Human Rights Law Center, Climate and Environmental Whistleblowing Information Guide, July 2024, <https://www.hrlc.org.au/reports-news-commentary/climate-whistleblowing>, (Erişim Tarihi: 11.07.2024), s.13-16.

⁸⁷³ Human Rights Law Center, Climate and Environmental Whistleblowing Information Guide, s.19.

⁸⁷⁴ Human Rights Law Center, Climate and Environmental Whistleblowing Information Guide s.19.

bir endişe duyan bilgi uçuran kimliğini belirtmeksizin anonim olarak bilgi uçurabilme imkanına sahiptir.

Bilgiyi uçuranların etkili bir şekilde korunmasını sağlayan ortak asgari standartların oluşturulması amacıyla 23 Ekim 2019 tarihinde Avrupa Parlamentosu ve Konseyi tarafından birlik hukukunun ihlallerini bildiren kişilerin korunması başlıklı yönerge kabul edilmiştir⁸⁷⁵. Yönerge, birlik hukukunun çevrenin korunması hususunda gerçekleştirilmiş veya gerçekleştirilecek ihlalleri bildiren kişilerin korunması için ortak asgari standartları ifade etmektedir. Yönerge metninde bilgiyi uçuranlar, bildirim yapanlar şeklinde ifade edilmektedir. Yönergeye göre, bildirim yapanların korunması için şu şartları taşıması gerekmektedir: Bildirimde bulunulan ihlallere dair bilgilerin bildirim esnasında doğru olduğuna ve bunların yönerge kapsamında olduğu inancının makul gerekçelere dayanması ve yönergede belirlendiği üzere dahili veya harici olarak bildirimde bulunulması veya yönergenin ilgili maddesindeki şekliyle kamuya açıklama yapılması⁸⁷⁶. Yönerge kapsamında dahili bildirimde bulunmak, bir iş yerinde çalışan bir kişinin ihlale ilişkin bildirim misilleme riski olmadığını düşündüğü durumlarda, harici raporlama kanalları vasıtasıyla raporlamadan önce dâhili raporlama kanalları aracılığıyla bildirmesi olarak belirtilmektedir. Buna göre, çalışan yapacağı bildirim sonrasında misilleme riski olacağını düşünmüyorsa öncelikle iş yeri içindeki bildirim kanalları aracılığıyla bunu bildirmelidir. Eğer misilleme ile karşılaşılma riski bulunuyorsa, harici raporlama kanallarının kullanılması gerekmektedir. AB üye devletlerinin dahili ve harici raporlama kanallarını nasıl tasarlamaları ve işletmeleri gerektiği de yönergede detaylı bir şekilde hüküm altına alınmaktadır. Yönergeye göre, eğer kişi kamuya açıklama yapmışsa bunun korunması için şunlar gerekmektedir: Kişi, yönergedeki diğer dahili ve harici olarak bildirimde bulunma koşullarına göre bildirimde bulunmuş ve bu bildirim sonrası belirtilen zaman dilimi içinde bildirimine yönelik işlem yapılmamışsa veya kişinin,

⁸⁷⁵ Directive (EU) 2019/1937 of The European Parliament and of The Council of 23 October 2019 on the protection of persons who report breaches of Union law, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1937>, (Erişim Tarihi:11.09.2024).

⁸⁷⁶ Directive (EU) 2019/1937 of The European Parliament and of The Council of 23 October 2019 on the protection of persons who report breaches of Union law, madde 6.

a) ihlalin kamu yararı için yakın veya açık bir tehlike oluşturabileceği, örneğin acil bir durum veya geri döndürülemez bir hasar riski olduğu durumların olduğuna veya

b) harici bildirim durumunda misilleme riski oluşması veya kanıtların gizlenmesi veya yok edilmesi durumunun doğması veya yetkililerin ihlali gerçekleştirenlerle iş birliği içerisinde olabileceği veya bizzat yetkililerin ihlali gerçekleştiriyor olabileceği durumların mevcudiyeti veya başvurunun özel koşulları sebebiyle ihlalin etkili bir şekilde ele alınma olasılığı düşük olduğuna dair makul inanç taşıyorsa kişinin kamuya açık bildirimini korunacaktır⁸⁷⁷.

Yönerge, AB üye devletlerinin bilgiyi uçurmadan dolayı bilgiyi uçuranlara yönelik her türlü misilleme tehditlerinin yasaklanması için gereken tedbirleri almaları gerektiğini ifade etmekte ve tüketici olmamakla birlikte özellikle misilleme sayılacak fiil ve davranışları saymaktadır⁸⁷⁸. Yönergede, misillemeye karşı koruma tedbirleri ve ilgili kişilerin korunması için alınacak tedbirler de belirtilmektedir. Ayrıca, yönerge kapsamında çevresel bilgiyi uçuranlar hakkında misilleme yapan, onlara karşı haksız yere dava açan ve onların kimliklerinin açığa çıkmaması gereken bir durumda kimliklerini açığa çıkaran gerçek veya tüzel kişiler hakkında uygulanabilir, etkili,

⁸⁷⁷ Directive (EU) 2019/1937 of The European Parliament and of The Council of 23 October 2019 on the protection of persons who report breaches of Union law, madde 15.

⁸⁷⁸ Directive (EU) 2019/1937 of The European Parliament and of The Council of 23 October 2019 on the protection of persons who report breaches of Union law, madde 19; Yönergenin 19. maddesinde, özellikle misilleme sayılabilecek eylemler şöyle belirtilmektedir:

“(a) uzaklaştırma, açığa alınma, işten çıkarma veya eşdeğer önlemler;
(b) terfinin durdurulması veya iptali;
(c) görev devri, iş yerinin değiştirilmesi, ücretlerde indirim, çalışma saatlerinde değişiklik;
(d) eğitimin iptali;
(e) olumsuz performans değerlendirmesi veya istihdam referansı;
(f) para cezası dahil olmak üzere herhangi bir disiplin cezası, kınama veya başka bir cezanın dayatılması veya uygulanması;
(g) zorlama, sindirme, taciz veya dışlama;
(h) ayrımcılık, dezavantajlı veya haksız muamele;
(i) çalışanın kendisine kalıcı bir istihdam teklif edileceğine dair meşru beklentileri olduğu halde, geçici bir istihdam sözleşmesinin kalıcı bir sözleşmeye dönüştürülmemesi;
(j) geçici bir istihdam sözleşmesinin yenilenmemesi veya erken feshedilmesi;
(k) kişinin itibarına, özellikle sosyal medyada zarar verilmesi veya iş kaybı ve gelir kaybı dahil olmak üzere mali kayıp;
(l) kişinin gelecekte sektörde veya endüstride istihdam bulamayacağı anlamına gelebilecek bir sektör veya endüstri çapında resmi veya gayri resmi antlaşma temelinde kara listeye alınma;
(m) mal veya hizmet sözleşmesinin erken feshedilmesi veya iptali;
(n) bir lisansın veya iznin iptali;
(o) psikiyatrik veya tıbbi sevkler.”

orantılı ve caydırıcı cezaların belirlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Çevresel bilgiyi uçuranların haklarının korunması adına AB üye devletlerinin hazırlayacakları ulusal mevzuatın çerçevesini çizmesi açısından önemlidir. Anılan yönerge hükümleri, AB üye devletlerinin iç hukuklarında kabul edecekleri çevresel bilgiyi uçuranları koruyucu hukuki düzenlemelerin temel çerçevesini çizerek belirli düzeyde yeknesaklığın sağlanmasına da hizmet etmektedir. Yine, yönergenin kabulü, AB üye devletlerinin en kısa sürede bilgiyi uçuranların haklarını koruyucu hukuki düzenlemelerin yapılacağına da habercisi olması dolayısıyla dikkate değerdir.

Çevresel bilgiyi uçuranların haklarını koruyucu hukuki düzenlemelerle iklim ve çevre ile çevrenin bozulmasından ve kirlenmesinden kaynaklanan sağlık ve güvenlik tehditlerinin kamuoyu ve yetkili kamusal makamlar tarafından göz ardı edilmesinin önüne geçilmektedir. Böylece, dolaylı bir halk katılımı sağlanarak neticede çevreye verilen zararların azaltılması veya verilmesi muhtemel zararların da önlenmesi mümkün olabilmektedir. Çevresel bilgiyi uçuranların haklarını koruyucu düzenlemelerin yaygınlaşması, bu kişilerin çevre konusunda duyulan endişelere kayıtsız kalmamasını sağlaması açısından da önemlidir. Son olarak, çevresel bilgiyi uçuranları koruyucu hukuki düzenlemeler, bu kişilerin kendilerini güvende hissederek çevresel meseleler konusunda tabiri caizse ellerini taşın altına koymalarını desteklemektedir. Anılan hukuki düzenlemeler ile sağlanan bu destek, fikrimizce bir açıdan çevresel halk katılımını gerçekleştirmenin bir aracı olarak elde tutulmalıdır.

3. Halkın Katılımı Aleyhine Stratejik Davalara Karşı Hukuki Düzenlemeler

a) Halkın Katılımı Aleyhine Stratejik Davalar

Var olan hukuk sistemi, çevre savunucularına baskı yapmak için bir yöntem olarak halkın katılımı aleyhine stratejik davalar⁸⁷⁹ (*Strategic Lawsuits Against Public Participation- SLAPP*) adı verilen davalar yoluyla kötüye kullanılabilmektedir. Bu davalar, kamu yararı taşıyan bir konu hakkında, fikir ve görüşlerini bir kamu

⁸⁷⁹ Çalışmamızda bundan sonra Stratejik Davalar olarak anılacaktır.

makamına veya yetkilisine ileten hükümet dışı kuruluşlara veya kişilere karşı ifade özgürlüklerini ve kamu işlerine katılım haklarını kullanmalarını engellemek veya bu haklarını kullandıkları için onları cezalandırmak amacıyla açılan davalardır⁸⁸⁰. Stratejik davalar, hukuken dava edilebilir eylem ve davranışları düzeltmek veya engellemek için değil, çevre savunucularını susturmak ve sindirmek için tasarlanmışlardır. Bunlar, sıradan davalar gibi görünseler de aslında hukuk sisteminin ve kurallarının kötüye kullanılması amacıyla açılmaktadırlar ve stratejik davalarda davacı ile davalı arasında bir güç dengesizliği bulunmaktadır. Genellikle ekonomik ve siyasi olarak güçlü konumda olan endüstriyel ve ticari menfaat sahipleri veya çok uluslu şirketler tarafından açılan bu stratejik davalar, yargılama neticesinde başarıya ulaşmalar da yargılama süresince dava edilen çevre savunucularını yargısal külfetler altına sokarak susturmayı amaçlarlar⁸⁸¹. Stratejik davayı açanların amacı haklarını savunarak açtıkları davayı kazanmaktan ziyade karşı tarafı dava ile uğraştırarak yıldırmak veya sindirmek; neticede halkın katılımını ve kamusal tartışmanın yapılmasını engellemektir⁸⁸².

Bu sebeple çevre savunucularının sindirilerek susturulması, çevresel halk katılımının baltalanması anlamına geleceğinden, anılan stratejik davalara karşı hukuki düzenlemelerle çevresel halk katılımının gerçekleştirilmesi sağlanır. Özellikle çevreyi koruma amaçlı faaliyet yürüten STK'lar, çevre savunucuları veya belirli bir yerde yaşayan ve çevrenin korunması konusunda duyarlı herhangi bir kişinin haiz olduğu herhangi bir çevresel bilginin yayılmasını ve herkesin bundan haberdar olmasını istemeyen yahut mevcut veya muhtemel çevresel bozukluk, kirlilik veya zarar hakkında sesini duyurmasından rahatsızlık duyan menfaat sahipleri stratejik davalarla bu gerçek veya tüzel kişileri susturmayı ve hem maddi hem de manevi açıdan yıldırmayı amaçlamaktadırlar. Stratejik davalarla karşılaşan çevre savunucuları,

⁸⁸⁰George W. PRING, "SLAPPs: Strategic Lawsuits against Public Participation", **Pace Environmental Law Review**, Vol:7, Issue:1, 1989, s.5-6.

⁸⁸¹ PRING, s.8; UNEP, Environmental Rule of Law: Tracking Progress and Charting Future Directions, Nairobi, 2023, Nairobi, s.123.

⁸⁸² PRING, s.6; Southwest Network for Environmental and Economic Justice and the Environmental Law Institute, **SLAPPs A Guide for Community Residents and Environmental Justice Activists**, https://www.eli.org/sites/default/files/eli-pubs/d15_03.pdf, (Erişim Tarihi:09.09.2024), s.1; Business & Human Rights Resource Center (BHRRC), **SLAPPed But not Silenced: Defending Human Rights in The Face of Legal Risks**, s.9.

genellikle rapor yayınlayarak, etkinliğe veya röportaja katılarak, kampanya başlatarak, gösteri yürüyüşü düzenleyerek veya sosyal medyada çevresel meseleye dikkat çekecek bir paylaşım yaparak iş aktörlerini eleştirmeleri sonrası bu davalara maruz kalmaktadırlar. Stratejik davalar, kişilerin ifade özgürlüğünü kullanmaları üzerinde soğutucu ve caydırıcı bir etkiye sahiptirler⁸⁸³. Doğrudan stratejik davaya maruz kalmamış çevre savunucuları da bu davalara maruz kalanları gördüklerinde kendilerinin de benzer stratejik davalarla karşı karşıya kalabileceği ihtimaline binaen harekete geçmek için çekinebilirler⁸⁸⁴. Stratejik davalar, hukuk veya ceza davaları olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu davalarla davalıların bir suç isnadıyla yargılanarak ceza almaları veya yargılama sonunda çok yüksek miktarlarda maddi ve manevi tazminat ödemeleri istenebilmektedir. Stratejik davalarla, anılan menfaat sahipleri çevreyi koruma amaçlı STK'lar veya çevrenin korunması amacını güden gerçek kişileri yüklü yargılama gideri külfeti altına sokmak istemektedirler ya da kamuoyu tarafından bilinmesi istenen çevresel bilginin iftira veya ticari itibarı zedeleme niteliğinde olduğu iddiasına dayanarak bir haksızlık iddiası veya soruşturma ile bu çevresel bilginin yayılmasını önlemek amacındadırlar.

Stratejik davalar, her zaman çevresel meselelerle ilgili olmasa da önemli oranda stratejik davanın çevre ile ilgili olduğu ve çevre savunucularına karşı açıldığı görülmektedir⁸⁸⁵. İş Dünyası ve İnsan Hakları Araştırma Merkezi (*Business and Human Rights Resource Center- BHRRC*) tarafından 2021 yılında yayımlanan Halkın Katılımı Aleyhine Stratejik Dava Edildi Ama Susturulmadı: Hukuki Riskler Karşısında İnsan Haklarını Savunmak (*SLAPPED but not Silenced: Defending Human Rights in The Face of Legal Risks*) isimli araştırma raporunda iş dünyası aktörleri tarafından insan haklarını ve çevrenin korunmasını savunmaları sebebiyle kişilere ve kişi topluluklarına karşı açılan 355 stratejik dava tespit edilmiştir. Bu davaların çoğu madencilik, tarım ve hayvancılık, ormancılık ile kerestecilik ve palmye yağı ile ilgili proje ve faaliyetlerle ilgili endişelerini dile getiren kişi veya kişilere karşı açılmıştır⁸⁸⁶.

⁸⁸³ PRING, s.8; BHRRC, **SLAPPED But not Silenced: Defending Human Rights in The Face of Legal Risks**, s.9.

⁸⁸⁴ Catherine S. NORMAN, "Anti-SLAPP Legislation and Environmental Protection in the USA: An Overview of Direct and Indirect Effects", **Review of European, Comparative & International Environmental Law**, Vol:19, Issue:1, 2010, s.28.

⁸⁸⁵ NORMAN, s.29.

⁸⁸⁶ BHRRC, **SLAPPED But not Silenced: Defending Human Rights in The Face of Legal Risks**, s.7.

Genellikle stratejik davalar, madencilik veya ormancılık gibi büyük ölçekli projelerden topraklarını ve bölgelerini korumak isteyen yerli toplulukların liderlerine, üyelerine veya şirketlerin zararlı faaliyetlerini haber yaparak kamuoyuna duyuran gazetecilere yöneliktir⁸⁸⁷. BM İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri (*UN Guiding Principles on Business and Human Rights*) uyarınca, şirketler ve yatırımcılar başkalarının haklarını ihlal etmekten kaçınma ve savunuculara yönelik insan hakları risklerini belirleme, önleme ve azaltma yükümlülüğü altındadırlar. Yatırımcılar ve şirketler, savunucuların araştırmalarını ve çalışmalarını desteklemek ve onlara misilleme yapmamak için şeffaf kamu politikaları uygulamalı ve savunuculara yönelik insan hakları durum tespiti sürecini yürütmelidir⁸⁸⁸. Devletler, *Anti-SLAPP* kanunları çıkarmak ve stratejik davaya maruz kalanları korumak için onların işten çıkartılmasını zorlaştıran veya engelleyen güvenceler tanınmalı ve stratejik dava açan davacılar hakkında ise yargılama giderlerini ödemeleri ve haklarında ceza tesis edilmesinin sağlanması şeklinde tedbirler alınmalıdır.

Stratejik davalara ABD’de Batı Virginia’da bir çevre savunucusunun yerel bir kömür madeni işletmesinin faaliyetlerinin federal kanunlara aykırılık taşıdığı hususunda ABD Çevre Koruma Ajansına yaptığı başvuru sonrasında Çevre Koruma Ajansının kömür madeni işletmesine uyguladığı yaptırım akabinde kömür madeni işletmesi tarafından çevre savunucusuna karşı iftira ve ticari itibarı zedelemekten dolayı açılan dava örnek gösterilebilir⁸⁸⁹. Bu örnekte görüldüğü üzere çevre savunucuları bugün sırf çevrenin korunmasına katkıda bulunmak için çevresel bilgileri kamuoyu veya denetim ve gözetim yetkisine sahip ilgili kamu makamlarıyla paylaştıkları ve yaymaya çalıştıkları ve çevresel katılım haklarını kullandıkları için stratejik davalarla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Honduras’ta kümes hayvancılığı ile iştigal eden şirket *Pollos El Cortijo* tarafından, yerli toplulukların yaşadığı yerlerdeki doğal kaynakları savunarak buralarda yürütülen madencilik projeleri hakkında çalışmalar yürüten Honduras

⁸⁸⁷ BHRRC, *SLAPPed But not Silenced: Defending Human Rights in The Face of Legal Risks*, s.9.

⁸⁸⁸ UN Guiding Principles on Business and Human Rights, Principles 15, 16 and 17.

⁸⁸⁹ Southwest Network for Environmental and Economic Justice and the Environmental Law Institute, *SLAPPs A Guide for Community Residents and Environmental Justice Activists*, https://www.eli.org/sites/default/files/eli-pubs/d15_03.pdf, (Erişim Tarihi:09.09.2024), s.2.

Toplum ve Çevresel Haklarını Savunma İnisiyatifi (*Alternative for Community and Environmental Vindication of Honduras – Alternativa de Reivindicación Comunitaria y Ambientalista de Honduras-ARCAH*) üyelerine karşı, açılan davada zorla yerinden etme suçu isnadiyla davalı inisiyatif üyeleri göz altına alınmış, ardından da haklarında ev hapsi kararı verilmiştir. Davalı inisiyatif üyeleri *Pollos El Cortijo* şirketinin faaliyetlerinin nehir kirliliğine sebep olmasından dolayı şirketin önünde barışçıl gösteri yürüyüşleri yapmışlardır⁸⁹⁰. Neticede, 2022 yılında temyiz mahkemesi inisiyatif üyeleri lehinde karar vermiştir⁸⁹¹. Bir başka stratejik dava ise Fransa’da Dikkat Zehir! (*Alerte aux Toxique!*) adında bir kuruluşun kurucusu olan çevre savunucusunun Bordeaux bölgesinde yürütülen geleneksel şarapçılık uygulamalarında çevre dostu tarım etiketi bulunmasına rağmen ve çevre dostu olarak pazarlanmasına rağmen zehirli pestisitlerin bulunduğu dair endişelerini dile getirmesi üzerine Bordeaux Şarap Konseyi (*Conseil Interprofessionnel du Vin de Bordeaux*) tarafından ticari itibarı zedeleme sebebiyle kovuşturulmasına ilişkindir. Bordeaux Şarap Konseyi, çevre savunucusu tarafından yapılan açıklamaların Bordeaux bölgesinde üretilen şarapların ticari itibarlarını zedelediği iddiasıyla 125.000 euro tazminat talebinde bulunmuştur. Dava hala devam etmektedir⁸⁹². Bir başka örnek, Güney Afrika’da faaliyet gösteren madencilik şirketi *Mineral Commodities Ltd* tarafından çevre hakları merkezi eski avukatları ile bir çevre savunucusunun Cape Town Üniversitesi’nde yaz okulunda yaptıkları sunumlardaki açıklamaları nedeniyle iftira edildiği iddiasıyla açılan davadır. Bu dava ulusal mevzuatında stratejik davalara ilişkin mevzuat olmamasına rağmen Güney Afrika Anayasa Mahkemesinin stratejik davalarla ilgili çarpıcı tespitleri ile sonuçlanması açısından dikkate değerdir. Davalılar tarafından yapılan sunum içerisindeki açıklamalarda, *Cape Town* şehir merkezinin kuzeyinde bulunan ve anılan şirketin bir yan kuruluşu tarafından işletilen torman mineral kumları madeniyle ilişkili çevresel zararlarla ilgili yapılan açıklamalar nedeniyle, madencilik

⁸⁹⁰ BHRRC, **SLAPPEd But not Silenced: Defending Human Rights in The Face of Legal Risks**, s.12.

⁸⁹¹ 26 April 2022, Final release of environmental rights defenders members of ARCAH, <https://www.frontlinedefenders.org/en/case/final-release-environmental-rights-defenders-members-arcah#top-of-page>, (Erişim Tarihi:09.09.2024); BHRRC, Víctor Hernández - Alternativa de Reivindicación Comunitaria y Ambientalista de Honduras (ARCAH), <https://www.business-humanrights.org/tr/en-son-haberler/v%C3%ADctor-hern%C3%A1ndez-alternativa-de-reivindicaci%C3%B3n-comunitaria-y-ambientalista-de-honduras-arcah/>, (Erişim Tarihi:09.09.2024).

⁸⁹² BHRRC, Valérie Murat- Alerte aux Toxiques!, <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/val%C3%A9rie-murat-alerte-aux-toxiques/>, (Erişim Tarihi:09.09.2024).

şirketi her bir davalıdan 16.000 dolar tazminat veya alternatif olarak açıklamalarından dolayı özür dilemeleri talep edilmiştir. Yüksek Mahkeme, davalıların kendilerine karşı açılan davanın bir stratejik dava olduğu yönündeki iddiasını kabul etmiştir⁸⁹³. Güney Afrika'daki bu stratejik davaya ilişkin olarak Güney Afrika Anayasa Mahkemesi 2022 yılında verdiği iki karar ile ilk kez stratejik davanın yargılamanın kötüye kullanılması olduğunu kabul etmiştir. Mahkeme, stratejik davaların genellikle bir tarafı haklarını talep etmekten veya savunmaktan caydırmak için açılan, amacın çoğunlukla davayı kazanmak değil; diğer tarafın kaynaklarını ve zamanını boşa harcamak ve talep ve savunmalarından vazgeçmelerini sağlamak amacıyla açılan, esası olmayan davalar olarak tanımlamıştır⁸⁹⁴. Bu davalarda mahkeme süreçleri gerçek bir anlaşmazlığı çözmek için kullanılmamakta bunun yerine anayasadaki hakları zayıflatan bir sonuca ulaşmak için kullanılmaktadır. Güney Afrika Anayasa Mahkemesi, davalılara Güney Afrika Anayasa Mahkemesi tarafından belirlenen nitelikleri karşılayacak şekilde savunmalarını otuz günlük sürede değiştirmeleri için izin vermiş ve ticari şirketlerin itibar zedelenmeleri için tazminat talep etme yetkisine sınırlama getirmiştir. Güney Afrika Anayasa Mahkemesi, iftira edildiği iddiasıyla itibarlarına zarar geldiğini iddia eden şirketlerin, iftira niteliğindeki açıklamaların meşru kamu yararına ilişkin konulardaki kamu söyleminin bir parçası olması halinde maddi olmayan kayıpları için tazminat talep edemeyeceklerine ve madencilik şirketinin yargılama giderlerinin %60'ını ödemesine karar vermiştir⁸⁹⁵.

Son olarak, *Total Energies/Greenpeace France* davası Kolumbiya Hukuk Fakültesi bünyesinde faaliyet gösteren Sabin İklim Değişikliği Hukuku Merkezi tarafından stratejik dava olarak not edilmiştir. Bu davada, *Greenpeace* Fransa'nın Total Enerji şirketinin karbon ayak izine dair yayımladığı raporunda anılan şirketin

⁸⁹³ BHRRC, Mineral Sands Resources lawsuits (re Tormin mine, South Africa), <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/mineral-sands-resources-lawsuits-re-tormin-mine-so-africa/>, (Erişim Tarihi:09.09.2024).

⁸⁹⁴ Constitutional Court of South Africa, Mineral Sands Resources Propriety Limited and Another/Christine Reddell and others, CCT66/21, Post Judgement Media Summary, <https://www.concourt.org.za/index.php/judgement/489-mineral-sands-resources-propriety-limited-and-another-v-christine-reddell-and-others-cct66-21>, (Erişim Tarihi:09.09.2024).

⁸⁹⁵ Center for Environmental Rights, South African Constitutional Court provides new protection for activists against SLAPP suits, 15.11.2022, <https://cer.org.za/news/south-african-constitutional-court-provides-new-protection-for-activists-against-slapp-suits#:~:text=The%20pair%20of%20landmark%20judgments,claim%20damages%20for%20reputational%20harm.>, (Erişim Tarihi:09.09.2024).

sera gazı salımlarını eksik bildirmekle itham etmiştir. Bunun üzerine Total Enerji şirketi tarafından *Greenpeace* Fransa aleyhine halka açık bir şirket hakkında yalan veya yanıltıcı bilgi yaymasını yasaklayan Para ve Finans Kanununun (*Code Monétaire et Financier*) ilgili maddesine⁸⁹⁶ aykırılık oluşturduğu gerekçesiyle Paris Adli Mahkemesinde (*Paris Judicial Court*) dava açılmıştır. Anılan davada, şirket derneğin kendisi hakkındaki raporunu internetten ve tüm medya içeriklerinden kaldırmasını, kaldırmadığı her gün için 2000 euro ödemesini ve sembolik olarak 1 euro da uğradığı zararlar için tazminat talep etmiştir. Paris Adli Mahkemesi, Total Enerji şirketinin başvurusunun davalı derneğin kendisini esasa dair savunmasını gerektirecek belirliliğini taşımadığı ve Total Enerji şirketinin yanlış ve yanıltıcı bilgilerle ilgili açıklama yapmadığı gerekçesiyle Total Enerji tarafından açılan davayı reddederek davacı aleyhine 15.000 euro tazminata hükmetmiştir⁸⁹⁷. Anılan davada Total Enerji şirketinin zararları için sembolik olarak 1 euro tazminat talep ettiği; asıl talebinin ise derneğin Total Enerji şirketinin saldırdığı sera gazına dair açıklamalar içeren raporda yer alan bilgilerin yayılmasının ve paylaşılmasının durdurulması talebi olduğu görülmektedir. Stratejik davaların tanımına uyan bu davanın, Total Enerji şirketi tarafından, çevre STK'sı olan *Greenpeace* Fransa'nın şirket faaliyetlerine dair bilgileri yaymasını önlemesi ve bundan caydırılması için açıldığı anlaşılmaktadır. Paris Adli Mahkemesinin Total Enerji şirketinin başvurusunu reddetmesi çevre STK'sı olan davalı için olumlu bir gelişme olarak kaydedilmiştir.

Ancak stratejik davaların her zaman çevre koruma STK'ları açısından olumlu neticelenmediği yakın zamanda 2025 yılının Mart ayında ABD'nin Kuzey Dakota eyaletinde bir çevre koruma STK'sı olan *Greenpeace* aleyhine *Energy Transfer LP* isimli bir şirket tarafından açılan davada çevre koruma STK'sının 660.000.000 dolar tazminat ödemesine hükmedilmesiyle tecrübe edilmiştir. *Greenpeace* tarafından bu

⁸⁹⁶ Para ve Finans Kanunun L465-3-2. maddesinde herhangi bir kişi tarafından, durum veya beklentiler hakkında yanlış veya yanıltıcı göstergeler veren bilgilerin herhangi bir yolla yayılmasının cezalandırılacağı düzenlenmektedir. (LégiFrance, *Code Monétaire et Financier*, Article L465-3-2, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000032745429, (Erişim Tarihi:09.09.2024).)

⁸⁹⁷ Climate Case Chart, *Total Energies/Greenpeace France*, <https://climatecasechart.com/non-us-case/totalenergies-v-greenpeace-france-slapp-case/>, (Erişim Tarihi:09.09.2024).

dava bugüne değin açılan en büyük stratejik davalardan biridir⁸⁹⁸. Bu noktada stratejik davalara karşı kabul edilen hukuki düzenlemeler oldukça önem arz etmektedir.

b) Halkın Katılımı Aleyhine Stratejik Davalara Karşı Kabul Edilen Hukuki Düzenlemeler

Halkın katılımı aleyhine stratejik davalara karşı hukuki düzenlemeler kabul edilmek suretiyle getirilecek usuli güvencelerle çevresel meselelerde seslerini duyurmak isteyen halkın katılımının önündeki engeller kaldırılabilir; böylece gerçek veya tüzel kişilerin seslerini duyurmalarının önü açılacaktır. Stratejik davaların önlenmesine dair kabul edilen hukuki düzenlemeler her zaman çevresel meselelere ilişkin uygulanan düzenlemeler olmamaktadır. Bu düzenlemelerden bazıları özellikle çevre dışındaki farklı kamu yararını gözeten konulara dair olabilmektedirler. Dolayısıyla bu başlık altında çevre dışındaki kamu yararını gözeten konulara özgülenmiş hukuki düzenlemeler hariç tutulmuştur. Örneğin, Birleşik Krallıkta Ekonomik Suç ve Kurumsal Şeffaflık Kanunu (*Economic Crime and Corporate Transparency Act*) ile getirilen stratejik davalara karşı kabul edilen hukuki düzenleme yalnızca ekonomik suçlara özgü olduğundan bu ve benzeri düzenlemelere bu başlık altında yer verilmeyecektir. Bunun yerine özellikle çevresel kamu yararını gözeten konulara dair stratejik davalara karşı kabul edilen hukuki düzenlemeler ile çevresel meseleleri içine alan ve genel olarak tüm kamu yararını gözeten konulara dair stratejik davalara karşı kabul edilen hukuki düzenlemelere bu başlık altında yer verilecektir.

ABD, Kanada, Avustralya, Filipinler ve Tayland *Anti-SLAPP* mevzuatına sahip ülkelerdendir. Bu kanunların çoğu, stratejik davaların erken bir aşamada reddedilmesi, davanın incelenmesinin askıya alınması ve yargılama giderlerinin davalıya değil davacıya yükletilmesini içermektedir⁸⁹⁹. ABD'nin çoğu eyaletinde *Anti-SLAPP* kanunları olarak anılan bu gibi hukuki düzenlemeler mevcuttur. *Anti-SLAPP* kanunları eyaletlerin her birinde farklılık göstermekle birlikte genellikle haiz

⁸⁹⁸ Greenpeace, Jury delivers verdict finding Greenpeace entities liable for more than \$660 million in Energy Transfer SLAPP trial, <https://www.greenpeace.org/usa/verdict/>, (Erişim Tarihi:09.05.2025).

⁸⁹⁹ BHRRC, *SLAPPed But not Silenced: Defending Human Rights in The Face of Legal Risks*, s.22.

olunan bir bilginin veya materyalin kamu yararını ilgilendirdiği halde ciddi maliyetler oluşmadan önce aleyhine dava açılan gerçek veya tüzel kişinin bu davanın erken bir aşamada reddedilmesi için başvuruda bulunabilmesi için getirilen prosedürleri düzenlemektedir. Temelde bu kanunlar, ifade özgürlüğünü korumayı amaçlarlar; dolaylı olarak da çevresel bilginin yayılmasının ve herkesçe bilinmesinin güvencesidirler. *Anti-SLAPP* kanunları, stratejik davalardan doğrudan etkilenenleri korumanın yanı sıra toplumun genelini bir stratejik davaya konu olabilecek türden faaliyetlerde bulunmaya teşvik etme gibi daha geniş bir amaca da hizmet eder⁹⁰⁰. *Anti-SLAPP* kanunlarının sağladığı korumadan haberdar olan herhangi bir kişi, çevresel bir meseleye dair haiz olduğu bilgiyi kamuoyu veya ilgili makamlarla paylaşırken stratejik bir dava ile karşılaşsa bile belirli düzeyde koruma sağlandığının bilincindedir ve dolayısıyla yaptığı veya yapacağı bilgi paylaşımından kaçınmayacaktır.

Anti-SLAPP kanunları, stratejik davaların açılmasını engelleyemese de stratejik davaların mahkeme önünde ilerlemesini durdurarak caydırıcılık sağlama potansiyelleri bulunmaktadır. Ayrıca, mahkemenin önündeki uyuşmazlığın stratejik dava olup olmadığına ilişkin yapacağı değerlendirme üzerine stratejik bir dava olduğu kanısında ise diğer yargılamalara kıyasla hızlı bir şekilde incelenip karara bağlanması sağlanabilir. Yahut *Anti-SLAPP* kanunları ile mahkeme önündeki yargılamanın stratejik dava olduğu tespit edilmişse, avukat ücreti ve yargılama giderleri stratejik davayı açan davacıya yükletilebilir⁹⁰¹.

ABD'nin Kaliforniya eyaletinin Hukuk Muhakemeleri Usul Kanununun (*Code of Civil Procedure*) Kısım 425.16'da Kaliforniya Anayasası uyarınca, kamusal bir meseleyle bağlantılı olarak dilekçe hakkının veya ifade özgürlüğünün kullanılmasıyla bağlantılı olarak gerçekleştirilen eylemden dolayı bir dava ile karşı karşıya kalınmışsa, mahkeme davacının davayı kazanma olasılığının olduğunu tespit etmediği müddetçe, davalı lehine özel bir iptal süreci tanınmaktadır. Davalının itiraz edilen davanın kendisine tebliğinden itibaren 60 gün içinde veya mahkemenin uygun göreceği

⁹⁰⁰ NORMAN, s.29.

⁹⁰¹ Southwest Network for Environmental and Economic Justice and the Environmental Law Institute, **SLAPPs A Guide for Community Residents and Environmental Justice Activists**, s.5; NORMAN, s.29.

herhangi bir sonraki zamanda vereceği bir dilekçe ile iletilecek özel iptal talebinin kabulü halinde, davalı yargılama giderlerini ve avukatlık ücretini ödemekten muaf tutulma imkânı sunulmaktadır⁹⁰².

Kanada’da, *Anti-SLAPP* mevzuatı, stratejik davaların zararlı etkilerini hafifletmeyi amaçlamaktadır. Bu davalar, iyi niyetli (*bona fide*) bir iddiayı haklı çıkarmak için doğrudan bir araç olarak değil, ifadeyi sınırlamak ve söz konusu tarafı veya diğer potansiyel ilgili tarafları caydırmak için dolaylı bir araç olarak kullanılmaktadır. Kanada’nın *Ontario* eyaletinde, 2015 tarihli Halk Katılımının Korunması Kanununda (*Protection of Public Participation Act*) kişilerin:

- Kamu yararına olan konularda kendilerini ifade etmelerini ve kamusal tartışmalara katılımlarını teşvik etmek;
- Kamu yararına olan konulardaki ifadelerini gereksiz ve orantısız biçimde sınırlamak amacıyla açılan caydırıcı davaları önlemek ve
- Kamu yararına olan konulardaki tartışmalara halk katılımının hukuki işlem başlatılması korkusuyla engellenme riskini azaltmak için hukuki düzenlemeler yer almaktadır.

Buna göre, sözlü veya yazılı, kamuya açık veya kapalı olarak yapılmış ve bir kişiye veya kuruluşa yönelik olup olmadığına bakılmaksızın her türlü ifade hakkında bir kişiye karşı açılan davada, davalının mahkemeden talebi üzerine davanın kamu yararıyla ilgili bir konuyla ilgili bir ifadeden kaynaklandığına hakimi ikna ederse, mahkeme davalıya karşı açılan davayı reddedecektir. Burada hâkim, davalının talebinde geçerli bir savunmasının olmadığına veya davalının talebinin önemli bir değerinin bulunduğuna ikna olursa yahut muhtemel zarar veya zarar görmüş olma ve işlemin devam etmesine izin verme konusundaki ilgili kamu yararı, davalının ifadesini koruma konusundaki kamu yararından daha ağır basıyor ise davayı reddetmeyecektir. Stratejik davadaki itiraz çözümleninceye kadar mahkeme davaya devam etmez.⁹⁰³ Stratejik davanın davalısı, davanın reddedilmesine dair itirazını yargılama içinde

⁹⁰² California Code of Civil Procedure, § 425.16.

⁹⁰³ Ontario Protection of Public Participation Act, 137.1.

herhangi bir zaman aralığında yapabilir; mahkeme itiraz talebini en geç 60 gün içinde dinler⁹⁰⁴.

Güneydoğu Asya kıtasında stratejik davayı açıkça tanımlayarak⁹⁰⁵ çevre ile ilgili davalara özel olarak uygulanan stratejik dava karşıtı hukuk kuralları olan ülkelerden biri Filipinlerdir. Çevre kanunlarının uygulanması, çevrenin korunması veya çevre haklarının iddia edilmesinde herhangi bir kişinin, kurumun veya hükümetin başvurduğu veya başvurabileceği herhangi bir hukuki başvuruyu taciz, rahatsızlık verme, haksız baskı uygulama için açılan bir hukuki işlem stratejik dava olarak değerlendirilir ve bunlar hakkında Çevre Uyuşmazlıkları için Yüksek Mahkeme Usul Kuralları (*The Supreme Court Rules of Procedure for Environmental Cases*) uygulanmaktadır. Kendisine karşı açılan davanın stratejik dava olduğunu iddia eden davalı, çevre kanunlarının uygulanması, çevrenin korunması veya çevre haklarının talep edilmesi üzerine belgeler, yeminli ifadeler ve diğer kanıtlarla destekleyerek savunma olarak belirten bir cevap dilekçesi sunabilir veya karşı dava açarak tazminat, avukatlık ücretleri ve yargılama giderlerini talep edebilir⁹⁰⁶. Bunun üzerine mahkeme, davacının uzatılması mümkün olmayan 5 günlük süre içerisinde davanın stratejik dava olmadığına dair delillerini göstereceği bir itiraz dilekçesi vermesini ister. Akabinde mahkeme, asıl yargılamaya geçmeden önce özet duruşma⁹⁰⁷ (*summary hearing*) yapar. Stratejik davanın davalısı itirazında davasının çevre hukukunun uygulanmasına yönelik eyleme ilişkin veya çevrenin korunması, muhafazası ve rehabilitasyonu için meşru bir eylemden kaynaklanıyor olduğunu ispatlamalıdır. Stratejik davanın davacısı ise eylemin stratejik dava olmadığını ve geçerli ve hukuki bir talep olduğunu ispatlamalıdır. Davacı ve davalının iddiaları üzerine mahkeme 30 gün içerisinde itirazı

⁹⁰⁴ Ontario Protection of Public Participation Act, 137.2.

⁹⁰⁵ Filipinler Çevre Uyuşmazlıkları için Yüksek Mahkeme Usul Kurallarının Kural 1, 4. Kısım (g) bendi, “Kamusal katılıma karşı stratejik dava (SLAPP), herhangi bir kişiye, kuruma veya herhangi bir devlet dairesine veya yerel yönetim birimine veya bunların görevlilerine ve çalışanlarına karşı, söz konusu kişinin, kurumun veya devlet dairesinin çevre yasalarının uygulanması, çevrenin korunması veya çevre haklarının iddiası için başvurduğu veya başvurabileceği herhangi bir yasal başvuruyu taciz etmek, rahatsız etmek, haksız baskı uygulamak veya engellemek amacıyla açılan hukuki, cezai veya idari bir eylemi ifade eder.” şeklindedir.

⁹⁰⁶ Republic of The Phillippines, Supreme Court Rules of Procedure for Environmental Cases, Rule 6, Section 2.

⁹⁰⁷ Özet duruşma (*Summary Hearing*), bir başvurunun makul bir başarı olasılığı olmadığı için reddedilmesi gerekip gerekmediğini erken bir aşamada belirlemek için kullanılan bir kavramdır. Basit yargılama usulüne benzeyen bir yargılama usulü olup, belirli şartları taşıyan uyuşmazlıklara uygulanmaktadır.

karara bağlar. Mahkeme stratejik davaya yapılan itirazı kabul ederse, davalı tarafından bu itiraz karşı davanın açılmasıyla yapılmış ise itirazı yapan davalı lehine tazminata hükmedebilir; yargılama masraflarının ise karşı taraf üzerinde bırakılmasına karar verebilir⁹⁰⁸.

2019 yılında Tayland, yürürlükte olan ceza muhakemeleri usulü kanununa (*Criminal Procedure Code*) stratejik davalara karşı hukuki düzenleme teşkil eden değişiklikler eklenmiştir. Buna göre, mahkemenin davanın kötü niyetle açıldığı veya bir şüpheli veya sanıktan haksız yere faydalanmak için açıldığı kanaatine varırsa davayı reddedebileceği şeklinde düzenleme yapılmıştır. Fakat öğretilde bu hükmün stratejik davaların açılmasını engellemede yetersiz kalacağına dair eleştiriler mevcuttur⁹⁰⁹.

Avustralya'nın Güney Avustralya eyaletinde 2008 tarihli Halkın Katılımını Koruma Kanununda (*Protection of Public Participation Bill*) stratejik davalara karşı hukuki düzenlemeler yer almaktadır. Anılan kanun ile kendisine karşı dava açılan davalı, açılan davanın halkın katılımı aleyhine stratejik dava olduğu kanaatindeyse, davanın tamamen veya kısmen reddedilmesi için veya dava masrafları ve yargılama giderlerinin kendisine yükletilmemesi için mahkemeye başvurabilir. Bu anlamda yapılan bir başvuru, mahkemece mümkün olan en kısa süre içerisinde ele alınarak değerlendirilir. Stratejik davanın davalısının böylesi başvurusu halinde mahkemece karar verilinceye kadar stratejik davaya dair iş ve işlemler askıya alınır. Mahkeme, yapacağı değerlendirmede davalının yargılamaya konu edilen eylemlerinin halkın katılımını oluşturuyorsa, dürüst ve makul bir inanca dayanıyorsa ve davalıya benzer bir başka kişinin de davalının eylemlerinin makul olduğu inancını taşıyabiliyorsa bu halde davalının başvurusunun kabulüne karar verebilir. Mahkeme, açılan davanın stratejik dava olduğuna karar verirse, davacıyı cezalandırma amaçlı tazminata da hükmedebileceği düzenlenmektedir⁹¹⁰. Avustralya'nın başkent bölgesi eyaletinde (*Australia Capital Territory*) de 2008 tarihli Halkın Katılımını Koruma Kanunu ile benzer hukuki düzenlemeler yer almaktadır.

⁹⁰⁸ BHRRC, Strategic Lawsuits Against Public Participation: Southeast Asia cases & recommendations for governments, businesses, & civil society, s.12.

⁹⁰⁹ UNEP, Environmental Courts and Tribunals -2021, A Guide for Policymakers, Nairobi, 2022, s.53.

⁹¹⁰ South Australia Protection of Public Participation Bill.

AB ülkelerinde henüz ulusal düzeyde kabul edilip uygulanan *Anti-SLAPP* kanunu bulunmamasıyla birlikte gazeteciler, yayıncılar, medya kuruluşları, bilgi uçuranlar ve insan hakları savunucuları ile STK'lar, sendikalar, sanatçılar, araştırmacılar ve akademisyenler de dâhil olmak üzere kamu yararına olan konularda halkın katılımında bulunan gerçek ve tüzel kişilere, halk katılımından caydırmak için kendilerine karşı başlatılan mahkeme işlemlerine karşı koruma sağlarken, hukuki yargılamaların düzgün bir şekilde işleminin önündeki engelleri ortadan kaldırmak amacıyla 11 Nisan 2024 tarihinde Avrupa Parlamentosu ve Konseyi tarafından halkın katılımı kişileri açıkça asılsız iddialardan veya kötüye kullanılan mahkeme işlemlerinden (Halkın Katılımı Aleyhine Stratejik Davalardan) korumak başlıklı yönerge kabul edilmiştir⁹¹¹. Bu yönergeye göre, AB üye ülkeleri yönergede yer alan hükümleri en geç iki yıl içerisinde ulusal hukuklarına aktarmalıdır. Henüz AB üye ülkelerinde *Anti-SLAPP* kanunları bulunmasa da bu yönergenin kabulüyle birlikte AB üye ülkelerinde de *Anti-SLAPP* mevzuatının 2 yıl içerisinde oluşturulacağı söylenebilir. Bu anlamda yönerge hükümleri, AB üye ülkelerinde yürürlüğe konulacak *Anti-SLAPP* mevzuatı için çerçeve çizmektedir ve yol gösterici niteliktedir. Yönerge yalnızca kamunun menfaatini ilgilendiren çevre ve iklim meselelerine özgülenmemekle birlikte bu meseleleri de içine alan hükümleri ihtiva etmektedir. Yönerge hükümleri, gümrük veya idari konularda ya da devletin siyasal iktidarını kullanırken gerçekleştirdiği eylem, işlem veya ihmallerden dolayı sorumluluğunu gerektirecek konularda ayrıca ceza hukukuna dair iş ve işlemler ile tahkim uyuşmazlıkları için uygulanmaz. Stratejik davanın açıldığı mahkemenin niteliğine bakılmaksızın medeni uyuşmazlıklar ile ticari uyuşmazlıklar yönerge hükümleri kapsamına girmektedir.

Kısaca yönergede kabul edilen hükümlere bakacak olursak; AB üye devletlerinin stratejik davalarla karşı karşıya kalan kişiler lehine davayı gören mahkeme tarafından adalete erişim hakkına hâlel gelmeksizin, davacının, davalının

⁹¹¹ Directive (EU) 2024/1069 of The European Parliament and of The Council of 11 April 2024, on protecting persons who engage in public participation from manifestly unfounded claims or abusive court proceedings ('Strategic lawsuits against public participation'), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401069, (Erişim Tarihi:11.09.2024).

yaptığı hukuki temsil masraflarını ve ulusal hukukta öngörölmüşse zararları da içerebilecek tahmini dava masrafları için teminat göstermesini isteyebilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması; stratejik davaların erken bir aşamada reddedilmesi prosedürünün sağlanması ve stratejik davayı açan davacıya ulusal hukuk uyarınca ödenebilecek her türlü yargılama masrafını, davalının katlandığı yasal temsil masraflarının tamamı dâhil olmak üzere, bu masraflar aşırı olmadığı sürece yükletilebileceği hususlarını içermektedir⁹¹². Stratejik davanın reddedilmesi için yapılan başvuruda ispat yükü stratejik davanın davacısındadır. Davacı, davasının asılsız iddialara veya halkın katılımı aleyhine sindirme ve yıldırma amaçlı olmadığını ispatlamalıdır. Mahkeme de davacının iddialarının açıkça asılsız olup olmadığını değerlendirecektir. Yönergede, stratejik dava açan davacılar hakkında AB üye devletlerinin, stratejik davayı gören mahkeme tarafından davanın stratejik dava olduğu anlaşıldığında, davacı hakkında bu davayı açması sebebiyle aleyhine tazminat ödenmesi veya mahkeme kararının yayınlanması dâhil olmak üzere, etkili, orantılı ve caydırıcı cezalar veya diğer eşit derecede etkili uygun tedbirler uygulayabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması gerektiği ifade edilmektedir⁹¹³.

Stratejik davalara karşı kabul edilen hukuki düzenlemelerin, şu nitelikler açısından ortak özellikler ihtiva ettiği söylenebilecektir:

- Stratejik davanın davalılarına stratejik davanın kısa bir süre içerisinde reddedilmesini sağlayan usuli prosedürler sunarlar;
- Stratejik davanın ret prosedürünün işletilmesiyle birlikte stratejik davada yapılan işlemler ile davanın incelenmesinin askıya alınmasını sağlarlar;
- Stratejik davanın davalılarının stratejik dava sebebiyle karşı karşıya kalacağı yargılama giderleri ile avukatlık ücretlerini karşılamaktan kurtulurlar.

Stratejik davalara karşı hukuki düzenlemeler, daha ziyade federal devletlerde federe devletler düzeyindeki kanunlarda karşımıza çıkmaktadırlar. Anılan hukuki

⁹¹² Directive (EU) 2024/1069 of The European Parliament and of The Council of 11 April 2024, on protecting persons who engage in public participation from manifestly unfounded claims or abusive court proceedings ('Strategic lawsuits against public participation'), madde 6.

⁹¹³ Directive (EU) 2024/1069 of The European Parliament and of The Council of 11 April 2024, on protecting persons who engage in public participation from manifestly unfounded claims or abusive court proceedings ('Strategic lawsuits against public participation'), madde 15.

düzenlemeler, medeni yargılamaların usuli prosedürlerini kullanarak stratejik davaların açılmasını zorlaştırmak, açıldı ise ilerlemelerini durdurmak ve neticesinde stratejik davaları açanlara yükletilen yargılama giderleri, masraflar, onlardan alınacak teminatlar ve aleyhlerine hükmedilen tazminatlarla çevresel halk katılımını sağlayan gerçek ve tüzel kişilerin korunması amaçlanmaktadır. Anılan hukuki düzenlemelerin yaygınlaşması çevresel halk katılımını gerçekleştirmek için önemlidir. Stratejik davalardaki davacı ve davalı arasındaki güç dengesizliği göz önüne alındığında, güçlü olan davacılar karşısında daha güçsüz olan davalıların korunabilmesi için gereklidir. Stratejik davaların açılmasını engellemek veya açıldı ise bu davada kamu yararına katılım gerçekleştirmesi sebebiyle dava edilen davalıların haklarının etkili bir şekilde korunması adına, davalının onayı alınarak menfaati bulunan çevre ile ilgili çalışmalar yapan ve çevrenin korunması amacını güden hükümet dışı kuruluşların davayla ilgili bilgi sağlama, mahkeme işlemlerinde davalı lehine müdahale etme veya ulusal hukukta öngörülen başka bir biçimde davalının lehine olacak şekilde stratejik davaya katılabilmesini sağlayacak usuli güvenceler getirilmelidir⁹¹⁴. Anılan usuli güvenceler, stratejik dava ile karşılaşan çevre savunucularını destekleyerek halkın katılımının etkililiğini artıracaktır.

II. YARI YARGISAL ÇEVRESEL HALK KATILIMI MODELLERİ

Bu başlık altında yargı organı olarak nitelendirilmeyen, yargısal bağlayıcı kararlar verme yetkisine sahip olmayan, bunun yerine çevresel meselelerde kendisine yapılan başvurular üzerine danışma görüşü verme veya tavsiye niteliğinde kararlar alabilme yetkisi bulunan diğer bir deyişle yumuşak çözümler üreten, mahkeme benzeri prosedürler yürüten yarı yargısal veya yargı benzeri organ olarak nitelendirilen çevresel halk katılımı modellerine yer verilecektir.

Yarı yargısal (*quasi juridictionnel*) nitelikteki veya yargı benzeri organlar tarafından yürütülen çevresel halk katılımı modelleri ile çalışmamızda kastedilen

⁹¹⁴ Directive (EU) 2024/1069 of The European Parliament and of The Council of 11 April 2024, on protecting persons who engage in public participation from manifestly unfounded claims or abusive court proceedings ('Strategic lawsuits against public participation'), preamble, parag.35.

çevresel katılım hakkına ilişkin bölgesel sözleşmelerin hükümlerinin uygulanması amacıyla oluşturulan komiteler, çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumları yani ombudsmanlar ile insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerin hükümlerinin uygulanması amacıyla oluşturulan komite veya komisyon şeklindeki organlardır. Bu kapsamda, AS kapsamında oluşturulan Uyum Komitesi (*Compliance Committee*), Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşması Çevresel İş Birliği Komisyonu ve çevre korumaya özgülenmiş ombudsman modelleri incelenecektir. Ayrıca, konusu çevre olmayan genel olarak insan haklarına ilişkin sözleşmeler olan BM ÇHS kapsamında kurulan ÇHK, BM MSHS kapsamında kurulan BMİHK, BM ESKHS kapsamında kurulan ESKHK ile AfİHHŞ kapsamında kurulan AfİHHK ile Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin denetim organlarından olan AAİHK'ye yapılan çevre ile ilgili başvurulara ve bu yarı yargısal organlar tarafından yayımlanan çevresel katılım hakkını ilgilendiren belgelere de çevresel halk katılımının bir karşılığı ve tezahürü olduğu için yer verilecektir.

A. Çevresel Katılım Hakkına Özgülenen veya Çevre ile İlgili Sözleşmeler Kapsamında Oluşturulan Yarı Yargısal Modeller

Çevresel katılım hakkına ilişkin iki bölgesel sözleşmenin olduğu daha önce belirtilmişti. Bunlardan ilki AS, ikincisi ise ES'dir. Her iki sözleşme için de sözleşmeye taraf devletlerin sözleşme hükümlerine uyup uymadığını denetlemek adına oluşturdukları yarı yargısal denetim organları mevcuttur. AS kapsamında oluşturulan Uyum Komitesi (*Compliance Committee*) ES kapsamında oluşturulan Uygulama ve Uyum Destekleme Komitesi (*Committee to Support Implementation and Compliance*) anılan bölgesel sözleşmelere uyulup uyulmadığını denetleyerek sözleşme hükümlerini yorumlamakta ve sözleşmelerin uygulanabilirliğini geliştirmektedir. Bu denetimi yapmak; çevresel katılım hakkını gerçekleştirmek ve yerine getirilmesini sağlamak anlamına gelmektedir.

Her iki komite de sözleşmelerin uygulanmasını destekleme işlevini yerine getirmektedir. Her ikisi de bağlayıcı kararlar veremezler; sözleşme nezdinde kurulan taraflar toplantısına rapor sunarlar; sözleşmenin taraflarına sözleşmenin uygulanması

ve uyumu konusunda tavsiyelerde bulunurlar, bu tavsiyelerin sözleşmecî devletler tarafından uygulanıp uygulanmadığını izlerler ve uyumsuzluk iddialarını incelerler. Her iki komite de sözleşmeye taraf devletlerin halkından gelen bireysel başvuruları, sözleşmeye taraf olan devletlerden birinin diğer bir taraf sözleşmecî devlet aleyhine yaptığı başvuruları incelemekle görevlidir⁹¹⁵.

Bu kapsamda Aarhus Sözleşmesi Uyum Komitesi önüne gerçek veya özel hukuk tüzel kişilerinden gelen başvurular ve bu başvurular neticesinde komitenin sözleşmenin taraflarına verdikleri tavsiyeler çevresel katılım hakkının üç ayağı dikkate alınarak tüketici olmayacak şekilde incelenecektir. Escazú Sözleşmesi Uygulama ve Uyum Destekleme Komitesinin resmi internet sitesinde başvuruların içeriği ve komitenin verdiği kararlara dair herhangi bir içerik bulunmadığından anılan komite önüne gelen başvurular ve bu başvurulara dair kararlara ulaşamamıştır. Dolayısıyla bu başlık altında Escazú Sözleşmesi Uygulama ve Uyum Destekleme Komitesine yer verilememiştir.

Çevre ile ilgili bölgesel sözleşme olan Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşması kapsamında oluşturulan yarı yargısal organ olan Çevresel İş Birliği Komisyonunun yürüttüğü çevresel halk katılımını sağlayan prosedür olan vatandaş başvuru prosedürü de bu başlık altında ele alınacaktır.

1. Aarhus Sözleşmesi Uyum Komitesi

AS'nin 15. maddesine göre, AS'ye taraf devletlerce toplanan taraflar toplantısında (*meeting of the parties*) mutabakatla, taraf devletlerin AS'nin hükümlerin uyumunu değerlendirmek ve incelemek üzere, çatışmacı olmayan, yargısal olmayan ve danışma niteliğinde ihtiyari düzenlemeler belirleneceği; anılan düzenlemelerin uygun halk katılımına izin verecek şekilde ve sözleşmeyle ilgili konularda halktan gelen başvuruları değerlendirecek bir seçeneğin de oluşturulabileceği hüküm altına

⁹¹⁵ AS Uyum Komitesinin görev ve işlevleri için Bkz. UNECE, Guide to The Aarhus Convention Compliance Committee, (Erişim Tarihi:05.06.2023); ES Uygulama ve Uyum Destekleme Komitesinin görev ve işlevleri için Bkz. Rules relating to the structure and functions of the Committee to Support Implementation and Compliance, Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean, article IV and V.

alınmıştır. Bu kapsamda, 2004 yılında AS taraflarının ilk toplantısında alınan I/7 sayılı uyumun gözden geçirilmesine dair karar uyarınca⁹¹⁶ AS Uyum Komitesi⁹¹⁷ kurulmuştur. Anılan kararda, Uyum Komitesinin yapısı ve işlevleriyle uyumun incelenmesine dair usul detaylı bir şekilde yer almaktadır.

Uyum Komitesine AS'ye taraf devletlerden bir veya daha fazlası, AS kapsamında uyması gereken yükümlülükler hususundaki çekinceleri olan bir veya daha fazla taraf aleyhine yahut en iyi çabalarına rağmen AS kapsamında yükümlülüklerini yerine getiremediği veya getiremeyeceği sonucuna varmışsa bunu komiteye sunabilmektedir. Böyle bir başvuru üzerine Komite, en kısa sürede kendisine iletilen hususları ele alır⁹¹⁸. Sekreteryaya, AS kapsamında sunulan raporları incelerken olası bir uyumsuzluğu tespit ederek konuyu Uyum Komitesine sunabilir⁹¹⁹.

Komite önüne, halk içerisinde bir veya daha fazla kişi tarafından sözleşmeci devletin sözleşmeye uyumuna dair başvuru yapılabilmektedir⁹²⁰. AS hükümlerine uygun olarak halktan gelen başvuruların STK'lar veya özel hukuk tüzel kişileri tarafından yapılabileceği kabul edilmelidir. Komite, anonim veya isimsiz başvurular, başvuru hakkının kötüye kullanılması, başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olması

⁹¹⁶ UNECE, Report of The First Meeting of The Parties, Decision I/7 Review of Compliance, <https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/mop1/ece.mp.pp.2.add.8.e.pdf>, (Erişim Tarihi:10.11.2024); Gor SAMVEL, “Non-Judicial, Advisory, Yet Impactful? The Aarhus Convention Compliance Committee as a Gateway to Environmental Justice”, **Transnational Environmental Law**, Vol:9, No:2, 2020, s.5.

⁹¹⁷ Bundan sonra bu başlık altında Uyum Komitesi veya Komite olarak anılacaktır.

⁹¹⁸ UNECE, Report of The First Meeting of The Parties, Decision I/7 Review of Compliance, Annex Structure and Functions of The Compliance Committee and Procedures for The Review of Compliance, IV. Submission by Parties, parag.15.

⁹¹⁹ UNECE, Report of The First Meeting of The Parties, Decision I/7 Review of Compliance, Annex Structure and Functions of The Compliance Committee and Procedures for The Review of Compliance, V. Referrals by The Secretariat, parag.17.

⁹²⁰ I/7 sayılı uyumun gözden geçirilmesine dair kararın kabul edildiği tarihten veya sözleşmeci devlette AS'nin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, bu iki tarihten hangisi daha sonra ise sonraki tarih üzerinden geçecek 12 ayın sonunda komite önüne o ülke açısından bireysel başvurular getirilebilecektir. Ancak sözleşmeci devlet, 12 aylık süre içerisinde bireysel başvuruların komite tarafından değerlendirilmesini 4 yılı aşmayacak bir süre için kabul etmediğini yazılı bir şekilde depozitöre bildirmişse bu halde o devlet açısından komiteye bireysel başvuru sunulamayacaktır. Sözleşmeci devlet, depozitöre bireysel başvuruların komite tarafından değerlendirilmesini kabul etmediği bildirimini istediği zaman iptal edebilir. İptal bildirimi halinde, halktan bir veya daha fazla üye tarafından, söz konusu Tarafın Sözleşmeye uyumuyla ilgili bildirimlerin komiteye getirilebileceğini kabul edebilir. (UNECE, Report of The First Meeting of The Parties, Decision I/7 Review of Compliance, Annex Structure and Functions of The Compliance Committee and Procedures for The Review of Compliance, VI. Communications from The Public, parag18.)

şeklindeki başvurularla I/7 sayılı uyumun gözden geçirilmesine dair karar ve AS hükümleriyle bağdaşmayan başvuruları değerlendirmemektedir⁹²¹. Komite önünde bireysel başvurunun ele alınabilmesi için iç hukuk yollarının tüketilmesi gerekmektedir⁹²². Ancak taraflar konferansında iç hukuk yollarının sağlayacağı çözümlerin hesaba katılması şeklinde iç hukuk yollarının tüketilmesi kuralının esnek yorumlandığı durumlar da mevcuttur. Bununla birlikte taraflar konferansı, iç hukuk yollarının tüketilmesi şartını komitenin titizlikle uygulaması yönünde örneğin herhangi iç hukuk yolunun makul ölçüde mevcut olup olmadığını, iç hukuk yoluna başvurmak çok masraflıysa, çözüm elde etme süreci çok uzunsa veya iç hukuk yolu etkili ve yeterli bir giderim sağlayamıyorsa bu hususları dikkatli bir şekilde değerlendirmesini talep etmiştir⁹²³. Halktan komiteye gelen başvuru üzerine, aleyhine başvuru yapılan sözleşmeci devlet, komite tarafından kendisine iletilen herhangi bir bildirimden itibaren beş ayı geçmemek üzere mümkün olan en kısa sürede, yazılı açıklamalarını veya beyanlarını içeren cevabını komiteye sunar⁹²⁴. Komite, kendisine yapılan başvuruyu en kısa sürede incelemekle ve kendisine sunulan açıklamaları değerlendirmekle görevlidir⁹²⁵. Komitenin bireysel başvuruya dair taslak bulgu, tedbir ve tavsiyeleri, sözleşmeci taraflara ve başvuruyu yapan ilgili halkla paylaşılmakta; anılan bulgu, tedbir ve tavsiyelerin kesinleştirilmesine dair onların yapacakları yorumların da dikkate alınacağı belirtilmektedir⁹²⁶.

⁹²¹ UNECE, Report of The First Meeting of The Parties, Decision I/7 Review of Compliance, Annex Structure and Functions of The Compliance Committee and Procedures for The Review of Compliance, VI. Communications from The Public, parag.20.

⁹²² UNECE, Report of The First Meeting of The Parties, Decision I/7 Review of Compliance, Annex Structure and Functions of The Compliance Committee and Procedures for The Review of Compliance, VI. Communications from The Public, parag.21.

⁹²³ FASOLI/MCGLONE, s.47; Fikrimizce, taraflar konferansının iç hukuk yollarının mutlak tüketilmesi gerektiği yorumundan kaçınarak iç hukuk yollarının sunduğu çözümlerin takip edilmesi veya hesaba katılması gibi esnek yorumu benimsemesi, Uyum Komitesine yapılacak başvuruları tetikleyici bir yaklaşımdır. Aksi halde, Uyum Komitesine başvuru için çok katı bir iç hukuk yollarının tüketilmesi kuralının benimsenmesi, halktan komiteye ve dolayısıyla taraflar toplantısına gelecek başvuruları azaltıcı etkiye sebep olacaktır.

⁹²⁴ UNECE, Report of The First Meeting of The Parties, Decision I/7 Review of Compliance, Annex Structure and Functions of The Compliance Committee and Procedures for The Review of Compliance, VI. Communications from The Public, parag.23.

⁹²⁵ UNECE, Report of The First Meeting of The Parties, Decision I/7 Review of Compliance, Annex Structure and Functions of The Compliance Committee and Procedures for The Review of Compliance, VI. Communications from The Public, parag.24.

⁹²⁶ UNECE, Report of The First Meeting of The Parties, Decision I/7 Review of Compliance, Annex Structure and Functions of The Compliance Committee and Procedures for The Review of Compliance, IX. Entitlement to Participate, parag.34.

Komite, faaliyetleri ve kendisine yapılan başvurular hakkında taraflar toplantılarına rapor vererek tavsiyelerde bulunmaktadır⁹²⁷. Taraflar toplantısında sözleşmecî devletler komitenin raporunu veya tavsiyelerini değerlendirdikten sonra AS'ye uyumu sağlamak hususunda; kişilere tavsiye verebilir, sözleşmecî devlete tavsiye verebilir, ilgili taraftan, AS'ye uyumun sağlanması konusunda bir zaman çizelgesini içerecek şekilde bir strateji sunmasını ve bu stratejinin uygulanması hakkında rapor vermesini talep edebilir, bireysel başvurularda gündeme getirilen meseleye dair ilgili sözleşmecî devlete özel tedbirler hususunda tavsiyeler verebilir, uygunsuzluk bildirimleri veya uyarılar yayımlayabilir, bir antlaşmanın yürürlüğünün askıya alınmasına ilişkin uluslararası hukukun kurallarına uygun olmak şartıyla, AS uyarınca ilgili tarafa tanınan özel hak ve ayrıcalıkları askıya alabilir, çatışmacı ve yargısal nitelikte olmayan tavsiye tedbirleri alabilir⁹²⁸. Neticede, Uyum Komitesi, değerlendirmesini tamamladıktan sonra şunları yapabilir: Taraflar toplantısında komitenin raporu ve tavsiyeleri değerlendirildikten sonra anılan tedbirler alınabilir. Yahut, I/7 sayılı uyumun gözden geçirilmesine dair kararın XI. Uyum Komitesi Tarafından Değerlendirilme başlıklı 36. paragrafına göre, henüz taraflar toplantısı yapılmadan önce komite uyum sorununu gecikmeksizin ele almak amacıyla, ilgili tarafla istişare ederek AS'nin uygulanması konusunda kişilere tavsiyelerde bulunabilir veya ilgili tarafla mutabakata vararak ilgili tarafa önerilerde bulunabilir. Buna dair, ilgili taraftan, AS'ye uyumun sağlanması konusunda bir zaman çizelgesini içerecek şekilde bir strateji sunmasını ve bu stratejinin uygulanması hakkında rapor vermesini talep edebilir; yahut halktan gelen bildirimler durumunda, halkın gündeme getirdiği konuyu ele almak için ilgili tarafa belirli tedbirler konusunda önerilerde bulunabilir⁹²⁹. Anılan maddeler uyarınca kural komitenin değerlendirmeleri ve raporlarını taraflar toplantısına sunması ve taraflar toplantısında gerekli tedbir ve tavsiyelerin alınmasıdır. Uyumsuzluğu gecikmeksizin ele almak üzere henüz taraf toplantısı yapılmadan önce

⁹²⁷ UNECE, Report of The First Meeting of The Parties, Decision I/7 Review of Compliance, Annex Structure and Functions of The Compliance Committee and Procedures for The Review of Compliance, X. Committee Reports to The Meeting of The Parties, parag.35; FASOLI/MCGLONE, s.34, 35; SAMVEL, s.6.

⁹²⁸ UNECE, Report of The First Meeting of The Parties, Decision I/7 Review of Compliance, Annex Structure and Functions of The Compliance Committee and Procedures for The Review of Compliance, XII. Consideration by The Meeting of The Parties, parag.37.

⁹²⁹ FASOLI/MCGLONE, s.35.

komite sadece belli başlı tedbir ve tavsiyeleri alabilmektedir; bunun için de ilgili tarafla istişare etmesi veya mutabakata varması gereklidir.

Uyum Komitesinin kurucu dayanak hükmünde açıkça bu komitenin yargısal olmayan bir nitelik ve dolayısıyla bağlayıcı olmayan kararlar alacağı belirtilmesine rağmen, öğretide komitenin kararlarının hukuki bir etkiye sahip kararlar üretebilen icra (*enforcement*) mekanizması olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır⁹³⁰. Öğretide komitenin kararlarının bağlayıcı olacağına ilişkin iki önerme öne sürülmektedir: Bunlardan ilki, komitenin kararlarının Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 31. maddesinin 3. fıkrası uyarınca taraflar toplantısı tarafından AS'nin buyurucu (*authoritative*) yorumları olarak düzeltilebileceği ve bağlayıcı hale getirilebileceğidir. İkincisi ise, taraflar toplantısı tarafından komitenin kararlarının onaylanması, komitenin halktan gelen başvuruları değerlendirirken konuya dair iç hukuk yollarının ne ölçüde mevcut olduğunu dikkate alması ve başvuruları değerlendirme prosedürünün Komitenin yargısal bir kurum olduğunu gösterdiğidir⁹³¹. Komitenin kararlarının taraflar toplantısında onaylanması Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 31. maddesinin 3. fıkrasının (a) bendi kapsamındaki “*agreement*” yani antlaşma olarak adlandırılacak olursa, bu halde AS'nin buyurucu bir yorumu olarak kabul edilen komite kararları hukuki bir etki doğurabilir. Ancak burada da komitenin kararlarının nasıl bir hukuki etki doğuracağı belirsizdir. Bu halde fikrimizce, komitenin taraflar toplantısı tarafından onaylanan kararları Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 31. maddesinin 3. fıkrasının (a) bendi kapsamında AS'nin buyurucu bir yorumu olarak kabul edildiğinden, muhtemel komite kararları açısından bağlayıcı olduğu söylenebilir.

Komitenin kararlarının taraflar toplantısında onaylanması ifadesinin taraflar toplantısının her bir üyesinin sözleşmecî devletlerden oluştuğu ve onaylama iradesinin ülkelerin kabul iradesi ile gerçekleşeceği göz önüne alındığında pekala taraflar toplantısında onaylanan komite kararlarının ve bu kararlardaki komitenin tespitlerine

⁹³⁰ Elena FASOLI/ Alistair MCGLONE, “The Non-Compliance Mechanism Under the Aarhus Convention as ‘Soft’ Enforcement of International Environmental Law: Not So Soft After All!” *Netherlands International Law Review*, Vol:65, 2018, s.51.

⁹³¹ SAMVEL, s.6, 7, 17 ve 18; FASOLI/MCGLONE, s.37.

uyulması gerektiği iradesinin gösterilmesi olarak kabul edilebilir. Hatta, komitenin halktan gelen başvuruları değerlendirme usulünün yargısal bir makamın değerlendirme usulü ile benzeştiği de kabul edilebilirse de yine de fikrimizce komitenin yargısal, kararlarının da bağlayıcı hüküm teşkil ettiği sonucuna varılamaz. Kararların bağlayıcı olması, bu kararlara uyulmadığı takdirde bir yaptırım mekanizmasının işletilmesini gerektirmektedir ki, uyum komitesinin kararları taraflar toplantısınca onaylanmış olsa dahi kararlarına sözleşmecî devletler tarafından uyulmaması halinde öngörülen ve işletilen bir yaptırım prosedürü bulunmamaktadır. Dolayısıyla, her ne kadar yargısal makamlar gibi önüne gelen başvuruları incelese de yaptırım mekanizmasının yokluğu Uyum Komitesinin yargısal bir makam olarak nitelendirilmesini engellediği düşüncesindeyiz.

Yukarıda Uyum Komitesinin ve Uyum Komitesine yapılan başvurular üzerine taraflar toplantısında AS'ye uyumu sağlamak üzere gözetilecek usul prosedürü açıklandıktan sonra, Uyum Komitesi önüne halk tarafından yapılan ve komitenin kabul edilemez bulunduğu ve özet yargılama usulü⁹³² uyguladığı başvurular incelenmeyecek; sadece komitenin kabul edilebilir bulunduğu başvurular ele alınacaktır. Güncel olarak bu çalışmanın yapıldığı esnada halk tarafından yapılan, komitenin kabul edilebilir bulunduğu 93 kararı bulunmaktadır⁹³³. Uyum Komitesine halk tarafından yapılmış başvurulara ilişkin kabul edilen tüm bu kararları inceleyerek analiz etmek çalışmamızın kapsamını aşacaktır. Dolayısıyla, çalışmamızın yapıldığı esnada en güncel tarihli verilen çevresel katılım hakkının üç ayağı olan çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alma sürecine katılım ve yargıya erişime ilişkin olan iki karara değinilecektir. Kararlardan ilki, çevresel bilgiye erişim talebine; ikincisi ise çevresel karar alma sürecine katılıma ve yargıya erişime ilişkindir.

İlk karar, çevresel bilgiye erişim ile ilgili ve başvuruçuları çevre STK'ları olup Moldova'nın hidrometeorolojik bilgilere dair erişim konusunda AS kapsamındaki

⁹³² Ön incelemede kabul edilebilir olduğu belirlenen, ancak başvurunun gündeme getirdiği hukuki sorunların komite tarafından daha önce ele alındığı durumlarda, komite özet yargılama uygulayabileceğine dair Bkz. UNECE, Guidance Document on The Aarhus Convention Compliance Mechanism, https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/compliance/CC_GuidanceDocument.pdf, (Erişim Tarihi:11.11.2024), s.22.

⁹³³ Anılan kararlara ulaşmak için Bkz. UNECE, Communications From Public, <https://unece.org/env/pp/cc/communications-from-the-public>, (Erişim Tarihi:11.11.2024).

yükümlülüklerini yerine getirmediği iddiasına ilişkindir⁹³⁴. Başvurucu STK'lar, *Baltata* nehri hakkında bilgi toplayan hidrometeoroloji istasyonunun ölçtüğü sıcaklık ortalamaları, buhar akışı ve su kalitesi analizine ilişkin bilgileri ilgili devlet kurumundan talep etmişler; ilgili devlet kurumu talep edilen bilgileri sunmak üzere yüklü meblağ maliyet çıkartmış; bazı bilgileri paylaşmamış diğer bazılarını ise talep edenlerin kendilerinin toplayabileceğini ifade etmiştir. Başvuru temelde, ilgili kamu kurumunun çevresel bilgiye erişim arayışında başvurularda yardımcı olmamasıyla bağlantılı olarak çevresel bilgiye erişim talebinde bulunanları desteklememeleri ile çevresel bilginin sunulmasının makul miktarı aşmasına ilişkindir. Komite, başvuruyu incelemiş ve neticede, ilgili kamu kurumunun çevresel bilgiye erişim arayışında başvurularda yardımcı olmamasıyla bağlantılı olarak çevresel bilgiye erişim talebinde bulunanları desteklememeleri ile ilgili kurumun bilgi taleplerine yanıt verdiğini, talepleri üzerine başvurularda ofisine davet ettiği, her ne kadar başvurularda davet üzerine bilgi taleplerine tatmin edici cevaplar verilmediğini iddia etseler de, ilgili kurum personeli ile sözlü görüşmeler yapılması üzerine bu bağlamda başvurularda iddialarının asılsız olduğuna karar vermiştir. Komite, çevresel bilginin sunulmasının makul maliyet miktarını aşmasına ilişkin olarak ise, aşırı maliyetli ve gerekçeden yoksun ücret talebinin çevresel bilgiye erişim hakkı üzerinde caydırıcı bir etki yaratacağından bahisle çevresel bilgiyi sunmak için talep edilen ücretin makul tutarı aşmaması gerekliliğinin karşılanmadığını ve bunu karşılayacak bir ücret tarifesini oluşturmayan Moldova devletinin AS'nin 4. maddesinin 8. fıkrasına uymadığını tespit etmiştir. Anılan maddeye uymayarak AS'nin 3. maddesindeki AS'nin hükümlerine uyulması için açık, şeffaf ve tutarlı bir çerçeve oluşturmak düzenlemesine de uyulmadığı tespit edilmiştir. Komite, Moldova'ya açık, şeffaf ve tutarlı bir ücret tarifesini oluşturarak ücretlerin gerekçelendirilmesini ve ilgili kamu otoritelerinin personellerine buna ilişkin eğitim verilmesini tavsiye etmiştir.

İkinci karar, çevresel karar alma sürecine katılım ve yargıya erişimle ilgili olup, başvurusu bir STK olup Bulgaristan'ın Plovdiv kenti Genel Mekânsal Planında (*General Spatial Plan*) yapılması planlanan bir değişiklik ile ilgili karar alma sürecine

⁹³⁴ UNECE, Findings and recommendations with regard to communication ACCC/C/2017/147 concerning compliance by the Republic of Moldova, ECE/MP.PP/C.1/2021/30.

yeterli halk katılımı sağlanmaması ve plan değişikliğine itiraz hususunda yargıya erişimin sağlanmaması iddialarına ilişkindir⁹³⁵. Bulgaristan iç hukukunda genel mekânsal planlar hakkındaki çevresel etki değerlendirmesi yapılması hususları ile çevresel etki değerlendirmesi kapsamındaki halk katılımı prosedürüne ilişkin mevzuat ve genel mekânsal planlar hakkında yargıya yapılacak itirazlara ilişkin mevzuat hükümleri incelenmiştir. Mevzuat kapsamında genel mekânsal planların itiraza tabi olmadığı; bunlara sadece kaymakamın (*County Governor*) itiraz edebileceği; halkın bu hususta itiraz hakkının bulunmadığı yalnızca kaymakama bir başvuruda (*referral*) bulunabilecekleri; başvuru üzerine kaymakamın plana itiraz etmesi zorunluluğunun da bulunmadığı not edilmiştir. Komite, daha önce 2011 yılında Bulgaristan aleyhine komiteye yapılan bir başka başvuruda da incelendiği üzere, çevre STK'ları da dâhil olmak üzere halkın genel mekânsal planlar hakkında yargıya erişim hakkına uyulmadığını tespit etmiştir. Bulgaristan'ın bu hususta daha önceki Komite kararı ile komitenin kararına ilişkin gereklilikleri yerine getirmediği bulgusu taraflar toplantısında onaylanmıştır (*endorsed*). Bulgaristan'ın anılan uyumsuzluğu gidermesi üzerine bir uyarı verilmesine karar verilmiştir. Çevreyle ilgili bir plan olan Plovdiv Genel Mekânsal Planının AS'nin 7. maddesindeki gereklilikleri sağlaması gerektiği; kamuya açık oturumlara dair bildirimde önerilen plan değişikliği ve halkın katılımı usulüne dair sınırlı bilginin sağlandığı; yapılan bildirimde değişiklik önerisinin ilgili yerde %1'den fazla inşaatı izin verilmeyen ormanlık alandan %80 oranında inşaatı izin verilen bölgeye dönüştürüleceği hususunun açıklığa kavuşturulmadığı gerekçeleriyle halkı yeterli ölçüde bilgilendirme yükümlülüğüne uyulmadığı tespiti yapılmıştır. Halka, genel mekânsal plan değişikliğine dair yapılacak kamuya açık duruşma öncesinde önerilen değişiklik metnine nereden ulaşılacağına dair bilgilerin verilmemesi ve kamuya açık oturumlar öncesinde sağlanan bilgilerin makul bir zaman çerçevesi içerisinde sunulmamasının de AS kapsamında uyumsuzluk teşkil ettiği ifade edilmiştir. Neticede, Bulgaristan'ın incelenen yargıya erişim ve çevresel meselelerdeki karar alma süreçlerine halkın katılımı hususunda AS hükümlerine uymadığını tespit etmiştir. Komite, Bulgaristan'ın tespit edilen uyumsuzluklara dair hukuki, düzenleyici, idari ve uygulamaya ilişkin tedbirler almasını; yargıya erişim için gereken etkili

⁹³⁵ UNECE, Findings and recommendations with regard to communication ACCC/C/2016/144 concerning compliance by Bulgaria, ECE/MP.PP/C.1/2021/29.

çözümleri sağlamasını; halkın karar alma sürecine makul bir zaman çerçevesi içerisinde katılımını tesis etmesini tavsiye etmiştir.

İncelenen kararlarda görüldüğü üzere, Uyum Komitesi önüne gelen bireysel başvurularda, ilgili sözleşmeci devletin başvuruya dair mevzuatını titizlikle inceleyerek; başvuru sahiplerinin ve aleyhine başvuru yapılan sözleşmeci devletin sunduğu bilgi, belge ve cevapları değerlendirmiş ve somut olay çerçevesinde AS’de hüküm altına alınan yükümlülüklerle uyulup uyulmadığını detaylı bir şekilde ele almıştır. Komitenin incelemeleri ve tespitleri üzerine, taraflar toplantısında değerlendirilerek açıklanan tavsiyelerde bulunulmuştur. İncelenen ikinci karar, 2016 yılında yapılan bir başvuru olup, bu başvuru kapsamında komitenin yaptığı değerlendirmede daha önce 2011 yılında Bulgaristan aleyhine yapılan benzer bir başvuruda da yargıya erişim hususunda Bulgaristan’ın AS hükümleriyle uyumsuzluğunun tespit edildiği not edilmiştir. Bu da bize aradan geçen yıllar boyunca Bulgaristan’ın Uyum Komitesi ve taraflar toplantısında verilen tavsiyelere uymadığını göstermektedir. Fikrimizce, bu uyumsuzluğu sürdürme yönündeki ısrarlı eylemler Uyum Komitesinin yarı yargısal bir mekanizma olup, yargısal manada bağlayıcı kararlar vermekten yoksun oluşu ile ilişkilendirilebilir.

2. Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşması Çevresel İş Birliği Komisyonu

NAFTA kapsamında oluşturulan Çevresel İş Birliği Komisyonuna antlaşmanın 14. ve 15. maddeleri kapsamında vatandaş başvuru prosedürü getirildiğinden bahsedilmişti. Anılan prosedür ile sözleşmenin tarafları olan ABD, Kanada ve Meksika’nın çevre kanunlarını eksiksiz bir şekilde uygulamaları amacıyla yarı yargısal bir organ olan Çevresel İş Birliği Komisyonuna gerçek kişiler ve STK’ların başvuru yapmaları mümkün kılınmıştır⁹³⁶.

⁹³⁶ FITZMAURICE, “Public Participation in North American Agreement on Environmental Cooperation”, s.349; FITZMAURICE, “Environmental Justice Through International Complaint Procedures?”, s.219; David J. BLAIR, “The CEC’s Citizen Submission Process: Still a Model for Reconciling Trade and the Environment?”, **The Journal Environment & Development**, Vol:12, No:3, 2013, s.299; ERTÜRK, s.82; Commission for Environmental Cooperation, Guidelines for Submissions on Enforcement Matters Under Articles 14 and 15 of The North American Agreement on Environmental

NAFTA'ya göre, öncelikle Çevresel İş Birliği Komisyonu sekreteryası vatandaş başvuru prosedürü kapsamında gelen başvuruyu belirli koşulları taşıyıp taşımadığı hususunda değerlendirir⁹³⁷. Değerlendirme akabinde antlaşmada yazılı koşulları taşıdığı belirlenen başvuruda ilgili taraf devlet, başvuru ve başvuruya dair bilgi ve belgelerin sekreteryaya tarafından kendisine iletilmesinden itibaren 30 gün içerisinde veya istisnai hallerde 60 gün içerisinde başvuruya dair meselenin devam eden bir adli yahut idari yargılamanın konusu olup olmadığını ve başvuruya dair sunmak istediği daha önceden bir adli veya idari yargılamaya konu edilip edilmediği ve başvuru kişi veya STK'nın başvuruya dair hukuki yollara erişip erişmediğine dair diğer bilgileri sunacaktır⁹³⁸. Çevresel İş Birliği Komisyonu tarafından yayımlanan vatandaş başvuru prosedürüne dair kılavuzda, prosedür kapsamında antlaşmaya taraf devletin sekreteryaya sunduğu cevabın başlı başına bilgilendirici bir sonuç teşkil ettiği ifade edilmiştir⁹³⁹.

İlgili taraf devletin sekreteryaya sunduğu bilgiler ışığında sekreteryaya başvurunun olgusal bir kayıt oluşturulması gerektiğine karar verirse, ilgili devleti bu

---

Cooperation, 2013, <http://www.cec.org/files/documents/publications/10838-guidelines-submissions-enforcement-matters-under-articles-14-and-15-north-en.pdf>, (Erişim Tarihi:10.11.2024), s.2.

⁹³⁷ Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşmasının 14. maddesinin 1. fıkrasına göre, “*Sekreteryaya, bir Tarafın çevre kanununu etkili bir şekilde uygulamadığını iddia eden herhangi bir STK veya kişiden gelen bir başvuruyu, aşağıdaki hususları tespit ederse değerlendirebilir:*

- (a) *Sekreteryaya yapılan bir bildirimde söz konusu tarafça belirtilen bir dilde yazılı olması;*
  - (b) *Başvuruyu yapan kişi veya kuruluşu açıkça belirtmesi;*
  - (c) *Başvurunun dayandırılabilmesi herhangi bir belgesel kanıt dahil olmak üzere sekreteryanın başvuru incelemesine olanak sağlayacak yeterli bilgi sağlaması;*
  - (d) *Endüstriyi taciz etmekten ziyade uygulamayı teşvik etmeyi amacıyla yapılması;*
  - (e) *Konunun tarafın ilgili makamlarına yazılı olarak iletilildiğini ve varsa tarafın yanıtını belirtmesi; ve*
  - (f) *Bir tarafın topraklarında ikamet eden veya yerleşik bir kişi veya kuruluş tarafından dosyalanması.*”
- hususlarında bir nevi kabul edilebilir olup olmadığı hususunda değerlendirme yapar. Ayrıca, Sekreteryaya anılan koşulların taşınması halinde başvurunun taraf devletten bir cevap verilmeyi gerektirip gerektirmediğini tespit etmek üzere başvurunun başvuru kişiye veya STK'ya zarar verildiğinin iddia edilip edilmediğini; başvurunun tek başına veya diğer başkaca başvuru ile bu prosedürde incelenmesinin antlaşmanın hedeflerini ilerletecek konuları gündeme getirip getirmeyeceği; taraf devletin mevzuatı kapsamında yer alan özel çözümlerin takip edilip edilmediğini ve başvurunun sadece kitle iletişim araçları vasıtasıyla çıkan haberlerden derlenip derlenmediği hususlarını değerlendirmektedir. (Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşması madde 14/2); FITZMAURICE, “Public Participation in North American Agreement on Environmental Cooperation”, s.350-352; BLAIR, s.299; ERTÜRK, s.82.

⁹³⁸ Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşması, madde 14/3.

⁹³⁹ Commission for Environmental Cooperation, Guidelines for Submissions on Enforcement Matters Under Articles 14 and 15 of The North American Agreement on Environmental Cooperation, 2013, s.2.

hususla gerekçeli olarak bilgilendirir⁹⁴⁰. Başvuruya dair olgusal kayıt açan sekreteryaya bunu Çevresel İş Birliği Komisyonu kapsamında oluşturulan yönetim organı olan konseye sunar; konsey üçte iki çoğunlukla nihai olgusal kaydı kamuoyuna açıklayabilir⁹⁴¹.

Sekreteryaya önüne gelen ve neticede nihai olgusal kaydı yayımlanarak kamuoyu ile paylaşılan *Metrobús Reforma* başvurusunda⁹⁴², başvuru STK'lar Meksika federal yetkililerinin, Mexico City şehrinde otobüs hızlı transit sistemi olan *Metrobús* hattının inşasıyla ilgili çevre kanunlarının etkili bir şekilde uygulanmadığından bahisle projeye dair yeterli planlamanın iletişimin ve katılımın sağlanmadığını iddia etmektedirler. Başvuru kapsamında Meksika devleti, *Metrobús Reforma* projesinin Mexico City'deki halkın katılımı ve danışma konusundaki tüm hükümleri karşıladığı ifade edilmiştir. Ayrıca, başvuru ile ilişkili olarak halihazırda derdest olan bir *amparo* başvurusunun bulunduğunu ve uyuşmazlığın yargı makamı önünde olduğunu ve başvurunun NAFTA'nın 14. maddesinin 3. fıkrası gereği sonlandırılması gerektiğini iddia etmiştir. Çevresel İş Birliği Komisyonu tarafından yayımlanan nihai olgusal rapor kaydında⁹⁴³, başvuruya dair arka plan bilgileri, başvurunun kapsamı, başvuruya konu edilen çevre kanunu, başvuru konusu edilen *Metrobús Reforma* projesinin kapsamı ve projenin uygulanmasının çevresel etkisi, başvuruya konu edilen çevre kanununun uygulanması açısından Meksika devleti tarafından alınan tedbirler, *Metrobús Reforma* projesinin çevresel etki beyanı (*environmental impact statement*) hususları detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Ardından konseyin kararı, başvuru dilekçesi, başvuru kapsamındaki belgeler ile sekreteryaya tarafından Meksika devletinden başvuruya dair bilgi edinmek üzere yapılan işlemler yer almaktadır. Nihai olgusal rapor kaydında detaylı bir biçimde yer alan tüm bu kayıtlar sadece yürütülen projenin halkı ilgilendiren çevresel etkilerine

⁹⁴⁰ Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşması, madde 15/1; FITZMAURICE, "Public Participation in North American Agreement on Environmental Cooperation", s.354; ERTÜRK, s.82.

⁹⁴¹ Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşması, madde 15/7; FITZMAURICE, "Public Participation in North American Agreement on Environmental Cooperation", s.354; BLAIR, s.299; Commission for Environmental Cooperation, Guidelines for Submissions on Enforcement Matters Under Articles 14 and 15 of The North American Agreement on Environmental Cooperation, 2013, s.3; ERTÜRK, s.82.

⁹⁴² Commission for Environmental Cooperation, *Metrobús Reforma. Factual Record Regarding Submission SEM-18-002*, Montreal, Canada, 2023, <http://www.cec.org/files/pulications/factual-record-sem-18-002-en.pdf>, (Erişim Tarihi:01.11.2024).

⁹⁴³ Commission for Environmental Cooperation, *Metrobús Reforma. Factual Record Regarding Submission SEM-18-002*, Montreal, Canada, 2023.

dair devlet tarafından yürütülen işlemler ve alınan önlemler hususunda halkın bilgilendirilmesini sağlamaktadır. Meksika devletinin projeye dair çevre mevzuatını hatalı veya eksik uyguladığına dair bir tespit veya alınması gereken tedbirlere ilişkin tavsiyeler içermemektedir⁹⁴⁴.

Anılan vatandaş bildirim prosedürü neticesinde herhangi bir hukuken bağlayıcı ve uyuşmazlık çözen yargısal bir karar verilmemekte; şayet inceleme neticesinde antlaşmadaki koşulları sağlayan bir başvuru ise olgusal kayıt oluşturulmak suretiyle antlaşmaya taraf devletin çevre ile ilgili mevzuatına aykırılık teşkil eden uygulamalar gün yüzüne çıkartılarak kamuoyu ile paylaşılmakta; bu uygulamalardan kişilerin haberdar edilmesi ve harekete geçirilmesi sağlanmaktadır⁹⁴⁵. Öğretide, nadiren de olsa vatandaş başvuru prosedürü neticesinde çevre kanunu uygulamalarının iyileştirilmesi mümkün olsa da genel olarak prosedürün bu açıdan işlevsiz kaldığı ancak kamuoyunun bilgilendirilmesi ve çevre mevzuatının uygulanmaması hallerine dikkat çekilmesi anlamında etkisinin olduğu ifade edilmektedir⁹⁴⁶. Dolayısıyla vatandaş bildirim prosedürünün yürütüldüğü çerçevede sadece çevresel bilgilere erişim işlevini yerine getiren bir yarı yargısal mekanizmadır. Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşmasına taraf devletlerde başvuruya dair adli veya idari yargı organlarına başvurulmuş olması halinde sekreteryaya kendisine gelen başvuruyu incelememektedir. Dolayısıyla bu da halihazırda yargı organlarına intikal eden başvurulara vatandaş başvuru prosedürü kapsamında bakılmadığını göstermektedir ki bu da anılan yarı yargısal organın faaliyet ve etki alanını oldukça daraltmaktadır.

⁹⁴⁴ Çalışmanın yazıldığı esnada Çevresel İş Birliği Komitesi önünde derdest bulunan tek başvuru Meksika'daki bir belediyenin altyapısındaki hidrolik kırılma üzerine çevre mevzuatının uygulanmadığına ilişkin olan *Hydraulic Fracturing in Nuevo Leon/Mexico* (SEM-18-003) başvurusudur. (Submissions under North American Agreement on Environmental Cooperation, <http://www.cec.org/submissions/sem-compliance-tracker/>, (Erişim Tarihi:01.11.2024).)

⁹⁴⁵ Commission for Environmental Cooperation, Guidelines for Submissions on Enforcement Matters Under Articles 14 and 15 of The North American Agreement on Environmental Cooperation, 2013, s.2, 3; ERTÜRK, s.82.

⁹⁴⁶ FITZMAURICE, "Environmental Justice Through International Complaint Procedures?", s.222.

B. Çevre Korumaya Özgülenmiş Kamu Denetçiliği Kurumu Modelleri

1. Çevre Korumaya Özgülenmiş Kamu Denetçiliği Kurumu Modellerine Genel Bir Bakış

Ulusal kamu denetçiliği kurumları aracılığıyla kişiler, devlete veya idareye karşı başvurular yapabilmekte ve ardından kamu denetçiliği kurumu bu başvurular kapsamında inceleme ve araştırma yaparak, bulgular ve tavsiyeler belirleyerek, karar alarak çevresel meselelere dair çözüm sunabilmektedirler⁹⁴⁷. Çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumları, çevre sorunları konusunda uzmanlıkla idari çevresel karar alma sürecinin sistematik sorunlarını ele almaktadırlar⁹⁴⁸. Kamu denetçiliği kurumlarının verdiği kararlar, hukuken bağlayıcı olmasa da idarenin hesap verebilirliğini sağlayarak gelecekteki hukuku şekillendirmektedir⁹⁴⁹. Kişiler, kamu denetçiliği kurumlarına başvururken çoğu zaman herhangi bir teminat göstermek zorunda değildirler yahut kamu denetçiliğine başvuru sonunda bir yargılama giderini ödemek zorunda kalmamaktadırlar. Bu haliyle, kamu denetçiliğine başvuru, yargı makamlarına başvuru öncesinde gidilebilecek uygun ve makul bir seçenektir.

Kamu denetçiliği kurumları, günümüzde çoğu ülkede kurulmuş ve işlemektedir. Ancak kamu denetçiliği kurumunun ayrıca salt çevre korumaya özgülenmiş modeli çok az ülkede bulunmaktadır⁹⁵⁰. Yine, ulusal düzeyde görev yapan kamu denetçiliği kurumlarının yanında federe devlet düzeyinde çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumları da vardır. Bunlara Kanada'nın *Ontario* eyaletindeki Çevre Komiseri (*Environmental Commissioner of Ontario*),

⁹⁴⁷ George (Rock) PRING/Catherine (Kitty) PRING, **Greening Justice: Creating and Improving Environmental Courts and Tribunals**, The Access Initiative, 2009, s.39.

⁹⁴⁸ Mahito SHINDO, "Environmental Ombudsman: Its Role in the System of Accountability Mechanisms for Administrative Environmental Decision Making", **International Judicial Practice on The Environment Questions of Legitimacy**, (Ed: Christina Voigt), Cambridge: Cambridge University Press, 2019, s.409, 416.

⁹⁴⁹ SHINDO, s.397.

⁹⁵⁰ UNEP, *Environmental Courts and Tribunals, A Guide for Policymakers*, s.57.

Avustralya'nın Başkent Bölgesi ve *Victoria* eyaletlerindeki çevre komiserleri⁹⁵¹ ile ABD'nin çeşitli eyaletlerinde bulunan doğal kaynak ve arazi komiserleri⁹⁵², Avusturya'da her bir federe devlette doğa koruma ve çevrenin menfaatini temsil etme görevi olan Çevre Ombudsmanı (*Umweltanwaltschaft*)⁹⁵³ örnek gösterilebilir. Federe düzeyde görev yapan çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumlarının sayıca fazla olması ve bunların görev, yetki ve çalışmalarının değerlendirilmesi çalışmamızın kapsamını aşacağından dolayı bu başlık altında sadece ulusal düzeyde görev yapan çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumlarına yer verilecektir.

Ulusal veya federal düzeyde çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumu modelleri Macaristan, Yeni Zelanda, Kanada ve Kenya'da mevcuttur⁹⁵⁴. Macaristan, Yeni Zelanda ve Kanada'da bulunan çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği modelleri tek bir kamu denetçisi ve ofisi olarak; Kenya örneği, koleyjal bir organ ve üyeleri olan bir komite şeklinde yapılanmıştır.

Anılan çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumlarından Macaristan'daki Gelecek Nesiller için Parlamento Komiserliği Ofisi (*Office of The Parliamentary Commissioner for Future Generations*), 2007-2012 yılları arasında faaliyet göstermiştir. Ardından, Macaristan Temel Haklar Komiseri Ofisi (*Office of Hungarian Commissioner for Fundamental Rights*) ile birleştirilmiştir⁹⁵⁵. Dolayısıyla, Macaristan'da şu an aktif olarak görev yapan ayrı bir çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumu bulunmamaktadır. Gelecek nesiller parlamento komiseri, 2012 yılından itibaren temel haklar komiseri ofisi uhdesinde temel haklar komiser yardımcısı olarak görev yapmaktadır. Ancak gerek önemli yetkilere sahip olması gerekse ilk kuruluşunda ayrı bir çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumu

⁹⁵¹Avustralya Başkent Bölgesi Sürdürülebilirlik ve Çevre Komiserliği Ofisi (*Office of The Commissioner for Sustainability and The Environment*) ve Victoria Çevresel Sürdürülebilirlik Komiseri (*Commissioner for Environmental Sustainability of Victoria*).

⁹⁵² ABD'nin federe devletlerinde bulunan çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumları için Bkz. List of Current Natural Resources Commissioners in The United States, https://ballotpedia.org/List_of_current_natural_resources_commissioners_in_the_United_States, (Erişim Tarihi:14.09.2024).

⁹⁵³ UNEP, Environmental Courts and Tribunals, A Guide for Policymakers, s.58.

⁹⁵⁴ PRING/PRING, s.39; UNEP, Environmental Courts and Tribunals, A Guide for Policymakers, s.57.

⁹⁵⁵ UNEP, Environmental Courts and Tribunals, A Guide for Policymakers, s.58; SHINDO, s.392.

olması sebebiyle Macaristan Gelecek Nesiller İçin Parlamento Komiserine bu bölümde yer verilecektir.

Yeni Zelanda’da, bağımsız niteliğe sahip, aktif olarak faaliyet gösteren Çevre için Parlamento Komiserliği (*The Parliamentary Commissioner for The Environment-PCE*) bulunmaktadır. Yeni Zelanda Çevre İçin Parlamento Komiserliği, devletin çevre sorunlarını araştırma, halka açık olsun veya olmasın bilgiye erişimin kolaylaştırılması için çalışma, parlamentoya rapor verme, tavsiyede bulunma ve kanun değişikliği önerme yetkilerini haizdir⁹⁵⁶.

Kanada’da, Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Komiseri (*Commissioner of Environment and Sustainable Development*) bulunmaktadır. Kanada Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Komiseri, hem çevresel bilgilendirmeyi sağlayan çalışmalar gerçekleştirmekte; hem de halkın sürdürülebilir kalkınmaya dair federal bakanlara soru yöneltmesi şeklindeki çevresel dilekçe sürecini yürütmektedir.

Kenya’da ise, Ulusal Çevre Şikayetleri Komitesi (*The National Environmental Complaints Committee*) bulunmaktadır. Kenya Ulusal Çevre Şikayetleri Komitesi, Kenya’daki çevrenin durumu, çevresel bozulma ve kirlilik vakalarıyla ilgili şikayetleri araştırmakla görevlidir. Bu kapsamda, ülke genelinde soruşturmalar yürütmüş ve her bölgeye göre uyarlanmış çözüm önerileri yayınlamıştır. Ayrıca, STK’lar adına kamu yararına çevresel davalar açma yetkisi ile donatılmıştır⁹⁵⁷.

Bu başlık altında Macaristan, Yeni Zelanda, Kanada ve Kenya’da bulunan anılan çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumlarının yapısı, yetkileri ve işleyişleri ele alınacaktır.

⁹⁵⁶ UNEP, Environmental Courts and Tribunals, A Guide for Policymakers, s.58.

⁹⁵⁷ UNEP, Environmental Courts and Tribunals, A Guide for Policymakers, s.58.

2. Macaristan Gelecek Nesiller İçin Parlamento Komiseri

Çevresel katılım hakkının öznesi olan “herkes” kapsamına gelecek nesillerin de dâhil olduğu çalışmamızın ilk bölümünde belirtilmişti. Çevreye verilen zararlar ve çevrenin bozulması gelecek nesillerin haklarını doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla, gelecek nesillerin haklarını korumakla görevli kurumlar aslında çevrenin korunmasına hizmet ederler. Macaristan’da kurulan gelecek nesiller için parlamento komiserliği de bu amaca hizmet eden, gelecek nesilleri odağına alan, çevre korumaya özgülenmiş bir kamu denetçiliği kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Anılan kurum, gelecek nesillerin haklarını onlar adına savunan bir temsilci gibi hareket etmekte ve böylece gelecek nesillerin çevresel katılımını sağlamaktadır. Öğretide, Macaristan Gelecek Nesiller İçin Parlamento Komiserliği, 15 yıldır faaliyet gösteren eşsiz bir hukuki kurum olarak nitelendirilmektedir⁹⁵⁸.

Macaristan Gelecek Nesiller İçin Parlamento Komiserliği, 2007 yılında Medeni Haklar İçin Parlamento Komiserliği Kanununda yapılan kanun değişikliği ile (*Act CXLV of 2007 on the Amendment of Act LIX of 1993 on the Parliamentary Commissioner for Civil Rights*) kurulmuş ve komiserlik 2008 yılında faaliyete başlamıştır⁹⁵⁹. Macaristan Anayasasında 2011 yılında yapılan değişiklikle, ayrı ve bağımsız bir kurum olan gelecek nesiller için parlamento komiserliği temel haklar komiseri ofisi içine eklenerek gelecek nesiller komiser yardımcısı olarak konumlandırılmıştır⁹⁶⁰. Macaristan Anayasasında 2011 yılında yapılan değişiklik sonrası, Macaristan Anayasasının temel haklar komiserini düzenleyen 30. maddesinin 3. fıkrasında, temel haklar komiser yardımcısının gelecek nesillerin menfaatlerini koruyacağı belirtilmiştir. Bu başlıkta, 2011 Macaristan Anayasa değişikliği öncesinde

⁹⁵⁸ Kinga DEBISSO / Marcel SZABÓ, “An Institution for a Sustainable Future”, **Hungarian Yearbook of International Law and European Law**, Issue:1, 2021, s.338.

⁹⁵⁹ Éva TOTH AMBRUSNÉ, “The Parliamentary Commissioner for Future Generations of Hungary and his Impact”, **Intergenerational Justice Review**, Vol:10, Issue:1, 2010, s.18; Marcel SZABÓ, “Intergenerational Justice under International Treaty Law: The Obligations of the State to Future Generations and the Example of the Hungarian Ombudsman for Future Generations”, **Intergenerational Justice in Sustainable Development Treaty Implementation: Advancing Future Generations Rights through National Institutions**, (Eds: Marie-Claire Cordonier-Segger, Marcel Szabó and Alexandra R. Harrington), Cambridge: Cambridge University Press, 2021, s.93.

⁹⁶⁰ SZABÓ, s.93; DEBISSO/ SZABÓ, s.342; UNEP, Environmental Courts and Tribunals, A Guide for Policymakers, s.58.

gelecek nesiller için parlamento komiserinin görev yetki ve çalışmaları ile 2011 anayasa değişikliği sonrasında temel haklar komiserliği uhdesinde görev yapan gelecek nesiller komiser yardımcısının görev yetki ve çalışmaları ele alınacaktır.

a) 2011 Tarihli Macaristan Anayasa Değişikliği Öncesinde Macaristan Gelecek Nesiller İçin Parlamento Komiseri

Gelecek nesiller için parlamento komiserliği, Macaristan Anayasasında bulunan sağlıklı bir çevre hakkının uygulanmasını denetlemek üzere geniş yetkilere sahip olacak şekilde oluşturulmuştur⁹⁶¹. Ancak 2011 yılı öncesinde yürürlükte olan Macaristan Anayasasında gelecek nesillerin hakları açıkça yer almamaktaydı. Gelecek nesiller için parlamento komiserliği kurumu da anılan tarihte anayasal bir statüye sahip değildi. Bu haliyle, anayasal olmayan ancak kanun ile kurulan çevre korumaya özgülenmiş bir kamu denetçiliği kurumu idi. 2011 yılı öncesinde, Macaristan Anayasa Mahkemesi, kararlarında devletin gelecek nesiller için doğal çevreyi koruma yükümlülüğü altında olduğunu; yaşam hakkı ile insan onuru kavramının devletin gelecek nesillerin yaşam koşulları için koruma sağlama yükümlülüğünü barındırdığını vurgulamıştır⁹⁶². Gelecek nesiller için parlamento komiseri, gelecek nesillerin yaşam koşullarını önemli ölçüde etkileyen uzun vadeli kararlar alındığında onları temsil etmek ve çevrenin durumuyla ilgili kanunların uygulanmasını kolaylaştırmakla görevlidir⁹⁶³.

Gelecek nesiller için parlamento komiseri, Macaristan Anayasasında yer alan sağlıklı bir çevre hakkının korunmasını sağlamak üzere cumhurbaşkanının göstereceği adaylar arasından Macaristan parlamentosu tarafından 6 yıl görev yapmak üzere seçilmektedir. Macaristan parlamentosu, gelecek nesiller için parlamento komiserini, kanunda yer alan koşulları taşıyanlar arasından⁹⁶⁴ ayrıca çevre veya doğa koruma

⁹⁶¹ SZABÓ, s.93.

⁹⁶² AMBRUSNÉ, s.19.

⁹⁶³ AMBRUSNÉ, s.19.

⁹⁶⁴ Medeni Haklar İçin Parlamento Komiserliği Kanununda değişiklik yapan 2007 tarihli kanunun 3. maddesine göre, üniversitelerin hukuk fakültesinden mezun olan ve oy kullanma hakkına sahip olan herhangi bir Macar vatandaşı komiser (ombudsman) olarak seçilebilir. Parlamento, ombudsmanı, üstün teorik bilgiye sahip avukatlar veya temel haklara ilişkin yargulamaların yürütülmesi, denetlenmesi veya bilimsel teorisi konusunda önemli deneyime sahip en az on yıllık mesleki pratiğe sahip avukatlar

hukuku alanında teorik bilgiye veya en az on yıllık mesleki pratiğe sahip, çevre ve doğa korumayı etkileyen işlemlerin yürütülmesi ve denetlenmesinde yahut sağlıklı çevre hakkının uygulanmasında önemli deneyime sahip kişiler arasından seçmektedir⁹⁶⁵. Komiser, parlamentoya karşı sorumludur. Macaristan parlamentosu, komiserin görevine belirli istisnai sebeplerle son verebilmektedir⁹⁶⁶.

Gelecek nesiller için parlamento komiserliğini kuran Medeni Haklar İçin Parlamento Komiserliği Kanununda değişiklik yapan kanunun 27/B maddesine göre, gelecek nesiller parlamento komiserinin görevi, çevre ve doğanın mevcut durumunun sürdürülebilirliği ve iyileştirilmesini sağlayan kanun hükümlerini izlemek, değerlendirmek ve kontrol etmek; bunlara dair belirlenen aykırılıklar var ise, bu aykırılıkların araştırılmasını ve giderilmesini; hukuka uygunluğun sağlanabilmesi için genel veya özel tedbirlerin alınmasını sağlamaktır⁹⁶⁷. Dolayısıyla, Medeni Haklar İçin Parlamento Komiserliği Kanununda değişiklik yapılarak şimdiki ve gelecek nesillerin sağlıklı çevre hakkının yeni bir yarı yargısal kurum oluşturularak korunması ve temsil edilmesi amaçlanmıştır.

Gelecek nesiller için parlamento komiserliğinin kanunda sayılan yetkileri ise şunlardır:

- a) Çevreyi hukuka aykırı olarak tehlikeye sokan, kirleten veya çevreye zarar veren gerçek veya tüzel kişilerden anılan kirletici ve zarar verici faaliyetlerini sonlandırmasını talep etmek,
- b) İlgili yetkili makamdan çevrenin korunması için tedbirler alınmasını istemek,
- c) Görev alanına dair genel tavsiyelerde bulunmak veya belirli organ, kurum veya kişiler için tavsiyelerde bulunmak,

---

arasından seçer. Seçim önerisinden önceki dört yıl içinde Milletvekili, Cumhurbaşkanı, Anayasa Mahkemesi üyesi, bakanlar kurulu üyesi, devlet sekreteri, yerel yönetim konseyi üyesi, noter, savcı, Macar Ordusu ve kolluk kuvvetlerinin meslek üyesi veya bir siyasi partinin çalışanı olan hiç kimse ombudsman olarak seçilemez. (Act CXLV of 2007 on the Amendment of Act LIX of 1993 on the Parliamentary Commissioner for Civil Rights, art.3).

⁹⁶⁵ Act CXLV of 2007 on the Amendment of Act LIX of 1993 on the Parliamentary Commissioner for Civil Rights, art.27/A.

⁹⁶⁶ AMBRUSNÉ, s.19.

⁹⁶⁷ Act CXLV of 2007 on the Amendment of Act LIX of 1993 on the Parliamentary Commissioner for Civil Rights, art.27/B.

- d) Çevrenin durumuyla ilgili idari kararlara karşı denetim işlemlerinin tesis edilmesini ve bunların yürütmesinin durdurulmasını talep etmek ve bir yargılamaya müdahil olmak,
- e) Görev alanına dair ilgili taslak genel düzenleyici işlemler ile diğer hükümet önermeleri hakkında görüş bildirmek ve kanun teklifinde bulunmak,
- f) Yerel yönetimlerin kalkınma veya gelecek nesillerin hayat kalitesini doğrudan etkileyen plan ve programları hakkında bilgi edinmek ve görüş bildirmek,
- g) Çevre ve doğa koruma hususunda insanlığın ortak mirasını ve endişelerini ilgilendiren uluslararası antlaşmaların tanınmasına dair önermeler hakkında görüş bildirmek; bu uluslararası antlaşmalar nezdinde hazırlanan ulusal raporların hazırlanmasına katkıda bulunmak; anılan uluslararası antlaşmaların Macaristan yargı organları önündeki karşılığını ve uygulamasını izlemek ve değerlendirmek;
- h) AB kurumlarında temsil edilen Macaristan bakış açısının geliştirilmesi hususunda görevi ile ilgili yargılamalara katılmak⁹⁶⁸;
- i) Görevi ile ilgili olarak kanun hükümleri temelinde düzenlenen kamu duruşmalarına katılmak⁹⁶⁹.

Ayrıca Komiserliğe halkı çevresel bilgi hakkında bilgilendirme rolü de verilmiştir. Şöyle ki, çevreye zarar veren faaliyetin niteliğini ve ölçüsünü, yerini ve etki alanını, ticari sınırlar da dâhil olmak üzere, tavsiyesinin konusu ve içeriği hakkında bilgilendirebilir⁹⁷⁰. Komiser, Macaristan parlamento iç tüzüğüne göre, parlamentonun genel oturumlarına katılabilen ve bu oturumlarda söz alabilen kişilerden biridir⁹⁷¹.

⁹⁶⁸ AMBRUSNÉ, Komiserin çalışmalarında Avrupa Birliği hukukunun düzgün bir şekilde uygulanmasının izlenmesi ve kolaylaştırılması hususunda katılım sağlamasının Macar çevre mevzuatının önemli ölçüde Avrupa Birliğinden aktarıldığı gözetildiğinde önemli bir yetki olduğunu ifade etmektedir. Ancak Komiserin henüz bu yetkisini kullanmadığını Macaristan hükümetinin bu yetkinin kullanılabilmesi için gerekli belgeleri henüz tamamlamadığını not etmiştir. (AMBRUSNÉ, s.20).

⁹⁶⁹ Act CXLV of 2007 on the Amendment of Act LIX of 1993 on the Parliamentary Commissioner for Civil Rights, art.27/B.

⁹⁷⁰ Act CXLV of 2007 on the Amendment of Act LIX of 1993 on the Parliamentary Commissioner for Civil Rights, art.27/B (6).

⁹⁷¹ AMBRUSNÉ, s.22; AMBRUSNÉ'nin 2010 yılında hazırladığı çalışmasına göre, komiser, 2008 ve 2009 yıllarında 119 hükümet girişimi almış ve kanun teklifleriyle ilgili 81 danışma prosedürüne katılmıştır. Bu iki yılda 17 kanun teklifinin kabulünü veya değişikliğini başlatmıştır. Macaristan Anayasa Mahkemesinde bir anayasal inceleme başlatmış ve yakın gelecekte dört dilekçe daha sunmayı planlamaktadır. Komiser, önemli tekliflerinin çoğunu ilgili parlamento komitelerine (Çevre Koruma Komitesi, Bütçe, Maliye ve Denetim Ofisi Komitesi ve Tarım Komitesi) sunmuş ancak parlamentonun genel oturumunda söz almamıştır.

Komiserin parlamentoda söz sahibi olması, halktan kendisine gelen başvuru ve bilgilere istinaden parlamento üyelerini de doğrudan bilgilendirebilmesi veya göreviyle ilgili bir çevresel meseleden parlamento üyelerini ve dolayısıyla kamuoyunu haberdar edebilmesini ve onların dikkatini anılan çevresel meseleye çekebilmesini sağlaması adına dikkate değer bir yetkidir.

Gelecek nesiller parlamento komiseri, ihmali veya kasten meydana gelen çevreye zarar veren davranışa son verilmesini, idari kararların yürütülmesinin askıya alınmasını ve çevrenin de anılan zarar verici davranıştan önceki haline döndürülmesini çevreye zarar veren gerçek veya tüzel kişilerden talep eder⁹⁷². Çevreye zarar veren kişi veya kuruluş, Komiserlik tarafından alınan tedbirlere ilişkin bildirimin kendisine yapıldığı andan itibaren 30 gün içinde veya Komiserlik tarafından bildirim yapılmamışsa derhal ve en fazla 5 gün içinde Komisere bilgi verir. Komiser, alınan tedbirleri veya kendisine verilen cevabı yeterli bulmazsa, bir mahkemeden çevreye zarar veren gerçek veya tüzel kişinin zarar verici davranıştan menedilmesini ve zararı önlemek için gereken tedbirleri almaya icbar edilmesini ve çevrenin eski hale iadesini talep edebilir⁹⁷³. Burada, Komiserliğe kanun ile yargıya başvuru hakkı tanınmaktadır. Ancak çevreye zarar verici davranışın üzerine direkt mahkemeye başvurulmadan önce zarar verici davranışta bulunandan bu davranışını durdurması ve çevrenin eski hale iadesini talep etmesi beklenmektedir. Komiser geçerli tüm idari ve yargısal inceleme prosedürlerini bizzat başlatabilir veya başkaları tarafından başlatılan yargılamalara müdahil olabilir. Herhangi bir çevresel idari karara itiraz edebilir; bunun yargısal incelemesini isteyebilir. Çevreyle ilgili idari kararların incelenmesini isteyen herhangi bir taraf adına mahkeme prosedürlerine müdahale edebilir⁹⁷⁴. Komiserliğe tanınan yargıya başvuru hakkı ile halkı temsil eden Komiserlik dolaylı olarak halkın menfaatlerini yargı makamı önüne taşımış olmaktadır. Mevcut yargılamalara görevi ile ilgili olduğu takdirde müdahale ederek katılması da bizzat temsil ettiği değerler ve kamu yani halk adına katılım sağlaması anlamına gelmektedir.

⁹⁷² AMBRUSNÉ, s.21.

⁹⁷³ Act CXLV of 2007 on the Amendment of Act LIX of 1993 on the Parliamentary Commissioner for Civil Rights, art.27/C.

⁹⁷⁴ AMBRUSNÉ, s.21.

Gelecek nesiller parlamento komiseri, ilgili yetkili makama, çevreye zarar veren faaliyeti engellemek ve yasaklamak, zararları önlemek ve çevrenin eski hale iadesi için tedbir alma talebinde bulunabilir. Bunun üzerine ilgili yetkili makam, alınan tedbirleri derhal Komisere bildirir. Gerektiği halde, Komiser talep edilen makamın varsa denetim organına bu hususta başvurabilir⁹⁷⁵.

Gelecek nesiller parlamento komiseri, göreviyle ilgili kanun hükümlerine dayanarak yapılan zorunlu kamuya açık oturumlar (*public hearing*) hakkında bilgilendirilir ve talebi üzerine yapılan kamuya açık oturum tutanağı kendisine gönderilir. Ayrıca, komiser, görev alanına giren hususlarda yerel yönetimlerin, çevre koruma otoritesinin, doğa koruma otoritesinin veya diğer idari makamların kamuya açık oturum yapmasını sağlayabilir⁹⁷⁶.

Gelecek nesiller parlamento komiseri, görevlerini yerine getirirken çevrenin durumunu ve kullanımını etkileyebilecek durumlarda herkesten bilgi isteyebilir. Komiser, işlemlerin yürütülmesi esnasında, yürütülen işlemlerle bağlantılı belgeleri inceleyebilir; bunların kopyalarının hazırlanmasını talep edebilir ve kişisel verileri, diğer başkaca verileri, durumları, olguları ve işlemleri öğrenebilir. Belge, işlemlerin konusuyla ilgili olmayan verileri de ihtiva ediyorsa ve verilerin delil niteliğini ihlal etmeden ayrılması mümkün değilse, komiser belgede görünen tüm verileri öğrenebilir. Komiser, işlemlerin yürütülmesi sırasında işlemlerin yürütülmesi için gerekli veriler, durumlar veya olgularla tanışmanın başka şekilde sağlanamaması halinde, geri döndürülemez çevresel zararlarla tehdit eden faaliyetlerin devam ettiği tüm yerlere ve gayrimenkullere erişebilir⁹⁷⁷. Özel sır, ticari sır, devlet sırrı, hizmet sırrı veya ayrı bir kanunla belirlenen diğer sırlar, Komiserin yetkilerini kullanmasını engellemez; ancak gizliliğe ilişkin hükümler, ayrı bir kanunla aksi öngörülmediği takdirde, kendisi için de bağlayıcıdır. Devlet sırlarını veya hizmet sırlarını etkileyen veri yönetimi sırasında Komiser, yalnızca kendisi veya kendisi tarafından başlatılan ulusal güvenlik denetimine tabi tutulan meslektaşları aracılığıyla bu verileri kullanabilir. Komiserin

⁹⁷⁵ Act CXLV of 2007 on the Amendment of Act LIX of 1993 on the Parliamentary Commissioner for Civil Rights, art.27/D.

⁹⁷⁶ Act CXLV of 2007 on the Amendment of Act LIX of 1993 on the Parliamentary Commissioner for Civil Rights, art.27/G.

⁹⁷⁷ AMBRUSNÉ, s.20, 21.

yetkilerini kullanmak için gerekli iş birliği, bilgi başvurusunda bulunanlar, belgeleri elinde bulunduranlar ve gayrimenkulün sahibi veya kullanıcısı tarafından reddedilirse, Budapeşte Belediye Mahkemesi (*Municipal Court of Budapest*) tarafından bu iş birliğine mecbur tutulurlar. Budapeşte Belediye Mahkemesi, dilekçenin alınmasından itibaren sekiz gün içinde, gerekirse şahsen oturumlar düzenleyerek, karar verir. Mahkemenin bu kararı kesin olup, itiraz edilemez⁹⁷⁸.

Gelecek nesiller parlamento komiseri, 2008 ve 2010 yılları arasında kendisine yerleşim yerlerinde düzenlenen kamusal etkinliklerin gürültülerinin olumsuz etkilerinden ve festival akabinde festival alanlarında bırakılan atıklar ve bunların rahatsız edici kokularından şikâyet eden bireylerden gelen başvurular akabinde, çevresel gürültülere dair soruşturma başlatmıştır. Komiserlik, yaptığı soruşturma neticesinde kamusal alanlardaki gürültülerin kişilerin sağlıklı çevre hakkını ihlal ettiği; 1 Haziran-15 Eylül tarihleri arasındaki eğlence amaçlı gürültü kaynaklarına ilişkin sınır değerlerle karşılaştırma yapılarak ortalama 5-20 desibelin aşılmasına izin verilmesinin anayasaya aykırı olacağını ifade etmiştir. Çevresel Gürültü ve Titreşim Yüklü Limitleri Hakkında Kararnamede, dönem içinde düzenlenen kültür festivalleri durumunda, etkinliği düzenleyenlere yönelik istisnalar öngörülmektedir. Ayrıca kararnamede kültür festivali kavramı da tanımlanmadığından, hangi etkinliğin kültürel festival sayılacağı belli olmadığından hukuki belirliliğe uygun karar verilmesi için gerekli koşulların bulunmadığı belirtilmiştir. Ayrıca konuya dair mevcut hukuki düzenlemelerin de hak ihlali oluşturmayacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Dolayısıyla, halkın sağlıklı bir çevrede yaşama ve mümkün olan en yüksek düzeyde beden ve ruh sağlığına sahip olma hakkının orantısız bir şekilde sınırlandırıldığından bahisle ihtilaf konusu kültür festivallerine ilişkin hukuki normun iptali için Macaristan Anayasa Mahkemesine başvurmuştur. Macaristan Anayasasının gelecek nesillere ve doğal kaynaklara ilişkin hükümlerinin hayata geçirilmesiyle, tedbir ve korumayı esas alarak sessiz bir çevrenin tesisini ve muhafaza edilmesini

---

⁹⁷⁸ Act CXLV of 2007 on the Amendment of Act LIX of 1993 on the Parliamentary Commissioner for Civil Rights, art.27/H.

sağlayacak yasal düzenlemelere ve diğer devlet tedbirlerine ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir⁹⁷⁹.

Gelecek nesiller parlamento komiseri, yerel yönetimlerin kalkınma veya gelecek nesillerin hayat kalitesini doğrudan etkileyen plan ve programları hakkında bilgi edinmek ve görüş bildirmek yetkisine binaen, yüksek katlı yapı yoğunluğuna izin vermek amacıyla konut planında değişiklik yapmasına dair Budapeşte'deki bir bölge belediyesi tarafından hazırlanan plan hakkında, konut sayısının artışının yeşil alan oranını azaltacağı ve daha fazla çevre sorununa sebebiyet vereceği hususunda açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalar neticesinde bölge belediyesi, konut planında değişiklik yapmasına dair planı uygulamaktan vazgeçerek komiserin önerisi doğrultusunda çevresel etki değerlendirmesi hazırlanmasına karar vermiştir⁹⁸⁰. Bu somut örnek, komiserin çalışmalarının doğrudan etki gösterdiği başvurulardan biri olarak not edilmektedir. Buna karşılık bazen Komiserin önerilerinin uygulanmadığı başvurular da bulunmaktadır. Böyle başvurular açısından Komiserin, Macaristan Anayasa Mahkemesine başvuruda bulunma yetkisi oldukça önem kazanmaktadır. Komiser, böyle durumlarda Macaristan Anayasa Mahkemesine başvuruda bulunma yetkisini kullanma yoluna gidebilmektedir. Komiserin doğrudan Macaristan Anayasa Mahkemesine başvurma yetkisi, çevresel halk katılımının etkililiğini sağlayan bir husustur. Her ne kadar yarı yargısal ve de kararlarının bağlayıcı niteliği bulunmayan bir organ olsa da bu yetkisi onun görüşlerinin dikkate alınmasını ve kararları yönünde uygulamalar yapılmasını sağlamaktadır.

b) 2011 Tarihli Macaristan Anayasa Değişikliği Sonrası Macaristan Gelecek Nesiller Komiser Yardımcısı

2011 yılında Macaristan Anayasasında yapılan değişiklikle anayasanın P maddesi ile doğal kaynakların anayasal düzeyde korunması açıkça hüküm altına alınmıştır. Anılan madde şöyledir: *“Doğal kaynaklar, özellikle ekilebilir araziler,*

⁹⁷⁹ National Assembly Commissioner for Future Generations, “Will Cultural Festivals get noisier?”, https://beszamolo.jno.hu/?&menu=ab_inditvanyok&doc=ab-inditvany-100602, (Erişim Tarihi:04.10.2024).

⁹⁸⁰ AMBRUSNÉ, s.21.

*ormanlar ve su rezervleri, biyolojik çeşitlilik, özellikle yerli bitki ve hayvan türleri ve kültürel varlıklar, ulusun ortak mirasını oluşturur; bunları korumak ve sürdürmek ve gelecek nesiller için muhafaza etmek Devletin ve herkesin yükümlülüğüdür*⁹⁸¹.” Bu madde, gelecek nesiller ombudsmanına, gelecek nesillerin lehine ve Macaristan’ın doğal ve kültürel kaynaklarını korumak üzere harekete geçmesi için güçlü bir anayasal yetki sağlamaktadır⁹⁸². Maddede, doğal kaynaklar ile diğer sayılan ulusun ortak mirasını oluşturan unsurları koruma ve sürdürme yükümlülüğü devletin yanı sıra herkese yüklenmiştir. Bu yükümlülük kapsamında herkes, bu yükümlülüğünü gerçekleştirmek üzere çevreyi ve gelecek nesilleri ilgilendiren meselelerde temel haklar komiseri ofisine başvurabilmektedir. Dolayısıyla temel haklar komiseri ofisi ve gelecek nesiller komiser yardımcısı vasıtasıyla çevresel katılımı gerçekleştirmiş olurlar.

2011 tarihli Macaristan Anayasa değişikliği sonrasında, ayrı ve bağımsız olarak faaliyet sürdüren gelecek nesiller için parlamento komiserliği kurumu temel haklar komiseri ofisi altında temel haklar komiser yardımcısı olarak görev yapmaktadır. Gelecek nesiller için parlamento komiserine yardımcı komiser statüsü verilmiş olsa da özerk bir örgütsel yapıya ve büyük ölçüde bağımsız bir işlevsel yetkinliğe sahiptir. Çoğunluğu avukat olan bunun dışında biyoloji ve medya çalışmaları alanlarında çalışmalar yürüten 15 kişilik personeli bulunmaktadır⁹⁸³. Çevrenin korunması ve gelecek nesillerin menfaatleriyle ilgili konularda, gelecek nesiller ombudsmanı, temel haklar komiserinden bağımsız hareket etme hakkına sahiptir. Bu, ofisinin yapısal olarak temel haklar komiseri ofisi altında yer almasına ve gerektiğinde komiser yardımcısı olarak hareket edebilmesine rağmen, biriminin kendi uzmanlık alanında usul açısından özerk olduğu anlamına gelmektedir⁹⁸⁴.

2011 tarihli anayasa değişikliği öncesinde gelecek nesiller parlamento komiserliğinin yetkisi sağlıklı bir çevre hakkının korunmasına yönelikken; anayasa

⁹⁸¹ Macaristan Anayasası, Madde P.

⁹⁸² DEBISSO/ SZABÓ, s.345, 347.

⁹⁸³ SZABÓ, s.94.

⁹⁸⁴ DEBISSO/ SZABÓ, s.342.

değişikliği sonrasında, doğrudan veya dolaylı olarak gelecek nesillerin menfaatlerini etkileyebilecek tüm temel haklara yönelik olacak şekilde genişletilmiştir⁹⁸⁵.

Macaristan Anayasasının 30 maddesinin 3. fıkrasında, “*Temel Haklar Komiseri ve yardımcıları, Ulusal Meclis üyelerinin üçte ikisinin oyuyla altı yıllığına seçilir. Milletvekilleri, gelecek nesillerin menfaatlerini ve Macaristan’da yaşayan ulusların haklarını korur. Temel Haklar Komiseri ve yardımcıları siyasi partilere üye olamaz veya siyasi faaliyetlerde bulunamaz.*” şeklinde anayasa değişikliği öncesinde gelecek nesiller parlamento komiserinin seçimine dair kanun hükmüne paralel şekilde düzenlenmiştir. Buna göre gelecek nesiller komiser yardımcısı Macaristan parlamentosu tarafından 6 yıllığına seçilmektedir. Gelecek nesiller komiser yardımcısı hakkındaki diğer düzenlemeler 2011 yılında kabul edilen Temel Haklar Komiserliği Kanununda (*Act CXI of 2011 on the Commissioner for Fundamental Rights*) yer almaktadır. Anılan kanunda, gelecek nesiller komiser yardımcısının gelecek nesiller ombudsmanı unvanını kullanabileceği ifade edilmiştir. Çalışmamızda da bundan sonra gelecek nesiller ombudsmanı ifadesiyle gelecek nesiller komiser yardımcısı kastedilecektir.

Gelecek nesiller ombudsmanının yetki ve görevleri ile ilgili anılan kanuna bakılacak olursa, faaliyetlerini yürütürken özellikle re’sen işlem yaparak diğerlerinin yanında gelecek nesillerin menfaatlerini koruyacağı belirtilmektedir. Gelecek nesilleri oluşturan kişilerin henüz doğmadıkları⁹⁸⁶ ve ombudsmana dilekçe ile başvuru yapamayacakları göz önünde bulundurulduğunda gelecek nesillerin haklarını korumakla görevli ombudsmanın re’sen (*ex-officio*) harekete geçeceği aşikârdır. Ombudsman, gelecek nesilleri etkileyen bir hak ihlaline dair bir olasılığın meydana gelmesi halinde yahut gelecek nesillerin menfaatlerine halel gelme riskinin olduğu bir durumda görevi gereği işlem yapmalıdır⁹⁸⁷.

⁹⁸⁵ DEBISSO/ SZABÓ, s.349.

⁹⁸⁶ Öğretide, gelecek nesiller kavramının içine dâhil olan kişilerin kim oldukları hususunda farklı görüşler bulunduğu dair Bkz. 356. dipnot.

⁹⁸⁷ SZABÓ, s.95; DEBISSO/ SZABÓ, s.349.

Herkes, bir yerel yönetim, idari organ, kamu hizmeti yürüten bir organ, noter, soruşturma makamı, kolluk kuvveti, kamu kuruluşunun yürüttüğü bir işlem, eylem veya ihmal, temel bir hak ihlali teşkil ediyor veya buna yakın bir tehlike oluşturuyorsa başvurusunun mevcut idari yolları tüketmesi veya gidilecek hiçbir hukuki yol bulunmaması halinde temel haklar komiserliğine başvurabilmektedir⁹⁸⁸. Temel haklar komiseri, yürüttüğü soruşturma esnasında soruşturmaya tabi olan makamdan, yürüttüğü işlemlerle ilgili veri ve bilgi talep edebilir ve ilgili belgelerin kopyalarını isteyebilir; ilgili makam başkanını, gözetim otoritesinin başkanını veya aksi takdirde bunu yapmaya yetkili organın başkanını soruşturma yürütmeye davet edebilir; kamuya açık bir oturuma katılabilir yahut yerinde incelemeler yapabilir⁹⁸⁹. Şu an var olan neslin gelecekte de yaşayacak olması ve bugünün neslinin gelecekte yaşayacağı süre boyunca gelecek neslin bir ferdi oluşturacağı düşünüldüğünde de bugün yaşayan gerçek ve tüzel kişiler de gelecek nesillerin hakları adına temel haklar komiserliği uhdesinde bulunan gelecek nesiller ombudsmanına başvurabilmelidir.

Ombudsman, görev ve yetkilerini etkileyen taslak mevzuat, uzun vadeli kalkınma ve gelecek nesillerin yaşam kalitesini doğrudan etkileyen planlar ve kavramlar hakkında görüş bildirir ve temel hakları etkileyen mevzuatın değiştirilmesi, hazırlanması ve uluslararası bir antlaşmaya bağlı kalma rızasının ifade edilmesi için önerilerde bulunabilir⁹⁹⁰. Madde ile temel haklar komiserine ve yardımcılara görevleriyle ilgili olarak mevzuat taslakları ile kalkınma planlarına dair görüş bildirme ve önerilerde bulunma yetkisi verilmiştir.

Anılan kanunla temel haklar komiserine, Macaristan Anayasa Mahkemesinde mevzuatın Macaristan Anayasasına uygunluğu, anayasanın yorumlanması ve yayımlanmalarından sonraki 30 gün içinde anayasa ve değişikliklerinin kabulü ve yayımlanmasıyla ilgili olarak anayasada öngörülen usul gerekliliklerine uyulup uyulmadığına dair inceleme başlatma yetkisi verilmektedir⁹⁹¹. Verilen bu yetkiyle, temel haklar komiseri, herhangi bir genel düzenleyici işlemin sağlıklı bir çevre

⁹⁸⁸ Act CXI of 2011 on the Commissioner for Fundamental Rights, Section 18 (1).

⁹⁸⁹ Act CXI of 2011 on the Commissioner for Fundamental Rights, Section 21 (1).

⁹⁹⁰ Act CXI of 2011 on the Commissioner for Fundamental Rights, Section 2 (2).

⁹⁹¹ Act CXI of 2011 on the Commissioner for Fundamental Rights, Section 2 (3).

hakkına veya gelecek nesillerin haklarına hâlel getireceği düşüncesinde ise bu düzenleyici işlemin anayasaya uygunluğunun denetlenebilmesi için Macaristan Anayasa Mahkemesine başvurma imkânına sahiptir. Ayrıca, gelecek nesiller ombudsmanı, *amicus curiae* görüşü sunarak Anayasa Mahkemesi önündeki uyuşmazlığın çözümü ve yorumlanması hususunda katkı sağlar⁹⁹².

Kabul edilen bir kanuni düzenleme yalnızca gelecek nesillerin çıkarlarına zarar vermekle kalmayıp aynı zamanda Macaristan Anayasasında bulunan temel hakları da ihlal ediyorsa; gelecek nesiller ombudsmanı, söz konusu kanuni düzenlemenin iptalini talep eden bir dilekçenin Macaristan Anayasa Mahkemesine sunulmasını önermek üzere temel haklar komiserine başvurabilir⁹⁹³. Gelecek nesiller ombudsmanı, temel haklar komiserinin yetkisi dâhilinde, re'sen işlem başlatmasını veya Macaristan Anayasa Mahkemesine başvurmalarını önerebilir. Ombudsman, temel haklar komiserinin Macaristan Anayasa Mahkemesinden anayasa hükmünün yorumlanmasını talep etmesini isteyebilir⁹⁹⁴. Temel haklar komiseri, ya bu öneri üzerine hareket eder; ya da öneri üzerine hareket etmeyecek ise, öneriyi reddetmesinin gerekçelerini yıllık raporunda Macaristan parlamentosuna bildirme yükümlülüğü altındadır⁹⁹⁵. Gelecek nesiller ombudsmanının re'sen işlem başlatılması ve Macaristan Anayasa Mahkemesine başvurmak hususunda doğrudan ve tek başına yetkisi bulunmamakta; talebini temel haklar komiserine iletmek suretiyle temel haklar komiserinin uygun görmesi üzerine onun aracılığıyla işlem başlatılması veya Macaristan Anayasa Mahkemesine başvurulması söz konusu olmaktadır. Ancak bu dolaylı yetki, olumsuz yönde anlaşılmamalıdır; temel haklar komiseri ile gelecek nesiller ombudsmanı arasında iş birliği esastır. Zira temel haklar komiserliği ofisi içerisinde özel olarak gelecek nesillerin menfaatlerinin korunması üzerine çalışan gelecek nesiller ombudsmanından gelen bir önerinin temel haklar komiserince gerekçesiz reddedilmesi söz konusu olmayacaktır. Fikrimizce temel haklar komiserliği altında görev yapan temel haklar komiseri ile gelecek nesiller ombudsmanının fikir ayrılığına düşme olasılığı düşük olacaktır. Gelecek nesiller ombudsmanından görevi

⁹⁹² DEBISSO/ SZABÓ, s.354.

⁹⁹³ DEBISSO/ SZABÓ, s.351.

⁹⁹⁴ DEBISSO/ SZABÓ, s.355.

⁹⁹⁵ Act CXI of 2011 on the Commissioner for Fundamental Rights, Section 3 (3).

ile ilgili bir hususta re'sen işlem başlatılması veya Macaristan Anayasa Mahkemesine başvurulması önerisinin temel haklar komiserince reddedilemeyeceği düşüncesindeyiz. Kaldı ki, öğretide ombudsman ile temel haklar komiseri arasındaki mesleki ve kurumsal ilişkiye bakıldığında komiserin, ombudsman tarafından başlatılması istenen hiçbir soruşturmayı reddetmediği de ifade edilmektedir⁹⁹⁶.

Ombudsman göreviyle ilgili olarak Macaristan Anayasa Mahkemesi önüne gelen uyuşmazlıklarda kendisinden uyuşmazlığa dair görüşünün talep edilmesi üzerine sunduğu görüş ile anayasa mahkemesi önündeki uyuşmazlığın çözümüne katkıda bulunmaktadır. Macaristan Anayasa Mahkemesi Kanununa (*Act on the Constitutional Court*) göre, Anayasa Mahkemesi, *amicus curiae*nin yanı sıra, devlet organlarını, makamlarını ve yetkililerini beyanda bulunmaya, belge göndermeye veya devam eden uyuşmazlıklarda görüş bildirmeye davet edebilmektedir. Buna göre, 2017 yılında Macaristan Anayasa Mahkemesi, çoğunluğu devletin mülkiyetinde olan ve küçük bir yüzdesi de özel hukuk kişilerine ait olan *Natura 2000* olarak anılan ülkenin tüm ormanlık alanlarının %41'ini ihtiva eden alanların özelleştirilmesinin biyolojik çeşitlilik de dâhil olmak üzere doğal kaynakları koruma konusundaki anayasal devlet yükümlülüğünün ihlali olup olmadığına dair açılan iptal davasında ombudsmanı ilk defa mahkemeye görüşünü sunmaya davet etmiştir⁹⁹⁷.

2011 tarihli Temel Haklar Komiseri kanununda, gelecek nesillerin menfaatlerinin korunmasından sorumlu ombudsmanının yetkileri ve görevleri şu şekilde belirtilmektedir: gelecek nesillerin menfaatlerinin uygulanmasını izlemek; temel haklar komiserini, ilgili kurumları ve kamuoyunu gelecek nesillerin menfaatlerinin uygulanmasına ilişkin tecrübeleri hakkında düzenli olarak bilgilendirmek; temel haklar komiserinin, gelecek nesilleri etkileyen hak ihlallerine ilgili kurumların ve kamuoyunun dikkatini çekmek; temel haklar komiserinin re'sen işlem başlatmasını önermek; temel haklar komiserinin soruşturmalarına katılmak; temel haklar komiserinin anayasa mahkemesine başvurmasını önermek; Macaristan parlamentosu tarafından kabul edilen sürdürülebilir kalkınma stratejisinin

⁹⁹⁶ DEBISSO/ SZABÓ, s.350, 351.

⁹⁹⁷ DEBISSO/ SZABÓ, s.355.

uygulanmasını izlemek; gelecek nesillerin haklarına dair mevzuatın kabulünü ve değiştirilmesini önermek; gelecek nesillerin menfaatlerini ilgilendiren yerel yönetimlerin tanıtımını uluslararası faaliyetler aracılığıyla desteklemek⁹⁹⁸. Gelecek nesiller ombudsmanının halkı göreviyle ilgili konularda bilgilendirme ve farkındalık oluşturma görevi halkın çevresel bilgilere erişimi kapsamında değerlendirilebilir. Ombudsman, görevi ile ilgili konularda yaptığı açıklamalar ve yayımladığı raporlarıyla gelecek nesillerin haklarını ilgilendiren risk ve tehlikelere yönelik halkın ve ilgili devlet makamlarının dikkatini çeker ve ilgiyi artırır⁹⁹⁹. Temel haklar komiseri ve gelecek nesiller ombudsmanı kötü yönetim teşkil eden bir hususu tespit ederse, ortak bir rapor yayınlarlar. Ortak raporlar, soruşturmanın sonuçlarını gösterir, belirtilen kötü yönetimi ortaya koymakta; var ise verilen zararı gidermek için genel veya özel öneriler içerirler¹⁰⁰⁰. Temel haklar komiseri ve gelecek nesiller ombudsmanının raporları, parlamento, hükümet veya herhangi bir diğer muhatap için bağlayıcı olmamakla birlikte gelecekte oluşturulacak çevre koruma politikalarına yön verir ve halkın çevresel bilgilere erişimini sağlar.

Yine gelecek nesillerin hakları ile ilgili olarak genel düzenleyici işlemlerin hazırlanması veya değiştirilmesi hususunda önerilerde bulunması, karar alma sürecinde gelecek nesilleri temsilen görüş bildirmesi çevresel halk katılımına dair sunduğu katkılara örnek gösterilebilir. Anılan görev ve yetkilerle gelecek nesiller ombudsmanı çevresel halk katılımının gerçekleştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Gelecek nesiller ombudsmanının harekete geçmesi gereken somut durumların ne olduğuna ilişkin olarak, ombudsmanın çevresel konularla ilgilendiği ve her zaman gelecek nesillerin menfaatlerini korumak adına değil bazen de temel haklar komiseri ile ortak bir şekilde mevcut nesillerin menfaatlerini koruyucu çevresel meselelerle ilgilendiği görülmektedir. 2013 yılında Ózd şehrinin yerel yönetimi tarafından uygulanan tedbirle ilgili bir başvuru buna örnek gösterilmektedir¹⁰⁰¹. 2013 yılında anılan şehrin belediyesinin ekonomik su tüketimini teşvik etmek amacıyla kamuya ait

⁹⁹⁸ Act CXI of 2011 on the Commissioner for Fundamental Rights, Section 3 (1).

⁹⁹⁹ SZABÓ, s.95; DEBISSO/ SZABÓ, s.350.

¹⁰⁰⁰ DEBISSO/ SZABÓ, s.351.

¹⁰⁰¹ SZABÓ, s.94, 95.

su kuyularının bazılarını kapatarak evlere giden içme suyunu kısıtlama yönünde tedbir alması üzerine bu tedbirin orada yaşayanlardan bazılarının içme suyuna erişimini kısıtladığı gerekçesiyle açılan dava hakkında temel haklar komiseri ile gelecek nesiller ombudsmanı ortak bir rapor yayımlamışlardır. Bu ortak raporda yerel yönetimin tedbirinin sağlık ve su hakkını ihlal ettiğini; kuşaklar arası eşitsizliğin örneğini oluşturduğunu, aynı zamanda bu kuyuların ve su kaynaklarının korunmasının gelecek nesiller için elzem olduğunu vurgulayarak, davanın kuşaklar arası yönlerine dikkat çekilmiştir¹⁰⁰². Temel haklar komiseri ve gelecek nesiller ombudsmanı ortak bir rapor yayımlayarak, çevresel bir kaynak olarak su ile ilgili konularda hem şimdiki hem de gelecek nesillerin haklarının korunmasının eş zamanlı bir ihtiyaç olduğunu vurgulamışlardır¹⁰⁰³.

2019 yılında, ormanların durumunu ve miktarını olumsuz etkileyen Ormanlar, Ormanların Korunması ve Yönetimi Kanununun bazı hükümleri ile bağlantılı olarak, gelecek nesiller ombudsmanı, daha önce parlamentonun komitelerinde anayasaya aykırılığını dile getirdiği kanun değişikliği hakkında temel haklar komiserliği aracılığıyla Macaristan Anayasa Mahkemesine başvurarak anılan kanunun doğal kaynak olarak ormanların korunmasını tehdit eden hükümlerinin iptalini talep etmiştir¹⁰⁰⁴. Macaristan Anayasa Mahkemesi başvuruyu kabul ederek anılan kanunun iptali istenen hükümlerini sağlıklı bir çevreye sahip olma hakkını ve ormanları gelecek nesiller için koruma yükümlülüğünü öngören anayasal kuralları ihlal ettiği gerekçesiyle iptal etmiştir¹⁰⁰⁵. Ayrıca Macaristan Anayasa Mahkemesi, iptali istenen hükmün, hükümete, gelecek nesillerin yararına ülkenin doğal ve kültürel mirası üzerinde bir vasi olarak hareket etme görevi veren ve dolayısıyla bu kaynakların kullanımını yönetme ve düzenleme konusundaki takdir yetkisini sınırlayan anayasal bir kamu güveni (*public trust*) yarattığını kabul etmiştir. Yani, Macaristan Anayasasında yer alan gelecek nesillerin haklarının ifade edildiği hüküm, mahkeme tarafından uluslararası hukukun yeni bir kuralını temsil eden kamu güveni doktrininin

¹⁰⁰² SZABÓ, s.95.

¹⁰⁰³ DEBISSO/ SZABÓ, s.344.

¹⁰⁰⁴ Katalin SULYOK, “The Public Trust Doctrine, the Non-Derogation Principle and the Protection of Future Generations”, **Hungarian Yearbook of International Law and European Law**, Vol:9, Issue:1, 2021, s.367; DEBISSO/ SZABÓ, s.354.

¹⁰⁰⁵ SZABÓ, s.96.

anayasal bir tezahürü olarak kabul edilmiştir¹⁰⁰⁶. Görüldüğü üzere, gelecek nesiller ombudsmanı tarafından Macaristan Anayasa Mahkemesine yapılan başvuru neticesinde çevrenin gelecek nesiller yararına korunamaması gerekçesiyle kanun hükümleri iptal edilmiştir. Bu prosedürü başlatma yetkisiyle donatılan ombudsman, şimdiki ve gelecek nesillerin temsilcisi olarak çevresel halk katılımı ile yargıya anılanları temsil etmek suretiyle başvurarak olumlu neticelerin elde edilmesine katkı sunan bir pozisyonda bulunmaktadır.

Ombudsman tarafından ifade edilen çevresel endişeler, kamuoyundan genellikle güçlü bir tepkiyle karşılanmakta ve karar verici makamları sorunu ve soruna dair olası çözümleri yeniden düşünmeye teşvik etmektedir¹⁰⁰⁷. Ombudsmana yapılan bireysel başvurular üzerine soruşturma yürütmesi; yayımladığı inceleme raporlarıyla halkı bilgilendirmesi, göreviyle ilgili yürütülen mevzuat hazırlığında görüşünü bildirmesi, parlamentonun genel kurulunda söz alabilmesi, en önemlisi anayasaya aykırılık olduğunu düşündüğü takdirde temel haklar komiserliği vasıtasıyla anayasa mahkemesine başvuru yapabilme yetkisi ombudsmanın bugün yaşayanlar açısından da çevresel halk katılımını gerçekleştirmeye yönelik önemli yetkilerindendir. Macaristan gelecek nesiller ombudsmanı, temel haklar komiserliğinin çatısı altında sahip olduğu önemli yetkilerle çevresel halk katılımını gelecek nesiller özelinde ve bugün yaşayan herkes açısından çevresel bilgiye erişimi sağlayarak gerçekleştiren yarı yargısal modellerden olup, bağımsız ve özgün bir kurumdur. Gelecek nesillerin menfaatlerini temsil ederek onların vasisi olarak kullandığı tüm yetkiler, ombudsmanın gelecek nesiller adına çevresel halk katılımını gerçekleştirmesi anlamını taşımaktadır.

3. Yeni Zelanda Çevre İçin Parlamento Komiserliği

Yeni Zelanda çevre için parlamento komiserliği, 1981 yılında Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (*Organisation for Economic Co-Operation and Development- OECD*) tarafından hazırlanan raporda Yeni Zelanda devletine çevresel önerilerin güçlendirilmesi ve ayrı bir denetim gözetim işlevi olan bir çevre organı

¹⁰⁰⁶ SÜLYÖK, s.360, 369.

¹⁰⁰⁷ DEBISSO/ SZABÓ, s.357.

kurulması yönünde önerilen değişiklikler üzerine Yeni Zelanda'daki çevre politikaları hakkında yapılan reform akabinde hala yürürlükte olan 1986 tarihli Çevre Kanunu (*1986 Environment Act*) ile kurulmuştur¹⁰⁰⁸.

Komiser, Yeni Zelanda temsilciler meclisinin önerisi üzerine ülkedeki kraliyet temsilcisi (*governor general*) tarafından 5 yıl süre ile atanmaktadır¹⁰⁰⁹. Yeni Zelanda çevre için parlamento komiserliği, çevresel konulara dair endişeleri araştırmak için geniş yetkilere sahip ve mevcut hükümetten bağımsız, sadece parlamentoya karşı sorumlu bir kamu denetçiliği kurumudur¹⁰¹⁰. Komiser, *Aotearoa*¹⁰¹¹ çevresinin kalitesini koruma veya iyileştirme göreviyle çevre sorunları hakkında bağımsız raporlar hazırlar ve tavsiyeler verir. Öğretide, komiserliğin kurulmasıyla ilk komiserin görev yaptığı dönemde, komiserin üç ayrı ancak birbiri ile ilişkili işlevi olduğu ifade edilmektedir. Bunlardan ilki, komiserin sistem koruyucusu işlevidir. Sistem koruyucusu olarak komiser, ülkedeki çevre yönetimi ve planlama sistemini ve süreçlerini denetleyip inceler. İkincisi, çevre denetçisi işlevidir. Çevre denetçisi olarak komiser, çevresel sorumlulukları olan kamu makamlarının etkinliğini inceler¹⁰¹². Üçüncüsü ise, çevre ombudsmanı işlevidir. Çevre ombudsmanı olarak ise komiser, vatandaşlar, topluluklar, şirketler veya parlamenterler tarafından iletilen çok çeşitli çevresel sorunları veya endişeleri araştırır¹⁰¹³.

Komiserin görevleri, 1986 tarihli Çevre Kanunu'na göre şunlardır:

- a) Çevre kalitesinin korunması ve iyileştirilmesi amacıyla, devlet tarafından doğal ve fiziksel kaynakların tahsisini, kullanımını ve korunmasını yönetmek için kurulan kurum ve süreçler sistemini belirli aralıklarla gözden geçirmek ve yapacağı

¹⁰⁰⁸ Parliamentary Commissioner for The Environment (PCE), <https://pce.parliament.nz/about-us/the-commissioner/>, (Erişim Tarihi:01.10.2024); Jonathan BOSTON, "Parliamentary Commissioner for the Environment, New Zealand", **Intergenerational Justice in Sustainable Development Treaty Implementation: Advancing Future Generations Rights through National Institutions**, (Eds:Marie-Claire Cordonier-Segger, Marcel Szabó and Alexandra R. Harrington), Cambridge: Cambridge University Press, 2021, s.441.

¹⁰⁰⁹ BOSTON, s.441.

¹⁰¹⁰ BOSTON, s.435.

¹⁰¹¹ *Aotearoa*, Yeni Zelanda'da bulunan yerli toplulukların konuştukları ve kullandıkları Yeni Zelanda'da kullanılan resmî dillerden biri olan *Māori* dilinde Yeni Zelanda anlamına gelmektedir.

¹⁰¹² SZABÓ, s.92.

¹⁰¹³ BOSTON, s.444, 445.

incelemenin sonuçlarını parlamentoya ve komiserin uygun gördüğü diğer kurum veya kişilere bildirmek,

b) Gerekli gördüğü hallerde, kamu otoriteleri tarafından yürütülen çevre planlamasının ve çevre yönetiminin etkililiğini araştırmak ve istendiği takdirde herhangi bir düzeltici eylem konusunda tavsiyelerde bulunmak,

c) Çevrenin doğal nedenlerle veya herhangi bir kişi veya kurumun eylem veya ihmalleri sonucu olumsuz etkilenebileceği veya etkilendiği herhangi bir konuyu, soruşturmayı gerektirdiğini düşündüğü ölçüde araştırmak; bununla bağlantılı olarak gerektiğinde, ilgili kamu otoritesine ve komiserin uygun gördüğü diğer kişilere veya kuruluşlara alınması gerektiğini düşündüğü önleyici tedbirler veya düzeltici eylemler hakkında tavsiyelerde bulunmak ve soruşturmanın sonuçlarını parlamentoya bildirmek,

d) Parlamentonun herhangi bir komitesinin talebi üzerine, parlamento veya komiteye, konusu çevre üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilecek herhangi bir dilekçe, kanun tasarısı veya Meclis veya komite önündeki diğer bir konu hakkında rapor vermek,

e) Parlamentonun talimatı üzerine, çevre üzerinde önemli ve zararlı bir etkisi olmuş veya olabilecek herhangi bir konuyu soruşturmak ve soruşturmanın sonuçlarını parlamentoya bildirmek,

f) Çevreyle ilgili bilgilerin toplanmasını ve yayılmasını üstlenmek ve teşvik etmek,

g) Çevrenin korunması için önleyici tedbirleri ve düzeltici eylemleri teşvik etmek¹⁰¹⁴.

Çevre Kanunu'nda sayılan bu görevler arasında, komiserin kişilerden gelen şikayetleri inceleme ve değerlendirme şeklinde bir görevi açıkça yer almamaktadır. Parlamento tarafından kendisine iletilenler haricinde komiser, kişilerden kendisine gelen talepleri incelemek ve değerlendirmekle yükümlü değildir; gerekli gördüğü takdirde böyle şikâyetleri incelemek komiserin takdirindedir¹⁰¹⁵. Kuruluşundan bu

¹⁰¹⁴ New Zealand Legislation, Environment Act 1986, Section 16, <https://www.legislation.govt.nz/act/public/1986/0127/latest/DLM99748.html>, (Erişim Tarihi:01.10.2024); BOSTON, s.442.

¹⁰¹⁵ BOSTON, s.448.

yana çeşitli çevresel sorunlarla ilgili komisere çok sayıda bireysel şikâyet yapılmıştır. Bireysel şikâyetlerin sayıca çokluğu karşısında zaman içinde komiserin hangi konuları takip edeceğine dair kriterler geliştirilmiştir. Bu kriterler, konunun çevresel önemi, sistemin yeterliliğine dair olup olmadığı, bağımsız bir incelemeye ihtiyacın olup olmadığı, komiserin müdahalesinin konuyu çözüme kavuşturma olasılığı ve konunun komiser dışında başka bir devlet organı tarafından ele alınması gerekip gerekmediği çerçevesinde toplanmaktadır. Anılan kriterler kapsamında, zamanla komiserin bireysel şikâyetleri soruşturma ve incelemedeki rolü geri plana atılmıştır. Komiser, bireysel şikâyetleri çözüme kavuşturan bir yapı olmaktan ziyade çevresel sorunları veya riskleri takdir yetkisini kullanarak araştıran bir araştırmacı olmayı yeğlemiştir¹⁰¹⁶. Komiser, kendisine yapılan bireysel şikâyetlerle ortaya çıkan veya göz ardı edilen çevre sorunları hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Komiser bireysel şikâyetin belirli bir çevresel meseleyi çözüme kavuşturmaya veya sistemi daha genel olarak iyileştirmeye yardımcı olabileceğine karar verdiğinde, söz konusu konuyu araştırır ve ilgili hükümet bakanına veya kurumuna bu konuyu ele alması için önerilerde bulunur. Komiser, kendisine yapılan bireysel şikâyetleri her zaman araştırıp çözüme kavuşturmaktan ziyade çevresel meselelerde halkı ve parlamentoyu bilgilendirme ve ilgili kişi veya kurumlara tavsiyeler verme yetkilerini aktif olarak kullanarak faaliyetini sürdürmektedir. Fikrimizce, komiserin bireysel şikâyetleri inceleyip değerlendirme rolünü takdir yetkisi uyarınca kullanması, bireyleri etkileyen daha özel çevre sorunlarından ziyade daha kronik yapıda ve herkesi ilgilendiren daha büyük çaplı çevre sorunlarına yönelebilmesine imkân tanımaktadır. Komiser de yetkilerini bu yönde kullanmayı yeğleyerek misyonunu daha geniş anlamda halkı ve parlamentoyu çevresel sorunlardan haberdar etme ve bu çevresel sorunlarla mücadele etme yönünde genel tavsiyeler vermeye devam etmektedir.

Komiserin, anılan çevre kanununa göre, talebi halinde bilgi verebilecek herhangi bir kişi veya kurumdan bilgi vermesini, belge veya evrak ibraz etmesini isteme yetkisi vardır. Komiser, kendisine bilgi verebilecek kişi veya bir makam yetkilisini huzuruna çağırabilir ve yemin ettirmek suretiyle sorgulayabilir¹⁰¹⁷. İstisnai

¹⁰¹⁶ BOSTON, s.449.

¹⁰¹⁷ New Zealand Legislation, Environment Act 1986, Section 19(2).

olarak kanun gereği bir hususa dair gizliliği korumakla yükümlü olan kişi veya kurumlar, komisere bilgi sağlamak, komiser tarafından sorulan bir soruyu yanıtlamak veya komisere bilgi veya belge ibraz etmekle yükümlü değildirler¹⁰¹⁸. Komiser veya komiserin görevlendireceği memur, kanun kapsamındaki yetkilerin kullanımı ve yerine getirilmesi sırasında öğrendikleri tüm konularda gizliliği korumakla yükümlüdürler¹⁰¹⁹. Komiserin çevresel bilgilere erişim hakkını etkili bir şekilde kullanabilmesi için kanunla verilen bu yetkilerden yeminli sorgulama yetkisi, özellikle doğru çevresel bilgiye ulaşabilmek adına önemlidir. Komiserin yeminli sorgulamasında yalan beyanda bulunan kişi veya kişiler hakkında kanunun yalan beyanda bulunma hükümlerine göre işlem yapılmaktadır. Komiser, bilgi edinmek istediği bir çevresel soruna dair bilgiyi haiz kişi veya kurum yetkililerini huzurunda yeminli bir şekilde sorgulama yetkisini kullanırken bir yargıcın yargılama yetkisini kullanırken sahip olduğu dokunulmazlıklardan yararlanmaktadır¹⁰²⁰. Çevresel bilgi edinmek üzere komiserin huzuruna çağırdığı kişi veya kurum yetkililerini yeminli soruşturma yetkisi ve bunu kullanırken kendisine tanınan dokunulmazlıklar, bağımsız bir soruşturmanın yürütülerek doğru çevresel bilgiye erişimi sağlamaktadır.

Komisere çevre kanunu ile tanınan yetkiler genellikle edinilen bilgi veya belgeleri bildirmek ve tavsiyelerde bulunmak şeklindedir. Komiser, bir yargı makamının vereceği bağlayıcı hukuki bir karar verme yetkisine sahip değildir¹⁰²¹. Öyle olsaydı, yarı yargısal değil; yargısal bir model olurdu. Karar alan makamların karşısında komiser, onları incelemeleri neticesinde topladığı bilgiler ve bilimsel delillerle ikna etmeye gayret gösterir¹⁰²². Herhangi bir kişiye veya kuruma herhangi bir direktif verme yetkisine de sahip değildir. Komiser, yaptığı inceleme, soruşturma ve topladığı bilgilerle kamuoyu farkındalığı yaratır. Komiser, Yeni Zelanda parlamentosuna görevlerinin yerine getirilmesi ve uygun bulduğu konularla ilgili yıllık rapor sunar¹⁰²³. Komiserin tavsiyeleri, önerilen yasa değişiklikleriyle ilgili parlamentoya olabileceği gibi seçilmiş komitelere sunumlar, bakanlara açık mektuplar

¹⁰¹⁸ New Zealand Legislation, Environment Act 1986, Section 19(3).

¹⁰¹⁹ New Zealand Legislation, Environment Act 1986, Section 20(2).

¹⁰²⁰ BOSTON, s.443.

¹⁰²¹ BOSTON, s.443.

¹⁰²² BOSTON, s.443.

¹⁰²³ New Zealand Legislation, Environment Act 1986, Section 23.

ve devlet kurumlarına politika önerileriyle ilgili yorumlar yoluyla da iletilebilmektedir¹⁰²⁴.

Ayrıca, çevre kanunu ile komisere, yargılamalarda dinlenilme hakkı (*right to be heard in proceeding*) tanınmıştır. Buna göre, Komiser, herhangi bir onayın alınması veya alınmaya çalışılmasından kaynaklanan herhangi bir yargılamada dinlenme hakkına sahiptir. Komiser, yargılamanın yürütülmesinde dikkate alınması gereken bir konuda delil sunma amacıyla hazır bulunabilir ve dinlenilebilir. Tanıkları sorgulayabilir, bir vekil tarafından temsil edilebilir. Bu kapsamda, komiser delil sunma veya tanıkların sorgulanması hususunda yargılamanın taraflarının sahip olduğu haklara sahiptir¹⁰²⁵.

Komiserin şu anda çevresel bilgilerin eksikliği ve erişilebilirliğinin kısıtlı olmasının önüne geçilebilmesi için yapay zekâ kullanılarak çevresel bilgileri açığa çıkaran teknolojilerin geliştirilmesine dair proje yürütmektedir. Proje ile farklı kuruluşların elindeki çevresel verileri bir araya getirmeyi nasıl daha kolay, ucuz ve verileri daha erişilebilir ve güvenli hale getirebileceğini ve var olan birçok boşluğu nasıl doldurabileceği araştırılmaktadır¹⁰²⁶. Projenin sonunda çevresel bilgilerin yapay zekâ kullanılarak erişilebilirliğinin artırılması ve derlenmesi şeklinde somut çıktılarının elde edilmesi halkın çevresel bilgilere erişimini kolaylaştırarak artıracaktır.

Komiserin çalışmalarını yürütmesini bilerek engelleyen, hukuki bir gerekçe veya mazereti olmaksızın, komiserin tarafından istenen herhangi bir kanuni gerekliliğe uymayı reddeden veya kasten yerine getirmeyen, yetkilerini kullanırken komisere veya herhangi bir başka kişiye kasten yalan beyanda bulunan veya kasten yanıltan veya yanıltmaya çalışan kişilerin para cezası ile cezalandırılacağı hüküm altına alınmıştır¹⁰²⁷. Kuşkusuz, yaptırımı düzenleyen bu hüküm komiserin görevlerini yerine getirirken doğru çevresel bilgiye ulaşması ve bir çevresel meseleye dair herhangi bir

¹⁰²⁴ PCE, Annual report for the year ended 30 June 2023, <https://pce.parliament.nz/media/mfqcnnhs/pce-annual-report-for-the-year-ended-30-june-2023.pdf>, (Erişim Tarihi:01.10.2024), s.15.

¹⁰²⁵ New Zealand Legislation, Environment Act 1986, Section 21(1).

¹⁰²⁶ PCE, Current Work, <https://pce.parliament.nz/our-work/current-work/>, (Erişim Tarihi: 01.10.2024).

¹⁰²⁷ New Zealand Legislation, Environment Act 1986, Section 24.

düzeltilici eylem konusunda tavsiyede bulunması halinde bu tavsiyelerin dikkate alınmasına katkı sağlar ve komiserin yetkilerini güçlendiren bir hüküm olarak değerlendirilmelidir.

Komiserin hazırladığı 2023 yılına ait yıllık rapora bakıldığında, 2023 yılında çevresel araştırmaya dair parlamentoya üç rapor sunulmuştur. Bunlardan ilki, çevresel raporlama, araştırma ve yatırıma dairdir ve bu raporda Yeni Zelanda hükümetinin her yıl çevreye yaptığı harcama ve yatırımların şeffaflığının ve hesap verebilirliğinin artırılması adına önerileri içermektedir¹⁰²⁸. İkinci rapor, kentsel yeşil alanların sağladığı çevresel faydalara ilişkindir. Kentsel yeşil alanların gün geçtikçe azalması ve konutların artmasına bağlı olarak belediyelerin yeşil alan planlamasını gerektirecek değişiklikler de dâhil olmak üzere komiser tarafından bunu düzeltmek için bir dizi öneri getirilmiştir¹⁰²⁹. Üçüncü rapor, tarımsal faaliyetlerden kaynaklanan metan gazı salımını telafi için orman ve ormancılık faaliyetlerine dair bilimsel verileri içermektedir. Üçüncü raporda, komiser tarafından öneriler sunulmamış olmasına rağmen konu kamuoyunda yankı uyandırmış ve tartışmalara sebebiyet vermiştir¹⁰³⁰. Yayımladığı raporların yanı sıra, komiser çevreyle ilgili çeşitli konularda parlamento komitelerine tavsiyelerde bulunmuştur. Ayrıca, yürürlüğe konulması planlanan kanun tasarılarına dair yorum ve açıklamalar yapmış; ilgili bakanlık ve bakanlara konu ile ilgili öneriler içeren açık mektuplar göndermiştir. Bunlara ilişkin her bir belge, komiserin resmî internet sitesinde herkesin erişebileceği şekilde yer almaktadır. Komiserin çevresel meselelerde halkın farkındalığını artırmak ve bilgiye dayalı bir kamu tartışmasını teşvik etme rolü vardır¹⁰³¹. Bu role binaen, çeşitli STK'lar ve enstitüler bünyesinde araştırmalarının ve raporlarının neticelerini tartışmış ve kamuoyu ile de paylaşmıştır. 2023 yılı içerisinde komisere, gerçek ve tüzel kişilerden 52 bireysel şikâyet iletilmiştir. Bu şikâyetlerle ilgili olarak komiser ya şikâyetçileri ilgili kuruma yönlendirmiş ya da konuyu doğrudan ele alarak önerilerde bulunmuştur. Raporda, 52 bireysel şikâyetten 12'sinin çözümü için çalışıldığı ifade edilmektedir¹⁰³².

¹⁰²⁸ PCE, Annual report for the year ended 30 June 2023, s.16.

¹⁰²⁹ PCE, Annual report for the year ended 30 June 2023, s.18.

¹⁰³⁰ PCE, Annual report for the year ended 30 June 2023, s.19.

¹⁰³¹ PCE, Annual report for the year ended 30 June 2023, s.21.

¹⁰³² PCE, Annual report for the year ended 30 June 2023, s.22.

Bu da %23'lük bir oranla komiserin bireysel şikâyetlerle ilgilendiğini bize göstermektedir.

4. Kanada Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Komiseri

Kanada Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Komiseri (*Commissioner of the Environment and Sustainable Development*) Kanada Genel Denetçisi (*Auditor General of Canada*) tarafından 7 yıllık bir süre için atanmaktadır¹⁰³³. Komiser, parlamento üyelerine ve tüm Kanada halkına federal devletin çevreyi koruma, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini azaltma ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleme ve özendirme çabaları hakkında nesnel, bağımsız değerlendirmeler ve öneriler sunmakla görevlidir¹⁰³⁴. Komiserin yetkileri ve görevleri, Genel Denetçi Kanununda (*The Auditor General Act*) ve Federal Sürdürülebilir Kalkınma Kanununda (*Federal Sustainable Development Act*) belirtilmektedir¹⁰³⁵.

Kanada Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Komiserinin görevleri şunlardır:

- a) Çevre ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından hazırlanan sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin uygulanmasını izlemek,
- b) Federal devletin sürdürülebilir kalkınmaya dair ilerleme raporlarının doğruluğunu ve adillliğini (*fairness*) değerlendirmek,
- c) Kişi veya kuruluşların sürdürülebilir kalkınmayla ilgili çevresel konular hakkındaki sorularını federal bakanların dikkatine sunmaları şeklinde başvurabildikleri çevresel dilekçe sürecini denetlemek,
- d) Sürdürülebilir kalkınmaya doğru federal ilerlemeyi izlemek,
- e) İklim değişikliğinin olumsuz etkilerini azaltmayı amaçlayan federal tedbirlerin uygulanmasını incelemek ve önerilerde bulunmak,
- f) Anılan konular ve diğer konular hakkında rapor hazırlayıp sunmak,

¹⁰³³ David WRIGHT/James MCKENZIE, "Canadian Commissioner of the Environment and Sustainable Development", **Intergenerational Justice in Sustainable Development Treaty Implementation: Advancing Future Generations Rights through National Institutions**, (Eds:Marie-Claire Cordonier-Segger, Marcel Szabó and Alexandra R. Harrington), Cambridge: Cambridge University Press, 2021, s.464.

¹⁰³⁴ Office of The Auditor General of Canada, The Commissioner of the Environment and Sustainable Development, https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/au_fs_e_370.html#Commissioner, (Erişim Tarihi: 01.10.2024).

¹⁰³⁵ WRIGHT/MCKENZIE, s.464.

g) Federal sürdürülebilir kalkınma stratejisi taslağı hakkında yorum yapmak¹⁰³⁶.

Komiser, federal kamu hizmetinin halka sunulması esnasında ilgili kurumların plan, program ve stratejilerin çevresel etkiler dikkate alınarak yürütülüp yürütülmediğine ilişkin performans denetimleri yaparak bağımsız ve objektif değerlendirmelerde bulunur¹⁰³⁷. 1995 ile 2014 yılları arasında komiser 60 performans denetimi gerçekleştirmiştir. Bu performans denetimleri şu konuları içermektedir: İklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin hafifletilmesi ve iklim değişikliği olgusuna uyum sağlanması, Kanada'nın petrollü kumlarının çevresel izlenmesi, Kanada Arktik Bölgesinde deniz navigasyonu, biyolojik çeşitliliğin korunması, gemilerden sızan petrol ve kimyasallara müdahale edilmesi; kirlenmiş alanların temizlenmesi ve Kanada Çevresel Değerlendirme Kanunu ile Kanada Çevre Koruma Kanunu gibi mevzuatın uygulanması ve icrası¹⁰³⁸.

Komiser, sık olmamakla birlikte çeşitli çevresel ve sürdürülebilir kalkınma konularına ilişkin çalışmalar da yayımlamaktadır. Bu çalışmalar, denetimden farklı olarak, çevresel bir meselenin tanımlanması üzerinedir; görüş veya tavsiye içermez, devlet politikasına dair yorumda bulunmayan çalışmalardır¹⁰³⁹. Komiserin yayımladığı çevre ve sürdürülebilir kalkınmaya dair çalışmalara sürdürülebilirlik için balıkçılığın yönetilmesine ilişkin araştırma, biyolojik çeşitlilik hususunda arka plan bilgisi, iklim değişikliğine genel bakış örnek gösterilebilir¹⁰⁴⁰. Komiserin bu çalışmaları halkın çevresel ve bilimsel bilgiye ulaşmasını sağlayan belgeler olup; halkı bilgilendirme işlevini gerçekleştirirler.

Kanada'da bulunan gerçek veya tüzel kişiler bir dilekçe göndererek belirli federal bakanlardan ve onların bakanlıklarından federal politikayı açıklamalarını, bir çevre sorununu araştırmalarını veya harekete geçmelerini ya da çevre mevzuatının

¹⁰³⁶ Office of The Auditor General of Canada, The Commissioner of the Environment and Sustainable Development, https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/au_fs_e_370.html#Commissioner, (Erişim Tarihi: 01.10.2024); WRIGHT/MCKENZIE, s.465.

¹⁰³⁷ WRIGHT/MCKENZIE, s.465.

¹⁰³⁸ WRIGHT/MCKENZIE, s.468.

¹⁰³⁹ WRIGHT/MCKENZIE, s.472.

¹⁰⁴⁰ WRIGHT/MCKENZIE, s.472.

uygulanmasını incelemelerini isteyebilmektedirler¹⁰⁴¹. Sürdürülebilir kalkınmayla ilgili çevresel konular hakkında, kişiler Komisere çevresel dilekçe başvurusu yapar; akabinde Kanada Genel Denetçisi adına süreci yöneten komiser kendisine gelen dilekçeleri 15 gün içinde, ilgili federal bakana gönderir. İlgili federal bakan, çevresel dilekçeyi aldığına dair dilekçe sahibine bir mektup gönderir. Akabinde, dilekçenin ilgili federal bakana ulaşmasından itibaren 120 gün içinde, dilekçe sahibine ve Genel Denetçi adına komisere bir cevap vermekle yükümlüdür. Komiser, Genel Denetçi adına parlamentoya anılan çevresel dilekçelerle ilgili yıllık raporu hazırlayıp sunar¹⁰⁴². Burada komiser fikrimizce Genel Denetçi Kanunu uyarınca getirilen çevresel dilekçe sürecinde Genel Denetçi, ile ilgili federal bakanlar arasında diyalog kuran ve süreci yöneten bir kişi konumundadır¹⁰⁴³. Süreçle ilgili neticede parlamentoya yıllık raporu aracılığıyla bildirimde bulunması da sürdürülebilir kalkınmayla ilgili çevresel meselelerle ilgili bireysel başvurulardan parlamentonun haberdar edilmesi anlamına gelmektedir. Komiser, Genel Denetçi adına federal hükümet ile federal meclis arasında bağlantı kuran bir pozisyonda bulunmaktadır.

Komiser her yıl yapılan çevresel dilekçelere dair rapor tutmaktadır. Bu rapor ile hem parlamento hem de halk bilgilendirilmektedir. Komiser ve Genel Denetçi, çevre ve sürdürülebilir kalkınma alanındaki diğer aktörlerin erişemediği bilgileri kullanarak ve sentezleyerek dolaylı olarak parlamentoda yapılacak müzakerelerde temel alınmasını sağlayacak katkılar sunar¹⁰⁴⁴. Son yayımlanan 2023 yılında yapılan çevresel dilekçelere dair rapora bakıldığında, 2023 yılı için 28 dilekçe alınmıştır ve bunlar sera gazı salımının izlenmesi, inşaat faaliyetleri, elektromanyetik dalgalara duyarlılık ve pestisit kullanımı gibi çok çeşitli çevresel endişelere dairdir. Raporda 2022 yılına dair paylaşılan dilekçelerden biri Kanada Çevre Hukuku Derneği ve Kanseri Şimdi Önleyin Derneği tarafından asbest ve asbest içeren borulara ilişkin mevcut düzenlemenin Kanadalıların sağlığına zarar vermesini önleyip önlemediğini belirlemek üzere verilen dilekçedir. Dilekçede, federal hükümetin asbest ve asbest içeren ürünlerin yasaklanmasına dair yönetmeliklerine göre Kanada’da asbestten

¹⁰⁴¹ WRIGHT/MCKENZIE, s.471.

¹⁰⁴² Office of The Auditor General of Canada, Environmental Petitions, Before Submitting a Petition, https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/pet_fs_e_43424.html, (Erişim Tarihi: 01.10.2024).

¹⁰⁴³ WRIGHT/MCKENZIE, s.471.

¹⁰⁴⁴ WRIGHT/MCKENZIE, s.475.

kaynaklanan zararın ne kadar etkili bir şekilde önlendiğini değerlendirip değerlendirmedeği hususu sorulmuştur. 2018’de yasaklanmış olmasına rağmen asbestli çimento borularının Kanada genelindeki birçok içme suyu dağıtım sisteminde hala kullanıldığı; federal devletin asbeste maruz kalmanın bir kaynağı olarak suyu inceleyip incelemediği sorulmaktadır¹⁰⁴⁵. Dilekçede sorulan sorulara ilgili bakanlıklar 2023 yılında cevap vermiş ve bu cevap dilekçeyi veren dernekler tarafından paylaşılmıştır. Verilen cevapta dilekçede sorulan sorulara dair teknik bilgiler ve alınan tedbirler paylaşılmıştır¹⁰⁴⁶. Bu haliyle, komisere gönderilen çevresel dilekçeler ve bu dilekçelere verilen yanıtlar, hem ilgili bakanlıkların çevresel meselelere dair yürüttükleri faaliyetlerin halk tarafından denetlenebilmesini hem de çevresel bilgilerin yetkili makamlardan halka doğru yayılmasını sağlama işlevini yerine getirmektedir.

Kanada Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Komiserinin bireysel şikâyetleri inceleme ve çözüme kavuşturma yetkisi bulunmamaktadır. Komiserin yetkileri genellikle sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesi, çevrenin korunması ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin önlenmesi adına sürdürülen stratejileri, uygulamaları, devlet tarafından alınan tedbirleri izlemek, denetlemek ve bunlara ilişkin önerilerini sunmak ve yıllık raporlarla kayıt tutmaktan ibarettir. Komiser, böylece halkın ve devletin ilgili kurumların dikkatini çevresel meselelere çekmeyi ve raporunda belirttiği tespitleri ve değerlendirmeleri ile çevresel bilgilerin yayılmasını kolaylaştırmayı amaçlamaktadır.

Komiser, 2024 yılında beş konuya dair rapor yayımlamıştır. Bunlar; kuzeydeki kirlenmiş yerler, kamusal altyapıda inşaat malzemelerinin yeşillendirilmesi, sıfır plastik atık, stratejik yenilik fonunun net sıfır hızlandırıcı girişimi-yenilik, bilim ve ekonomik kalkınmada Kanada ve tarım ve iklim değişikliğinin azaltılması-tarım ve

¹⁰⁴⁵ Office of The Auditor General of Canada, Environmental Petitions, Assessing effectiveness of regulation of asbestos and asbestos cement pipes in Canada, https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/pet_470_e_44219.html, (Erişim Tarihi:01.10.2024).

¹⁰⁴⁶ Canadian Environmental Law Association, Pétition demandant un examen de la réglementation fédérale sur l'amiante et les tuyaux en amiante-ciment, <https://cela.ca/petition-calling-for-examination-of-federal-asbestos-regulation/>, (Erişim Tarihi:01.10.2024).

tarımsal gıda Kanada başlıklı raporlardır¹⁰⁴⁷. Komiser, 2019 yılında, sıfır plastik atığa dair raporunda, Kanada hükümetinin bir departmanı olan Kanada Çevre ve İklim Değişikliği (*Environment and Climate Change Canada*) liderliğindeki önemli federal örgütlerin, plastiklerin 2030 yılına kadar ekonomide kullanılmasını ve çevreden uzak tutulmasını sağlamak için sıfır plastik atık yatay girişimi akabinde yaptığı denetlemelerde 16 atık azaltma faaliyetinden 11'inin Kanada'nın sıfır plastik atık konusundaki öncelikleriyle güçlü bir şekilde uyumlu olduğunu tespit etmiştir. Ancak, sıfır plastik atık girişiminin performans ölçümü çerçevesinde önemli bilgiler eksikti. Plastik atık konusunda faaliyetlerde bulunan kurumların ihtiyaç duydukları bilgilerin eksikliği, Kanada Çevre ve İklim Değişikliği kurumunun sıfır plastik atık hedefleyen faaliyetlerin Kanada çapındaki ulaşılmak istenen hedefe nasıl katkıda bulunduğunun ölçülemediği tespit edilmiştir. Yani hedefe ulaşmak ve hedefe yönelik ilerlemelerini takip etmek için hedefleri ve izleme sistemlerini henüz tam olarak oluşturmadıklarından hedefe ulaşıp ulaşamadığı bilinmemiştir. Anılan tespitlerin akabinde öneri olarak komiser, plastik atıkları azaltmak için doğru araçları kullanıp kullanmadıklarını belirlemek için Kanada Çevre ve İklim Değişikliği Bakanlığının (*Environment and Climate Change Canada*), mevcut bilgi toplama girişimlerini derlemek ve 2030 sıfır plastik atık hedefine doğru ilerlemeyi ölçmek için bilgi boşluklarını belirlemek üzere bir veri çerçevesi geliştirmesi gerektiğini not etmiştir¹⁰⁴⁸.

Komiserin hazırladığı raporu parlamentoya sunması, kamuya açık bir oturumda yapılmaktadır. Bu oturumda, komiser raporuna dair görüş ve yorumlarını açıklamakta ve Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma daimî komitesi üyelerinden gelecek olan soruları cevaplamaktadır. Bazen ise komiser, Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma daimî komitesi tarafından görevini ilgilendiren konularda parlamentoda konuşmak ve görüşünü bildirmek üzere çağrılabilir. Bununla ilgili olarak komiser, anılan komite tarafından göçmen kuşlar ve pestisit yönetimi hususlarında konuşmak ve görüş bildirmek üzerine parlamentoya davet edilmiştir. Yeni Zelanda parlamentosunun

¹⁰⁴⁷Office of The Auditor General of Canada, 2024 Reports 1 to 5 of the Commissioner of the Environment and Sustainable Development https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/parl_cesd_202404_e_44467.html, (Erişim Tarihi:01.10.2024).

¹⁰⁴⁸Office of The Auditor General of Canada, 2024 Reports 1 to 5 of the Commissioner of the Environment and Sustainable Development, Zero Plastic Waste, https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/parl_cesd_202404_03_e_44470.html, (Erişim Tarihi:01.10.2024).

senato kanadı da göreviyle ilgili konularda görüşünü bildirmesi için komiseri oturumlara davet edebilmektedir¹⁰⁴⁹.

Komiser, halktan gelen başvuruları veya şikayetleri inceleme görevi olmasa da halktan gelen soruları ilgili bakanlıklara iletmek üzere çevresel dilekçe sürecini denetlemesi ve bu sürece ilişkin raporlamaları yapması onun en önemli yetkilerindendir. Ayrıca parlamentoda göreviyle ilgili oturumlarda görüşünün sorulması, hazırladığı raporlarla halkı bilgilendirme işlevini yerine getirmesi ve federal yönetimin çevreyi ilgilendiren hususlarda aldığı tedbirleri inceleyerek görüşünü bildirmesi de onu çevresel halk katılımını gerçekleştiren yarı yargısal organ olduğunun kabulünü gerektirmektedir.

5. Kenya Ulusal Çevre Şikayetleri Komitesi

Kenya Ulusal Çevre Şikâyetleri Komitesi, 1999 tarihli Çevre Yönetimi ve Koordinasyon Kanununun (*Environmental Management and Co-ordination Act*) ilgili maddelerinin kabulü ile kanunla kurulan bir çevre korumaya özgülenmiş bir kamu denetçiliği kurumudur. Çevre yönetimi ve koordinasyon kanununun ilk halinde ismi kamu şikayetleri komitesi (*Public Complaints Committee*) olan komite, kanunda 2015 yılında yapılan değişiklikle ulusal çevre şikâyetleri komitesi olarak anılmaya başlamıştır¹⁰⁵⁰. Komite, misyonunu Afrika'nın önde gelen çevre ombudsmanlarından olmak şeklinde tanımlamaktadır¹⁰⁵¹.

Kanuna göre, komitenin yapısı şu şekildedir: çevre ile ilgili sorumlu bakan tarafından atanan ve Kenya Yüksek Mahkemesi (*High Court o Kenya*) yargıcı olarak atanmaya uygun bir kişi olan bir başkan; başsavcının (*Attorney-General*) bir

¹⁰⁴⁹ WRIGHT/MCKENZIE, s.467.

¹⁰⁵⁰ Republic of Kenya, Office of The Auditor-General, Report of Auditor-General on National Environmental Complaints Committee, for the year ended 30 June, 2020, <http://www.parliament.go.ke/sites/default/files/2022-03/Report%20of%20the%20Auditor-General%20and%20Financial%20Statements%20on%20National%20Enviromental%20Complaints%20Committee%20for%20the%20year%20ended%2030%20June%2C%202020.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.10.2024).

¹⁰⁵¹ Republic of Kenya, Office of The Auditor-General, Report of Auditor-General on National Environmental Complaints Committee, for the year ended 30 June 2020, s.iii.

temsilcisi; Kenya Hukuk Derneğinin (*Law Society of Kenya*) bir temsilcisi; Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Konseyi (*National Council of Non-Governmental Organisations*) tarafından atanan ve komitenin sekreteri olacak STK'ların bir temsilcisi; çevre ile ilgili sorumlu bakan tarafından atanan iş dünyasının bir temsilcisi; çevre ile ilgili sorumlu bakan tarafından çevre yönetimindeki aktif rolleri haiz olanlar arasından atanan iki üyeden oluşmaktadır¹⁰⁵². Komitenin başsavcının temsilcisi dışındaki üyeleri üç yıl süre ile görev yaparlar ve yeniden atanabilirler. Ancak tüm üyeler en fazla iki dönem görev yapabilir¹⁰⁵³. Buna göre, komite bir başkan ve altı üyeden olmak üzere toplamda yedi kişiden oluşmaktadır. Komitenin üyeleri arasından devleti temsil eden üyelerin yanında STK'ları ve iş dünyasını yani özel hukuk tüzel kişileri olan şirketlerin de temsilcisinin olması komitenin özgün niteliğine vurgu yapar. Çevresel meselelerin devleti ve kişileri ilgilendirdiği kadar STK'larla şirketleri de yakından ilgilendirmesi, komitede bunların temsilcilerinin bulunması çoğulculuğu sağlayan bir unsur olarak da değerlendirilebilir. Diğer çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumlarından ve kamu denetçisinden farklı olarak Kenya, komiser veya ombudsman gibi tek kişiden oluşan bir yapıya nazaran kolejyal (*collégial*) bir yapıda olup farklı menfaatleri temsil etmek üzere bir araya gelen üyelerden meydana gelmektedir.

Komite, Kenya'da çevrenin durumu hakkında herhangi bir gerçek veya tüzel kişiye karşı yöneltilen herhangi bir iddia veya şikâyeti veya re'sen, herhangi bir çevresel bozulma şüphesini soruşturmakla ve var ise soruşturmasına dair bulgu ve tavsiyelerini parlamentoya¹⁰⁵⁴ sunmak, belirli aralıklarla faaliyetlerinin raporlarını hazırlamak ve parlamentoya sunmak ve bu türde diğer görevlerini yerine getirmekle görevlidir¹⁰⁵⁵. Komite, yazılı olarak herhangi bir kişiden, bir şikâyetin soruşturulmasıyla ilgili yardımı sağlaması veya komite önüne gelmesini isteyebilir.

¹⁰⁵² Republic of Kenya Environmental Management and Co-ordination Act, Section 31; PRING/PRING, Greening Justice: Creating and Improving Environmental Courts and Tribunals, s.68.

¹⁰⁵³ Republic of Kenya Environmental Management and Co-ordination Act, Section 31 (2).

¹⁰⁵⁴ Kanun metninde komite tarafından hazırlanan raporun Kenya'da idari çevre otoritesi olan Ulusal Çevre Konseyi'ne (*National Environmental Council*) sunulacağı ifade edilmektedir. Ancak anılan rapor, çevre bakanı tarafından parlamentoya sunulan çevre durumu hakkındaki yıllık raporun bir parçasını oluşturmakta ve bu rapor en neticede bakan tarafından parlamentoya sunulmaktadır. Dolayısıyla, direkt olmasa da komitenin hazırladığı raporun çevre bakanı aracılığıyla parlamentoya sunulmaktadır.

¹⁰⁵⁵ Kenya Environmental Management and Co-ordination Act, Section 32.

Kendisinden bunlar istenen kişinin komitenin talebine uygun davranmaması, komitenin yetkilerini kullanmasını engellemesi veya yanlış, yanıltıcı bilgi vermesi veya açıklama yapması halinde suç isnadı ile yargılanır. Yapılan yargılama neticesinde suçu sabit olursa da bu kişi aleyhine para cezasına hükmedilir¹⁰⁵⁶. Kanunda komitenin taleplerini yerine getirmeyen veya görevini yapmasına engel olan ya da komiteye yanlış veya yanıltıcı beyanlarda bulunan kişiler hakkında öngörülen yaptırım komitenin yetkisini güçlendiren bir hükümdür. Böylece, bu yaptırım karşısında herkes komitenin görevini gereği gibi yerine getirmesi için komiteye yardım etmeye ve doğru bilgi vermeye teşvik edilmektedir.

Bireysel şikâyetler üzerine veya re'sen belirli bir çevresel mesele üzerine komitenin soruşturma yürütmesi ve özellikle çevresel meselelerde kamu menfaati davaları (*KMD- public interest litigation- PIL*) açabilme yetkileri halkın katılımını sağlama işlevini yerine getirmesi anlamına gelmektedir. Komite aslında halkın çevresel bilgiye erişimini ve yargıya erişimini temin eden bir pozisyondadır.

Komite, yarı özerk devlet kurumu (*semi-autonomous government agency*) olarak nitelendirilmektedir. Böylece, mevcut hükümetten ve siyasal iktidardan bağımsız olarak görev yapmakta ve kamusal görev veya görevleri yerine getirmektedirler¹⁰⁵⁷. Literatürde, komitenin yeterli kaynaklara sahip olmadığı ve kendisine yöneltilen şikâyetleri araştırmak ve çözmek konusunda harekete geçemediği ifade edilmektedir¹⁰⁵⁸.

C. İnsan Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşmeler Çerçevesinde Oluşturulan Yarı Yargısal Modeller

Bu başlık altında, BM nezdindeki yarı yargısal organlar olan BMİHK, ÇHK, ESKHK ile AfİHHK ve AAİHK tarafından hazırlanarak kamuoyu ile paylaşılan çevresel halk katılımına katkıda bulunan belgelerle bu organların verdiği kararlara

¹⁰⁵⁶ Kenya Environmental Management and Co-ordination Act, Section 33.

¹⁰⁵⁷ Republic of Kenya, Office of The Auditor-General, Report of Auditor-General on National Environmental Complaints Committee, for the year ended 30 June 2020, s.x.

¹⁰⁵⁸ PRING/PRING, "Environmental Courts & Tribunals, A Guide for Policy Makers", s.40.

değinilmek istenmektedir. Anılan yarı yargısal organların oluşturduğu belgeler yumuşak hukuk belgeleri; bunların verdiği kararlar ise hukuken bağlayıcı olmayan kararlardır. Bağlayıcı olmasalar da denetim organı oldukları insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerde yer alan hakların somut görünümünü ortaya çıkarmak suretiyle yorumlamaktadırlar. Çoğu zaman bir yarı yargısal denetim organı tarafından benimsenen bir görüş, diğer bir denetim organını etkilemektedir. Özellikle BM'nin insan haklarına dair uluslararası sözleşmeleri kapsamında kurulan denetim organları bir konu hakkında benzer görüşleri benimsemekte veya yorumları yapmaktadırlar. Hatta bazen, bölgesel bir yargı mekanizmasının küresel bir çevresel mesele olan iklim değişikliği ile ilgili benimsediği bir yorum, BM kapsamında oluşturulan sözleşme denetim mekanizması tarafından benimsenebilmektedir. Ayrıca, çevresel meselelere dair uygulanacak kriterleri ve devletlerin bu meselelere karşı alacağı tedbir ve politikaları netleştirmekte ve yeknesaklaştırmakta böylece onlara yol göstermektedirler.

Dolayısıyla, bireylerin başvuruları üzerine verdikleri tavsiye niteliğindeki bağlayıcı olmayan kararları ve oluşturdukları belgeleriyle devletlerin bunlara uymaları yönünde eylemlerini yönlendirirler. Anılan organlara bireylerin şikâyet usulü ile başvuruda bulunmaları ve neticede elde edilecek karar devletler üzerinde yumuşak hukuk aracı olarak tezahür etse de belirli bir ölçüde tesiri bulunduğundan, bu organlar aracılığıyla bireylerin çevresel katılım hakkını kullanmaları söz konusudur. Ayrıca bu yarı yargısal organlar çevresel katılım hakkının içeriğini, uygulamadaki bağlamını ve karşılığını da somutlaştırması açısından ele alınmak istenmektedir.

1. BM İnsan Hakları Komitesi

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi (BMİHK veya Komite olarak anılacaktır) BM MSHS'nin taraf devletlerce uygulanmasını izlemek ve denetlemek üzere oluşturulmuş yarı yargısal bir denetim organıdır. MSHS'nin 1. ihtiyari protokolüne göre, MSHS'ye ve 1. ihtiyari protokole taraf bir devletin yargı yetkisine tâbi olan ve MSHS'de belirtilen haklardan herhangi birinin o sözleşmeci devlet tarafından ihlal edilmesinden dolayı mağdur olduklarını iddia eden kişiler tarafından

BMİHK'ye başvurulabilmektedir¹⁰⁵⁹. BMİHK'nin kendisine yapılan başvuruyu (*communication*) inceleyebilmesi için aynı konunun başkaca bir uluslararası prosedür kapsamında incelenmemiş ve incelenmiyor olması ile iç hukuk yollarının tüketilmesi şartları yerine getirilmiş olmalıdır¹⁰⁶⁰.

MSHS'deki azınlık ve yerli toplulukların kültür hakkı kapsamında, komite 2001 yılında Venezuela'daki yerli toplulukların doğal kaynakların kullanımına ilişkin anayasal hakların uygulanması hususunda Venezuela devletini yerli toplulukların ÖÖBR'lerinin Venezuela Anayasasının 120. ve 123. maddelerinde düzenlenmesine karşılık; uygulamada bu hakların nasıl uygulandığına dair yeterli bilginin eksikliğine dikkat çekmiş ve Venezuela devletinden bu hususta bilgi talep etmiştir¹⁰⁶¹. Benzer şekilde, komite İsveç'le ilgili sonuç gözlemlerine dair raporunda da ren geyiği yetiştiriciliği hakkında Sami yerli topluluğunu temsil eden Sami Parlamentosuna verilen yetkiler bulunmasına rağmen anılan yerli topluluğun topraklarını ve kültürel faaliyetlerini etkileyen meselelerde karar alma süreçlerine katılımlarının sınırlı tutulması hakkında İsveç'in katılımı artırıcı adımlar atmasını önermiştir¹⁰⁶². MSHS'ye taraf olan devletler açısından komitenin bu önerileri ilgili yerli topluluk mensubu kişilerin veya toplulukların çevresel meselelere katılımlarının sağlanmasına yönelik olması sebebiyle dikkate değerdir.

Apirana Mahuika ve diğerleri başvurusunda, Yeni Zelanda devletinin kıyı balıkçılığına dair sömürü ile mücadele kapsamında aldığı ve yerli topluluklar tarafından kullanılan kısmi zamanlı ticari balıkçılık izinlerinin kaldırılması akabinde, devlet tarafından ticari balıkçılık faaliyetlerine de kota getirilmesi üzerine balıkçılık yapan Maori yerli topluluğunun temsilcileri devlet ile müzakerelerde bulunmuş ve çeşitli danışma süreçleri yürütülmüştür¹⁰⁶³. Yapılan müzakereler sonunda bir grup

¹⁰⁵⁹ Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, art.1.

¹⁰⁶⁰ Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, art.5.

¹⁰⁶¹ UNHRC, Consideration of Reports Submitted by States Parties, Under Article 40 of The Covenant, Concluding Observations by The Human Rights Committee, Venezuela, CCPR/CO/71/VEN, 26 April 2001, parag.28.

¹⁰⁶² UNHRC, Consideration of Reports Submitted by States Parties, Under Article 40 of The Covenant, Concluding Observations by The Human Rights Committee, Sweden, CCPR/CO/74/SWE, 24 April 2002, parag.15.

¹⁰⁶³ UNHRC, *Apirana Mahuika et. al.* No.547/1993, parag.5.1-5.13.

yerli topluluk mensubu kişiler, devletin balıkçılığa dair uygulamalarının MSHS kapsamında kültürlerinden yararlanma haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle BMİHK'ye başvurmuşlardır. Başvuruculara göre balıkçılık faaliyeti yerli topluluğun yaşam biçimini ve kültürlerini ifade ediş şekli idi. Komite, başvuru neticesinde hak ihlali bulmasa da özellikle yerli topluluklar mevzu bahis ise, kişinin kendi kültürüne ilişkin hakkının kullanılmasının devletin pozitif yükümlülüklerini ve yerli topluluk mensuplarının kendilerini etkileyen kararlara etkili katılımını sağlayacak tedbirler alınması gerektiğinin altını çizmiştir¹⁰⁶⁴. Komiteye göre, somut başvuruda devletin, ülke çapında balıkçılık faaliyetlerinin düzenlenmesi için geniş *Maori* topluluğu desteği sağlamak amacıyla karmaşık bir danışma süreci yürütülmüş; konu ile ilgili yerli topluluğa danışılmış ve bu danışma neticesindeki önerilerle sonuç şekillendirilmiştir¹⁰⁶⁵.

Daniel Billy ve diğerleri başvurusunda ise, Avustralya'nın *Torres* Boğazı Adaları bölgesinde yaşayan yerli topluluk mensubu başvurusular ve onların altı çocuğunun, iklim değişikliğinin zararlı etkilerine karşı gereken tedbirleri almayan Avustralya devletinin MSHS'nin 2., 6., 17., 24., 27. maddelerini ihlal ettiği iddia edilmiştir. Komite, yaşam hakkının ihlali iddiasına yönelik olarak, taraf devletlerin yaşam hakkına saygı gösterme ve bunu sağlama yükümlülüğünün makul olarak öngörülebilir tehditlere ve yaşam kaybına neden olabilecek yaşamı tehdit eden durumlara kadar uzandığını not etmiştir. Anılan bu tür tehditler can kaybına yol açmasa da taraf devletlerin sorumlu tutulabileceğini, yine BMİHK'nin 36 numaralı genel yorumuna atıfta bulunarak, bu tür tehditlerin iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini içerebileceği; iklim değişikliğinin şimdiki ve gelecek nesillerin yaşam hakkından yararlanmalarına yönelik en acil ve ciddi tehditlerden olduğu bir kez daha ifade edilmiştir¹⁰⁶⁶. Çevresel bozulmanın yaşam hakkından etkin şekilde yararlanmayı tehlikeye atabileceği; şiddetli çevresel bozulmanın bireyin refahını olumsuz yönde etkileyebileceği ve yaşam hakkının ihlaline yol açabileceği belirtilmiştir¹⁰⁶⁷. Buna rağmen komite hem başvurusuların hem de taraf devletin argümanları

¹⁰⁶⁴ UNHRC, *Apirana Mahuika et. al.* No.547/1993, parag.9.5.

¹⁰⁶⁵ UNHRC, *Apirana Mahuika et. al.* No.547/1993, parag.9.6.

¹⁰⁶⁶ UNHRC, *Daniel Billy and others*, No. 3624/2019, parag.8.3.

¹⁰⁶⁷ UNHRC, *Daniel Billy and others*, No. 3624/2019, parag. 8.5.

değerlendirildiğinde, taraf devletin almakta olduğu hafifletme ve uyum tedbirlerinin başvuruçuların onurlu bir şekilde yaşama hakkına doğrudan bir tehdit oluşturacak şekilde yetersiz olmadığı sonucuna varmıştır¹⁰⁶⁸. Özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı açısından Komite, başvuruçuların yükselen deniz seviyesi sebebiyle evlerini terk etmek zorunda kalmalarını bu hakka müdahale olarak değerlendirmiştir. Çevresel zarar, özel hayatı, aileyi ve konutu tehdit ettiğinde, taraf devlet, yetkileri altındaki kişilerin mahremiyetine, ailesine ve konutuna yönelik ciddi müdahaleyi önlemelidir¹⁰⁶⁹. BMİHK, kendisine sunulan bilgilerin, başvuruçuların konutunu, özel hayatını ve ailesini korumak için yeterli uyum tedbirlerini uygulamaya yönelik pozitif yükümlülüğünü yerine getirmediğini; MSHS'nin 17. maddesindeki özel ve aile hayatına saygı hakkının ihlal ettiği sonucuna varmıştır¹⁰⁷⁰. Yerli topluluğun kültür hakkı açısından ise, bu başvuruda Komite, yerli toplulukların geleneksel olarak geçimlerini sağlamak için kullandıkları topraklardan ve doğal kaynaklardan yararlanma hakkı ve kültürel kimliklerinin MSHS ile korunduğunu belirtmiştir. Taraf devletin, başvuruçuların kültürlerini ve geleneksel yaşam tarzlarını sürdürmelerine izin verecek toprakları olmadığında, bunları Avustralya anakarasında sürdüremeyeceklerine dair argümanlarını reddetmediğini vurgulamıştır. Başvuruçuların yaşadığı adalarda tamamlanmış ve devam eden deniz duvarı inşaatı projelerinin başlatılmasındaki gecikmenin, başvuruçuların karşı karşıya olduğu tehdit karşısında taraf devletin başvuruçuların azınlık kültürlerinden yararlanma hakkını korumaya yönelik pozitif yükümlülüğünü yerine getirmediği anlamına geldiği ifade edilmiştir. Böylece, başvuruçuların MSHS'nin 27. maddesinde bulunan kültürlerinden yararlanma hakkının ihlal edildiğine karar verilmiştir¹⁰⁷¹. *Daniel Billy ve diğerleri* kararı, karbon ayak izi oldukça az olan, ancak iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden önemli ölçüde ve orantısız bir biçimde etkilenen yerli topluluklar için önemli bir kazanım olmuştur. Bu kararla, yerli toplulukların kültür hakkının iklim

¹⁰⁶⁸ UNHRC, Daniel Billy and others, No. 3624/2019, parag. 8.7.

¹⁰⁶⁹ UNHRC, Daniel Billy and others, No. 3624/2019, parag.8.9.

¹⁰⁷⁰ UNHRC, Daniel Billy and others, No. 3624/2019, parag.8.12; KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.393; Maria TIGRE-ANTONIA, "U.N. Human Rights Committee Finds That Australia is Violating Human Rights Obligations Towards Torres Strait Islanders for Climate Inaction", (Climate Law Blog, September 2022), <https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2022/09/27/u-n-human-rights-committee-finds-that-australia-is-violating-human-rights-obligations-towards-torres-strait-islanders-for-climate-inaction/>, (Erişim Tarihi:27.09.2024).

¹⁰⁷¹ UNHRC, Daniel Billy and others, No. 3624/2019, parag. 8.13,8.14.

değişikliğinin etkilerinden dolayı risk altında olduğu ortaya konulmuştur¹⁰⁷². *Daniel Billy ve diğerleri* başvurusu ile BMİHK, ilk kez yerli topluluk mensubu kişilerin iklim değişikliğinin olumsuz etkileri sebebiyle haklarının ihlaline karar vermiştir¹⁰⁷³. Böylece, iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ile karşı karşıya kalan kişilerin BMİHK vasıtasıyla çevresel anlamda katılım sağlamaları söz konusu olmuştur.

BMİHK önüne gelen çevresel katılım hakkı ile ilgili başvurular, esasen azınlık statüsünde olan yerli toplulukların kültürlerinden yararlanma hakkı, kendi kaderini tayin hakkı ile ilgili olarak yapılmıştır. Son olarak iklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle ilgili olarak yapılan *Daniel Billy ve diğerleri* başvurusunda bunlara ek olarak özel hayata ve aile hayatına saygı hakkına yönelik yapılmıştır. Anılan haklarının korunması amacıyla BMİHK'ye başvuran başvuruçular çevresel katılım hakkını kullanmış; çevresel meselelerde karar alma aşamalarında görüşlerinin alınması hususunda ve devletlerin üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmesi için çaba göstermişlerdir.

2. BM Çocuk Hakları Komitesi

BM ÇHK'ye çevresel meselelerde yapılan başvurular (*communication*), çevresel halk katılımının tezahürü olarak kabul edilmelidir. 2011 yılında kabul edilen ÇHS'nin başvuru usulüne dair ihtiyarî protokol ile ÇHK oluşturulmuş; işleyişi ve komiteye yapılacak başvurulara dair usul kuralları belirlenmiştir. Komite, ÇHS'ye taraf devletlerin sözleşmeye ve ihtiyari protokollerine uyulup uyulmadığını denetleyen yarı yargısal denetim veya şikâyet mekanizmasıdır. ÇHS'nin tarafı olan devletlerde ikamet eden kişiler ihtiyari protokol uyarınca ÇHK'ye başvurarak çevresel meselelere ilişkin komiteden alacakları tavsiyelerle konuya dair politikaların şekillenmesine katkıda bulunurlar.

¹⁰⁷² TIGRE-ANTONIA, "U.N. Human Rights Committee Finds That Australia is Violating Human Rights Obligations Towards Torres Strait Islanders for Climate Inaction", (Climate Law Blog, September 2022), (Erişim Tarihi:27.09.2024); UNEP, **Global Climate Litigation Report 2023 Status Review**, Nairobi, 2023, s.29.

¹⁰⁷³ KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.393.

Ancak taraf devletlerin bir yargı makamının verdiği bir karara muhakkak uymak gibi ÇHK'nin tavsiyelerine uyma yükümlülükleri bulunmamaktadır. ÇHK'nin kararlarına uymamanın devletler açısından hukuki bir yaptırımı da bulunmamaktadır. Karar ve tavsiyelerinin yargı kararları gibi hukuki bağlayıcılığı olmamakla birlikte bunlara uyulup uyulmadığının izlenmesi için ihtiyari protokolün 11. maddesine göre, ÇHS'ye taraf devletler, komitenin görüş ve tavsiyeleri uyarınca alınan veya alınacak tedbirlere ilişkin en kısa zamanda ve 6 ay içinde yazılı bir cevap sunarlar. Bununla birlikte, ÇHK'nin görüş ve tavsiyeleri çocuk haklarını detaylandırır; çocukların haklarını gerçekleştirmek adına devletlerin yükümlülüklerini ve alınması gereken tedbirleri açıkça ortaya koyar. Belirli bir konuda komitenin verdiği tavsiyelere ilişkin tüm taraf devletlerin benzer tedbirleri alarak ÇHS'deki hakların gerçekleştirilmesi için yeknesak bir uygulama oluşmasına katkı sağlar.

Sacchi ve diğerleri başvuruları, ÇHS'nin Sözleşmenin Başvuru Usulüne İlişkin İhtiyari Protokolü kapsamında Arjantin, Brezilya, Fransa, Almanya ve Türkiye aleyhine ÇHK'ye yapılan beş başvurudan oluşmaktadır. Tek bir dilekçe ile yapılan başvuru üzerine ÇHK, her bir ülke açısından farklı ancak içeriksel olarak benzer tespitler içeren beş ayrı karar vermiştir. Başvurucu çocuklar, iklim değişikliğinin bir çocuk hakları krizi olduğunun tespiti ile şikâyet edilen her bir devletin, diğer devletlerle birlikte iklim değişikliğini önlemek ve azaltmak için gereken tedbirler açısından bilinçli bir hareketle, bilerek ve isteyerek iklim krizine neden olup iklim krizini sürdürmekte olduğundan bahisle ÇHS kapsamında yaşam, sağlık ve kültür haklarını ihlal ettiğinin tespit edilmesini talep etmişlerdir. Ayrıca, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin hafifletilmesi amacıyla şikâyet edilen devletlerin çocuğun yüksek yararını birincil düşünce haline getirilmesi için kanunlarını ve politikalarını gözden geçirmelerini ve gerektiğinde değiştirmelerini, her bir şikâyet edilen devletin uluslararası iş birliği eylemi başlatmasını ve mevcut iş birliği girişimlerine ilişkin çabalarını artırmasını ve ÇHS'nin 12. maddesinde yer alan çocuğun dinlenilmesi hakkı uyarınca şikâyet edilen devletlerin iklim krizini hafifletmek veya buna uyum sağlamak için tüm uluslararası, ulusal ve yerel çabalarda ve buna karşılık olarak atılan tüm

adımlarda, çocuğun dinlenilme ve görüşlerini özgürce ifade etme hakkını güvence altına almalarını tavsiye etme talepleri mevcuttur¹⁰⁷⁴.

Sacchi ve diğerleri başvurularının Arjantin, Brezilya, Fransa, Almanya ve Türkiye kararlarının yargı yetkisi ve mağdur statüsüne ilişkin açıklamaları benzerdir. Dolayısıyla kararlarda ortak olan hukuki meselelere dair ÇHK'nin ortak tespitlerine değinilecektir. Beş ülkeye dair kararlarda farklı değerlendirilen meselelerin hangi ülkeye ait kararda tartışıldığı belirtilecektir. Ayrıca farklılık arz ettiği belirtilmeyen hususlarda yapılan açıklamaların beş ülke hakkında verilen beş kararda da yer aldığı hususu akılda tutulmalıdır. Komite, Türkiye hakkında verdiği kararda, başvuru çocukların Türkiye'de ikamet etmediği ve Türkiye ile fiili veya hukuki ilişkilerinin bulunmadığından bahisle, Türkiye'nin yargı yetkisinin bulunmadığına ve başvurunun kabul edilemez olduğuna karar vermiştir¹⁰⁷⁵. Arjantin, Brezilya, Fransa ve Almanya kararlarında ise, yargı yetkisine ilişkin olarak yalnızca başvurunun yetkisizlik nedeniyle kabul edilemez olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Komitenin başvuruları kabul edilemez bulmasının nedeni başvuru çocukların iç hukuk yollarını tüketmemeleridir. İç hukuk yollarının tüketilmesi şartı ile ilgili olarak Komite, başvuru çocukların iç hukuk yollarına başvurmadıklarına dair gerekçe bulunmadığını belirtmiştir. Komite, başvuru iddialarında herhangi bir iç hukuk yolunun başarı ihtimali hakkındaki genel şüphelerini ifade etmekten başka makul olarak kabul edilebilecek bir gerekçe bulunmaksızın etkili ve erişilebilir iç hukuk yollarını tüketmemeleri sebebiyle başvuruyu kabul edilemez bulmuştur¹⁰⁷⁶. Başvurucuların ÇHS'ye ek İhtiyari Protokol'ün 7. maddesinin 1. fıkrasının (e) bendinde yer alan hukuki çözüm yollarının uygulanmasının makul olmayan bir şekilde uzatılması veya etkili bir çözüm sağlama ihtimalinin düşük olduğu durumlarda iç hukuk yollarının tüketilmesinin gerekli olmadığı iddialarına karşılık, Almanya hakkında verilen kararda Komite, Alman Federal Anayasa Mahkemesi tarafından

¹⁰⁷⁴ Sacchi ve diğerleri/Arjantin, Brezilya, Fransa, Almanya ve Türkiye başvuru dilekçesi, <http://climatecasechart.com/non-us-case/sacchi-et-al-v-argentina-et-al/>, parag.33, (Erişim Tarihi: 14.10.2024).

¹⁰⁷⁵ Sacchi ve diğerleri/Türkiye Kararı, parag.9.2.

¹⁰⁷⁶ Sacchi ve diğerleri/Arjantin Kararı, parag.10.20.

verilen *Neubauer ve diğerleri*¹⁰⁷⁷ kararının 31 Mart 2021 tarihinde verildiğini ve etkili bir çözüm sunduğunu not etmiştir¹⁰⁷⁸.

Başvuruyu neticede kabul edilemez bulan Komitenin karar içeriğinde irdelediği meselelere dair tespitlerin, özellikle sınır aşan çevresel zararlar söz konusu olduğunda devletlerin yargı yetkisi ve başvuru çocukların mağdur sıfatı meselelerine dair çıkarımların benzer konudaki derdest başvurulara yön vereceği düşünülmektedir¹⁰⁷⁹.

Her ne kadar Komite başvuruları kabul edilemez bulmuşsa da ayrıca başvuru çocukların, devletin iklim değişikliğine yerel ve sınır ötesi katkılarının öngörülebilir sonuçlarının ve devlet tarafından kendi toprakları içinden bilerek yayılan, izin verilen veya teşvik edilen karbon kirliliğinin mağdurları olarak o devletin yargı yetkisi içinde olduklarına dair iddialarını karara not düşmüştür¹⁰⁸⁰. Yargı yetkisi hususunda Komite, AİHM'in egemenlik yetkisinin kural olarak ulusal fiili egemenlik sınırları içinde olduğunu; istisnai hallerde ulusal fiili egemenlik sınırlarını aşabildiği görüşünü belirtmiştir. Kural olarak uluslararası insan hakları hukukunda devletlerin yargı yetkisinin belirlenmesinde bölgesellik ilkesi geçerlidir. AİHM'de benzer şekilde bölgesellik ilkesini uygulamaktadır. Dolayısıyla bölge dışı yargı yetkisi istisnaidir ve sınırlı yorumlanması gerekmektedir¹⁰⁸¹. AİHM'e göre, ülke sınırları dışındaki bir

¹⁰⁷⁷Federal Alman Anayasa Mahkemesi, Neubauer ve diğerleri kararı, BvR 2656/18, BvR 78/20, BvR 96/20, BvR 288/20, K.T.24.03.2021; Neubauer ve diğerleri davasında, Alman hükümetinin sera gazlarını hızla azaltmak ve küresel sıcaklıktaki artışı 2°C'nin çok altında ve tercihen 1,5°C ile sınırlamak için yeterli bir yasal çerçeve getirmemesi ve Federal İklim Koruma Kanununda (*Bundes-Klimaschutzgesetz*) düzenlenen karbon emisyonlarının azaltılmasına dair düzenlemelerin yetersiz olması sebebiyle Federal İklim Değişikliği Kanununda yer alan bazı hükümlerin Federal Alman Anayasasında (*Grundgesetz*) yer alan hakları ihlal ettiği iddia edilmiştir. Federal Mahkeme, bu dava sonunda Federal İklim Koruma Kanununun bazı hükümlerinin 2030 yılına kadar izin verilen salım miktarlarının, 2030'dan sonra salımları azaltmak için kalan seçenekleri önemli ölçüde daraltması sebebiyle temel hakları ihlal ettiğini, anılan kanun hükümlerinin CO² salımlarının anayasal olarak iklim nötrlüğü noktasına indirilmesinin orantılılık ilkesinden kaynaklanan gerekliliği karşılamadığına karar verilmiştir.

¹⁰⁷⁸ Sacchi ve diğerleri/Almanya Kararı, parag.9.19; Federal Alman Anayasa Mahkemesinin verdiği Neubauer ve diğerleri kararının, Sacchi ve diğerleri başvurularında başvuru çocukların ÇHS'ye Ek İhtiyari Protokolün 7. maddesinin 1. fıkrasının (e) bendi uyarınca iç hukuk yollarını tüketmeksizin direkt Komiteye başvurularının önündeki bir engel olduğu hakkında, Bkz. KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.389, 390.

¹⁰⁷⁹ ALÇIK ENGÜRÜLÜ, s.1030.

¹⁰⁸⁰ Sacchi ve diğerleri/Arjantin Kararı, parag.10.2.

¹⁰⁸¹ Al-Skeini ve diğerleri/Birleşik Krallık, Başvuru No:55721/07, K.T.07.07.2011, parag.131-132; Bankovic ve diğerleri/Belçika ve 16 diğer devlet, Başvuru No:52207/99, K.T.12.12.2001, parag.67.

bölge o devlet tarafından etkin denetim altında tutuluyorsa, bu halde o devletin yargı yetkisinin ülke sınırları dışındaki o bölge için mümkün olduğu söylenebilecektir¹⁰⁸². Komite, iklim değişikliğinin sınır aşan zararlı etkileri hususunda devletlerin yargı yetkisine ilişkin, çevre koruma ile ilişkili sınır ötesi yargı yetkisinin kapsamını açıklayan AAİHM'nin verdiği OC-23/17 sayılı tavsiye görüşünde benimsenen yargı yetkisine ilişkin testin uygun olduğu tespitinde bulunmuştur. Daha önce belirtildiği üzere AAİHM'nin anılan tavsiye görüşünde, bir devletin faaliyeti neticesinde meydana gelen sınır aşan çevresel zarar oluşuyorsa; bu zarar faaliyetini meydana getiren devletin egemenlik sahasında bulunmayan bireylerin hakları devletin faaliyeti sebebiyle ihlal ediliyorsa, o devletin yargı yetkisinin bulunduğunu ve faaliyetler üzerinde etkili yargı yetkisi testini benimsemektedir¹⁰⁸³. Fikrimizce, devletlerin yargı yetkisinin belirlenmesinde AAİHM'nin tavsiye görüşünde belirtilen faaliyetler üzerinde etkili kontrol testinin iklim değişikliği olgusunun kümülatif doğasına daha uygun olduğu kabul görmelidir.

Komite, iklim değişikliğinin neden olduğu öngörülebilir insan hakları ihlallerini önlemeye yönelik tedbirlerin alınmaması veya bu tür zararların gerçekleşmesine katkıda bulunan faaliyetlerin düzenlenmemesi, devletlerin insan hakları yükümlülüklerinin ihlali anlamına geldiğini tespit etmiştir¹⁰⁸⁴. Komite, PA'ya atıf yaparak, devletlerin ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesi (*the principle of common but differentiated responsibility*) gereği iklim değişikliği sebebiyle meydana gelen veya gelecek zararlar ne kadar kümülatif bir etkinin sonucu da olsa devletlerin bireysel sorumluluktan kurtulamayacağını altını çizmiştir¹⁰⁸⁵.

¹⁰⁸² Kazım Berkay ARSLAN, "The Extraterritorial Application of Human Rights Treaties in the Context of Environmental Transboundary Harm", **Public and Private International Law Bulletin** Vol:42, 2022, s.10; ALÇIK ENGÜRÜLÜ, s.1018;

¹⁰⁸³ Bahar KONUK SOMMER, "Çevre ve İnsan Hakları İlişkisine Yeni Bir Yaklaşım: Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi'nin Oc-23/17 Sayılı Tavsiye Görüşü", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Vol:11, S:1, 2020, s.390; LEWIS, 191; ARSLAN, s.20; ALÇIK ENGÜRÜLÜ, s.1032.

¹⁰⁸⁴ Sacchi ve diğerleri/Arjantin Kararı parag.10.6; KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.388.

¹⁰⁸⁵ Sacchi ve diğerleri/Arjantin Kararı parag.10.10; KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.390.

Komite, PA ve BMİDÇS’yi imzalayan devletlerin karbon salımlarının haklardan yararlanmayı engellediği ve iklim değişikliğinin insanlar üzerindeki zararlı etkilerinin devletler tarafından öngörüldüğüne dair yorumlanması gerektiğini belirtmektedir¹⁰⁸⁶. Komite, kararlarda şikâyet edilen devletlerin, fiili egemenlik sahaları dışında başvuru çocuklara makul bir şekilde öngörülebilir zarar veren emisyon kaynakları üzerinde etkili bir kontrole sahip olduğunu belirtmiştir. Başvuru çocukların meydana geldiğini iddia ettikleri zararlar ile etkili kontrol uygulanan zarar verici faaliyetlerden doğan her olumsuz etki her zaman devletin sorumluluğunu doğurmasa da somut olayın koşullarının ve zararın önem derecesinin değerlendirilmesi ve gerekçelendirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir¹⁰⁸⁷. Başvurucuların, çocuklar olarak, özellikle acil tedbir alınmazsa; iklim değişikliğinin etkilerinden, hem bu tür etkileri deneyimleme biçimleri hem de iklim değişikliğinin onları yaşamları boyunca etkileme potansiyeli açısından özellikle etkilendikleri kanısındadır¹⁰⁸⁸. Başvuru çocukların mağdur sıfatına dair, Komite çocukların bireysel olarak gerçek ve mühim bir zarara uğradıklarını ifade etmiştir¹⁰⁸⁹. Her ne kadar beş başvuru da ÇHK tarafından kabul edilemez bulunsa da komitenin karar içeriğindeki tespitleri kayda değerdir ve komitenin iklim değişikliğinin olumsuz etkileri karşısındaki duruşunu göstermektedir. Özellikle sınır aşan çevresel zararlar söz konusu olduğunda devletlerin yargı yetkisi ve başvuru çocukların mağdur sıfatı meselelerine dair tespitlerin benzer konudaki derdest başvurulara yön vereceği düşünülmektedir¹⁰⁹⁰.

ÇHK, özellikle önüne gelen *Sacchi ve diğerleri* başvurularını kabul edilemez bulduktan sonraki süreçte, 2021 yılından bu yana çocukların ve gençlerin bizzat dâhil olduğu danışma ve istişareler gerçekleştirmek suretiyle özellikle iklim değişikliğine odaklanarak çevre ve çocuk hakları arasındaki ilişkiyi değerlendirdiği ve bu konuda

¹⁰⁸⁶ Sacchi ve diğerleri/Arjantin Kararı parag.10.12.

¹⁰⁸⁷ Sacchi ve diğerleri/Arjantin Kararı parag. 10.12; KÖYBAŞI, İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık, s.391.

¹⁰⁸⁸ Sacchi ve diğerleri/Arjantin Kararı parag.10.13; ALÇIK ENGÜRÜLÜ, s.1035.

¹⁰⁸⁹ Sacchi ve diğerleri/Arjantin Kararı, parag.10.14; Monica FERIA-TINTA, “The Future of Environmental Cases in The European Court of Human Rights: Extraterritoriality, Victim Status, Treaty Interpretation, Attribution, Imminence and ‘Due Diligence’ in Climate Change Cases”, **Journal of Human Rights and Environment**, Vol:13, Special Issue, 2022, s.182; ALÇIK ENGÜRÜLÜ, s.1035, 1036.

¹⁰⁹⁰ ALÇIK ENGÜRÜLÜ, s.1030.

ÇHS kapsamında sözleşmeci devletlerin alması gereken tedbirleri ve yükümlülükleri belirlediği 26 sayılı genel yorumu yayımlamıştır. Genel yorumlar, kabul eden tarafın konuya dair hukuki görüşünü belirten yumuşak hukuk belgeleri olup devletler açısından hukuki bağlayıcılıkları olmasa da devletlerin yükümlülüklerini ve meseleye dair almaları gereken tedbirleri somut olarak ortaya koymak açısından dikkate alınması gereken önemli belgelerdir. 26 sayılı genel yorumda, komite iklim değişikliği ile ÇHS’de bulunan haklar arasındaki ilişki netleştirilmeye çalışılmıştır. İklim değişikliği neticesinde oluşan veya oluşacak çevresel zararın etkisinin, özellikle yerli topluluklara veya azınlık gruplarına mensup çocuklar, engelli çocuklar ve afetin meydana gelmesine yatkın veya iklime karşı hassas ortamlarda yaşayan çocuklar olmak üzere belirli çocuk grupları üzerinde ayrımcı nitelikte olduğu ifade edilmektedir¹⁰⁹¹. Bu nitelikleri taşıyan çocuklar açısından sözleşmeci devletlerin çevresel meselelere dair kanun, politika veya programların içeriğine ve bunların uygulanması hususunda ayrımcılığı ortadan kaldıracak tedbirler alması gerektiği ifade edilmiştir¹⁰⁹². Çevresel bir kararın çocuklar üzerinde önemli bir etkisi olabileceği ihtimalinde, devletlerin çocukların bu kararların alınmasına etkili ve anlamlı katılımları için fırsatlar sağlanması, çocukların üstün menfaatinin değerlendirilmesi ve belirlenmesi hususunda ayrıntılı ve her bir çocuk açısından spesifik bir prosedürün yürütülmesine dikkat çekilmektedir¹⁰⁹³. Çocukların üstün menfaati ilkesi uyarınca, devletler onları hem çevresel zararlara karşı korumalı hem de gelecekte onların karşılaşılabileceği çevresel risk veya zarar olasılıklarını da gözeterek refahını sağlamalıdır¹⁰⁹⁴. Komite, çocuğun üstün menfaati uyarınca, herhangi bir politika, mevzuat, yönetmelik, bütçe veya çocuklarla ilgili başkaca alınacak idari kararlar gibi tüm uygulama tedbirlerinin çevresel etkilerini değerlendirmek üzere tıpkı çevresel etki değerlendirmesi gibi çocuk hakları etki değerlendirmesi (*child rights impact assessment*) yapılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Böylece, alınacak tedbirlerin çocukların haklarına dair etkisine ilişkin izleme ve değerlendirmesi de yapılabilecektir¹⁰⁹⁵.

¹⁰⁹¹ UN CRC, CRC/C/GC/26, parag. 14.

¹⁰⁹² UN CRC, CRC/C/GC/26, parag. 15.

¹⁰⁹³ UN CRC, CRC/C/GC/26, parag. 16, 17.

¹⁰⁹⁴ UN CRC, CRC/C/GC/26, parag. 17.

¹⁰⁹⁵ UN CRC, CRC/C/GC/26, parag. 18.

26 numaralı genel yorumda, çocuğun dinlenilme hakkı bağlamında, çevrenin korunması için çocukların seslerinin duyulmasını, onların görüşlerinin, küresel, bölgesel veya ulusal olmak üzere her düzeyde çevreyle ilgili konularda karar alma süreçlerine katılabilmelerinin sağlanması ve görüşlerine gereken ağırlığın verilmesi hususu vurgulanmaktadır. Özellikle yerli topluluklara veya azınlık gruplarına mensup çocuklar ve engelli çocuklar açısından dinlenilme haklarını kullanmaları için tedbirler alınması gerekmektedir¹⁰⁹⁶. Çevresel karar alma süreçlerinde çocuğun dinlenilme hakkının göz ardı edilmesi halinde de çocuğun mevcut itiraz veya şikâyet yollarına başvurabilme imkânı yani yargıya erişim hakkı tesis edilmelidir. Çevreyi ilgilendiren mevzuat, politika, plan, proje, faaliyetler ve kararların hazırlanması veya uygulanması esnasında çocuk haklarını ne şekilde etkilediği hususunda çocuk hakları etki değerlendirmesi yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Devletler, çocuk hakları etki değerlendirmesi ile, çocukların haklarından yararlanmaları için sınır aşan, kümülatif etkiler de dâhil olmak üzere çevre ve iklim üzerindeki doğrudan veya dolaylı etkilerin değerlendirilmesini sağlamalıdır¹⁰⁹⁷. Çocuk hakları etki değerlendirmesinin mevzuat veya politikaların hazırlanması ve uygulanması aşamalarında sürece dâhil edilmesi, öngörülemeyen muhtemel çocuk hakları ihlallerini gün yüzüne çıkarmak hususunda yardımcı olacaktır. Çocuk hakları etki değerlendirmesi, çevresel etki değerlendirme süreci içerisinde yer alabileceği gibi bağımsız ve ayrıca bir süreç olarak da kurgulanabilir. Böylece, ilgili mevzuatın veya alınacak kararların çocukların yaşamı üzerindeki sosyal ve ekonomik etkilerini değerlendirmek mümkün olacaktır¹⁰⁹⁸.

Adalet erişim ve hukuki çareler başlığı altında, anılan genel yorumda çocukların adalet ve hukuki çarelere erişim ve başvuru hususunda karşılaştığı zorluklara dikkat çekilmiştir. Komite, adalet erişim hususunda öncelikle, her ne kadar çocuklar çevre ve iklim değişikliği söz konusu olduğunda öncü bir konuma sahip ve ÇHS kapsamında da hak sahibi olsalar da dava ehliyeti söz konusu olduğunda bizzat bir çocuk olarak iklim değişikliği davasının tarafı olmak hususunda engellerle

¹⁰⁹⁶ UN CRC, CRC/C/GC/26, parag. 26; ALÇIK, s.176.

¹⁰⁹⁷ UN CRC, CRC/C/GC/26, parag.75.

¹⁰⁹⁸ UN CRC, CRC/C/GC/26, parag.76.

karşılaştıkları tespitinde bulunmaktadır¹⁰⁹⁹. Yabancı öğretide bir çocuğun “*locus standi*” veya “*legal standing*” olarak ifade edilen bir hukuki işlemde taraf olabilmek için yerine getirilmesi gereken bir kriter olan dava açma ehliyetinin bulunup bulunmadığının belirlenmesi; çocuğun iklim değişikliği davasının tarafı olup olmadığının belirlenmesi anlamına gelmektedir. Komite, devletlerin çocuk merkezli, yargısal, yarı yargısal veya yargısal niteliği bulunmayan mekanizmalarla veya çevresel zarar sebebiyle ilgili haklarının ihlali iddiasıyla başvurabilecekleri ulusal insan hakları kurumları gibi çocuk dostu ve toplumsal cinsiyete duyarlı şikâyet mekanizmalarını da kapsayacak şekilde çocukların adalete erişimini sağlaması gerektiğini ifade etmektedir. Çocukların bir temsilciye gerek olmaksızın bizzat bir davayı açmasının ve bir davanın tarafı olmasının önündeki “*locus standi*” engellerinin kaldırılmasını ve dava ehliyetine dair kuralların düzenlenerek ulusal insan hakları kurumlarının çocuklardan gelen şikâyetleri kabul edecek yetkilerle donatılması gerektiği belirtilmiştir¹¹⁰⁰.

Komitenin bu tespiti, daha önce *Sacchi ve diğerleri* başvurularında da belirtildiği üzere, taraf olunan insan hakları sözleşmeleri uyarınca, devletlerin hak ve özgürlükleri koruma yükümlülüklerinin kural olarak devletin ülkesi sayılan bir yerde gerçekleşen ihlallerle sınırlı olduğuna dair geleneksel yargı yetkisi testinin özellikle iklim değişikliğinin sınır aşan çevresel zararlar açısından uygulanmasının hak ihlallerini önlemede yetersiz kaldığı; bunun yerine AAİHM’nin OC-23/17 sayılı tavsiye görüşünde ifade edilen yeni illiyet bağına dayalı yargı yetkisi testinin uygulanacağı tespiti ile benzerdir. Buna göre, Komite, 26 sayılı genel yorumda ÇHS’ye taraf devletin kendi sınırları içerisindeki faaliyetler sebebiyle oluşan çevresel zararın sınır aşan etkilerinden sorumlu tutulabilmesinin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Böylece, Komite, Sözleşmeci devletin sınırları dışındaki bir alanda veya sınırları dışındaki bir kişi üzerinde denetimi olmasa dahi; Sözleşmeci devletin sınırları içerisinde gerçekleşen ancak sınır aşan zararlı etkiler doğuran faaliyetler üzerinde denetiminin olması halinde söz konusu olabileceği belirtilmektedir.

¹⁰⁹⁹ UN CRC, CRC/C/GC/26, parag.82.

¹¹⁰⁰ UN CRC, CRC/C/GC/26, parag.83.

26 sayılı genel yorumda, devletlere çocukların çevresel meselelere dair fikir, görüş ve düşüncelerinin alınarak dinlenilmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Anılan genel yorum ile BMÇHS'nin tarafı olan devletlere, çocukları ve gençleri etkileyebilecek çevresel mevzuat, plan, politika, proje veya faaliyetlere dair karar alma süreçlerinin tamamında çocukların yaşlarına uygun olarak güvenli ve erişilebilir mekanizmaların varlığını yerel, ulusal veya uluslararası düzeylerde sağlama yükümlülüğü yüklenmektedir¹¹⁰¹. Devlet aynı zamanda, ücretsiz ve etkili bir katılım için çocuklara çevre ve insan hakları eğitimleri vermeli; çocukların yaşlarına uygun bir şekilde erişilebilir bilgilerin kolaylaştırıcı bir ortamda sunulmasını sağlamalıdır¹¹⁰². Devletler, uluslararası düzeyde, hükümetler arası kuruluşlar, STK'lar, çocuk dernekleri olarak faaliyet gösteren tüzel kişiliklerin hem ulusal hem de uluslararası çevresel katılım süreçlerine katılmalarını kolaylaştırmakla yükümlüdürler¹¹⁰³. Yerli topluluk mensubu çocuklar açısından ise, 26 sayılı Genel Yorum ile, devletlerin yerli çocukların yaşam ve gelişme haklarını güvence altına alırken; çevresel bozulmaların geleneksel toprakları ve kültürleri ile doğal çevrelerinin kalitesi üzerinde yarattığı etkinin ayrıca dikkate alınması gerektiğine dikkat çekilmektedir¹¹⁰⁴.

Komite, iklim değişikliği bağlamında çocukların adalete erişimlerine dair, devletlerin kamu menfaati davaları (*public interest litigation (PIL)*) gibi kolektif şikâyet başvuruları imkânının sağlanması ve çevresel zararlar sebebiyle meydana gelen çocuk hakları ihlallerine ilişkin zamanaşımı sürelerini de çocuklar lehine olacak şekilde uzatmasını belirtmektedir¹¹⁰⁵. Sınır aşan çevresel zararların hem nedensellik bağının kurulması hem de kümülatif etkiler sebebiyle davaları karmaşık hale getirdiğinden çocukların bu davalarda etkili hukuki temsil edilmeleri gerekmektedir. İç hukuk yollarının tüketilmesi ve dava süreci uzun olduğundan çocukların tüm bu süreçlerde ücretsiz hukuki yardıma erişebilmesi ve yargılama süreçlerinde temsil edilmeleri gerekmektedir. Çocukların adalete erişimi hususunda, Komite, devletlerin yargılamalarda ağır ispat yükünü davacı çocukların üzerinden almaya yönelik

¹¹⁰¹ UN CRC, CRC/C/GC/26, parag.27.

¹¹⁰² UN CRC, CRC/C/GC/26, parag.27.

¹¹⁰³ UN CRC, CRC/C/GC/26, parag.28, 70.

¹¹⁰⁴ UN CRC, CRC/C/GC/26, parag.58.

¹¹⁰⁵ UN CRC, CRC/C/GC/26, parag.85.

seçenekleri de araştırmasını tavsiye etmektedir¹¹⁰⁶. Yargılama neticesinde hukuki giderimler, tazminat, tıbbi veya psikolojik yardımlara erişimler de dâhil olmak üzere çevre ve olumsuz etkilenen çocuk açısından eski hale iade, rehabilitasyon ve yeniden tekrarlanmama garantilerini içerecek şekilde kurgulanmalıdır. Komite, hukuki giderimler açısından iklim değışikliğinin olumsuz etkilerini hafifletmeye yönelik tedbirlerin bir an önce uygulanmasını belirlemek, denetim sağlamak ve yeni hukuki giderim biçimlerinin uygulanmasını teşvik etmek üzere çocukların aktif katılımcısı olduğu nesiller arası komiteler kurulmasını da özendirmelidir¹¹⁰⁷. Böylece, ÇHK 26 sayılı genel yorumu ile hem *Sacchi ve diğerkleri* başvurularında ifade ettiği tespitlerine yer vermiş hem de çocuklar bağlamında devletlerin çevresel katılımı nasıl sağlayabilecekleri ve etkili kılabilecekleri hususunda yol gösterici nitelikte somut açıklamalar ve yorumlar yapılmıştır.

Çevresel katılıma dair bir başka başvuru, ÇHK önüne gelen üç başvurudan ikisi başvuruçuların geleneksel topraklarında maden arama izni verilmesiyle ilgili, üçüncüsü ise arazileri üzerinde hükümet tarafından yerli topluluğun kullanımına ayrılan alanlarla (*reservation areas*) ilgili olup karar verme aşamasında bunların tümünün çevresel etki değerkendirmesi, etkili bir katılım süreci veya ÖÖBR olmaksızın gerçekleştiğine dair *M. E. V., S. E. V. ve B. I. V.* başvurusudur¹¹⁰⁸. Başvuruçular, 13, 15 ve 16 yaşlarındaki üç kız kardeş olup; birden fazla kuşaktan oluşan Sami yerli topluluğuna mensup ren geyiği yetiştiriciliği ile geçinen bir ailenin üyeleridir. Başvuruçular dilekçelerinde maden arama çalışmalarının kùltürlerinin devamlılığı açısından öngörùlemeyen olumsuz sonuçlara yol açacağını, Sami kùltürünün aktarımından ve geçim kaynaklarından yararlanmalarını sınırlayacağını iddia ederek ÇHS’de yer alan 8. maddesi (Sami yerli topluluğu olarak kimliklerinin korunması hakkı), 27. maddesi (ren geyiği gütmeye dayalı yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakları) ve 30. maddesinin (kùltürlerinden faydalanma hakkı) ÇHS’nin 2. maddenin 1. fıkrasında yer alan ayrımcılık yasağı ve 24. maddesinde yer alan sağlık hakkı bağlamında okunarak ihlal edildiğini iddia etmektedirler¹¹⁰⁹.

¹¹⁰⁶ UN CRC, *CRC/C/GC/26*, parag.87.

¹¹⁰⁷ UN CRC, *CRC/C/GC/26*, parag.89.

¹¹⁰⁸ *M. E. V., S. E. V. ve B. I. V/Finlandiya*.

¹¹⁰⁹ *M. E. V., S. E. V. ve B. I. V/Finlandiya*, parag.1.2 ve 3.1.

Başvurucular, ÇHK'den maden faaliyetlerinin durdurulması yönünde geçici tedbir de talep etmişlerdir. Aynı yerli topluluğa mensup diğer üyelerin benzer konuda ESKHK'ne yapılmış başvuruda verilen madencilik faaliyetinin askıya alınmasına karar verildiğinden bu başvuruda geçici tedbire dair bir karar verilmemiştir.

Finlandiya madencilik kanununa göre, madencilik faaliyetlerinin Sami yerli toplulukların kültürlerini sürdürme hakları üzerindeki etkilerini belirlenmesi gerektiğinden, Sami parlamentosu (*The Sámi Parliament*) ve *Käsivarsi* Ren Geyiği Çobanları Kooperatifinin (*Käsivarsi Reindeer Herders' Cooperative*) yazılı olarak görüşü talep edilmiştir. Başvurucuların da üyesi olduğu anılan kooperatif maden arama çalışmalarının kendilerine vereceği zarar ve Finlandiya devletinin yerli toplulukların ÖÖBR'sine dair gerekli çabayı göstermemesi gerekçesiyle madencilik faaliyetine dair izin onaylanmasına karşı çıkmıştır¹¹¹⁰. Dolayısıyla, başvurularda göre verilen madencilik izninin, uygun bir etki değerlendirmesi yapılmadan ve ren geyiği yetiştiren yerli toplulukların katılımı olmaksızın verilmiştir. Maden arama çalışmalarından etkilenen bölgedeki ren geyiği sürüleri üzerindeki olumsuz etki konusunda hiçbir aşamada düzgün bir değerlendirme yapılmamıştır¹¹¹¹. Akabinde, başvurularda iç hukuk yollarına başvurmuşlar ancak yerel mahkeme Sami yerli topluluğuna danışmanın ve ren geyiği sürülerine gelebilecek olası zararı azaltmak amacıyla arama izninde getirilen düzenlemelerin yeterli olduğu ve maden arama çalışmaları yapılacak bölgenin küçük ölçekte olduğuna karar vererek itirazlarını reddetmiştir¹¹¹².

Komite, başvurularda geleneksel topraklarında maden arama faaliyetlerine izin verilmesinin, onların topluluklarının ÖÖBR'si aranmadan gerçekleşmiş olması halinde, gelecekteki gelişmelere bakılmaksızın, bu durumun salt kendi başına, başvurularda haklarına yönelik bir ihlal teşkil edebileceği ve bu nedenle de mağdur statülerinin olduğuna kanaat getirmiştir¹¹¹³. Komite başvuruyu kabul edilebilir bularak esasa ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Komite, özellikle yerli topluluk

¹¹¹⁰ M. E. V., S. E. V. ve B. I. V/Finlandiya, parag.2.6.

¹¹¹¹ M. E. V., S. E. V. ve B. I. V/Finlandiya, parag.2.9.

¹¹¹² M. E. V., S. E. V. ve B. I. V/Finlandiya, parag.2.13.

¹¹¹³ M. E. V., S. E. V. ve B. I. V/Finlandiya, parag.8.3.

mensubu çocukların, çevresel etki değerlendirmelerinde ÖÖBR süreçlerine etkili katılımlarına kadar bu tür süreçlerin merkezinde yer alması gerektiğini hatırlatarak; maden arama izinlerinin böyle bir süreç yürütülmeksizin onaylanmasının, çocukların kendi kültürlerinden yararlanma haklarını ihlal ettiğine ve yerli topluluk mensubu çocuklar olarak başvurularda yönelik kesişimsel (aynı anda çocuk ve yerli topluluğu mensubu olmaları dolayısıyla) ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar vermiştir¹¹¹⁴. Komite, Finlandiya'yı başvurularda çocuk hakları odaklı bir etki değerlendirmesinin ardından, onların ÖÖBR'lerinin alınmasını mümkün kılarak maden arama projesini etkili bir şekilde revize etmeyi de içerecek şekilde hak ihlalleri için etkili bir tazminat ödenmesine; ayrıca, benzer ihlallerin gelecekte meydana gelmesini önlemek için gerekli tüm adımları atma yükümlülüğü altında olduğunu hatırlatarak yerli topluluk mensubu çocukların katılımını sağlayarak, ÖÖBR'yi güvence altına alan etki değerlendirmesi yapılması hususunda mevzuat değişikliğine gidilmesini tavsiye etmiştir¹¹¹⁵. Komite hem çocuk hem de yerli topluluk mensubu olan başvurularda çevresel bir meselede katılımlarının tesis edilmemesinin ÇHS'de yer alan kültür hakkı, dinlenilme hakkı, ayrımcılık yasağına aykırı olacağına karar vermiştir. Son olarak kararı akabinde Finlandiya'dan karar gereği alınan tedbirlere dair cevap istendiği de belirtilmiştir. Anılan kararlar yerli topluluk mensubu çocukların, çevresel bir meseleye katılarak yarı yargısal bir organ olan komite aracılığıyla Finlandiya devletinin konuya dair mevzuatını hak ihlallerini giderecek şekilde değiştirme gücünü elinde tuttuklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

3. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi

ESKHS'nin denetim organı olan ESKHK, sözleşmeye taraf devletlerin sözleşmede yer alan haklara uyup uymadıklarını denetleyen yarı yargısal bir organdır. Kişi veya kişi grupları, ESKHS'ne ek ihtiyari protokolü onaylayan taraf devletin ESKHS'de yer alan hakları ihlal ettiğini iddia ederek komiteye başvuruda bulunabilirler. ESKHS kapsamında komite kültürel yaşama katılma hakkı bağlamında yerli toplulukların topraklarıyla ilgili ÖÖBR'sine dair çevresel katılım hakkının yerli

¹¹¹⁴ M. E. V., S. E. V. ve B. I. V/Finlandiya, parag.9.23, 9.24 ve 9.25.

¹¹¹⁵ M. E. V., S. E. V. ve B. I. V/Finlandiya, parag.10.

halklar açısından görünümü ve hakkın öznesinin yerli halklar olduğu başlıklarda gerekli açıklamalar yapılmıştı. ESKHS'nin 15. maddesinin 1. fıkrasının (a) bendine göre, herkesin kültürel yaşama katılma hakkı vardır. Bu hak yerli topluluklar da dâhil olmak üzere kişilerin kültürel hayata katılma hakkı, toprak, su, biyolojik çeşitlilik, dil gibi kültüre dair eşya ve kaynakların kullanımıyla ilişkili bir yaşam biçimini sürdürme hakkını içermektedir¹¹¹⁶. ESKHS'nin anılan maddesi kapsamında taraf devletler, azınlık veya yerli topluluğa mensup kişi veya kişileri etkileyen kanun ve politikaların hazırlanması ve yürütülmesine katılmalarına izin verme ve destekleme yükümlülüğü altındadırlar¹¹¹⁷.

Yukarıda bahsedilen ÇHK'ne yapılan *M. E. V., S. E. V. ve B. I. V.* başvurusu ile aynı somut olay, geleneksel topraklarında maden arama izni verilmesi ve arazileri üzerinde hükümet tarafından yerli topluluğun kullanımına ayrılan alanlara ilişkin karar verme aşamasında bunların tümünün çevresel etki değerlendirmesi, etkili bir katılım süreci veya ÖÖBR olmaksızın gerçekleştiğine dair başvuru, çocuk olmayan diğer yerli topluluk mensupları tarafından kültürel yaşamlarına katılma haklarının ihlal edildiği iddiasıyla ESKHSK'ye yapılmıştır¹¹¹⁸. Komite, kararında kültürel yaşama katılma hakkına dair 21 numaralı genel yorumunu hatırlatarak, yerli topluluklar söz konusu olduğunda kültürel yaşamın toplumsal boyutunun dikkate alınması gerektiğini; anılan toplumsal boyutun geleneksel toprak, bölge ve doğal kaynaklardan varesten tutulamayacağını ve kültürel yaşama katılma hakkının ren geyiği yetiştirmek ve balıkçılık gibi ekonomik faaliyetleri kapsadığını ifade etmiştir¹¹¹⁹. Bu kapsamda, devletlerin yerli toplulukların toprak hakları olmak üzere yaşam biçimlerini etkileyen veya etkileyebilecek karar alma süreçlerine ÖÖBR ilkesine dayanarak etkili katılımlarını sağlamaları gerektiği vurgulanmıştır¹¹²⁰.

¹¹¹⁶ CESCR, General Comment No. 21: Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1(a), of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), 21 December 2009, E/C.12/GC/21, parag 15(b).

¹¹¹⁷ CESCR, General Comment No. 21: Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1(a), of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), parag.55€.

¹¹¹⁸ CESCR, J.T., J.P.V. and P.M.V., on their own behalf and on behalf of their minor children S.V., E.S.V. and E.A.V.; P.A.L., P.T.J., O.A.V., M.L.V., N.M.V., L.T.V., J.O.J., N.A/Finlandiya, E/C.12/76/D/251/2022. (Bundan sonra J.T. ve diğerleri/Finlandiya olarak ifade edilecektir.)

¹¹¹⁹ J.T. ve diğerleri/Finlandiya, parag.14.2.

¹¹²⁰ J.T. ve diğerleri/Finlandiya, parag.14.5.

Anılan başvuruda, komiteye göre yerli toplulukların haklarının geleneksel topraklarında yürütülen projelerden etkilenebileceği halde, yeterli ve etkili bir ÖÖBR sürecinin sadece bilgi paylaşımı ve yorum yapmak suretiyle değil, aynı zamanda varsa yerli toplulukları temsil eden kurum veya kurumlar aracılığıyla sürecin başından itibaren ve kültürel olarak uygun prosedürler aracılığıyla, kendilerini etkileyen karar alma süreçlerinin sonucunu etkileme hakkına saygı gösteren etkileşimli ve sürekli bir diyalogu da içermesi gerekmektedir¹¹²¹. Burada komite, çalışmamızın ilk bölümünde belirttiğimiz öğretilerde ifade edilen görüşleri destekleyecek bir yorumda bulunmuştur. Komiteye göre, yerli toplulukların karar alma sürecine katılımının sürecin tümüne yayılan çift yönlü bilgi akışı ve diyalogu içermesi gerektiği belirtilmiştir. Şüphesiz, salt bilgi verme veya sonuca etki etme imkânı taşımayan yorum ve görüşlerin toplanması gerçek anlamda katılım anlamına gelmemektedir.

Başvuruda, maden arama faaliyetine izin verilmesi aşamasında yerli halk mensubu başvuruçular ve onları temsil eden kurumlarla iletişime geçilmemiş; itiraz etme hakkı da tanınmamıştır. Dolayısıyla, komite, Finlandiya devletinin başvuruçuların etkili katılımlarını sağlama yükümlülüğünü yerine getirmediğine karar vermiştir¹¹²². Komite, Finlandiya'ya ÖÖBR standardını mevzuatına yerleştirmeyi ve çevresel, sosyal ve kültürel etki değerlendirmesi yapılmak üzere mevzuatında gereken değişiklikleri yapmasını tavsiye etmektedir. Ayrıca, Finlandiya'nın komiteye 6 ay içinde, komitenin tavsiyeleri uyarınca alınan tedbirlerle ilgili bilgiler de dâhil olmak üzere yazılı bir cevap vermesi istenmektedir¹¹²³.

Başvuruçular, komiteye başvurarak çevresel bir meselede katılım haklarının korunmasını talep etmişler; komite de başvuruçuların haklarının ihlal edildiğini tespit etmesi üzerine şikâyet edilen devlete mevzuatında gereken değişiklikleri yaparak tedbir almasını tavsiye etmiştir. Ayrıca komite verdiği bu kararla kültürel yaşama katılma hakkının içeriğini somutlaştırmıştır. Böylece yerli topluluk mensubu kişi ve kişiler, yarı yargısal organ aracılığıyla çevresel katılım hakkını kullanarak katılım hakkının devlet tarafından yerine getirilmesi için devletin eylemlerini düzeltici

¹¹²¹ J.T. ve diğerleri/Finlandiya, parag.14.6.

¹¹²² J.T ve diğerleri/Finlandiya, parag.14.7 ve 14.8.

¹¹²³ J.T ve diğerleri/Finlandiya, parag.17 ve 18.

tedbirler alınmasını sağlamışlardır. ESKHK'nin kararları hukuken bağlayıcı olmasa da ESKHS'yi imzalayan ve hükümlerini uygulama taahhüdünü veren devletlerin kendi isteğiyle komitenin tavsiyelerini de uygulayacağı düşüncesindeyiz.

4. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu

AfİHHK'nin uygulanmasını gözetmekle görevli yarı yargısal bir organ olan Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu (AfİHHK- *African Commission on Human and Peoples' Rights*) önüne gelen somut uyuşmazlıklarda tatmin edici çevre hakkının içeriğini yorumlamıştır. Nijerya devletine ait bir petrol şirketi ile özel bir petrol şirketinin oluşturduğu şirketler birliği aracılığıyla doğrudan petrol üretimi yapması söz konusudur. Bu faaliyet neticesinde Nijerya'da yerli bir halk topluluğu olan *Ogoni* topluluğunun çevre kirliliğinden kaynaklanan çevresel bozulma ve sağlık sorunları üzerine AfİHHK'ya Sosyal ve Ekonomik Haklar Eylem Merkezi (*Social and Economic Rights Action Center*) ve diğerleri isimli bir başvuru yapılmıştır¹¹²⁴. Başvurucular, petrol çıkarma faaliyetleri neticesinde uluslararası güvenlik tedbirlerinin alınmadığını, çevreye ve su kaynaklarına zehirli atıkların bırakıldığı; bunun da orada yaşayan halkın sağlığını tehdit ettiğini; devletin faaliyetin yürütüldüğü yerde yaşayan *Ogoni* topluluğundan petrol çıkarma faaliyetine ve bu faaliyetin sebep olacağı tehlikelere dair bilgileri gizlediği, paylaşmadığı ve alınacak kararlara *Ogoni* topluluğunu dâhil etmediği dolayısıyla potansiyel veya gerçek çevresel riskleri ve sağlık risklerini inceleyemediklerini iddia etmektedirler¹¹²⁵. Başvurunun yapıldığı dönemde başvuru kapsamında Nijerya hükümetinin de sözlü notunda ikrar ettiği üzere, Nijerya'da siyasi iktidarı elinde tutan ordu ve asker grubu *Ogoni* topluluğunun konu ile ilgili sivil toplum hareketi oluşturmalarına karşılık çok katı ve şiddet içeren operasyonlar gerçekleştirmiş ve çok sayıda yerli öldürülmüştür¹¹²⁶.

¹¹²⁴ AfİHHK, *Social and Economic Rights Action Center & the Center for Economic and Social Rights/Nijerya*, Communication No. 155/96, parag.1; Bundan sonra *Ogoni* başvurusu olarak anılacaktır.

¹¹²⁵ AfİHHK, *Social and Economic Rights Action Center & the Center for Economic and Social Rights/Nijerya*, Communication No. 155/96, parag. 2-4.

¹¹²⁶ AfİHHK, *Social and Economic Rights Action Center & the Center for Economic and Social Rights/Nijerya*, Communication No. 155/96, parag.8 ve 42; SARİBEYOĞLU SKALAR, s.233.

Ogoni başvurusunda, AfİHHK, AfİHHŞ'nin sağlık hakkını düzenleyen 16. maddesi ile tatmin edici çevre hakkını düzenleyen 24. maddesini birlikte okuyarak, bu maddelerin bozulma ve kirlenme tehdidi altındaki çevrenin bilimsel bilgiler ışığında izlenebilmesi ve çevresel ve sosyal etki değerlendirmesinin yapılmasının talep edilmesini ve çevresel ve sosyal etki değerlendirmelerinin sonucunun tehlike arz eden faaliyet veya maddelere maruz kalan veya kalabilecek halka duyurulması ve halkın bilgilendirilmesi ile bilgilendirme akabinde onları etkileyen kararlara katılmaları için fırsat tanımayı da içermesi gerektiğini ifade etmiştir¹¹²⁷. Nijerya devleti, AfİHHŞ'de yer alan anılan haklar karşısında koruyucu tedbirleri almamış ve gereken özeni göstermemiştir. Hatta, *Ogoni* topluluğunun yaşadığı köylere yapılan saldırılarla anılan hakları ihlal etmiştir.

AfİHHK'nin AfİHHŞ'nin 24. maddesine dair ifade ettiği yükümlülükler Nijerya'nın çevresel ve sosyal etki değerlendirmelerine izin verme ve etkilenen topluluklara karar alma süreçlerine katılmaları için ilgili bilgiyi ve imkânı sağlama yükümlülüğü olup; usule ilişkindir¹¹²⁸. Dolayısıyla AfİHHK'nin AfİHHŞ'nin 24. maddesinde yer alan “*Bütün halklar, gelişmeleri için elverişli genel tatmin edici bir çevreye sahip olma hakkına sahiptir*” şeklinde ifade edilen tatmin edici çevre hakkını AfİHHŞ'nin 16. maddesinin 1. fıkrasında “*Her birey, elde edilebilecek en iyi fiziksel ve ruhsal sağlık halinden faydalanma hakkına sahiptir.*” şeklinde ifade edilen sağlık hakkıyla birlikte değerlendirerek bu hakların gereğinin yerine getirilmesi için ilgili halka usul güvencelerinin tanınması gerektiğinin altı çizilmiştir. Böylece, AfİHHŞ'nin 24. maddesinin kapsamında değerlendirilen usul güvenceleri çevresel katılım hakkına karşılık gelmektedir.

AfİHHK, *Ogoni* başvurusunda, çevresel halk katılımını AfİHHŞ'nin 21. maddesinde yer alan halkların doğal kaynaklar üzerinde serbestçe tasarruf edebilme hakkıyla da ilişkilendirmiştir. Nijerya devletinin petrol konsorsiyumlarıyla olan tüm ilişkilerinde *Ogoni* topluluklarını onların yaşadıkları toprakları etkileyen kararlara dâhil etmemesinin ve devletin kişilerin şartta tanınan haklarını kullanmalarına yönelik

¹¹²⁷ AfİHHK, *Social and Economic Rights Action Center & the Center for Economic and Social Rights/Nijerya*, Communication No. 155/96, parag.53.

¹¹²⁸ LEWIS, s.72.

müdahalelerden koruma yükümlülüğüne rağmen, onların yaşadıkları yerin ve çevresinin kirlenmesini ve yıkımını kolaylaştırmasının, halkların doğal kaynaklar üzerinde serbestçe tasarruf edebilme hakkını ihlal ettiğine karar vermiştir¹¹²⁹.

Anılan kararla AfİHHK, çevresel bir meselede yerli halkların çevresel halk katılımını AfİHHŞ'nin tatmin edici çevre hakkı ve sağlık hakkı çerçevesinde korunmasını sağlamıştır. AfİHHŞ'de doğrudan çevresel katılım hakkı olmamasına rağmen sağlık ve çevre hakkından kaynaklanan yükümlülüklerin içerisinde çevresel meselelerde halkın katılımının ve çevresel bilgiye erişimlerinin sağlanması; onların topraklarını etkileyen ve sağlıklarını tehdit eden çevresel bozulma ve kirlilik durumlarında mutlaka devlet tarafından korunması adına gereken tedbirlerin alınması gerektiği ifade edilmiştir. Böylece, yarı yargısal bir organ olan AfİHHK aracılığıyla yerli topluluğun kolektif bir hak öznesi olarak çevresel katılım hakkının korunması sağlanmıştır.

Azınlık Hakları Geliştirme Merkezi ve *Endorois* Refah Konseyi adına Uluslararası Azınlık Hakları Grubu başvurusu¹¹³⁰, Azınlık Hakları Geliştirme Merkezi ile Uluslararası Azınlık Hakları Grubu tarafından hayvancılıkla uğraşan *Endorois* topluluğu adına Kenya aleyhine AfİHHK'ya yapılan başvuruda, anılan yerli topluluğun ata toprağında görüşleri alınmadan ve istişareler yapılmadan yerinden edilmesi, malları karşılığında makul tazminat ödenmemesi ve yerli topluluğun kırsal yaşantısına dair faaliyetlerinin bozulması ve kültürlerinden faydalanamamaları ve bu nedenle mülkiyet hakkının, mensubu oldukları dini uygulamaları gerçekleştirme hakkının, doğal kaynaklar üzerinde serbestçe tasarruf edebilme hakkının, kültürel yaşama serbestçe katılma hakkının ve gelişme hakkının ihlal edildiği iddia edilmiştir¹¹³¹.

¹¹²⁹ AfİHHK, *Social and Economic Rights Action Center & the Center for Economic and Social Rights/Nijerya*, Communication No. 155/96, parag.55-58; LEWIS, s.32, 71.

¹¹³⁰ AfİHHK, Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council/Kenya, Communication No. 276/2003; Bundan sonra *Endorois* başvurusu olarak anılacaktır.

¹¹³¹ AfİHHK, Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council/Kenya, Communication No. 276/2003, parag.21; SARİBEYOĞLU SKALAR, s.235.

Endorois başvurusunda, başvurucular *Endorois* topluluğunun kültürel yaşamlarını sürdürdüğü *Bogoria* gölünün çevresinin yerli toplulukla istişare edilmeksizin ve onların görüşü alınmaksızın rezerv alan olarak belirlenmesi akabinde göle erişimlerinin sınırlanması sebebiyle topluluğun kültürel yaşam hakkının ihlal edildiğini iddia etmişlerdir¹¹³². *Bogoria* gölü ve çevresi, *Endorois* topluluğu için inançlarına dair dini ritüelleri gerçekleştirdikleri ve kültürel kutlamalarını sürdürdükleri bir alan olması sebebiyle yerli topluluk için oldukça önemli bir bölgedir. Ayrıca başvurucuların iddialarına göre *Bogoria* gölü yakınlarında onların kültürel yaşamlarını olumsuz etkileyen madencilik faaliyetleri de yürütülmekteydi. AfİHHŞ'nin 21. maddesinde yer alan doğal kaynaklar üzerinde serbestçe tasarruf edebilme hakkı ile ilgili olarak da başvurucular, *Bogoria* gölüne topluluğun erişiminin sınırlanması ile gölün verimli topraklarından faydalanamadıklarını ifade etmişlerdir¹¹³³. Başvurucular tarafından AfİHHŞ'nin 22. maddesinde yer alan kalkınma hakkı kapsamında, devletin *Endorois* topluluğunun kalkınma projelerinin yürütülmesi sürecine katılmalarına fırsat vermemesinin kalkınma haklarını ihlal ettiğini iddia etmişlerdir¹¹³⁴.

Endorois başvurusunda AfİHHK, topluluğun kültürel yaşama serbestçe katılma hakkının ihlal edilip edilmediğini değerlendirirken, yerli halkların kültürünün toprak ve doğal kaynakların kullanımı da dâhil olmak üzere farklı şekillerde meydana gelebileceğini; bu hakkın kullanımının yerli topluluk mensuplarının kendilerini etkileyen kararlara etkili katılımını sağlayacak tedbirleri gerektirebileceğini not etmiştir¹¹³⁵. Ancak AfİHHK başvurucuların kültürel yaşama katılma hakkının ihlal edildiğine karar verirken yerli halkların kendilerini etkileyen kararlara katılımlarının sağlanmadığı yönünde bir tespitle bulunmamakla birlikte başvurucuların çevresel katılım hakkını daha ziyade AfİHHŞ'nin 22 maddesinde yer alan kalkınma hakkı açısından ele almıştır.

¹¹³² AfİHHK, Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council/Kenya, Communication No. 276/2003, parag.115.

¹¹³³ AfİHHK, Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council/Kenya, Communication No. 276/2003, parag.120.

¹¹³⁴ AfİHHK, Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council/Kenya, Communication No. 276/2003, parag.134.

¹¹³⁵ AfİHHK, Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council/Kenya, Communication No. 276/2003, parag.243.

Yerli halkların topraklarındaki kalkınma veya yatırım projelerine katılımlarının AfİHHŞ'de yer alan kalkınma hakkı ile ilişkili olduğu bağlantısından yola çıkarak şarta taraf devletlerin yerli halkla aktif olarak istişarede bulunmak ve aynı zamanda onların örf ve adetlerine göre ÖÖBR yürütmek yükümlülüğü altında oldukları ifade edilmektedir¹¹³⁶. *Endorois* başvurusunda, Kenya devletinin *Endorois* yerli topluluğunun topraklarını av rezerv alanı olarak belirlemesi öncesinde onların ÖÖBR'sini almadıkları gerekçesiyle şartta yer alan başkaca haklarla birlikte, AfİHHŞ'nin 22. maddesinde bulunan kalkınma hakkının ihlal edildiğine karar verilmiştir. ÖÖBR'nin ve dolaylı olarak çevresel katılım hakkının Afrika kıtasındaki bölgesel insan hakları hukuku içerisinde karşılık bulması açısından önem arz etmektedir. Bu anlamda, verilen kararda ÖÖBR, AfİHHŞ'nin 22. maddesinde yer alan kalkınma hakkı ile ilişkilendirilmekte; kalkınma hakkı kapsamında şarta taraf devletlerin, yerli halkla onların kültürleriyle anlamlı bir biçimde istişarede bulunmaları; onların toprakları üzerinde etkisi olan veya olabilecek kalkınma ve yatırım projeleri öncesinde yerli halkın bilgilendirilmeleri ve bu bilgilendirme doğrultusunda onaylarının alınması hususunda yükümlülüklerle sahip olduklarının altı çizilmiştir¹¹³⁷.

Son olarak 5 Aralık 2021 tarihinde, AfİHHK tarafından alınan Madencilik Endüstrileri ve Afrika'daki Yerli Topluluklarının Arazi Haklarının Korunmasına İlişkin Karar¹¹³⁸ ile, AfİHHŞ'ye taraf devletlere, madencilik sektörüne yönelik olarak yerli halklar dâhil olmak üzere tüm vatandaşların katılımını sağlayan ulusal halk katılımı modellerinin geliştirilmesi ve uygulanması; yerli halkların karar alma

¹¹³⁶ AfİHHK, Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council/Kenya, Communication No. 276/2003, parag.291; ALVARADO, s.10; SARIBEYOĞLU SKALAR, s.236.

¹¹³⁷ AfİHHK, Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council/Kenya, Communication No. 276/2003, parag. 289-298; Akabinde, Afrika İnsan Hakları Mahkemesinin *Ogiek* kararında *Ogiek* yerli topluluğun etkili istişareler olmaksızın *Mau* Ormanından sürekli olarak tahliye edilmesinin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini olumsuz yönde etkilediğine dair vermiş olduğu karar, ÖÖBR'yi özellikle belirtmese de yerli halklar açısından benimsenen uluslararası standartları uygulamaya koymak konusunda için önemli bir başlangıç tesis eden karar olarak anılmaktadır. (ALVARADO, s.13, 14.)

¹¹³⁸ AfİHHK, Resolution on Extractive Industries and the Protection of Land Rights of Indigenous Populations/Communities in Africa - Res. 490, 5 December 2021, <https://achpr.au.int/en/adopted-resolutions/490-resolution-extractive-industries-and-protection-land-rights-indigen>, (Erişim Tarihi:11.04.2024).

süreçlerine etkili katılımları amacıyla bilgilere zamanında ve eksiksiz erişebilmelerinin sağlanması için gereken tedbirlerin alınması; yerli halkların atalarından kalma topraklarında maden çıkarma faaliyetlerinin yürütülmesinden önce çevresel değerlendirmelere ek, katılımcı sosyal, kültürel, ekonomik ve insan hakları etki değerlendirmeleri zorunluluğunun sağlanması adına onların temsil edildiği organizasyonların geliştirilmesinin üstlenilmesi; yerli halkların yargısal çözüm yollarına erişimleri hususunda bilgilendirilmeleri ve haklarının ihlali olasılığında yerli halkların yargı yollarına erişebilmeleri hususlarında yükümlülükler getirilmiştir. Anılan yükümlülükler bütünüyle, yerli halklar açısından çevresel katılım hakkının yerine getirilmesi için devletlerin sağlaması gereken yükümlülüklerdir. Bu kapsamda, AfİHHŞ kapsamında AfİHHK'nin kararlarında özellikle yerli topluluklar açısından sağlık hakkı, tatmin edici bir çevrede yaşama hakkı ile kalkınma hakkı ve kültürel yaşama katılma hakkı bağlamında çevresel katılım hakkını irdelediğini görmekteyiz. AfİHHK, yerli toplulukların çevresel katılım hakkını diğer bölgesel insan hakları mekanizmalarının hakka yüklediği anlam üzerinden ve hakkın yerine getirilmesi için belirlenen yükümlülükler üzerinden yola çıkarak değerlendirmiştir.

5. Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin denetim organlarından biri olan AAİHK kendisine yapılan bireysel başvurularla (*individual petitions*) sözleşmede yer alan hakların ihlal edilip edilmediğini inceler; ancak verdiği kararlar yargısal bir makam tarafından verilen kararlar gibi bağlayıcı değil; tavsiye niteliğindedir. AAİHK'nin karar ve tavsiyelerine uyulmaması halinde AAİHK, başvuruyu AAİHM'ye taşıyabilme yetkisine sahiptir¹¹³⁹. Hal böyle iken, kararlarına uyulması ihtiyari ve salt tavsiye niteliğinde olan yarı yargısal organlara nazaran AAİHK'nin tavsiye kararlarına kayıtsız kalınması halinde başvurunun yargısal bir organ olan AAİHM'ye iletilmesi; AAİHK'nin karar ve tavsiyelerinin bağlayıcı neticeler meydana

¹¹³⁹ AAİHK'nin Usul Kurallarının "Davanın Mahkemeye Gönderilmesi" başlıklı 45. maddesinin 1. fıkrasına göre; "Söz konusu Devlet, Amerikan Sözleşmesinin 62. maddesi uyarınca Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesinin yargı yetkisini kabul etmişse ve komisyon, devletin Amerikan Sözleşmesinin 50. maddesi uyarınca onaylanan raporun tavsiyelerine uymadığını düşünürse, komisyon üyelerinin salt çoğunluğunun aksi yönde gerekçeli bir kararı olmadığı sürece davayı Mahkemeye gönderecektir."; SAMANCI, s.1803, 1804.

getirme kabiliyetinin olduğuna delalet etmektedir. Dolayısıyla AAİHK'nin kararlarına uyulmaması halinde başvuruyu AAİHM'ye iletme yetkisi, onun kararlarının devletler tarafından dikkate alınabilirliğini artırmaktadır.

Ayrıca AAİHK, insan hakları lehine ilerici tedbirlerin alınması ve bu hakların daha da fazla gözetilmesi için uygun tedbirler alınması konusunda tavsiyelerde bulunur; her bir ülke için raporlar veya tematik raporlar hazırlar; gerektiğinde yerinde gözlemler yapar ve devletlerden insan hakları hususunda aldıkları tedbirlere dair raporlar talep eder¹¹⁴⁰.

2021 yılında AAİHK yerli toplulukların kendi kaderini tayin hakkına dair tematik raporunda, kendilerini doğrudan etkileyebilecek yasal ve idari tedbirler veya doğal kaynak kullanımı veya kalkınma projeleri konusunda danışma ve ÖÖBR haklarını, kendi kaderini tayin hakkının boyutları olarak değerlendirmektedir. Tematik raporun sonuç kısmında yerli toplulukları temsil eden kurumlara ve onların karar alma süreçlerine katılımına saygı gösterilmemesinin ve tanınmamasının sistematik bir sorun olduğu ifade edilmektedir¹¹⁴¹.

AAİHK önüne Amerikan yerlileri tarafından ABD aleyhine yapılan *Mary and Carrie Dann* başvurusunda¹¹⁴², ABD'nin Kızılderililerin toprak üzerindeki mülkiyetini sınırlandıran uygulamalarına yönelik yerli topluluklar için kendi kaderini tayin ilkesinin topraklarını ve doğal kaynaklarını kullanma ve onları etkileyen tüm karar alma süreçlerine gerçek anlamda dâhil olma hakkını içerdiğini iddia etmişlerdir¹¹⁴³. Anılan başvuruda AAİHK, başvuruçuların ata topraklarındaki

¹¹⁴⁰ IACHR, Statue of The Inter-American Commission on Human Rights, art.18; SAMANCI, s.1802-1803.

¹¹⁴¹ IACHR, Questionnaire for States, Indigenous and Tribal Peoples and Organizations, and Civil Society Organisation Thematic Report on Indigenous and Tribal Peoples' Right to Self-Determination, <https://www.oas.org/en/iachr/reports/pdfs/self-determination-EN.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.10.2024), parag.6 and 18.

¹¹⁴² AAİHK, Mary ve Carrie Dann/Amerika Birleşik Devletleri, Case 11.140, report No. 99/99.

¹¹⁴³ AAİHK, Mary ve Carrie Dann/Amerika Birleşik Devletleri, Case 11.140, report No. 99/99, parag.64.

mülkiyet haklarına ilişkin iddialarının belirlenmesinde eksiksiz ve bilgilendirilmiş bir şekilde katılımlarının sağlanması gerektiğini belirtmiştir¹¹⁴⁴.

Benzer konuda AAİHK'ya yapılan Maya yerli topluluğunun yaşadığı topraklarda özel bir şirkete ağaç kesme ve petrol çıkarma imtiyazı verilmesi üzerine Belize aleyhine ve *Toledo* bölgesinin Maya yerli topluluğunu temsil eden bir STK tarafından yapılan başvuruda¹¹⁴⁵ Belize devletinin Maya yerli topluluğu tarafından kullanılan topraklarda kerestecilik ve petrol çıkarma imtiyazı tanınmasının yerli topluluğun yaşadığı topraklarda çevreye zarar verdiğini ve vereceğini; ayrıca Belize devletinin anılan topraklarda imtiyaz tanınması hususunda yürütülen karar alma sürecine yerli topluluğu dâhil etmediğini iddia etmektedirler¹¹⁴⁶. AAİHK, yerli toplulukların mülkiyet haklarının korunmasındaki temel unsurlardan birinin, devletlerin yerli topluluklarla geleneksel topraklarını etkileyebilecek eylemler veya kararlar konusunda etkili ve tam bilgilendirilmiş istişarelerde bulunmaları gerekliliği olduğunu ifade etmiştir¹¹⁴⁷. Belize devletinin Maya yerli topluluğunun bilgilendirilmiş rızası olmaksızın, anılan yerli topluluğuyla etkili istişareler yapılmaksızın ve etkili katılım imkânı sağlanmadan verilen imtiyazların Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Deklarasyonunda (*American Declaration on The Rights and Duties of Man*) yer alan mülkiyet hakkını ihlal ettiğine karar vermiştir¹¹⁴⁸.

Benzer şekilde yerli topluluğun yaşadığı topraklarda petrol çıkarma faaliyeti yürütüldüğü ve bu faaliyetin yürütülmesinde yerli topluluğun ÖÖBR'si alınmadan işletme izni verilmesinin haklarını ihlal ettiğine dair AAİHK'ya yapılan *Sarayakunun Kichwa* yerli topluluğu/Ekvador başvurusunda¹¹⁴⁹, AAİHK Ekvador'a yerli topluluğu etkileyen çevresel meselelerde ve kültürel hayata katılmalarıyla ilişkili karar alma süreçlerine anlamlı ve etkili katılımlarının sağlanması; ÖÖBR hakkının etkili bir şekilde uygulanması için gereken hukuki tedbirlerin kabul edilmesinde ve

¹¹⁴⁴ AAİHK, Mary ve Carrie Dann/Amerika Birleşik Devletleri, Case 11.140, report No. 99/99, parag.146.

¹¹⁴⁵ AAİHK, Toledo Bölgesi Maya Yerli Topluluğu/ Belize, Case 12.053, Report No. 40/04.

¹¹⁴⁶ AAİHK, Toledo Bölgesi Maya Yerli Topluluğu/ Belize, Case 12.053, Report No. 40/04, parag.3-4.

¹¹⁴⁷ AAİHK, Toledo Bölgesi Maya Yerli Topluluğu/ Belize, Case 12.053, Report No. 40/04, parag.142. AAİHK, Toledo Bölgesi Maya Yerli Topluluğu/ Belize, Case 12.053, Report No. 40/04, parag.153 ve 194; SARIBEYOĞLU SKALAR, s.226.

¹¹⁴⁹ AAİHK, *Sarayakunun Kichwa Yerli Topluluğu/Ekvador*, Case 12.465, Report No. 138/09.

hazırlanmasında yerli topluluğun katılımını tesis etmek yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. *Lhaka Honhat* Yerli Topluluğu Derneği/Arjantin başvurusunda da AAİHK tarafından yerli topluluğun yaşadığı topraklarda yürütülecek faaliyetlere dair verilecek imtiyaz ve lisanslarda yerli topluluğun bilgiye erişim ve karar alma sürecine katılım haklarının devlet tarafından garanti altına alınması gerektiği ifade edilmiştir. Yerli topluluğun ÖÖBR'sinin tesis edilmediğini; yerli toplulukları etkileyen faaliyetlere dair bilgilere erişimlerinin sağlanmadığı; dolayısıyla Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 13. (düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamında bilgiye erişim hakkı) ve 21. maddelerinin (mülkiyet hakkı) ihlal edildiğine karar vermiştir¹¹⁵⁰.

Şili aleyhine AAİHK'ye yapılan *Gonzales and Fries* başvurusunda¹¹⁵¹, devletin genetiği değiştirilmiş organizmaları kullanım serbestisi ve bu organizmalar hakkındaki bilgilere ulaşma, bu bilgileri edinme hakkına getirilen sınırlamaların Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinde yer alan hakların ihlal edildiği iddia edilmiştir. AAİHK, başvuruçuların iddiası üzerine devletin genetiği değiştirilmiş organizmalarla bağlantılı olarak elinde bulundurduğu bilgilere erişimini reddeden mahkeme kararında Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 13. maddesinin dikkate alınıp alınmadığını değerlendirmiştir. Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 13. maddesinin ilk fıkrası şöyledir: “Herkesin düşünce ve ifade özgürlüğü hakkı vardır. Bu hak, sınırlara bakılmaksızın, sözlü, yazılı, basılı, sanat biçiminde veya kişinin tercih ettiği herhangi bir başka ortam aracılığıyla her türlü bilgi ve fikri arama, alma ve iletme özgürlüğünü içerir.” Somut başvuruda, başvuruçuların bilgi edinme taleplerine devlet tarafından cevap verilmemiştir. AAİHK, genetiği değiştirilmiş organizmalarla ilgili biyogüvenlik bilgilerini arama ve bilgilere erişme haklarına getirilen sınırlamaları, devletin bilgi taleplerine yanıt vermemesi de dâhil olmak üzere, potansiyel olarak Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinde yer alan bilgi edinme hakkının potansiyel ihlaline dair kabul edilebilirlik kararı vermiştir¹¹⁵². AAİHK, düşünce ve ifade özgürlüğü, çevresel bilginin edinilmesi ve paylaşılmasını da kapsayacak şekilde okumuştur. AAİHK'nin kalkınma faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkileriyle ilgili

¹¹⁵⁰ AAİHK, *Lhaka Honhat (Bizim Toprağımız) Yerli Topluluğu Derneği/Arjantin*, Case 12.094, Report No. 2/12, parag.216-218 ve 225-228.

¹¹⁵¹ AAİHK, *Miguel Ignacio Gonzales ve Andrea Tuczek Fries/Şili*, Report No. 14/09.

¹¹⁵² AAİHK, *Miguel Ignacio Gonzales ve Andrea Tuczek Fries/Şili*, Report No. 14/09, parag. 55-56.

hazırladığı Ekvador ülkesine dair raporunda da düşünce ve ifade alma özgürlüğünün çevresel bilgi edinme hakkını kapsadığına dikkat çekilmiştir. Komite, bununla ilgili şu açıklamayı not etmiştir:

“Bilgiye erişim, karar alma süreçlerine kamu katılımı ve bireylerin kamu ve özel sektör eylemlerini izleyebilmesi ve bunlara yanıt verebilmesi için ön koşuldur. Bireyler, Amerikan Sözleşmesinin 13. Maddesi uyarınca her türlü bilgi ve fikri arama, alma ve iletme hakkına sahiptir. Yerel hukuk, çevreyi etkileyebilecek projeler için yetki talep eden tarafların ön koşul olarak çevresel etki değerlendirmeleri ve diğer özel bilgileri sağlamasını gerektirir. Ancak, etkilenen sektörlerdeki kişiler, yerel olarak gerçekleşen sömürü faaliyetleri ve sağlıkları için olası riskler hakkında temel bilgilere bile sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Hükümet, kanunun gerçekte sunulmasını gerektirdiği bu tür bilgilerin potansiyel olarak etkilenen kişiler tarafından kolayca erişilebilir olmasını sağlamalıdır¹¹⁵³.”

AAİHK’ye bir başka başvuru Peru aleyhine *San Mateo de Huanchor* topluluğu tarafından yapılan zehirli atık çamuru sahasından kaynaklanan çevre kirliliğinin bir sonucu olarak topluluk üyelerinin maruz kaldığı olumsuz etkilerden dolayı Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinde yer alan haklarının ihlal edildiğine ilişkindir¹¹⁵⁴. Başvuru kapsamında başvuru sahiplerinin ihtiyati tedbir talepleri AAİHK tarafından kabul edilmiştir. Buna ilişkin olarak AAİHK, devletten; *San Mateo de Huanchor* topluluğu mensubu çocukları açısından;

- Kirlilikten etkilenmiş olabilecek kişileri tespit ederek ilgili tıbbi bakımı alabilmeleri için bir sağlık yardım ve bakım programı başlatmak;
- *San Mateo de Huanchor* kasabasının yakınında bulunan zehirli atıkları içeren çamurun kaldırılması için gereken çevresel etki değerlendirme çalışmasını mümkün olan en kısa sürede hazırlamak;

¹¹⁵³ IACHR, *Report on the Situation of Human Rights in Ecuador*, 24 April 1997, Chapter VIII (*The Human Rights Situation of the Inhabitants of the Interior of Ecuador Affected by Development Activities*, conclusions, parag.3.

¹¹⁵⁴ AAİHK, *San Mateo de Huanchor Topluluğu ve üyeleri/Peru*, Report No. 69/04.

- Çevresel etki değerlendirme çalışması tamamlandıktan sonra, yukarıda belirtilen çalışmada belirtilen teknik koşullara uygun olarak, çamurun kirlilik üretmeyecek güvenli bir yere arıtılması ve aktarılması için gereken çalışmaları yürütmek; şeklindeki tedbirlerin Peru devleti tarafından alınıp alınmadığına ilişkin rapor talep etmiştir¹¹⁵⁵. AAİHK, başvurucuların süreç içerisinde ilgili kişi ve kurumlar aleyhine cezai kovuşturma başlattıklarını; ancak bu kovuşturmalar neticesinde etkili bir çözüm sunulmadığını; devlet tarafından alınan idari kararların üç yıl gibi uzun bir süredir uygulanmadığını not etmiştir. Neticede AAİHK, *San Mateo de Huanchor* topluluğunda halk sağlığı krizi yaratan zehirli atık çamurunun çevre kirliliğinin etkileriyle ilgili olarak bildirilen olayların kanıtlanması halinde, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinde yer alan diğer başkaca haklarla birlikte anılan sözleşmenin 25. maddesinde yer alan yargıya başvuru hakkının potansiyel ihlaline dair kabul edilebilirlik kararı vermiştir¹¹⁵⁶.

Peru aleyhine AAİHK'ye yapılan bir diğer başvuru *Comunidad La Oroya* başvurusudur¹¹⁵⁷. *La Oroya* şehrinde bulunan süreç içerisinde hem özel şirketler tarafından işletilmiş hem de devlet tarafından kamulaştırılmış olan ağır metallerin işlenmesi ve kullanılması şeklinde tehlikeli endüstriyel faaliyetler yürüten metalürji kompleksinin sebep olduğu çevresel kirlilik sebebiyle *La Oroya*'da yaşayanlar adına iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonra belirli STK'lar AAİHK'ye başvurmuşlardır. Bu başvuru neticesinde AAİHK, Peru devletinin çevresel kirliliğe yönelik olarak düzenleyici çerçeve oluşturmaması, denetim ve yaptırım eksikliği sebebiyle tehlikeli endüstriyel faaliyet yürüten tesisin sebep olduğu çevresel kirliliği beslediğinden bahisle, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinde yer alan yaşam hakkı, bedensel, ruhsal bütünlük hakkı, adil yargılanma hakkı ifade özgürlüğü kapsamında yer alan bilgiye erişim hakkı, kamu işlerine katılma hakkı, mahkemeye başvuru hakkı, çocuk haklarının Peru tarafından ihlal edildiğini; Peru'nun hakların ihlalinin gidermesi için tavsiyelerini içeren raporunu yayımlamıştır¹¹⁵⁸. AAİHK, raporunda hak ihlalinin giderilmesi için tehlikeli endüstriyel faaliyetler söz konusu ise, kamu görevlilerinin

AAİHK, *San Mateo de Huanchor Topluluğu ve üyeleri/Peru*, Report No. 69/04, parag.12.

¹¹⁵⁶ AAİHK, *San Mateo de Huanchor Topluluğu ve üyeleri/Peru*, Report No. 69/04, parag.66.

¹¹⁵⁷ AAİHK, *La Oroya Topluluğu/Peru*, Report No. 330/20.

¹¹⁵⁸ AAİHK, *La Oroya Topluluğu/Peru*, Report No. 330/20.

sağlık ve çevre üzerindeki etkileri önleyecek tedbirler almasını sağlayan ve yerel halka bilgi sağlama yükümlülüğünü de içeren etkili acil durum uyarı sistemleri kurulması ve uygulanmasını tavsiye etmiştir¹¹⁵⁹. Ayrıca, ticari faaliyetler neticesinde insan haklarının korunması için bir bilgi dizini geliştirilmesini; bu dizinde ticari veya endüstriyel faaliyetlerle ilgili bilgilerle çevreyi etkileyen hususlara dair bilgilere zamanında ve tam erişim hakkını etkili kılınması ve güvence altına alınması için gereken mekanizmaların oluşturulmasını; insan hakları üzerinde etkisi olan endüstriyel faaliyetler yürüten özel hukuk tüzel kişilerinin halkın bilgi erişim taleplerini almak ve bu taleplere yanıt vermek üzere bilgiye erişim talep mekanizmaları oluşturulmasını tavsiye etmiştir¹¹⁶⁰. Son olarak başvurunun mağdurlarının ve *La Oroya* topluluğunun, çevresel konulardaki karar alma süreçlerine ve politikalara halkın katılımını garanti edecek mekanizmaları oluşturmak ve/veya iç hukukta var olan mevcut mekanizmaları bu amacı gerçekleştirecek şekilde etkili kılınmasını önermiştir¹¹⁶¹. AAİHK'nin konuya ilişkin tavsiyeleri çevresel halk katılımının *La Oroya* topluluğu ve *La Oroya*'da yaşayan halk açısından somutlaştıran uygulamalardır. Peru devletinin AAİHK'nin tavsiyelerini hayata geçirmesi halinde çevresel halk katılımının gerçekleştirilmesi mümkün olacaktır. Ancak, başvuru AAİHK önündeki usulünü tamamladıktan sonra Peru devletinin ne yazık ki AAİHK'nin tavsiyelerine kayıtsız kalması üzerine AAİHM'nin önüne gitmiştir¹¹⁶².

Ayrıca 2021 yılında iklim acil durumuyla ilgili olarak AAİHK'nin yayımladığı 2021/3 numaralı Amerikalılar Arası İnsan Hakları Yükümlülüklerine dair kararda, devletlerin hak temelli bir yaklaşımla kamu politikası kararları alabilmeleri için iklim krizi bağlamındaki insan hakları yükümlülükleri sistematikleştirilmiştir¹¹⁶³. Çevresel

¹¹⁵⁹ AAİHK, *La Oroya Topluluğu/Peru*, Report No. 330/20, The Inter-American Commission on Human Rights Recommends to The Peruvian State, parag.5(e).

¹¹⁶⁰ AAİHK, *La Oroya Topluluğu/Peru*, Report No. 330/20, The Inter-American Commission on Human Rights Recommends to The Peruvian State, parag.5(j).

¹¹⁶¹ AAİHK, *La Oroya Topluluğu/Peru*, Report No. 330/20, The Inter-American Commission on Human Rights Recommends to The Peruvian State, parag.5(k).

¹¹⁶² AAİHM'nin *La Oroya Topluluğu/Peru* başvurusu ile ilgili verdiği karar için Bkz. I.Yargısal Nitelikteki Çevresel Halk Katılımı Modelleri başlığı altındaki B. Bölgesel Düzeyde Mevcut Yargı Mekanizmaları Modelleri, b) Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi başlığı altındaki açıklamalarımız.

¹¹⁶³ IACHR, Climate Emergency Scope of Inter-American Human Rights Obligations, Resolution 3/2021, https://www.oas.org/en/iachr/decisions/pdf/2021/resolucion_3-21_ENG.pdf, (Erişim Tarihi:14.10.2024).

bilgiye erişim, halk katılımı ve çevresel konularda yargıya erişim gibi usul haklarının önemi ve çevresel insan haklarını savunan bireylerin, halkların, toplulukların, hareketlerin ve grupların iklim politikaları ve hedeflerinin oluşturulmasındaki rolünün; yanı sıra iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine daha açık savunmasız grupların karar alma süreçlerine katılımlarının özellikle altı çizilmiştir¹¹⁶⁴.Devletler, iklim değişikliğiyle mücadeleyle doğrudan ve dolaylı olarak ilgili eylem planları, kamu politikaları, hukuk kuralları veya projelerin tasarımında ÖÖBR yoluyla anlamlı katılıma hiçbir ayrımcılık yapmadan saygı göstermeli ve bu katılımı garanti etmelidir. Bu tür bir katılım, kültürler arası bir yaklaşımı dikkate almalı ve azaltma ve uyum konusunda geleneksel ve yerel bilgiyi yeterli şekilde içermelidir¹¹⁶⁵. AAİHK, iklim değişikliği özelinde yerli toplulukların ÖÖBR'sine bir kez daha dikkat çekmiştir. Ayrıca, çevresel katılım hakkının devletler tarafından yerine getirilmesi, herkesin iklim konusunda karar alma süreçlerine etkili katılımlarının sağlanmasını gerektirmektedir. Devletler, karar alma sürecinin tamamında erken bir aşamada katılımı ve görüş ve düşüncelerin anlamlı katılım süreçlerinin bir sonucu olarak gerektiği gibi dikkate alınmasını sağlamalıdır¹¹⁶⁶.

AAİHK önüne gelen başvurularda, çevresel katılım hakkını ilgilendiren ve dolaylı olarak çevresel katılım hakkını içeren kararlar verdiği; AAİHK'nin ülke raporları ve özel olarak çevresel meseleleri irdelediği raporlarında ise çevresel katılım hakkının yerine getirilmesine dair devletlerin yükümlülüklerini vurguladığı görülmektedir. Önüne gelen somut olaylara ilişkin olarak AAİHK, yerli halkla ilgili bir uyuşmazlıkta yerli halkın ÖÖBR'sine dikkat çekmekte; karar alma süreçlerine katılım hakkını kendi kaderini tayin hakkı ile ilişkilendirmekte veya çevresel katılım hakkının sacayakları olan çevresel bilgiye erişim ve yargıya başvuru haklarını Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamına aldığı bilgi edinme hakkı ile yargıya başvuru hakkı kapsamında değerlendirmektedir. Yalnızca *Comunidad La Oroya* başvurusu yerli toplulukların kültürel yaşamları ve

¹¹⁶⁴ IACHR, Climate Emergency Scope of Inter-American Human Rights Obligations, Resolution 3/2021, s.9, 15.

¹¹⁶⁵ IACHR, Climate Emergency Scope of Inter-American Human Rights Obligations, Resolution 3/2021, s.17.

¹¹⁶⁶ IACHR, Climate Emergency Scope of Inter-American Human Rights Obligations, Resolution 3/2021, s.19.

mülkiyet hakları ile ilgili olmayan tehlikeli endüstriyel faaliyetler neticesinde meydana gelen çevre kirliliği ile ilgili başvurudur. *Comunidad La Oroya* başvurusu haricinde AAİHK önüne gelen çevresel meselelerle ilgili başvurular genellikle yerli toplulukların sağlık, yaşam, mülkiyet ve kültürden yararlanma hakları ile çevre bağlantısında durmaktadır.

III. ÇEVRESEL HALK KATILIMININ ETKİLİLİĞİ VE İNCELENEN MODELLERİN ETKİLİLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. Çevresel Halk Katılımının Etkililiği

Hukuk normlarının geçerliliği hususunda öğretide, normun belirli bir hukuk düzenine ait olması şeklinde ifade edilebilecek şekli geçerliliğine ek olarak normun dâhil olduğu hukuk düzeninin etkili olması ve kendiliğinden anılan normun asgari etkililiğinin olması gerektiği ifade edilmektedir¹¹⁶⁷. Dolayısıyla, bir hukuk normunun dâhil olduğu hukuk düzeninin etkili veya işler olması ile o hukuk normunun salt kendisinin uygulanarak toplum ve yargı makamları nezdinde karşılık bulması gerekmektedir¹¹⁶⁸.

Bir başka deyişle, hukuki anlamda etkililik, ideal olarak hukuk ve gerçekliğin bir araya gelmesini ifade eder¹¹⁶⁹. Bir hakkın etkili kılınabilmesi için onun olgulara dökülmesi ve dolayısıyla gerçekliğe dönüştürülmesi gerekmektedir. Hakkın etkililiği onun uygulamada gerçekleşmesidir¹¹⁷⁰. Hakkın anayasalarda, kanunlarda ve kanun altı genel düzenleyici işlemlerle hukuk düzeninde yer alması onun her zaman yazılı olduğu hukuki metinlerdeki haliyle uygulandığı anlamına gelmemektedir. Kanunların hükümleri, kanunların amacına etki ettiği ve amaçlanan maddi veya usuli sonuca

¹¹⁶⁷ Kemal GÖZLER, **Hukukun Genel Teorisine Giriş Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu**, 2. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2023, s.89-91.

¹¹⁶⁸ GÖZLER, s.90-91.

¹¹⁶⁹ PRIEUR/BASTIN/MEKOUAR, s.35.

¹¹⁷⁰ Michel PRIEUR/ Christophe BASTIN /Mohamed Ali MEKOUAR, **Mesurer l'Effectivité du Droit de l'Environnement**, Brussels: Peter Lang, 2021, s.35; GÖZLER, s.65.

ulaşılmasını sağladığı ölçüde etkilidir¹¹⁷¹. Bir hukuk normu, ne ölçüde etkili ise, o ölçüde geçerlidir¹¹⁷². Pek tâbi hakkın anayasalar, kanunlar ve kanun altı düzenleyici işlemlerle düzenlenmiş olması, onun niteliğini, içeriğini, sınırlarını belirler. Ancak hakkın somut bir olaya, uyuşmazlığa uygulandığında ortaya çıkan netice, o hakkın ne ölçüde etkili olduğunu gösterecektir.

Devletler veya kamu makamları çoğunlukla çevresel meselelerde karar verme sürecinde halkın katılımını desteklemekle birlikte nihai aşamada, karar verici otorite olarak halkın katılımı olsa dahi sonucu belirleme yetkisini de ellerinde tutmak isterler¹¹⁷³. Uluslararası çevre hukukunun temel ilkelerinden biri olan çevresel katılım hakkının hukuki ve bağlayıcı metinlerle, devletlerin Anayasalarında veya kanunlarında tanınması, kendi başına etkili ve işlevsel bir katılımı garanti etmemektedir¹¹⁷⁴. Aksine, etkili katılımın ne anlama geleceğini ve neyi veya neleri gerektirdiği hususlarını akla getirmektedir¹¹⁷⁵. Halkın katılımını pratik anlamda uygulanan bir gerçeklik haline getirmek için nelerin gerektiğinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Halkın katılımını etkili kılmak için, halkın çevresel bilgiye erişimi devlet veya kamu kurumları tarafından halka veya ilgili kişilere aktarılan basit bir bilgi paylaşımından daha fazlasını gerektirmektedir. Sunulan veya paylaşılan çevresel bilgiler, katılımı teşvik etmek için kullanılabilmelidir¹¹⁷⁶. Öğretide, etkili bir halk katılımı için; çevre ve çevreyi etkileyebilecek hususlar hakkında halkın eğitilmesi, çevresel bilginin varlığı ve erişilebilirliği de dâhil olmak üzere erişim hakkı, karar alma sürecinde söz söyleme hakkına sahip olunması ve sürecin şeffaf bir şekilde yürütülmesi, çevreyi ilgilendiren projeler akabinde analizlere ve izlemelere dair bilgilere erişebilme ve bağımsız mahkemelere başvuru hakkı ile tüm bunların hepsi için geçerli olacak şekilde devlet veya çevre ile ilgili faaliyet yürüten üçüncü kişilerin manipülasyonlarına karşı halkın korunmasına ihtiyaç olduğu ifade edilmektedir¹¹⁷⁷. Ayrıca, karar verici kurumlar ile halk arasında geri bildirim ve çift yönlü diyalogu

¹¹⁷¹ PRESTON, “Characteristics of Successful Environmental Courts and Tribunals”, s.373.

¹¹⁷² GÖZLER, s.63.

¹¹⁷³ CREIGHTON, s.5.

¹¹⁷⁴ TURGUT, s.65.

¹¹⁷⁵ Neil A. F. POPOVIC, “The Right to Participate in Decisions That Affected Environment”, **Pace Environmental Law Review**, Vol:10, No:2, Spring 1993, s.691.

¹¹⁷⁶ POPOVIC, s.692.

¹¹⁷⁷ POPOVIC, s.691; RUPPEL/HOUSTON, s.133.

geliştirici mekanizmaların bulunması gerekmektedir¹¹⁷⁸. Çevresel halk katılımının etkililiği, gerçekten kanun veya politika yapmak, kanun veya politika sürecine müdahil olmak, kamusal tartışmalar neticesinde bilgilenmek ve bilgilendirmek, katılım sürecinde sunulan önerilerin uygulamada test edilebilmesi, kamu politikalarının meşrulaştırılması, politikalar için güven duygusu yaratmak ve seçmen kitlesi oluşturmak şeklinde olabilir¹¹⁷⁹. Anılan doğrudan etkililiğin yanı sıra dolaylı etkililiğin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Örneğin, çevresel bir meseleye ilişkin karar alma sürecinde düzenlenen açık oturum tartışma toplantıları neticesinde alınan kararlar doğrudan politika yapımına etki etmese dahi dolaylı yoldan alınan kararlar ileride yürütülecek politikaları meşrulaştırmada etkili olabilmektedir. Diğer yandan, alınan kararlar doğrudan politika yapımına etki etmese de ileride yürütülecek muhtemel politikaları meşrulaştırmada etkili olmasa da salt tartışma toplantısını yürütenler, toplantıya katılanlar ve toplantıyı dinleyenler arasındaki bilgi paylaşımı neticesinde bilgilendirme işlevi sağlayabilir.

Halk katılımını öngören prosedürler içerisinde çevresel halk katılımının bağlayıcılığı katılımın etkililiği için gereklidir. Halk katılımında, katılımcıların alınan karar üzerinde bir düzeyde etkisi veya etkileri bulunmaktadır¹¹⁸⁰. Ancak çevresel halk katılımının bağlayıcı olması, halkın katılımı üzerine belirttiği fikir, düşünce veya yorumun değiştirilmeksizin birebir aynen muhakkak karar vericiler tarafından kabul edilmesi veya uyulması zorunluluğu anlamına gelmemektedir. Nihai sonuç üzerinde tam anlamıyla bir mutabakat veya fikir birliği olmasa, bir sonuç dikte etmese dahi, meselenin nasıl tanımlandığı, dikkate alınan alternatiflerin kapsamı, süreçte uygulanan değerlendirme kriterleri ve kararın verildiği süreci belirlemeye yardımcı olmak yönünde halk katılımının etkisi söz konusu olabilir¹¹⁸¹.

Çevresel meselelerde halk katılımı sürecinde halkın görüş ve düşüncelerinin nihai karar üzerinde bağlayıcılığının olmaması süreç sonunda alınan kararın hukukiliğini tehlikeye düşürmemektedir. Halk katılımının bağlayıcı olması ile

¹¹⁷⁸ RUPPEL/HOUSTON, s.133.

¹¹⁷⁹ Robert E. GOODIN / John S. DRYZEK, "Deliberative Impacts: The Macro-Political Uptake of Mini-Publics", **Politics & Society**, Vol:34, No:2, 2006, s.219.

¹¹⁸⁰ CREIGHTON, s.7; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.92.

¹¹⁸¹ CREIGHTON, s.10; ARMENI/LEE, s.567; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.92.

kastedilen, halk katılımının görmezden gelinmediğini, bir şekilde veya belirli bir yönüyle dikkate alındığını, hesaba katıldığını veya göz önünde bulundurulduğunu gösterir. Çevresel halk katılımının etkililiği, halkın katılımı neticesinde elde edilen fikir, görüş ve yorumların en azından karar vericiler tarafından değerlendirilip dikkate alınması; verilen nihai karar halk tarafından ifade edilen görüşü yansıtmıyorsa neden yansıtmadığının açıklanmasını da içerecek şekilde anlaşılmalıdır. Elbette, çevresel meselelerde halk katılımı neticesinde üretilen görüş ve fikirler ne ölçüde dikkate alınıyorsa ve hesaba katılıyorsa o ölçüde etkililiği de doğru orantılı bir şekilde artacaktır. Bu noktada karar vericilerin halktan topladıkları yorumları dikkate almaları veya hesaba katmaları gerekliliğindeki zorluk, nihai sonuç üzerindeki adil ağırlığın verilmesinde yatmaktadır. Çünkü halk katılımı hiçbir zaman temsili hükümetin yöneticilerinin veya karar vericilerin yerini almayı iddia etmemektedir¹¹⁸².

B. Çevresel Halk Katılımını Etkili Kılmanın Yolları

BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliğine göre, uluslararası insan hakları belgeleri ve mekanizmaları ile herkesin kendilerini etkileyen kamusal karar alma süreçlerine tam olarak katılma ve onları etkili bir şekilde etkileme hakkının tam ve etkin katılımın sağlanabilmesi için katılımcı mekanizma ve süreçlerin belirli ilkelere uygun olması gerekmektedir. Buna göre, katılımcı mekanizmalar kanunla oluşturulmalı; yasal çerçevesi çizilmeli ve çevresel katılım hakkına yönelik sınırlamalar istisnai olmalıdır. Devletler herkesin bilgiye zamanında ve direkt erişebilmesini sağlamalıdır. Oluşturulacak katılım mekanizmaları ve süreçleri yeterli kaynaklara sahip olmalı; ayrımcı olmamalı, kapsayıcı olmalı ve ilgili grupların, hatta en dışlanmış ve savunmasız olanların bile, görüşlerini dile getirme fırsatına sahip olmasını sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır¹¹⁸³.

AS, halk katılımının bağlayıcılığının tesis edilmesi hususunda belirli faaliyetler hakkında alınacak kararlarda halk katılımı başlıklı 6. maddesinin 8. fıkrasında, “*Taraf*

¹¹⁸² BRETT, s.155; GÜNEŞ, Çevre Hukuku, s.93.

¹¹⁸³ UNITED NATIONS, Human Rights Committee, Promotion, Protection and Implementation of The Right to Participate in Public Affairs in The Context of The Existing Human Rights Law: Best Practices, Experiences, Challenges and Ways to Overcome Them, <https://digitallibrary.un.org/record/802240>, (Erişim Tarihi:02.09.2023), parag.9, 73.

devletlerden her biri kararda halk katılımının sonucunun dikkate alınmasını sağlayacaktır.” ve genel düzenleyici işlemlerin hazırlığı aşamasında halk katılımını düzenleyen 8. Maddesinin son cümlesinde ise *“Halkın katılımının sonucu mümkün olduğunca dikkate alınacaktır.”* şeklinde açıkça, halkın katılımını dikkate alma yükümlülüğünü düzenlemiştir¹¹⁸⁴. Sözleşmeye göre, halk katılımı sürecinde edinilen bilgilerin karar aşamasına entegre edilmesi gerekir.

Çevresel halk katılımını dikkate alma yükümlülüğünün gerçekleştirilebilmesi için iki kümülatif alt yükümlülüğün yerine getirilmesi gerekmektedir. Birincisi, karar verici, katılımı organize eden makam veya bağımsız ve tarafsız bir üçüncü kişi/makamın katılımcı prosedür esnasında toplanan fikir, yorum veya gözlemleri rapor etmelidir. Buna, halk tarafından ortaya atılan argümanları inceleme yükümlülüğü de denebilir. İkincisi ise, karar vericinin kendisini ilgilendirmekte olup, halktan toplanan fikir, yorum ve gözlemlerin yani katılımın sonuçlarının nihai kararda sıkı bir şekilde dikkate alınmasıdır¹¹⁸⁵. Çevresel halk katılımını etkili kılmak adına uygulamada ülkelerin mevzuatlarında yer alan hukuki düzenlemelerin, çeşitli alanlar bazında sektörel olarak düzenlendiği görülmektedir. Genel çevre mevzuatından ziyade sektörel bazlı örneğin afet yönetimi veya şehir planlama mevzuatlarının içeriğinde bulunan çevresel halk katılımına dair düzenlemelerin dar bir yaklaşım içerisinde etkililiğinin kısıtlı kaldığı ifade edilmektedir. Ayrıca çevresel halk katılımına dair hukuki düzenlemelerin kısa ve yüzeysel oluşu, detayları içermemesinin etkili katılımı kolaylaştırma yeteneğinden yoksunluğa sebebiyet verdiği belirtilmektedir¹¹⁸⁶. Çevresel halk katılımını etkili kılmak için, öncelikle genel çevre mevzuatında açık ve genel bir çerçeve çizilmesi ve ayrıntılı ve kapsamlı bir biçimde, yetkili makamların nihai karara varırken halk tarafından sunulan girdileri ve gözlemleri etkili bir şekilde dikkate alma yükümlülüğünün zikredilmesi gerekmektedir.

BMÇP, ortaklık içinde olduğu STK’lar olan Erişim İnisiyatifi (*The Access Initiative*) ve Dünya Kaynakları Enstitüsü (*World Resources Institute*) iş birliği ile,

¹¹⁸⁴ Aarhus Sözleşmesi, <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.04.2023).

¹¹⁸⁵ BRETT, s.155; BRETT, dikkate alma yükümlülüğü olarak ifade ettiğimiz bu yükümlülüğü entegrasyon yükümlülüğü (*de l’obligation d’intégration*) olarak ifade etmektedir.

¹¹⁸⁶ ETEMIRE, “Public Voices and Environmental Decisions”, s.183.

2015 yılında BM nezdindeki devletlerin ulusal mevzuatlarının bütününde çevrenin korunmasına hususunda çevresel bilgiye erişim, halkın katılımı ve yargıya erişim haklarının her bir ülkede ne ölçüde etkili olduğu ve gerçekleştirilebildiğini ölçmek üzere çevrimiçi bir veri platformu şeklinde Çevresel Demokrasi Dizini (*Environmental Democracy Index*) tasarlanmış ve geliştirilmektedir¹¹⁸⁷. Dizin ile, Bali İlkeleriyle ortaya konulan uluslararası kabul görmüş nesnel standartlar açısından yetmiş ülkeye dair ölçümler yapılması hedeflenmektedir. Dizinde, bir ülkenin çevresel demokrasiyi, çevresel meselelerde halkın katılımını uygulama performansı değerlendirilirken uygulama göstergelerinden oluşan ek bir set mevcuttur. Bu çerçevede, her bir ülkenin Anayasası, konuya dair ulusal mevzuatı ve uygulamaları iki yılda bir değerlendirilip puanlanmakta ve bu değerlendirmeler de geri bildirimleri için ilgili devletler ve STK'lar ile paylaşılmakta olduğu belirtilmektedir.¹¹⁸⁸ Dizin ile her bir ülkeye dair değerlendirmelerin yanı sıra, ülkelerin çevresel demokrasi performanslarının kıyaslanması ve tüm ülkelerin çevresel demokrasiyi gerçekleştirme amacıyla başarılı olanların yukarıdan aşağıya doğru sıralaması da yapılmaktadır. Böylece, devletler, bu platform sayesinde ulusal mevzuatları ve bunların uygulanması ile çevresel demokrasiyi ne ölçüde gerçekleştirip gerçekleştiremediklerini ve çevresel halk katılımını etkili kılmak için neler yapılabileceğini; hangi hususlarda eksiklikler taşıdıklarını görebilmektedirler. Ayrıca diğer ülkelerin kapsamlı değerlendirmelerini de ortaya koyması açısından, dizin platformu, çevresel katılımı ve çevresel demokrasiyi etkili kılmak isteyen ülkelerin iyi uygulamalardan haberdar olabilmelerini sağlamak açısından faydalı görünmektedir.

Ancak bugün dizinin aktif güncellendiğini ve kullanıldığını söylemek mümkün değildir. Dizine dair web sitesinin âtıl kaldığı görülmüştür. Devletlerin çevresel katılım performansının ölçülmesi, çevresel halk katılımını etkili kılabilen potansiyeli barındırmaktadır. Dolayısıyla, dizinin yeniden aktif hale getirilerek güncellenmesi gerektiği düşünülmektedir.

¹¹⁸⁷Environmental Democracy Index, <https://www.environmentaldemocracyindex.org/>, (Erişim Tarihi:03.02.2023); Bu çalışmanın yapıldığı esnada anılan Dizinin internet sitesinin arşivlenmiş olduğu ve aktif olmadığı görülmüştür. Ülkelere dair bilgilere, kıyaslamalara ve sıralamalara erişilememektedir. Ancak buna rağmen çevresel demokrasi dizini, güncellenerek aktifleştirildiğinde çevresel demokrasiye katkı sağlamaya devam edebilecek kapasiteye sahip olduğu düşünülmektedir.

¹¹⁸⁸Environmental Democracy Index, <https://www.environmentaldemocracyindex.org/>, (Erişim Tarihi:03.02.2023).

Uluslararası Barolar Birliği tarafından 2020 yılında “Hükümetin İklim Değişikliği Konusunda Harekete Geçmemesi Durumuna İtiraz Eden İşlemler İçin Model Mevzuat” (*Model Statute for Proceedings Challenging Government Failure to Act on Climate Change*) hazırlanmıştır¹¹⁸⁹. Model mevzuat temelde iklim değişikliği ile ilgili yargılamalarda, yargıya başvuranların sıfatı, yargılama sürecindeki deliller, yargılama neticesinde mevcut çözümler ile yargılama giderlerine odaklanmaktadır¹¹⁹⁰. Bu kapsamda model mevzuatın amacı şöyle ifade edilmektedir:

“Bireylerin ve toplulukların iklim değişikliği konusunda hükümetin eylemlerine veya eylemsizliğine itiraz etmek için yerel mahkemelere daha iyi erişmelerine yardımcı olmak; yerel mahkemelerin, devletin kendisine veya devlet kurumlarına karşı açılmış olsun, bu tür iddiaları mevcut hukuki veya diğer yükümlülükler açısından değerlendirmesine yardımcı olmak ve hükümet kuruluşlarının iklim değişikliğini ele almak için harekete geçmelerine karşı uygun bir destek sağlamak¹¹⁹¹.” olarak belirtilmiştir.

Model mevzuatın 3. maddesinde ehliyet (*standing*) hususu düzenlenmektedir. Buna göre, herhangi bir kimse, bir hakkı ihlal edilmiş olsun veya olmasın, devletle ilgili iklim değişikliği işlemlerinde, bir hukuk kuralının ihlal edildiğinden bahisle bu ihlali gidermek veya ihlaline yönelik var olan bir tehdidi engellemek üzere bir kişi tarafından kendi adına veya rızası olmak şartıyla başkası adına dava açabilmektedir¹¹⁹². Ardından, iklim değişikliği ile ilgili devlete karşı açılacak davalarda süreçte ortaya çıkan ciddi bir mesele var ise ve meseleye hakiki bir ilgi ve alaka duyan bir kuruluşun kamu menfaatini koruma amacıyla hareket etmesi halinde, herhangi bir kişinin, küçükler veya gelecek nesiller adına da dava açabilmesi söz

¹¹⁸⁹ International Bar Association, **Model Statute for Proceedings Challenging Government Failure to Act on Climate Change**, An International Bar Association Climate Change Justice and Human Rights Task Force Report, February, 2020; Bundan sonra Model Mevzuat olarak anılacaktır.

¹¹⁹⁰ International Bar Association, **Model Statute for Proceedings Challenging Government Failure to Act on Climate Change**, An International Bar Association Climate Change Justice and Human Rights Task Force Report, February, 2020, s.28.

¹¹⁹¹ International Bar Association, **Model Statute for Proceedings Challenging Government Failure to Act on Climate Change**, An International Bar Association Climate Change Justice and Human Rights Task Force Report, February 2020, s.28.

¹¹⁹² International Bar Association, **Model Statute for Proceedings Challenging Government Failure to Act on Climate Change**, An International Bar Association Climate Change Justice and Human Rights Task Force Report, February 2020, s.32, article 4/1 ve 2.

konusudur. Ayrıca, devlet de başsavcılık (*The Attorney-General*) veya başkaca kendisini temsil eden bir kurum aracılığıyla halkı adına da iklim değişikliği davası açabileceği belirtilmektedir¹¹⁹³. Model mevzuatta ehliyetle dair belirtilen bu hükümler, iklim değişikliği ile ilgili açılacak davalarda yargıya erişecek kişi veya kişileri oldukça genişletmekte; hatta devleti temsil eden kurumların da halkı adına dava açabilmesini öngörerek çevresel meselelerde yargıya erişimin kapsamını artırmaktadır. Ehliyet meselesi, önceki başlıklarda açıklandığı üzere yargısal makamlar önünde dava açabilecek kişilerin veya kurumların kim veya kimler olacağına dair mahkemeleri ilgili hukuk kuralları gereğince yorumda bulunmaya sevk eden bir usuli meseledir. Model mevzuat, ilgili ülkelere ehliyet meselelerini netleştirecek kural önerisi getirmekle çevresel meselelerde yargıya erişecek kişilerin kim veya kimler olduğu sorunsalını çözmeye çalışmaktadır.

Yukarıda açıklandığı üzere yargısal modeller içerisinde katılımı sağlayan araçlardan biri de *amicus curiae* görüşleridir. Model mevzuatta *amicus curiae* görüşlerine ilişkin olarak mahkemenin taraflara bildirimde bulunmak suretiyle yargılamanın konusuna hakiki bir ilgi ve alaka duyan bir hükümet dışı kuruluşun yargılamada ara kararlara ilişkin, yargılamanın esasına ilişkin sunumlar yapmak veya delil sunmak ve tanık gösterebilmek hususlarında *amicus curiae* görüşü sunması hususunda yargılamaya katılma hakkı tanınması ifade edilmiştir¹¹⁹⁴.

Model mevzuatın Ek-B kısmında, yargıya başvuruda mahkeme masrafları hususunda farklı ülkelerde çevresel meselelerde dava açanlardan mahkeme masraflarının başlangıçta alınmayarak ertelenmesi, bu masraflardan feragat edilmesi gibi farklı hükümler içeren ülke örneklerine yer verilmiştir. Bunlardan Endonezya, Filipinler, Kenya gibi ülkeler, mahkeme masrafları açısından çevresel meselelerde yargıya başvuranlar için kolaylık sağlayan ülkelerdendir. Ayrıca kamu yararına açılan davalarda yargıya başvuranların yargılama neticesinde ödemekle yükümlü olacakları

¹¹⁹³ International Bar Association, **Model Statute for Proceedings Challenging Government Failure to Act on Climate Change**, An International Bar Association Climate Change Justice and Human Rights Task Force Report, February 2020, s.32, article 4/4, 5 ve 6.

¹¹⁹⁴ International Bar Association, **Model Statute for Proceedings Challenging Government Failure to Act on Climate Change**, An International Bar Association Climate Change Justice and Human Rights Task Force Report, February 2020, s.32, 33, article 5.

meblağı sınırlayan düzenlemeler de mevcuttur. Bu düzenlemelere de Kanada ve Avustralya örnek gösterilebilir¹¹⁹⁵. Mahkeme masrafları açısından yargıya başvuranlar için kolaylık sağlanması özellikle çevresel adaletin tesis edileceği gelişmekte olan ülkelerdeki savunmasız gruplar veya yoksul halk kesimini koruyucu ve çevresel halk katılımını teşvik edici bir unsurdur.

Uluslararası ölçekte çevresel halk katılımının etkili kılınması adına, daha önce bahsedilen ve içeriğinde çevresel bilgi edinme hakkı, çevresel karar alma sürecine katılım hakkı ve çevresel meselelerde yargıya erişim hakkını barındıran henüz taslak aşamada olan Çevresel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme benzeri, tamamı çevresel halk katılımına özgülünen bir uluslararası sözleşmenin kabul edilmesi ve bu sözleşmenin etkili bir biçimde uygulanması için alınması gereken tedbirlerin açıkça belirtilmesi gerekmektedir. Ayrıca anılan sözleşmenin kabulüyle taraf devletlerin sözleşmeye uyup uymadığını denetleyen bir mekanizmanın da kurulmasının sağlanması çevresel halk katılımının uluslararası ölçekte etkililiğini sağlamak adına faydalı olacağı fikrindeyiz.

Çevresel halk katılımı nasıl etkili kılınabilir sorusuna bu çalışmada vereceğimiz cevap, esasen mevcut ulusal hukuki kurallar, araçlar ve kurum veya mekanizmaların nasıl işletildiği ve neticede elde edilen kazanımlar çerçevesinde şekillenecektir. Çalışmamız kapsamında çevresel halk katılımının kapsamını belirleyen uluslararası antlaşmaların ışığında, çevresel halk katılımının ulusal mevzuatlarda nasıl düzenlediği ve bu düzenlemeler çerçevesinde kullanılan hukuki kurallar, araçlar ve kurum veya mekanizmaların işleyişleri ve bu mekanizmalar neticesinde edinilen kazanımlar ele alınmıştır.

¹¹⁹⁵ International Bar Association, **Model Statute for Proceedings Challenging Government Failure to Act on Climate Change**, An International Bar Association Climate Change Justice and Human Rights Task Force Report, February 2020, s.44-46, Appendix A.

C. Çalışmamızda İncelenen Çevresel Halk Katılımı Modellerinin Etkililiğinin Değerlendirilmesi

Çalışmamızda çevresel halk katılımının etkililiği, çevresel halk katılımı modellerinin yapısında ve işleyişlerinde etkililiği sağlayan unsurları taşıyıp taşımadığının değerlendirilmesi ile belirlenmeye çalışılacaktır. Bu başlık altında çalışmanın ikinci bölümünde tasnif edilen yargısal ve yarı yargısal çevresel halk katılımı modellerin etkililiği ve işlevselliği değerlendirilecektir.

- Halkın katılımının etkili olabilmesi için, herhangi bir çevresel meseleye dair çevresel bilgilere erişimin, karar alma sürecine ve alınacak karara ilişkin bilgilerle, yargıya başvuruya ilişkin bilgilere (örneğin, hangi yargı makamına nasıl başvurulabileceğine dair bilgiler) erişimin sağlanması gerekmektedir. Dolayısıyla çalışmamızda incelenen yargısal ve yarı yargısal çevresel halk katılımı modellerinin halkı bilgilendirmeye yönelik işlevini ne ölçüde gerçekleştirdiği hususu değerlendirilmelidir.

Yargısal nitelikteki çevresel halk katılımı modellerinden ulusal mahkeme modelleri ile uluslararası ve bölgesel yargı mekanizmaları modelleri kapsamında halkın bilgilendirilmesine yönelik işlev ancak yargılama neticesinde verilecek yargı kararının yeterince gerekçelendirilmiş olması ve karara kamuoyunun tümünün erişebilir kılınmasıyla gerçekleştirilebilir. Yine, yargısal nitelikteki çevresel halk katılımı modellerinden ulusal mahkeme modelleri ile uluslararası ve bölgesel yargı mekanizmalarına başvuranların çevre STK'ları olması halinde, henüz yürütülen yargılamalara ilişkin dava dilekçesi, davalı savunması, ara karar gibi yargılamaya dair iş ve işlemlere ilişkin bilgiler kamu yararı gözeten çevre STK'ları tarafından kamuoyuna açık hale getirilmesi ve paylaşılmasıyla yargısal çevresel halk katılımı modellerinin halkı bilgilendirmeye yönelik işlevini gerçekleştirmesine katkı sağlayacaklardır. Keza, yargısal modeller içerisinde yer alan katılımı sağlayan araçlardan *amicus curiae* hem yargılama içerisinde yargıcı uyuşmazlığa dair bilgilendiren hem de yargılama kapsamında sunulan *amicus curiae* görüşlerinin halk ile paylaşılarak halkın çevresel bir uyuşmazlık bir çevresel mesele hakkında

bilgilendirilmesi işlevini yerine getirmektedir. Çevresel meselelerde uluslararası yargı mekanizmalarından danışma görüşü talebi üzerine verilen yazılı görüşler de hakkında verildiği çevresel meseleye dair hem yargı organlarını hem de halkı bilgilendiren araçlardır. Yargısal modeller içerisinde yer alan katılımı sağlayan araçlardan bir diğeri olan çevresel bilgiyi uçuranları koruyucu hukuki düzenlemeler, çevresel bilgiyi uçuranları koruyarak bu kişilerin çevre mevzuatına aykırılık gibi durumların açığa çıkmasını ve herkesçe öğrenilmesini sağlarlar. Bu haliyle, çevresel bilgiyi uçuranlar da aslında çevresel bilginin yayılmasını sağlamaları dolayısıyla örneğin bir yerde uygulanacak bir proje hakkındaki çevresel bilgilerin açığa çıkmasını sağlayarak halkı bilgilendirme işlevini gerçekleştirmektedirler. Böylece, örnek kapsamındaki projenin olumsuz etkileri herkesçe bilinmiyorken, projeyi yürütecek şirkette çalışan bir çevresel bilgi uçuran kişinin bu bilgiyi kamuoyu ile paylaşması ve herkesin dikkatini projenin olumsuz ve bilinmeyen bir yönüne çekmesi halkı çevresel bilgiye ulaştıran bir vesiledir.

Yarı yargısal nitelikteki çevresel halk katılımı modelleri olarak çalışmamızda incelenen Aarhus Uyum Komitesi, kendisine yapılan başvurularda bizzat AS'deki çevresel bilgiye erişim hakkına uyumsuzluğun olup olmadığını incelemekte ve uyumsuzluk halinde bunu tespit etmektedir. Keza, Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşması Çevresel İş Birliği Komisyonu, temelde çevresel bilgilere erişilmesi hakkında kararlar vererek halkın çevresel bilgilere erişebilmesini sağlayan yarı yargısal bir modeldir. Çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumu modelleri, esasen yargı kararları gibi bağlayıcı ve yaptırıma tabi olan kararlar vermediklerinden, genellikle ya kişilerin kendilerine başvuruları halinde belirli bir çevresel meseleyi inceler ve neticede rapor oluştururlar; ya da bazen re'sen uygun gördükleri çevre ile ilgili konularda araştırma yapmak ve neticesinde rapor hazırlayarak ilgili ülkenin parlamentosuna sunmak üzere çalışmalar yapmaktadırlar. Çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumları, halktan bir kişinin başvurusu üzerine veya re'sen olsun, görevi ile ilgili çevresel bir meseleye ilişkin bir araştırma yürütmek ve o çevresel mesele ile çözümüne dair önerilerini araştırıp rapor haline getirdikten sonra anılan raporları kamuya açık bir şekilde yayımlamalarıyla veya parlamentoya sunmalarıyla parlamento ve milletvekilleri aracılığıyla halkı

bilgilendirme işlevini yerine getirirler. Özellikle incelenen çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumlarından Macaristan Gelecek Nesiller Parlamento Komiserinin, ilgili başlıkta belirtildiği üzere, parlamentonun genel oturumlarına katılarak bu oturumlarda söz alabilme yetkisinin bulunması, halktan parlamento komiserine gelen bir çevresel meseleye dair bilginin parlamentoda doğrudan ifade edilebilmesi anlamına gelecektir. Bu da milletvekilleri önünde ifade edilen çevresel meselenin veya bu meseleye dair bilgilerin parlamentonun müzakere işlevi kapsamında müzakere edilebileceği ve örneğin, karar alınması halinde konuya dair bir araştırma komisyonu kurulması neticesini doğuracaktır. Çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumları, kendisine yapılan başvurular hakkında verecekleri tavsiye kararlarını kamuoyuna açık bir şekilde yayımlamaları dolayısıyla da halkı bilgilendirme işlevini yerine getirirler. Keza, yarı yargısal çevresel halk katılımı modellerinden olan insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmeler nezdinde oluşturulan öncelikle incelenen BM organları ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu ile Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonunun da kendilerine yapılan başvurular üzerine verdikleri kararların halka açık bir şekilde paylaşılması bu modellerin halkı bilgilendirme işlevini yerine getirdiğini göstermektedir.

- Çevresel meselelerde yargıya erişim denildiğinde bir ülkede var olan hukuksal düzende, çevresel konularda yargıya başvuru hakkının halka tanınması aslında başlı başına bir güvence teşkil etse de bu güvencenin hangi koşullarda ve ne ölçüde sağlandığına bakılması gerekmektedir. Çevresel meselelerde yargıya erişim sürecinde, çevresel davaların belirli özelliklerinin ele alınması ve hak ihlallerine itiraz etme, çevresel zararı önleme veya sınırlama konuları da dâhil olmak üzere bu alanda karşılaşılan engellerin bulunup bulunmadığı ve engeller var ise ne ölçüde bu engellerin üstesinden gelinebildiği veya gelinebileceği değerlendirilmelidir. Bahsedilen engellerin bulunmaması, bunların üstesinden gelinebilecek mekanizmaların varlığı sürecin etkililiğini pekâlâ artıracaktır. Yine yargıya erişim süreci içerisinde başvuruçular açısından ispat külfetini kolaylaştıracak tedbirlerin yahut karmaşık çevresel zorluklar barındıran meseleler karşısında kolaylık sağlayabilecek hukuki araçların olup olmadığı hususunda açıklama yapılacaktır. Yargısal veya yarı yargısal modeller tarafından alınan kararların, diğer bir deyişle sürecin sonundaki çıktıların,

çevresel meselelere dair farklı alternatifler oluşturma becerisi, alınan kararların benzer meselelerde alınacak benzer kararları bağlayıcılık derecesi ve bunlara uyulmaması halinde yaptırımının olup olmadığı ve var ise yaptırımın ne olduğu açısından ele alınmalıdır.

Çevresel konularda yargıya başvuru hakkı hem yargısal hem de yarı yargısal halk katılımı modelleri açısından, başvuru olabileceklerin herkese tanınacak kadar geniş olduğu ölçüde çevresel halk katılımını dolayısıyla yargıya erişimi o kadar geniş tesis etme ve halk katılımını etkili kılma kabiliyetini haizlerdir. Bu hususta iki unsur karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, mahkeme masrafları; ikincisi ise herkese dava açma yetkisinin tanınıp tanınmadığıdır.

Mahkeme masrafları açısından, çalışmamızda Brezilya Anayasasının XXIII. maddesinde herhangi bir vatandaşın çevreye zarar veren bir işlem hakkında açacağı halk davasında kötü niyetli olmamak kaydıyla mahkeme masrafları, avukatlık ücreti ile yargılama giderlerini ödemekten muaf tutulacağı hükmünden bahsedilmiştir. Bu hüküm gereği, Brezilya’da açılacak anılan anayasa maddesi kapsamındaki davalarda mahkeme masraflarından muaf tutulmanın çevresel halk katılımını teşvik edici ve kolaylaştırıcı bir etki yarattığı söylenebilir. Böylece, bir kişi, sırf maddi gücü yok diye çevresel meselelerde yargıya başvurmaktan vazgeçmeyecektir. Bu da dolayısıyla Brezilya’daki yargı makamlarının çevresel halk katılımını sağlama açısından etkili kılmaktadır. Yahut çevre ile ilgili yargılamalarda ihtiyat ilkesinin de bir gereği olarak çevreye verilen zararın derhal önlenmesi için alınması gereken ihtiyati tedbir kararları açısından teminat göstermekten muaf tutulmaya ilişkin düzenlemeler de çevresel halk katılımını etkili kılan hususlardandır. Mahkeme masrafları açısından çalışmamızda zikredilen çevre ihtisas mahkemesi örneklerinden olan İsveç Toprak ve Çevre Mahkemesinde açılan idari davaların bireylerden ziyade, yetkili kamu makamları tarafından açılabilmesinin öngörülmesinin altında yatan sebebin hukuk davalarında davayı kaybeden tarafın mahkeme masraflarını ödemek zorunda kalmasına karşılık idari davalarda kişilerin mahkeme masraflarıyla karşı karşıya kalmasının önüne geçmek amacıyla yapıldığı belirtilmiştir. Böylece, yargıya erişimde çevresel halk katılımını etkili kılmak amaçlanmıştır.

İkinci unsur, menfaat koşulu veya diğer bir deyişle dava açma ehliyeti açısından yargısal modeller çalışmamızda detaylı olarak incelenmiştir. İncelenen yargısal modellerden bireysel menfaat koşulunu gözeten modellerin zamanla çevresel meselelerde bireysel menfaat koşulunu esnek yorumlayarak çevre STK'larına çevresel bir meseleye ilgi duymaları kapsamında dava açma yetkisinin verilmesi hususu çevresel halk katılımını etkili kılmaktadır. Herkese dava açma yetkisi veren yargısal modellerden bir kısmı (Hindistan, Kenya ve Sri Lanka örneklerinde olduğu gibi) bir kısmının sosyal adaleti gerçekleştirmek amacıyla, savunmasız gruplarla yoksul halk kesiminin yargıya erişimini tesis etmek adına gördükleri kamu yararı davaları ile; diğer bir kısmı temel hak ve özgürlüklerin anayasa şikayeti olarak incelendiği *amparo* başvuruları kapsamında çevresel meselelerde halkın yargıya erişimini artıran uygulamaları yürütmektedirler. Kimi zaman da doğanın ve gelecek nesillerin haklarının hukuk düzenlerinde tanınmasıyla doğanın ve gelecek nesillerin haklarının korunması amacıyla açılan davalarda bu davaları gören yargı makamlarının dava açma ehliyetini herkesin dava açabileceği şekilde değerlendirdiği örnekler vardır.

Yargısal nitelikteki modeller kapsamında çevresel halk katılımını etkili kılmak üzere yargılama esnasında ispat külfetini başvuruçular lehine çeviren hukuk kurallarının getirilmesi söz konusudur. İspat külfetini tersine çeviren yargısal modeller çalışmamızda belirttiğimiz üzere Arjantin ve El Salvador'da mevcuttur.

Yargısal makamların kararlarının bağlayıcı olması da çevresel halk katılımını etkili kılan hususlardan biridir. Bir kararın bağlayıcı olması, o karara uyulmaması halinde karara uymayanın bir yaptırım gücü ile karşılaşması demektir. Bu yaptırım, özgürlüğü bağlayıcı bir ceza veya para cezası olabileceği gibi bir şeyi yapmaya zorlamak veya yapmamaya zorlamak yahut bir tazminat ödemek zorunda kalmak şeklinde olabilir. Buna örnek olarak, bir çevresel karar alma sürecinde halkın katılımı prosedürünün uygulanmaması üzerine bu prosedürün uygulanması gerektiğinden bahisle ilgili mahkemede dava açan davacılar açısından yapılan yargılama neticesinde hukuken bağlayıcı bir karar ile karar alma sürecinde alınan kararın halkın katılımı prosedürünün yürütülmemesi sebebiyle iptal edilmesi üzerine, ilgili süreci yürüten

kamu makamı bu kez karar alma sürecinde halkın katılımı prosedürünü gerçekleştirmek zorunda kalacaktır. Yargısal modelin kararlarının bağlayıcılığı bu açıdan çevresel halk katılımını etkili kılmaktadır. Yahut halkın katılımının sağlanmadığından bahisle hak ihlali iddiasıyla yapılan yargılama sonunda hak ihlali kararı verilerek ilgili devletin çevresel halk katılımını sağlamasının bir yükümlülük olduğu kararında, benzer olaylarda da devletin çevresel halk katılımını sağlama yükümlülüğünün bulunduğu kabul edilerek ilgili devletin veya kamu kurumlarının buna göre hareket etmesi sağlanacaktır. Anılan açılardan, yargı kararlarının bağlayıcılığı çevresel halk katılımının etkili olmasına katkıda bulunmaktadır.

Kararların bağlayıcılığı hususunda, yargısal modellere nazaran yarı yargısal modellerin kararlarının bağlayıcı değil; tavsiye ve öneri niteliğinde olduğu belirtilmişti. Yarı yargısal çevresel halk katılımı modelleri, verdikleri kararlarla çevresel halk katılımının kapsamına dair var olan boşluklar var ise bunları doldurmak, yumuşak hukuka dair verileri oluşturmak anlamında katkı sağlarlar. Yarı yargısal modeller tarafından çevresel halk katılımına dair meydana getirilen yumuşak hukuk verilerinin, ileride bir yargısal makam tarafından dikkate alınarak bağlayıcılık kazanabilmesi de mümkündür. Yine, kararları tavsiye niteliğinde olan yarı yargısal modellerden AS Uyum Komitesi hakkında öğretilde öne sürülen Uyum Komitesinin kararlarının bağlayıcılığına ilişkin tartışmaların varlığı da zaman zaman yarı yargısal olarak nitelendirilse de anılan modellerin yargısal bir model olma yolunda ilerlediği de göz önünde tutulmalıdır.

SONUÇ

Çevrenin korunması, tüm insanların, gelecek nesillerin, doğanın ve hayvanların kısacası belirli bir hukuk düzeninde hak öznesi olarak tanınan herkesin temel hak ve özgürlüklerinin korunması amacına hizmet eder. Çevrenin korunması, devletlerin ve herkesin ödevidir. Buna karşın, çevrede tahribata yol açacak herhangi bir faaliyet, plan, program veya proje hakkında öncelikle halkın bilgilendirilmesi, karar alma sürecine katılması ve yargıya erişimi yani çevresel katılım hakkı tesis edilmelidir. Ancak çevresel katılım hakkı tanınmasının, halka her halükarda ve mutlak şartta çevreyi ilgilendiren bir meselede son söz sahibi olduğu anlamına gelmemelidir. Çevreyi ilgilendiren meselelerde halkın katılımı kapsamında halkın verdiği kararı mutlak bir şekilde kabul etmenin her zaman çevrenin korunması amacına hizmet etmediğini ve etmeyeceğini akılda tutmak gerekmektedir. Zira, çevresel bir meselede halk, çevrenin korunmasına hizmet etmeyen bir görüşe, fikre sahip olabilir; bu yönde bir yorumda bulunarak karar alabilir. Bu noktada, çevresel meselelerde halkın karar alma aşamasına katılımı üzerine vereceği kararın çevrenin korunması amacına hizmet etmediği hallerde halkın kararının uygulamaya konulmaması adına çevrenin korunması ile ilgili bilimsel ve teknik konularda çalışmalar yapan kişi veya kurumların dâhil olacağı birtakım hukuki mekanizmalar geliştirilerek bunun önüne geçilebileceği kanaatindeyiz. Bu husus, halkın çevresel meselelerde çevrenin korunması amacına hizmet etmeyen kararlar alma riski ve olasılığı ile bu risk ve olasılığın nasıl bertaraf edileceği meselesidir ve başka çalışmaların konusu yapılarak geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma, çevresel meselelerde halkın katılımının ne olduğu ve nasıl gerçekleştirileceği, özellikle yargısal ve yarı yargısal çevresel halk katılımı modellerinin çevresel halk katılımını nasıl tesis ettiği üzerine olup incelenen

modellerin etkililiğini mevcut hukuk kuralları ve hukuki kurumların işleyişi çerçevesinde değerlendirmek üzerinedir.

Belirtmeliyiz ki, çevresel halk katılımı yabancı literatürde üzerine çokça yazılıp çizilmiş bir konu olmasına rağmen bu konu ekseninde Türk hukuku literatüründe yazılmış olan kapsamlı çalışmaların sayısı çok azdır. Öğretide farklı isimlendirmeleri olan, çalışmamızda ise çevresel katılım hakkı olarak ifade ettiğimiz hak, üç ayaktan oluşmaktadır. Bu üç ayağın her biri birbirine bağlı birer hak ve aynı zamanda çevre hakkının usul güvenceleri olması itibarıyla çevre hakkına mündemiçtir. Ayrıca, uluslararası antlaşmalar, yargı mekanizmaları ve insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerin denetim organlarınca farklı haklarla bağlantılı bulunup bu haklarla birlikte yorumlanabilen ve yeri geldiğinde bir başka hak içerisinde hayat bulan çok katmanlı bir haktır. Çalışmamızla, Türk hukuku literatürüne çevresel meselelerde halkın katılımının ne anlama geldiği açıklanmıştır. Çevresel halk katılımı, yargısal ve yarı yargısal çevresel halk katılımı modelleri aracılığıyla nasıl somutlaşır ve hangi özellikleri veya nitelikleri taşır ise çevresel halk katılımı etkili kılınabilir sorularına cevap aranmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünün Çevresel Halk Katılımının Etkililiği ve İncelenen Modellerin Etkililiğinin Değerlendirilmesi isimli üçüncü ana başlığı altındaki Çevresel Halk Katılımını Etkili Kılmanın Yolları başlığında ifade ettiğimiz Çevresel Demokrasi Dizini, âtil kaldığı ve güncellenmediği, dizinin internet sitesinin de arşivlenmesi dolayısıyla dizine dair hiçbir ampirik veriye erişilememektedir. Bunun yanı sıra, çevresel halk katılımına dair Dünyadaki tüm ülkelerin mevzuat ve hukuk mekanizmalarının uygulamaları ve bu uygulamalar neticesinde elde edilen verilere ve kazanımlara ilişkin herhangi bir kaynak veya istatistiki veriler bulunmamaktadır. Yabancı öğretilerde, tüm Dünyadaki ülkelerin yer aldığı ve çevresel meselelerde halkın katılımı üzerine karşılaştırmalı olarak yapılmış bir inceleme veya araştırma da bulunmamaktadır. Dolayısıyla, anılan kapsamda tüm bu verileri elde etme imkanımız bulunmadığı için çalışmamızda incelenen çevresel halk katılımı modellerinin etkililiğinin değerlendirilmesi ampirik ve istatistiksel verilere dayanılarak oluşturulamamıştır. Anılan ampirik ve istatistiksel verileri elde etmek başka bilim

alanlarının ve çalışmalarının da konusunu oluşturmakta olup üzerine çalışılması gereken bir husustur. Bu açıklamalarımız ışığında çalışmamızda incelediğimiz çevresel halk katılımı modellerinin etkililiğini değerlendirirken, mevcut hukuk kuralları ve hukuki mekanizmalar ışığında bu kural ve mekanizmaların kapsamı teorik olarak uluslararası antlaşmalarla belirlenen çevresel halk katılımı ilkesini ve dolayısıyla çevresel katılım hakkını ne ölçüde gerçekleştirdiği hususunda yorumlayarak ele alınmıştır.

Çalışmamızda bu soruya cevap aramadan önce, Mevcut Hukuk Düzenlerinde Ekolojik Bir Dönüşüm İhtiyacı başlıklı ön bölüm ile, tarihsel süreçte evreni ve tüm canlıları bir bütün olarak gören organik bakış açısının yerini zamanla insanın doğa ve hayvanlar üzerinde hakimiyet kurarak doğadan, hayvanlardan ayrı ve üstün olduğu inancını yansıtan mekanikçi görüşün aldığı ifade edilmiştir. Öğretide, mekanikçi görüşün hakim olduğu demokrasi anlayışına ve hukuk düzenlerinde ekolojik ve bütüncül bakış açısını yansıtan bir dönüşüm gerçekleştirilmesi gerektiği; bu dönüşüm gerçekleştirilmeksizin mevcut hukuk düzenlerine halkın katılımını öngören kuralları koymanın veya halkın katılımını gerçekleştiren kurumları kurmanın neticeyi değiştirmeyeceği düşüncesi öne sürülmektedir. Dolayısıyla ekolojik bir hukuk düzeni tasarlanmak suretiyle, hukuk kurallarının ve kurumların da ekolojik bakış açısını yansıtan uygulamalarda bulunmaları sağlanmalıdır. Biz de öğretide öne sürülen bu düşünceye katılmaktayız. Öğretide öne sürülen bu düşünce uyarınca, halk katılımını demokratik bir sistemin temeline yerleştirmek için öncelikle hukuk düzenine hâkim olan bütüncüllükten kopuk, mekanik bakış açısını ekolojik ve bütüncül bir bakış açısına dönüştürülmeli; dönüştürülen bu anlayış çerçevesinde hukuk düzeni içerisinde mevcut hukuki kurumlar ve kabul edilen veya edilecek hukuki kuralların bütünü bu bakış açısını yansıtacak şekilde yeniden inşa edilmelidir. Fakat, Dünya’da henüz tam anlamıyla ekolojik bakış açısının hayata geçirildiği bir hukuk düzeni ve ekonomik düzen bulunmadığından; çalışmamızın mevcut hukuk düzenleri ve demokrasi anlayışı çerçevesinde uygulanan çevresel halk katılımını gerçekleştirmeye yönelik kuralları, modelleri ve araçları inceleyeceği göz önüne alındığında bu ön bölümde öğretide öne sürülen ve bizim de katıldığımız ekolojik dönüşüm düşüncesini ifade etmek ile yetinilmiştir.

Çalışmamızın Çevresel Halk Katılımının Kavramsal ve Hukuki Çerçevesi ana başlıklı birinci bölümünde, çevrenin korunması açısından halk katılımının çerçevesi çizilmiştir. Bu kapsamda, Çevrenin Korunması Açısından Halk Katılımının Kavramsal Çerçevesi başlıklı ilk kısmında, halk katılımı ve dolayısıyla çevresel halk katılımının çevresel demokrasinin bir unsuru olduğu kabul edilmelidir. Çevresel halk katılımı, temelini İHEB'in 21. maddesinde düzenlenen yönetime katılma hakkı ile MSHS'nin 25. maddesinde düzenlenen kamu işlerinin yürütülmesine katılma hakkından alan; ifade özgürlüğü, bilgi edinme hakkı, adil yargılanma hakkı ve örgütlenme özgürlüğü ile de yakından ilişkili olan; çevreyi doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren tüm meselelerde halkın konu hakkında bilgilenme, danışma, müzakere etme, karar alma ve nihayetinde alınan kararda görüş ve önerilerin ne şekilde dikkate alındığı konusunda bilgilendirilmeyi ve yargıya erişimini de kapsayacak şekilde müdahil olunan süreçlerin tamamı olarak tanımlanabilir. Çevresel halk katılımının öğretilerde farklı adlandırılan türlerinin mevcut olduğu ve bu türlerin halkın katılımı neticesinde nihai sonuç çıktısını belirleme gücüne; katılım sürecinde halk ile ilgili kamu kurumları arasındaki bilgi akışının varlığı ve yönüne göre belirlendiği görülmüştür. Özellikle Covid-19 pandemisinin halk katılımının türleri üzerinde dönüştürücü bir etki yarattığı; pandemi sonrasında çevrimiçi platformlar ve sosyal medya aracılığıyla halk katılımının gerçekleştiği not edilmiştir. Neticede, çevresel halk katılımının türlerinin sayarak tüketilemeyecek denli fazla olduğu ve farklı isimlendirmelerinin olduğu görülmüştür. Ardından, halk katılımı ile ilişkili kavramlar açıklanmak suretiyle çevresel halk katılımı kavramının çerçevesi belirlenmiştir. Katılım ile istişare kavramları arasındaki nüans olduğu, katılımın istişare kavramından daha kapsayıcı olduğu ancak katılımın istişare kavramını içinde barındırdığı; halk katılımının yanı sıra halk müzakeresi kavramı ilişkisinde, katılım ile müzakere kavramlarının ortak yönleri olmasına rağmen katılımın müzakereyi içinde barındıran ancak ondan daha kapsamlı bir kavram olduğu ve katılımın kitlesel boyutlara ulaşmasının belirli bir ölçüde müzakereyi olumsuz etkileyeceği sonucuna varılmıştır. Halk katılımı ile ilişkili bir diğer kavram sürdürülebilir kalkınmadır. Sürdürülebilir kalkınma, ekolojik ve çevresel koruma ile ekonomik kalkınmayı dengelemeye çalışan bir kavram olarak ifade edilmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın uluslararası hukukta

ifade edilmeye başlandığı 1980’li yıllardan bu yana, çevresel meselelerde alınacak kararlara halkın katılımının sağlanması hususu vurgulanmakta ve çevresel halk katılımı sürdürülebilir kalkınmanın bir unsuru olarak ifade edilmiş ve çevresel halk katılımı sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi için temel amaçlardan biri olarak belirlenmiştir. Son olarak kavramsal çerçeve kapsamında halk katılımının avantajları ve dezavantajlarından söz edilmiştir. Halk katılımı prosedürlerini öğretide gereksiz bulan görüşlere ve faydalı bulan görüşlere yer verilmiştir. Neticede, çalışmamızın giriş kısmında da belirttiğimiz üzere, çevresel meselelerde halk katılımı, alınacak kararlarda farklı fikirleri çarpıştırarak daha nitelikli ve farklı açılardan bakabilen görüşleri oluşturması, ilgili makamların veya devletlerin alacakları kararlara meşruiyet sağlaması gibi gerekçelerle fikrimizce gerekli ve faydalı bulunmaktadır.

Çalışmamızın Çevresel Halk Katılımının Kavramsal ve Hukuki Çerçevesi ana başlıklı birinci bölümünün Çevresel Halk Katılımının Hukuki Çerçevesi başlıklı ikinci kısmında ise, öncelikle çevresel halk katılımının tarihsel gelişimi ifade edilmiştir. Bu kapsamda daha önce belirtildiği üzere çevresel halk katılımının temelde İHEB ve MSHS’de yer alan kamu işlerine katılma hakkına dayandığı, çevre hakkının uluslararası metinlerde tanınmasıyla birlikte çevresel halk katılımının çevre hakkının usul yönü şeklinde de gündeme geldiği ifade edilmiştir. Çevre hakkının usul yönüne dolayısıyla çevresel halk katılımına yollama yapan BM kapsamında oluşturulan uluslararası hukuk metinlerine, şartlara ve sözleşmelere yer verilmiştir. Çevresel halk katılımını bir ilke olarak ifade eden Rio Çevre ve Kalkınma Deklarasyonunun 10. ilkesine vurgu yapılmıştır. Akabinde, çevresel halk katılımını özel olarak düzenleyen Aarhus Sözleşmesi ile Escazú Sözleşmesinden ve henüz kabul edilmemiş olan Taslak Küresel Çevre Antlaşması ile Çevresel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme taslağından bahsedilmiştir. Böylece çevresel halk katılımını açıkça zikretmeyerek ima eden ve ilişkili olan uluslararası hukuk metinleri ve sözleşmeleri ile çevresel katılım hakkını açıkça zikreden ve düzenleyen uluslararası sözleşmeler ve gelecekte kabul edilmesi muhtemel olan uluslararası sözleşmeler tarihsel bir perspektifte sunulmuştur. Çevresel halk katılımı, tarihsel süreçte öncelikle yumuşak hukuku oluşturan uluslararası hukuk belgelerinde ardından sert hukuku oluşturan bağlayıcı uluslararası sözleşmelerle düzenlenmiştir. Çevresel halk katılımı, öncelikle bir ilke olarak ortaya

çıkmiştir. Çevresel halk katılımı ilk kez Dünya Doğa Şartında ifade edilmiş; ilke olarak ifade edilişi ise Rio Çevre ve Kalkınma Deklarasyonunun 10. ilkesi ile olmuştur. BM Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesinde çölleşme ve kuraklığın önlenmesi için devletlere halkın katılımını sağlama yükümlülüğünün yüklenmesinin çevresel halk katılımının ilkeden hakka dönüşmesi açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Ardından, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Paris Antlaşmasında çevre hukukundaki ilkelerden olan iş birliği ilkesi çerçevesinde BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Paris Antlaşması kapsamında halkın katılımı hususuna yapılan vurgulara dikkat çekilmiştir. Aarhus Sözleşmesi, Escazú Sözleşmesinin ardından Bali İlkeleri olarak anılan Bilgiye Erişime İlişkin Ulusal Mevzuatın Geliştirilmesine, Çevresel Konularda Karar Vermeye ve Adalet Erişime Halkın Katılımına Yönelik Kılavuz İlkeler ifade edilmiştir. Böylece çevresel halk katılımının uluslararası hukukta yumuşak hukuk belgeleri ile bir ilke olarak ortaya çıktığı ve çevresel halk katılımı ilkesini zikreden yumuşak hukuk belgelerinin çevresel halk katılımı ilkesinin zamanla evrilerek çevresel katılım hakkına dönüşmesindeki önemleri ve olumlu etkilerinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Çevresel katılım hakkı, çevre hakkının usul yönü veya güvencelerini oluşturur. Aynı zamanda çevre hakkının usul güvenceleri olan ve çevresel katılım hakkını meydana getiren çevresel bilgiye erişim hakkı, çevresel karar alma sürecine katılım hakkı ve yargıya erişim hakkı ayrı ayrı birer hak olarak da ifade edilmektedir. Çevresel katılım hakkı bu bağlamda, öğretide usuli çevresel haklar, usul hakları, katılımcı haklar veya erişim hakları gibi isimlerle anılmaktadır. Çevresel katılım hakkı, 1972 yılında yapılan Stockholm Konferansında kabul edilen Stockholm Deklarasyonunda, 1993 tarihli Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşmasını tamamlayıcı nitelikteki 1993 yılında kabul edilen Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşmasında, 1998 yılında kabul edilen Aarhus Sözleşmesinde, 2018 yılında kabul edilen Escazú Sözleşmesinde, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinde, Paris Antlaşmasında, Afrika Doğa ve Doğal Kaynakların Korunması Sözleşmesinde açıkça yer almaktadır. Arap İnsan Hakları Şartı ve Güney Doğu Asya Ülkeleri İnsan Hakları Beyannamesinde ise çevre hakkı yer almakla birlikte açıkça çevresel katılım hakkı düzenlenmemiştir. Çevre hakkının usul güvencesi olarak anılan şart ve beyannamenin

çevresel katılım hakkını kapsayıp kapsamadığı değerlendirilmemiştir. Yine, BM ikiz sözleşmeleri olan ESKHS ve MSHS’de ve BM Çocuk Hakları Sözleşmesinde özel olarak çevre hakkı veya çevresel katılım hakkı bulunmasa da bu sözleşmelerde yer alan kültürel yaşama katılma hakkı, azınlıkların kültürlerinden faydalanma hakkı ve çocuğun dinlenilme hakkı gibi haklarla çevresel katılım hakkının kesişim noktalarının bulunduğu tespit edilmiştir. Çevresel katılım hakkının anayasalardaki yeri hususunda, Aarhus Sözleşmesinin kabul edilmesinden bu yana yürürlüğe giren anayasaların çoğunluğunda çevresel katılım hakkının ayrıca düzenlendiği sonucuna varılmıştır. Çevresel katılım hakkının ayrıca ve açıkça düzenlemeyen anayasaların ise genellikle ya çevre hakkını içerdiği ve çevresel katılım hakkının çevre hakkının usul güvencesi olması dolayısıyla korunduğu; ya da çevresel katılım hakkını düzenleyen bölgesel antlaşmaları kabul etmeleri suretiyle çevresel katılım haklarını iç hukuklarına aktardıkları tespit edilmiştir. Ardından, çevresel katılım hakkının bölgesel yargı mekanizmaları olan AİHM, AfİHHM ve AAİHM içtihatlarında hangi haklarla korunduğu açıklanmıştır. Bu kapsamda, AİHM’in çevresel katılım hakkını önüne gelen somut uyuşmazlıklar kapsamında AİHS’in 8. maddesinde yer alan özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı kapsamında; AfİHHM’nin çevresel katılım hakkını AfİHHŞ’de yer alan tatmin edici bir çevre hakkı kapsamında; AAİHM’nin ise çevresel katılım hakkını sağlıklı bir çevre hakkı ile topluluğun kültürel yaşama katılma hakkı kapsamında koruduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmamızda, yerli topluluklar açısından öğretide ifade edilen özgür, önceden bilgilendirilmiş rıza veya özgür, önceden bilgilendirilmiş rıza hakkı olarak ifade edilen kavramın, literatürde nasıl ve hangi uluslararası belgelerde tanındığı açıklandıktan sonra, çevresel katılım hakkının yerli topluluklar açısından ifade edilen bir görünümü olduğu tespit edilmiştir. Yerli toplulukların self determinasyon hakkının bir tezahürü olarak onların kendilerini etkileyen kararlar açısından katılımlarının temin edilmesi, yerli toplulukların kendilerini ilgilendiren meselenin çevresel bir mesele olması halinde yerli toplulukların çevresel katılımı anlamına gelmektedir.

Çevresel katılım hakkının kapsamına, hakkın öznesi, konusu ve yükümlüsü açıklanmak ve değerlendirilmek suretiyle çalışmamızda yer verilmiştir. Buna göre,

çevresel katılım hakkını düzenleyen bölgesel antlaşmalar ve Dünyadaki ulusal anayasalar incelenmek suretiyle çevresel katılım hakkının öznesinin herkes olduğu; genellikle anayasalarda ve anayasa altı genel düzenleyici işlemlerde çevresel katılım hakkının öznesinin herkes olarak ifade edildiği belirtilmiştir. Ayrıca çevresel katılım hakkının öznesinin “herkes” ifadesinden daha dar bir anlamda belirlendiği ilgili halk, ilgili kişiler gibi ifadelerin olduğu belirtilmiştir. Akabinde, çevresel katılım hakkını düzenleyen anayasalarda hakkın öznesine nasıl yer verildiği incelenmiştir. Buna göre, bazı anayasalarda çevresel katılım hakkı açıkça zikredilerek öznesi herkes veya herhangi bir kimse olarak ifade edilmiş; diğer bazılarında çevresel katılım hakkı herkesin sahip olduğu bir hak olmanın yanı sıra aynı zamanda görev veya ödev olarak da düzenlenmiş; bazen ise birkaç anayasada çevresel halk katılımına devletin yükümlülükleri veya görevleri kapsamında yer verilirken; bazı anayasalarda çevresel halk katılımı çevresel meselelerde yargıya başvuru hakkı kapsamında izah edilmiştir. Ulusal anayasalardan bazıları, çevresel bilgiye erişimin yanı sıra karar alma sürecine halkın katılımı hakkını düzenlemiştir; bazı anayasalarda ise çevresel katılım hakkına yerli toplulukların haklarının düzenlendiği kısımda yer verilmiştir. Çevresel katılım hakkının öznesi incelenirken, dezavantajlı gruplar olarak anılan çocuklar, gençler ve gelecek nesiller, kadınlar, yerli halklar ile ilgili özel olarak bu grupların çevresel katılım hakkının tesis edilmesine ve desteklenmesine vurgu yapan öğretilerde görüşlere, uluslararası antlaşmalardaki veya belgelerdeki hükümlere değinilmiştir. Neticede, savunmasız grup olarak ifade edilen bu kişi veya kişi gruplarının çevresel katılımlarının sağlanması için devletlere özel olarak görev düşmekte olduğu sonucuna varılmıştır. Çocuklar, gençler ve gelecek nesiller açısından bunların çevresel katılım hakkını kullanırken, kendilerini ilgili ülkenin hukukuna göre temsil edecek vasi veya vasi aracılığıyla çevresel katılım haklarını kullanabilecekleri ifade edilmiştir. Çevresel katılım hakkının herkes olarak ifade edilmesinin gerçek kişilerin yanı sıra tüzel kişiler ile doğa ve hayvanları da kapsayacağından dolayı çevresel katılım hakkının öznesi olarak tüzel kişiler ile doğa ve hayvanlar incelenmiştir. Buna göre, çevre ile ilgili STK’ların da çevresel katılım hakkının öznesi; benzer şekilde doğa ve hayvanların haklarını tanıyan hukuk düzenleri açısından ise doğanın ve hayvanların da çevresel katılım hakkının öznesi olacağı belirtilmiştir. Çevre STK’ları açısından STK’yı

temsile yetkili kişiler, doğa ve hayvanlar açısından ise bunları hukuken temsil eden kişi veya kişilerce çevresel katılım hakkını kullanabilecekleri sonucuna varılmıştır.

Çevresel katılım hakkının konusu, çevresel katılım hakkını detaylı düzenleyen iki bölgesel sözleşme olan Aarhus Sözleşmesi ve Escazú Sözleşmesi ile konu açısından bu sözleşmelere uygun olacak şekilde hazırlanan Bali İlkeleri doğrultusunda incelenmiştir. Buna göre, çevresel katılım hakkının konusu; katılımın ön şartı olan çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alma sürecine katılım (çevre ile ilgili belirli faaliyetler hakkında alınan kararlara halkın katılımı, çevre ile ilgili plan, program veya politikalara halkın katılımı, çevre üzerinde önemli etkisi olabilecek genel düzenleyici işlemlerin hazırlanmasına halkın katılımı) ve yargıya erişim olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, anılan bölgesel sözleşmeler ve Bali ilkelerinde çevresel katılım hakkının kapsamını belirleyen unsurlara yer verilmiştir.

Çevresel katılım hakkının yükümlüsü ise devletler ve kamu otoriteleridir. Çevresel katılım hakkını anayasalarında görev veya ödev olarak düzenleyen ülkelerde (bunlara örnek olarak Fransa Guyana ve Kenya anayasası örnek verilmiştir) kişilerin çevrenin korunması bağlamında çevrenin korunmasına katılma yükümlülüklerinin de bulunduğu ifade edilmiştir. Buna göre, çevresel katılım hakkının öznesini oluşturan herkes, aynı zamanda çevresel katılımı gerçekleştirmekle de yükümlüdür.

Çalışmamızın Karşılaştırmalı Hukukta Yargısal ve Yarı Yargısal Katılım Modelleri ve Araçları ana başlıklı ikinci bölümünde ise, ilk bölümde kavramsal ve hukuki çerçevesi çizilen çevresel halk katılımının yargısal ve yarı yargısal organlar karşısında nasıl vücut bulduğuna yanıt aranmaya çalışılmıştır. Çevresel meselelerde yargılama yapmakla yetkili, kanunla kurulmuş, tarafsız ve bağımsız yargı makamları yargısal çevresel halk katılımı modelleri olarak incelenmiştir. Yargısal nitelikte çevresel halk katılımı modelleri içinde yer alan katılımı sağlayan araçlar ve usuli prosedürler de yargılama nezdinde çevresel halk katılımına katkıda bulundukları ve etkili kıldıkları için incelenerek değerlendirilmiştir. Yarı yargısal çevresel halk katılımı modelleri olarak ise, çevresel meseleleri ele alan ve yargısal nitelikte kararlar verme yetkisi olmayıp, bağlayıcı olmayan tavsiye niteliğinde kararlar veren ve yarı

yargısal olarak nitelendirilen kamu denetçiliği kurumları, uluslararası veya bölgesel antlaşmalar nezdinde oluşturulan komite veya komisyonlar ilgili literatür ve mahkeme kararları kapsamında ele alınmıştır.

Yargısal nitelikteki çevresel halk katılımı modellerinden ulusal mahkeme modelleri, çalışmamızda ihtisaslaşma ve menfaat kriterine göre tasnif edilmiştir. İhtisaslaşma kriterine göre modeller, Adli veya İdari Mahkeme Modelleri ile Çevre İhtisas Mahkemesi modelleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Çevre İhtisas Mahkemesi bulunmayan ülkelerde (Türkiye’de olduğu gibi) çevresel meseleler, davalısının özel hukuk gerçek veya tüzel kişisi ya da devlet veya kamu makamları olmasına göre adli (hukuk veya ceza) veya idari mahkemelerde görülmektedir. Ceza yargılamasına ilişki olarak İspanya’da, ceza yargılamalarında halkı temsil eden suçlayıcıların (*popular accuser*) çevre ile ilgili bir suç meydana geldiğinde ceza yargılamasına katılabilmesi hususunun ceza yargılamalarına halkın katılımı açısından ayrıksı bir uygulama teşkil ettiği sonucuna varılmıştır. Kural olarak ceza yargılamalarına taraf olmayanlar katılmazken; İspanya’da Anayasa ve ceza muhakemesi kanununda halkı temsil eden suçlayıcı sıfatıyla halkın ceza yargılamasına katılabilmesinin önü açılmıştır. Bu örnek haricinde, bu başlık altında, genellikle çevresel halk katılımının üç ayağına ilişkin olarak başvurular yapıldığı tespit edilmiştir. Adli veya idari mahkemelerde yürütülecek çevre ile ilgili uyuşmazlıklar kapsamında ispat külfetinin davacılar lehine olacak şekilde düzenlenmesi ve yine mahkeme masraflarını ve yargılama giderlerini karşılama gücü olmayan davacıların adli yardımdan faydalanmalarının sağlanmasının çevresel katılım hakkını etkili kılmamanın bir yolu olduğu düşüncesindeyiz. Son olarak çevre ihtisas mahkemesi bulunmayan ülkelerin sayıca çok olması ve çalışmamızda hepsi tek tek irdelenemeyeceğinden genel açıklamalarda bulunulmakla yetinilmiştir.

Çevre İhtisas Mahkemeleri kapsamında, çoğunlukla çevresel uyuşmazlıkların çözümlenmesi amacıyla devletlerin özel uzmanlaşmış ve ihtisaslaşmış mahkemeler kurma eğiliminde olduğunu; bugün çevre ihtisas mahkemelerinin yüzlerce örneğinin Dünyada bulunduğu ifade edilmiştir. Çevre ihtisas mahkemelerinin literatürde karar alma bağımsızlıklarına göre veya genel yargı teşkilatı kapsamındaki yapılanmalarına göre farklı nitelikleri haiz olduğu belirtilmiştir. Çalışmamız kapsamında, Dünyada

bulunan tüm çevre ihtisas mahkemelerini tek tek incelemek ve değerlendirmek mümkün olmadığından; literatürde farklı yapıyı ve niteliği haiz olduğu belirtilen ve Dünyadaki farklı kıtalarda bulunan üç çevre ihtisas mahkemesi seçilerek incelenmiştir. Bu kapsamda, İsveç Toprak ve Çevre Mahkemeleri, Hindistan Ulusal Yeşil Mahkeme ve Avustralya Yeni Güney Galler Toprak ve Çevre Mahkemesi seçilmiştir. Seçilen mahkemelere dair yapılan incelemelerimiz sonunda, ele alınan örnek çevre ihtisas mahkemelerinin tümünde yargıç kompozisyonunda teknik ve bilimsel eğitime sahip deneyimli üyelerin bulunduğu tespiti yapılmış ve bunun da ele alınan mahkemelerde verilecek kararların niteliğini artıracak kanaatine varılmıştır. Hindistan Ulusal Yeşil Mahkemesinin kullandığı *suo moto* yetkisinin ve kamu yararı davalarının görülmesinin yargıya erişimde engellerle karşılaşan savunmasız kişi grupları açısından çevresel yargıya erişimi dolayısıyla çevresel halk katılımını artırıcı etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Yine, Hindistan Ulusal Yeşil Mahkemesinin kararlarına uyulmaması halinde yaptırım prosedürünün uygulanması da mahkemenin verdiği kararları etkili kılan bir husus olarak not edilmiştir. Avustralya Yeni Güney Galler Toprak ve Çevre Mahkemesinin, çekişmeli yargılama yetkisinin yanı sıra alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerini uygulaması yargıya başvuranlar açısından bir avantaj olduğu tespiti yapılmıştır.

Yargı yoluna başvurana dair menfaat kriterine göre yargısal modeller ise, çalışmamızda bireysel menfaat koşulunu gözeten yargısal modeller ve koşulun esnek yorumlanması ve bireysel menfaat koşulunun gözetilmeyerek herkese dava açma hakkının verilmesi olarak iki başlık altında ele alınmıştır. Yargı yoluna başvurana dair menfaat kriteri dava açma ehliyeti yani yabancı literatürde *locus standi* olarak ifade edilmektedir. Bu koşulun dar tutulması halinde yargıya erişecekleri olabildiğince kısıtlayan; geniş yorumlanması veya herkese dava açma hakkı verilmesi halinde ise yargıya erişimi artıran bir husus olup çevresel katılım hakkı ile yakından ilişkilidir. Çevresel meselelerle ilgili yargıya ne kadar fazla kişi erişebilirse, o oranda çevresel katılım hakkı artar ve uygulanması etkili kılınmış olur. Bu kapsamda, bireysel menfaat koşulunu gözeten yargısal modellerin, çevresel uyuşmazlıklarda davacının çevrenin bozulması sebebiyle doğrudan ve bireysel bir hakkının halel görmesi aranmaktadır. Diğer bir deyişle geleneksel dava açma ehliyeti denilen bu bireysel ve doğrudan

menfaatinin zarar görmesinin aranması hususu ABD’de görülen vatandaş davaları kapsamında uygulanmıştır. Ancak zamanla çevresel uyumsuzluklarda çevre STK’larının dava açmaya başlamasıyla zaman zaman ABD mahkemelerinin doğrudan ve bireysel menfaat koşulunu esnettiği görülmüştür. Bir başka örnek olan Hollanda’da kural olarak geleneksel dava açma ehliyeti kuralı geçerliken; Hollanda Medeni Kanunu’na yapılan bir eklemeye sınıf davaları usulü getirilmiş ve böylece tüzüğüne göre belirli menfaatleri koruyacağı ifade edilen tam hukuki ehliyeteye sahip bir çevre STK’sının diğer kişilerin benzer menfaatlerini korumayı amaçlayan bir hukuki iddiayı mahkeme önüne getirebileceği hususu düzenlenmiştir. Bu kapsamda, meşhur *Urgenda* kararına değinilerek; bireysel menfaat koşulunun sıkı bir şekilde aranmadığı, sınıf davaları olarak anılan kolektif menfaatleri temsil edenlere dava açma hakkının tanınmasının önemli neticeler yaratma hususunda bir ilk adım olduğu sonucuna varılmıştır. Ardından, bu başlık altında kendi ülkemiz olan Türkiye’deki durum izah edilmiştir. Türkiye’de de geleneksel dava açma ehliyeti kuralları geçerli olmakla birlikte, Çevre Kanunun 30. maddesinin öğretide *actio popularis* yetkisi verdiği hususundaki görüşler ifade edilmiştir. Bu görüşlere katılmaktayız. Fikrimizce de Çevre Kanunu’nun 30. maddesindeki çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkese ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli tedbirlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebileceği ifadesinin lafzı açık ve nettir. Buna göre, çevrenin kirlenmesinden haberdar olan herhangi bir kimse anılan kanun hükmünü dayanak göstererek dava açabilmelidir. Çevre Kanunu’nun 30. maddesinin çevre kirliliğinden haberdar olan herkese dava açma yetkisi vermesi çevresel halk katılımını gerçekleştirmeye izin veren bir hükümdür.

Bireysel menfaat koşulunun gözetilmediği, herkese dava açma hakkı veren yargısal modeller, çevre hakkını belirlenebilir bir insan grubuna ait kolektif bir hak olarak nitelendiren yahut belirsiz bir insan grubuna, insanlığa ait olan yaygın menfaat olarak gören ülkelerde uygulama bulmaktadır. Öğretide yaygın menfaatlerin *actio popularis*’lerle sağlandığı ifade edilmiş; anayasalarında *actio popularis*’i zikreden ülkeler incelenmiştir. Örneğin, anayasasında *actio popularis* düzenlenen ülkelere ilişkin olan Brezilya’da herkese dava açma hakkı tanındığından, çevresel bir meseleye ilişkin

olarak açılan davaları gören mahkemeler halkın çevresel katılımını gerçekleştirmeye hizmet ederler.

Herkese dava açma hakkı veren yargısal modeller, çalışmamızda genellikle Latin Amerika ülkelerindeki anayasa şikâyeti olan *amparo* başvurularıyla; ya da daha ziyade Güney Asya ülkelerinde karşımıza çıkan çevresel kamu yararı davaları (*Environmental Public Interest Litigations*) veya kamu yararı davaları (*Publis Interest Litigations*) olarak anılan davalarda karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızda anılan anayasa şikâyeti başvurularıyla kamu yararı dava türüne ilişkin örnekler verilmiştir. Son olarak, bazı hukuk düzenlerinde doğanın (Ekvador örneği) veya gelecek nesillerin haklarının (Filipinler örneği) korunması bağlamında ele alınan davalarda uyuşmazlığı çözmekle görevli mahkemelerin takdir yetkisini kullanmak suretiyle hukuk kurallarını yorumlaması neticesinde dava ehliyetine ilişkin kuralın esnetilmesi şeklinde karşımıza çıkmakta olduğu sonucuna varılmıştır.

Uluslararası ve bölgesel yargı mekanizmaları modelleri kapsamında, mevcut modeller olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi ve Avrupa Birliği Adalet Divanı ile henüz var olmayan ancak kurulması çeşitli kurum veya kuruluşlarca planlanmış ve tasarlanmış olan Uluslararası Çevre Mahkemesi modeli incelenmiştir. Uluslararası bir Çevre Mahkemesinin kurulması taleplerinin devletlerin siyasi iradesinin olmaması sebebiyle kadük kalmıştır. Uluslararası Çevre Mahkemesi modelinin fikrimizce de özellikle çevresel ve sınır aşan nitelikli uyuşmazlıkları (özellikle iklim değişikliği açısından) çözmesi ve bugün, bölgesel yargı mekanizmalarının sınır aşan çevresel zararlara dair yargı yetkisinin bulunup bulunmadığı tartışmasına da son verecek olması açısından kurulması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Mevcut bölgesel yargı mekanizmaları modelleri kapsamında, AİHS'in çevre hakkını içermemesi dolayısıyla AİHM'in çevresel meseleleri AİHS'te düzenlenen temel hak ve özgürlükleri etkilediği oranda dikkate alıyor oluşu ve bu kapsamda da çevre hakkının usuli güvenceleri olan çevresel katılım hakkına AİHS'in 8. maddesinde düzenlenen özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı kapsamında yer verdiği bir önceki

bölümde de belirtilmişti. Bu başlıkta AİHM'in çevresel katılım hakkını ve Aarhus Sözleşmesini açıkça zikrettiği somut uyuşmazlıklarına yer verilmiştir. AİHM'in önüne gelen başvurularda devletlerin çevresel bilgilere erişimi sağlama yükümlülüğü özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı çerçevesinde korunmuştur. AİHM'in Türkiye hakkında verdiği *Taşkın ve diğerleri/Türkiye* kararında ise, Türkiye Aarhus Sözleşmesine taraf olmadığı halde AİHM, kararında devletin usule ilişkin yükümlülükleri kapsamında Aarhus Sözleşmesinin hükümlerini uluslararası standart olarak belirlemiş ve Türkiye'nin Aarhus Sözleşmesinde yer alan hükümlerde de ön görüldüğü üzere çevresel katılım bağlamında yükümlülüklerinin bulunduğu karara varmıştır. AİHM'e göre, çevresel meselelerde devletler karar alma sürecinde kişilerin görüşlerinin ne ölçüde dikkate alındığının değerlendirmekle yükümlüdürler. Son olarak çalışmanın yapıldığı esnada AİHM'in iklim değişikliği hususunda esas incelemesi yapmak suretiyle hak ihlali kararı vermiş olduğu tek karar olan *Verein Klimaseniorinnen Schweiz ve diğerleri/İsviçre* başvurusu incelenmiş; AİHM'in bu kararında çevresel bir mesele olan iklim değişikliği meselesinde özel hukuk tüzel kişisi olan başvurucu derneğin mağdur sıfatının bulunduğu karar verilerek çevresel katılım hakkının öznesi olduğunun kabul edildiği; ilk kez iklim değişikliğinden kaynaklanan çevresel zarar ve bozulmalar sebebiyle esas incelemesi yapan mahkemenin hak ihlaline karar vermesi ve esas incelemesinde iklim değişikliği meselesinde çevresel katılım hakkına dair devlet yükümlülüklerine yer verdiği tespiti yapılmıştır.

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinde çevre hakkı yer almamaktadır; dolayısıyla Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesinin çevresel katılım hakkını genellikle yerli toplulukların özgür, önceden bilgilendirilmiş rızası kapsamında ele aldığı ancak zaman zaman Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesinin, çevresel katılım hakkını Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin farklı maddelerinde yer alan haklarla ilişkilendirerek kararlar verdiği görülmüştür. Bu kapsamda incelenen kararlarda, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesinin, çevresel katılım hakkını Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 13. maddesinde yer alan ifade özgürlüğü ile bilgiyi elde etme ve yayma hakkı; 1. maddesinin 1. fıkrasında yer alan haklara saygı yükümlülüğü; 2. maddesinde yer alan hakların etkili kılınması için hukuki tedbirlerin

alınması yükümlülüğü; 23. maddesinde yer alan kamu işlerine katılma hakkı kapsamında koruduğu tespit edilmiştir.

Avrupa Birliği Adalet Divanı, bölgesel bir yargı mekanizması olmakla birlikte önüne gelen çevresel meseleler incelendiğinde, başvuru hukukunun dava açma ehliyetini dar yorumladığı; çevre STK'larına başvuru hakkı tanımadığı ve çevresel halk katılımını gerçekleştirme yönünde olumsuz bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilecektir.

Yargısal modeller içerisinde yer alan katılımı sağlayan araçlar kapsamında ise çalışmamızda, *Amicus Curiae* görüşleri, çevresel bilgiyi uçuranları (*Environmental Whistleblowers*) koruyucu hukuki düzenlemeler ile halkın katılımı aleyhine stratejik davalara (*Strategic Lawsuits Against Public Participation- SLAPP*) karşı kabul edilen hukuki düzenlemeler (çalışmamızda *Anti-SLAPP* kanunları olarak anılmıştır) incelenmiştir. İncelenen bu araçlar neticesinde şu sonuçlara varılmıştır:

- *Amicus Curiae* görüşleri sunuldukları yargılamalarda hem sunan çevre STK'ları açısından çevresel katılımı sağlar; hem de *amicus curiae* görüşünde ifade edilen bilimsel veya teknik görüşler hem davanın taraflarını hem de yargıcını çevresel anlamda bilgilendirmesi dolayısıyla çevresel halk katılımını sağlayan bir araçtır.
- *Amicus Curiae* görüşleri, çevresel meselelerde Uluslararası Adalet Divanı, Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi gibi uluslararası yargı mekanizmaları veya Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi gibi bölgesel yargı mekanizmalarından talep edilen danışma görüşlerinin verilmesi sürecindeki yazılı görüşler açısından, danışma görüşü istenen hususta halkı bilgilendirici işlev görmektedir; hem de danışma görüşü verecek uluslararası ve bölgesel yargı mekanizmalarının meseleyi değerlendirebilmesine katkı sağlamak amacıyla muhtemel hukuki şekillendirici potansiyele sahiptirler.
- Çevresel bilgiyi uçuranlar, kamu yararına hareket ederek halkın belirli çevresel bilgilerden haberdar olmasını sağladıklarından dolayı onları koruyucu hukuki düzenlemeler de dolaylı olarak çevresel halk katılımına katkıda bulunan hukuki

düzenlemelerdir. Çevresel halk katılımının etkili bir şekilde sağlanması için çevresel bilgiyi uçuranları koruyucu düzenlemelerin kabul edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

- *Anti-SLAPP* kanunları da tıpkı çevresel bilgiyi uçuranları koruyucu hukuki düzenlemeler gibi, çevresel meselelerde seslerini duyurmak isteyen halkın önündeki engelleri kaldıran düzenlemelerdir. Bu düzenlemelerle, stratejik davaların erken bir aşamada reddedilmesi, stratejik davanın askıya alınması veya yargılama giderlerinin kötü niyetle stratejik davayı açana yükletilmesi gibi tedbirlerle stratejik davaların açılması hususunda caydırıcılık sağlanmalıdır. Bu da dolayısıyla çevresel meselelerde halkın katılımını artıracak fıkriindeyiz.

Yarı yargısal çevresel halk katılımı modellerinden çevresel katılım hakkına özgülenen ve çevre ile ilgili uluslararası veya bölgesel sözleşmeler kapsamında oluşturulan yarı yargısal modeller kapsamında, öncelikle Escazú Sözleşmesi kapsamında oluşturulan Uygulama ve Uyum Destekleme Komitesi'nin önüne gelen başvurulara resmi internet sitesinde hiçbir içerik bulunmaması, çevresel halk katılımına özgülenmiş bir sözleşme olan Escazú Sözleşmesinin amacı ile bağdaşmamakta olduğu düşüncesindeyiz. Çevresel bilgilere erişimin kolaylığını vurgulayan ve halkın çevresel meselelerde katılımının kolaylaştırılmasını amaçlayan bir sözleşmenin yarı yargısal organına yapılan başvuruların içeriği ile kararlarına erişilememesi bir eksiklik olarak not edilmelidir. Bunun haricinde, Aarhus Sözleşmesi Uyum Komitesi ve kararlarının incelenmesi neticesinde, öğretide Aarhus Sözleşmesi Uyum Komitesinin kararlarının bağlayıcı olduğu yönündeki görüşler aktarılmıştır. Bu görüşlerin kabul edilmesi ve Uyum Komitesinin kararlarının Aarhus Sözleşmesi imzacısı devletler açısından bağlayıcı olması ihtimalinde Uyum Komitesinin verdiği kararlara uyumun daha fazla sağlanacağı görüşündeyiz. Çünkü, çalışmada incelenen Uyum Komitesi kararlarına uyulmaması üzerine benzer başvuruların yeniden komite önüne geldiği görülmüştür. Kuzey Amerika Çevresel İş Birliği Antlaşması kapsamında kurulan Çevresel İş Birliği Komisyonu hakkında yapılan incelemede, anılan komisyonun vatandaşlar tarafından sözleşme kapsamına giren hususlarda çevresel bilgi taleplerini değerlendirdiği; uygulamada çok nadir bir şekilde komisyonun incelemesi neticesinde çevre kanunları kapsamındaki uygulamaların

iyileştirildiği, bunun haricinde genellikle işlevsiz ve etkisiz bir prosedürden ibaret olduğu ifade edilmiştir.

Çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumu modelleri kapsamında, dört ülkede faaliyet gösteren (Macaristan, Yeni Zelanda, Kanada ve Kenya) kamu denetçiliği kurumlarının yapısı, yetkileri ve işleyişleri incelenmiştir. Macaristan Gelecek Nesiller İçin Parlamento Komiserliği, gelecek nesillerin haklarını korumak amacıyla gelecek nesilleri savunan bir temsilci gibi hareket ederek onların çevresel meselelere katılımını sağlayan bir kurumdur. Bu kurum 2007-2012 yılları arasında faaliyet göstermiş; 2011 Macaristan Anayasa değişikliği sonrasında 2012 yılından itibaren Macaristan Temel Haklar Komiseri Ofisi ile birleştirilmiştir. Çalışmanın yazıldığı esnada her ne kadar Macaristan Gelecek Nesiller İçin Parlamento Komiserliği kurumu bulunmasa da hala Temel Haklar Komiseri Ofisinde temel haklar komiser yardımcısı olarak görev yapan gelecek nesillerin haklarından sorumlu bir komiser yardımcısının bulunması sebebiyle incelenmiştir. Yapılan inceleme neticesinde, çevresel halk katılımını (gelecek nesiller özelinde) sağlamak üzere 2011 Macaristan Anayasa değişikliği öncesinde var olan Macaristan Gelecek Nesiller İçin Parlamento Komiserinin çevreyi kirleten faaliyetlerin sonlandırılmasını talep yetkisi, ilgili makamlardan çevrenin korunması için tedbir alınmasını isteme yetkisi, çevreyle ilgili idari kararlara itiraz etme ve yürütmelerinin durdurulmasını isteme yetkisi ve çevreyle ilgili gelecek nesilleri ilgilendiren genel düzenleyici işlemlerle ilgili görüş bildirmek ve kanun teklifinde bulunmak yetkileri oldukça önemli yetkiler olup; gelecek nesiller adına çevresel karar alma sürecine katılmayı sağlar. Ayrıca çevresel bilgi edinmeye ve çevresel bilgileri paylaşarak yaymaya ilişkin yetkileri de bulunmaktadır. Hem bilgilendirme hem de temsil ettiği gelecek nesiller adına katılarak etki etmek bağlamında önemli yetkileri haiz olduğu sonucuna varılmıştır. 2011 Macaristan Anayasa değişikliği sonrasında Macaristan Gelecek Nesiller İçin Parlamento Komiserliğinin kaldırılarak temel haklar komiseri ofisi altında konumlandırılması söz konusudur. Temel haklar ofisi altında birleştirme sonrasında gelecek nesiller parlamento komiseri, temel haklar baş komiserinin yardımcısı pozisyonunda konumlanmıştır. Parlamento komiserinin 2011 sonrası konumu 2011 öncesi ile kıyaslandığında ise, yardımcı komiser olsa da özerk örgütsel yapısını, altında

alışan personellerini ve bağımsız işlevselliğini koruduğı görölmektedir. 2011 Macaristan Anayasa değişikliği öncesinde sadece sağlıklı bir çevre hakkını içeren Macaristan Anayasasında gelecek nesillerin hakları açıkça yer almamaktayken; 2011 anayasa değişikliği ile Macaristan Anayasasına açıkça yer almış ve gelecek nesillerin haklarının korunması yükümlölüğü devlete ve herkese yüklenmiştir. Dolayısıyla, 2011 Macaristan Anayasa değişikliği sonrasında, temel haklar yardımcı komiserinin yetkileri gelecek nesillerin menfaatini etkileyen tüm konulara ilişkin olacak şekilde geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Dolayısıyla her ne kadar ayrı bir kurumken temel haklar komiserliği ofisi ile birleştirilse de Macaristan Anayasasında yapılan değişiklikle önceki gelecek nesiller için parlamento komiseri şimdiki temel haklar komiser yardımcısının yetki alanının genişlediği kabul edilmelidir. Temel haklar komiserine Macaristan Anayasa Mahkemesinde genel düzenleyici işlemlerin anayasaya uygunluğunun denetlenmesi için anayasa mahkemesine başvuru yetkisi verilmesi önemli bir yetki olup; temel haklar komiser yardımcısının gelecek nesillerin menfaatlerini zedelediğini düşündüğü bir genel düzenleyici işleme yönelik olarak temel haklar komiserinin Macaristan Anayasa Mahkemesine başvurmasını önermesi neticesinde temel haklar komiserinin bu yetkisini kullanması gelecek nesillerin menfaatlerinin Macaristan Anayasa Mahkemesi önünde temsil edilmesi anlamına gelecektir. Yine, bu yetkinin yanı sıra, 2011 Macaristan Anayasa Değişikliği sonrasında da temel haklar komiseri yardımcısının çevresel bilgilendirme ve bilgiye erişimi sağlama açısından yetkileri bulunduğu görölmüştür.

Yeni Zelanda Çevre İçin Parlamento Komiserliği ile ilgili olarak çalışmamızda yapılan incelemede, anılan komiserin çevresel bilgiye erişim ve halk ile parlamentonun bilgilendirilmesi hususunda yetkilerinin bulunduğunu ve bilgilendirme işlevini yerine getirdiği; yanı sıra açıkça yetkileri arasında sayılmasa da kişilerden gelen şikâyetleri inceleme ve değerlendirme hususunda takdir yetkisini kullanmak suretiyle nadiren önemli gördüğü çevresel meseleler hakkında bireysel şikâyetleri de inceleyebilmesi çevresel halk katılımı anlamında olumlu bir katkıyken; zamanla bu takdir yetkisi komiserlerce çok fazla kullanılmamaya başlanmıştır. Yeni Zelanda Çevre İçin Parlamento Komiserliğinin bu yöndeki davranışı fikrimizce, bireysel şikâyetleri inceleyip değerlendirme rolünü takdir yetkisi uyarınca kullanması bu

rolünü geri plana atması bireyleri etkileyen daha özel çevre sorunlarından ziyade daha kronik yapıda ve herkesi ilgilendiren daha büyük çaplı çevre sorunlarına yönelebilmesine imkân tanımak amacıyla yapılmaktadır. Komiserin talebi halinde ilgili kişi veya kurumlardan bilgi edinebilmesi ve gerektiğinde bilgiyi edinmek adına ilgilileri sorgulama yetkisi de önemli bir yetki olarak kaydedilmelidir. Ayrıca, komiserin çevresel bilgileri toplayabilmesi adına kendisine kasten yalan beyanda bulunanlara karşı yaptırım gücüne sahip olması yetkilerini ve konumunu güçlendirici bir husustur. Ayrıca, komisere yargılamalarda dinlenilme hakkının tanınması, yargılama kapsamında davanın tarafıymışçasına işlem yapabilmesi de önemli bir yetkidir.

Kanada Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Komiseri de çevresel meseleleri daha ziyade adından da anlaşılacağı üzere sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde ele alarak çalışmalarda bulunan bir kamu denetçiliği kurumudur. Komiserin çevresel meseleler hakkında kendisine kişi veya kuruluşlar tarafından sorulan soruları federal ilgili bakanlara iletme yetkisi bulunmaktadır. Bu yetki kapsamında komiser federal bakanlar ile halk arasındaki bir köprü veya kolaylaştırıcı işlevini görmektedir. Bunun dışında iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevresel meselelerde strateji uygulanmasını izlemek ve raporlar hazırlamak şeklinde görevleri vardır. Ayrıca, komiserin çevresel bilgileri toplamak ve halkın çevresel bilgilere erişimini sağlamak adına çalışmaları bulunmaktadır. Kanada Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Komiserinin de Yeni Zelanda Çevre İçin Parlamento Komiserliği gibi bireysel şikâyetleri inceleme yetkisi bulunmamaktadır. Bu kapsamda, Kanada Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Komiserinin çevresel halk katılımı bağlamında çevresel bilgilenmeyi sağlama ve federal bakanlarla halk arasında çevresel meselelerin açıklığa kavuşturulması hususunda gördüğü kolaylaştırıcılık görevinin en önemli yetkileri olduğu sonucuna varılmıştır.

Kenya Ulusal Çevre Şikâyetleri Komitesi, diğer çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumlarından yapısal olarak farklı olan; kolejyal yapıda bir kurumdur. Kenya, hem Anayasasında çevresel meselelerde yargıya başvuru hakkını açıkça tanıyan, çevre ihtisas mahkemeleri bulunan ve kamu yararına davalar gören bir

ülke olarak çevre korumaya özgülenmiş kamu denetçiliği kurumuna da sahip bir ülkedir. Misyonu her ne kadar Afrika'nın önde gelen çevre ombudsmanlarından olmak şeklinde tanımlanmışsa ve kendisine yapılan bireysel şikâyetlerle gerektiğinde re'sen de hareket ederek soruşturma yürütebilme yetkilerine sahip olsa da Kenya Ulusal Çevre Şikâyetleri Komitesi, uygulamada yeterli kaynaklara sahip olamaması ve şikâyetler üzerine harekete geçememiş olması sebebiyle eleştirilmiştir. Bu noktada, Kenya Ulusal Çevre Şikâyetleri Komitesi, yetkilerine ve kurulmasına ilişkin yazılı kurallar ne kadar güçlü olsa da uygulamaya geçirilemediği takdirde etkisiz bir neticeye ulaşıldığının bir örneği olarak not edilebilir.

Son olarak, insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmeler nezdinde oluşturulan yarı yargısal modeller kapsamında, BM İnsan Hakları Komitesi, BM Çocuk Hakları Komitesi, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu ile Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonunun önüne gelen başvurularla bu komite ve komisyonlar tarafından meydana getirilen belge veya raporlar incelenmiştir. Söylemek gerekir ki, bu komite veya komisyon niteliğindeki yarı yargısal modellerin verdikleri kararlar bağlayıcı değil tavsiye niteliğindedir. Ancak anılan komite veya komisyonların bağlayıcı karar veremiyor oluşları onların etkisiz olduğu anlamına gelmemektedir. Uluslararası hukukun yumuşak hukuk belgeleri geleceğin sert hukukunu oluştururlar. Ayrıca, anılan komite ve komisyonlar, devletler açısından çevresel meselelere dair uygulanacak kriterleri ve devletlerin bu meselelere karşı alacağı tedbir ve politikaları netleştirmekte ve yeknesaklaştırmakta böylece onlara yol göstermek gibi önemli bir işlevi de görmektedirler. Anılan komite ve komisyonların kararlarını bu bağlamda düşünmek gerektiği görüşündeyiz. Yine, anılan komite veya komisyonların çevresel katılım hakkını nasıl ve ne bağlamda yorumladıkları, herhangi bir ülkedeki bir yerel mahkeme yargıcını etkileyebilir ve o yargıç önüne gelen uyuşmazlığı çözümlerken anılan komite veya komisyonların kararlarında sundukları bağlamdan etkilenebilir.

Kısaca anılan komite veya komisyonlar önüne çevresel katılım hakkı nasıl geldiği ifade edilecek olursa: BM İnsan Hakları Komitesi, MSHS'nin azınlık ve yerli toplulukların kültür hakkı ve self determinasyon hakkı bağlamında çevresel meselelere

katılım hakkını değerlendirmektedir. BM Çocuk Hakları Komitesi, çevresel katılım hakkını iklim değişikliği bağlamında önüne gelen başvuruda değerlendirirken ÇHS'nin 12. maddesindeki çocuğun dinlenilme hakkına dayandırmıştır. Ardından 26 numaralı genel yorumu ile de iklim değişikliği karşısında dezavantajlı olan çocuk grupları açısından devletlere çevresel meselelere dair kanun, politika veya programların içeriğine ve bunların uygulanması hususunda ayrımcılığı ortadan kaldıracak tedbirler alma yükümlülüğü yüklemiştir. Çocuğun üstün menfaati uyarınca, herhangi bir politika, mevzuat, yönetmelik, bütçe veya çocuklarla ilgili başkaca alınacak idari kararlar gibi tüm uygulama tedbirlerinin çevresel etkilerini değerlendirmek üzere tıpkı çevresel etki değerlendirmesi gibi çocuk hakları etki değerlendirmesi (*child rights impact assessment*) yapılması hususu vurgulanmaktadır. Yine, genel yorumda çocukların yargıya erişimini kolaylaştırmak adına dava açma ehliyetine ilişkin engellerin kaldırılması hususu ifade edilmektedir. Yerli topluluk mensubu çocukların çevresel meselelere katılmasıyla ilgili olarak da ÇHK, kendisine yapılan başvuruyu yerli topluluğun kimliğinin korunması, yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkı ile kültürden yararlanma hakkı bağlamında ele almıştır. ÇHK, hem önüne gelen iklim değişikliğine dair başvurularda hem de ardından yayımladığı geniş kapsamlı devletlerin yükümlülüklerine dair boşlukların doldurulduğu 26 numaralı genel yorum ile çevresel halk katılımının gerçekleştirilmesine dair oldukça fazla katkılar sunan bir kurumdur.

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi de önüne gelen başvurular genellikle yerli topluluklara ilişkin olup; komitenin çevresel halk katılımı ile ilgili verdiği kararlarda kültürel yaşama katılma hakkı ile bağlantılı olduğu görülmüştür.

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonunun önüne gelen uyuşmazlıklarda ise, çevresel katılım hakkı, tatmin edici bir çevre hakkı, sağlık hakkı, doğal kaynaklar üzerinde serbestçe tasarruf edebilme hakkı ve kalkınma hakkıyla ilişkilendirilmiştir.

Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu, yerli toplulukların kendi kaderini tayin hakkına dair tematik raporunda, kendilerini doğrudan etkileyebilecek yasal ve

idari tedbirler veya doğal kaynak kullanımı veya kalkınma projeleri konusunda danışma ve özgür, önceden bilgilendirilmiş rıza haklarının self determinasyon hakkının boyutu olduğu not edilmiştir. Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonunun önüne gelen uyuşmazlıklarda ise, çevresel katılım hakkı mülkiyet hakkı bağlamında geleneksel topraklarını etkileyebilecek kararlar hususunda istişarelerde bulunulması gerektiği belirtilmiştir. Bir başka başvuruda ise, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu, çevresel bilginin edinilmesi ve paylaşılması hususunu ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirmiştir.

Son olarak, çevresel halk katılımının etkililiği ve çevresel halk katılımını etkili kılmanın yolları açıklanmıştır. Çevresel halk katılımını etkili kılmak için çevresel halk katılımının kapsamını belirleyen en kapsamlı bölgesel sözleşmeler olan Aarhus ve Escazú Sözleşmelerinde yer alan unsurlar ve devletlere yüklenen yükümlülüklerin tam anlamıyla yerine getirilmesi gerekmektedir. Örneğin, karar alma sürecinde halkın katılımına dair makul zaman çerçevesinin belirlenmesi, katılımın erken bir aşamada tüm seçenekler açıkken gerçekleştirilmesi gibi unsurların, ülkelerin iç hukuklarında da kanunlarla veya kanun altı düzenleyici işlemlerle tesis edilmesi gerekmektedir. Etkililiğin açıklandığı başlıkta da belirttiğimiz üzere, bazen bir hakkı hayata geçirmek için veya korumak için ne kadar yazılı hukuk kuralı konulsa da pratikte o kuralları uygulayacak mekanizmaların olmaması o kuralların sadece yazıda kalması ve hayata geçmemesi anlamına gelecektir. Dolayısıyla, etkililik için en önemli husus çevresel halk katılımını sağlayan hukuk kurallarının veya içtihatların hem devlet hem de kişiler tarafından benimsenerek uygulanmasıdır. Yoksa sırf yazılı hukuk kurallarını uygulamış olmak için belirli prosedürleri gözetmek o uygulamanın etkililiğini de sağlamayacaktır.

Çalışmamızda incelenen yargısal ve yarı yargısal halk katılımı modellerinin etkililiği bir önceki başlıkta detaylı olarak değerlendirildiğinden burada tekrara düşmemek adına sadece yargısal ve yarı yargısal nitelikteki çevresel halk katılımı modelleri ile çevresel halk katılımını hukuk düzeninde etkili kılmak isteyen herhangi bir ülkeye önerilerimizi ifade etmekle son vermekteyiz.

Önerilerimiz:

- Mümkinse, çevresel bilgiye erişim, çevresel karar alma sürecine katılım ve yargıya erişimden oluşan çevresel katılım hakkının anayasada açıkça tanınmasını;
- Ulusal Mahkemelerde, eğer bir çevre ihtisas mahkemesi bulunuyorsa çevre ihtisas mahkemelerinde; çevre ihtisas mahkemesi bulunmuyorsa adli ve idari mahkemelerde görülecek çevre uyuşmazlıkları kapsamında çevrenin korunmasını amaçlayan STK'ların çevresel karar alma kapsamında yürütülen çevresel etki değerlendirmesi sürecindeki rollerine ek olarak ayrıca devlet veya kamu otoritelerinin işlemlerine, kararlarına, eylemlerine ve ihmallerine itiraz etmelerine olanak tanıyan özel usul kurallarının kabul edilerek uygulamaya konulmasını; çevresel meselelere dair uyuşmazlıklarda uygulanacak usuli kurallara dair mevzuatlarda ispat külfetinin davacılar lehine düzenlenmesi ve davacıların adli yardımdan faydalanması, ihtiyati tedbir talepleri için istenen teminatlar açısından muafiyet kuralları getirilmesini;
- İspanya'da örneği olan çevre ile ilgili ceza yargılamalarında halkı temsil eden suçlandırııcı kurumunun getirilmesini;
- Çevre İhtisas Mahkemesine sahip bir ülke ise, bu mahkemelerin yargıç kompozisyonunda hukuk eğitimi almış yargıçların yanında teknik ve bilimsel eğitim almış yargıçların da görev yapmasını; mümkünse çevre ihtisas mahkemesine ciddi ve büyük ölçekli çevresel kirlilik ve bozulmalar karşısında re'sen harekete geçme yetkisinin verilmesini; çevre ihtisas mahkemelerinin iş yükünü azaltmak ve uyuşmazlık taraflarının hızlı ve alternatif çözümlere ulaşabilmesi adına alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının da öngörülmesini;
- Ulusal mahkemeler önüne gelecek çevre uyuşmazlıklarında dava açma ehliyeti kurallarının geniş yorumlanması, mümkün ise herkese dava açma yetkisinin verilmesini; özellikle çevre STK'ları gelecek nesiller, çocuklar, doğa ve hayvanların haklarını savunabilmeleri için bu grupların yargıya erişimlerinin tesis edilmesini;

- Yargı makamları önündeki uyuşmazlıklarda çevresel meselelerde çevrenin korunmasını amaçlayan STK'larla çevresel uyuşmazlığa dair bilimsel ve teknik görüş sunabilecek uzman kişi veya kişilere *amicus curiae* görüşü sunulma hakkının tanınmasını;
- Hukuk düzeninde ilgili kanunlarla çevresel bilgiyi uçuranların haklarını koruyucu hukuki düzenlemelerin getirilmesini;
- Halkın katılımı aleyhine stratejik davaların açılmasının zorlaştırılması ve caydırılması adına *Anti-SLAPP* mevzuatının detaylı bir şekilde düzenlenmesi, bu mevzuat kapsamında stratejik davalardaki davacı ve davalı arasındaki güç dengesizliği göz önüne alındığında, güçlü olan davacılar karşısında daha güçsüz olan davalıların korunmasının amaçlanması;
- Çevresel meselelerde halkın, kişilerin haklarını koruyacak ve katılımlarını garanti edecek çevre korumaya özgü bir kamu denetçiliği kurumunun kurulmasını; anılan kurumun halkı ve parlamentoyu bilgilendirme işlevini yerine getirmesini; bireysel şikâyetleri de çözümleme ve ilgili kurumlara tavsiye verme yetkileriyle donatılmasını; mümkünse kurulacak bağımsız nitelikteki kamu denetçiliği kurumunun parlamentoda çevresel meselelerde söz alabilen, parlamentoda görüşülen kanun önerilerine ilişkin yorum yapma ve Macaristan örneğinde olduğu gibi göreviyle ilgili konularda ilgili ülkenin hukuk düzenine göre anayasaya uygunluğu denetlemekle görevli olan Anayasa Mahkemesi veya Yüksek Mahkemeye norm denetimi başvurusu yapma yetkilerini haiz olmasını önermekteyiz.

KAYNAKÇA

AKSAR Yusuf, “Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi, Uygulamaları ve Uluslararası Hukuka Katkıları”, **Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, No:1, 2018, ss.6-37.

AKSOY Makbule Duygu, **Çevre Hukuku İlkelerinin İdari Yargı Kararlarına Yansıması**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2024.

ALÇIK Merve, “Koruma/Özerklik Dengesinde Çocuğun Dinlenilme Hakkı ve Mahkemeye Erişimi”, **İnsan Haklarında Buluşmak**, (Ed: Şafak Evran Topuzkanamış), İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022, ss.151-217.

ALÇIK ENGÜRÜLÜ Merve, “AİHM’in Çevre İçtihadının İklim Değişikliği Davalarına Uygulanabilirliği”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:72, No:3, 2023, ss.1007-1054.

ALVARADO Leonardo J., **Study on Consultation and Free, Prior and Informed Consent with Indigenous Peoples in Africa**, The International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA), 2022.

ANAYA James, “Indigenous Peoples’ Participatory Rights in Relation to Decisions About Natural Resource Extraction: The More Fundamental Issue of What Rights Indigenous Peoples Have in Lands and Resources”, **Arizona Journal of International & Comparative Law**, Vol:22, No:1, 2005, ss.7-17.

ANGSTADT J. Michael, “Can Domestic Environmental Courts Implement International Environmental Law? A Framework for Institutional Analysis”, **Transnational Environmental Law**, Vol:12, No.2, 2023, ss.318-342.

ANTON Donald K. / SHELTON Dinah L., **Environmental Protection and Human Rights**, New York: Cambridge University Press, 2011.

ANTONIA TIGRE Maria / SLINGER Sarah C., “A Voice in The Development of Amazonia: The Constitutional Rights to Participation of Indigenous Peoples”, **Indigenous Amazonia, Regional Development and Territorial Dynamics**, (Eds:Walter Leal Filho, Victor T. King and Ismar Borges de Lima), Switzerland: Springer, 2020, ss.7-37.

ANTONIA TIGRE Maria / URZOLA Natalia, “The 2017 Inter-American Court’s Advisory Opinion: Changing The Paradigm for International Environmental Law in The Anthropocene”, **Journal of Human Rights and the Environment**, Vol:12 No:1, 2021, ss.24–50.

ARAGAO Alexandra/CARVALHO Ana Celeste, “Taking Access to Justice Seriously: Diffuse Interests and Actio Popularis. Why not?”, **Environmental Law Network International Review**, No:2, 2017, ss.42-48.

ARMENI Chiara / LEE Maria, “Participation in a Time of Climate Crisis”, **Journal of Law and Society**, Vol:48, No:4 2021, ss.549–572.

ARNSTEIN Sherry R., “A Ladder of Citizen Participation”, **Journal of American Planning Association**, Vol:35, No:4, 1969, ss.216-224.

ARSLAN Kazım Berkay, “The Extraterritorial Application of Human Rights Treaties in the Context of Environmental Transboundary Harm”, **Public and Private International Law Bulletin** Vol:42, 2022, ss.1-30.

ATALAY ÇELİK, Özge, “Uluslararası ve Ulusal Metinlerde Toplumsal Cinsiyet ve Çevre Politikaları İlişkisi”, **Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı: 2, Aralık 2003, ss.25-64.

ATAPATTU Sumudu, “The Right to a Healthy Life or the Right to Die Polluted?: The Emergence of a Human Right to a Healthy Environment Under International Law”, **Tulane Environmental Law Journal**, Vol:16, No:1, 2002, ss.65-126.

ATIL KAYA Özge, “Why United States Clean Water Act Citizen Suit Provision is More Difficult to Implement Today?” **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Durmuş Tezcan’a Armağan**, Cilt:21, Özel Sayı, 2019, ss.1645-1679.

ATILGAN PAZVANTOĞLU Cansu, “Yumuşak Hukuk Tartışmaları Çerçevesinde BM İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri’nin Değerlendirilmesi”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt:27, Sayı:2, 2021, ss.1131-1155.

AUZ Juan, “Human Rights-Based Climate Litigation: A Latin American Cartography”, **Journal of Human Rights and the Environment**, Vol:13 No:1, March 2022, ss.114–136.

AVZARADEL Pedro Curvello Saavedra / PAROLA Giulia, “Une Nouvelle Aarhus pour la Mise en Œuvre D’une Démocratie Environnementale en Amerique Latine: l’Accord d’Escazú”, **Droit Constitutionnel de l’Environnement**, Sous la direction Marie-Anne Cohendet, Mare&Martin, 2021, ss.100-112.

AYBAY Rona / ÇELİK Demirhan Burak, **İnsan Hakları Hukuku**, 5. Bası, İstanbul: Der Yayınları, 2022.

BAHÇECİ Hazal Ilgın / GÖRMEZ Kemal, “Sürdürülebilir Kalkınma Vs. Ekolojik Düşünce”, **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt:10, Sayı:17, 2019, ss.2299-2323.

BALDIN Serena, “Women’s Participation in Climate and Environmental Decision-Making Processes”, **Diritto Pubblico Comparato ed Europeo**, No:4, 2023, ss.917-942.

BARELLI Mauro, “Free, Prior and Informed Consent in the Aftermath of the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples: Developments and Challenges Ahead”, **The International Journal of Human Rights**, Vol:16, No.1, 2012, ss.1-24.

BARRETT RISTROPH Elizabeth, “The Role of Philippine Courts in Establishing Environmental Rule of Law”, **Environmental Law Reporter**, Vol:42, No:2, 2012, ss.1-22.

BARRITT Emily, **The Foundations of Aarhus Convention Environmental Democracy, Rights and Stewardship**, New York: Hart Publishing, 2020.

BATUM Süheyl / YILMAZ Didem / KÖYBAŞI Serkan, **Anayasa Hukuku Temel Kavramlar ve Genel Esaslar**, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2021.

BEIERLE Thomas C., **Public Participation in Environmental Decisions: An Evaluation Framework Using Social Goals**, Discussion Paper 99-06, Washington: Resource for the Future, 1998.

BEKHOVEN Jeroen Van, “Public Participation as a General Principle in International Environmental Law: Its Current Status and Real Impact”, **National Taiwan University Law Review**, Vol:11, No:2, 2016, ss.219-271.

BENGTTSSON Anders, “Green Courts as The Providers of Environmental Rights? The Case of The Swedish Land and Environment Courts”, **Environmental Rights in Europe and Beyond**, (Eds: Sanja Bogojević and Rosemary Rayfuse), Oxford: Hart Publishing, 2018, ss.77-200.

BENGTTSSON Anders, “Swedish Environmental Courts – Specialized Civil and Administrative Courts”, **Courts and The Environment**, (Eds: Christina Voigt and Zen Makush), Cheshire: Edward Elgar Publishing, 2018, ss.389-418.

BÉTAILLE Julien, “Les Droits Procéduraux Environnementaux”, **Droit Constitutionnel de l’Environnement**, Sous la direction Marie-Anne Cohendet, Mare&Martin, 2021, ss.259-273.

BLAIR David J., “The CEC's Citizen Submission Process: Still a Model for Reconciling Trade and the Environment?”, **The Journal Environment & Development**, Vol:12, No:3, 2013, ss.295-324.

BOBBIO Luigi, “Designing Effective Public Participation”, **Policy and Society**, Vol:38, No:1, 2019, ss.41-57.

BOOKCHIN Murray, **Toplumsal Ekoloji ve Komunalizm**, Çev: Fuat Dara Elhüseyni, 2. Baskı, İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2017.

BOOKCHIN Murray, **Geleceğin Devrimi Halk Meclisleri ve Doğrudan Demokrasi**, Çev: İbrahim Yıldız ve Soner Torlak, Ankara: Dipnot Yayınları, 2015.

BOOKCHIN Murray, **Özgürlüğün Ekolojisi Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü**, Çev: Mustafa Kemal Coşkun, İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2013.

BOSTON Jonathan, “Parliamentary Commissioner for the Environment, New Zealand”, **Intergenerational Justice in Sustainable Development Treaty Implementation: Advancing Future Generations Rights through National Institutions**, (Eds: Marie-Claire Cordonier-Segger, Marcel Szabó and Alexandra R. Harrington), Cambridge: Cambridge University Press, 2021, ss.434-461.

BOYAR Oya, “Anayasa ve Sürdürülebilir Kalkınma”, **İstanbul Hukuk Mecmuası**, Vol:78, No:4, ss.1921-1957.

BRETT Raphaël, « La Participation du Public à l’Élaboration des Normes Environnementales : État des Lieux et Perspectives », **Droit et Ville**, Vol :1, N° 83, 2017, ss. 137-158.

BROMBAL Daniele, “Comparative Administrative Law Perspectives: China”, **Sustainability Through Participation?**, Leiden: Brill | Nijhoff, 2023, ss.116-135.

BROMBAL Daniele / MORIGGI Angela / MARCOMINI Antonio, “Evaluating Public Participation in Chinese EIA. An Integrated Public Participation Index and Its Application to The Case of The New Beijing Airport”, **Environmental Impact Assessment Review**, Vol:62, 2017, ss.49-60.

BURTON Paul, “Conceptual, Theoretical and Practical Issues in Measuring the Benefits of Public Participation”, **Evaluation**, Vol:15, No:3, 2009, ss.263-284.

BÜRLİ Nicole, **Third-Party Interventions before the European Court of Human Rights**, Intersentia, 2017.

CAPRA Fritjof/ MATTEI Ugo, **Hukukun Ekolojisi: Doğa ve Toplumla Uyumlu Bir Hukuk Sistemine Doğru**, 3. Baskı, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2021.

CARVALHO Anabela / GUPTA Joeete, “State Commitment to Promoting Public Participation: The UNFCCC and Citizens’ Roles in Climate Change Politics” **Climate Change Politics: Communication and Public Engagement**, (Eds: Anabela Carvalho and Tarla Rai Peterson), Amherst, NY: Cambria Press, 2012, ss.123-161.

CASADO-PEREZ Vanessa, “Specialization Trend: Water Courts”, **Environmental Law**, Vol:49, No:2, 2019, ss.587-630.

CENTRE INTERNATIONAL de DROIT COMPARE de L’ENVIRONNEMENT (CIDCE), “Çevresel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme Taslağı”, (Çev: Merve Alçık Engürülü), **Anayasa Hukuku Dergisi**, Vol:13, No:26, 2024, ss.393-425.

CHENOWETH Jonathan L. / EWING Sarah A. / BIRD Juliet F., “Procedures for Ensuring Community Involvement in Multijurisdictional River Basins: A Comparison

of the Murray-Darling and Mekong River Basins”, **Environmental Management**, Vol:29, No:4, 2002, ss.497-509.

CHEVALLIER Jacques, « Le Débat Public à l’épreuve », **Actualité Juridique – Droit Administratif**, N°14, 2013, ss.779-783.

CLAVERO Bartolomé, “The Indigenous Rights of Participation and International Development Policies”, **Arizona Journal of International and Comparative Law**, Vol:22, No.1, 2005, ss.41-51.

CREIGHTON James, **The Public Participation Handbook: Making Better Decisions Through Citizen Involvement**, San Francisco: Jossey-Bass, 2005.

ÇELİK Elif, **Uluslararası İnsan Hakları Yargısında Amicus Curiae/Üçüncü Taraf Müdahalesi**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022.

DAHL Robert A., **Demokrasi Üzerine**, (Çev:Betül Kadioğlu), 6. Baskı, Ankara:Phoenix Yayınevi, 2021.

DANTAS Marcelo Buzaglo, “Implementing Environmental Constitutionalism in Brazil”, **Implementing Environmental Constitutionalism: Current Global Challenges**, (Eds: Erin Daly and James R. May), Cambridge: Cambridge University Press, 2018, ss.129-142.

DEBISSO Kinga / SZABÓ Marcel, “An Institution for a Sustainable Future”, **Hungarian Yearbook of International Law and European Law**, Issue:1, 2021, ss.338-358.

DELLI CARPINI Michel X./ COOK Fay Lomax / JACOBS Lawrence R., “Public Deliberation, Discursive Participation and Citizen Engagement: A Review of Empirical Literature”, **Annual Review of Political Science**, Vol:7, 2004, ss.315-344.

DRYZEK John S., **The Politics of The Earth: Environmental Discourses**, Third Edition, Oxford: Oxford University Press, 2013.

DURMAZ Evrim, **Doğanın Hakları: Çevre Hukukuna Alternatif Bir Kuram**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2023.

EBBESSON Jonas, “The Notion of Public Participation in International Environmental Law”, **Yearbook of International Environmental Law**, Vol:8, No:1, 1997, ss.51-97.

EROĞUL Cem, **Devlet Yönetimine Katılma Hakkı**, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1999.

ERTÜRK Ceren, **Uluslararası Çevre Hukukunda Halkın Katılımı İlkesi ve İlkenin Ulusal Hukuka Yansıması**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2018.

ETEMIRE Uzuazo, “Insights on the UNEP Bali Guidelines and the Development of Environmental Democratic Rights”, **Journal of Environmental Law**, Vol: 28, No:3, 2016, ss.393–413.

ETEMIRE Uzuazo, “Public Voices and Environmental Decisions: The Escazú Agreement in Comparative Perspective”, **Transnational Environmental Law**, Vol:12, No:1, 2023, ss.175-199.

FAJARDO Teresa / FUENTES Juan / INMACULADA Ramos / JESUS Verdu, “Fighting Environmental Crime in Spain: A Country Report”, Study in the framework of the EFFACE Research Project, Granada: University of Granada, 2015.

FASOLI Elena / MCGLONE Alistair, “The Non-Compliance Mechanism Under the Aarhus Convention as ‘Soft’ Enforcement of International Environmental Law: Not So Soft After All!” **Netherlands International Law Review**, Vol:65, 2018, ss.27-53.

FERIA-TINTA Monica, “The Future of Environmental Cases in The European Court of Human Rights: Extraterritoriality, Victim Status, Treaty Interpretation, Attribution, Imminence and ‘Due Diligence’ in Climate Change Cases”, *Journal of Human Rights and Environment*, Vol:13, Special Issue, 2022, ss.172-194.

FIORINO Daniel J., “Citizen Participation and Environmental Risk: A Survey of Institutional Mechanisms”, **Science, Technology, & Human Values**, Vol:15, No:2, 1990, ss.226–243.

FISHKIN James S., **When the People Speak Deliberative Democracy and Public Consultation**, Oxford: Oxford University Press, 2009.

FISCHER Manuel / FOORD Daniel / FRECE Jan / HILLEBRAND Kirsten / KISSLING-NAF Ingrid / MEILI Rahel / PESKOVA Marie / RISI David / SCHMIDPETER René / STUCKI Tobias, “The Concept of Sustainable Development”, **Sustainable Business Managing the Challenges of The 21st Century**, Springer, 2023, ss.17-27.

FITZMAURICE Malgosia, “Environmental Justice Through International Complaint Procedures? Comparing The Aarhus Convention And The North American Agreement On Environmental Cooperation”, **Environmental Law and Justice in Context**, (Eds: Jonas Ebbesson and Phoebe Okowa), Cambridge: Cambridge University Press, 2009, ss.211-228.

FITZMAURICE Malgosia, “Public Participation in North American Agreement on Environmental Cooperation”, **International and Comparative Law Quarterly**, Vol:52, Issue:2, 2003, ss.333-368.

FOTI Joseph / DE SILVA Lalanath / MCGRAY Heather /SHAFFER Linda / TALBOT Jonathan / WERKSMAN Jacob, **Voice and Choice: Opening the door to**

Environmental Democracy, Washington, D.C., World Resources Institute (WRI), 2008.

FUNG Archon, “Putting the Public Back into Governance: The Challenges of Citizen Participation and Its Future”, **Public Administration Review**, Vol:75, Issue:4, 2015, ss.513-522.

FUNG Archon / WRIGHT Erik Olin, “Deepening Democracy: Innovations in Empowered Participatory Governance”, **Politic Society**, Vol:29, S:5, 2001, ss.5-41.

GALAVIZ LIZARRAGA Clarissa, “Submission of Amici Briefs in Arbitration Related to Environmental Concerns: Developing a Better Framework for Their Consideration Under ICSID Rule”, **Northwestern Journal of International Law & Business**, Vol:43, No:2, 2023, ss.219-233.

GECZI Emilian, “Sustainability and Public Participation: Toward an Inclusive Model of Democracy”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol:29, No.3, 2007, ss.375–393.

GILL Gitanjali Nain, “Environmental Justice in India: The National Green Tribunal and Expert Members”, **Transnational Environmental Law**, Vol:5, Issue:1, 2016, ss.175-205.

GIUPPONI Belen Olmos, “Free, Prior and Informed Consent (FPIC) of Indigenous Peoples before Human Rights Courts and International Investment Tribunals”, **International Journal on Minority and Group Rights**, Vol:25, No:4, 2018, ss.485-529.

GLUCKER Anne N. /DRIESSEN Peter P. J. /KOLHOFF Arend /RUNHAAR Hens A. C., “Public Participation in Environmental Impact Assessment: Why, Who and How?”, **Environmental Impact Assessment Review**, Vol:43, 2003, ss.104-111.

GOODIN Robert E. / DRYZEK John S., “Deliberative Impacts: The Macro-Political Uptake of Mini-Publics”, **Politics & Society**, Vol:34, No:2, 2006, ss.219-244.

GÖKALP ALICA Süheyla Suzan, “Çevrenin Korunmasına İlişkin İptal Davalarında Menfaat Kavramı”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı:139, 2018, ss.165-220.

GÖZLER Kemal, **Hukukun Genel Teorisine Giriş Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu**, 2. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2023.

GUIDONE Ria / JONAS Holly, “A Review of Environmental Courts and Tribunals for CSOs and The Judiciary”, **Courts and The Environment**, (Eds: Christina Voigt and Zen Makush), Cheshire: Edward Elgar Publishing, 2018, ss.369-388.

GUNDERSEN Adolf G., **The Environmental Promise of Democratic Deliberation**, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1995.

GÜNDLING Lothar, “Public Participation in Environmental Decision Making”, **Trends in Environmental Policy and Law**, (Ed: Michael Bothe), Gland, Switzerland: International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, 1980, ss.131-153.

GÜNEŞ Ahmet Mithat, “Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Vol.17-18, No:26,27,28,29, 2012-2013, ss.25-40.

GÜNEŞ Ahmet Mithat, **Çevre Hukuku**, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 2. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi, 2019.

HARRIS David / O’BOYLE Michael / BATES Ed / BUCKLEY Carla, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku**, Çev: Mehveş Bingöllü Kılıcı ve Ulaş Karan, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022.

HOLDER, Jane / LEE Maria, **Environmental Protection, Law and Policy**, Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

HUNTER David / SALZMAN James/ ZAEKE Durwood, **International Environmental Law and Policy**, Fifth Edition, Minnesota: Foundation Press, 2015.

JOLLY Stellina / MAKUSH Zen, “Procedural and Substantive Innovations Propounded by The Indian Judiciary in Balancing Protection of Environment and Development: A Legal Analysis”, **Courts and The Environment**, (Eds: Christina Voigt and Zen Makush), Cheshire: Edward Elgar Publishing, 2018, ss.142-168.

İNCEOĞLU Sibel, **Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Türkiye ve Latin Modelleri**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017.

KABOĞLU İbrahim Ö., **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)**, Güncellenmiş ve Sadeleştirilmiş 16. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2021.

KABOĞLU İbrahim, **Çevre Hakkı**, Tümüyle Yenilenmiş ve Geliştirilmiş 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1996.

KABOĞLU İbrahim Ö., **Özgürlükler Hukuku İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme**, İstanbul: Afa Yayıncılık, 1994.

KABOĞLU İbrahim Ö. / YANCI ÖZALP Nihan, **Çevre Hakkı**, Tümüyle Yenilenmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınevi, Haziran 2021.

KAPANİ Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Sekizinci Baskı (Tıpkı Basım), Ankara: Yetkin Yayınları, 2023.

KAUFFMAN Craig M. / MARTIN Pamela R., “How Courts are Developing River Rights Jurisprudence: Comparing Guardianship in New Zealand, Colombia and India”, **Vermont Journal of Environmental Law**, Vol:40, No:4, 2019, ss.260-289.

KAUFFMAN Craig M. / MARTIN Pamela R., “How Ecuador’s Courts Are Giving Form and Force to Rights of Nature Norms”, **Transnational Environmental Law**, Vol:12, No:2, 2023, ss.366-395.

KELEŞ Ruşen / ERBAY Yusuf / GÖRMEZ Kemal, **Yeşil Yeni Düzen**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2023.

KLERK Bastiaan E., “The ITLOS Advisory Opinion on Climate Change: Revisiting The Relationship Between The United Nations Convention on The Law of The Sea and The Paris Agreement”, **Review of European, Comparative & International Environmental Law**, Vol:4, Issue:1, 2025, ss.1-13.

KOÇ BAŞAR Cansu / EKİZ Serkan, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında *Actio Popularis*: Çevre Kirliliği ve İklim Değişikliği Bağlamında Bir Değerlendirme”, **Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Vol:12, No:2, 2024, ss.831-868.

KONUK SOMMER Bahar, “Çevre ve İnsan Hakları İlişkisine Yeni Bir Yaklaşım: Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi’nin Oc-23/17 Sayılı Tavsiye Görüşü”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Vol:11, No:1, 2020, ss.384-393.

KÖYBAŞI Serkan, “İkinci Yüzyılında Türkiye’nin İklim Değişikliğine Anayasal Uyumu İçin Çeşitli Öneriler”, **Cumhuriyet’in 100. Yılında Anayasa Hukuku Tartışmaları**, (Ed: Sultan Tahmazoğlu Üzeltürk ve Fatmagül Yazıcı), İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2024, ss.789-825.

KÖYBAŞI Serkan, “Yeni Bir Anayasal Hak Öznesi Olarak Hayvan – I”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, Cilt:7, Sayı:13, 2018, ss.103-156.

KÖYBAŞI Serkan, “Yeni Bir Anayasal Hak Öznesi Olarak Hayvan – II”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, Cilt:7, Sayı:14, 2018, ss.357-422.

KÖYBAŞI Serkan, **İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, Eylül 2023.

KRAVCHENKO Svitlana/BONINE John E., “Interpretation of Human Rights for the Protection of the Environment in the European Court of Human Rights”, **Global Business&Development Law Journal**, Vol:25, Issue:1, 2012, ss.245-287.

LEHMEN Alessandra, “The Case for the Creation of an International Environmental Court: Non-State Actors and International Environmental Dispute Resolution”, **Colorado Natural Resources, Energy & Environmental Law Review**, Vol:26, No:2, 2015, ss.179-217.

LEWIS Bridget, **Environmental Human Rights and Climate Change Current Status and Future Prospects**, Singapore: Springer, 2018.

LUGARD Sunday Bontur, “The Human Right to a Satisfactory Environment and The Role of The African Court on Human and Peoples’ Rights”, **KAS African Law Study Library**, Vol:8, No:3, 2021, ss.402-413.

MAGUIRE Rowena / LEWIS Bridget, “Women, Human Rights and The Global Climate Regime”, **Journal of Human Rights and the Environment**, Vol:9, No:1, 2018, ss. 51–67.

MASON Michael, **Environmental Democracy**, London: Earthscan Publications, 1999.

MAY James R. / DALY Erin, **Dünyada Çevresel Anayasacılık**, (Çev: Tolga Şirin ve Necdet Umut Orcan), İstanbul: Ekoloji Kolektifi Derneği, 2018.

MAY James R., “Constitutional Directions in Procedural Environmental Rights” **Journal of Environmental Law & Litigation**, Vol:28, 2013, Widener Law School Legal Studies Research Paper No. 14-05, ss.27-58.

MAYA-AGUIRRE Ana Lucía, “Implementing Environmental Constitutionalism in Colombia Tensions Between Public Policy and Decisions of The Constitutional Court”, **Implementing Environmental Constitutionalism: Current Global Challenges**, (Eds: Erin Daly and James R. May), Cambridge: Cambridge University Press, 2018, ss.143-158.

MEGURO Maiko, “State of the Netherlands v. Urgenda Foundation”, **American Journal of International Law**, Vol:114, No:4, 2020, ss.729-735.

MOLINER-DUBOST Marianne, “Démocratie Environnementale et Participation des Citoyens”, **Actualité Juridique – Droit Administratif**, 2011, ss.259-263.

MORIO Camille, “Quel modèle de participation dans les projets de réforme institutionnelle?”, **Archives de Philosophie du Droit**, Tome 62, N°1, 2020, ss.439-462.

MURCOTT Melanie, “The Procedural Right of Access to Information as a Means of Implementing Environmental Constitutionalism in South Africa”, **Implementing Environmental Constitutionalism: Current Global Challenges**, (Eds: Erin Daly and James R. May), Cambridge: Cambridge University Press, 2018, ss.193-208.

NABATCHI Tina / LEIGHNINGER Matt, **Public Participation for 21st Century Democracy**, Hoboken, New Jersey: Jossey-Bass, 2015.

NANDA Ved P. / PRING George, **International Environmental Law and Policy for the 21st Century**, 2nd Revised Edition, Leiden, The Netherlands: Brill | Nijhoff, 2013.

NATIONAL RESEARCH COUNCIL, **Public Participation in Environmental Assessment and Decision Making**, Panel on Public Participation in Environmental

Assessment and Decision Making, (Eds: Thomas Dietz and Paul C. Stern), Committee on the Human Dimensions of Global Change, Division of Behavioral and Social Sciences and Education, Washington, DC: The National Academies Press.

NONNA Silvie, “The Argentine Constitution and Its Relationship with Environmental Standards”, **Environmental Rights: The Development of Standards**, (Eds: Stephen J. Turner, Dinah L. Shelton, Jona Razzaque and Owen McIntyre), Cambridge: Cambridge University Press, 2019, ss.265-285.

NORMAN Catherine S., “Anti-SLAPP Legislation and Environmental Protection in the USA: An Overview of Direct and Indirect Effects”, **Review of European, Comparative & International Environmental Law**, Vol:19, Issue:1, 2010, ss.28-34.

ORELLANA Marcos, “Governance and the Sustainable Development Goals: The Increasing Relevance of Access Rights in Principle 10 of the Rio Declaration” **Review of European, Comparative & International Environmental Law**, Vol:25, No:1, 2016, ss.50-58.

OUGHTON Deborah, “Public Participation – Potential and Pitfalls”, **Energy & Environment**, Vol:19, No:3, 2008, ss. 485-496.

ÖZSOY BOYUNSUZ Şule / ESEN Berk, **Türkiye İçin Yeni Bir Hükümet Sistemi, Hükümet Sistemi Kaynaklı Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, İstanbul: İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü, Aralık 2020.

ÖZTABAN YAĞCI Pınar, **Sürdürülebilirlik Perspektifinde Şirketlerin Sosyal Sorumluluğu ve Fransız Danıştay’ının Yetkisi**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2023.

PAROLA Giulia, **Environmental Democracy at the Global Level: Rights and Duties for a New Citizenship**, London: Versita, 2013.

PASSARINI Federica, “Legal Standing of Individuals and NGOs in Environmental Matters under Article 9(3) of the Aarhus Convention”, **The Italian Review of International and Comparative Law**, Vol:3, Issue:2, 2023, ss.285-305.

PEEL Jacqueline / OSOFSKY Hari M., “A Rights Turn in Climate Change Litigation?”, **Transnational Environmental Law**, Vol:7, No:1, 2018, ss.37–67.

PEREIRA Ricardo, “Public Participation, Indigenous Peoples’ Land Rights and Major Infrastructure Projects in The Amazon: The Case for a Human Rights Assessment Framework”, **Review of European, Comparative & International Environmental Law**, Vol:30, No:2, 2021, ss.84-196.

PETERS Birgit, “The Historical Perspective”, **Sustainability Through Participation?**, Leiden: Brill | Nijhoff, 2023, ss.19-50.

PETERS Birgit, “Unpacking the Diversity of Procedural Environmental Rights: The European Convention on Human Rights and the Aarhus Convention”, **Journal of Environmental Law**, Vol:30, Issue:1, 2018, ss.1-27.

PETERS Birgit / LOHSE Eva Julia, “Introduction: “Sustainability through Participation? – National, Supranational and International Legal Perspectives”, **Sustainability through Participation?**, Leiden: Brill | Nijhoff, 2023, ss.1-19.

PISSALOUS Jean-Luc, «La Démocratie Participative dans le Domaine Environnemental», **Revue Française d'Administration Publique**, Vol:137-138, No:1-2, 2011, ss.123-137.

POLYCARP AMECHI Emeka, “Enhancing Environmental Protection And Socio-Economic Development In Africa: A Fresh Look At The Right To A General Satisfactory Environment Under The African Charter On Human And Peoples’ Rights”, **Law, Environment and Development Journal** Vol:5, No:1, 2009, ss.60-72.

POPOVIC Neil A. F., “The Right to Participate in Decisions That Affected Environment”, **Pace Environmental Law Review**, Vol:10, No:2, Spring 1993, ss.683-709.

POTO Margherita Paola / FORNABAIO Lara, “Participation as the Essence of Good Governance: Some General Reflections and a Case Study on the Arctic Council”, **Arctic Review on Law and Politics**, Vol:8, 2017, ss.139-159.

POTO Margherita Paola, “Participatory Rights of Indigenous Peoples: The Virtuous Example of The Arctic Region” **Environmental Law & Management**, Vol:28, 2016, ss.81-89.

PRESTON Brian J., “Benefits of Judicial Specialization in Environmental Law: The Land and Environment Court of New South Wales as a Case Study”, **Pace Environmental Law Review**, Vol:29, Issue:2, 2012, ss.396-440.

PRESTON Brian J., “Characteristics of Successful Environmental Courts and Tribunals”, **Journal of Environmental Law**, Vol:26, 2014, ss.365-393.

PRIEUR Michel, “Le Droit à l'Environnement et Les Citoyens: La Participation”, **Revue Juridique de l'Environnement**, N°4, 1988, ss. 397-417.

PRIEUR Michel / BASTIN Christophe / MEKOUAR Mohamed Ali, **Mesurer l'Effectivité du Droit de l'Environnement**, Brussels: Peter Lang, 2021.

PRING George (Rock) / PRING Catherine (Kitty), **Greening Justice: Creating and Improving Environmental Courts and Tribunals**, The Access Initiative, 2009.

PRING George (Rock) / PRING Catherine (Kitty), **Environmental Courts & Tribunals, A Guide for Policy Makers**, Environmental Courts & Tribunals Study For the UNEP, 2016.

PRING George W., “SLAPPs: Strategic Lawsuits against Public Participation”, **Pace Environmental Law Review**, Vol:7, Issue:1, 1989, ss.3-21.

PUVIMANASINGHE Shyami, “The Role of Public Interest Litigation in Realizing Environmental Justice in South Asia: Selected Cases as Guidance in Implementing Agenda 2030”, In (Eds: S. Atapattu, C. Gonzalez, & S. Seck), **The Cambridge Handbook of Environmental Justice and Sustainable Development**, Cambridge: Cambridge University, 2021, ss.137-151.

RAJAMANI Lavanya, “Public Interest Environmental Litigation in India: Exploring Issues of Access, Participation, Equity, Effectiveness and Sustainability”, **Journal of Environmental Law**, Vol:19, No:3, 2007, ss.293-321.

RENN Ortwin / WEBLER Thomas / RAKEL Horst / DIENEL Peter / JOHNSON Branden, “Public Participation in Decision Making: A Three Step Procedure”, **Policy Sciences**, Vol:26, No.3, 1993, ss.189-214.

REVEL Martine/ BLATRIX Cécile / BLONDIAUX Loïc / FOURNIAU Jean-Michel / DUBREUIL Bertrand Hériard / LEFEBVRE Rémi, **Le Débat Public : Une Expérience Française de Démocratie Participative**, Paris: La Découverte, 2007.

RICHARDSON Benjamin J. / RAZZAQUE Jona, “Public Participation in Environmental Decision-Making”, **Environmental Law for Sustainability: A Reader**, (Eds: Benjamin J. Richardson and Stepan Wood), Portland, OR: Hart Publishing, 2006, ss.165-194.

RICHES Philip / BRUCE Stuart A., “Brief 7: Building an International Court for the Environment: A Conceptual Framework”, Governance and Sustainability Issue Brief Series, 2013, ss.1-8.

ROUVILLOIS FRÉDÉRIC, **Droit Constitutionnel 1. Fondements et Pratiques**, 6e Édition, Champs Université, Flammarion, 2017.

ROWE Gene / FREWER Lynn J., “A Typology of Public Engagement Mechanism”, **Science, Technology, & Human Values**, Vol:30, No:2, Spring 2005, ss.251-290.

ROY Suryapratim /WOERDMAN Edwin Dr, “Situating *Urgenda v the Netherlands* within Comparative Climate Change Litigation”, **Journal of Energy & Natural Resources Law**, Vol:34, No:2, 2016, ss.165-189.

RUPPEL Oliver C. / HOUSTON Larissa Jane H., “The Human Right to Public Participation in Environmental Decision-making: Some Legal Reflections”, **Environmental Policy and Law**, Vol:53, 2023, ss.125-138.

RYALL Áine, “The Aarhus Convention: Standards for Access to Justice in Environmental Matters” **Environmental Rights: The Development of Standards**,

(Eds: Stephen J. Turner, Dinah L. Shelton, Jona Razzaque, Owen McIntyre and James R. May), Cambridge: Cambridge University Press, 2019, ss.116-146.

SAMANCI Uğur, “Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin Denetim Organları ve Amerikalılar-Arası İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Uygulanmasının Denetimi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Durmuş Tezcan’a Armağan, Cilt:21, Özel Sayı, 2019, ss.1795-1832.

SAMVEL Gor, “Non-Judicial, Advisory, Yet Impactful? The Aarhus Convention Compliance Committee as a Gateway to Environmental Justice”, **Transnational Environmental Law**, Vol:9, No:2, 2020, ss.211-238.

SANDS Philippe / PEEL Jacqueline, **Principles of International Environmental Law**, Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

SANG Brian, “Tending Towards Greater Eco-Protection in Kenya: Public Interest Environmental Litigation and Its Prospects Within the New Constitutional Order” **Journal of African Law**, Vol:57, No:1, 2013, ss. 29–56.

SARIBEYOĞLU SKALAR Meltem, **Uluslararası Hukuk ve Sürdürülebilir Kalkınma, Kavram İlkeler ve Yargısal Uygulama**, 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2015.

SAVAŞAN Zerrin, “Çevre Hakları: İnsan Hakları İle Korunmadan Asli Korumaya”, **Çevre Hukuku ve Politikaları Kavramlar, Teoriler ve Tartışmalar**, (Ed:Zerrin Savaşan, Çağlar Söker, Fırat Harun Yılmaz), Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021, ss.49-83.

SCHWERDTFEGGER Angela, “The Human Rights Dimension The Impact of the Right to a Healthy Environment”, **Sustainability Through Participation?**, Leiden: Brill | Nijhoff, 2023, ss.291-319.

SHARMAN Nicola, “Objectives of Public Participation in International Environmental Decision-Making”, **International and Comparative Law Quarterly**, Vol:72, 2023, ss.333-360.

SHINDO Mahito, “Environmental Ombudsman: Its Role in the System of Accountability Mechanisms for Administrative Environmental Decision Making”, **International Judicial Practice on The Environment Questions of Legitimacy**, (Ed: Christina Voigt), Cambridge: Cambridge University Press, 2019, ss.391-416.

SHIVA Vandana, **Yeryüzü Demokrasisi**, 3. Baskı, İstanbul: BGST Yayınları, 2018.

SKANAVIS Constantina / KOUMOURIS George A. / PETRENITI Vassiliki, “Public Participation Mechanisms in Environmental Disasters”, **Environmental Management**, Vol:35, No.6, 2005, ss.821-837.

SPIJKERS Otto, “The Urgenda Case: A Successful Example of Public Interest Litigation for The Protection of The Environment?”, **Courts and The Environment**, (Eds: Christina Voigt and Zen Makush), Cheshire: Edward Elgar Publishing, 2018, ss.305-344.

STEEL Jenny, “Participation and Deliberation in Environmental Law: Exploring a Problem-Solving Approach”, **Oxford Journal of Legal Studies**, Vol:21, No:3, 2001, ss.415-442.

STEPHENS Tim, **International Courts and Environmental Protection**, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

STONE Christopher D., “Should Trees Have Standing? – Toward Legal Rights for Natural Objects”, **Southern California Law Review**, Vol:45, 1972, ss.450-501.

SUEDI Yusra, “Litigating Climate Change before the Committee on the Rights of the Child in *Sacchi v Argentina et al.*: Breaking New Ground?”, **Nordic Journal of Human Rights**, Vol:40, No:4, 2022, ss.549-567.

SUEDI Yusra / FALL Marie, “Climate Change Litigation before the African Human Rights System: Prospects and Pitfalls: Practice Note: GNHRE Climate Litigation in Global South Project”, **Journal of Human Rights Practice**, 2023, ss.1-14.

SULYOK Katalin, “The Public Trust Doctrine, the Non-Derogation Principle and the Protection of Future Generations”, **Hungarian Yearbook of International Law and European Law**, Vol:9, Issue:1, 2021, ss.359-375.

SZABÓ Marcel, “Intergenerational Justice under International Treaty Law: The Obligations of the State to Future Generations and the Example of the Hungarian Ombudsman for Future Generations”, **Intergenerational Justice in Sustainable Development Treaty Implementation: Advancing Future Generations Rights through National Institutions**, (Eds: Marie-Claire Cordonier-Segger, Marcel Szabó and Alexandra R. Harrington), Cambridge: Cambridge University Press, 2021, ss.68-98.

QUICK Kathryn S. / BRYSON John M., “Public Participation”, **Handbook on Theories of Governance**, (Eds: Christopher Ansell and Jacob Torfing), Second Edition, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2022, ss.158-168.

TĂNĂSESCU Mihnea / MACPHERSON Elizabeth / JEFFERSON David / TORRES VENTURA Julia, “Rights of Nature and Rivers in Ecuador’s Constitutional Court”, **The International Journal of Human Rights**, 2024, ss.1-24.

TEZİÇ Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, 16. Bası, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2013.

TIGNINO Mara / PRADO Rafael, “The role of *Amicus Curiae* in the ITLOS Advisory Opinion on Climate Change and International Law”, **European Society of International Law (ESIL) Reflections** Vol:13, No:4, 2024, ss.1-10.

TOTH AMBRUSNÉ Éva, “The Parliamentary Commissioner for Future Generations of Hungary and his Impact”, **Intergenerational Justice Review**, Vol:10, Issue:1, 2010, ss.18-24.

TURGUT Nükhet, **Çevre ve Yurttaşlar, Yurttaşların Çevrenin Korunmasındaki Rolü (Kamu Hukuku ve Siyaset Bilim Yaklaşımı)**, Ankara: Savaş Yayınları, Ağustos 1993.

TÜRKOĞLU ÜSTÜN Kamile, “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarında Çevre Hakkına Yaklaşımı”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:29, Sayı:3, 2021, ss.2545-2593.

UYGUN Oktay, **Demokrasi Tarihsel, Siyasal, Felsefi Boyutlar**, 3. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017.

ÜSKÜL ENGİN Zeynep Özlem, **Ekolojik Kriz Etik ve Hukuk**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2017.

VILLAVICENCIO-CALZADILLA Paola/ KOTZÉ Louis, “Re-imagining Participation in the Anthropocene: The Potential of the Rights of Nature Paradigm”, **Sustainability Through Participation?**, Leiden: Brill | Nijhoff, 2023, ss.51-72.

VOIGT Christina, “International Courts and The Environment: The Quest for Legitimacy”, **International Judicial Practice on The Environment Questions of Legitimacy**, (Ed:Christina Voigt), Cambridge: Cambridge University Press, 2019, ss.1-23.

WRIGHT David / MCKENZIE James, “Canadian Commissioner of the Environment and Sustainable Development”, **Intergenerational Justice in Sustainable Development Treaty Implementation: Advancing Future Generations Rights through National Institutions**, (Eds: Marie-Claire Cordonier-Segger, Marcel Szabó and Alexandra R. Harrington), Cambridge: Cambridge University Press, 2021, ss.461-477.

YAĞCI Pınar, “Sürdürülebilirlik İçin Yeni Bir Adım: Çevre İçin Küresel Antlaşma’ya Doğru -Çevresel Usuli Haklar Özelinde Bir Değerlendirme-”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:25, Sayı:1, 2023, ss.321-369.

YANCI Nihan, **Çevresel Bilgilenme Hakkı**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2004.

YANCI ÖZALP Nihan, “Cumhuriyet’in 100. Yılında Çevresel Haklar ve Anayasa Mahkemesi”, **Cumhuriyet’in 100. Yılında Anayasa Hukuku Tartışmaları**, (Ed: Sultan Tahmazoğlu Üzeltürk ve Fatmagül Yazıcı), İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2024, ss.759-789.

YANCI ÖZALP Nihan, “Çevresel Haklara İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Yaklaşımı”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, Cilt:2, Sayı:13, 2013, ss.53-93.

YILMAZ TURGUT Nükhet, **Çevre Politikası ve Hukuku**, Ankara: İmaj Yayınevi, 2009.

YURTCANLI DUYMAZ Seda, “Çevre Örgütlerinin Çevresel Yönetime Katılma Sürecinde Dayandığı Haklar”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, S:107, 2013, ss.173-198.

ZENGERLINK Cathrin, **Greening International Jurisprudence: Environmental NGOs before International Courts, Tribunals, and Compliance Committees**, Leiden-Boston:Brill, 2013.

İnternet Kaynakları

Animal Protection Index, <https://api.worldanimalprotection.org>, (Erişim Tarihi:14.01.2024)

ANTONIA-TIGRE Maria / CARILLO BANUELOS Jorge Alejandro, “The ICJ’s Advisory Opinion on Climate Change: What Happens Now?”, 29 March 2023, <https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2023/03/29/the-icjs-advisory-opinion-on-climate-change-what-happens-now/>, (Erişim Tarihi:04.04.2024).

ARAGAO Alexandra, “Les intérêts diffus, instruments pour la justice et la démocratie environnementale”, *VertigO – la Revue Electronique en Sciences de l’Environnement*, Hors-série 22 septembre 2015, mis en ligne le 10 Septembre 2015, consulté le 26 novembre 2024, <http://journals.openedition.org/vertigo/16284>, (Erişim Tarihi:26.11.2024).

ASEAN People Draft Declaration on Environmental Rights, https://docs.google.com/document/d/1yXlDdlsZfVNNKlgBV6j9SD_1ZDYOwwqX/edit?rtopof=true&tab=t.0, (Erişim Tarihi:06.11.2024).

AUZ Juan / VIVEROS-UEHARA Thalia, “Another Advisory Opinion on the Climate Emergency? The Added Value of the Inter-American Court of Human Rights”, 2 March 2023, (*EJIL:Talk!*), <https://www.ejiltalk.org/another-advisory-opinion-on-the-climate-emergency-the-added-value-of-the-inter-american-court-of-human-rights/>, (Erişim Tarihi:04.04.2024).

BALAKRISHNAN Srinivasan, “Empowering the Unheard: Why Women's Voices are Crucial in Environmental Policy and Action”, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources <https://www.iucn.org/story/202303/empowering-unheard-why-womens-voices-are-crucial-environmental-policy-and-action>, (Erişim Tarihi: 15.02.2024).

BBC The Climate Question, Why Did Ecuador Vote to Stop Drilling for Oil?, <https://www.bbc.co.uk/programmes/w3ct5bkq>, (Erişim Tarihi:25.12.2023)

Business & Human Rights Resource Center, **SLAPPED But not Silenced: Defending Human Rights in The Face of Legal Risks**, June 2021, https://www.business-humanrights.org/documents/36315/2021_SLAPPs_Briefing_EN_v657.pdf, (Erişim Tarihi:09.09.2024).

Business & Human Rights Resource Center, Strategic Lawsuits Against Public Participation: Southeast Asia cases & recommendations for governments, businesses, & civil society, March 2020, https://media.business-humanrights.org/media/documents/files/documents/2020_CLA_Annual_Briefing_SLAPPs_SEA_FINAL.pdf, (Erişim Tarihi:11.09.2024).

CAMBRIDGE DICTIONARY, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/> (Erişim Tarihi:05.05.2023)

Canadian Environmental Law Association, Pétition demandant un examen de la réglementation fédérale sur l'amiante et les tuyaux en amiante-ciment, <https://cela.ca/petition-calling-for-examination-of-federal-asbestos-regulation/>, (Erişim Tarihi:01.10.2024).

CARSON Lyn / ELSTUB Stephen, “Comparing Participatory and Deliberative Democracy”, newDemocracy Research and Development Note, Newcastle University, 21 February 2019, <https://www.newdemocracy.com.au/wp-content/uploads/2019/04/RD-Note-Comparing-Participatory-and-Deliberative-Democracy.pdf>, (Erişim Tarihi:02.02.2023).

Commission for Environmental Cooperation, *Metrobús Reforma. Factual Record Regarding Submission SEM-18-002*, Montreal, Canada, 2023, <http://www.cec.org/files/publications/factual-record-sem-18-002-en.pdf>, (Erişim Tarihi:01.11.2024).

Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council/Kenya, 276/2003, African Commission on Human and Peoples' Rights, 4 February 2010, <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/achpr/2010/en/71724>, (Erişim Tarihi:11.04.2024).

CESCR, General Comment No. 21: Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1(a), of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), 21 December 2009, E/C.12/GC/21.

Climate Case Chart, <https://climatecasechart.com>, (Erişim Tarihi:11.11.2024).

Directive (EU) 2024/1069 of The European Parliament and of The Council of 11 April 2024, on protecting persons who engage in public participation from manifestly unfounded claims or abusive court proceedings (‘Strategic lawsuits against public participation’), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401069, (Erişim Tarihi:11.09.2024).

Directive (EU) 2019/1937 of The European Parliament and of The Council of 23 October 2019 on the protection of persons who report breaches of Union law, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1937>, (Erişim Tarihi:11.09.2024).

ECONOMIC COMMISSION for LATIN AMERICA and The CARIBBEAN (ECLAC), **Access to Information, Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and The Caribbean: Towards Achievement of the 2030 Agenda for Sustainable Development (LC/TS.2017/83)**, Santiago:United Nations Publication, 2018.

ECONOMIC COMMISSION for LATIN AMERICA and The CARIBBEAN (ECLAC), **Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean LC/PUB.2018/8/Rev.1**, Santiago: United Nations Publication, 2023.

ECONOMIC COMMISSION for LATIN AMERICA and The CARIBBEAN (ECLAC), **Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean Implementation Guide, (LC/TS.2021/221/Rev.2)**, Santiago: United Nations Publication, 2023.

EECHOUT Piek, “From Strasbourg to Luxembourg? The KlimaSeniorinnen judgment and EU remedies”, 5 June 2024, (*VerfBlog*), <https://verfassungsblog.de/from-strasbourg-to-luxembourg/>, (Erişim Tarihi:01.11.2024).

ENVIRONMENTAL DEMOCRACY INDEX, <https://www.environmentaldemocracyindex.org/>, (Erişim Tarihi:03.02.2023).

Food and Agriculture Organisation of The United Nations, **Free Prior and Informed Consent An Indigenous Peoples’ Right and A Good Practice for Local Communities, Manual for Project Practitioners**, <https://www.refworld.org/pdfid/57fdec864.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

European Commission for Democracy Through Law, **Human Rights Protection With The Help Of The Individual Complaint**, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JU\(1997\)015-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JU(1997)015-e), (Erişim Tarihi:11.11.2024).

Global Witness, **Land and Environmental Defenders**, <https://www.globalwitness.org/en/campaigns/environmental-activists/>, (Erişim Tarihi: 28.08.2024).

Greenpeace, **Jury delivers verdict finding Greenpeace entities liable for more than \$660 million in Energy Transfer SLAPP trial**, <https://www.greenpeace.org/usa/verdict/>, (Erişim Tarihi:09.05.2025).

HUGHES Ross, **Environmental Impact Assessment and Stakeholder Involvement**, International Institute for Environment and Development, Environmental Plannig Issues No:11, 1998, <https://www.iied.org/sites/default/files/pdfs/migrate/7789IIED.pdf>, (Erişim Tarihi:12.01.2024)

IACHR, Climate Emergency Scope of Inter-American Human Rights Obligations, Resolution 3/2021, https://www.oas.org/en/iachr/decisions/pdf/2021/resolucion_3-21_ENG.pdf, (Erişim Tarihi:14.10.2024).

IACHR, Indigenous and Tribal Peoples and Organizations, and Civil Society Organisation Thematic Report on Indigenous and Tribal Peoples' Right to Self-Determination, <https://www.oas.org/en/iachr/reports/pdfs/self-determination-EN.pdf>, (Erişim Tarihi:14.10.2024).

IACtHR, Advisory Opinion, OC-23/17, of November 15, 2017, **The Environment and Human Rights (State Obligations in Relation to The Environment in The Context of The Protection and Guarantee of The Rights of Life and to Personal Integrity: Interpretation and Scope of Articles 4(1) and 5(1) in Relation to Articles 1(1) and 2 of American Convention on Human Rights**, https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_23_ing.pdf, (Erişim Tarihi:04.04.2024),

Inside Climate News, A Court Says Coastal Marine Ecosystems Have Intrinsic Value and Legal Rights, <https://insideclimatenews.org/news/17012025/ecuador-constitutional-court-marine-ecosystem-rights/>, (Erişim Tarihi:17.01.2025).

International Bar Association, **Climate Change Justice and Human Rights Task Force Report, Achieving Justice and Human Rights in an Era of Climate Disruption**, 2014, <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=0f8cee12-ee56-4452-bf43-cfcab196cc04>, (Erişim Tarihi:14.09.2024).

International Bar Association, **Model Statute for Proceedings Challenging Government Failure to Act on Climate Change**, An International Bar Association Climate Change Justice and Human Rights Task Force Report, February, 2020, <https://www.ibanet.org/climate-change-model-statute>, (Erişim Tarihi:11.11.2024).

International Court of the Environment Foundation, Draft Statute of the International Environmental Agency and the International Court of the Environment, <https://www.icef-court.org/wp-content/uploads/1992/06/Draft-Statute-of-the-International-Environmental-Agency-and-the-International-Court.pdf>, (Erişim Tarihi:14.09.2024).

International Court for The Environment Coalition, <https://www.icecoalition.org>, (Erişim Tarihi:14.09.2024).

ILA, New Delhi Declaration of Principles of International Law Relating to Sustainable Development, https://www.ila-hq.org/en_GB/documents/conference-resolution-english-new-delhi-2002-3, (Erişim Tarihi:05.05.2023)

INTERNATIONAL ASSOCIATION FOR IMPACT ASSESSMENT, <https://www.iaia.org>, (Erişim Tarihi:28.05.2023)

ITLOS, Request for an Advisory Opinion Submitted by The Commission of Small Island States on climate Change and International Law, Advisory Opinion, 21 May 2024, https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Advisory_Opinion/C31_Adv_Op_21.05.2024_orig.pdf, (Erişim Tarihi: 21.05.2024)

IUCN, Draft International Covenant on Environment and Development – Implementing Sustainability – Fifth Edition: Updated Text, <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/EPLP-031-rev4.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.05.2024).

KANNER Allan, Environmental Whistleblowers’ Rights, <https://www.kanner-law.com/practice-areas/environmental-whistleblowers-rights/>, (Erişim Tarihi:09.05.2024).

Land and Environment Court of New South Wales, <https://lec.nsw.gov.au>, (Erişim Tarihi:15.11.2024).

List of Current Natural Resources Commissioners in The United States, https://ballotpedia.org/List_of_current_natural_resources_commissioners_in_the_United_States, (Erişim Tarihi:14.09.2024).

McMILLAN Anne, “Time for an International Court for the Environment”, <https://www.ibanet.org/article/71B817C7-8026-48DE-8744-50D227954E04>, (Erişim Tarihi:14.09.2024).

National Whistleblower Center, Do you have information about a climate risk disclosure violation?, <https://www.whistleblowers.org/do-you-have-information-about-a-climate-risk-disclosure-violation/>, (Erişim Tarihi:09.05.2024).

New Zealand Legislation, Environment Act 1986, Section 16, <https://www.legislation.govt.nz/act/public/1986/0127/latest/DLM99748.html>, (Erişim Tarihi:01.10.2024).

NOLAN Aoife, ‘General Comment No.26 on Children and the Environment – A Milestone in International Human Rights Law?’, (EJIL: Talk!, Septembre 2023), <https://www.ejiltalk.org/general-comment-no-26-on-children-and-the-environment-a-milestone-in-international-human-rights-law/>, (Erişim Tarihi 12.09.2023).

Commission for Environmental Cooperation, Guidelines for Submissions on Enforcement Matters Under Articles 14 and 15 of The North American Agreement on

Environmental Cooperation, 2013,
<http://www.cec.org/files/documents/publications/10838-guidelines-submissions-enforcement-matters-under-articles-14-and-15-north-en.pdf>, (Erişim Tarihi:10.11.2024).

Office of The Auditor General of Canada, The Commissioner of the Environment and Sustainable Development, https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/au_fs_e_370.html#Commissioner, (Erişim Tarihi: 01.10.2024).

PCE, <https://pce.parliament.nz/about-us/the-commissioner/>, (Erişim Tarihi:01.10.2024).

PCE, Annual report for the year ended 30 June 2023, <https://pce.parliament.nz/media/mfqcnhs/pce-annual-report-for-the-year-ended-30-june-2023.pdf>, (Erişim Tarihi:01.10.2024).

PRIETO Gustavo, “The Los Cedros Forest has Rights The Ecuadorian Constitutional Court Affirms the Rights of Nature”, (*Verfassungsblog*) 10 December 2021, <https://verfassungsblog.de/the-los-cedros-forest-has-rights/>, (Erişim Tarihi:01.10.2024).

Republic of Kenya, Office of The Auditor-General, Report of Auditor-General on National Environmental Complaints Committee, for the year ended 30 June, 2020, <http://www.parliament.go.ke/sites/default/files/2022-03/Report%20of%20the%20Auditor-General%20and%20Financial%20Statements%20on%20National%20Environmental%20Complaints%20Committee%20for%20the%20year%20ended%2030%20June%202020.pdf>, (Erişim Tarihi:14.10.2024).

REVERSO DICTIONNAIRE, <https://dictionnaire.reverso.net/>, (Erişim Tarihi:01.11.2022)

SINCLAIR-BLAKEMORE, Adaena, “Teitiota v New Zealand: A Step Forward in the Protection of Climate Refugees under International Human Rights Law?” (OxHRH Blog, 2020) <<https://ohrh.law.ox.ac.uk/teitiota-v-new-zealand-a-step-forward-in-the-protection-of-climate-refugees-under-international-human-rights-law>> (Erişim Tarihi: 14.10.2024).

Southwest Network for Environmental and Economic Justice and the Environmental Law Institute, **SLAPPs A Guide for Community Residents and Environmental Justice Activists**, https://www.eli.org/sites/default/files/eli-pubs/d15_03.pdf, (Erişim Tarihi:09.09.2024).

SPIJKERS Otto, “Public Interest Litigation Before Domestic Courts in The Netherlands on the Basis of International Law: Article 3:305a Dutch Civil Code”, 6 March 2020, (*EJIL:Talk!*), <https://www.ejiltalk.org/public-interest-litigation-before->

domestic-courts-in-the-netherlands-on-the-basis-of-international-law-article-3305a-dutch-civil-code/, (Erişim Tarihi:11.11.2024).

The African Commission on Human and Peoples' Rights, Resolution on Extractive Industries and the Protection of Land Rights of Indigenous Populations/Communities in Africa - Res. 490 (LXIX)2021, <https://achpr.au.int/en/adopted-resolutions/490-resolution-extractive-industries-and-protection-land-rights-indigen>, (Erişim Tarihi:11.04.2024).

The World Bank Environment Department, Environmental Assessment Sourcebook Update: Public Involvement in Environmental Assessment: Requirements, Opportunities, and Issues. World Bank, Washington, DC, 1993, ss.1-8.

The New York Times, "In Move to Protect Whales, Polynesian Indigenous Groups Give Them 'Personhood'", <https://www.nytimes.com/2024/03/29/world/australia/whale-personhood-polynesia-maori.html>, (Erişim Tarihi: 29.03.2024).

TIGRE-ANTONIA Maria, "U.N. Human Rights Committee Finds That Australia is Violating Human Rights Obligations Towards Torres Strait Islanders for Climate Inaction", (Climate Law Blog, September 2022), <https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2022/09/27/u-n-human-rights-committee-finds-that-australia-is-violating-human-rights-obligations-towards-torres-strait-islanders-for-climate-inaction/>, (Erişim Tarihi:27.09.2024).

UNECE, **Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making, and Access to Justice in Environmental Matters**, <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.04.2023).

UNECE, Guide to the Aarhus Convention Compliance Committee, https://unece.org/DAM/env/pp/Publications/Guide_to_the_Compliance_Committee_second_edition_2019_English/Guide_to_the_Aarhus_Convention_Compliance_Committee_2019.pdf, (Erişim Tarihi:05.06.2023).

UNECE, Guidance Document on The Aarhus Convention Compliance Mechanism, https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/compliance/CC_GuidanceDocument.pdf, (Erişim Tarihi:11.11.2024)

UNECE, Report of The First Meeting of The Parties, Decision I/7 Review of Compliance, <https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/mop1/ece.mp.pp.2.add.8.e.pdf>, (Erişim Tarihi:10.11.2024).

UNECE, **The Aarhus Convention An Implementation Guide**, Second Edition, United Nations Publications, 2014.

UNEP, Report of the World Commission on Environment and Development, **Our Common Future** (14 April 1987)

UNEP, Putting Rio Principle 10 Into Action, An Implementation Guide for the UNEP Bali Guidelines for the Development of National Legislation on Access to Information, Public Participation and Access to Justice in Environmental Matters,

<https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/11201/UNEP%20MGSB-SGBS%20BALI%20GUIDELINES-Interactive.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
(Erişim Tarihi:26.05.2023)

UNEP, Global Climate Litigation Report, 2023 Status Review,
https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/43008/global_climate_litigation_report_2023.pdf?sequence=3 (Erişim Tarihi:27.11.2024)

UNEP, Environmental Rule of Law: Tracking Progress and Charting Future Directions, Nairobi, 2023.

UNEP, Environmental Courts and Tribunals -2021, A Guide for Policymakers, Nairobi, 2022.

UNESCO, Convention Concerning The Protection of The World Cultural and Natural Heritage, <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>, (Erişim Tarihi:12.04.2023).

UNITED NATIONS, CESCR, General Comment No. 24 (2017) on State Obligations Under The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in The Context of Business Activities, E/C.12/GC/24, 10 August 2017, <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/2017/en/122356> (Erişim Tarihi: 11.04.2024)

UNITED NATIONS, Declaration on The Rights of Indigenous Peoples, https://social.desa.un.org/sites/default/files/migrated/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf, (Erişim Tarihi:27.07.2023)

UNITED NATIONS, Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, <https://sdgs.un.org/2030agenda>, (Erişim Tarihi: 05.05.2023).

United Nations Development Group, Guidelines on Indigenous Peoples' Issues, <https://www2.ohchr.org/english/issues/indigenous/docs/guidelines.pdf>, (Erişim Tarihi:17.07.2023).

UNITED NATIONS, Economic and Social Council, Commission on Human Rights, Review of Further Developments in Fields with which The Sub-Commission Has Been Concerned Human Rights and The Environment, (Final Report), E/CN.4/Sub.2/1994/9, http://hrlibrary.umn.edu/demo/HRandEnvironment_Ksentini.pdf, (Erişim Tarihi:09.05.2024).

UNITED NATIONS, Framework Convention on Climate Change, Gender Action Plan, https://unfccc.int/sites/default/files/cp23_auv_gender.pdf, (Erişim Tarihi:15.02.2024).

UNITED NATIONS, Human Rights Committee, *CCPR General Comment No. 23: Article 27 (Rights of Minorities)*, 8 April 1994, CCPR/C/21/Rev.1/Add.5, <https://www.refworld.org/docid/453883fc0.html>, (Erişim Tarihi:01.09.2023).

UNITED NATIONS, Human Rights Council, Right to development of children and future generations, Report of the Special Rapporteur on the right to development, Surya Deva, **A/HRC/57/43**, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g24/118/50/pdf/g2411850.pdf>, (Erişim Tarihi:24.07.2024).

UNITED NATIONS, Human Rights Council, “Women, Girls and The Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment”, **A/HRC/52/33**, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g22/618/95/pdf/g2261895.pdf?token=h13V8wYcScTDzy2F8S&fe=true>, (Erişim Tarihi: 15.02.2024)

UNITED NATIONS, General Assembly, Human Rights Council, Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development, Resolution adopted by the Human Rights Council on 7 October 2021, **A/HRC/RES/48/2**, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g21/287/43/pdf/g2128743.pdf?token=Zj9RGSLScs3xLLkY9z&fe=true>, (Erişim Tarihi: 15.02.2024)

UNITED NATIONS, Human Rights Committee, Promotion, Protection and Implementation of The Right to Participate in Public Affairs in The Context of The Existing Human Rights Law: Best Practices, Experiences, Challenges and Ways to Overcome Them, <https://digitallibrary.un.org/record/802240>, (Erişim Tarihi:02.09.2023)

UNITED NATIONS, **Regional Agreement on Acces to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and Carribbean**, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2018/03/20180312%2003-04%20PM/CTC-XXVII-18.pdf>, (Erişim Tarihi:05.06.2023).

UNITED NATIONS, **United Nations Conference on the Human Environment**, 5-16 June 1972, Stockholm, <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972> (Erişim Tarihi:12.04.2023)

UNITED NATIONS, **United Nations Framework Convention on Climate Change**, <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.05.2023)

UNITED NATIONS, **Paris Agreement**,
https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf,
 Tarihi:30.05.2023) (Erişim Tarihi:30.05.2023)

UNITED NATIONS, **Report of the United Nations Conference on the Human Environment**, <https://digitallibrary.un.org/record/523249> (Erişim Tarihi:06.11.2022)

UNITED NATIONS, **Rio Declaration on Environment and Development**,https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf, (Erişim Tarihi: 12.04.2023)

UNITED NATIONS, Sustainable Development, United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992, Agenda 21, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (Erişim Tarihi:05.05.2023)

UNITED NATIONS, Permanent Forum on Indigenous Peoples, Indigenous Peoples, Indigenous Voices, Factsheet, Who are Indigenous Peoples?, https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/5session_factsheet1.pdf, (Erişim Tarihi:14.07.2023)

UNITED NATIONS, Conference on Sustainable Development (Rio+20) Rio de Janeiro, Brazil 20-22 June 2012 Outcome of the Conference, **The Future We Want**, http://www.surdurulebilirlik.gov.tr/wp-content/uploads/2016/06/Future_We_Want.pdf, (Erişim Tarihi:05.05.2023)

United States Environmental Protection Agency, **Public Participation Guide: Selecting the Right Level of Public Participation**, <https://www.epa.gov/international-cooperation/public-participation-guide-selecting-right-level-public-participation>, (Erişim Tarihi:12.01.2024).

Universal Declaration for The Rights of Mother Earth, <https://www.garn.org/universal-declaration-for-the-rights-of-mother-earth/>, (Erişim Tarihi: 03.01.2024)

Universal Declaration of Human Rights, <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2021/03/udhr.pdf>, (Erişim Tarihi:03.02.2023)

UNITED NATIONS, **World Charter for Nature**, <https://digitallibrary.un.org/record/39295> (Erişim Tarihi: 12.04.2023)

United States by the New York University More Than Human Life Project and the Earth Rights Research and Action Program at NYU Law, **The Impact of The Rights of Nature Assessing The Implementation of The Los Cedros Ruling in Ecuador**, <https://mothrights.org/wp-content/uploads/2024/07/Final-The-Impact-of-the-Rights-of-Nature-01.pdf>, (Erişim Tarihi:10.10.2024).

VIVEROS-UEHARA Thalia, “*La Oroya* and Inter-American Innovations on the Right to a Healthy Environment”, 16 May 2024, (VerfBlog), <https://verfassungsblog.de/la-oroya-and-inter-american-innovations-on-the-right-to-a-healthy-environment/>, (Erişim Tarihi:01.11.2024).

WIKIPEDIA, Animal Welfare and Rights in The Netherlands, https://en.wikipedia.org/wiki/Animal_welfare_and_rights_in_the_Netherlands#:~:text=and%20gestation%20crates.-,Legislation,the%20wild%20or%20in%20captivity, (Erişim Tarihi:14.01.2024).

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : T.C. GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Hazırlayanın Adı Soyadı : Merve ALÇIK ENGÜRÜLÜ
Tez Başlığı : Çevresel Halk Katılımının Bir Aracı Olarak Yargı:
Karşılaştırmalı Hukukta Yargısal ve Yarı Yargısal Halk Katılımı Modelleri
Savunma Tarihi : 13 / 05 / 2025
Danışman : Doç. Dr. Demirhan Burak ÇELİK

JÜRİ ÜYELERİ:

İmza

Prof. Dr. Şule ÖZSOY BOYUNSUZ

Prof. Dr. Nilay ARAT

Doç. Dr. Demirhan Burak ÇELİK

Doç. Dr. Serkan KÖYBAŞI

Doç. Dr. Birden GÜNGÖREN BULGAN

Prof. Dr. Ulun AKTURAN

Enstitü Müdürü